Держава та регіони

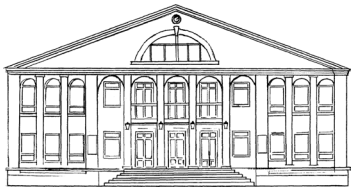

Серія: ПРАВО
2023 р., № 4 (82)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: О. В. Мащенко,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук, професор

Головний редактор:
П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, профессор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:
О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ
А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»
М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет
А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет
Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)
Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет
О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ
В. В. Шаблистий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова
Редактори: С. В. Старкова
Технічний редактор: А. С. Лаптєва
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

ISSN 1813-338X

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Засновник:
Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою Класичного приватного університету
29 листопада 2023 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2023. – № 4 (82).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 13.11.2023.
Підписано до друку 30.11.2023.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0224/123.

© Класичний приватний університет, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

А. С. Дем'янченко
ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ 8

Б. А. Карпінський, О. Б. Карпінська
РЕГІОНАЛЬНА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ОСНОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРІОРИТЕТИ РОЗГЛЯДУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 15

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

І. І. Юрченко
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД 25

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

М. К. Галянтич, О. В. Пижова
УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЖИТЛОВИХ ПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ 31

Л. О. Самілик, А. Ю. Романенкова
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРИСУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ 37

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

А. І. Берлач, О. С. Проневич
ПРОЯВИ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ УГОДІ З ТАРИФІВ І ТОРГІВЛІ 1947 Р. 42

В. В. Буга
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ БУДІВНИЦТВА 47

О. О. Дума
ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ 53

О. Ю. Камишанський
ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ РІВНІ 61

А. Г. Куркула
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ 67

С. Л. Мартищенко
ВПЛИВ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ ОКРЕМИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ НА ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ 74

О. Л. Олешко
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТЕЙ 116 ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 80

І. В. Рошиян
ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СПЕЦИФІКАЦІЇ ДЛЯ ПРИДБАННЯ ТОВАРІВ, РОБІТ ТА ПОСЛУГ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 85

В. С. Червонописький
ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО КОНЦЕПТУ ВИНИ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОЇ НАУКИ 93

І. В. Шпак
ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗА ВИДАТКАМИ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 97

Н. А. Шуст
РОЛЬ І МІСЦЕ СУДІВ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 104

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В. І. Комісарук
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ 109

В. М. Комісарук
СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ 115

В. І. Лінчевський
КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ВЕДЕННЯ БАЗИ ДАНИХ ПРО ВКЛАДНИКІВ АБО ПОРЯДКУ ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ 121

І. В. Патерило
ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН 128

О. В. Сачко
МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПЕРЕШКОДЖАННЯ
ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ **133**
Р. Р. Сосков
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ
ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ..... **139**
О. В. Фелик
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО
СТАТТЕЮ 384 КК ЗА ОЗНАКАМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ..... **146**
І. О. Харь, С. М. Тимченко
ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТАТТІ 384 КК..... **153**
К. В. Шилан
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ..... **159**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Т. В. Волошанівська
МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ЮВЕНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ..... **166**
І. М. Сіненко
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ В КРИМІНАЛІСТИЦІ **172**

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

П. М. Ольшевський
ОСОБЛИВОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СЕКРЕТАРЯ
СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ..... **178**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Д. А. Мінченко
ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ВЖИТТЯ ТИМЧАСОВИХ ЗАХОДІВ..... **183**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

В. С. Сірко
ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **189**
О. В. Валецька
ЗАКРІПЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В АКТАХ МОП ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ
(на прикладі соціальних гарантій сім'ям з дітьми)..... **193**
С. І. Скляров
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ОПОДАТКУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ..... **202**

К. Р. Слюсаренко
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ..... **208**
Є. М. Попович
ЕСПЕРТНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИКИ В РОБОТІ ПРАЦІВНИКІВ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ **215**
Н. А. Литвин, Н. Ю. Задирака, І. А. Мацелюх
ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ
ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... **221**
В. В. Бабко
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ НЕЗМІНЮВАНОСТІ СУДДІВ..... **227**
Ю. С. Кононенко
ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ..... **234**
Ю. О. Данилевська, А. О. Данилевський
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 305 КК УКРАЇНИ..... **241**
Т. М. Радь
ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 236 КК УКРАЇНИ..... **248**
С. В. Тищенко
ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРОКУРОРА ТА СЛІДЧОГО СУДДІ
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... **256**
Г. С. Буга, С. Г. Кузьменко
ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ
НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ..... **262**

В. М. Шевченко
СУТНІСТЬ ПРОЦЕДУР ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... **268**
Т. К. Яковлева
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ..... **276**
M. R. Arakelian, A. V. Lutsan
PROTECTING WOMEN'S RIGHTS IN QATAR: LEGISLATION, PROGRESS AND CHALLENGES..... **282**
А. І. Ноцик
ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОБРОВІЛЬНОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ..... **289**
П. В. Діхтієвський, Н. Ю. Задирака
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ СУБ'ЄКТА ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ..... **295**
С. С. Мірошниченко, П. А. Воробей, О. В. Микитчик
ЗАСОБИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН..... **302**
Г. С. Крайник, А. А. Вознюк, Т. Б. Ніколаєнко
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ (СТ. 384 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)..... **308**
А. З. Ланкевич
НАКАЗ ЯК ФОРМА ВЛАДНО-ВОЛЬОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОТВОРЧИХ ПОВНОВАЖЕНЬ..... **313**
В. М. Сівак
СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ФОРМА ПРАВЛІННЯ..... **319**
Д. Є. Запольський
ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ»..... **325**
А. А. Манукян
ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... **332**
Т. С. Поліщук
ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... **341**
О. О. Баркалов
СФЕРА НАДРОКОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... **346**
А. В. Ткаченко
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... **352**
О. С. Дяковський, С. С. Чернецький
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ДОСВІД УКРАЇНИ І ЄС..... **359**
В. В. Коваленко
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В РАМКАХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... **366**
А. А. Манжула, О. Ю. Дрозд
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ТА МЕДІА-ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ..... **372**
К. В. Бортняк, Н. В. Добрянська
ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА ДИТИНИ ТА ЇХНІЙ ЗАХИСТ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ І НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ..... **378**
Д. С. Комарницький
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ..... **384**
Ю. Ю. Варга
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... **389**
П. І. Панфьоров
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ..... **394**
С. М. Школа
РОЛЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... **401**
І. Я. Олендер
ЗОВНІШНЄ ПОДВІЙНЕ ОПОДАТКУВАННЯ: ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ..... **405**
Л. Р. Біла-Тіунова, В. В. Васильківська
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА..... **411**
В. О. Бєлоусов
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ..... **419**
О. О. Фоменко
СТАН НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ..... **424**
М. О. Макаров
ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ..... **429**
В. В. Ювшин
СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... **436**
В. Ю. Дерзська
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... **443**
М. П. Коваль
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЯК СУТНІСНА ОЗНАКА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ..... **449**
І. В. Яромій
ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ..... **454**
І. П. Бурма
ПРАКТИКА ЄСПЛ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПРАЦІ..... **459**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Demianchenko A. S.
CONCEPT, TYPES, AND SIGNIFICANCE OF SPECIAL LEGAL REGIME..... 8
Karpinsky B. A., Karpinska O. B.
REGIONAL STRATEGIOLOGY: FUNDAMENTALS AND ORGANIZATIONAL
AND LEGAL PRIORITIES CONSIDERED FROM THE POSITION OF THE STATE-CREATING
PATRIOTISM OF NATION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL..... 15

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Yurchenko I. I.
CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE LEGAL STATUS
OF MILITARY PERSONNEL OF UKRAINE AND THEIR FAMILY MEMBERS
IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL RIGHTS AND FREEDOMS..... 25

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

Haliantych M. K., Pyzhova O. V.
IMPROVEMENT OF PRIVATE LAW MECHANISMS FOR EXERCISE
OF SUBJECTIVE HOUSING RIGHTS IN MODERN CONDITIONS..... 31
Samilyk L. O., Romanenkova A. Yu.
FOREIGN EXPERIENCE OF USING COURT-ANNEXED MEDIATION..... 37

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

Berlach A. I., Pronevych O. S.
MANIFESTATION OF THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY IN THE GENERAL
AGREEMENT ON TARIFFS AND TRADE, 1947..... 42
Buha V. V.
REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE CONSTRUCTION SECTOR..... 47
Duma O. O.
SOME APPROACHES TO FORMULATING A MODEL OF STATE POLICY
ON FINDING, TRACING AND MANAGEMENT OF ASSETS..... 53
Kamyshanskyi O. Yu.
TRANSFORMATION OF THE INSTITUTION OF SERVICE
IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AT THE ORGANISATIONAL LEVEL..... 61
Kurkula A. G.
THEORETICAL – LEGAL BASIS OF PERFORMING FINANCIAL MONITORING
OF BUSINESS ENTITIES IN THE BANKING SYSTEM..... 67
Martyshchenko S. L.
THE INFLUENCE OF THE TEMPORARY OCCUPATION
OF CERTAIN TERRITORIES OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL
REFORM AND DECENTRALIZATION OF POWER..... 74
Oleshko O. L.
GENERAL DESCRIPTION OF THE TAX OFFENSE UNDER ARTICLE 116
OF THE TAX CODE OF UKRAINE 80
Roshiyan I. V.
THE ISSUE OF FORMING THE SPECIFICATION FOR THE PURCHASE OF GOODS,
WORKS AND SERVICES IN PUBLIC PROCUREMENT: LEGAL ASPECT..... 85
Chervonopyskyi V. S.
FORMATION OF THE SCIENTIFIC CONCEPT OF GUILT WITHIN ADMINISTRATIVE SCIENCE..... 93
Shpak I. V.
LEGAL BASIS OF CONTROL OVER BUDGET EXPENDITURES
ON NATIONAL SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE TAKING
INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE..... 97
Shust N. A.
THE ROLE AND PLACE OF COURTS OF APPEAL IN THE JUDICIAL SYSTEM
OF UKRAINE AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW..... 104

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Komisaruk V. I.
FEATURES OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED ON GROUNDS OF RELIGIOUS INTOLERANCE..... 109
Komisaruk V. M.
ENTITIES PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE..... 115
Linchevskyi V. I.
CRIMINAL CHARACTERISTICS OF VIOLATION OF THE PROCEDURE FOR MAINTAINING
THE DEPOSITORS' DATABASE OR THE PROCEDURE FOR GENERATING REPORTS..... 121

Paterylo I. V.
PECULIARITIES OF SUBJECTS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS..... **128**
Sachko O. V.
INTERNATIONAL REGULATION OF OBSTRUCTION OF JOURNALISTIC ACTIVITY DURING COURT HEARINGS..... **133**
Soskov R. R.
PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR INTERFERING WITH
THE LEGAL PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS..... **139**
Felyk O. V.
THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF QUALIFICATION OF AN ACT UNDER ARTICLE 384
OF THE CRIMINAL CODE ON THE BASIS OF OBJECTIVE FACTORS: DISCUSSION ISSUES..... **146**
Khar I. O., Tymchenko S. M.
OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENCE UNDER PART 1 OF ARTICLE 384
OF THE CRIMINAL CODE..... **153**
Shylan K. V.
PECULIARITIES OF PROSECUTORIAL CONTROL AND SUPERVISION: A THEORETICAL ASPECT..... **159**

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

Voloshanivska T. V.
METHODOLOGY OF JUVENILE CRIMINAL PROCEDURE SCIENCE:
MODERN CHALLENGES AND DEVELOPMENT TRENDS..... **166**
Sinenko I. M.
FEATURES OF THE LATEST FORENSICS TECHNOLOGIES..... **172**

JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Olshevskyi P. M.
PECULIARITIES OF THE CIVIL SERVICE OF THE SECRETARY
OF THE COURT SESSION IN THE SUPREME COURT..... **178**

INTERNATIONAL LAW

Minchenko D. A.
IMPLEMENTATION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS ON INTERIM MEASURES..... **183**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Sirko V. S.
LEGAL FOUNDATION OF ENSURING HUMAN RIGHTS: ANALYSIS AND PERSPECTIVES..... **189**
Valetska O. V.
ENSHRINING SOCIAL RIGHTS IN THE ACTS OF THE ILO AND EUROPEAN
LEGISLATION (on the example of social guarantees for families with children)..... **193**
Skliarov S. I.
RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL LEGAL REGIME
OF TAXATION OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS..... **202**

Slusarenko K. R.
INFORMATION LAW IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES
AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN JURISPRUDENCE..... **208**
Popovych Ye. M.
EXPERT PREVENTION AS A FORM OF PREVENTION IN THE WORK
OF FORENSIC INSTITUTIONS' STAFF **215**
Lytvyn N. A., Zadyraka N. Yu., Matseliukh I. A.
PECULIARITIES OF BRINGING CIVIL SERVANTS TO LEGAL RESPONSIBILITY..... **221**
Babko V. V.
INTERNATIONAL STANDARDS FOR OBSERVANCE OF THE PRINCIPLE
OF JUDGE PERMANENCE..... **227**
Kononenko Yu. S.
TACTICAL FEATURES OF CONDUCTING INDIVIDUAL INVESTIGATORS
(DEVOCATIVE) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF STATE TREASON..... **234**
Danylevska Yu. O., Danylevskyi A. O.
CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE CRIME UNDER ART. 305
OF THE CC OF UKRAINE..... **241**
Rad T. M.
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF STUDYING THE SUBJECT
OF A CRIMINAL OFFENCE UNDER ART. 236 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... **248**
Tyshchenko S. V.
THE FEATURES OF THE INTERACTION OF THE PROSECUTOR
AND THE INVESTIGATING JUDGE DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION..... **256**
Buha H. S., Kuzmenko S. H.
FEATURES OF CONTROL AND SUPERVISION OF THE ACTIVITIES OF NON-BANKING FINANCIAL
INSTITUTIONS..... **262**

Shevchenko V. M.
THE ESSENCE OF PROCEDURES FOR ADOPTING ADMINISTRATIVE ACTS
IN THE IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....268
Yakovleva T. K.
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ALIMONY PAYMENT EVASION.....276
Arakelian M. R., Lutsan A. V.
PROTECTING WOMEN'S RIGHTS IN QATAR: LEGISLATION, PROGRESS AND CHALLENGES..... 282
Notsyk A. I.
THE CONCEPT AND SYSTEM OF PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION
AND FUNCTIONING OF THE VOLUNTARY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY.....289
Dikhtiievskyi P. V., Zadyraka N. Yu.
EXERCISE OF THE RIGHT TO BE FORGIVEN SUBJECT OF PERSONAL DATA.....295
Miroshnychenko S. S., Vorobei P. A., Mykytchyk O. V.
MEANS OF CRIMINAL PROTECTION OF SOCIAL RELATIONS.....302
Krainyk H. S., Vozniuk A. A., Nikolaienko T. B.
CRIMINAL LAW ANALYSIS OF OBJECTIVE SIGNS OF MISLEADING THE COURT
OR OTHER AUTHORIZED BODY (ARTICLE 384 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....308
Lankevych A. Z.
ORDER AS A FORM OF AUTHORITY AND VOLUNTARY ACTIVITY OF THE STATE
FOR THE IMPLEMENTATION OF LEGISLATIVE AUTHORITIES.....313
Sivak V. M.
A MODERN GIST OF GOVERNMENT FORM.....319
Zapolskyi D. Ye.
CONCEPT OF "ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF THE RIGHT
OF SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH IN UKRAINE".....325
Manukian A. A.
PROCEDURAL ASPECTS OF IMPOSING LIABILITY FOR VIOLATIONS OF TAX LEGISLATION..... 332
Polishchuk T. S.
MASS MEDIA AS A MEANS OF FORMING LEGAL CULTURE OF UKRAINIANS:
CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....341
Barkalov O. O.
THE FIELD OF SUBSOIL USE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH..... 346
Tkachenko A. V.
THE THEORETICAL AND LEGAL POSITION OF PRISONERS OF WAR IN INTERNATIONAL
HUMANITARIAN LAW THROUGH THE PRISM OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....352
Diakovskyi O. S., Chernetskyi S. S.
INSTITUTIONAL SUPPORT FOR PERSONAL DATA PROTECTION: EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EU..... 359
Kovalenko V. V.
LEGAL BASIS OF ENVIRONMENTAL POLICY IN THE FRAMEWORK GOALS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE..... 366
Manzhula A. A., Drozd O. Yu.
LEGAL REGULATION OF JOURNALISTS AND MEDIA WORKERS IN UKRAINE.....372
Bortniak K. V., Dobrianska N. V.
FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE CHILD AND THEIR PROTECTION BY EUROPEAN
AND NATIONAL INSTITUTIONS.....378
Komarnytskyi D. S.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS AND FUNCTIONS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE.....384
Varha Yu. Yu.
ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORK OF ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE
AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW REGULATION.....389
Panforov P. I.
PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF PREVENTION A CRIMINAL OFFENCE.....394
Shkola S. M.
THE ROLE AND EFFECTIVENESS OF BAIL IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....401
Olender I. Ya.
EXTERNAL DOUBLE TAXATION: CAUSES AND CONSEQUENCES.....405
Bila-Tiunova L. R., Vasylkivska V. V.
SOME ASPECTS OF THE DOCTRINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE PUBLIC SERVICE
IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....411
Bielousov V. O.
NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF CORRUPTION PREVENTION IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN UKRAINE.....419
Fomenko O. O.
STATE OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL DEVELOPMENT OF FOOD SECURITY PROBLEMS.....424
Makarov M. O.
FEATURES OF PREVENTING AND RESOLVING CONFLICTS OF INTEREST IN THE ACTIVITIES OF A JUDGE.....429
Yuvshyn V. V.
STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PROBLEMS OF PROTECTING THE RIGHTS,
FREEDOMS AND LEGAL INTERESTS OF A SUSPECT AT THE STAGE OF PRE-COURT INVESTIGATION..436
Derzska V.Yu.
THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM
FOR ENSURING LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE..... 443
Koval M. P.
INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY AS AN ESSENTIAL SIGN OF THE RULE OF LAW.....449
Yaromii I. V.
LEGAL STATUS OF THE MINISTRY OF FINANCE OF UKRAINE AND ITS ROLE
IN THE FORMATION OF STATE CUSTOMS POLICY.....454
Burma I. P.
THE PRACTICE OF THE ECHR IN THE MECHANISM OF ENSURING GENDER EQUALITY IN WORK.....459

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.1

А. С. Дем'янченко
експерт
Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти,
здобувач ступеня доктора філософії 2 р. н.
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
https://orcid.org/0000-0002-0966-2751

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

У статті актуалізовано сучасну філософсько-правову основу розуміння «правового режиму», а також відзначено, що напрацювання вітчизняних теоретиків здебільшого демонструють плюралізм підходів до тлумачення категорії «правового режиму». Автором охарактеризовано зміст понять «правовий режим» та особливий правовий режим». Встановлено, що ці категорії співвідносяться як загальне та спеціальне. Особливий правовий режим характеризується тимчасовим специфічним поєднанням: дозволів, заборон та зобов'язань. Пропонується розглядати «особливий правовий режим» багатовекторно: у кризові періоди це – «стан організації суспільства», «система універсальних інструментів (норм, методів, принципів та гарантій)», «механізм тимчасового обмеження прав і свобод людини і громадянина», «процес здійснення державного управління», «явище, що характеризує відносин між людиною та державою». Встановлено, що спільні риси особливих правових режимів включають: екстраординарні підстави запровадження; перерозподіл особливих повноважень між органами державної влади та органам місцевого самоврядування; наявність спеціальних процедур введення в дію та припинення; обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; тимчасовість дії. Охарактеризовано основні функції особливих правових режимів: установчу, стабілізаційну, особливої правової охорони, спеціального правового регулювання. У статті розкрито сутнісні ознаки особливих правових режимів, що прослідковуються у положеннях національного законодавства України. Автором продемонстровано, яким чином особливі правові режими впливають на права людини з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України. Визначено, що в Україні на законодавчому рівні до особливих правових режимів можна віднести запровадження: зону надзвичайної екологічної ситуації, воєнного та надзвичайного стану. Зауважено, що виключно останні два режими є підставою для обмеження прав і свобод людини і громадянина. Автором зроблено аргументовані висновки, що відображають ключові результати дослідження.

Ключові слова: *особливий правовий режим, воєнний стан, надзвичайний стан, зона надзвичайної екологічної ситуації, екстраординарні повноваження, права людини.*

Постановка проблеми. За роки становлення незалежності нашої держави нормативні конструкції особливих правових режимів закладалися в Конституції України, Кодексі цивільного захисту України, Законах України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», а також інших нормативних актах. І вони б залишилися, скоріше, винятковими положеннями теорії конституційного права, проте останні глобальні виклики такі як Covid-19 стали передумовою реального запровадження урядом режиму надзвичайної ситуації у 2020 р., надзвичайного та воєнного станів внаслідок повномасштабної війни України проти «східного сусіда» від 24.02.2022 р. Ці події стали поштовхом для активізації наукових розробок щодо актуалізації поняття особливих правових режимів, їх змісту та специфіки

© Дем'янченко А. С., 2023

втілення у національному контексті. У зв'язку з цим потребують перегляду та вдосконалення загальнотеоретичне розуміння категорії «особливий правовий режим».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дискусії вітчизняної науки щодо сутності особливих правових режимів поширюються далеко за межі фактичних обставин, що обумовлюють необхідність їх введення, оскільки з-поміж багатьох аспектів охоплюють фундаментальні питання про те: 1) що таке правовий режим у національній доктрині, оскільки сама по собі належність України до романо-германської правової сім'ї не уніфікує розуміння поняття «правовий режим»; 2) як співвідносяться категорії «правовий режим» та «особливий правовий режим», що на перший погляд видаються тотожними; 3) які види особливих правових режимів запроваджуються законодавцем при настанні тих чи інших екстраординарних подій та як у зв'язку з цим забезпечуються права і свободи людини та громадянина. Тематика правових режимів активно розробляється у працях загальнотеоретичного та спеціально галузевого характеру, що підкреслює її актуальність для різних напрямків юридичних наукових досліджень. Значний вклад у розробку концепту правових режимів здійснили: Ю. П. Битяк, В. В. Бєлєвцева, Л. В. Вакарюк, Н. М. Коваленко, М. І. Козюбра, Т. П. Мінка, В. Я. Настюк, Ю. П. Пацурківський, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, Т. Д. Тихомиров, О. Ф. Скакун, І. С. Соколова, Н. П. Харченко, Ю. С. Шемшученко, О. А. Яковлєв та інші науковці.

Мета статті полягає у розробці категорії «особливого правового режиму» у національній доктрині, що дозволить в майбутньому поглибити розуміння про те, які юридичні гарантії має відображати екстраординарний правопорядок для того, щоб відносини довіри між людиною та державою ставали більш стабільними та надійними.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі семантичне значення слова «режим» пов'язують з «управлінням», «послідовністю дій», «порядком» або «керівництвом». Разом з цим найпростіше визначення правового режиму у зарубіжних працях пояснюється як система правил, що регулюють певну сферу діяльності, яка в принципі ґрунтується на праві [14, с. 21]. Вітчизняні науковці Н. П. Харченко та Т. Д. Тихомиров зауважують, що поняття «режим» є складним та багатоаспектним, що уможливлює його оперування у різних галузях знань. Зокрема нині воно дедалі інтенсивніше впроваджується у вітчизняне законодавство [12, с. 188]. Цілком погоджуємося із цією тезою, однак слід зауважити, що попри широку вживаність, законодавець не закріплює суто одиничного визначення «режиму» як загальнотеоретичної категорії, лише у рамках конкретної галузі.

Дискусійним питанням, що представляється до наукового обговорення постає встановлення: чим за своєю суттю є правовий режим як загальнотеоретична конструкція. З цього приводу думки вчених значно розділяються: Л. В. Вакарюк називає правовий режим своєрідним *індикатором» юридичного впливу* у певній сфері суспільного життя [1, с. 198]; Т. П. Мінка вказує, що це *зовнішній прояв (правова форма) правового регулювання* [5, с. 127]; Н. М. Коваленко відзначає, що це *особлива форма правового регулювання* суспільних відносин [3, с. 108–109]; В. Я. Настюк та В. В. Бєлєвцева стверджують, що «правовий режим» – це заснована на єдиних правових принципах і встановлена законодавством *система правової дії,* яка використовує специфічні юридичні норми та методи впливу на суспільні відносини, що складаються у кризових ситуаціях [6, с. 19], М. І. Козюбра визначає правовий режим як *особливий порядок правового регулювання* певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів [2, с. 101].

Сучасну філософсько-правову основу розуміння «правового режиму» досліджує Т. П. Мінка, зокрема, учена висвітлює його онтологічну характеристику. Учена зазначає, що правовий режим відображає динаміку правовідносин, яка досягається шляхом трансформації всіх елементів правового впливу: як правових засобів (норм права, актів реалізації та застосування, юридичних фактів тощо), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правового прецеденту), які у взаємодії досягають мети регулювання [5, с. 127]. Слід погодитися з трактуванням Т. П. Мінки, яке відображає складність та комплексність внутрішньої будови правових режимів. Вочевидь, що дійти до спільного знаменника як у питанні єдиного підходу до трактування категорії «правовий режим», так і в пошуку означуваного поняття досить складно. Проте незважаючи на неоднозначність трактування поняття «правовий режим» у наукових джерелах та відсутність нормативного закріплення, воно є широко вживаним у всіх галузях права, що дозволяє масштабу-

вати та вдосконалювати його змістовну характеристику залежно від специфіки застосування у тій чи іншій юридичній діяльності.

З урахуванням наведених наукових позицій можемо підсумувати, що «правовий режим» – це комплексна загальнотеоретична конструкція, яка визначає те, як слід (організовувати) суспільні відносини за допомогою арсеналу інструментів принципів, методів, гарантій, правових норм та інших явищ правової дійсності. Акцентуємо увагу на тому, що узагальнене розуміння правового режиму, сформоване на базі ряду наукових позицій включає з поміж-іншого юридичні гарантії, що забезпечують стабільність та передбачуваність правового регулювання.

Наступним важливим аспектом є питання співвідношення категорій «правовий режим» та «особливий правовий режим». Як уже попередньо встановлено для тлумачення першого поняття є достатня кількість вітчизняних наукових джерел, що загалом спрощує процес пізнання. Однак ситуація є протилежною при дослідженні «особливого правового режиму». В одній із публікацій групи вчених О. В. Петришина, О. М. Буханевича, А. М. Мерник вказано, що особливий правовий режим – це визначений надзвичайними обставинами порядок функціонування суб'єктів права, спрямований на регулювання суспільних відносин у державі або в її окремій адміністративно-територіальній одиниці шляхом застосування специфічних методів і засобів, передбачених правовими нормами [13, с. 76]. Запропоноване наукове визначення є влучним та лаконічним, однак не відображає більшого спектру ознак особливих правових режимів, що є, беззаперечно, ключовими у розрізі забезпечення прав і свобод людини та громадянина за цих режимів.

Аналіз наукових праць за проблематикою дозволяє стверджувати, що особливі правові режими розглядаються деякими науковцями як «примітивна сукупність правил поведінки» для органів влади та громадян без урахування юридичних підстав, умов та специфіки їх запровадження. Однак чи правильний такий підхід? Вочевидь, що аналіз цього питання має бути планомірним та зваженим. Ми вважаємо, що співвідношення категорій «правовий режим» та «особливий правовий режим» можна визначити як загальне та спеціальне поняття на підставі сукупності критеріїв, що можемо виокремити за результатами аналізу вітчизняної доктрини та нормативно-правової бази.

По-перше, запровадження екстраординарних правопорядків визначається сукупністю спеціальних фактичних та юридичних підстав. До фактичних підстав належать обставини навколишньої дійсності такі як: ситуації техногенного або природного характеру, спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу, збройна агресія чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності чи територіальній цілісності. До юридичних підстав слід віднести вказівку у нормативно-правових актах вищого рівня про умови та процедури введення конкретного виду особливого правового режиму.

В Конституції України визначено декілька видів особливих правових режимів: воєнний та надзвичайний стан, стан війни, зона надзвичайної екологічної ситуації. Проте зміст та обсяг цих понять Основним Законом не конкретизовано, що обумовлює звернення до ряду інших нормативно-правових актів. Конкретно термін «особливий правовий режим» та його наповнення згадується, крізь призму варіацій у національному законодавстві: Кодексі цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI, Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 20.08.2023 № 3277-IX, Законі України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII, Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III, Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 31.03.2023 № 2849-IX.

По-друге, контекстуальне тлумачення юридичних норм спеціальних законів дозволяє стверджувати, що особливий правовий режим запроваджується з метою відвернення загроз національній безпеці, екологічній безпеці, правам і свободам людини та громадянина, а також іншим публічним інтересам. Слід зауважити, що для позначення особливого правового порядку в кризових ситуаціях/станах у різних країнах застосовуються терміни: «надзвичайна ситуація», «надзвичайний стан», «стан тривоги», «стан облоги», «воєнний стан» тощо. В Україні ж залежно від специфіки загрози та кінцевої мети правового регулювання розрізняють декілька видів особливих правових режимів, які і пропонуємо детально розглянути далі.

1. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забез-

печення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [8].

2. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

3. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації [7].

Нормативними ознаками всіх особливих правових режимів постають: 1) екстраординарні підстави запровадження; 2) перерозподіл особливих повноважень між органами державної влади та органам місцевого самоврядування; 3) наявність спеціальних процедур введення в дію та припинення особливих правових режимів; 4) обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; 5) тимчасовість дії таких правопорядків.

По-третє, особливий правовий режим на відміну від звичайного характеризується тимчасовим специфічним поєднанням: дозволів, заборон та зобов'язань. Загалом, надзвичайна ситуація, надзвичайний та воєнний стан покликані забезпечити нормалізацію регулювання суспільних відносин за умови настання різного роду екстраординарних обставин, однак при цьому обсяг повноважень, механізми та процедури, які нормативно закріплені та застосовуються за того чи іншого правового режиму є відмінними. Мова йде про перерозподіл екстраординарних повноважень між органами державної влади та органам місцевого самоврядування (за необхідності з військовими органами), а також про наявність спеціальних процедур введення в дію та припинення особливих правових режимів. Слід відзначити, що у період воєнного та надзвичайного стану допускається зупинення дії положень законів, якими визначено права і свободи громадян, їх зміст та обсяг. Зауважимо, що введення та припинення особливих правових режимів здійснюється за спеціальними законодавчими підставами та порядком.

По-четверте, враховуючи норми вітчизняного законодавства відзначимо, що особливі правові режими виконують ряд специфічних функцій, що не є притаманними звичайному правовому укладу. Наприклад, *стабілізаційна функція* передбачає те, що особливий правовий режим запроваджується виключно з метою повернення до нормального укладу втілення суспільних правовідносин шляхом введення в дію комплексу тимчасових заходів, які спрямовані на вирішення певних кризових ситуацій; *функція спеціального нормативно-правового регулювання* спрямована на втілення комплексу методів, засобів та правових норм для регулювання обсягу та змісту екстраординарних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, межі їх втручання у здійснення прав та свобод людини; *функція особливої правової охорони* означає те, що забезпечується підвищений ступінь захисту ряду конституційних благ (людини та її життя і здоров'я, конституційного ладу держави, навколишнього природного середовища тощо); *установча функція* полягає в тому, що на конституційному рівні законодавчо визначається правовий статус людини та громадянина, включаючи перелік прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмежені.

Особливий правовий режим є частиною загального правового режиму, і він визначає, якісно відмінні правила, які стосуються забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У разі введення в дію надзвичайного

чи воєнного стану допускається тимчасове обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Нормативною передумова цьому закладена ст. 64 Конституції України. За загальним правилом конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [4]. Зауважимо, що виключно воєнний чи надзвичайний стан слугує юридичною підставою для обмеження деяких прав і свобод людини та громадянина, на відміну від надзвичайної ситуації, яка за міркуваннями законодавця відповідно до ст. 64 Конституції України цього не допускає. При цьому Конституційний Суд України надав чітке розмежування: скасуванню та обмеженню конституційний прав і свобод. Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку (пп. 5.2, п. 5 Рішення КСУ від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005) [10].

Відзначимо, що який би екстраординарний порядок не запроваджувався слід шукати базисні орієнтири та смисли практичного втілення прав і свобод людини в періоди запровадження особливих правових реижмів, такими інструментами постають юридичні гарантії, що є більш стабільними та системоутворюючими. Розуміння логіки побудови особливих правових режимів, крізь призму юридичних гарантій дозволяє розширити наші уявлення про підходи реагування на надзвичайні події, що змушують переглянути звичний суспільний уклад. В одному зі своїх рішень Конституційний Суд України вказав, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (пп. 2.1. п. 2 Рішення КСУ від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016) [11].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати, нами надано поштовх до подальшої розробки поняття, видів та значення особливих правових режимів у національному контексті. Відзначимо, що напрацювання вітчизняних теоретиків здебільшого демонструють плюралізм підходів до тлумачення категорії «правового режиму», натомість «особливому правовому режиму» приділено значно менше уваги як в аспекті формування понятійного апарату, так і характеристиці його невід'ємних ознак. У XXI столітті значення особливих правових режимів є як ніколи динамічним, оскільки трансформується у відповідь на нові виклики для людства, так і способи їх вирішення.

Пропонуємо розглядати особливий правовий режим у наступних значеннях, що акцентують увагу на його фундаментальних ознаках: 1) особливий правовий режим – це стан організації суспільства в кризові періоди, коли суспільні відносини регулюються з використанням комплексу виняткових правових засобів; 2) особливий правовий режим – це протилежність свавіллю та беззаконню, що пропонує конституційний механізм тимчасового обмеження прав і свобод людини і громадянина за умови настання екстраординарних станів (війна, надзвичайні обставини тощо); 3) особливий правовий режим – система універсальних інструментів: норм, методів, принципів та гарантій за допомогою яких регулюються відносини між конкретною людиною, спільнотою та органами влади в кризові періоди; 4) особливий правовий режим – це процес здійснення державного управління, що передбачає використання надзвичайних повноважень владними інституціями з метою відвернення виняткової загрози або подолання її наслідків для звичайного конституційного правопорядку з використанням специфічних забороняючих, зобов'язуючих, уповноважуючих (дозволяючих) та установчих норм, що сприймаються та легітимізуються суспільством; 5) особливий правовий режим – це динамічне явище, що відображає підхід до побудови взаємовідносин довіри між людиною та державою в періоди небезпеки звичайному

суспільному укладу, за якого керівними залишаються основоположні цінності: свободи, рівності, справедливості та гуманізму.

Основними видами особливих правових режимів є воєнний та надзвичайний стан. Введення в дію особливих правових режимів є винятковою мірою: по суті відповіддю на загрози чи наслідки настання екстремальних подій, які можуть підривати конституційні основи держави. Поняття «правового режиму» та «особливого правового режиму» слід розглядати у відношенні загального та спеціального з урахуванням розмежування спеціальних екстраординарних фактичних та юридичних підстав введення їх в дію; кінцевої мети правового регулювання та функцій особливого правового режиму; специфічним поєднанням: дозволів, заборон та зобов'язань, що передбачає перерозподіл екстраординарних владних повноважень; підходом до обмеження прав і свобод людини і громадянина, який слід застосовувати враховуючи ряд юридичних гарантій.

Список використаної літератури:

1. Вакарюк Л. В. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 196–201. URL: https://shorturl.at/gkBPQ (дата звернення: 22.11.2023).
2. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
3. Коваленко Н. В. Адміністративно-правові режими : дис. … док. юр. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 529 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 01.01.2020 р. URL: https://shorturl.at/mwBL3 (дата звернення: 23.11.2023).
5. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 123–127. URL: https://shorturl.at/ixFS3 (дата звернення: 22.11.2023).
6. Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с. URL: https://shorturl.at/jtwR2 (дата звернення: 22.11.2023).
7. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 № 1908-III : станом на 31 бер. 2023 р. URL: https://shorturl.at/iyBWX (дата звернення: 23.11.2023).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: https://shorturl.at/ghNVW (дата звернення: 23.11.2023).
9. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III : станом на 31 бер. 2023 р. URL: https://shorturl.at/abhT5 (дата звернення: 23.11.2023).
10. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) у справі № 5-рп/2005 від 22.09.2005 р. URL: https://shorturl.at/syHUX (дата звернення: 23.11.2023).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від № 2-рп/2016 01.06.2016 р. URL: https://shorturl.at/abhx1 (дата звернення: 25.11.2023).
12. Харченко Н. П., Тихомиров Т. Д. Правовий режим: плюралізм наукових підходів. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячена пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна)* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ. 2017 р.. URL: https://shorturl.at/koqwS (дата звернення: 22.11.2023).
13. Bukhanevych O., Mernyk A., Petryshyn O. Approaches to understanding the category "special legal regimes". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* Vol. № 28 (1). 2021. P. 71–78. URL: https://shorturl.at/dqABS (date of access: 22.11.2023).
14. Hurst W. Understanding Legal Regimes. *In Ruling before the Law: The Politics of Legal Regimes in China and Indonesia*. Cambridge Studies in Law and Society. 2018. P. 13–47. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108551502.003. URL: https://shorturl.at/hjBCN (date of access: 22.11.2023).

Demianchenko A. S. Concept, types, and significance of special legal regime

The article updates the current philosophical and legal basis for understanding the "legal regime" and notes that the developments of national theorists mostly demonstrate a pluralism of approaches to the interpretation of the "legal regime" category. The author characterizes the content of the concepts of "legal regime" and "special legal regime" . It is established that these categories are correlated as general and special. A special legal regime is characterized by a temporary specific combination of permissions, prohibitions and obligations. It is proposed to consider the "special legal regime" in a multidirectional manner: in times of crisis, it is a "state of organization of society" , "a system of universal instruments (norms, methods, principles and guarantees)" , "a mechanism for temporary restriction of human and civil rights and freedoms" , "the process of public administration" , "a phenomenon characterizing the relationship between a person and the State" . The author establishes that the common features of special legal regimes include: extraordinary grounds for their introduction; redistribution of special powers between public authorities and local self-government bodies; availability of special procedures for their introduction and termination; restrictions on the exercise of constitutional rights and freedoms of man and citizen and the rights and legitimate interests of legal entities; and temporality of their effect. The author characterizes the main functions of special legal regimes: constituent, stabilization, special legal protection, and special legal regulation. The article reveals the essential features of special legal regimes which are traced in the provisions of national legislation of Ukraine. The author demonstrates how special legal regimes affect human rights with due regard for the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. It is determined that in Ukraine, at the legislative level, special legal regimes include the introduction of the following: an environmental emergency zone, martial law and a state of emergency. It is noted that only the latter two regimes are the basis for restriction of human and civil rights and freedoms. The author draws reasoned conclusions reflecting the key results of the study.

Key words: *special legal regime, martial law, state of emergency, environmental emergency zone, extraordinary powers, human rights.*

УДК 342.1:342.7
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.2

Б. А. Карпінський
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом
Львівського національного університету імені Івана Франка

О. Б. Карпінська
кандидат юридичних наук, адвокат

РЕГІОНАЛЬНА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ОСНОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРІОРИТЕТИ РОЗГЛЯДУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вперше синтезовано, що регіональна стратегіологія це сучасний науковий напрям у системі регіоналістики із характерними принципами й функціями, яка базується на концептуально-науковому визначенні й інструментарному апараті, прояві специфічних особливостей й тенденцій, обґрунтуванні та конкретизації програмних довготермінових пріоритетів сталого регіонального розвитку з відповідними до цілей завданнями в рамках функціонування держави. Доведено, що регіональна стратегіологія невіддільна від державної стратегіології, оскільки лише в їх комплексній взаємодії, з пріоритетним орієнтуванням на проявність державотворчого патріотизму нації, забезпечується цивілізований добробут населення регіону та загальна територіальна стійкість держави.

Обґрунтовано, що регіональна стратегіологія динамічніша порівняно з стратегією з якою безпосередньо пов'язується конкретна програма та заходи, оскільки у цьому випадку задіюється наука до самої побудови сутності стратегії і вже на цій основі вибір та застосування.

Водночас, в контексті організаційно-правових пріоритетів взаємодії регіональної стратегіології із державотворчим патріотизмом нації в умовах воєнного стану визначено, що вони виступають фундаментальною основою конституційності прав і обов'язків громадян щодо активного забезпечення єдності та підтримки громадян у досягненні як загальних державних цілей, так і розвитку регіону. Обґрунтовано, що регіональна стратегіологія в умовах воєнного стану має свої пріоритетні особливості, оскільки додатково потрібно враховувати у її формуванні й ефективності швидкозмінні процеси та накладання жорстких воєнних умов, зокрема: руйнація соціальної і промислової інфраструктури, пришвидшена міграція населення, втрата виробничих потужностей та обмеження можливостей ринку праці, потужне залучення ресурсів для військового сегменту. Окрім того, в цих умовах у системі регіональної стратегіології також суттєво актуалізується увага до оперативності прояву державотворчого патріотизму нації на різних рівнях. Доведено, що характерні відмінності регіональної стратегіології в умовах воєнного стану від аналогічної, але за мирного періоду, полягають у концентрованих змінах пріоритетів щодо основних цілей, завдань та підходів до стратегічного планування і виконання відповідних дій за обмеженого часового періоду.

Ключові слова: *право, держава, регіон, регіональна стратегіологія, державотворчий патріотизм нації, розвиток, стратегія, пріоритет, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Цілеспрямована розвиткова динамічність кожної держави та її регіонів суттєво залежить від вірності обраних довготермінових орієнтирів, тобто об'єднавчо-комплексних стратегій, а з ними й прийняття стратегічних рішень. Водночас, достатньо характерними ознаками правових умов, у яких функціонують регіональні територіальні утворення стає їх динамічність й невизначеність. Саме тому, одним з пріоритетних чинників,

© Карпінський Б. А., Карпінська О. Б., 2023

використання котрого може реально забезпечити сталий розвиток регіону у глобальному ринковому середовищі та сприяти посиленню його рейтингових позицій на державному рівні, стає належним чином обґрунтована стратегіологія розвитку. Закономірно, що така стратегіологія повинна враховувати розвиткові тенденції та базуватись на інноваційних засадничих положеннях, тобто у своїй фундаментальній основі передбачати ефективність використання різнотипних ресурсів з врахуванням інтересів громадянина-споживача, забезпечуючи означене відповідною законодавчо-нормативною базою, яка б відповідала потребам регіонального розвитку. Окрім того, стратегіологія розвитку регіону повинна містити не лише ідеологічну домінанту з програмним переліком запланованих дій та способів їх досягнення, але й ураховувати виникнення можливих правових суперечностей, щоб вчасно адаптуватися до мінливих умов правового поля. Зокрема, для України пріоритетне місце в ній має відводитись жорстким особливостям воєнного стану та забезпеченню загальної територіальної цілісності й обороноздатності в умовах повномасштабної війни з державою-анексором [1].

Огляд останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі часто порушуються питання, які стосуються тих чи інших аспектів стратегіології розвитку держави та її регіонів. Так, у працях як вітчизняних науковців, серед яких – Д. Бєлов, Ю. Бисага, Г. Головач, С. Головатий, В. Кобко-Одарій, Д. Кобильнік, О. Кузьмін, В. Лемак, Л. Луць, Р. Майданик, О. Макаренков, С. Максимов, О. Оверчук, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Савчин, О. Святоцький, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, так і зарубіжних – R. Bird, G. Dent, D. Doran, R. Dubey, M. Giannakis, R. Gropas, P. Iglesias-Rodriguez, L. Lopucki, D. Mee, S. Park, A. Triandafyllidou, W. Weyrauch та ін., представлено організаційно-правову сутність стратегії розвитку світу й господарства, їх конституційно-національні й регіональні відмінності та генеральну узгодженість із стратегією держави; розглянуто характерні чинники, які впливають на прийняття рішення щодо вибору стратегії для конкретних виробничих ситуацій [2–14].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнений підхід до довготермінового пріоритетного розгляду та системного поєднання правового забезпечення і врахування патріотизму громадян в умовах воєнного стану на регіональному рівні, що стало передумовою для проведення окремого дослідження.

Формулювання завдання дослідження. *Головною метою* цієї роботи є формування сутності регіональної стратегіології, виділення організаційно-правових пріоритетів в ній, виходячи з потреб розгляду та активізації прояву державотворчого патріотизму нації за воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в сучасних умовах наростаючих змін у різних сферах життєдіяльності людини та системи природи зростає увага до регіоналістики, як міждисциплінарної науки, що вивчає об'єктивні процеси регіоналізації (географічної, економічної, культурної). Окрім того, в ній особливий акцент звертається на активне дослідження регіоналізації міжнародних відносин під зростаючим впливом на них чинників глобалізації. Прийнято, що фундатором регіоналістики (регіональної науки) є американський економіст й географ Волтер Айзард (Walter Isard), який обґрунтовано окреслив процес трансформації регіональної економіки в регіоналістику за рахунок впливу не лише економічних, а й політичних, соціальних та екологічних чинників.

Водночас, *регіональна стратегіологія* це сучасний науковий напрям у системі регіоналістики із характерними принципами й функціями, яка базується на концептуально-науковому визначенні й інструментарному апараті, прояві специфічних особливостей й тенденцій, обґрунтуванні та конкретизації програмних довготермінових пріоритетів сталого регіонального розвитку з відповідними до цілей завданнями в рамках функціонування держави. Обєктивно, що регіональна стратегіологія невіддільна від державної стратегіології, оскільки лише в їх комплексній взаємодії, з орієнтуванням на цілеспрямовану проявність державотворчого патріотизму нації, забезпечується цивілізований добробут населення регіону та територіальна стійкість держави. Регіональна стратегіологія володіє ширшим сутнісним наповненням порівняно з регіональною стратегією, оскільки додатково формується на засадничих положеннях як процесу вибору ефективної стратегії, виходячи з методологічних принципів та наукових критеріїв, так і узагальненого врахування об'єктивних й суб'єктивних підходів до прийняття управлінських рішень, забезпечуючи тим активне використання потенційних можливостей конкретного регіону та оптимальність отримання кінцевого результату.

Регіональна (регіоналістична) стратегіологія *(regional (regionalist) strategiology)* – це наука про внутрішні перспективи, які відкриваються та стосуються стратегії регіону, але з певними концепційними особливостями, властиво як на сучасній науковій основі її формувати, аналізувати, вибирати з врахуванням різнопланових чинників і потенційних особливостей та розвивати. Тобто регіональна стратегіологія динамічніша порівняно з стратегією з якою безпосередньо пов'язується конкретна програма та заходи, оскільки у цьому випадку задіюється наука до самої побудови сутності стратегії і вже на цій основі вибір та застосування.

Підкреслимо також, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) **–** це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [2, с. 30–33; 3, с. 8–9].

Виходячи з означеного, у змісті регіональної стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації можна виділити кілька ключових пріоритетів:

– соціальний розвиток, тут вона може передбачати заходи для підвищення рівня життя та соціального добробуту населення в даному регіоні. Зокрема, через створення нових робочих місць, покращення якості освіти та медичного обслуговування, а також забезпечення доступу до житлового комфорту й інфраструктури;

– економічний розвиток, у цьому контексті проходить нарощування економічного потенціалу регіону через підтримку малих і середніх підприємств, розвиток інноваційних сфер, формування сприятливого інвестиційного клімату тощо, які стають окремими складовими стратегії;

– збереження культурної спадщини, за неї оберігається й підтримується культурна спадщина конкретного регіону, включаючи традиції, мову, історію й мистецтво;

– соціальна єдність, тут вона може спрямовуватися на зміцнення соціальної єдності в регіоні, підтримку громадських ініціатив, розвиток громадянського суспільства та зниження соціальних диспропорцій;

– екологічна стійкість, полягає у забезпеченні екологічної стійкості регіону, що є пріоритетним аспектом цієї стратегіології, оскільки це впливає на якість життя мешканців та має довготерміновий вплив на національно-патріотичну свідомість;

– політична активність, властиво заохочення політичної активності громадян у регіоні та їх безпосередня участь у прийнятті рішень, які стосуються особливостей розвитку регіону, може підтверджувати й зміцнювати патріотизм та національну ідентичність.

Загалом, залежно від конкретного контексту й цілей, регіональна стратегіологія може містити в собі різні заходи та акценти, але загальна пріоритетна мета полягає в системному підвищенні як рівня розвитку, так і патріотично налаштованого відношення населення до свого регіону й держави.

Окрім того, регіональна стратегіологія розвитку з огляду на патріотичні цілі може включати специфічні принципи та завдання, спрямовані на підвищення патріотичного духу, гідності та національної самосвідомості (табл. 1).

Означені принципи та завдання необхідно визначати й використовувати в правовому полі відповідно до конкретного регіону та його потреб. Пріоритетною метою такої стратегіології стає формування регіону, в якому громадяни відчувають себе пов'язаними з нацією, її цінностями і культурним спадком, а також готові активно працювати над його розвитком та процвітанням.

У цьому контексті, принцип національної ідентичності в регіональній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації, проявляється в декількох ключових аспектах:

– збереження культурних та історичних цінностей, то тут важливо враховувати й підтримувати культурні та історичні цінності регіону, які відображають і безпосередньо вкладаються в національну ідентичність. Це може включати збереження мови, традицій, релігії, народних звичаїв й пам'яток культури;

– розвиток освіти та патріотичної свідомості, за цим пріоритетним аспектом мають бути визначені конкретні програми патріотичної освіти, які допомагають громадянам краще розуміти свою історію, культуру і роль у формуванні національної ідентичності;

– підтримка мистецтва і культурних подій, за ним слідує процес заохочення й фінансової підтримки мистецтва, культурних подій та фестивалів, які відображають національну спадщину й регіональну ідентичність;

– залучення до громадських ініціатив, тобто стимулювання громадянської активності та громадських ініціатив, спрямованих на підтримку і розвиток національної ідентичності у регіоні;

– збереження природного середовища і культурної спадщини, пріоритетом стає охоро-

Таблиця 1

Характерні принципи і завдання регіональної стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації

Засоби	Базове наповнення
Принципи	
Зміцнення ідентичності	Регіональна стратегіологія повинна сприяти зміцненню ідентичності громадян і регіону як частини національного спадку. Це може включати збереження та підтримку мовної, культурної, історичної спадщини
Залучення громадян	Патріотична складова регіональної стратегіології має залучати громадян до активної участі у розвитку свого регіону. Це може проходити через волонтерські ініціативи, освітні програми, а також залучення до роботи над стратегією і прийняттям важливих рішень щодо свого регіону
Збереження природи й культурних цінностей	Збереження природних ресурсів, історичних пам'яток та інших культурних цінностей регіону є важливим аспектом. Це може включати реставрацію і охорону пам'яток культури та створення екологічно чистого середовища
Завдання	
Освіта й патріотичне виховання	Створення програм патріотичної освіти в школах та університетах, спрямованих на виховання громадян, які гордяться своєю країною та регіоном
Розвиток культурних й спортивних заходів	Організація культурних та спортивних подій і фестивалів, які відзначають і підтримують національну та регіональну ідентичність
Підтримка малих підприємств і традиційних ремесел	Розвиток місцевого бізнесу та ремесел, які відображають традиції та культуру регіону, сприяє підтримці патріотичних цінностей та збереженню специфічності регіону
Сприяння активності громадських організацій	Підтримка роботи громадських організацій, які працюють над зміцненням патріотичних цінностей та громадянської активності в регіоні
Інфраструктурний розвиток	Забезпечення необхідної інфраструктури для комфортного життя та праці громадян у регіоні, що сприяє зростанню патріотизму.

Джерело: сформовано авторами.

на природи й історичних об'єктів, які мають важливий культурний та національний контекст;

– патріотична гідність і самооцінка, за тим формування умов для громадян, які відчувають патріотичну гідність та гордість за свій регіон і державу;

– сприяння співпраці й обміну між регіонами, тобто за ним розвиток співпраці та обміну між різними регіонами держави для поширення і дієвої підтримки загальнонаціональної ідентичності.

Загалом, принцип національної ідентичності у регіональній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації важливий саме для зміцнення сприйняття регіону як частини значно більшої національної спільноти. Тобто цей принцип сприяє пріоритету формування гармонійного і солідарного суспільства, в якому громадяни мають стійкий внутрішній зв'язок зі своєю країною і регіоном, та готові реально прикладати свої життєві зусилля для забезпечення її розвитку й процвітання.

Властиво принцип залучення громадян у регіональній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації проявляється у створенні необхідних умов для активної участі громадян у процесі прийняття рішень і реалізації стратегії з метою зміцнення національної ідентичності та патріотичних цінностей. Виділимо деякі характерні пріоритетні аспекти, які відображають сутнісне наповнення цього принципу:

– громадські консультації і участь, тобто організація відкритих громадських консультацій й обговорень, де громадяни мають можливість висловити свої погляди та ідеї щодо розвиткових перспектив регіону. Означене дозволяє враховувати різноманітні точки зору і потреби громадян;

– створення механізмів зворотного зв'язку, за ними забезпечення можливості для громадян отримувати інформацію про хід реалізації стратегії, а також звертатися зі скаргами й пропозиціями до владних органів;

– участь громадських організацій, через сприяння активності та роботі громадських організацій, які спрямовані на підтримку патріотичних і національних цінностей у регіоні, які безпосередньо беруть участь у формулюванні і реалізації стратегії;

– освітні та інформаційні ініціативи, тобто проведення освітніх заходів, семінарів й кампаній для підвищення обізнаності громадян щодо важливості патріотизму, ідентичності та їх ролі у регіональному розвитку;

– громадський моніторинг і оцінка, за ними залучення громадян до моніторингу та оцінки

результатів впровадження стратегії, що сприяє відкритості і відповідальності владних структур;

– можливість волонтерської діяльності за нею залучення громадян до волонтерських ініціатив, спрямованих на реалізацію конкретних проєктів і завдань регіональної стратегії;

– підтримка громадських інновацій, тобто формування умов для реалізації інноваційних ідей та проєктів, запропонованих громадянами, які сприяють розвитку регіону і підвищенню національного патріотизму.

Реальне залучення громадян у регіональну стратегіологію з позиції державотворчого патріотизму нації сприяє активізації громадянської активності, посиленню їх залучення до розвитку регіону і формуванню внутрішнього патріотизму, коли громадяни відчувають себе активними учасниками та співавторами процесу.

У той же час, принцип збереження природи (екологія) і культурної спадщини в регіональній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації проявляється у декількох аспектах:

– соціокультурний аспект, з нього збереження культурної спадщини регіону означає підтримку традицій, мови, історії й мистецтва, які формують свідому ідентичність та патріотизм місцевого населення. Регіональна стратегіологія може передбачати заходи для оптимального збереження і відновлення історичних пам'яток, фольклору, музеїв та інших напрямів культурної спадщини регіону;

– екологічний аспект, тобто збереження природи включає в себе дбайливе використання природних ресурсів, охорону екосистем, збереження біорізноманіття та дієві заходи для запобігання забруднення навколишнього середовища. Означене пріоритетно щодо збереження первісної краси й цінності природних ландшафтів та природних ресурсів регіону;

– туризм та гірничодобувна діяльність, за ними регіональна стратегіологія може регулювати туризм й гірничодобувну діяльність з метою збереження природи і культурних цінностей. Наведене може включати в себе обмеження будівництва в екологічно вразливих зонах та встановлення нормативних правил для туристичної індустрії, щоб зберегти природні і культурні ресурси регіону;

– освіта та свідомість, регіональна стратегіологія може сприяти розвитку освіти та підвищенню свідомості населення в контексті пріоритетності збереження природи й культурної спадщини. Це може органічно включати в себе навчання молодого покоління про історію і цінності свого регіону, а також відповідні методи з популяризації ідеології екологічної свідомості.

Щодо останнього у такому аспектному еколого-культурному напрямку то можливо зазначити, що забезпечення реалізації пріоритетних завдань освіти і виховання у регіональній стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації може бути здійснене через різні інструменти та підходи. Зокрема, це можливо досягнути через:

– удосконалення освіти, тобто регіональна стратегіологія може включати в себе програми та реформи в освіті, спрямовані на підвищення якості навчання, розвиток критичного мислення та виховання патріотичних цінностей. Зокрема, через цілеспрямовану розробку спеціальних навчальних програм, які вивчають історію та культурну спадщину регіону, а також системно виховують гордість за свій рідний край;

– патріотична просвіта, тобто сприяти вихованню й посиленню патріотичної свідомості доцільно через проведення різних інформаційних кампаній, виставок, фестивалів й інших заходів, які коректно висвітлюють історію, культуру і досягнення регіону. Практично такі заходи можуть активно привертати увагу як молоді, так і дорослих до розуміння й прояву патріотичних цінностей;

– розвиток молодіжних і громадських ініціатив, за ними регіональна стратегіологія може підтримувати та фінансувати молодіжні й громадські організації, які працюють над проєктами і ініціативами, спрямованими на виховання патріотизму та формувати стійке відчуття власної відповідальності за розвиток регіону;

– участь у регіональних заходах, тобто залучення місцевого населення до участі в регіональних проєктах та ініціативах може підвищити їх відчуття приналежності до регіону, а значить розвивати патріотичний настрій. Зокрема, громадські ініціативи й праця, змагання та заходи для системної підтримки місцевих традицій;

– залучення шкіл і вищих навчальних закладів, у цьому освітні установи можуть бути активно включені у реалізацію регіональної стратегії через створення спеціальних програм, проєктів з дослідження становлення регіональної історії та культури, а також підтримку студентських ініціатив для підвищення загальної патріотичної свідомості.

Фактично, усі ці освітні заходи спрямовані на дієве нарощування свідомості й рівня реалізації патріотизму та активізації відчуття стійкої гордості за свій регіон, що безпосередньо консо-

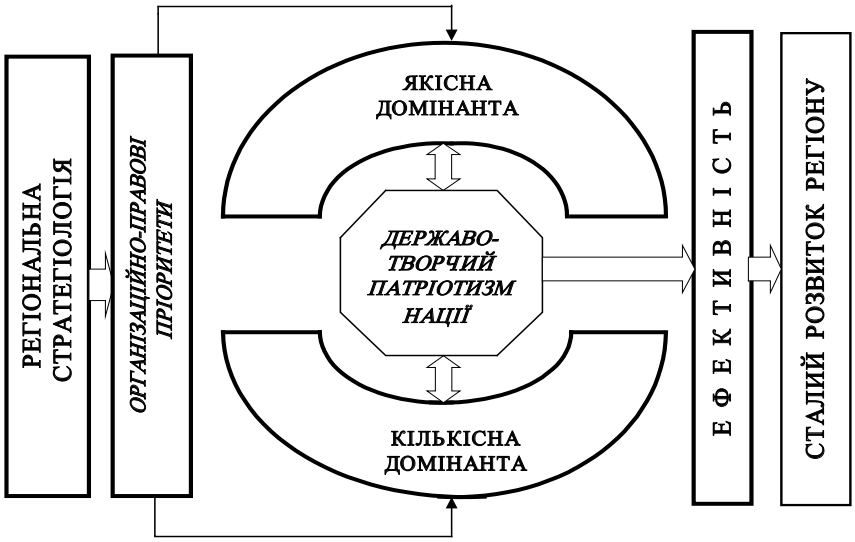

Рис. 1. Організаційно-правові пріоритети регіональної стратегіології на засадах державотворчого патріотизму нації в контексті сталого розвитку регіону

Джерело: власна розробка

лідується у державотворчому патріотизму нації та органічно-пріоритетному розвитку як регіону, так і держави.

Загалом збереження природи і культурної спадщини у регіональній стратегіології допомагає належно підтримувати та розвивати національний патріотизм, оскільки вони у своїй системності формування й реалізації організаційно-правових пріоритетів сприяють відчуттям приналежності до рідного регіону, а значить збереженню його унікальності й цінності у динаміці як елемента загального сталого розвитку (рис. 1).

Водночас, регіональна стратегіологія вже в умовах воєнного стану має свої характерні особливості, оскільки додатково потрібно враховувати у її формуванні й ефективності швидкозмінні процеси та накладання жорстких воєнних умов, зокрема: руйнація соціальної і промислової інфраструктури, пришвидшена міграція населення, втрата виробничих потужностей та обмеження можливостей ринку праці, потужне залучення ресурсів для військового сегменту. В умовах воєнного стану у системі регіональної стратегіології також суттєво актуалізується увага до оперативності прояву державотворчого патріотизму нації на різних рівнях. Окрім того, узагальнено підкреслимо ще характерні відмінності регіональної стратегіології в умовах воєнного стану від аналогічної, але за мирного часу, полягають у концентрованих змінах пріоритетів щодо основних цілей, завдань та підходів до планування і виконання відповідних дій в обмежених часових межах (табл. 2).

Також доцільно підкреслити, що в даній регіоналістиці на засадничих положеннях пріоритету державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану ключовими елементами стають об'єднавчо-комплексні стратегії (рис. 2).

Практично в умовах воєнного стану регіональна стратегіологія концентрує свою фундаментальну увагу на наступних організаційно-правових пріоритетах:

– аналіз регіональних конфліктів і взаємовідносин, тобто дослідження формування причин та правових наслідків конфліктів у конкретному регіоні, а також системний аналіз взаємодії різних дійових груп (держав, груп, організацій) в цих умовах;

– стратегії регіональної безпеки, тобто програмна розробка стратегій і політик для забезпечення в правовому просторі безпеки й стабільності розвитку щодо конкретного регіону за мілітарних загроз;

– гуманітарні питання, в цьому контексті необхідні цілеспрямовані правничі дослідження гуманітарних наслідків війни, включаючи проблеми внутрішньо переміщених осіб, гуманітарну допомогу, захист прав людини і повернення дітей, активізація згуртованості й можливостей міжнародної спільноти;

– економічні виміри, тобто детальний аналіз впливу воєнного стану на економіку регіону, розробка правничо-економічних стратегій для відновлення в поствоєнний період та забезпечення належного життєвого рівня населення;

– політичні питання, тобто цілеспрямоване дослідження правових колізій політичних процесів у жорстких умовах, правовий аналіз впливу війни як на політичну стабільність, так і управлінську систему на різних рівнях;

– збереження культури й ідентичності, у цьому контексті дослідження правових питань впливу війни на культурну спадщину та ідентичність регіону, а також юридичні можливості використання регіональних культурних ініціатив

Таблиця 2

Характерні відмінності регіональної стратегіології в умовах воєнного стану від регіональної стратегіології в мирний період через планування і виконання дій

Відмінність	Мирний період	В умовах воєнного стану
За головною метою	Цілеспрямоване забезпечення соціально-економічної стабільності, розвитку й підтримки мирного співфункціонування в регіоні. Пріоритетним завданням стає динамічне залучення інвестицій, випуск конкурентоспроможної продукції, розвиток торгівлі та соціально-економічних відносин, покращення якості життя населення тощо.	Базовою метою регіональної стратегіології в умовах воєнного стану є належне забезпечення безпеки населення, дієве відстоювання територіальної цілісності включно з становленням бойового середовища, налагодження роботи органів публічної сфери та підприємств щодо активізації прояву державотворчого патріотизму нації і концентрації зусиль на налагодження виготовлення мілітарної продукції та прискорене відновлення системи правопорядку у регіоні.
За завданнями	Завданнями може стати формування сприятливого ділового клімату для регіонального бізнесу, розвиток регіональної виробничої інфраструктури, підтримка соціально-економічного розвитку, розвиток взаємовигідних міжнародних відносин тощо.	Завданнями стає активізація підготовки до воєнних загроз й загалом війни, загальна оборонна мобілізація ресурсного потенціалу, зміцнення регіональної обороноздатності, відстоювання регіональних інтересів та територіальних кордонів, забезпечення життєво важливими ресурсами тощо.
За підходами	Регіональна стратегіологія спрямована на співпрацю, дипломатичні зусилля, розвиток регіонально-міжнародних партнерств та економічне зростання в регіоні.	Регіональна стратегіологія вимагає активної військової підготовки, налагодження системних і логічних дій відсічі, розгортання військ, введення правових обмежень і надзвичайних заходів, забезпечення безпеки населення та захисту об'єктів пріоритетного значення для функціонування регіону.

Джерело: сформовано авторами

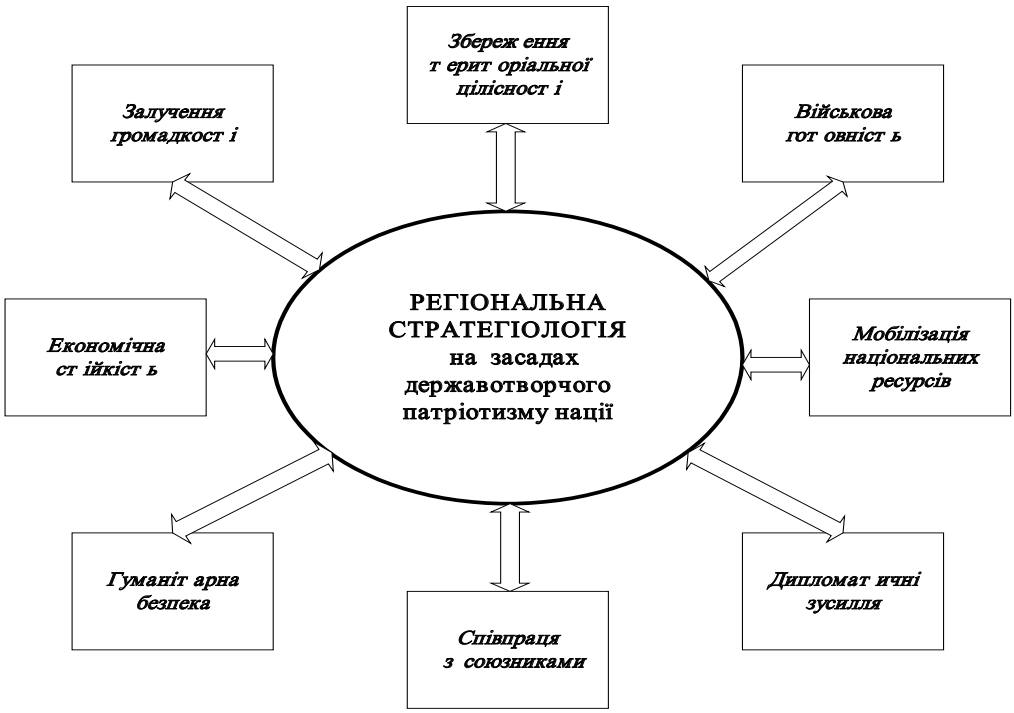

Рис. 2. Взаємозв'язок об'єднавчо-комплексних стратегій в регіональній стратегіології з позиції пріоритетності державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Джерело: власна розробка

Таблиця 3

Управлінсько-правові концепти, які є пріоритетними в регіоналістиці на засадах державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Концепти	Сутнісне наповнення
Воєнний та надзвичайний стани	Розробка та впровадження правового каркасу для введення воєнного стану або надзвичайного стану, визначення повноважень влади та обмежень прав і свобод громадян в цих умовах
Захист прав людини	Забезпечення дотримання прав людини та основних свобод в умовах військового конфлікту, включаючи право на життя, свободу та недоторканність особи
Міжнародне гуманітарне право	Дотримання міжнародного гуманітарного права у військових конфліктах, включаючи правила щодо захисту цивільного населення, об'єктів медичної допомоги та безпеки гуманітарних працівників
Адміністративні та воєнні правопорушення	Регулювання питань, пов'язаних з адміністративними та воєнними правопорушеннями, включаючи відповідальність за такі дії.
Міграція та переміщення населення	Управління питаннями міграції, внутрішньо переміщених осіб та прийому біженців у зв'язку з воєнним конфліктом
Цивільна оборона та надзвичайні ситуації	Розвиток систем цивільної оборони та управління надзвичайними ситуаціями для забезпечення безпеки та захисту населення
Політика безпеки та оборони	Визначення стратегій та політик у галузі національної безпеки та оборони, включаючи ролі регіонів у цих питаннях
Правова підтримка військових операцій	Забезпечення правової бази для проведення військових операцій, включаючи питання щодо військового права і правопорядку в районах конфлікту
Міжнародна правова співпраця	Регулювання питань співпраці з міжнародними партнерами, включаючи міжнародні договори та угоди у сфері безпеки та оборони.

Джерело: сформовано авторами

для сприяння мирному процесу та відновлення територіальної цілісності держави.

Обєктивно, що тут означено лише загальні напрями концентрації пріоритетів розгляду організаційно-правових аспектів в умовах воєнного стану, оскільки вони в регіональній стратегіології можуть змінюватись відповідно до конкретних обставин та потреб регіону.

Окрім того, управлінсько-правові концепти, які є пріоритетними в регіоналістиці на засадах державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, можуть суттєво впливати на прийняття рішень та результативність від них (табл. 3).

Властиво організаційно-правові пріоритети узагальнено відображають важливість розробки і реалізації правового та управлінського інструментарного апарату для забезпечення життєвого добробуту й безпеки нації в умовах воєнного стану, з урахуванням регіональних особливостей і потенційних можливостей реалізації державотворчого патріотизму.

Висновки. За своєю сутнісною складовою: *регіональна стратегіологія* це сучасний науковий напрям у системі регіоналістики із характерними принципами й функціями, яка базується на концептуально-науковому визначенні й інструментарному апараті, прояві специфічних особливостей й тенденцій, обґрунтуванні та конкретизації програмних довготермінових пріоритетів сталого регіонального розвитку з відповідними до цілей завданнями в рамках функціонування держави. Обєктивно, що регіональна стратегіологія невіддільна від державної стратегіології, оскільки лише в їх комплексній взаємодії, з пріоритетним орієнтуванням на проявність державотворчого патріотизму нації, забезпечується цивілізований добробут населення регіону та територіальна стійкість держави.

Регіональна стратегіологія динамічніша порівняно з стратегією з якою безпосередньо пов'язується конкретна програма та заходи, оскільки у цьому випадку задіюється наука до самої побудови сутності стратегії і вже на цій основі вибір та застосування.

В контексті організаційно-правових пріоритетів взаємодії регіональної стратегіології із державотворчим патріотизмом нації в умовах воєнного стану визначено, що вони виступають фундаментальною основою конституційності прав і обов'язків громадян щодо активного забезпечення єдності та підтримки громадян у досягненні як загальних державних цілей, так і розвитку регіону. Регіональна стратегіологія в умовах воєнного стану має свої пріоритетні особливості, оскільки додатково потрібно враховувати у її формуванні й ефективності швидкозмінні процеси та накладання

жорстких воєнних умов, зокрема: руйнація соціальної і промислової інфраструктури, пришвидшена міграція населення, втрата виробничих потужностей та обмеження можливостей ринку праці, потужне залучення ресурсів для військового сегменту. Окрім того, в цих умовах у системі регіональної стратегіології також суттєво актуалізується увага до оперативності прояву державотворчого патріотизму нації на різних рівнях. Характерні відмінності регіональної стратегіології в умовах воєнного стану від аналогічної, але за мирного періоду, полягають у концентрованих змінах пріоритетів щодо основних цілей, завдань та підходів до планування і виконання відповідних дій в обмежених часових межах.

Список використаної літератури:

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/ 2022/08/zvit-pro-pryami-zbytky-infrastruktury-ta-poperednya-oczinka-potreb-kse.pdf (дата звернення: 3.10.2023).
2. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15.
4. Кобильнік Д. А. Міжбюджетні відносини у фінансуванні економічного розвитку територіальних громад у воєнний час. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2023. № 2. С. 164–171. С. 164–171. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.29.
5. Кобко-Одарій В. С. Категорія «регіональний правовий менталітет» у юридичному дискурсі. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2023. № 1. С. 10–16. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.1.
6. Макаренков О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство.* 2023. № 3. С. 40–48. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6.
7. Юридична енциклопедія : в 6 томах / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.
8. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. Edit by Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. London : Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.
9. Bird R. C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review.* 2011. 131. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131 (дата звернення: 5.10.2023).
10. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. 2003. URL: (дата звернення: 3.10.2023).
11. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research.* 2018. Vol. 56, Issue 20. DOI: https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976
12. Legal Strategies. Edit by Antoine Masson, Mary J. Shariff. Verlag Berlin Heidelberg. 2009. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0
13. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal.* 2020. Vol. 49, No. 6. Pp. 1405–1486. DOI: https://doi.org/10.2307/1373051
14. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. 2021. *American Business Law Journal.* 2021. Vol. 58, Issue 4. Pp. 711–749. DOI: https://doi.org/10.1111/ablj.12194.

Karpinsky B. A., Karpinska O. B. Regional strategiology: fundamentals and organizational and legal priorities considered from the position of the state-creating patriotism of nation under the conditions of the state of martial

For the first time, it was synthesized that regional strategiology is a modern scientific direction in the system of regionalism with characteristic principles and functions, which is based on a conceptual-scientific definition and instrumental apparatus, the manifestation of specific features and trends, the justification and specification of program long-term priorities of sustainable regional development with tasks corresponding to the goals within the framework of the functioning of the state. It has been proved that regional strategiology is inseparable from state strategiology, since only in their complex interaction, with a priority focus on the manifestation of state-creative patriotism of nation, the civilized well-being of the population of the region and the general territorial stability of the state are ensured.

It is substantiated that regional strategiology is more dynamic compared to the strategy with which a specific program and measures are directly connected, since in this case science is involved in the very construction of the essence of the strategy and already on this basis the choice and application.

At the same time, in the context of the organizational and legal priorities of the interaction of regional strategiology with the state-creative patriotism of nation in the conditions of martial law, it is determined that they act as the fundamental basis of the constitutionality of the rights and duties of citizens regarding the active provision of unity and support of citizens in achieving both general state goals and development region. It is substantiated that regional strategy in the conditions of martial law has its own priority features, as it is additionally necessary to take into account in its formation and effectiveness rapidly changing processes and the imposition of harsh military conditions, in particular: the destruction of social and industrial infrastructure, accelerated population migration, loss of production capacity and limitation of market opportunities labor, strong attraction of resources for the military segment. n addition, in these conditions, the attention to the effectiveness of the manifestation of state-creative patriotism of nation at various levels is also significantly updated in the system of regional strategyology. It has been proved that the characteristic differences of regional strategiology in the conditions of war from the similar one, but during the peace period, consist in concentrated changes of priorities regarding the main goals, tasks and approaches to strategic planning and the implementation of relevant actions in a limited time period.

Key words: *law, state, region, regional strategiology, state-creative patriotism of nation, development, strategy, priority, martial law.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.3

І. І. Юрченко
аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
https://orcid.org/0009-0008-7525-364X

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД

У науковій статті розкривається характеристика конституційно-правового регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод.

Проведено аналіз та характеристика нормативно-правових актів, що регулюють права, свободи та обов'язки військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод. З метою визначення сутнісних характеристик правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод розглядаються основні елементи правового статусу та процес їх забезпечення.

В науковій статті здійснений аналіз та загальна характеристика основних нормативно-правових актів, якими визначено правовий статус військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме:

– Конституція України прийнята ВРУ 28 червня 1996 року [1];

– Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року [2];

– Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [3];

– Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року тощо та рядом спеціальних Законодавчих актів та Законів України [4].

З метою удосконалення чинного законодавства в частині правового регулювання статусу військовослужбовуців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод запропоновано розробити та прийняти спеціальні закони України які б детально закріплювали гарантії та механізм ефективного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Зазначені закони мають містити чіткі норми щодо створення умов для реалізації соціальних прав і свобод, охороні і захисту їх від правопорушень та поновленні порушеної свободи і відшкодуванні спричинених збитків.

Пропонується створити спеціальний інститут державної влади який би опікувався соціальними правами і свободами військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме інститут Уповноваженого з прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей.

Ключові слова: *соціальні права і свободи, конституційні обов'язки, Конституція України, Закони України, нормативно-правові акти, правовий статус особи, військовослужбовці, члени сімей військовослужбовців, конституційні гарантії, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність.*

Виклад основного матеріалу. Конституційні соціальні права та свободи людини і громадянина відображають рівень матеріального розвитку конкретної держави і суспільства і їхню здатність забезпечувати відповідний рівень життя і соціальну захищеність індивіда. Серед них найбільш важливе значення мають право на працю, соціальне забезпечення, право на житло, право на відпочинок, право на охорону здоров'я та медичну допомогу. З огляду на наукові праці вітчизняних правників соціальні права та свобод людини і громадянина можна поділити на три групи:

© Юрченко І. І., 2023

– права на колективні дії для захисту своїх інтересів;

– права на індивідуальні трудові права;

– права в соціальній сфери.

Права на колективні дії для захисту своїх інтересів є правами на об'єднання в професійні спілки, страйк, укладення колективних договорів, участь в управлінні підприємствами. Індивідуальні трудові права охоплюють право на працю, відпочинок, рівну оплату праці. Права в соціальній сфері на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, нормальні житлові умови та ін.

Конституційно-правове регулювання основних свобод людини і громадянина здійснюється Конституцією України [1] та законами. Для дослідження місця і ролі законів України в регулюванні правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод потрібно вирішити такі задачі: а) дослідити закони України як продукт законодавчого процесу; б) розглянути закони України, які деталізують конституційні норми, що закріплюють конституційні свободи; в) сформулювати висновки і рекомендації.

Конституційні соціальні права і свободи закріплені в розділі другому Конституції України, деталізуються законами України. Значення підзаконних нормативно-правових актів визначається лише процедурами деталізації та встановлення механізмів реалізації законів. Не допускається підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють свободи людини установлення нових норм, які відсутні в законах [5, с. 171]. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають свободи людини і громадянина, мають бути доведені до відома населення. В разі не доведення їх до відома населення у встановленому порядку, вони визнаються не чинними. Як правило, закони (включаючи і ті, що закріплюють основні свободи) не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення щодо основних свобод [1].

Визначаючи конституційно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод треба розглядати через призму юридичної природи конституційних прав, свобод і обов'язків. Їх особливості можна визначити повніше, розглядаючи їх як основний елемент правового статусу людини і громадянина. У Конституції України основні права, свободи і обов'язки визначаються як суб'єктивні яким присвячено цілий другий розділ ст.ст. 21–68 [1]. Конституційні права і свободи є фундаментальними цінностями, які забезпечуються та охороняються державою. Так, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб" (ст. 55 Конституції України).

Питання про права і свободи громадянина є складовою частиною проблем фактичного становища особи в суспільстві й державі. Відповідно правовий статус особи є лише частиною її суспільного статусу і стосується тільки її зв'язків з державою. Правовий статус – це юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві. Юридичне оформлення фактичного становища індивіда реалізується різними шляхами і способами, з допомогою специфічних засобів. Воно починається з того, що людина визнається суб'єктом діючого в суспільстві права і наділяється при цьому правоздатністю, після чого вона може вступати у відповідні правовідносини. В історії розвитку цивілізації далеко не всі люди визнавались суб'єктами права (наприклад, раби) або визнавалися лише частково (кріпаки). Є кілька видів правового статусу:

1) загальний, або конституційний, статус людини і громадянина;

2) спеціальний, або родовий, статус окремих категорій громадян;

3) індивідуальний статус, який характеризує стать, вік, сімейний стан тощо;

4) статус іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством;

5) галузеві правові статуси (адміністративно-процесуальний, кримінально-процесуальний тощо).

Якщо говорити про загальний правовий статус – це статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається насамперед Конституцією держави і не залежить від різних поточних обставин, наприклад, сімейного стану, посади, здійснюваних функцій. Цей статус є єдиним і однаковим для усіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю. Змістом такого статусу є головним чином ті права й обов'язки, які надані і гарантовані всім Конституцією. Сюди не входять численні суб'єктивні права і обов'язки, які постійно виникають залежно від трудової діяльності людей, характеру правовідносин, в які вони вступають, від інших чинників. Загальний правовий статус є базовим, вихід-

ним для всіх інших. По ньому можна судити про характер, соціальну природу і ступінь демократичності суспільства. Він не може бути змінений без відома держави, законодавця.

Так, спеціальний, або родовий, статус відображає особливості становища окремих категорій громадян (зокрема, лікарів, військовослужбовців, пенсіонерів, робітників, учасників війн тощо). Зазначені верстви населення на підставі конституційного статусу громадянина можуть мати додаткові права, обов'язки, передбачені законодавством.

У свою чергу індивідуальний статус фіксує конкретику окремої особи (стать, вік, сімейний стан, виконувану роботу тощо). Цей статус рухомий, динамічний, він змінюється разом зі змінами, які відбуваються з особою в процесі її життєдіяльності. Зазначені три статуси співвідносяться між собою як загальне, особливе і одиничне. Вони тісно взаємопов'язані, практично нероздільні. Загальний, тобто конституційний, правовий статус у всіх один. Спеціальних статусів багато, а індивідуальних – рівно стільки, скільки громадян. Виходячи з цього можна зробити висновок, що правовий статус іноземця, особи без громадянства – це самостійні категорії. Але якщо вони формуються на основі правового статусу українського громадянства (за винятком іноземців, які мають дипломатичний статус), є підстави говорити про правовий статус особи в цілому.

Закріплення конституційно-правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей не обмежуються лише Конституцією України, норми зазначеного правового статусу особи закріплені також у нормативно правових актах поточного законодавства, в яких детальніше розкривається зміст і порядок реалізації основних прав та свобод людини і громадянина. А тому для нас важливим є виокремлення спеціальних норм, які стосуються правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей, що містяться насамперед у Законах України.

Перш ніж розглядати конституційно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей в реалізації соціальних прав і свобод необхідно визначити характерні ознаки конституційно-правового статусу військовослужбовців України та членів їх сімей передбачає розкриття змісту його елементів, що сформувались у теорії права.

Правовий статус військовослужбовця, як спеціальний правовий статус, має свої, тільки йому притаманні особливості, що найбільш повно розкриваються в його структурних елементах як інтегрованого поняття, до яких входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) права, свободи і обов'язки; в) правосуб'єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; є) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність [6, с. 75].

Згідно Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», військовослужбовцями є громадяни України, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та проходять військову службу в Збройних Силах України, інших державних військових формуваннях [2]. В центрі уваги питання соціального захисту всіх категорій громадян, що його потребують завжди були першочерговими завданнями держави. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року росії на територію України особливу увагу державою приділяється військовослужбовцям, які ризикуючи власним життям, боронять кордони нашої держави.

На сьогодні надзвичайними в нашій державі є питання соціального захисту військовослужбовців, а також членів їх сімей.

Спеціальний (родовий) статус військовослужбовця відображає специфіку правового положення військовослужбовців як окремої категорій людей, як представників окремої соціальної групи, відокремленої за певним юридично-значущим началом, а саме родом професійної діяльності, який наділений відповідно до законів та інших нормативно-правових актів спеціальними, додатковими, правами і обов'язками, обумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної діяльності – виконанням обов'язків військової служби. Індивідуальний статус характеризує особливості правового положення конкретного військовослужбовця залежно від його посади, військового звання, віку, статі, виконання спеціальних обов'язків та ін. Він являє собою сукупність персоніфікованих прав і обов'язків конкретного військовослужбовця. Індивідуальний правовий статус є рухливим, динамічним, він постійно змінюється залежно від змін, що постійно відбуваються в процесі проходження військової служби [6, с. 75].

Питання нормативно-правового регулювання правового статусу військовослужбовців в умовах військового стану в Україні набирає надзвичайно важливого значення і безпосеред-

ньо впливає на хід, темпи, якість і кінцеві результати захисту та оборонної сфери держави, і як підсумок – на стан боєготовності Збройних Сил України, інших військових формувань у протистоянні військовій агресії російської федерації.

У військовій сфері найважливіше значення має те, яким чином здійснюється законодавче регулювання забезпечення і захисту базових прав військовослужбовців. У контексті цього питання слід зазначити, що таке регулювання здійснюється на підставі законів, які, з погляду теорії права, становлять нормативно-правові акти, наділені вищою юридичною силою, прийняті в особливому порядку вищим представницьким органом державної влади або безпосередньо народом. Закони насамперед відображають інтереси громадянського суспільства – вільного демократичного правового суспільства, орієнтованого на конкретну людину, що створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, загальногуманістичних ідеалів, що забезпечує свободу людської діяльності, створює можливість досягнення благополуччя і гарантує реалізацію прав людини та громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави та її інститутів. Одним із таких інститутів у нашій державі є Збройні Сили та інші військові формування України [6, с. 166].

Правові норми, що регулюють конституційно-правовий статус військовослужбовців, містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили. За юридичною чинністю їх можна поділити на дві групи: закони та підзаконні нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акту визначається Конституцією і Законом про нормативні акти. Юридична чинність нормативно-правового акту – це його специфічна властивість мати точне місце в ієрархії інших правових актів і залежати за формальною обов'язковістю від того, який орган видав акт, тобто, хто є суб'єктом нормотворчості.

Права і свободи військовослужбовців мають ряд специфічних особливостей. Ці особливості виражаються, передусім, у певних обмеженнях і становлять специфіку правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України. Серед обмежень прав і свобод військовослужбовців можна виокремити: обмеження політичної діяльності [3; 6]; обмеження щодо реалізації права на свободу світогляду і віросповідання [3]; обмеження у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України [7]; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності крім викладацької, наукової і творчої, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту [8] тощо. Військово-службові відносини, накладаючи на військовослужбовців специфічні обов'язки і припускаючи обмеження їх прав і свобод, передбачають певні пільги і компенсації, а також юридичні гарантії. Пільги і компенсації спрямовані на збалансування прав і обов'язків військовослужбовців. Це співвідноситься з тією обставиною, що через службовий стан військовослужбовців здійснення громадянських прав, що належать їм, є утрудненим або фактично неможливим. Пільги і компенсації вносять корективи до системи прав військовослужбовців, підкреслюють специфіку їх правового статусу. Вони встановлюються законами України і торкаються різних сфер життя і діяльності військовослужбовців. Наприклад, пільги щодо матеріального (грошового, продовольчого, речового) забезпечення, забезпечення житлом, медичного забезпечення; пільги щодо освіти; компенсації, пов'язані із втратою працездатності, смертю військовослужбовця тощо [3].

Правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України безпосередньо пов'язаний із їхньою правовою культурою. Нормативно закріплені права, свободи й обов'язки рядового, сержантського і офіцерського складу сприяють формуванню окремої корпоративної організації в суспільстві, відображають специфіку правової культури військовослужбовців. Виходячи із цього, правову культуру військовослужбовців Збройних Сил України можна визначити не просто як правову субкультуру стійкої соціальної групи, а як статусну правову культуру. Цей різновид правової культури характеризується особливостями правового статусу її носіїв. Статусна правова культура військовослужбовця є станом правового розвитку військовослужбовця, вираженим у рівні знань та розуміння ним своїх статусних прав і обов'язків, а також у його правовій поведінці [9, с. 68–69].

Конституція України, конституційні, органічні та поточні закони в механізмі забезпечення правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод свобод здійснюють нормативно-правове регулювання суспільних відносин. Ознаками такого регулювання конституційних свобод людини і громадянина в Україні є: а) установлення нормативно-правових актів; б) владна юридична дія конституційних норм; в) визнання їх дже-

релами конституційного права; г) регулювання ними виникнення зміни і припинення правових відносин у сфері реалізації конституційних свобод [10, с. 76].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що питання конституційного закріплення правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей у реалізації соціальних прав і свобод в умовах збройної агресії російської федерації проти України, потребує ґрунтовного удосконалення на законодавчому рівні.

Чинне законодавство щодо правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей деталізують або встановлюють механізми реалізації конституційних свобод військовослужбовців, в саме порядку проходження військової служби їх прав та обов'язків. Їх аналіз свідчить, що найбільш повно соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей деталізовано законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [3]. В той же час на нашу думку недостатньо урегульовані конституційні соціальні і особисті свободи військовослужбовців під час військового стану.

Підводячи підсумок є потреба зробити такі висновки і рекомендації:

1. Удосконалення законодавчого (взагалі нормотворчого) процесу в Україні сприятиме ефективному забезпеченню конституційних соціальних прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей. Так, Закони України що закріплюють правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей займають провідне місце і відіграють головну роль в утвердженні конституційних свобод, створенні умов для їх реалізації, охороні і захисту їх від правопорушень та поновленні порушеної свободи і відшкодуванні спричинених збитків.

2. Процедура прийняття законів та введення їх в дію має особливий порядок, передбачений нормативно-правовими актами Верховної Ради України і Президента України. У країнах розвинутої демократії діють спеціальні закони що регулюють правове становище військовослужбовців та членів їх сімей. На часі і у нас прийняття таких законів які б детально закріплювали гарантії та механізм реалізації положень закону щодо ефективного соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей . З метою удосконалення законодавчого процесу в Україні пропонуємо створити спеціальний інститут державної влади який би опікувався соціальними правами і свободами військовослужбовців України та членів їх сімей, а саме інститут Уповноваженого з прав і свобод військовослужбовців та членів їх сімей.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 09.01.2024);
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 10.01.2024);
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 10.01.2024);
5. Олійник А.Ю. Значення підзаконних нормативно-правових актів в забезпечення конституційної свободи та недоторканості людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2005. № 1. С. 170–178.
6. Пашинський В. Й. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців. *Право України*.2005. № 7. С. 75.
7. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 р., з подальшими доповненнями та змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
9. Скурохін С.М. Особливості правового статусу військовослужбовців та їх статусна правова культура. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 848 с.
10. Олійник А.Ю. Поняття нормативного-правового регулювання конституційної свободи та недоторканості людини.*Науковий вісник юридичної академії Міністерства внутрішніх справ України* : збірник наукових праць. 2002. № 2 (8). С. 75–82.

Yurchenko I. I. Constitutional and legal regulation of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the implementation of social rights and freedoms

The scientific article reveals the characteristics of the constitutional and legal regulation of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the implementation of social rights and freedoms. The analysis and characterization of normative legal acts regulating the rights, freedoms and duties of military personnel of Ukraine and their family members in the realization of social rights and freedoms was carried out. In order to determine the essential characteristics of the legal status of military personnel of Ukraine and their family members in the realization of social rights and freedoms, the main elements of the legal status and the process of ensuring them are considered.

The scientific article analyzes and general characteristics of the main regulatory legal acts that determine the legal status of military personnel of Ukraine and their family members, namely:

– The Constitution of Ukraine was adopted by the Verkhovna Rada on June 28, 1996 [1];

– Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" dated March 25, 1992 [2];

– Law of Ukraine "On social and legal protection of military personnel and members of their families" dated December 20, 1991 [3];

– Law of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection" dated October 22, 1993, etc. and a number of special legislative acts and laws of Ukraine [3].

In order to improve the current legislation in terms of legal regulation of the status of servicemen and their family members in the realization of social rights and freedoms, it is proposed to develop and adopt special laws of Ukraine that would establish in detail the guarantees and mechanism of effective social protection of servicemen and their family members. The specified laws should contain clear norms regarding the creation of conditions for the realization of social rights and freedoms, their protection and protection from offenses and the restoration of violated freedom and compensation for the damages caused.

It is proposed to create a special institute of state power that would take care of the social rights and freedoms of servicemen of Ukraine and their family members, namely the institute of the Commissioner for the Rights and Freedoms of Servicemen and their Family Members.

Key words: *social rights and freedoms, constitutional obligations, the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, normative legal acts, legal status of a person, military personnel, members of military personnel's families, constitutional guarantees, legal personality, legal capacity, legal capacity.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347:349.444
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.4

М. К. Галянтич
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

О. В. Пижова
молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЖИТЛОВИХ ПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена вдосконалення механізму здійснення суб'єктивних житлових прав. Підкреслено, що «житлове правовідношення» розглядається на галузево-теоретичному та конкретно-галузевому рівні. Носієм суб'єктивних житлових прав є фізична особа, яка є носієм житлових прав та відповідних обов'язків, має правомочності здійснювати суб'єктивні житлові права та нести юридичні обов'язки. Механізм здійснення суб'єктивних житлових прав полягає в забезпеченні практичної реалізації права на житло правовими засобами, полягає у створенні належної нормативної правової системи. Сучасна система забезпечення житлових прав і свобод особи в сучасній Україні перебуває на стадії становлення, а реалізованість та захищеність окремих прав і свобод залишається й досі на невисокому рівні, особливо в умовах пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України. Передумовами до задіяння механізму здійснення суб'єктивних житлових прав має стати належне розуміння таких категорій як «життєвий рівень» та «достатнє (належне) житло», що у наступному дозволить встановити технічні вимоги до житла. Класифікацію механізму здійснення суб'єктивних житлових прав необхідно здійснювати залежно від: 1) функціонального призначення; 2) мети, на яку спрямовані житлові правовідносини; 3) економічного змісту; 4) сфери застосування; 5) методу правового регулювання. Виникає необхідність встановлення єдиних соціальних житлових стандартів через економічну ситуацію в країні, що склалася внаслідок пошкодження та знищення окремих видів житла внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, відсутність реформ у сфері житлового законодавства, породжує проблеми реалізації житлових прав фізичних осіб в період військових дій. Мають бути встановлені кількісні та якісні показники житла, за результатами якого вбачається за можливе оцінити спроможність публічних інституцій гарантувати соціальну складову реалізації права на житло.

Ключові слова: *житло, механізм здійснення прав, суб'єктивні житлові права, житлові правовідносини, житлове право, фізичні особи, право на житло.*

© Галянтич М. К., Пижова О. В., 2023

Постановка проблеми. Житлова потреба є однією з найсуттєвіших для людини. На сучасному етапі реформування житлового законодавства необхідно зосередитися на концептуальних питаннях, зокрема вдосконалення приватноправових механізмів здійснення суб'єктивних житлових прав. Механізм здійснення окремих категорій цивільних та житлових прав безпосередньо пов'язаний із категорією «правовідношення», яка розглядається через призму особливостей статусу суб'єктів, правового режиму об'єктів, а також суспільних зв'язків маж цими суб'єктами щодо відповідних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в доктрині фактично не склалася єдина концепція щодо розуміння категорії «правовідношення» [3, с. 89]. Є. О. Харитонов пояснює таке становище тим, що сьогодні «недостатньо враховується не лише необхідність чіткого розмежування визначення правовідносин на різних рівнях: загальнотеоретичному, галузево-теоретичному, конкретно-галузевому, а й доцільність диференційованого підходу до визначення поняття правовідносин на галузевому рівні» [4, с. 11–13]. Відсутність належного за суспільними уявленнями житла негативно впливає як на самопочуття людини в суспільстві, її задоволеність життям, можливість створити сім'ю, народити дітей, так і безпосередньо на стан фізичного здоров'я, підвищує ризики потрапляння до категорії бідних, соціальної ізоляції та соціального відторгнення. Крім того, незабезпеченість житла сучасними зручностями, особливо засобами комунікації, істотно звужує можливості саморозвитку та самореалізації, доступу до дистанційної зайнятості та навчання, а отже, знижує шанси для підвищення рівня та якості життя. Всі ці наслідки поширення незадовільних житлових умов загострюють соціально-демографічні проблеми, погіршуючи врешті решт соціальне середовище [5, с. 4].

Стан дослідження проблеми. Виходячи з органічного подання теорії та практики, підвищується значення житлового законодавства у сучасному суспільстві, що зумовлено, зокрема розвитком науки житлового права України. Останнім часом з'явилась низка досліджень які наголошують на потребах розв'язання проблем, які накопичувались. За умови кардинального реформування житлових відносин, внесення постійних змін до чинних нормативних актів, нестабільність практики їх застосування, слід оцінити сучасний стан та визначити перспективи розвитку окремих інститутів житлового права. Процес кодифікації житлового законодавства триває в Україні і потребує наукового обґрунтування концептуальних засад здійснення житлової політики в Україні. При цьому досі залишається нерозв'язаними низка питань щодо поняття житла, житлових відносин, їх сутності і місця в системі правовідносин, співвідношення житлового законодавства з цивільним та ін. Така невизначеність впливає на статус учасників житлових правовідносин, потребує визначення відповідності чинного законодавства України потребам правозастосовної практики.

Мета статті полягає у вирішенні практичних питань, пов'язаних із неузгодженостями між нормами цивільного та житлового законодавства в частині нормативного забезпечення здійснення суб'єктивних житлових прав. Йдеться про узгодження майбутнього Житлового кодексу України (далі – ЖК України), який головним чином має унормувати механізм здійснення житлових прав. Житлове законодавство повинно мати у своєму підґрунті надбання антропології, аксіології, онтології права, розвивати принцип соціальної справедливості у реалізації права особи на житло.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство визнало необхідність докорінних змін в організації приватного життя та розбудови соціальних процесів на засадах верховенства права, цивільно-правових принципів справедливості, добросовісності та розумності. Людина в силу власного буття наділяється житловими правами, які є природними, виникають з моменту народження і зберігаються до кінця життя. Однією з важливих та невирішених в теоретичному та практичному сенсі проблем приватного права є чітка правова регламентація відносин, що виникають у зв'язку з користуванням житлом. Р. М. Замуравкіна зазначає, що з переходом до ринкової економіки відносини, які опосередковують реалізацію житлового інтересу, зазнали значних змін, результатом чого постає нове завдання – додати цим відносинам належної правової регламентації [6, с. 142]. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не містить однозначного розуміння здійснення та припинення майнових та немайнових прав на житло. Наведені в ЦК України формулювання прав на житло не розкривають їх сутності, а правове регулювання житлових відносин здійснюється на підставі поєднання норм приватного і публічного права. Розкриття механізмів здійснення та захисту суб'єктивних житлових прав здійснення прав на житло дозво-

лить з'ясувати їх сутність, що в свою чергу буде сприяти усуненню колізій та суперечностей у правовому регулюванні.

З огляду на відсутність у цивілістиці ґрунтовних досліджень особливостей механізму цивільно-правового регулювання як категорії В. Л. Яроцький зазначає, що при характеристиці стадій і елементів, що забезпечують його локальний регламентаційний вплив на досліджувану сферу, слід керуватися загальнотеоретичними підходами, визначеними інструментальною теорією права, за якими механізм правового регулювання має чотири основні стадії: 1) юридичної регламентації суспільних відносин; 2) виникнення суб'єктивних прав і обов'язків; 3) реалізація суб'єктивних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права [7, с. 18–19] .

Розглянемо наведені стадії відповідно до житлових правовідносин. Житлове право будується на системі поєднання норм приватного та публічного права, але в центрі уваги є людина та єдиний об'єкт «житло» [8, с. 9]. Досліджуючи генезис формування житлових правовідносин, О. Є. Аврамова зазначає, що ці правовідносини виникають навколо проживання у житлі [1, с. 5].

У сучасних умовах відбуваються зміни в видах прав на житло, що в українській юридичній літературі ще не отримали достатнього правового дослідження. ЖК України не корелюється з визначеними в ЦК України видами суб'єктивних прав. Житлові права начебто поставлені в залежність виключно від їх закріплення в ЖК України, що в свою чергу, для вирішення долі прав на житло не може залежати від існування ЖК України. Став очевидним той факт, що забезпечення здійснення цивільно-правової охорони прав фізичної особи на проживання, забезпечення її житлових прав стає необхідною умовою розвитку суспільства. У літературі нами вже акцентувалося, що «проблеми змісту прав фізичної особи на житло, їхнього здійснення та захисту завжди привертали увагу цивільно-правової науки. Враховуючи якісні суспільні зрушення, які мали місце у останнє десятиліття, вітчизняний законодавець увів ряд істотних правових змін до змісту прав на житло» [9, с. 7–9].

У статті 47 Конституції України не тільки проголошується, що кожен має право на житло, а й гарантується можливість стабільного користування житлом, його недоторканість. Права кожного на житло розглядається як одна з основних матеріальних умов існування людини, і відноситься до природних прав людини.

Таким чином, якщо держава не може задовольнити потреби громадян в житлі, то вона зобов'язана на законодавчому рівні забезпечити механізм реалізації права цих громадян. Характер зв'язків між правами людини на житло потребує регулювання відносин між власниками і користувачами. Особливу складність у цій сфері, становить проблема розробки механізму практичної реалізації прав фізичної особи через її суб'єктивні цивільні права. Здійснення суб'єктивних житлових прав є процесом реалізації уповноваженою особою всіх повноважень, що належать до змісту конкретного житлового права, для досягнення певного результату рівність, що означає доступ до різних способів забезпечення житлом залежно від потреб і можливостей різних людей: будівництво житла, придбання у власність або оренда. Справедливість, як зазначено в аналітична записці «Основні засади державної житлової політики: рекомендації до розробки закону» означає пріоритизацію забезпечення права на житло перед сприянням у здійсненні бажаного способу реалізації права на житло [5, с. 4].

Стосовно суб'єктивних житлових прав існує багато аспектів їх здійснення. Суб'єктивне житлове право це та міра поведінки, що закріплюється за уповноваженою особою у житлових правовідносинах. О. М. Берназ-Лукавецька зазначає, що житлові відносини – це суспільні відносини, що виникають у зв'язку з володінням, користуванням, розпорядженням і управлінням житловим фондом, і поділяє їх на дві групи: 1) організаційні правовідносини, які складаються по вертикалі на засадах влади і підпорядкування (наприклад, з управління житловим фондом, з обліку громадян, які потребують житло, і розподілу житлових приміщень); 2) майнові правовідносини, що складаються на засадах рівності їх учасників (відносини, які складаються між суб'єктами житлового права з приводу користування жилими приміщеннями) [11, с. 15].

Поняття житлові правовідносини визначаються виходячи із комплексного підходу, як урегульовані нормами цивільного і житлового права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між уповноваженими і зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, і відповідальності, що забезпечуються державою. Вони мають наступні характеристики: 1) виявляється у забезпеченні інтересів всього суспільства і окремих його членів з метою забезпечення найважливіших життєвих потреб у стабільному

користуванні житлом; 2) зміст житлових норм має бути направлений на забезпечення житлом всіх членів суспільства; 3) правовідносини мають виникати на основі Конституції України виявляється у нормах права та у втіленні в ньому інтересу учасників правовідносин; 4) предметом інтересу фізичної особи є житло; однак реалізація правовідносин можлива тільки на основі виявлення інтересу фізичної особи на користування житлом; 5) виникають, припиняються або змінюються, як правило, на основі норм права у випадку настання передбачених конкретною нормою юридичних фактів; 6) мають, як правило, двосторонній характер і є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їхні права, обов'язки. Основний зміст правовідносин – суб'єктивне юридичне право і суб'єктивний юридичний обов'язок [9, с. 15].

Зміст житлових правовідносин становлять суб'єктивні житлові права та нерозривно пов'язані з ними житлові обов'язки [11, с. 17]. Зведення системи загальнолюдських цінностей до сфери регулювання приватноправових відносин у житловій сфері можливе лише за умови удосконалення спеціальних механізмів здійснення житлових прав особи. Механізм здійснення суб'єктивних житлових прав полягає в забезпеченні практичної реалізації права на житло правовими засобами, полягає у створенні належної нормативної правової системи. Сучасна система забезпечення житлових прав і свобод особи в сучасній Україні перебуває на стадії становлення, а реалізованість та захищеність окремих прав і свобод залишається й досі на невисокому рівні, особливо в умовах пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України. Відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами до неї, іншими міжнародними договорами України громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком обмежень, які встановлені законом з метою здійснення та захисту цивільних та житлових прав в сучасних умовах. Порядок реалізації свободи пересування та вільного вибору місця проживання щодо випадків обмежень в умовах сучасного воєнного стану, встановлених статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», та Порядку встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1450.

Складовою сучасного механізму здійснення суб'єктивних житлових прав має стати встановлення належних умов відновлення житлового фонду, формування компенсації, позови щодо реституції та компенсації. Встановлення соціальних житлових стандартів через економічну ситуацію в країні, що склалася внаслідок пошкодження та знищення окремих видів житла внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, відсутність реформ у сфері житлового законодавства, породжує проблеми реалізації житлових прав фізичних осіб в період військових дій.

Класифікацію приватноправових механізму здійснення суб'єктивних житлових прав слід проводити за багатоланковою системою і на кожному етапі класифікації має проводитися за критерієм користування конкретним житлом, яке і забезпечує задоволення житлових потреб фізичної особи, а не правом власника.

На сучасному етапі розвитку суспільства необхідно виробити критерії конкретизації вичерпного переліку житла, соціальні стандарти для відновленого житла, межі відшкодування, критерії забезпечення житлом населення України відповідно до стандартів, які вже вироблені в державах ЄС. Тому сучасний розвиток житлового законодавства полягає у створенні системи механізму охорони та захисту житлових прав та законних інтересів суб'єктів права у контексті адаптації законодавства України до права Європейського Союзу на засадах розмежування та поєднання приватноправових і публічно-правових методів регулювання.

У колективній монографії «Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах» акцентується, що елементи механізму здійснення суб'єктивних житлових прав мають забезпечити реалізацію конституційних прав на житло на основі наступних принципів: забезпечення безпеки проживання громадян; належна якість житлово-комунальних послуг; гарантування прав власності

на житло; співіснування та розвиток житлового фонду комунальної та приватної форм власності; розподіл житлового фонду за функціональними ознаками на житловий фонд загального призначення, житловий фонд соціального призначення, службове житло та спеціалізовані будинки; забезпечення рівних можливостей для вибору людиною шляхів вирішення своїх житлових проблем (будівництво житла, придбання житла у власність або оренда житла; використання житлового фонду виключно за призначенням, уникнення спекуляцій на ринку житла); солідарна участь держави у придбанні належного житла загального призначення для молодих сімей та сімей, які виховують три та більше дитини; захист соціально вразливих верств населення шляхом надання їм соціального житла за встановленими державою стандартами на умовах найму; забезпечення сталого розвитку населених пунктів та раціонального використання наявних ресурсів на базі середньо- та довгострокового планування будівництва житла та житлово-комунальної інфраструктури, випереджуючого розвитку комунальної інфраструктури у відповідності до напрямів і темпів житлового будівництва; запровадження єдиної технічної політики щодо розвитку житлової та комунальної інфраструктури; забезпечення оптимальної структури житлового фонду за місцем розташування, категоріями та площею житлових приміщень шляхом податкового стимулювання; дотримання встановлених стандартів, нормативів, норм якості житлового фонду та житлово-комунальних послуг незалежно від соціального, майнового стану, віку та місця проживання людини; створення та підтримання конкурентного середовища у сфері ремонту та утримання житла; забезпечення права свободи вибору людиною способу управління своїм житлом тощо [8, с. 50–51].

Механізм здійснення суб'єктивних житлових прав має включати соціальну відповідальність, зокрема, приватний власник житла повинен: підтримувати баланс власних економічних інтересів та соціальних потреб суспільства; розуміти соціальну цінність житла; експлуатувати житло без порушень прав сусідів та третіх осіб, навколишнього середовища; здійснювати усі необхідні дії щодо утримання житла згідно із вимогами законодавства, санітарно-технічними стандартами; використовувати житло для проживання; надавати житло для задоволення житлових потреб інших осіб, зокрема за соціальним наймом.

Висновки і пропозиції. Механізм здійснення суб'єктивних житлових прав формується відповідно до способів забезпечення житлової потреби та у широкому розумінні передбачає увесь цикл її задоволення починаючи із створення житла і завершуючи набуттям права на житло і проживання в ньому (взаємно поєднані види діяльності в житловій сфері). У суб'єктивному розумінні, цим механізмом є система правовідносин, що складається при забезпеченні житлової потреби конкретної особи. Дослідження житлових відносин, виходячи із сутності соціальної ринкової економіки, слід проводити з засад антропологічного підходу у державній діяльності та окреслення вичерпного кола відносин, які піддаються публічному впливу та регулюванню.

Факторами, що впливають на формування механізму здійснення суб'єктивних житлових прав: реалізація соціально-економічної політики держави щодо окремих категорій громадян та об'єктів з метою утвердження принципу домірності та соціальної справедливості; системність усіх конституційних прав людини та їх єдність у реалізації; доступність механізмів реалізації права на житло, що втілюється у належному правовому унормуванні.

Передумовами до задіяння механізму здійснення суб'єктивних житлових прав має стати належне розуміння таких категорій як «життєвий рівень» та «достатнє (належне) житло», що у наступному дозволить встановити технічні вимоги до житла. Класифікацію механізму здійснення суб'єктивних житлових прав необхідно здійснювати залежно від: 1) функціонального призначення; 2) мети, на яку спрямовані житлові правовідносини; 3) економічного змісту; 4) сфери застосування; 5) методу правового регулювання.

Виникає необхідність встановлення єдиних соціальних житлових стандартів через економічну ситуацію в країні, що склалася внаслідок пошкодження та знищення окремих видів житла внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, відсутність реформ у сфері житлового законодавства, породжує проблеми реалізації житлових прав фізичних осіб в період військових дій. Мають бути встановлені кількісні та якісні показники житла, за результатами якого вбачається за можливе оцінити спроможність публічних інституцій гарантувати соціальну складову реалізації права на житло.

Список використаної літератури:

1. Аврамова О.Є. Формування житлових правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2019. С. 5–12.
2. Кохановська О. В. Дія приватноправових принципів у житловому праві під час воєнного стану в Україні. *Правові засади як основа регламентації та регулювання житлових відносин в умовах воєнного часу :* збірник матеріалів «круглого столу» 19 травня 2023 року (м. Київ). К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 6–14.
3. Жилінкова І. В. Механізми здійснення окремих категорій суб'єктивних цивільних та сімейних прав. *Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Х. : Юрайт, 2013. 272 с.
4. О. Є. Харитонов, О. І. Харитонова Цивільні правовідносини : монографія. 2-е вид., переробл. і допов. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
5. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання. Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/living_conditions.pdf (дата звернення: 01.08.2023).
6. Замуравкіна Р. М. Механізм здійснення суб'єктивних житлових прав. *Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Х. : Юрайт, 2013. 272 с.
7. Яроцький В. Л. Механізм цивільно-правового регулювання: загальнотеоретичні положення. *Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Х. : Юрайт, 2013. 272 с.
8. Галянтич М. К. Загальна характеристика правового регулювання у житловій сфері. *Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах.* Монографія / За заг. ред. М. К. Галянтича. Київ : Юрінком Інтер. 2023. 298 с.
9. Пижова О. В. Поняття житлових правовідносин. Правові принципи внормування житлових відносин в сучасних умовах / За заг. ред. М. К. Галянтича. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 10–17.
10. Вербицький І., Федорова Л., Боброва А. Основні засади державної житлової політики: рекомендації до розробки закону. Аналітична записка. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/osnovni-zasady-derzhavnoyi-zhytlovoyi-polityky-rekomendacziyi-do-rozrobky-zakonu-1.pdf (дата звернення: 01.08.2023).
11. Берназ-Лукавецька О. М. Загальна характеристика житлових правовідносин. Житлове право: навчально-методичний посібник / за ред. Є. О. Харитонова, О. М. Берназ-Лукавецької. Одеса : Фенікс, 2019. 120 с.

Haliantych M. K., Pyzhova O. V. Improvement of private law mechanisms for exercise of subjective housing rights in modern conditions

The article is devoted to the improvement of the mechanism of implementation of subjective housing rights. The bearer of subjective housing rights is a natural person who is the bearer of housing rights and corresponding obligations, has the authority to exercise subjective housing rights and bear legal obligations. The mechanism for the implementation of subjective housing rights consists in ensuring the practical implementation of the right to housing by legal means, consists in creating an appropriate normative legal system. The modern system of ensuring housing rights and freedoms of a human in modern Ukraine is at the stage of formation. The implementation and protection of individual rights and freedoms still remains at a low level, especially in conditions of damage and destruction of real estate objects as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. A proper understanding of such categories as "standard of living" and "adequate (proper) housing" should be the prerequisites for the use of the mechanism for the implementation of subjective housing rights, which will subsequently allow for the establishment of technical requirements for housing. The classification of the mechanism for exercising subjective housing rights should be carried out depending on: 1) functional purpose; 2) the purpose of residential legal relations; 3) economic content; 4) areas of application; 5) method of legal regulation. It should be established uniform social housing standards due to the economic situation in the country, which has developed as a result of the damage and destruction of certain types of housing as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation. Quantitative and qualitative indicators of housing should be established, based on the results of which it is considered possible to assess the ability of public institutions.

Key words: *housing, the mechanism of exercising rights, subjective housing rights, housing legal relations, housing law, natural persons, housing right.*

УДК 347.91
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.5

Л. О. Самілик
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету

А. Ю. Романенкова
здобувач першого (бакалаврського) ступеня
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРИСУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ

Ця стаття порушує проблематику реформування вітчизняного законодавства у зв'язку із пошуком альтернативних форм вирішення цивільно-правових конфліктів (спорів) в межах євроінтеграційних процесів. Одним із потенційно результативних шляхів вбачається запровадження процедури присудової медіації як способу реалізації права на захист. Загальновідомий факт: медіація, зокрема присудова, є методом вирішення спорів через залучення посередника, який допомагає сторонам налаштувати взаємну комунікацію та розглянути конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони змогли самостійно обрати такий варіант вирішення, що в однаковій мірі задовольнить інтереси та потреби обох. Автори розкривають правову природу, сутність, особливості, принципи та сфери можливого застосування присудової медіації, яку науковці виділяють як медіацію, що є відмежованою від суду як інституції, але координується із судовим процесом. Додатково, охарактеризовано наукові погляди на критерії, за якими класифікують медіацію на досудову та присудову, зовнішню та внутрішню, серед яких роль судді як медіатора, обсяг повноважень судді-медіатора та рівень інтегрованості до судової системи. Розглянуто позитивний вплив присудової медіації на зменшення судового перевантаження та витрати, а також на покращення якості правосуддя. Проведено аналіз із розмежуванням інституту врегулювання спору за участю судді, інтитуту присудової медіації та консиліації, виокремлено їх основні ознаки.

Авторами досліджуються питання, пов'язані із організацією та функціонуванням присудової моделі медіації на основі досвіду застосування у зарубіжних країнах (серед яких: Німеччина, Польща, Фінляндія, Румунія, Данія, Грузія, Індія, Нідерланди, Словенія, Канада), виокремлюються основні особливості, що притаманні для кожної із країн. Сформовані пропозиції щодо перспектив впровадження такої форми захисту до правової системи України та подальшого її вдосконалення в сучасних умовах розбудови правової держави.

Ключові слова: *адаптація законодавства, врегулювання спору за участю судді, альтернативні способи вирішення спорів, медіація в цивільному процесі, посередництво, мирова угода.*

Постановка проблеми. Кардинальні зміни в державному, політичному, соціальному та економічному устрої України, інтенсифікація євроінтеграційних процесів, посилення впливу ринкових механізмів в економіці, діяльності учасників цивільно-правових відносин та розширення географії господарської діяльності за рахунок виходу на європейські та міжнародні ринки вимагають створення ефективних, швидких та зручних механізмів вирішення правових спорів.

Узвичаєним способом захисту своїх прав, свобод та законних інтересів при вирішенні цивільних, господарських, трудових чи інших спорів визначається звернення до суду. Безумовно, змагальність процесу судової форми захисту залишається ключовою. Так, відповідно до ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту

© Самілик Л. О., Романенкова А. Ю., 2023

порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [1]. Однак, слід визнати той факт, що в сучасних умовах реформації національного законодавства та динамічного розвитку суспільства даний спосіб може бути недостатньо результативним і суперечити основним завданням. Відтак, все більша увага приділяється впровадженню примирювальних процедур, головною метою яких є пошук таких механізмів захисту, що надали б особі можливість самостійно обирати спосіб вирішення спору. Яскравим прикладом у світовій та європейській практиці стало застосування інституту присудової медіації як альтернативи вирішення конфліктів, що дає змогу розвантажити судову систему та підвищити її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження склали праці таких зарубіжних та вітчизянинх науковців як В. Землянської, М. Поліщука, Ю. Розмана, Т. Цувіної, K. Ervasti, A. Nylund та інших. Втім, незважаючи на широкий інтерес до тематики присудової медіації на зарубіжному рівні, питання її впровадження до української правової системи залишається актуальним.

Мета статті – визначити та охарактеризувати правову природу інституту присудової медіації як основного виду альтернативного вирішення цивільно-правових спорів у зарубіжних країнах; надати рекомендації щодо перспектив її впровадження в національне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах однією із пріоритетних спрямованостей в Україні визнається покращення ефективності цивільного судочинства з метою забезпечення кожному права на справедливий та публічний судовий розгляд (відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) [2]. У цьому ключі як ніколи актуальності набуває ідея пошуку альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів, як-от міжнародний арбітраж, третейське судочинство чи медіація тощо.

Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 року визначає медіацію як «позасудову структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [3]. Так, вона являє собою особливу форму переговорів за участю третьої нейтральної сторони – посередника, у процесі яких конфліктуючі сторони самостійно вирішують спір на основі власних інтересів. На відмінну від судового розгляду справи, процес медіації не потребує значної підготовки, надання та складання великої кількості процесуальних документів, дотримання процесуальних норм, порушення яких може призвести до програшу справи, та грунтується на принципах добровільності, рівності, незалежності і нейтральності медіатора, конфіденційності процедури [4, с. 252].

Т. Цувіна здійснює розподіл медіації на присудову (судову) та досудову. На її думку, присудова медіація – це один із видів медіації, яка впроваджена у цивільне судочинство і проводиться після звернення особи до суду, на противагу досудовій медіації, що проводиться без звернення до суду. Зокрема, вона виділяє такі моделі присудової медіації як: зовнішня присудова медіація, за якої суддя передає справу на розгляд медіатору, якого за взаємною згодою обрали сторони, та він не є суддею чи працівником суду, а займається приватним наданням поглуг медіації та внутрішня (інтегрована) присудова медіація – що проводиться ніби «всередині» суду, суддями-медіаторами або ж працівниками суду, наприклад, працівниками апарату суду, помічниками суддів чи спеціальними медіаторами, які працюють у центрі медіації, що знаходиться при суді [5, с. 196–197].

Зазвичай, період проведення присудової медіаційної процедури характеризується зупиненням провадження та можливістю відмовитись від неї на будь-якому етапі. Коли ж відома нам звична медіаційна процедура закінчується вирішенням конфлікту та укладенням медіаційної угоди, то присудова медіація затверджується судом або іншим чином набуває рис здійснення судової влади. Зокрема, такі угоди можуть підпадати під правила щодо цивільно-правового договору, як у Канаді чи Онтаріо. Проте найчастіше у іноземних законодавствах, наприклад, таких країн як Фінляндія, Румунія, можна зустріти затвердження саме судом, як окремий різновид процесуального договору – медіаційна угода, або як мирова угода за загальними правилами цивільного судочинства. У Словенії ж така медіаційна угода прирівнюється до судового рішення [5, с. 197–198].

Схоже бачення має і М. Поліщук, який визначає присудову медіацію, як таку що відмежована від суду як інституції, але координується з судовим процесом [6, с. 51]. Так, за його думкою, присудова медіація має характерні ознаки, які відображаються у її зв'язку із судовим

процесом та особливими учасниками цивільно-процесуальних відносин – позивачем і відповідачем, оскільки врегулювання спору здійснюється після порушення справи у суді. На думку В. Яковлєва, основна мета присудової медіації – це укладення медіаційної угоди та затвердження її як мирової угоди, що підлягає примусовому виконанню [7, с. 146].

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII [8] було оновлено процесуальне законодавство та впроваджено інститут врегулювання спору за участю судді, який іноді ототожнюють із присудовою медіацією. Однак, у чинному цивільному процесуальному законодавстві інституту присудової медіації не передбачено. Поряд із цим, існує інститут врегулювання спору за участю судді. Так, відповідно до ст. 202 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті у формі спільних та (або) закритих нарад. Суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору, а також може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору (ч. ч. 1, 4 ст. 204 ЦПК України) [1].

Аналіз норм ЦПК України дає підстави вважати, що повноваження судді під час такої процедури пропонувати сторонам можливі мирні шляхи вирішення спорів не зовсім відповідає природі та сутності медіації, а скоріше подібне до відокремленого способу альтернативного вирішення спорів – консиліації, де справа за угодою сторін передається консиліатору, який зобов'язаний з'ясувати обставини справи та надати конкретні рекомендаційні пропозиції для врегулювання спору між сторонами. Однак, якщо консиліатор обирається за згодою сторін, то врегулювання спору за участю судді здійснюється суддею, який відкрив провадження у справі. Виходячи із цього, вважаємо, що врегулювання спору за участю судді не може бути кваліфіковане ні як присудова медіація, ні як модель консиліації. Отож, погоджуємося з думкою А. Шелєхової та А. Рубаненко, які вказують, що врегулювання спору за участю судді – це вірогідніше спілкування сторін із суддею з метою отримання роз'яснень та додаткової інформації для оцінки перспектив судового розгляду [9].

Тому потрібно розрізняти інститут медіації та інститут врегулювання спору за участі судді, законодавче регулювання якого здійснюється Цивільним процесуальним законодавством, зокрема, статтями 201–205 ЦПК України [1]. Врегулювання спору за участю судді можливе до початку розгляду справи по суті за згодою сторін. Медіацію ж можливо застосувати на будь-якій стадії провадження.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, можемо дійти висновку, що інститут присудової медіації є досить поширеним явищем, наприклад, у Грузії, де практикують її використання у цивільно-правових спорах. І хоч законодавство про медіацію використовує термін «судова медіація», фактично, порядок її проведення відповідає моделі присудової медіації, а саме: після звернення до суду сторони спору обирають медіатора із списку кандидатів на основі Єдиного реєстру медіаторів та запропонованого сторонам з врахування виду спору [10, с. 111]. Схожа система діє в Індії, де також застосовується присудова модель медіації. При більшості судів держави створено центри медіації, а приміщення та інші ресурси для роботи, а також медіаторів, що призначаються відповідно до реєстру надає відповідний суд [11].

Відома своєю моделлю ефективної присудової медіації і сусідня Польща, де для врегулювання спору застосовують присудову медіацію. Відтак, у польських судах функціонують відділи, які головним чином займаються справами сім'ї та неповнолітніх, їх ще називають «сімейні суди», саме вони найбільш активно застосовують медіацію у своїй практиці. На додаток, у польському законодавстві немає обмежень щодо можливості використання медіації, якщо сторони спору вбачають доцільність у її проведенні, а також чітко закріплені положення щодо основних засад та форми проведення медіації, вимог до медіатора, принципів та договірних конструкцій, у яких погоджується воля сторін [12, с. 131–132].

Присудова медіація у цивільному судочинстві відіграє важливу роль також і у ряді скандинавських країн [13]. Теоретично, це система компромісів чи процедура примирення або «кероване посередництво», при якому суддя дотримується правил справедливого судового розгляду в цивільному процесі, при цьому застосовуючи прийоми, техніки і тактики медіації [14]. Наприклад, за законодавством Фінляндії суддя зобов'язаний під час судового засідання проаналізувати перспективи врегулювання цивіль-

ної справи і, якщо це можливо, спробувати запропонувати мирову угоду. У Данії діє спеціальна система розгляду цивільних справ, в якій після основного слухання суддя оголошує, яке рішення він може прийняти і сторони на основі цього рішення укладають угоду. Хоча законодавчого регулювання такої діяльності не існує, проте практика свідчить що у такий спосіб вирішується понад 90% усіх справ [15, с. 16–19].

Специфічною є нідерландська модель присудової медіації. У Нідерландах представники з питань медіації (mediation officers) очолюють офіси з адміністрування медіації в судах та є контактними особами для учасників судових проваджень з питань медіації. Поряд із ними діють координатори з питань медіації (mediation coordinators), які є суддями, що несуть відповідальність за сприяння проведення присудової медіації [16].

Незважаючи на усі позитивні сторони цього процесу, переважна позиція суддів в Україні полягає в тому, що наразі немає достатньої правової бази для запровадження присудової медації, а на відміну від деяких країн Центральної та Східної Європи, культура і традиції в нашій країні не сприяють еволюційному тлумаченню загальноправових принципів у тій мірі, в якій медіація може розвиватися без певної правової основи. Відтак неписане правило «заборонено все, що спеціально не дозволено законом», являє собою сильну перешкоду для розвитку цього інституту. Урок, винесений з попередніх спроб окремих судів (наприклад, у Волинській та Одеській областях), надати учасникам судового процесу інформацію про медіацію вказали, що лише інформація про переваги медіації не підвищує бажаного попиту на неї, оскільки буквально жодна справа не була передана до медіації у Волинській області та лише 9 в Одеській. Учасники судового процесу потребують сильніших стимулів для здійснення медіації, наприклад, безоплатна медіація, обов'язок адвокатів та учасників судового процесу розглянути медіацію та письмово засвідчити в суді, що вони це зробили, а також довіру та впевненість до тих, хто виконує функції медіаторів, призначених судом [15, с. 39–41].

Висновки і пропозиції. Зважаючи на аналіз позитивного зарубіжного досвіду, припускаємо що присудова медіація є перспективним напрямком реформування вітчизняного процесуального законодавства, а також альтернативою інституту врегулювання спору за участю судді. Відтак, вбачається актуальним запровадження інституту присудової медіації, за якої медіатором виступатиме спеціально акредитований суддя-медіатор суду, в якому розглядається справа. Якщо сторони захочуть використати процедуру присудової медіації, суддя зупиняє провадження та передає її іншому, випадково обраному через реєстр судді-медіатору. Саме за названих умов забезпечуватимуться нейтральність судді-медіатора, конфіденційність та інші визначальні принципи медіації. Додаткову увагу у даному контексті слід приділити і питанню правових наслідків проведення цієї процедури. Найдоцільніше, на нашу думку, закріпити положення, що за наслідками присудової медіації має укладатися медіаційна угода, що обов'язково затверджується судом. Така регламентація відповідатиме європейській моделі законодавства та положенням ч. 2 ст. 6 Директиви Європейського Парламенту та Ради «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських справах» 2008/52/ЕС, відповідно до якої виконання змісту угоди може бути забезпечене судом або іншим органом, компетентним виносити постанови або рішення, чи іншим достовірним інструментом, згідно з внутрішнім законодавством держави [17].

Список використаної літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. Офіційний вісник України. 2004. № 16 (07.05.2004). 1088 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
2. Конвенція про захист прав людини і основних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 / *Верховна Рада України*. База «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 No 1875-IX. *Голос України*. 2021 № 236. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text
4. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики.* 2013. № 49. С. 245–256.
5. Цувіна Т. А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. У*країна на шляху до Європи*: зб. наук. праць: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7 лип. 2017 р. / за заг. ред. І. О. Ізарової, Р. Ю. Ханик-Посполітак. Київ : ВД Дакор, 2017. С. 195–200.
6. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 225 с.

7. Яковлєв В. В. Присудова та позасудова медіація: основні ознаки : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». 2017. Випуск 26. С. 139–151.
8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text
9. Шелєхова Г., Рубаненко А. Які можливості дає сторонам урегулювання спору за участю судді. Газета *Закон і Бізнес*, 2018. URL: https://zib.com.ua/
10. Rosepashvili N., Tkebuchava M. Notary mediating in Georgia. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2017. №. 1. С. 110–114.
11. Mediation training manual of India. URL: https://main.sci.gov.in/pdf/mediation/MT%20MANUAL%20OF%20INDIA.pdf
12. Землянська В. Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації. *Право України*. 2004. № 3. С. 135–137.
13. Ervasti, K. T. Past, Present and Future of Mediation in Nordic Countries. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-73019-6_12
14. Nylund, A. The many ways of civil mediation in Norway. In: Ervo, L., Nylund, A. (eds), In the future of civil litigation. Access to court and court-annexed mediation in the Nordic countries. URL: https://www.researchgate.net/publication/287152062_The_Many_Ways_of_Civil_Mediation_Mediation_in_Norway
15. Comprehensive analyses of current context, barriers and opportunities for developing mediation with recommendations how to promote and implement mediation in Ukraine by USAID. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/New-Justice_Comprehensive_Analyses_on-Mediation_-for_-Ukraine_Ales_Zalar_ENG-1.pdf
16. Присудова медіація: досвід Нідерландів. URL: https://law.chnu.edu.ua/prysudova-mediatsiia-dosvid-niderlandiv/
17. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та ради від 21 травня 2008 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL: https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf

Samilyk L. O., Romanenkova A. Yu. Foreign experience of using court-annexed mediation

This article deals with the issue of reforming domestic legislation in connection with the search for alternative forms of resolving civil legal conflicts (disputes) within the framework of European integration processes. One of the potentially effective ways is the introduction of the court-annexed mediation procedure as a way of exercising the right to defense. Commonly known fact: mediation, in particular court-annexed mediation, is a method of resolving disputes through the involvement of a mediator, who helps the parties to set up mutual communication and consider the conflict situation in such a way that they can independently choose a solution that will equally satisfy the interests and needs of both. The authors reveal the legal nature, essence, features, principles and areas of possible application of court-annexed mediation, which scientists distinguish as mediation that is separate from the court as an institution, but coordinated with the judicial process. In addition, the scientific views on the criteria used to classify mediation into pre-trial and post-trial, external and internal, including the role of the judge as a mediator, the scope of powers of the judge-mediator and the level of integration into the judicial system, are characterized. The positive impact of court-annexed mediation on reducing judicial overload and costs, as well as improving the quality of justice, is considered. An analysis of the distinction between the institution of dispute settlement with the participation of a judge, the institution of court-annexed mediation and conciliation, and their main features are highlighted.

The authors investigate issues related to the organization and functioning of the court-annexed model of mediation based on the experience of application in foreign countries (among them: Germany, Poland, Finland, Romania, Denmark, Georgia, India, the Netherlands, Slovenia, Canada), highlights the main features, that are specific to each of the countries. Formulated proposals regarding the prospects of introducing such a form of protection into the legal system of Ukraine and its further improvement in modern conditions of building a rule of law state.

Key words: *adaptation of legislation, settlement of a dispute with the participation of a judge, alternative methods of dispute resolution, mediation in a civil process, mediation, amicable settlement.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.6

А. І. Берлач
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

О. С. Проневич
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОЯВИ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ УГОДІ З ТАРИФІВ І ТОРГІВЛІ 1947 Р.

У статті проаналізовані положення Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947 р.) на предмет наявності прояву властивостей принципу субсидіарності. Встановлено, що хоч Генеральна угода і була підписана задовго до створення Світової організації торгівлі, вона по сьогоднішній день залишається базовим документом, який визначає спрямованість діяльності Світової організації торгівлі.

Розкрито особливості категорії «менш розвинені сторони». Відзначена унікальність правовідносин системи, встановленою Генеральною угодою з тарифів і торгівлі, де сторони автоматично перебувають один по відношенню до одного у нерівності, але їх взаємодія та співіснування має формуватися в направленні максимально можливого урівнення їх становища.

Здійснено порівняльний аналіз принципу субсидіарності в межах системи захисту прав людини і основоположних свобод Ради Європи та Генеральної угоди з тарифів і торгівлі. Відмічені спільні та відмінні між ними риси. Наголошено, що основна відмінність полягає в тому, що Європейський суд з прав людини надає підтримку тільки в разі вичерпання всіх засобів захисту на національному рівні, тобто, після виникнення проблеми, в той час як Генеральна угода з тарифів і торгівлі зобов'язує договірні сторони заздалегідь створити справедливі умови взаємодії між ними, що є вказівкою на необхідність підтримки ще до початку торгівлі.

Констатовано, що положення Генеральної угоди з тарифів і торгівлі сформульовані таким чином, щоб зобов'язати учасників міжнародних торговельних відносин створювати найбільш комфортні та можливі умови для ведення торгівлі, беручи до уваги неоднорідність рівня економічного розвитку означених учасників та мінливість торговельних правовідносин між ними, що постає в якості підтримки «менш розвинених країн».

Встановлено, що в положеннях Генеральної угоди з тарифів і торгівлі властивості принципу субсидіарності присутні, так як міжнародна угода виходить із необхідності надання підтримки тим договірним сторонам, які перебувають у більш економічно не вигідному становищі, що є проявом «емпатії» до сторони, яка це потребує. Виходячи із специфіки проаналізованих правовідносин, які встановлюються між договірними сторонами Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, субсидіарність, яка діє в їх межах, запропоновано називати «ситуативною», адже в кожному окремому випадку встановлення торговельних відносин, одна сторона завжди перебуватиме в менш економічно вигідному становищі, що і створює ситуативну взаємодію.

Ключові слова: *принцип субсидіарності, публічне право, міжнародна угода, міжнародні торговельні правовідносини, делегування повноважень, економічний розвиток, Генеральна угода з тарифів і торгівлі, СОТ.*

© Берлач А. І., Проневич О. С., 2023

Непровокована збройна агресія проти України не залишає сумнівів щодо шляху України до Європи, що супроводжується необхідністю дослідження та принципів, ідей та цінностей, які є спільними для європейської спільноти та сучасних прогресивних демократичних країн, в цілому. Одним з таких принципів є принцип субсидіарності. Втім, принцип субсидіарності може бути застосований в складних багаторівневих системах навіть непрямим чином, в разі прояву його властивостей в положеннях регулюючих актів відповідних організацій та утворень. Інтерес нашого дослідження складає прояв властивостей принципу в межах Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947), ухвалення якої значно передувало заснуванню Світової організації торгівлі та складає невід'ємну частину її життєдіяльності.

Дослідженню принципу субсидіарності в межах діяльності Світової організації торгівлі, як сучасної міжнародної організації, присвятили свої роботи такі зарубіжні науковці та правники, як Д. Роднік, Р. Мангабейра, І. Файхтнер, Р. Хоуз та Т. Броуд, проте дослідженню властивостей принципу субсидіарності саме в межах Генеральної угоди з тарифів і торгівлі уваги приділено не достатньо. Ще менше уваги цьому питанню присвятили вітчизняні науковці. Відтак, маємо на меті проаналізувати основні положення означеної міжнародної угоди на предмет присутності властивостей принципу субсидіарності.

Варто розпочати із визначення принципу субсидіарності, який за однією з найпоширеніших позицій вважається принципом, згідно з яким кожна соціальна та політична група повинна допомагати меншим групам або ж більш локальним групам, щоб останні мали можливість досягти відповідних цілей, але, однак, не переносити ці завдання на себе узурповуючи всю повноту влади [1].

Переходячи до розгляду Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, вбачаємо необхідність наголосити, що відповідно до абзацу першого статті IX Угоди про заснування Світової організації торгівлі, основною методикою в прийнятті політичними органами рішень є «досягнення консенсусу», що базується на положеннях Генеральної угоди тарифів і торгівлі, хоча остання цей термін не згадує [2].

Відповідно до визначення, наведеного у словнику іншомовних слів, консенсус є збігом думок або одноголосним прийняттям рішень усіма учасниками наради, конференції тощо [3]. Таке визначення цілком співпадає із тим, як реалізуються процедури, встановлені Генеральною угодою з тарифів і торгівлі, адже органи наднаціональних організацій, здебільшого, діють як колегіальні органи (палати, комісії, комітети, ради, збори тощо) і приймають спільно свої рішення з делегованих їм учасниками компетенцій у відповідності до своїх засновницьких або основоположних міжнародних угод, що говорить про присутність конституційних принципів деконцентрації та децентралізації повноважень, та є проявом субсидіарності.

Не вдаючись до деталей щодо політик у визначенні тарифів, транзиту та інших особливостей ведення міжнародної торгівлі, цікавість для дослідження представляє Частина IV Генеральної угоди з тарифів і торгівлі під назвою «Торгівля і розвиток», яка включає в себе такі статті як «Принципи та цілі» (стаття XXXVI), «Зобов'язання» (стаття XXXVII) та «Спільні дії» (стаття XXXVIII) [4]. На нашу думку, принцип субсидіарності тут присутній і важливе значення має віднаходження прояву його властивостей.

Тож, якщо звернутись більш детально до документу, то спершу варто розглянути цілі, викладені у статті XXXVI, які договірні сторони (країни-підписанти міжнародної угоди) ставлять перед собою як спільні, та як такі, що мають бути орієнтиром під час провадження торгівельної діяльності. Цілі та принципи в згаданій статті не виділені безпосередньо, а виражені через «домовленості» між сторонами. Серед них, в п. а) ч. 1 даної статті передбачено, що сторони пам'ятають про наступне: «основні цілі цієї Угоди включають підвищення рівня життя та постійний розвиток економіки всіх сторін…» [4]. Тобто, виходячи з цього, головна мета Генеральної угоди з тарифів і торгівлі складається з двох цілей, що стосуються усіх сторін: 1) підвищення рівня життя; 2) постійний розвиток економіки. Розуміючи що стан економічного розвитку в країнах може значно різнитися, то сторони апріорі перебувають і різному становищі, що має бути врегульовано шляхом встановлення в Генеральній угоді з тарифів і торгівлі 1947 року (та в наступних її редакціях) загальних правил та умов для всіх сторін, але із можливістю застосування пом'якшуючих заходів та більш комфортних умов для сторін з менш розвиненим рівнем економіки. Таким чином, міжнародний документ встановлює сторін як рівних між собою суб'єктів та учасників торговельних відносин (повага до суверенітету та самостійності), проте, виділяє і звертає увагу більш розвинених країн на становище менш розвинених суто в розрізі їх економічного розвитку (специфіка даної міжнародної угоди).

Варто звернути увагу на те, що в розглядуваній нормі періодично використовуються такі формулювання як «швидкому розвитку економіки менш розвинених країн буде сприяти…» [4], «…збільшенні експортних надходжень менш розвинених сторін.» [4], «…сприяти полегшенню тягарів, які ці менш розвинені країни взяли на себе…» [4] тощо.

Таким чином, спільним для цілей Генеральної угоди з тарифів і торгівлі є звернення уваги на нерівне та/або невигідне положення «менш розвинених країн» по відношенню до інших сторін цієї угоди і бажання, а також докладання зусиль у сприянні в розвитку і підвищенні рівня життя тих сторін, що є, як було їх названо, «менш розвиненими».

Щодо виділеного спільного аспекту в цій статті Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, то можна побачити прояв принципу субсидіарності, хоч він тут і не згадується безпосередньо. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що в середині XX століття принцип був ще на етапі свого формування в правовій доктрині, а такі масштабні континентальні системи як Європейський Союз та система захисту прав людини і основоположних свобод Ради Європи ще також були в своєму зародковому стані, а тому не встигли популяризувати принцип субсидіарності, демонструючи механізми його реалізації власними прикладами. Можна припустити, що випадок з Генеральною угодою з тарифів і торгівлі не був виключенням серед таких ситуацій, адже велика увага приділена формулюванню цілей таким чином, щоб усі договірні сторони почувалися як рівні між собою.

Подібні «емпатичні» цілі наштовхують на думку щодо схожості розглядуваної системи із системою захисту прав людини і основоположних свобод людини Ради Європи, де діє «доповнююча субсидіарність» (або «підтримуюча субсидіарність», як її було названо юрисконсультом у листі за результатом Інтерлакенської конференції) [5]. Як і Страсбурзький суд надає підтримку у вирішенні справ та пошуку адекватного, справедливого рішення щодо порушення прав людини державам-членам Європейської конвенції з прав людини, так і Генеральна угода з тарифів і торгівлі передбачає надання підтримки економічно «менш розвиненим країнам» зі сторони більш розвинених. Основна різниця полягає в тому, що в системі Ради Європи так звана допомога (або підтримка) у вирішенні проблем надається наднаціональною установою пост-фактум, коли проблема вже існує і суб'єкт національного рівня не здатний її вирішити. За Генеральною угодою з тарифів і торгівлі, дії сторін, які направлені на встановлення майбутніх і підтримання нинішніх міжнародних торговельних правовідносин, мають бути організовані таким чином, щоб їх контрагенти, перебуваючи у більш слабкому економічному становищі, були захищені від обтяжливих правовідносин.

В той же час, як можна побачити, за Генеральною угодою з тарифів і торгівлі основними «двигунами» у встановленні таких правовідносин, і, відповідно, у наданні підтримки щодо економічного зросту «менш розвинених країн» є «більш розвинені країни», тому правовідносини, що встановлюються, є горизонтальними, а не вертикальними.

Окрім цілей, яких бажають досягнути сторони через «домовленості», та глобальної мети Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, які випливають із тексту статті XXXVI, сторони угоди ще беруть на себе певну сукупність зобов'язань. Детально питання зобов'язань приведене у статті XXXVII. Наприклад, в ч. 1 згаданої статті вказано, що «Розвинені сторони повинні, наскільки це є максимально можливо…» докладати зусиль для виконання своїх торговельно-економічних зобов'язань, що далі перелічуються в пунктах цієї частини і метою яких є досягнення цілей, розглянутих вище в «домовленостях» зі статті XXXVI [4].

Знов-таки, у найбільш відповідальному становищі за цим текстом постають більш розвинені країни, в силу своєї економічної міці, які мають надавати підтримку менш розвиненим суб'єктам в процесі вступу з останніми у правовідносини. Відповідно, якщо звертатись до розгляду означеного документу через призму принципу субсидіарності, то наднаціональний рівень, що присутній в Європейському Союзі чи Раді Європи, заміщений іншим суб'єктом національного рівня – більш економічно розвиненою країною, що є нетиповим випадком.

Останньою статтею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, яка буде розглянута в межах цієї статті та яка на думку співавторів має зв'язок з принципом субсидіарності, буде стаття XXXVIII, що стосується «спільних дій» країн-підписантів.

У спрощеному вигляді, до переліку «спільних дій» віднесені такі як: a) надання доступу до світових ринків первинних товарів, щодо яких мають високу зацікавленість менш розвинені країни; b) співробітництво з ООН; c) співробіт-

ництво з менш розвиненими країнами, урядами, міжнародними організації у сфері торгівлі відносно проведення політик і планів по розвитку менш розвинених країн; d) моніторинг світової торгівлі з наданням висновків та рекомендацій по темпам розвитку менш розвинених країн; e) пошук методів розширення торгівлі та розвитку світової торгівлі; f) встановлення середовища, необхідного для досягнення цілей, передбачених статтею XXXVII [4].

Можна побачити, що «спільні дії», здебільшого, також направлені на надання підтримки менш розвиненим суб'єктам в міжнародній торгівлі, тому тут складаються ті ж самі відносини щодо нерівності країн у їх економічному рівні. Така активність є проявом справедливого відношення, емпатії та поваги до кожного суб'єкта, що і відстоює принцип субсидіарності.

Варто також наголосити, що оскільки первинними та основними суб'єктами між якими відбувається взаємодія за даною міжнародною угодою є самі сторони, то такий суб'єкт як спеціалізована інституція наднаціонального рівня виключається в цій системі. Більше того, держави-підписанти у встановленні торгівельних правовідносин вважаються рівними між собою суб'єктами, суверенітет та свобода кожної з яких поважаються. Проте, раніше вже зазначалося що ці формально рівні суб'єкти таки різняться між собою своїм економічним рівнем. Відповідно до визначених зобов'язань, якщо торгівельні правовідносини розпочинаються між двома економічно нерівними країнами, то вони мають вестись таким чином, щоб менш розвинена країна була в максимально допустимих комфортних умовах при експорті, імпорті з більш розвиненою країною та щоб такі правовідносини не були загрозою або не несли б шкоди внутрішньому ринку менш розвиненої країни. Важко припустити існування двох абсолютно рівних за рівнем економіки держави. Навіть дві країни, що в загальному розумінні можуть розглядатись як економічно розвинені, все одно, на справді, між собою не є економічно рівними, і одна країна буде більш розвиненою по відношенню до іншої. Аналогічне до цього твердження буде стосуватись і двох країн зі слабкою економікою – одна з них буде більш розвиненою. Щодо цього, Генеральна угода з тарифів і торгівлі вказує, що навіть менш розвинені сторони мають брати до уваги «…торговельні інтереси менш розвинених сторін у цілому» [4].

Саме тому, для кожних окремих торгівельних правовідносин, що діють за досліджуваною угодою, між двома та більше сторонами, будуть свої «більш розвинені сторони» та «менш розвинені сторони». Суть такої нерівності полягає в тому, що держави постають економічно нерівними суто по відношенню один до одного як учасники конкретних торгівельних відносин між собою, а не глобально до всіх інших країн у всіх інших відносинах, учасниками яких вони не виступають. Таку нерівність між державами можна назвати «ситуативною», що стосується тільки учасників цих окремих правовідносин. З цього випливає така унікальна для подібних правовідносин, та в даному випадку для системи, що запроваджена Генеральною угодою з тарифів і торгівлі, властивість субсидіарності як «ситуативність».

Отже, коли суб'єкти перебувають на одному рівні та у своєму статичному стані в межах певної системи до моменту їх вступу у правовідносини з іншими конкретними суб'єктами даної системи щодо надання підтримки, розподілі сфер регулювання, але з моменту вступу у зазначені правовідносини їх рівність перетворюється на нерівність за деяким критерієм (в залежності від регулюючих положень нормативних актів самої системи), то в такій системі буде застосована «ситуативна субсидіарність» як ще один різновид досліджуваного принципу.

Таким чином, в межах деяких систем de facto застосовується принцип субсидіарності, але de jure про нього не зазначено в нормативних актах, які регулюють діяльність суб'єктів відповідних систем. Система, встановлена Генеральною угодою з тарифів і торгівлі також не була виключенням. Враховуючи таку об'єктивну обставину як нерівнозначність економічного розвитку сторін означеної угоди, більш розвинені сторони погодились вступати у правовідносини з менш розвиненими таким чином, щоб останні не відчували на собі занадто великий чи навіть непосильний економічний тягар, що є підтримкою та повагою до суб'єктів у менш вигідному становищі, яка характерна принципу субсидіарності. Крім того, оскільки сторони Генеральної угоди з тарифів і торгівлі у кожних конкретних торговельних правовідносинах завжди перебувають у нерівному становищі по відношенню один до одного, виходячи із рівня їх економічного розвитку, правовідносини, що виникають між ними мають ситуативний характер, а тому субсидіарність, яка в розглядуваній системі діє, є «ситуативною субсидіарністю».

Список використаної літератури:

1. Paolo G. Carozza Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law. American Journal of International Law. 2003. No. 97. P. 38–79. URL: https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1571&context=law_faculty_scholarship
2. Угода про заснування Світової організації торгівлі : Угода, Міжнародний документ від 15.04.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#doc_info
3. Словник іншомовних слів : веб-сайт. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10099&action=show
4. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) : Угода, Міжнародний документ від 30.10.1947 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#doc_info
5. Jurisconsult. Interlaken Follow-Up. Principle of Subsidiarity. European Court of Human Rights : website. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_Follow-up_ENG.pdf

Berlach A. I., Pronevych O. S. Manifestation of the principle of subsidiarity in the general agreement on tariffs and trade, 1947

The article analyzes the provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947) for the presence of the features of the principle of subsidiarity. It has been established that although the General Agreement on Tariffs and Trade was signed long before the creation of the World Trade Organization, it remains to this day the basic document that determines the direction of the World Trade Organization.

The features of the "less developed states" category are revealed. The uniqueness of the legal relations of the system established by the General Agreement on Tariffs and Trade, where the parties are automatically unequal to each other, but their interaction and coexistence should be formed in the direction of the maximum possible equalization of their position, is noted.

A comparative analysis of the principle of subsidiarity within the framework of the system of protection of human rights and fundamental freedoms of the Council of Europe and the General Agreement on Tariffs and Trade was carried out. Common and distinctive features between them are noted. It is emphasized that the main difference is that the European Court of Human Rights provides support only when all remedies at the national level have been exhausted, that is, after the problem has arisen, while the General Agreement on Tariffs and Trade binds the contracting parties in advance create fair conditions of interaction between them, which is an indication of the need for support even before the start of trade.

It was established that the provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade are formulated in such a way as to oblige participants in international trade relations to create the most comfortable and possible conditions for conducting trade, taking into account the heterogeneity of the level of economic development of the specified participants and the variability of trade relations between them, which appears as support for "less developed states".

It was established that the provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade contain the features of the principle of subsidiarity, since the international agreement is based on the need to provide support to those contracting parties who are in a more economically disadvantaged position, which is a manifestation of "empathy" for the party that needs it . Based on the specifics of the analyzed legal relations established between the contracting parties of the General Agreement on Tariffs and Trade, the subsidiarity that operates within them is proposed to be called "situational", because in each individual case of establishing trade relations, one party will always be in a less economically advantageous position, which creates a situational interaction.

Key words: *principle of subsidiarity, public law, international agreement, international trade relations, delegation of powers, economic development, General Agreement on Tariffs and Trade, WTO.*

УДК 351.743(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.7

В. В. Буга
кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету №4
Донецького державного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ БУДІВНИЦТВА

У статті наголошено, що адміністративно-правове регулювання займає важливе місце у процесі реалізації державної політики в сфері будівництва України. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у відповідній сфері включає в себе систему норм права, які закріплені в законодавстві, стратегічних та програмних документах держави, і які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності уповноважених суб'єктів тощо. Будівельне законодавство – це система нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо організації та безпосереднього здійснення будівництва. Особливістю будівельного законодавства є те, що власне правові норми тісно переплетені з нормами технічного характеру. Вони нерідко включаються в єдині нормативно-правові документи. Нормативно-правове забезпечення сфери будівництва – єдина сукупність правових засобів, за допомогою яких відбувається впорядкування відносин у цій сфері відповідно до мети й завдань, які постають перед державою під час виконання нею своїх функцій.

Проведений аналіз надав змогу узагальнити нормативно-правове забезпечення сфери будівництва за напрямами: норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері; норми, які встановлюють відповідальність за вчинення порушень у зазначеній сфері; норми, які визначають алгоритм дій державних органів під час здійснення будівництва, у тому числі спрямовані на нагляд та контроль за дотриманням законодавства. Найчисленнішими є норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері та алгоритм дій державних органів під час здійснення контролю та нагляду за будівництвом. Однак, стан законодавчого забезпечення запобігання правопорушенням у означені сфері характеризується недосконалістю та розбалансованістю актів усіх рівнів, відсутністю офіційно визнаної концепції розвитку нормативно-правової бази, яка стосується організації та функціонування системи боротьби з правопорушеннями, роз'єднаністю суб'єктів, невиправданим дублюванням окремих їх функцій, недостатнім рівнем правового забезпечення взаємодії й координації правоохоронних та інших державних (контролюючих) органів. Найбільш суттєвим кроком з удосконалення нормативно-правового забезпечення будівництва визначено розробку оптимальної моделі кодифікації будівельного законодавства, що сприятиме узгодженню та впорядкуванню чисельних нормативно-правових актів у відповідній сфері.

Ключові слова: *будівництво, сфера будівництва, державна політика, адміністративно-правове забезпечення, закон, постанова, розпорядження, правопорушення, запобігання, реагування.*

Будівельна галузь – одна зі стратегічних галузей економіки має важливе соціальне значення, адже забезпечує основні потреби населення, серед яких житло, інфраструктурна мережа, транспортне сполучення й посідає в економіці країни одне з ключових місць за темпами розвитку і капіталізації, порівняно з іншими її сегментами. За таким напрямом адміністративно-правове дослідження спрямоване на аналіз правового регулювання, вдосконалення законодавства й процедур для покращення управління будівельної індустрії.

Утвердження власного шляху розвитку Української держави, включення її до світових інтеграційних процесів нерозривно пов'язані з реформуванням адміністративно-правової системи, удосконаленням її правового регулювання з метою досягнення відповідності сучасним тенденціям правового розвитку і міжнародним стандартам. Існування будь-якої держави неможливе без необхідного публічного забезпечення, адекватного його правового механізму, чітко сформульованих завдань та цілей функціонування [1].

© Буга В. В., 2023

О. І. Безпалова стверджує, що правове регулювання – це специфічний вид правового впливу адміністративно-правових форм і засобів, що в сукупності становлять механізм правового регулювання управління органами поліції, на діяльність відповідних суб'єктів із метою забезпечення їх нормального функціонування та ефективного виконання покладених на них обов'язків [2, с. 111].

Адміністративно-правове регулювання є підвидом загального правового регулювання і яке розуміється як впорядкування суспільних відносин нормами адміністративного права у сфері державно-управлінської діяльності в інтересах особи та держави. Для адміністративно-правового регулювання характерна імперативність ухвалених рішень суб'єктами публічної адміністрації [3, с. 25]. За таким напрямом, В. К. Колпаков вказує на те, що держава за допомогою адміністративно-правових норм впливає на суспільні відносини, перетворюючи їх на адміністративно-правові відносини, тобто здійснює адміністративно-правове регулювання [4, с. 51].

Адміністративно-правове регулювання займає важливе місце у процесі реалізації державної політики в сфері регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Правові засади реалізації державної політики у відповідній сфері слід розуміти насамперед як систему норм права, які закріплені в законодавстві, стратегічних та програмних документах держави, і які встановлюють мету, завдання, правила, порядок, процедури діяльності уповноважених суб'єктів тощо.

Будівельне законодавство – це система нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо організації та безпосереднього здійснення будівництва. Особливістю будівельного законодавства є те, що власне правові норми тісно переплетені з нормами технічного характеру. Вони нерідко включаються в єдині нормативно-правові документи. Обсяг нормативно-правових актів у сфері будівництва досить значний. Структуру нормативної бази, що регулює діяльність будівельної галузі в Україні становлять Закони України, Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України, накази профільного Міністерства (наразі – Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України), Державні будівельні норми тощо.

У свою чергу адміністративно-правові норми становлять центральний елемент адміністративно-правового регулювання, за допомогою якого уповноваженими суб'єктами реалізації державної політики в цій сфері здійснюють владно-організуючий вплив на суспільні відносини. Відповідно до ст. 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), його завданням є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [5].

Отже, в механізмі реалізації державної політики в сфері будівництва за допомогою основного інструменту адміністративно-правового регулювання – адміністративно-правових норм, здійснюється практична реалізація владних приписів законів, кодексів, Основного закону, міжнародних договорів та інших інституційних документів в практичну діяльність держави, її органів та посадових осіб [6]. Тому й найголовнішим засобом забезпечення державою інтересів суспільства в будь-якій сфері є правотворчість, яка є основним засобом впливу на суспільні відносини та надання праву юридичної сили. Проте сьогодні правоутворення відбувається в умовах інтенсивних змін усіх процесів у суспільстві, тому відповідний процес відбувається стихійно, шляхом виникнення певних правовідносин [7, с. 58].

З урахуванням змісту наведених понять, «нормативно-правове забезпечення сфери будівництва» – єдина сукупність правових засобів, за допомогою яких відбувається впорядкування відносин у цій сфері відповідно до мети й завдань, які постають перед державою під час виконання нею своїх функцій.

Для повноти й всебічності наукового дослідження слід звернути увагу на основні з їх числа, зважаючи на багатогранність сфери будівництва, зробивши акцент на ключові положення нормативно-правових документів.

До норм, які визначають правила належної поведінки у сфері будівництва, належить, передусім, Основний Закон. У ст. 17 Конституції України однією з найважливіших функцій держави визначено забезпечення її економічної безпеки [8], складовою якої є інвестиційна та фінансова безпека. Зважаючи на те, що це положення закріплено в Конституції України, можна стверджувати, що будь-яка особа має

дотримуватись усіх спеціальних норм, які конкретизують правила поведінки для забезпечення кожної зі складових безпеки держави.

Закон України «Про основи містобудування» концептуально визначив принципи розвитку міст, основи самоврядування, основні напрями містобудівної діяльності, її об'єкти, зміст державного регулювання і контролю у сфері містобудування, регулювання земельних відносин у цій сфері, регламентацію розробки нормативних документів, розробки і реалізації містобудівної проектної документації. Він встановлює правові, економічні, соціальні та організаційні засади містобудівної діяльності в Україні і спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини [9].

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [10] є одним з основоположних документів, де зазначені основні питання містобудівної діяльності, визначено її правовий статус та встановлено систему нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу. Цим Законом встановлюються загальні правила містобудівної діяльності, порядок надання дозволів на будівництво, використання земельних ділянок та вимоги до проектної документації. Закон містить загальні положення з основною інформацією, яка стосується сфери містобудування, терміни, які використовуються у цій області; інформацію щодо основних органів у сфері містобудівної діяльності та усіх процесів, які пов'язані з ними. Також Законом регулюються питання стосовно планування території на всіх рівнях (державному, регіональному та місцевому), міститься інформація про генеральний та детальний план, реєстр будівельної діяльності, містобудівний кадастр тощо. І зазначена інформація щодо основних понять, які стосуються оформлення дозвільних документів на будівництво, проведення технічної інвентаризації, введення об'єктів в експлуатацію та інші відомості про містобудівну діяльність [10].

Указаний Закон України забезпечує сприятливі умови ведення бізнесу, розвиток не тільки будівельної, але й цілої низки суміжних галузей, істотне спрощення дозвільних і погоджувальних процедур, а отже, значне поліпшення інвестиційного клімату на місцях [11, с. 89].

Закон України «Про архітектурну діяльність», визначає правові та організаційні засади здійснення архітектурної діяльності і спрямований на формування сприятливого життєвого середовища, досягнення естетичної виразності, економічної доцільності і надійності будинків, споруд та їх комплексів [12]. Закон встановлює правила проєктування, архітектурного огляду та сертифікації архітектурних послуг, регулює архітектурну спадщину, тобто, регламентує безпосередньо норми, правила та стандарти виконання будівельних робіт та ведення архітектурної діяльності.

Нове будівництво, реконструкція, реставрація капітальний ремонт об'єкту архітектури здійснюється відповідно до затвердженої проєктної документації, державних стандартів, норм і правил, місцевих правил забудови населених пунктів. Архітектор – автор проекту або уповноважена ним особа, бере участь у прийнятті в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта архітектури та підписує відповідний акт. Без підпису архітектора – автора проєкту або уповноваженої ним особи такий акт є недійсним [12].

Закон України «Про надання будівельної продукції на ринку» є технічним регламентом і визначає правові та організаційні засади введення в обіг або надання будівельної продукції на ринку шляхом встановлення правил для вираження показників, пов'язаних із суттєвими експлуатаційними характеристиками такої продукції, а також застосування щодо такої продукції знаку відповідності технічним регламентам [13]. Дія Закону поширюється на будівельну продукцію, що вводиться в обіг або надається на ринку України. Закон встановлює основні вимоги до споруд та суттєві характеристики будівельної продукції; порядок декларування показників будівельної продукції та застосування знаку відповідності технічним регламентам; обов'язки суб'єктів господарювання; регламентні технічні специфікації; органи технічної оцінки; порядок здійснення державного ринкового нагляду і державного контролю будівельної продукції. Установлено, що якщо будівельна продукція охоплюється національним стандартом для цілей застосування цього Закону або відповідає висновку про технічну прийнятність, виданому щодо неї, виробник складає декларацію показників при введенні такої продукції в обіг [13].

Відносини у сфері нормування у будівництві регулює Закон України «Про будівельні норми», ним визначаються правові та організаційні засади розроблення, погодження, затвердження, реєстрації і застосування будівельних норм. Положення Закону спрямовані на забезпечення підвищення якості будівельних норм та зменшення кількості необґрунтованих обов'язкових вимог. [14]. З метою удоскона-

лення нормування у будівництві та задля створення умов для запровадження інноваційних та прогресивних технологій у сфері відбулось введення таких термінів, як базова організація у будівництві, будівельні норми, нормування у будівництві, параметричний, розпорядчий та цільовий методи нормування. Вибір методу нормування здійснюється з огляду на особливості об'єкта. Водночас перевага надається параметричному та цільовому методам.

Зауважимо, що у 2011 р. в Україні почав діяти Порядок застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу. Згідно з новим Порядком, розширено застосування будівельних норм, гармонізованих з нормами ЄС, при проектуванні всіх об'єктів, незалежно від класу наслідків, у тому числі, об'єктів зі значним класом наслідків СС3 [15]. Це, до прикладу, житлові комплекси, торгово-розважальні центри та стадіони, школи та великі лікарні, вокзали та аеропорти, театри та музеї. Раніше щодо цих об'єктів діяли певні обмеження, які не дозволяли використовувати при їх проєктуванні сучасні Єврокоди, гармонізовані згідно з вимогами про Асоціацію з ЄС. Такі зміни суттєво розширили можливості застосування сучасних будівельних норм при проєктуванні, вдосконалили регулювання при організації процесів проєктування та будівництва, а також посилили євроінтеграційні процеси в Україні.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву» спрямований на створення сприятливих умов для інвестицій в будівництво, поліпшення дозвільних процедур і запровадження конкурентних засад при придбанні земельних ділянок та отриманні прав на них під забудову, забезпечення прозорості цих процедур, залучення громадськості до участі в ухваленні рішень у сфері містобудування [16].

Звернемо увагу на те, що у 2022 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій», який передбачає зміну підходів до формування системи споруд цивільного захисту під час планування та забудови територій на рівні містобудівної документації на регіональному та місцевому рівнях [17].

Прийняття вказаного закону є абсолютною вимогою часу, адже його мета полягає у вжитті додаткових заходів у сфері будівельної діяльності, що пов'язані із захистом населення від вибухів, вибухових хвиль, ураження небезпечними хімічними, радіоактивними і біологічно небезпечними речовинами. Тобто, прийняття законодавчих змін, є невідкладним і важливим заходом з боку влади, оскільки безпека людей в умовах війни є першочерговим вектором у діяльності держави.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» передбачено створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва – єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи у складі містобудівного кадастру, що забезпечує створення, перегляд, відправлення, прийняття, збирання, внесення, накопичення, обробку, використання, розгляд, зберігання, захист, облік та надання інформації у сфері будівництва, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, державними органами, органами місцевого самоврядування, центрами надання адміністративних послуг, з метою отримання визначених цим Законом послуг у сфері будівництва [18]. Відповідно до Закону також передбачається скорочення переліку документів, що подаються для отримання адміністративних послуг у сфері будівництва; запроваджується ідентифікатор об'єкта будівництва та завершеного об'єкта, який буде незмінним протягом життєвого циклу об'єкта, і єдиний порядок присвоєння та зміни адрес об'єктів нерухомого майна [18].

Аналіз КУпАП підтверджує необхідність виокремлення адміністративної відповідальності у сфері будівництва, оскільки зазначена Глава не відповідає сучасним вимогам систематизації різних видів адміністративної відповідальності у сфері будівництва в межах одного кодифікованого акта, не виділяючи як окремий вид адміністративну відповідальність у сфері будівництва. Тому очевидна необхідність відокремлення в окрему главу (розділ) усіх адміністративно-правових норм, які передбачають адміністративну відповідальність у галузі будівництва та будівельної діяльності, з одночасним погалузевим її формуванням.

Поряд із цим, під час аналізу статей вказаної глави виникає низка запитань, зокрема щодо абстрактного формулювання диспозиції правових норм, які передбачають адміністративну відповідальність у досліджуваній сфері. Наприклад, ст. 96 КУпАП містить таке визначення:

«Незабезпечення замовником здійснення технічного нагляду, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Таким чином, у статті наведено посилання на інші нормативно-правові акти. Ця ситуація, на нашу думку, значно ускладнює використання адміністративної відповідальності за вчинене правопорушення [19].

У межах розв'язання вказаної проблеми постає питання щодо існування значного масиву правових норм, які встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення у будівельній сфері. Проаналізований КУпАП містить лише незначну кількість статей, що встановлюють адміністративну відповідальність у відповідній сфері. Після більш поглибленого аналізу нормативно-правової бази виявлено, що значна кількість адміністративно-правових норм наявна в інших нормативно-правових актах, як законодавчих, так і підзаконних, зокрема відомчих (міжвідомчих). Підзаконні нормативно-правові акти юридично доповнюють національну правову систему, осучаснюючи її, роблячи гнучкішою та пристосованою до складних і мінливих реалій сьогодення [20, с. 7; 21, с. 97]. В свою чергу, це формує додаткові передумови для ефективної запобігання явним та, що не менш важливо, латентним правопорушенням у сфері будівництва.

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення сфери будівництва дає змогу здійснити його узагальнення

– норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері;

– норми, які встановлюють відповідальність за вчинення порушень у зазначеній сфері;

– норми, які визначають алгоритм дій державних органів під час здійснення будівництва, у тому числі спрямовані на нагляд та контроль за дотриманням законодавства.

Варто констатувати, що найчисленнішими є норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері та алгоритм дій державних органів під час здійснення контролю та нагляду за будівництвом. Однак, стан законодавчого забезпечення запобігання правопорушенням у означені сфері характеризується недосконалістю та розбалансованістю актів усіх рівнів, відсутністю офіційно визнаної концепції розвитку нормативно-правової бази, яка стосується організації та функціонування системи боротьби з правопорушеннями, роз'єднаністю суб'єктів, невиправданим дублюванням окремих їх функцій, недостатнім рівнем правового забезпечення взаємодії й координації правоохоронних та інших державних (контролюючих) органів.

Проаналізувавши відповідну базу нормативно-правового забезпечення можна визначити перспективи її розвитку: 1) адаптація системи законодавчого забезпечення галузі будівництва до норм міжнародного права; 2) проведення стандартизації норм реалізації будівельних проектів та якості будівельної продукції відповідно до міжнародних стандартів якості; 3) оновлення та удосконалення нормативної бази для забезпечення інноваційного розвитку будівельної галузі; 4) вирішення проблем нормативного регулювання через усунення законодавчих колізій; 5) розробка нових та вдосконалення існуючих норм направлених на запобігання правопорушенням.

Найбільш суттєвим кроком з удосконалення нормативно-правового забезпечення будівництва визначено розробку оптимальної моделі кодифікації будівельного законодавства, що сприятиме узгодженню та впорядкуванню чисельних нормативно-правових актів у відповідній сфері.

Список використаної літератури:

1. Muzychuk O., Shatrava, S., Tsybulnyk, N., Bezpalova, O. Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia investiga*. 2020. Vol. 9 Núm. 30. P. 60–66. (Web of Science).
2. Безпалова О. І. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Адміністративне право і процес.* 2017. № 9 (259). С. 111–115.
3. Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2015. № 5/1. С. 24–30.
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
6. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Панов, 2020. 544 с.
7. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи: монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. 484 с.
8. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
9. Про основи містобудування: Закон України від 16 лист. 1992 № 2780-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text

10. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лют. 2011 р. № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/print
11. Рибак О. Регулювання розвитку містобудівного комплексу: економіко-правовий аспект. *Економіка* № 1 (115) січень-лютий 2012 р. С. 88–92.
12. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text
13. Про надання будівельної продукції на ринку : Закон України від 02 верес. 2020 р. № 850-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-20#Text
14. Про будівельні норми: Закон України від 05 лист. 2009 р. № 1704-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text
15. Про затвердження Порядку застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2011 р. № 547. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547-2011-%D0%BF#Text
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву : Закон України від 16 верес. 2008 р. № 509-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-17#Text
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій : Закон України від 29 лип. 2022 р. № 2486-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2486-20#Text
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Закон України від 17 жовт. 2019 р. № 199-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-20#Text
19. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.
20. Ортинський В. Л. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 4–12.
21. Мельник В. І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України : монографія. Суми : ВВП «Мрія», 2020. 452 с.

Buha V. V. Regulatory and legal support of the construction sector

The article emphasizes that administrative and legal regulation occupies an important place in the process of implementing state policy in the field of construction in Ukraine. Regulatory and legal support for the implementation of state policy in the relevant field includes a system of legal norms, which are enshrined in legislation, strategic and program documents of the state, and which establish the purpose, tasks, rules, order, procedures of activities of authorized entities, etc. Construction legislation is a system of normative legal acts that regulate relations regarding the organization and direct implementation of construction. The peculiarity of construction legislation is that the actual legal norms are closely intertwined with norms of a technical nature. They are often included in single legal documents. Normative and legal provision of the sphere of construction is a single set of legal means, with the help of which relations in this sphere are regulated in accordance with the goals and tasks that appear before the state during the performance of its functions.

The conducted analysis made it possible to generalize the regulatory and legal support of the construction sector in the following directions: norms that determine the rules of proper behavior in the researched field; norms that establish responsibility for committing violations in the specified area; norms that determine the algorithm of actions of state bodies during construction, including those aimed at supervision and control of compliance with legislation. The most numerous are the norms that determine the rules of proper behavior in the researched area and the algorithm of actions of state bodies during the implementation of control and supervision of construction. However, the state of legislative support for the prevention of offenses in the specified area is characterized by the imperfection and imbalance of acts of all levels, the absence of an officially recognized concept of the development of the legal framework, which concerns the organization and functioning of the system for combating offenses, the disunity of subjects, the unjustified duplication of their individual functions , insufficient level of legal support for interaction and coordination of law enforcement and other state (controlling) bodies. The development of the optimal model of the codification of construction legislation, which will contribute to the harmonization and ordering of numerous normative legal acts in the relevant field, is defined as the most significant step in improving the regulatory and legal support of construction.

Key words: *construction, field of construction, state policy, administrative and legal support, law, resolution, ordinance, offense, prevention, response.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.8

О. О. Дума
здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ

У статті досліджено окремі підходи до формування державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Вказано, що питання протидії корупції, організованій злочинності, розкраданню та привласненню державних коштів і майна необхідно вирішувати у рамках реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Саме виважена та скоординована робота державних органів забезпечує створення передумов для функціонування ефективної національної системи протидії, виявлення та припинення злочинної діяльності.

Констатовано, що запровадження комплексної моделі державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами дасть змогу забезпечити повернення активів їх попереднім законним власникам. Повернення активів є складним процесом, який потребує значного ресурсного забезпечення та повинен бути реалізований за умови належної політичної підтримки, чіткої, тісної взаємодії, співпраці та координації всіх заінтересованих сторін. Повернення активів здійснюється у кілька етапів, діяльність на кожному з яких залежить від ефективності попереднього етапу.

Обґрунтовано, що за загальною світовою практикою процес повернення активів здійснюється за такими основними етапами: досудове слідство (з'ясовується інформація про доходи від кримінальних правопорушень, їх місцезнаходження та докази щодо власності на них); судове провадження (засудження або виправдання обвинуваченого/підсудного, ухвалення рішення про конфіскацію, набрання ним законної сили); виконання рішення про конфіскацію (майно фактично підлягає конфіскації на користь держави відповідно до закону чи міжнародного договору). Повернення активів потребує офіційного декларування політичних намірів щодо необхідності впровадження національної системи повернення активів та визначення стратегічних цілей у цьому напрямі.

Зроблено висновок, що наявні в Україні правові механізми повернення активів не відповідають поточним тенденціям розвитку транскордонної злочинності, не дають змоги своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів з протидії сучасним формам та методам легалізації активів.

Ключові слова: *державна політика, активи, корупція, публічне алміністрування.*

Постановка проблеми. Розвиток геополітичних відносин у сучасному світі об'єктивується сучасними глобальними проблемами, які прямо чи опосередковано зачіпають усі країни світу. Терористичні загрози, війни, глобальна пандемія, зростання релігійного фундаменталізму та радикалізація національних меншин – все це загрози сучасній стратегії національної безпеки будь-якої держави.

Для України, на жаль, всі перераховані вище ризики є не тільки реальними, а й такими, які існують в країні, і яким протистоять як політичні лідери, так і громадський сектор, громадянське суспільство. Тому Україні необхідно постійно оновлювати свою стратегію національної безпеки, комплекс заходів щодо її забезпечення, а також постійно створювати умови для підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення всієї системи національної безпеки. А відповідно й розробити оптимальну модель державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, яка є складовою національної безпеки України.

Слід виходити з того, що деякі суб'єкти міжнародного права проводять агресивну зовнішню політику проти України, а тому говорити лише про агресію Росії вже некоректно з точки зору потреб геополітичної суб'єктності України.

© Дума О. О., 2023

Зміни в системі владних відносин у сучасному світі, зміщення основних геополітичних центрів – все це призводить до нових обставин та умов, за яких нинішнє політичне керівництво України має реалізовувати власну стратегію державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, яка не повинна характеризуватися виключно оборонними методами підтримання внутрішньополітичної та соціально-економічної стабільності безпекового середовища в Україні. Сучасний світ стикається з безліччю викликів, які вимагають не стільки захисної реакції, скільки контрзаходів, контратак з метою усунення не самих проблем, а факторів ризику, які ці проблеми викликають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сутності та змісту державної політики в цілому здійснено в працях таких вітчизняних науковців, як: В. Б. Авер'янов, В. Т. Білоус, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Ю. А. Волкова, М. Ю. Віхляєв, І. П. Голосніченко, Я.В. Греца, О. Ю. Дубинський, В. Л. Зьолка, Р. В. Ігонін, Р. А. Калюжний, Т.О. Карабін, А. Т. Комзюк, Т. О. Коломоєць, А. М. Кучук, В. І. Курило, Я. В. Лазур, Т. О. Мацелик, Н. Р. Нижник, Д. В. Приймаченко, М. В. Сідак, А. О. Собакарь, В. К. Шкарупа та інших. Питання формування підходів до розуміння державної політики висвітлювалось у ряді праць зарубіжних учених у сфері державного управління та адміністрування, таких, як: Дж. Андерсон, Б. Гогвуд та Л. Ган, М. Крафт та А. Фарлонг, М. Морган, М. Райн і Р. Гудін, Е. Янґ та Л. Куінн тощо.

У цьому контексті **метою дослідження** є пропозиції щодо нового контуру державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами з урахуванням найбільш помітних світових тенденцій у міжнародних відносинах для подолання глобальних геополітичних проблем.

Виклад основного матеріалу. Найбільші геополітичні гравці намагаються зберегти свої сфери впливу, розширити ринки збуту для власних економік, а також створити системи залежних суб'єктів міжнародних відносин та альянси країн, які забезпечать необхідний потенціал соціально-економічного розвитку їх метрополій. Домінування глобального патерналізму в сучасному світі виходить на новий рівень, реалізуючи в концепції ліберальної демократії основні детермінанти, що приносять максимальний ефект глобальним центрам прийняття рішень, які переносяться на інші країни, стаючи головною тенденцією суспільно-політичних і соціально-економічних відносин на національному рівні [1].

Для України ця тенденція розвитку потребує коригування, адже в нинішніх геополітичних умовах Україна має можливість стати регіональним лідером. Для цього виникає потреба у перегляді існуючої концепції та моделі державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами з точки зору ризиків, які є найбільш актуальними для нашої держави [2].

Досягнення поставленої мети вимагає виконання наступних завдань:

1) розкрити сучасні доктринальні підходи до формування державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами;

2) визначити найактуальніші проблеми сучасного стану державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами в Україні;

3) на основі проведеного аналізу представлено нові методичні рекомендації, запропоновано нові механізми, представлено сучасну систему обмежень та прийнятних індикаторів розширення державних інструментів забезпечення державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами в сучасних умовах.

Основна увага має бути зосереджена не лише на протидії загрозам, а й на розробці превентивних заходів для подолання потенційних наслідків посилення нових глобальних та регіональних ризиків державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами.

Значна увага в сучасних дослідженнях трансформації парадигми державного управління сектором безпеки в Україні приділяється питанню ефективної протидії російській агресії. Для ефективної протидії російській агресії Україна має приєднатися до глобальної мережі безпеки або регіональних безпекових альянсів. Але головна проблема полягає в тому, що в регіоні Східної Європи та Чорного моря сформувалися досить стабільні альянси, вступ до них означатиме цивілізований вибір. Україна оголосила про свою політику членства в НАТО. Але не бути членом Альянсу вимагає пошуку нових конфігурацій у сфері розбудови середовища безпеки на регіональному рівні.

Важливим елементом дослідження аналізованої проблематики є дослідження законодавчого та організаційно-правового забезпечення формування та практичної реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Зокрема, основний акцент зроблено на системному та критичному аналізі таких нормативно-правових актів, як Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управ-

ління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» та «Про національну безпеку України»; Укази Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію воєнної доктрини України»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» та ін.

Національна безпека є одним з найскладніших об'єктів публічного адміністрування. Це надзвичайно розгалужена система взаємопов'язаних елементів, які постійно реагують на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. У зв'язку з цим державі потрібні не тільки практично необмежені ресурси для виконання завдань національної безпеки, а й наявні можливості для постійного протистояння новим викликам і загрозам, що постійно виникають. Як об'єкт публічного адміністрування національну безпеку доцільно трактувати як нестабільний об'єкт, тобто такий, що перебуває в постійній динаміці під впливом системи зовнішніх і внутрішніх факторів зовнішнього середовища [2].

Основна проблема її стабілізації полягає в тому, що досить складно з високою ймовірністю визначити часові межі, коли будуть досягнуті основні цілі політики національної безпеки. І після їх досягнення результати національної політики та бажаний стан державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами постійно підтримуються, тому що ті сили, які впливають на систему національної безпеки, роблять це так само адаптивно, як розвивається система впливу державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Іншими словами, неможливо раз і назавжди досягти оптимального стану державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами [1].

Особливості впливу держави на державну політику у сфері виявлення, розшуку та управління активами максимально розкриваються в її взаємодії з іншими державами на міжнародній арені. Ми говорили про глобальні та регіональні ризики суспільного, політичного та соціально-економічного розвитку, які є постійними та за своєю природою здебільшого штучними, створюються іншими суб'єктами міжнародних відносин з метою розширення сфер свого впливу за рахунок держав, а точніше соціально-економічного середовища держави. Ми свідомо говоримо про те, що джерелом і генератором зовнішнього, по відношенню до державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, ризики представляють не тільки інші держави, а й такі суб'єкти міжнародних відносин як суб'єкти, що володіють необхідними ресурсами, організаційними та інституційними можливостями (ТНК, міжнародні та регіональні організації, альянси тощо).

Все це визначає як характер державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, так і необхідність формування системи державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами не тільки як її об'єкта, але і як бажаної складової функціонування держави в цілому. Тобто ми говоримо про те, що безпекове середовище в силу свого динамізму та нестабільності формує певні риси навіть для доктринального розуміння категорії «державна політика у сфері виявлення, розшуку та управління активами» як об'єкта публічного адміністрування та складової національної безпеки [3].

Але ця категорія не стільки наукова (теоретична), скільки практична. Саме розуміння державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами як складової національної безпеки та діяльності держави має відображати сукупність заходів та механізмів, які потенційно потрібні державі для задоволення потреб сталого розвитку. Тому «державна політика у сфері виявлення, розшуку та управління активами» як явище має бути закріплена законодавчо, і саме законодавча визначеність відіграє найважливішу роль у процесі формування відповідної державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами.

Сучасне законодавство України у сфері державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами не дає легального визначеня наведеної категорії. Така термінологічна невизначеність є незрозумілою з точки зору потреб національної безпеки, оскільки незрозуміло, чому державна безпека визначається умовою забезпечення безпеки, не пов'язаною з військовою (оборонною) складовою. На нашу думку, це є недоліком сучасного українського законодавства у сфері національної безпеки, оскільки ускладнює розробку державної політики державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами та практичну реалізацію багатьох механізмів та інструментів подолання основних безпекових ризиків.

Важливим актом у сфері державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами є Стратегія повернення активів на 2023–2025 роки, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2023 р. № 670-р [4]. Зокрема цим документом вказано на проблеми, які потребують розв'язання, аналіз поточного стану справ, тенденції та нормативно-правові акти, які діють у відповідній сфері.

Питання протидії корупції, організованій злочинності, розкраданню та привласненню державних коштів і майна необхідно вирішувати у рамках реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами. Саме виважена та скоординована робота державних органів забезпечує створення передумов для функціонування ефективної національної системи протидії, виявлення та припинення злочинної діяльності.

Запровадження комплексної моделі державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами дасть змогу забезпечити повернення активів їх попереднім законним власникам.

Повернення активів є складним процесом, який потребує значного ресурсного забезпечення та повинен бути реалізований за умови належної політичної підтримки, чіткої, тісної взаємодії, співпраці та координації всіх заінтересованих сторін.

Повернення активів здійснюється у кілька етапів, діяльність на кожному з яких залежить від ефективності попереднього етапу.

За загальною світовою практикою процес повернення активів здійснюється за такими основними етапами: досудове слідство (з'ясовується інформація про доходи від кримінальних правопорушень, їх місцезнаходження та докази щодо власності на них); судове провадження (засудження або виправдання обвинуваченого/підсудного, ухвалення рішення про конфіскацію, набрання ним законної сили); виконання рішення про конфіскацію (майно фактично підлягає конфіскації на користь держави відповідно до закону чи міжнародного договору). Повернення активів потребує офіційного декларування політичних намірів щодо необхідності впровадження національної системи повернення активів та визначення стратегічних цілей у цьому напрямі.

Наявні в Україні правові механізми повернення активів не відповідають поточним тенденціям розвитку транскордонної злочинності, не дають змоги своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів з протидії сучасним формам та методам легалізації активів.

Також потребує додаткового вивчення питання щодо конфіскації активів без винесення вироку в рамках кримінального провадження та забезпечення ефективного стягнення активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність держави.

Здійснення лише заходів забезпечення кримінального провадження повернення активів не є ефективною практикою. Це пояснюється тим, що схеми, які зазвичай використовуються під час виведення активів, пов'язані із складними численними фінансовими операціями, які проводяться через фінансові установи різних іноземних держав з використанням десятків фіктивних компаній, зареєстрованих в іноземних юрисдикціях. Так, виявлення, розслідування і доведення зв'язку фінансових операцій з активами і встановлення кінцевого перебування активів потребує не тільки вчинення великої кількості слідчих дій та експертиз, а і подання десятків запитів про міжнародно-правову допомогу у кримінальному провадженні, виконання яких триває роками. Однак навіть встановлення місця перебування активів не означає їх повернення державі, а лише свідчить про можливість накладення на них арешту на певний строк. Передумовою для повернення активів є ухвалення обвинувального вироку в кримінальному провадженні, що майже неможливо отримати у зв'язку із значною тривалістю збору доказів, насамперед з-за кордону, а також тривалим судовим розглядом та оскарженням судового рішення.

Ця Стратегія [4] слугуватиме основою для: довгострокового планування розвитку та вдосконалення системи повернення активів в Україну; виплати компенсації, відшкодування збитків або шкоди, завданих Україні внаслідок вчинення кримінальних правопорушень; відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Стратегія містить основні принципи, на яких повинна базуватися державна політика щодо повернення активів, та надалі стане основою для розроблення плану заходів з її реалізації і впровадження нових інструментів з розвитку та вдосконалення системи виявлення і повернення активів їх попереднім законним власникам [4].

Основними принципами державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління акти-

вами є: верховенство права; законність і справедливість; повага до людської гідності; повне і всебічне дотримання прав і свобод людини, громадянина; рівність і недискримінація у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; нульова толерантність до корупції; забезпечення своєчасного реагування на виклики, що виникають у сфері повернення активів [4].

Злочинна діяльність загрожує безпеці суспільства, цілісності фінансової системи та стабільності економіки України. Ця Стратегія сприятиме запровадженню законодавчих та інституційних основ для посилення державного інструменту реагування на загрози незаконної діяльності та протидії злочинності. Ця Стратегія є комплексним документом, реалізація якого потребує взаємодії відповідних центральних органів виконавчої влади, правоохоронних органів, органів прокуратури, органів судової влади, експертів з розшуку активів та громадянського суспільства [4].

Повернення активів є важливою складовою національної системи ефективної протидії корупції, відмиванню грошей та організованій злочинності і дає змогу позбавити злочинців незаконно одержаних доходів.

На сьогодні національним законодавством недостатньо врегульовано питання повернення активів. Основним законодавчим актом, що регламентує повернення активів, є Кримінальний процесуальний кодекс України [4].

Мета державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами полягає у: підвищенні законодавчого, інституційного та операційного рівня ефективності: виявлення активів; розшуку активів; арешту та конфіскації активів; запровадженні дієвих механізмів щодо: повернення активів в Україну; виплати компенсації, відшкодування збитків або шкоди, завданих Україні внаслідок вчинення кримінальних правопорушень; відшкодування збитків або шкоди, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Стратегічні цілі та пріоритетні завдання державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами доцільно окреслити наступним чином.

Зокрема першою ціллю [4] є удосконалення законодавства у сфері повернення активів, пріоритетними завданнями для досягнення якої є: удосконалення національного законодавства щодо здійснення заходів забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування з метою забезпечення конфіскації майна, вартість якого відповідає доходам від кримінальних правопорушень (конфіскація вартості); забезпечення поширення правового режиму конфіскації необґрунтованих активів не тільки стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (що стосується активів корупційного походження), але і щодо випадків іншого незаконного походження активів, зокрема одержаних від вчинення інших правопорушень, та запровадження ефективного механізму конфіскації у цивільному процесі; узгодження згідно із законодавством порядку застосування спеціальної конфіскації (як заходу) і конфіскації майна (як санкції); розширення засобів виявлення та розшуку активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, у кримінальних провадженнях та справах про визнання активів необґрунтованими та стягнення їх в дохід держави;

Визначення шляхів та інструментів щодо: врегулювання питання повернення запитуючій стороні арештованих активів включно із законно придбаними активами або іншим майном у випадках, коли застосовується конфіскація коштів, що відповідає вартості такого майна; запровадження як заходу забезпечення кримінального провадження припинення операцій (заморожування) у розумінні чинних міжнародних договорів з метою тимчасової заборони передачі, перетворення, відчуження або тимчасового вступу у володіння таким майном, або тимчасового здійснення контролю над ним, необхідності надання повноважень з ініціювання такого заходу та визначення переліку державних органів, що матимуть такі повноваження [4].

Наступною ціллю [4] є посилення інституційних спроможностей правоохоронних органів та інших державних органів, діяльність яких спрямована на здійснення заходів з повернення активів, пріоритетними завданнями якої є: розширення можливостей державних органів, діяльність яких спрямована на здійснення заходів з повернення активів, зокрема в частині забезпечення та встановлення на законодавчому рівні порядку доступу до автоматизованих інформаційних та довідкових систем, реєстрів і банків даних, держателями (розпорядниками, володільцями, адміністраторами) яких є державні органи, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, установи (зокрема фінансові), організації, а також до іншої інформації, що перебуває в їх володінні чи розпорядженні; забезпечення розвитку можливостей використання відкри-

тих даних під час виявлення та розшуку активів, законодавчого врегулювання питань розширення взаємодії з недержавним сектором у відповідному напрямі; залучення міжнародних компаній-провайдерів, що володіють корпоративною інформацією про активи юридичних осіб, фізичних осіб, підприємств у всіх доступних іноземних державах чи мають доступ до такої інформації; законодавче удосконалення операційних спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення; створення можливостей та встановлення порядку оперативного обміну електронною (цифровою) інформацією з питань виявлення та розшуку активів, зокрема відомостями та матеріалами досудового розслідування, між АРМА та правоохоронними органами (їх територіальними органами) з метою оперативного реагування на ризики приховування активів, знищення та штучне зменшення їх вартості, передачі права власності на активи третім особам, зміни форми активу, виведення активів за межі державного/митного кордону України та інші дії, що вчиняються окремими особами, групами осіб з метою уникнення кримінальної відповідальності в частині застосування покарання у вигляді конфіскації майна; посилення взаємодії з банківськими та фінансовими установами, приватним сектором та громадськістю під час виявлення та розшуку активів [4].

Третьою стратегічною ціллю державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами є посилення міжвідомчого співробітництва та обміну даними [4]. Пріоритетними завданнями для досягнення цієї цілі є: удосконалення механізмів співпраці та координації державних органів в рамках повернення в Україну активів, незаконно виведених в іноземні юрисдикції; удосконалення співпраці державних органів щодо оперативного обміну та опрацювання інформації про виявлені митними органами факти незаконного переміщення через митний кордон України валютних цінностей, обігових грошово-кредитних документів (інструментів на пред'явника), дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та виробів з них, а також культурних цінностей тощо; підвищення ефективності співпраці та координації державних органів щодо повернення в Україну незаконно виведених в іноземні держави активів у рамках спільних слідчих груп; посилення взаємодії між АРМА, правоохоронними та іншими державними органами під час виявлення та розшуку активів шляхом обміну інформацією, надання консультацій, інформаційно-аналітичної та технічної підтримки у кримінальному провадженні або у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави; підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів щодо здійснення фінансових розслідувань, розшуку та повернення активів із залученням провідних наукових і навчальних закладів; підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та суддів щодо застосування законодавства та міжнародних договорів про повернення активів; підвищення ефективності роботи органів державної влади в частині забезпечення повернення на користь держави активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, шляхом вивчення іноземного досвіду та отримання спеціальних знань у сфері повернення активів з іноземних держав; визначення порядку та налагодження електронного обміну інформацією між АРМА, правоохоронними органами та іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, фінансовими установами з метою підвищення оперативності та ефективності заходів, спрямованих на виявлення, розшук та повернення активів [4].

Четвертою ціллю [4] є посилення міжнародного співробітництва завданнями якої є визначення порядку: створення та організації діяльності спільних слідчих груп щодо справ, пов'язаних з розшуком та поверненням активів в Україну; проведення фінансових розслідувань, виплати компенсації, відшкодування збитків або шкоди, завданих Україні внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, зокрема відшкодування збитків або шкоди, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; розширення міжнародної співпраці шляхом залучення міжнародних інституцій та іноземних експертів до процесу повернення в Україну незаконно виведених в іноземні держави активів; налагодження конструктивного партнерства з міжнародними спеціалізованими інституціями та залучення іноземних експертів до вдосконалення знань і навичок представників державних органів та органів досудового розслідування у сфері повернення активів; налагодження співпраці з компетентними органами іноземних держав з метою пошуку, встановлення, відслідковування, зупинення,

арешту, конфіскації та подальшого повернення незаконно одержаних державних активів і доходів; напрацювання єдиної форми запиту до держав, у яких перебуває виведений актив, та укладення договорів/меморандумів з урядами таких держав, в яких передбачати надання відомостей за зазначеними запитами; вивчення та впровадження міжнародної практики з метою імплементації до національного законодавства кращих практик з розподілу активів у рамках їх повернення; затвердження критеріїв та формування переліку пріоритетних держав, в яких перебувають виведені за межі України активи, зокрема на основі їх кількості та вартості, у разі відсутності підписання із зазначеними державами двосторонніх договорів у сфері надання взаємної допомоги у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; розвиток співробітництва з міжнародними партнерами з метою покращення ефективності міжнародної взаємодії щодо повернення активів, удосконалення двосторонніх відносин з іноземними державами для повернення активів з пріоритетних та інших держав; поглиблення формального та неформального співробітництва з іноземними установами з питань повернення активів, правоохоронними органами, підрозділами фінансової розвідки, органами прокуратури іноземних держав, а також іншими органами іноземних держав, відповідальними за повернення активів [4].

Останньою ціллю [4] є удосконалення діяльності з представництва і захисту прав та інтересів України у національних судах та закордонних юрисдикційних органах, завданнями якої є: активізація взаємодії між державними органами у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; удосконалення законодавства у справах з повернення активів у іноземних юрисдикційних органах, а саме: впровадження дієвих інструментів представництва України у справах з повернення активів у іноземних юрисдикційних органах; запровадження механізму та порядку залучення до розшуку активів суб'єктів господарювання, які надають послуги з розшуку та фінансування судових процесів з повернення активів; розроблення рекомендацій (типології справ) щодо конфіскації та повернення активів; врегулювання питання внутрішнього розподілу повернутих на користь держави активів [4].

Висновки. Варто вказати, що модель державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами розробляється і коригується з урахуванням змісту доктрини національної безпеки. Вона відображає цілі та заходи реалізації політики національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Дорохіна Ю.А. Доктринальні положення кримінально-правової політики щодо протидії злочинам проти власності *Вісник Кримінологічної асоціації України* № 2 (13) : збірник наукових праць / редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін. Харків : ХНУВС, 2016. 306 с. С. 32–46.
2. Волкова Ю.А. Formation of the latest approaches to the doctrinal provisions of criminal law policy on combating crimes against property during martial law. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 282–288.
3. Резнікова О. І., Липало Д. А. Актуальні проблеми повернення активів, одержаних внаслідок вчинення злочинів у кримінальному провадженні. *Проблеми законності.* 2018. Вип. 143. С. 202–216.
4. Про схвалення Стратегії повернення активів на 2023–2025 роки URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-p#Text

Duma O. O. Some approaches to formulating a model of state policy on finding, tracing and management of assets

The article examines certain approaches to the formation of the State policy in the field of asset tracing, finding and management. It is indicated that the issues of combating corruption, organised crime, embezzlement and misappropriation of public funds and property should be addressed within the framework of the State policy in the field of asset tracing, finding and management. It is the balanced and coordinated work of state authorities which ensures the creation of preconditions for the functioning of an effective national system of countering, detecting and suppressing criminal activity.

It is stated that the introduction of a comprehensive model of the State policy in the field of asset tracing, finding and management will make it possible to ensure the return of assets to their previous legitimate owners. Asset recovery is a complex process that requires significant resources and should be implemented with proper political support, clear, close interaction, cooperation and coordination of all stakeholders. Asset recovery is carried out in several stages, each of which depends on the effectiveness of the previous stage.

It is substantiated that, according to the general international practice, the process of asset recovery is carried out in the following main stages: pre-trial investigation (information on the proceeds of criminal offences, their location and evidence of ownership thereof is found out); court proceedings (conviction or acquittal of the accused/defendant, adoption of a confiscation decision, and its entry into force); enforcement of the confiscation decision (the property is actually subject to confiscation in favour of the State in accordance with law or an international treaty). Asset recovery requires an official declaration of political intentions to implement a national asset recovery system and the definition of strategic goals in this direction.

It is concluded that the legal mechanisms for asset recovery available in Ukraine do not meet the current trends in the development of cross-border crime, and do not allow for timely response and necessary measures to counteract modern forms and methods of asset legalisation.

Key words: *public policy, assets, corruption, public administration.*

УДК 342.951 + 351.74
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.9

О. Ю. Камишанський
кандидат юридичних наук
https://orcid.org/0000-0001-8460-0035

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ НА ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ РІВНІ

Актуальність статті полягає в тому, що розвиток Національної поліції України відбувається на багатьох рівнях за численними напрямами. Водночас, можна стверджувати про відсутність концептуальної моделі розвитку цієї правоохоронної інституції. Це пов'язано із тим, що у прагненні наблизити діяльність правоохоронної системи України до стандартів демократичних держав, зростає прогалина між запропонованими законодавчими новаціями та практикою їх реального втілення у поліцейську систему. Відповідно, вирішення ситуації, що склалася вбачається у посиленні організаційних змін у системі Національної поліції, саме завдяки яким вона матиме змогу сформуватися як правоохоронна інституція європейського зразку. Мета статті полягає у визначені сутності трансформації інституту служби в Національній поліції України на організаційному рівні. У статті здійснено спробу визначення сутності трансформації інституту служби в Національній поліції України на організаційному рівні. Наголошено на тому, що трансформація інституту служби в Національній поліції України має відбуватися в межах трьох складових: вищої (центральної), регіональної (обласної) та місцевої. Вказано про важливість проведення змін у кожній зі складових організаційного рівня. У протилежному разі, вести мову про трансформацію інституту служби в поліції не вбачається можливим. Стверджується, що вища складова може включати наступні зміни: приведення законодавства про поліцію у відповідність до сучасних стандартів, оптимізація складу служб поліції, забезпечення гендерної рівності, формування поліцейського церемоніалу, демілітаризація поліції та недопущення дискримінації. Запропоновано віднести до регіональної складової змін такі як: максимальну децентралізацію обласних управлінь поліції щодо вирішення питань на території обслуговування; поліпшення системи набору поліцейських в межах регіонів. Місцева складова організаційного рівня трансформації стосується перегляду стандартів організації місцевих органів поліції, зокрема щодо організації партнерських відносин з населенням, посилення присутності у кіберпросторі та відкритості у діяльності та вдосконалення громадського контролю. Під організаційним рівнем трансформації інституту служби в Національній поліції України запропоновано розуміти складову системного перетворення поліції від центрального органу виконавчої влади у сервісно орієнтовану службу, внутрішня і зовнішня організаційна діяльність якої відповідає міжнародним стандартам поліцейської діяльності.

Ключові слова: *служба в поліції, удосконалення, ефективність, організаційні зміни, реформування, гендерна рівність, недискримінація, взаємодія, статус поліцейського, поліцейська діяльність.*

Актуальність теми. Сьогодні розвиток Національної поліції України відбувається на багатьох рівнях за численними напрямами. Водночас, можна стверджувати про відсутність концептуальної моделі розвитку цієї правоохоронної інституції. Це пов'язано із тим, що у прагненні наблизити діяльність правоохоронної системи України до стандартів демократичних держав, зростає прогалина між запропонованими законодавчими новаціями та практикою їх реального втілення у поліцейську систему. Відповідно, вирішення ситуації, що склалася вбачається у посиленні організаційних змін у системі Національної поліції, саме завдяки яким вона матиме змогу сформуватися як правоохоронна інституція європейського зразку.

Тут варто погодитись із Б.О. Логвиненком у тому, що незважаючи на вагому кількість наукових досліджень, поточний стан справ не можна вважати задовільним. Державна політика

© Камишанський О. Ю., 2023

не відрізняється системністю, а реформи лишаються спірними у багатьох аспектах [1, с. 51].

Аналіз досліджень та публікацій. Пошук оптимальних шляхів розвитку правоохоронної системи України та системи Національної поліції зокрема, широко представлений у працях фахівців з адміністративного права та поліцеїстики. Заслуговує на увагу науковий доробок таких вчених, як О.В. Джафарова, В.О. Іванцов, М.О. Колесник, М.В. Лошицький, Р.В. Миронюк, Р.М. Опацький, С.І. Шевченко, О.С. Юнін, Х.П. Ярмакі та багатьох інших науковців. Разом із тим, зміни, що супроводжують становлення Національної поліції в Україні не були предметом дослідження на організаційному рівні.

Мета статті полягає у визначені сутності трансформації інституту служби в Національній поліції України на організаційному рівні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто почати з того, що трансформація інституту служби в Національній поліції України відбувається сьогодні в межах трьох складових: вищої (центральної), регіональної (обласної) та місцевої. Як зазначала Голова Національної поліції Х. Деконаідзе: «…наша єдина трансформація – ментальна трансформація. Поліцейський має обрати – служити на благо своєї країни чи заради власної вигоди. Звичайно, ви, наші нові колеги, маєте свідомо обирати перше» [2].

Виходячи з цього, можна стверджувати про важливість змін на кожній зі складових організаційного рівня. У протилежному разі, вести мову про трансформацію інституту служби в поліції не можна.

Так, вища складова рівня організації може включати наступні зміни: приведення законодавства про поліцію у відповідність до сучасних стандартів, оптимізація складу служб поліції, забезпечення гендерної рівності, формування поліцейського церемоніалу, демілітаризація поліції та недопущення дискримінації.

Приведення законодавства про поліцію у відповідність до сучасних стандартів. Насамперед, ми вважаємо за необхідне відзначити тут два моменти: дотримання прав поліцейських щодо умов та тривалості несення служби і часу відпочинку, а також запровадження презумпції правоти поліцейського.

Так, відповідно до статті 91 «Службовий час і час відпочинку поліцейських» Закону України «Про Національну поліцію», особливий характер служби в поліції містить наступні спеціальні умови для певних категорій поліцейських: 1) службу у святкові та вихідні дні; 2) службу позмінно; 3) службу з нерівномірним графіком; 4) службу в нічний час. Розподіл службового часу поліцейських визначається розпорядком дня, який затверджує керівник відповідного органу (закладу, установи) поліції. Для поліцейських установлюється п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями, а для курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які готують поліцейських, - шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всіх поліцейських, крім залучених до виконання службових обов'язків. Поліцейським, які виконували службові обов'язки у вихідні, святкові та неробочі дні, крім поліцейських, які працюють у змінному режимі, відповідний час для відпочинку в порядку компенсації надається протягом двох наступних місяців [3]. Слід зазначити, що в Національній поліції та МВС України не прийнято Порядку або Положення про залучення поліцейських понаднормово, що призводить до традиційного порушення законодавства про працю, а реальна служба поліцейських часто триває довше за встановлені норми без відповідної компенсації. Приміром, у ч. 2 п. 9 Розділу IV. «Сили, що залучаються до посиленого варіанта службової діяльності, та їх завдання» Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності, закріплено, що: «На період посиленого варіанта оплата праці поліцейських у надурочний і нічний час, у вихідні і святкові дні проводиться згідно із законодавством України» [4]. Причому посилань на конкретний нормативно-правовий акт немає як і немає роз'яснення щодо порядку отримання відповідної компенсації.

Примітно, що наказом Національної поліції від 30.07.2016 року № 654 затверджено внутрішній розпорядок дня поліцейських, державних службовців та працівників апарату центрального органу управління поліції. Згідно з цим розпорядком, початок робочого дня визначений о 9:00; закінчення – о 18:00 (п'ятниця – о 16:45); вихідними днями є субота і неділя [5]. Проблема в тому, що в реальному житті поліцейських цей розпорядок не дотримується, а сам наказ не представлений у відкритих джерелах, хоча питання важливості дотримання прав поліцейських складно переоцінити.

Окрім цього доцільно підняти питання закріплення у національному законодавстві права на страйк для поліцейських або для держав-

них службовців в цілому. Тим більш, право на страйк для державних службовців гарантоване законодавством багатьох держав у мирний час, серед яких Франція, Італія, Канада, Швеція та Греція. У свою чергу, заключні висновки Європейського комітету із соціальних прав 2010 року містять положення про те, що згідно п. 4 статті 6 Європейської соціальної хартії (переглянутої) ETS № 163, ратифікованої Україною 21.12.2006, державні службовці можуть користуватися правом на страйк. Водночас, у звіті про хід реалізації Європейської політики сусідства у 2010 році COM (2011) 303 Єврокомісія відзначала відсутність позитивних зрушень в Україні щодо приведення права на страйк у відповідність до міжнародних стандартів і станом на 2022 рік таких змін не відбулось [6].

Що стосується презумпції правоти поліцейського, ми вважаємо цей крок необхідною умовою для ефективного виконання поліцією покладених на неї завдань. Презумпція правоти поліцейського означає, що при виконанні службового обов'язку поліцейський діє завідомо правомірно, у межах закону. Якщо громадянин вважає інакше – він все одно має підкоритися і лише потім може оскаржити або дії правоохоронця, або його бездіяльність [7]. Так, поліцейські отримають можливість працювати більш впевнено, знаючи що норми права застосовуються ними відповідно до Закону. Як наслідок це має знизити кількість проявів злісної непокори та опору поліцейським в їх службовій діяльності, а права людини в разі помилки чи свідомого порушення закону службовцем захистить адміністративний суд. Сутність питання полягає у готовності суспільства жити за законом та підкорюватись поліцейським, як це відбувається у Німеччині, Швейцарії, США, Польщі та багатьох інших демократичних державах.

Оптимізація складу служб поліції. На відміну від багатьох Законів про поліцію, проаналізованих нами у попередніх підрозділах дослідження, норми національного законодавства чітко визначають з яких служб складається поліція (ч. 3 статті 13): 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення; 7) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ [3].

Внаслідок безсистемного підходу у реалізації реформи поліції склалася ситуація, коли окремі служби поліції не були включені до Закону України «Про Національну поліцію». Такими слід вважати служби дільничних офіцерів поліції, поліцейських офіцерів громади, інспекторів ювенальної превенції тощо. Всі перераховані служби займаються превенцією, тобто запобігають вчиненню правопорушень і фактично припиняють протиправні діяння. Але законодавець вказав лише на патрульну поліцію, яка фактично є складовою превентивного блоку поліції.

Крім викладеного, існує проблема у внутрішній конкуренції та певному дублюванні повноважень, що має місце в окремих підрозділах і службах. Наприклад, це стосується діяльності патрульної поліції за програмою «шкільний офіцер поліції» та підрозділів ювенальної превенції, а також підготовки поліцейських у ЗВО МВС та «Академіях поліції».

Забезпечення гендерної рівності. Попри те, що гендерний дисбаланс у поліції, є доволі відчутним, зарубіжний досвід поліцейської діяльності свідчить про необхідність подолання таких упереджень. Так, ч. 3 статті 24 Конституції України безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичний та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійний підготовці, у праці та винагороді за неї тощо. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» ґендерна рівність трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [8]. Дослідниця Л. Дені наголошує на тому, що побудова поліції, яка сприяє досягненню ґендерної рівності, потребує опрацювання трьох різних напрямків. Вона виділяє три підходи, що спираються на значний об'єм досвіду, а саме: 1) створення більш авторитетної та репрезентативної служби; 2) більш ефективне реагування на ґендерно диференційовані потреби щодо безпеки; 3) змінення ґендерних очікувань та упереджень у суспільстві [9, с. 5–6].

Формування поліцейського церемоніалу. Питання формування поліцейських традицій та пошуку власного вектору, відмінного від військового, перебуває на часі. Слід зазначити, що питання поліцейських традицій часто

підіймається, але не знаходить належного відображення у наукових та навчально-методичних джерелах. Приміром, у підрозділі «Традиції та ритуали. Присяга» навчального посібника з поліцейської деонтології під авторством М.М. Пендюри та О.О. Старицької питання присяги розкрито ґрунтовно, тоді як традиціям у поліції не приділено належної уваги [10, с. 111]. Церемонії у поліції мають на меті плекати поліцейські традиції, об'єднати громаду та зміцнити позитивний імідж поліції в суспільстві. Основний меседж церемоніалу – зробити свято за участю почесної допомоги (сприяння) поліції, поліцейських та представників поліцейської спільноти, його проведення в атмосфері урочистості та вияву поваги до національних символів. Ми переконанні, що розробка єдиного церемоніалу поліції в Україні дозволить впорядкувати урочистості за її участю, уніфікувати традиції в органах і підрозділах поліції, посилить корпоративний дух серед поліцейських та покращить імідж Національної поліції у суспільстві.

Демілітаризація. Вона може сприйматися як зменшення застосування примусу в діяльності поліції. Зокрема, це стосується відмови від військового обладнання, техніки і засобів, а також військових методів при протидії масовим заворушенням та іншим проявам громадянської непокори. З іншого боку, поліція має бути демілітаризована за своєю сутністю. Наголосимо, що відповідно до Закону, «Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству…» [3], а не військове формування. Водночас, за ч. 2 статті 24 Закону України «Про Національну поліцію», «…в разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальної цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості» [3]. Зауважимо, що цитована норма стосується особливого періоду і не є стандартом діяльності поліції у мирний час. Здійснити трансформацію на цьому рівні в поліції найпростіше з системи спеціальних звань поліцейських, а також формування відмінного від військового церемоніалу, вже згаданого нами вище.

Тут можна запропонувати скорочення системи спеціальних звань та їх приведення у відповідність до рангів цивільної служби із посиланням на національні традиції. Як приклад, така система спеціальних звань поліції може виглядати наступним чином: 1) молодший склад (поліціянт-стажер, поліціянт, старший поліціянт); 2) основний склад (молодший інспектор, інспектор, старший інспектор); 3) вищий склад (комісар, головний комісар, голова служби).

Недопущення дискримінації. Проблема вибіркового та упередженого застосування поліцією примусу є доволі поширеною у багатьох країнах світу. Втім, для держав із розвинутими демократичними традиціями не є властивою у сучасних умовах і залишилася у минулому. Розвиток вітчизняної поліції має враховувати такі демократичні надбання, особливо у частині неупередженого ставлення до представників певних соціальних груп, меншин, або іноземців. Сьогодні потрібно розробити запобіжники, направлені на недопущення будь-яких дискримінаційних проявів в ході здійснення професійної діяльності поліцейськими. Серед іншого, колишня заступниця Міністра внутрішніх справ Т. Ковальчук наголосила на тому, що інформаційну кампанію щодо протидії дискримінації ромських меншин необхідно проводити на національному рівні [11]. Це саме стосується взаємодії поліцейських з іншими соціально-вразливими верствами населення, представниками ЛГБТ+ спільноти, ВІЛ-інфікованими особами тощо. Діяльність поліцейських має бути позбавлена расового профайлінгу та стигматизації, у чому має сприяти проведення широкої інформаційної кампанії у суспільстві, зустрічі правозахисників та представників таких груп із фокус-групами з числа поліцейських, роз'яснювальна робота в межах службової підготовки тощо.

В межах регіональної (обласної) складової, найбільш важливим нами вбачається максимальна децентралізація обласних управлінь поліції (ГУНП) щодо вирішення питань на території обслуговування. Під такою децентралізацією пропонується розуміти максимальне зосередження повноважень стосовно розподілу сил та засобів, бюджетних видатків, планування та реалізацію безпекових регіональних програм. При цьому, вважаємо за потрібне включити підрозділи патрульної поліції та центрального підпорядкування у єдину систему управління в межах області. Це дозволить більш оперативно реагувати на загострення оперативної обстановки, усуне необхідність погодження наказів між начальниками одного рівня та спро-

стить взаємодію між органами і підрозділами поліції у цілому. Причому за центральним органом управління поліцією мають залишитися контрольно-наглядові (інспекторські) функції з метою недопущення зловживань на місцях.

Система набору поліцейських в межах регіонів також має бути переглянута. Сьогодні між ЗВО МВС створена штучна конкуренція, багато в чому обумовлена неналежно організованою профорієнтаційною роботою. Якщо спиратися на досвід зарубіжних держав, то функція набору кадрів має бути передана від кадрових підрозділів поліції та ЗВО МВС до рекрутингових центрів МВС, які б мали займатися цією діяльністю, формувати обсяги добору, організовувати подальшу перепідготовку і навчання поліцейських.

Місцева складова організаційного рівня трансформації стосується перегляду стандартів організації місцевих органів поліції. Очевидно, що в умовах воєнного стану не можна вести мову про відкритість і прозорість роботи поліції на місцях. Але в мирних умовах, це необхідно і потрібно. Сам вхід у приміщення поліції та їхня внутрішня будова сьогодні наслідують радянські підходи до роботи правоохоронних органів. Змінити стан справ на краще можливо за рахунок перейняття позитивного зарубіжного досвіду щодо впровадження та використання програм мобільних відділень поліції, партнерських програм з місцевими громадами «служба і проживання поруч», цифровізації та скорочення паперового документообігу, розвитку відеоспостереження місць публічного перебування людей, волонтерства в поліції та обов'язкового ведення офіційних Інтернет-сторінок місцевими органами поліції та присутності поліції у кіберпросторі.

Висновки. Вважаємо, що перераховані новації на організаційному рівні сприятимуть поліпшенню іміджу поліцейських, дозволять поліції стати більш відкритою у взаєминах з населенням. Наведене є особливо важливим під час роботи поліції на місцях, адже від цього залежатиме кінцевий результат та загальне усвідомлення того, чи стала Національна поліція України правоохоронним відомством європейського зразку. Таким чином, організаційний рівень трансформації інституту служби в Національній поліції України може бути визначений як складова системного перетворення поліції від центрального органу виконавчої влади у сервісно орієнтовану службу, внутрішня і зовнішня організаційна діяльність якої відповідає міжнародним стандартам поліцейської діяльності.

Список використаної літератури:

1. Логвиненко Б.О. Безсистемність у системі охорони здоров'я як головна проблема сьогодення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2020. № 1. С. 50–54.
2. Х. Деканоідзе заявила про необхідність ментальної трансформації поліції. Інформаційне агентство «Українські Національні Новини». URL: https://www.unn.com.ua/uk/news/1579950-kh-dekanoidze-zayavila-pro-neobkhidnist-mentalnoyi-transformatsiyi-politsiyi
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
4. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності: наказ МВС України від 10.12.2015 № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#Text
5. Про затвердження внутрішнього розпорядку дня поліцейських, державних службовців та працівників апарату центрального органу управління поліції : Наказ Національної поліції від 30.07.2016 № 654. Доступ до правди. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/vnutrishnii_rozporiadok_dnia_pol
6. Право на страйк для державних службовців. М. Авдєєва, М. Поліщук, М. Щербатюк. Центр стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини Precedent UA. URL: https://precedent.in.ua/2014/05/29/pravo-na-strajk-dlya-derzhavnyh-sluzhbovtsiv/
7. Презумпція правоти поліцейського: перспективи та наслідки запровадження. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2337:prezumptsiya-pravoti-politsejskogo-perspektivi-ta-naslidki-zaprovadzhennya
8. Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text
9. DCAF, ОБСЄ/БДІПЛ, ООН Жінки (2019 рік), «Управління сектором безпеки, реформа сектору безпеки та ґендерні питання», Збірник інформаційно-методичних матеріалів *«Ґендерні питання у секторі безпеки»*. Женева : DCAF, ОБСЄ/БДІПЛ, ООН Жінки.
10. Пендюра М.М., Старицька О.О. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 276 с.
11. Тетяна Ковальчук: Необхідно проводити інформаційну кампанію щодо протидії дискримінації ромських меншин на національному рівні. *Портал МВС.* URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/Tetyana_Kovalchuk_Neobhidno_provoditi_informaciynu_kampaniyu_shchodo_protidii_diskriminacii_romskih_menshin_na_nacionalnomu_rivni_FOTO_16774.

Kamyshanskyi O. Yu. Transformation of the institution of service in the National Police of Ukraine at the organisational level

The relevance of the article lies in the fact that the development of the National Police of Ukraine takes place at many levels in many directions. At the same time, it can be argued that there is no conceptual model for the development of this law enforcement institution. This is due to the fact that in the desire to bring the activity of the law enforcement system of Ukraine closer to the standards of democratic states, the gap between the proposed legislative innovations and the practice of their real implementation in the police system is growing. Accordingly, the solution to the current situation is seen in the strengthening of organizational changes in the National Police system, thanks to which it will be able to be formed as a law enforcement institution of the European model. The purpose of the article is to determine the essence of the transformation of the institution of service in the National Police of Ukraine at the organizational level. The article makes an attempt to define the essence of transformation of the service institution in the National Police of Ukraine at the organizational level. It is noted that the transformation of the service institution in the National Police of Ukraine should take place within three components: higher (central), regional (oblast) and local. The importance of changes in each of the components of the organizational level is pointed out. Otherwise, it is not possible to talk about the transformation of the institution of police service. It is argued that the higher level component may include the following changes: bringing police legislation in line with modern standards, optimizing the composition of police services, ensuring gender equality, forming police ceremonial, demilitarizing the police and preventing discrimination. It is proposed that the regional component of the changes should include the following: maximum decentralization of regional police departments to resolve issues in the service area; improvement of the system of recruitment of police officers within the regions. The local component of the organizational level of transformation concerns the revision of the standards of organization of local police bodies, in particular, the organization of partnerships with the public, strengthening of presence in cyberspace and openness in activities and improvement of public control. It is proposed to understand the organizational level of transformation of the institution of service in the National Police of Ukraine as a component of the systemic transformation of the police from a central executive body into a service-oriented service whose internal and external organizational activities comply with international standards of police activity.

Key words: *police service, improvement, effectiveness, organizational change, reform, gender equality, non-discrimination, interaction, police officer status, police activity.*

УДК 347.734
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.10

А. Г. Куркула
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Наукова стаття зосереджена на вивченні та аналізі проблем, пов'язаних із правовим регулюванням фінансового моніторингу суб'єктів господарювання в банківській системі. Проведено глибокий розгляд причин та наслідків недосконалостей у сфері законодавчого контролю, зокрема недостатньої ефективності законодавства, низького рівня координації між органами моніторингу, та викликів, що створюються через технологічний розвиток. Робота присвячена аналізу ролі міжнародних організацій та академічних дослідників у вирішенні цих проблем та надає рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання фінансового моніторингу. У статті підкреслюється необхідність реформ та модернізації законодавства, зокрема шляхом вдосконалення механізмів виявлення та блокування сумнівних транзакцій, покращення координації між органами, а також впровадження нових технологій, які сприяють автоматизації фінансового моніторингу та забезпечують його ефективність. Також наголошується на важливості активної участі міжнародних організацій, дослідників та громадянського суспільства у вирішенні цієї актуальної проблеми.

Вирішення проблеми правового регулювання фінансового моніторингу є завданням, що вимагає міжнародного співробітництва. Фінансові операції і перекази коштів нерідко перетинають кордони, тому ефективний моніторинг можливий лише завдяки спільним зусиллям країн та міжнародних організацій. Розробка спільних стандартів та обмін інформацією є ключовими складовими в управлінні фінансовою безпекою на світовому рівні.

Дослідження проблем правового регулювання фінансового моніторингу є важливим напрямком діяльності для забезпечення стабільності та безпеки фінансової системи світової економіки.

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, банки, адаптованість законодавства, інформаційний простір, стандарти безпеки.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі відбувається посилення впливу глобалізаційних процесів, активної інтеграції українського фінансового ринку у міжнародний фінансовий простір впровадження фінансових технологічних інновацій, створення фінансових конгломератів, прискорення та збільшення обсягів міжнародних транзакцій, що в свою чергу, на тлі війни, супроводжується зростанням економічних ризиків, в тому числі шахрайства у фінансовій сфері України, легалізація коштів отриманих злочинним шляхом. Як свідчить досвід розвинених держав, фінансовий моніторинг є дієвим методом боротьби, запобіганню та мінімізації наслідків зазначених явищ. Сьогодні Україна, незважаючи на позитивні тенденції щодо вдосконалення вітчизняної системи фінансового моніторингу, зокрема набрання чинності Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» 28 квітня 2020 року, яким почато удосконалення роботи державних органів та поліпшено процес протидії злочинності у фінансовій сфері, для його повноцінного функціонування необхідно розробити низку процедур та алгоритмів дій, нормативно правових актів, що підвищить динамічну адаптацію й гнучкість регуляторів, фінансових посередників та загалом національної економіки. За роки розвитку фінансового сектору та зміни глобальних фінансових відносин, законодавство не встигло відповідати цим змінам у відповідному темпі. Як результат, правове середовище фінансового моніторингу втрачає актуальність та важливість. Також серйозною проблемою є низький рівень координації між різними суб'єктами дер-

© Куркула А. Г., 2023

жавного фінансового моніторингу, а саме: Національним банком України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, Міністерством юстиції України Міністерством цифрової трансформації України [4, ст. 18]. У багатьох країнах існують роздрібнені структури, що призводить до дублювання роботи та неефективного використання ресурсів. Слід зазначити, що ці проблеми носять не тільки національний, але й міжнародний характер, оскільки фінансові операції та перекази коштів нерідко перетинають кордони. Тому необхідна співпраця країн та міжнародних організацій у вдосконаленні законодавства та регуляцій, що регулюють фінансовий моніторинг, зокрема шляхом створення спільних стандартів обміну інформацією. Також необхідно звернути увагу на низький рівень фінансової інклюзії в Україні, що пов'язаний відсутністю достатнього рівня фінансової грамотності, прогалинами національного законодавства у сфері захисту прав споживачів, зокрема споживачів фінансових послуг [11]. Всі ці аргументи свідчать про актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі правового регулювання фінансового моніторингу суб'єктів господарювання у банківській системі та проблем підвищення ефективності організації системи фінансового моніторингу в українській економіці висвітлювали вчені-економісти (О.В. Акімова [12], А.Г. Бухтіарова [15], Н.М. Внукова [16], О.М. Воронкова [17]); вчені-юристи (О.П. Мельник [13]); в галузі державного управління (А.О. Бойко [14]) та інші учені. Проте питання комплексного підходу до оптимізації функціонування фінансового моніторингу, не зважаючи на вагомий внесок вітчизняних економістів та вчених у дослідження організації фінансового моніторингу розглядались фрагментарно й недосконалість нормативно-правової бази, вираженої у відставанні українського законодавства від міжнародних норм, спонукає для подальшого розгляду зазначених вище проблем.

О.О. Глущенко, І.Б. Семеген, зазначають, що ефективність системи фінансового моніторингу значно підвищується завдяки постійному оновленню законодавства та регуляторних актів, які регулюють цю сферу. Важливим є не тільки оновлення національного законодавства, але й збільшення координації на міжнародному рівні для створення єдиних стандартів та правил фінансового моніторингу [1].

У дослідженнях вітчизняних вчених Береславська О.І., Деревська О.Б., Клюско Л.А., Правдива Л.М. розглянуто сутність системи комплаєнсу в банківських установах, а також загальні принципи управління комплаєнс-ризиками в рамках системи ризик-менеджменту банку [3, с. 27]. Проте питання впровадження та ефективного використання системи комплаєнс в умовах активної глобальної інтеграції вітчизняної банківської системи у міжнародні ринки розглянуто неповністю та потребує подальшого вивчення.

Загальний висновок з аналізу останніх досліджень і публікацій полягає в тому, що актуальні проблеми правового регулювання фінансового моніторингу вимагають комплексного підходу та постійного удосконалення. Постійне оновлення законодавства, підвищення рівня координації між органами та міжнародна співпраця є ключовими факторами у забезпеченні ефективного функціонування системи фінансового моніторингу та боротьби з фінансовою злочинністю. Дослідження та аналіз новітніх даних є невід'ємною частиною цього процесу та сприяють формуванню науково обґрунтованих рішень у сфері фінансового моніторингу.

Метою даної роботи є аналіз проблем, пов'язаних з правовим регулюванням фінансового моніторингу суб'єктів господарювання в банківській системі й здійснення фінансового моніторингу в Україні в цілому.

Виклад основного матеріалу. Економічна система України знаходиться в стадії реформування під впливом глобалізації господарських взаємовідносин, що призводить до збільшення обсягів транскордонних фінансових операцій, політичною нестабільністю та під впливом військового стану. Разом з цим, підвищується й рівень ризиків використання транскордонних фінансових операцій для фінансування нелегальної діяльності та відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Для протидії використанню фінансової системи для нелегальної діяльності, уряди зарубіжних країн створюють механізми для протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом й фінансування тероризму, серед яких Anti-Money Laundering (скорочено AML, з англійської – протидія від-

миванню грошей)/ Combating the Financing of Terrorism (скорочено CFT, з англійської – боротьба з фінансування тероризму).

Українська система фінансового моніторингу є відносно молодою, оскільки її створення припадає на початок 90-х років XX ст., коли Україна почала взаємодіяти зі світовими фінансовими інститутами та організаціями, включаючи Міжнародний валютний фонд (надалі – МВФ), Європейський банк реконструкції та розвитку (надалі – ЄБРР), Інтерпол. Проте, незважаючи на велику кількість ухвалених юридичних актів, на основі досвіду діяльності міжнародних організацій, загальноприйнятої універсальної системи щодо боротьби з організованою злочинністю у напрямку AML/CFT не існує [5, с. 25]. Сьогодні побудова комплексної системи фінансового моніторингу є важливою складовою фундаменту майбутнього соціально-культурного та господарського прогресу. Притримуючись євроінтеграційного курсу, з метою посилення власної фінансової безпеки, в Україні постійно вдосконалюється вітчизняна система фінансового моніторингу (надалі – СФМ), яка зазнала суттєвого якісного розвинення наприкінці 2019 – початку 2020 року [20, с. 75]. Законом України від 06.12.2019 № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» зазначено, що фінансовий моніторинг є сукупністю заходів, які здійснюються його суб'єктами у сфері легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, що передбачають проведення державного і первинного фінансового моніторингу (п. 16, ст. 1 Закону [4]). Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ), що діє на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537 «Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України», сьогодні є центральним органом виконавчої влади, який разом з іншими фінансово-наглядовими органами утворює інституційну основу системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (п. 1 Постанови [13]).

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», СФМ охоплює первинний та державний рівні. Перший охоплює банківські установи, страхові компанії та їхніх посередників, кредитні спілки, ломбарди, платіжні організації й учасників платіжних систем, професійних учасників ринку цінних паперів, операторів поштового зв'язку, аудиторів, бухгалтерів, адвокатів, нотаріусів, фінансових посередників та інших осіб й установ (ч. 2, ст. 6 Закону [4]). До державного рівня відносять НБУ, Мінюст, ДСФМ, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР), Міністерство цифрової трансформації тощо. Зазначимо, що первинний фінансовий моніторинг характеризується такими основними функціями:

– упорядкувальна (організаційно-управлінська), на основі чинного законодавства передбачає визначення системи і порядку проведення моніторингу, його виконавців, їхніх завдань, обов'язків, форм і засобів фінансового спостереження;

– контрольно-наглядова – реалізується через ідентифікацію і вивчення особи клієнта, який здійснює фінансову операцію, перевірку його видів діяльності, зіставлення з ними предметів операцій, стосовно яких здійснюється фінансовий моніторинг;

– оперативно-аналітична – аналіз змісту фінансової операції та імовірність виникнення ризику відмивання грошей;

– інформаційна – передбачає обмін інформацією між суб'єктами державного і первинного фінансового моніторингу щодо підозрілих операцій;

– превентивна – полягає у запобіганні відмиванню грошей суб'єктами державного і первинного фінансового моніторингу [18, с. 110].

Проведення розпізнавання, встановлення достовірності, дослідження клієнтів є основними завданнями суб'єктів первинного фінансового моніторингу (надалі – СПФМ). З метою визначення рівня ризиків, відповідно до чинних нормативно-правових актів, СПФМ бере до уваги: асортимент продукції чи послуг наданих клієнту, територію свого функціонування, розміщення фінансової установи яка проводить переказ його грошових коштів, тощо. Такі критерії надають змогу суб'єктам первинного моніторингу оптимізувати процедури дослідження клієнтів за рахунок кількості документів, що необхідно подавати для проведення фінансових трансакцій [6].

Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

розповсюдження зброї масового знищення» та Наказу Міністерства юстиції України №3201/5 від 10.09.2021р. «Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України», СПФМ зобов'язані направляти до ДСФМ показники про фінансові операції, які згідно з нормативно-правовими актами підпадають під обов'язковий фінансовий моніторинг або які містять ймовірні ознаки легалізації злочинних коштів чи спрямування фінансових ресурсів на ведення терористичної діяльності [10].

Протягом II кварталу 2023 року Держфінмоніторингом отримано та оброблено 349001 повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (рис. 1).

Слід зазначити, що протягом II кварталу 2023 року кількість отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції збільшилась на 53,54% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Найбільш активними в системі звітування, в розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є банки, які надсилають основну частину повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Протягом II кварталу 2023 року від банків було отримано 99,48% від загальної кількості повідомлень про фінансові операції (рис. 2)

Причиною такої незначної кількості повідомлень від небанківських фінансових установ

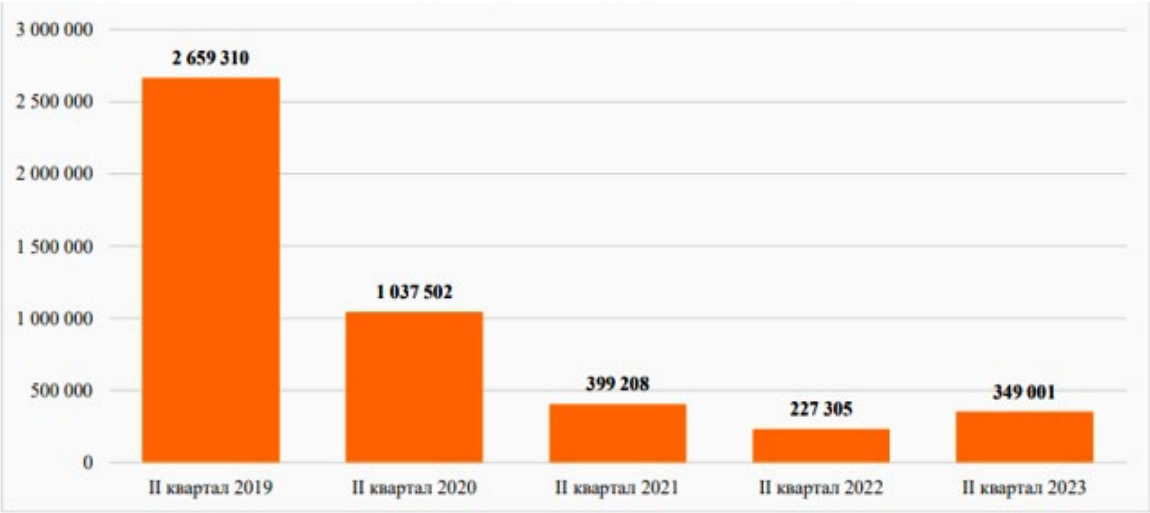

Рис. 1. Динаміка інформування про фінансові операції

Побудовано на підставі [19]

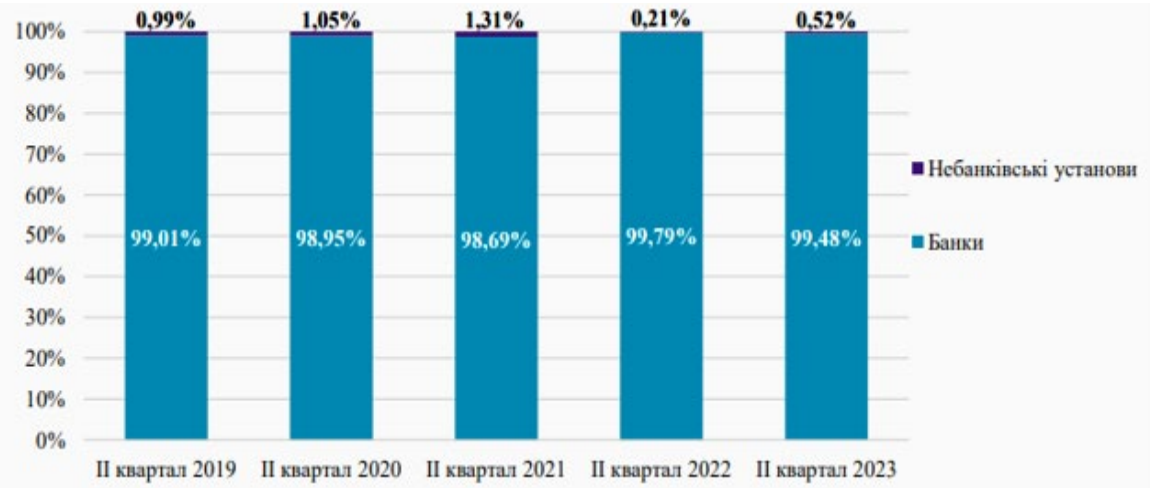

Рис. 2. Частка повідомлень про фінансові операції від банків та небанківських установ у загальній кількості поданих повідомлень

Побудовано на підставі [19]

є недостатня кількість методичних інструкцій щодо проведення фінансового моніторингу, недосконалість алгоритмів контролю за їх діяльністю і відсутність можливості утримувати штат співробітників, який буде виконувати функції з проведення первинного фінансового моніторингу своїх клієнтів, на відміну від банків. Проте, загальне зменшення кількості надісланих повідомлень пов'язано із зменшенням кількості критеріїв до операцій, за якими необхідно здійснювати фінансовий моніторинг та у зв'язку з воєнним станом в Україні, введеним згідно з Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Банківськими установами проводиться оцінка фінансових операцій клієнтів з метою виявлення незадекларованих видів діяльності суб'єктів господарювання, різких збільшень транзакцій між транзакціями в межах держави та міжнародних транзакцій, найчастіше під критерій первинного фінансового моніторингу підпадають готівкові фінансові операції та операції, пов'язані з одержанням або наданням фінансової допомоги [9, с. 154].

Також слід зазначити, що НБУ було ініційовано створення проекту «Сприяння розвитку FinTech в Україні», який складається з різноманітних ініціатив, в тому числі й у сфері AML/CFT, зокрема стосовно електронних грошей, віддаленого відкриття рахунків, багаторівневої ідентифікації клієнтів за процедурою KYC (knowyourclient – це процедура ідентифікації та веріфікації клієнта компанією), PSD2 (Payment Services Directive – це вимога Євросоюзу, спрямована на підвищення рівня безпеки онлайн-платежів), відкритих API (application program minginterface – набір визначень підпрограм, протоколів взаємодії та засобів для створення програмного забезпечення) та використання третіх сторін як агентів, що дозволить пришвидшити розвинення національної СФМ в Україні [8, с. 202]. Впровадження фінансових інновацій та розвиток FinTech (financial technologies — фінансові технології) вимагає від регуляторів фінансового ринку динамічної адаптації їхніх підходів та оцінки ризиків, оскільки нові фінансові продукти не завжди контрольовані та зрозумілі. Саме через це, регуляторами фінансового ринку впроваджуються нові технології, зокрема SupTech (supervisory technologies – наглядові технології)/ RegTechRegTech (regulatory technologies – регуляторні технології) – рішення для більш автоматизованого та алгоритмізованого нагляду та регулювання вже існуючих продуктів/установ [7, с. 11–12].

До найуспішніших SupTech-рішень відноситься побудова системи звітування банків щодо операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, у Мексиці. Ця система значно спростила та зменшила витрати людино-годин на отримання, валідацію та опрацювання звітів щодо підозрілих операцій за рахунок того, що банки почали подавати AML/CFT-звітність через API, а не на знімних електронних носіях чи електронною поштою. Запровадження API дозволило встановити вхідний контроль та перехресні перевірки, які унеможливлюють подання викривленого чи неповного звіту. Окрім того, додатково було застосовано AI (artificial intelligence – штучний інтелект) для виявлення аномалій, які зазвичай свідчать про підвищений ризик відмивання коштів [8, с. 203].

Найуспішнішим RegTech-рішенням є платформа AuRep, що об'єднує 90% банків Австрії. Ця платформа побудована на data-centric (той, у центрі якого дані) підході, завдяки спільному інтерфейсу звітності для банків нагромаджує не чисельні таблиці, а саме дані. Усі дані проходять декілька рівнів контролю та верифікації і формуються у так званому«базовому кубі» (basiccube), який регулятор може «крутити» у будь-яких проєкціях. Головними перевагами цієї платформи є: єдиний стандарт звітування майже по всій системі, контроль вхідної інформації, можливість у діалозі з регулятором визначати спільний стандарт відображення тієї чи іншої фінансової інформації, а також швидкість, якість та зменшення витрат на звітування банками й оброблення звітів регулятором [8, с. 202].

Приймаючи до уваги міжнародний досвід організації системи фінансового моніторингу, можемо виділити наступні напрямки розвитку, які б змогли посилити ефективність функціонування системи фінансового моніторингу в Україні, а саме:

– Відповідно до рекомендацій FATF, здійснити розширення переліку фінансових злочинів, пов'язаних з AML/CFT;

– Модернізувати механізми збереження та обробки конфіденційної інформації та інформації що запитується у клієнтів банків при здійсненні первинного фінансового моніторингу;

– Створити єдину інформаційну систему обміну інформації та посилити міжвідомчу координацію органів, які здійснюють регулювання та нагляд у сфері AML/CFT;

– Ввести посилення персональної відповідальності посадових осіб – суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Необхідно наголосити, що на сьогоднішній день система оцінки результативності функціонування фінансового моніторингу відсутня. До переліку методичних розробок, перелік яких не є вичерпним, доцільно враховувати наступні складові елементи: якість розслідування, оперативність обробки взаємних запитів органами фінансового моніторингу, швидкість процесу розслідування.

Висновки. Таким чином, в процесі дослідження особливостей здійснення фінансового моніторингу суб'єктів господарювання в банківській системі, було встановлено, що посилення ділової активності у міжнародній економіці, високі темпи розвитку комп'ютерних та інформаційних технологій, що використовуються у фінансовій діяльності, зумовлюють необхідність постійного поліпшення способів боротьби із злочинністю у сфері AML/CFT, постійної актуалізації нормативно-правових актів, що регулюють здійснення фінансового моніторингу. У зв'язку з цим необхідно активно підсилювати співпрацю державних органів СФМ із міжнародними фінансовими організаціями щодо обміну досвідом та використання консолідованих зусиль для протидії організованій злочинності у фінансовій сфері.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз конкретних аспектів цієї проблематики, розробку нових методологій моніторингу, вивчення досвіду країн з найбільш успішними системами фінансового моніторингу, а також на формування уніфікованої системи комплексної оцінки результативності функціонування фінансового моніторингу.

Список використаної літератури:

1. Глущенко О. О. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід : монографія / за заг. наук. ред.: Р. А. Слав'юк. Київ : Ун-т банк. справи Нац. банку України, 2014. 386 с.
2. Гончарова К.Г. Система комплаєнс як елемент економічної безпеки банку. *Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки».* 2015. № 33 (366). С. 27–36.
3. Грінберг Т. Політично значимі особи. Керівництво для банків по запобіганню фінансових зловживань / за ред. Т. Грінберг, Л. Грей, Д. Шанц. Москва: АльпінаПаблішер, 2012. С. 55.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення 07.10.2023).
5. Шаповал Ю.І. Регулятивні та наглядові технології на фінансовому ринку: сучасна практика і виклики. *Економіка України.* Київ, 2020. № 12. С. 21–35.
6. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua (дата звернення 07.10.2023).
7. О. В. Кузьменко, А. О. Бойко, Г. М. Яровенко, Т. В. Доценко. Сценарії реформування національної системи фінансового моніторингу. *Економіка та держава*. Київ, 2020. № 1. С. 9–15.
8. Мельник О.П., Божук І.І. Тенденції розвитку фінансового моніторингу в Україні та світова практика. *Правові новели.* Херсон, 2020. № 10. С. 200–206.
9. Клюско Л. А. Фінансовий моніторинг та комплаєнс-контроль в банках. *Фінанси, облік, банки*. 2014. № 1 (120). С. 153–160.
10. Фінансовий моніторинг 2020: все про новий закон. Асоціація правників України. URL: https://uba.ua/ukr/news/7453/ (дата звернення 08.10.2023)
11. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму тафінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1407-р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80.
12. Акімова О.В. Фінансовий моніторинг в системі державного фінансового контролю: теорія, методологія, практика : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2017. 300 с.
13. Божук І.І. Тенденції розвитку фінансового моніторингу в Україні. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 201–203.
14. А.О. Бойко.Реформування національної системи фінансового моніторингу. *Економіка та держава*. 2020. № 1. С. 9–15.
15. Бухтіарова А., Духно Ю., Доброгорська В. Національна система фінансового моніторингу України. *Економіка та суспільство*. 2019. № 20. С. 121–130.
16. Внукова Н.М. Управління ризиками фінансових установ у сфері фінансового моніторингу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 8(36). С. 64–68.
17. Воронкова О.М. Фінансовий моніторинг на ринку цінних паперів України: сучасні реалії та перспективи. *Економічний вісник університету.* Ірпінь, 2020. № 45. С. 175–184.

18. Рекуненко І.І., Кобець Ж.О., Швидько І.О. Особливості формування та застосування системи фінансового моніторингу в Україні. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка».* 2020. № 1. С. 104–117.
19. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/statistika-ta-infografika/statistika/Informacziya-za-2023-rik/1.html (дата звернення: 07.10.2023)
20. Вовчак О.Д., Стаднійчук Р.В. Фінансовий моніторинг ризиків як інструмент фінансового оздоровлення банків. *Економічний простір.* 2020. № 157. С. 74–77.

Kurkula A. G. Theoretical – legal basis of performing financial monitoring of business entities in the banking system

The scientific article is focused on the study and analysis of problems related to the legal regulation of financial monitoring of business entities in the banking system. An in-depth review of the causes and consequences of imperfections in the field of legislative control, in particular insufficient effectiveness of legislation, low level of coordination between monitoring bodies, and challenges created by technological development, was conducted. The work is devoted to the analysis of the role of international organizations and academic researchers in solving these problems and provides recommendations for further improvement of the legal regulation of financial monitoring. The article emphasizes the need for reforms and modernization of legislation, in particular by improving mechanisms for detecting and blocking dubious transactions, improving coordination between authorities, as well as introducing new technologies that contribute to the automation of financial monitoring and ensure its effectiveness. It also emphasizes the importance of active participation of international organizations, researchers and civil society in solving this urgent problem.

Solving the problem of legal regulation of financial monitoring is a task that requires international cooperation. Financial transactions and money transfers often cross borders, so effective monitoring is only possible thanks to the joint efforts of countries and international organizations. The development of common standards and the exchange of information are key components in the management of financial security at the global level.

Researching the problems of legal regulation of financial monitoring is an important activity for ensuring the stability and security of the financial system of the world economy.

Key words: *financial monitoring, banks, adaptability of legislation, information space, security standards.*

УДК 342.56
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.11

С. Л. Мартищенко
аспірант кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України
https://orcid.org/0000-0002-8193-8329

ВПЛИВ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ ОКРЕМИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ НА ПРОВЕДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті визначено вплив тимчасової окупації окремих територій України на проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади. Автором систематизовано законодавство у сфері регулювання правового режиму та особливостей здійснення публічного управління на тимчасово окупованих територіях України.

Обґрунтовано, що на тимчасово окупованих територіях децентралізація влади та адміністративно-територіальна реформа у частині формування спроможних об'єднаних територіальних громад та укрупнення районів, утворення та ліквідація відповідних районних державних адміністрацій проведені в загальному порядку за виключенням деяких особливостей.

На підставі проведеного аналізу законодавчих актів, що регулюють правовий режим тимчасово окупованих територій України, аргументовано висновок про те, що однією з особливостей здійснення відповідної реформи є, зокрема зупинення дії на території Автономної Республіки Крим діяльності районних державних адміністрацій до формування у встановленому Конституцією та законами України порядку Ради Автономної Республіки Крим.

Доведено, що одним із наслідків окупації окремих територій України стала територіальна передислокація діяльності органів місцевого самоврядування та державних виконавчих органів на місцях з тимчасово окупованих територій на підконтрольні Україні. Обґрунтовано, що вимушена заборона проведення на тимчасово окупованих територіях будь-яких виборів та референдумів та розпуск (саморозпуск) деяких органів місцевого самоврядування зумовили необхідність утворення для здійснення управління на таких територіях та сприяння їх деокупації військово-цивільних адміністрацій. Автором аргументовано, що тимчасова окупація територій України та введення в Україні правового режиму воєнного стану обумовила необхідність тимчасового спрощення процедури виділення, розподілу та перерозподілу коштів державного та місцевого бюджетів з метою невідкладного покриття витрат, пов'язаних з потребами оборони.

Ключові слова: *тимчасова окупація, правовий режим, децентралізація, адміністративно-територіальна реформа.*

Постановка проблеми. Тимчасова окупація окремих територій України стала наслідком військової агресії, що триває з 2014 року. Зважаючи на те, що на тимчасово окупованих територіях залишаються проживати громадяни України, які потребують спеціального захисту, є необхідність у чіткому визначені правового статусу цих територій, зокрема й в аспекті здійснення децентралізації влади. При цьому не викликає сумнівів той факт, що тимчасова окупація окремих територій України не могла не вплинути на адміністративно-територіальну реформу та децентралізацію, що здійснюється у межах такої реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов'язані з визначенням особливостей правового статусу тимчасово окупованих територій України досліджували у своїх роботах такі вчені, як Р. Гаврік, В. В. Книш, Я. О. Кушнір, В. Ф. Нестерович, П. Репецький та ін. Як правило, наукові пошуки цих та інших вчених у вказаній сфері стосувалися визначення особливостей правового режиму на тимчасово окупованих територіях, окреслення заходів щодо захисту державою громадян України, що перебувають на вказаних територіях. Разом з тим, наукових досліджень, присвячених з'ясуванню впливу тимчасової окупації окремих

© Мартищенко С. Л., 2023

територій України на проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади, у сучасній науці адміністративного права не достатньо.

Постановка мети та завдань дослідження. Метою статті є визначення впливу тимчасової окупації окремих територій України на проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади. Для виконання цієї мети реалізовані такі завдання: 1) окреслено систему актів законодавчого регулювання правового режиму тимчасово окупованих територій України; 2) визначено особливості правового режиму тимчасово окупованих територій України; 3) з'ясовано порядок здійснення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади з урахуванням тимчасової окупації окремих територій України.

Результати дослідження. Правовою основою регулювання статусу та режиму управління тимчасово окупованими територіями України є, крім згаданого вище Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», є також закони України «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII [1], «Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 6 жовтня 2017 р. № 2167-VIII [2], «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX [3], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим» від 23 серпня 2023 р. № 3334-IX [4], постанови Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 367 «Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» [5], від 8 червня 2016 р. № 376 «Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій» (зі змінами) [6], від 12 вересня 2023 р. № 975 «Питання визначення повноважень деяких органів у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України» [7], від 15 вересня 2023 р. № 1000 «Деякі питання визначення правового режиму на тимчасово окупованій території України» [8], Указ Президента України від 7 лютого 2019 р. № 32/2019 «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій і Луганській областях» [9] тощо.

Крім того, важливе значення для повернення контролю над тимчасово окупованими територіями мають постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX, в якій Україна підтвердила свої наміри щодо відновлення суверенітету на усіх своїх землях, що опинилися під тимчасовою окупацією, та висловила готовність сприяти розширенню кола учасників Міжнародної Кримської платформи та консолідації зусиль держав світу з метою якнайшвидшої деокупації Кримського півострова та подолання загроз з боку російської федерації для глобального миру та безпеки [10].

Серйозність намірів України щодо повернення усіх своїх тимчасово окупованих територій під контроль є, крім іншого, утворення спеціального Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та затвердження Положення про нього. Вказане Міністерство утворено з метою виконання таких завдань: забезпечення формування та реалізація державної політики з питань: тимчасово окупованої території та захисту прав населення, що на ній проживає; відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України; внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон; створення умов для вільного розвитку кримськотатарської мови, мов інших корінних народів та національних меншин, що проживають на тимчасово окупованій території тощо [6].

З цього приводу необхідно погодитися з думкою Я. О. Кушніра, який справедливо зазначає, що законодавче регулювання правового статусу тимчасово окупованих територій необхідно розглядати як проміжний етап на шляху до відновлення територіальної цілісності держави та повернення суверенної влади на вказані території. При цьому науковець звертає увагу, що питання національного регулювання правового статусу цих територій стосується не лише їхньої території, а й осіб, які проживають на ній, оскільки такі громадяни тимчасово відірвані від України, багато з яких не підтримують окупацію і сподіваються на максимальні зусилля

України для відновлення територіальної єдності та захисту їхніх громадянських прав і свобод [11, с. 143].

У процесі деокупації територій виникає необхідність у їх повоєнній відбудові, компенсації втрат жителям громади тощо. З цієї метою Уряд своєю постановою від 18 липня 2023 р. № 731 «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад» визначив вимоги щодо показників для віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення, механізм відбору та віднесення територіальних громад і мікрорегіонів до територій відновлення [12].

Загалом, на підставі огляду сучасного законодавства у сфері регулювання правового режиму тимчасово окупованих територій, деякі науковці пропонують виокремити такі елементи адміністративно-правового режиму тимчасово окупованих територій:

1) загальний адміністративно-правовий режим та окремі виключення з нього, пов'язані із: невизнанням юридичних наслідків за рішеннями, діями та бездіяльністю суб'єктів владних повноважень тимчасово окупованих територій;

2) встановлення обмежень щодо перетинання межі з тимчасово окупованою територією, часткове поширення на ці правовідносини законодавства про прикордонний контроль із покладанням на прикордонні підрозділи відповідних контрольних повноважень щодо перевірки документів, огляду осіб, транспортних засобів, майна;

3) відповідальність за порушення відповідного адміністративно-правового режиму з боку окремих фізичних та юридичних осіб, покладання на прикордонних підрозділів відповідних адміністративно-юрисдикційних повноважень [13, с. 230].

Видається, що наведена точка зору потребує певного уточнення. Зокрема, поняття правового режиму тимчасово окупованих територій доцільно доповнити тим, що такий режим, крім власне забезпечення захисту прав громадян України, також визначає цілі державної політики на тимчасово окупованих територіях, спосіб перетину кордону з такими територіями, порядок захисту культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях, гарантування права власності та користування майном на відповідних територіях тощо.

Загалом, аналізуючи законодавство України в сфері регулювання правового режиму тимчасово окупованих територій, В. Ф. Нестерович доходить висновку, що на рівні Закону України тимчасово окупованою територією України визначається лише територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій та повітряний простір над цими територіями. Крім того, вчений зауважує, що визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями здійснено на рівні підзаконних актів України, таке визначення зроблено не чітко, використовуючи при цьому відсилковий спосіб викладення нормативного матеріалу з одного правового акта до іншого. На думку науковця, невизначеність статусу окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей у законодавстві України призводить до плутанини під час правозастосовної діяльності, особливо у діяльності судових органів України щодо справ, які стосуються цих територій [14, с. 88].

Разом з тим, приведені висновки зроблені науковцем на підставі аналізу законодавства України про тимчасово окуповані території, що діяло станом на 2017 рік.

Подібні висновки викладені у роботі В. В. Книша, який вважає, що після того, як у 2014 році мала місце окупація перших територій України держава на законодавчому та підзаконному рівні почала активно регулювати правовий режим окупованих територій та правовий статус жителів таких територій. Проте, на думку вченого, таке регулювання відбувалось дещо хаотично та безсистемно, оскільки була відсутня ієрархічність системна ієрархія нормативно-правових актів у цій сфері, а по-друге – регулювання, відсутність єдиного кодифікованого акта, спрямованого на ефективне усунення режиму окупації з цих територій. З цього приводу вчений висунув пропозицію щодо доцільності прийняття єдиного нормативно-правового акта у цій сфері, зокрема Кодексу військової служби та правоохоронної діяльності [15, с. 67–68].

Водночас, після початку повномасштабного вторгнення на територію України, Парламент та Уряд України розробили низку законодавчих змін, що стосуються регулювання тимчасово окупованих територій, зокрема й тих, що пов'язані з дією правового режиму воєнного стану. Наприклад, законодавець запровадив поняття «адміністративна межа між тимчасово окупованою територією та іншою територією України», яке визначено як умовна лінія на поверхні землі, що є межею між тимчасово окупованими Російською Федерацією територіями, що вклю-

чені до переліку, та іншою територією України, на прилеглих до якої територіях не ведуться бойові дії [8].

Крім того, чинним наразі є Указ Президента України від 7 лютого 2019 р. № 32/2019 «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій і Луганській областях», який визначає географічні межі тимчасово окупованих територій, а містить перелік районів, міст, сіл та селищ, а також їх частин, які є тимчасово окупованими [9].

Отже, необхідно погодитися з тим, що правове регулювання тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей представлено найбільш чисельною кількістю актів законодавства, що, ймовірно, пов'язано з темпоральним фактором, а саме – досить тривалим перебуванням цих територій під окупаційною владою.

Передбачувано, що територіально діяльність органів місцевого самоврядування та державних виконавчих органів на місцях з тимчасово окупованих територій передислокована на підконтрольні Україні. При цьому на тимчасово окупованих територіях будь-які вибори та референдуми не проводяться, а для участі у виборах до органів місцевого самоврядування жителям територіальних громад, що перебувають під тимчасовою окупацією, необхідно прибути для участі у виборах на підконтрольні Україні території.

Разом з тим, важливо звернути увагу, що децентралізація влади та адміністративно-територіальна реформа проведені у тому числі й на тимчасово окупованих територіях, зокрема у частині формування спроможних об'єднаних територіальних громад (на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей утворено 31 об'єднану територіальну громаду [16]) та укрупнення районів (ліквідації та утворення нових районів).

До того ж відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим» від 23 серпня 2023 р. було внесено зміни до постанов Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 12 травня 2016 р. № 1352-VIII [17] та «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 р. № 807-IX [18], яким вирішено не відкладати набрання чинності вказаними постановами Верховної Ради України в частині, що стосується Автономної Республіки Крим, до моменту її повернення під загальну юрисдикцію України, а встановити, що такі постанови набирають чинності з дня, наступного за днем опублікування вказаного Закону [4].

Водночас, згаданим Законом установлено, що до дня, наступного за днем формування Ради міністрів Автономної Республіки Крим в установленому законом порядку, ч. ч. 2–7 ст. 46 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», яка визначає особливості діяльності районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим, не застосовуються.

Висновки. Отже, на тимчасово окупованих територіях децентралізація влади та адміністративно-територіальна реформа у частині формування спроможних об'єднаних територіальних громад та укрупнення районів (ліквідації та утворення нових районів), утворення та ліквідація відповідних районних державних адміністрацій проведені в загальному порядку за виключенням таких особливостей: призупинення дії на території Автономної Республіки Крим діяльності районних державних адміністрацій до формування у встановленому Конституцією та законами України порядку Ради Автономної Республіки Крим; територіальна передислокація діяльності органів місцевого самоврядування та державних виконавчих органів на місцях з тимчасово окупованих територій на підконтрольні Україні; заборона проведення на тимчасово окупованих територіях будь-яких виборів та референдумів; утворення для здійснення керівництва на тимчасово окупованих територіях та сприяння їх деокупації військово-цивільних адміністрацій; тимчасове спрощення процедури виділення коштів державного та місцевого бюджетів, перерозподілу таких коштів між бюджетами різних або одного рівня, з метою невідкладного покриття витрат, пов'язаних з потребами оборони, відновлення територій, компенсації витрат, завданих військовою агресією тощо.

Список використаної літератури:

1. Про державний кордон : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text.
2. Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей : Закон України від 06.10.2017 № 2167-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-19#Text.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимча-

сово окупованій території України : Закон України від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим : Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3334-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-20#Text.
5. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї : постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року № 367. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF#Text.
6. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pytannia-vyznachennia-povnovazhen-deiakykh-orhaniv-u-sferi-dotrymannia-norm-mizhnarodnoho-s975-120923.
7. Питання визначення повноважень деяких органів у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України : постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2023 р. № 975. URL: https://minre.gov.ua/2023/02/22/deyaki-pytannya-ministerstva-z-pytan-reintegracziyi-tymchasovo-okupovanyh-terytorij/.
8. Деякі питання визначення правового режиму на тимчасово окупованій території України: постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2023 р. № 1000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2023-%D0%BF#Text.
9. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій і Луганській областях : Указ Президента України від 7 лютого 2019 року № 32/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF#Text.
10. Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-20#Text.
11. Кушнір Я. О. Особливості правового статусу тимчасово окупованих територій: порівняльно-правовий аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. Вип. 1(49). С. 136-144.
12. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text.
13. Гаврік Р., Репецький П. Адміністративно-правовий режим тимчасово окупованих територій: дискусійні питання визначення поняття та елементів в контексті участі службових осіб прикордонних підрозділів у протидії правопорушенням, які вчиняються на межі тимчасово окупованої території. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2020. Вип. 62. С. 226–230.
14. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*, 2017. Т. 200. *Юридичні науки*. С. 85–92.
15. Книш В. В. Закони та підзаконні нормативно-правові акти України у юридичному забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина на окупованих територіях України. *Науково-інформаційний вісник Право*. 2015. Вип. 12. С. 62–69.
16. Децентралізація. Територіальні громади. 2023. URL: https://decentralization.gov.ua/newgromada.
17. Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : постанова Верховної Ради України від 12.05.2016 № 1352-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-19#Text
18. Про утворення та ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 р. № 807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#doc_info.

Martyshchenko S. L. The influence of the temporary occupation of certain territories of Ukraine on administrative-territorial reform and decentralization of power

The article defines the impact of the temporary occupation of certain territories of Ukraine on the administrative and territorial reform and decentralization of power. The author has systematized the legislation in the field of regulation of the legal regime and features of public administration in the temporarily occupied territories of Ukraine.

It is substantiated that in the temporarily occupied territories, the decentralization of power and the administrative-territorial reform in terms of the formation of capable united territorial communities and consolidation of districts, the formation and liquidation of the relevant district state administrations were carried out in a general manner, with the exception of some peculiarities.

Based on the analysis of the legislative acts regulating the legal regime of the temporarily occupied territories of Ukraine, the conclusion that one of the features of the implementation of the relevant reform is, in particular, the suspension of the activity of district state administrations on the territory

of the Autonomous Republic of Crimea until the formation of the one established by the Constitution and laws of Ukraine order of the Council of the Autonomous Republic of Crimea.

It has been proven that one of the consequences of the occupation of certain territories of Ukraine was the territorial relocation of the activities of local self-government bodies and state executive bodies on the ground from temporarily occupied territories to those controlled by Ukraine. It is substantiated that the forced ban on holding any elections and referenda in the temporarily occupied territories and the dissolution (self-dissolution) of some local self-government bodies necessitated the formation of military-civilian administrations to administer such territories and facilitate their de-occupation. The author argued that the temporary occupation of the territories of Ukraine and the introduction of a legal regime of martial law in Ukraine caused the need to temporarily simplify the procedure for the allocation, distribution and redistribution of state and local budget funds in order to urgently cover costs related to defense needs.

Key words: *temporary occupation, legal regime, decentralization, administrative and territorial reform.*

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.12

О. Л. Олешко
адвокат
Юридичної компанії «Олешко & Скрипка»
https://orcid.org/0009-0007-5222-5737

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДАТКОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТЕЙ 116 ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено зміст поняття «податкове правопорушення». Встановлено підстави, за яких контролюючи органи можуть застосовувати право податкової застави до платника податків. Досліджено механізм опису майна у податкову заставу.

За результатами проведеного дослідження доведено хибність норми пункту 89.5, статті 89 Податкового кодексу України стосовно включення майна до акта опису, право власності на яке платник податків набуде у майбутньому. Доведено, щоб реалізувати платнику податку своє право на податкову заставу, майно має бути наявним, перебувати у його власності, а балансова вартість такого майна повинна відповідати сумі податкового боргу платника податків, тому як у разі наявності у платника податків податкового боргу керівник контролюючого органу має призначити такому платникові податкового керуючого за місцем реєстрації платника, який має ряд повноважень за цим майном, за відсутності такого майна – він не може виконувати свої повноваження.

Запропоновано внести зміни до пункту 89.5, статті 89 Податкового кодексу України в частині виключення норми, яка зобов'язує поширення права податкової застави на майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому.

Встановлено колізію між нормами, що містяться у пункті 89.5, статті 89 Податкового кодексу України та пункті 92.1, статті 92 Податкового кодексу України стосовно заборони платникові податків відчужувати майно, що перебуває у податковій заставі до отримання згоди від контролюючого органу. Адже санкція пункту 116.1, статті 116 ПК України передбачає притягнення до відповідальності платника податків у разі відчуження ним майна, що перебуває в податковій заставі, якщо платник податків набув право власності на майно, та не дочекався рішення контролюючого органу про занесення такого майна до акту опису, то має місце зовсім інший склад правопорушення (адже на це майно поки що не розповсюджувався режим податкової застави).

Розглянувши суб'єктивну сторону податкового правопорушення зроблено висновки, що воно може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Ключові слова: *податкове правопорушення, податкова застава, платник податків, податковий борг.*

Постановка завдання. В теорії держави і права правопорушенням вважається суспільно небезпечне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке суперечить вимогам правових норм [1]; шкідливе діяння (дія чи бездіяльність), яке тягне за собою юридично визначені негативні наслідки для правопорушника [2, с. 353]; являє собою діяння, що є соціально шкідливим, протиправним, учинення якого припускає притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності [3].

Правопорушення – є соціальним і юридичним антиподом правомірної поведінки. В соціальному розумінні це поведінка, яка суперечить інтересам суспільства. Вона спроможна завдати шкоди правам і законним інтересам громадян, їх колективам і суспільству в цілому, вона ускладнює і дезорганізує розвиток суспільних відносин [1]. Ця шкода може бути різною, залежно від наслідків протиправного діяння, його соціальної оцінки (матеріальною і моральною, значною і незначною) [2, с. 353].

У п. 109.1, ст. 109 ПК України міститься визначення податкового правопорушенням, як протиправного, винного діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб,

© Олешко О. Л., 2023

прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб [4]. Але ставимо за мету дослідити склад конкретного правопорушення, у вигляді відчуження майна, що перебуває в податковій заставі, без згоди контролюючого органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, що стосуються визначення сутності податкових правопорушень та відповідальності за їх вчинення присвячували свої наукові дослідження відомі представники податкового права, зокрема: О. М. Бандурка, З. М. Будько, Д.В. Вінницький, Л. К. Воронова, Р. А. Гаврилюк, Д. О. Гетманцев, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванський, М. П. Кучерявенко, В. К. Колпаков, Н. Ю. Онищук, О. П. Орлюк, С. Г. Пепеляев, О. В. Покатаєва, Ю. М. Старилов, Я. С. Толкачов та інші. Але потребує більш детального дослідження – вивчення складу окремих видів правопорушень.

Мета статті: більш детальне дослідження та надання загальної характеристики податкового правопорушення, передбаченого статей 116 податкового кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Стаття 116 Передбачає притягнення винної особи до відповідальності за вчинення податкового правопорушення у вигляді – відчуження майна, що перебуває в податковій заставі, без згоди контролюючого органу [4]. Суб'єктом правопорушення є: платник податків, який відчужує майно, що перебуває в податковій заставі. Таким платником може бути, фізична так і юридична особа.

Податкова застава – є способом забезпечення сплати платником податків грошового зобов'язання та пені, не сплачених у строк, визначений ПК України (пп. 14.1.155, п. 14.1, ст. 14 ПК України [4]). Майно передається у заставу у разі наявності платником податків податкового боргу.

Право податкової застави виникає, якщо платник податків не сплатив у строки, що визначені ПК України для конкретного податку чи збору, самостійно визначене грошове зобов'язання у податковій декларації, – з дня, що настає за останнім днем зазначеного строку сплати. Або ж, у разі несплати суми грошового зобов'язання у строки, встановлені ПК України, якщо таке зобов'язання визначив контролюючий орган – з дня виникнення у платника податків податкового боргу.

Право податкової застави поширюється на будь-яке майно платника податків, яке перебуває в його власності (господарському віданні або оперативному управлінні) у день виникнення такого права і балансова вартість якого відповідає сумі податкового боргу платника податків, а також на інше майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому (п. 89.2, ст. 89 ПК України [4]).

Предметом застави можуть бути майно та майнові права, а також, майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо) (ст. 4 Закону [5]).

Ст. 17 ЗУ «Про заставу» вказує на право суб'єкта господарювання (заставодавця) розпорядження заставленим майном, якщо інше не передбачено законом чи договором. Також, заставодавець може відчужувати заставлене майно тільки, але за згодою заставодержателя [5].

Майно, на яке поширюється право податкової застави має оформлюватися актом опису, до якого включається ліквідне майно, яке можливо використати як джерело погашення податкового боргу (п. 89.3, ст. 89 ПК України [4]). Опис майна у податкову заставу здійснюється відповідно до Наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку застосування податкової застави податковими органами» [6].

Але п. 89.5, ст. 89 ПК України вказує на можливість поширення податкової застави на майно, на яке платник податків планує набути право власності у майбутньому, у разі недостатності майна для погашення податкового боргу.

У такому випадку платник податків зобов'язаний не пізніше робочого дня, наступного за днем набуття права власності на будь-яке майно, повідомити про це контролюючий орган, який в свою чергу зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня отримання повідомлення прийняти рішення щодо включення такого майна до акта опису майна, на яке поширюється право податкової застави та балансова вартість якого відповідає сумі податкового боргу платника податків (п. 89.5, ст. 89 ПК України [4]). Хоча, з цією нормою важко погодитися про що свідчить

Адже позиція Верховного Суду України в рамках справи № 826/5581/16 від 24 жовтня 2017 року за позовом ПАТ «Укрнафта» до Міжрегіонального головного управління ДФС – Центрального офісу з обслуговування великих платників, – зовсім інша, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах: «З урахуванням положень ПК України щоб платнику податку реалізувати своє право на податкову заставу, майно має бути наявним, перебувати у його власності, а балансова вартість

такого майна повинна відповідати сумі податкового боргу платника податків, крім випадків, за яких майно не може бути використане як джерело погашення податкового боргу платника податків, передбачених пунктом 87.3 статті 87 ПК України» [7].

П. 87.3, ст. 87 ПК України містить виключні підстави, які джерела не можуть використовуватися для погашення податкового боргу, зокрема це:

– майно платника податків, надане ним у заставу іншим особам;

– майно, яке належить на правах власності іншим особам та перебуває у нього у володінні або користуванні;

– майнові права інших осіб, надані платнику податків у користування або володіння, немайнові права, у тому числі права інтелектуальної власності;

– кошти кредитів або позик, наданих платнику податків кредитно-фінансовою установою, що обліковуються на позичкових рахунках;

– майно, включене до складу цілісних майнових комплексів державних підприємств, які не підлягають приватизації;

– майно, вільний обіг якого заборонено;

– майно, що не може бути предметом застави (культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності; пам'ятки культурної спадщини; вимоги, які мають особистий характер; об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена; гуртожитки як об'єкти нерухомого майна) [5];

– кошти інших осіб, надані платнику податків у якості вкладу (депозиту) або довірче управління [4].

Ми погоджуємось з позицією Верховного Суду України. Адже, відповідно до п. 91.1, 91.3, ст. 91 ПК України у разі наявності у платника податків податкового боргу керівник контролюючого органу має призначити такому платникові податкового керуючого за місцем реєстрації платника. До повноважень податкового керуючого належить: опис майна платника податків у податкову заставу та майна на яке поширюється право податкової застави, здійснення перевірки стану збереження такого майна.

До того ж, серед основних функцій податкового керуючого відповідно до затвердженого Наказу Міністерством фінансів України «Про затвердження Порядку призначення та звільнення податкового керуючого з визначенням його функцій та повноважень» належать: функції щодо адміністративного арешту майна платника податків, що має податковий борг та продажу майна, яке перебуває у податковій заставі, та стягнення коштів» [8].

У той же час податковий керуючий не може повноцінно виконувати свої повноваження щодо майна якого не має у наявності (цей факт, також відображує у своїй Постанові № 826/5581/16 від 24 жовтня 2017 року Верховний Суд України.

Але, згідно з процесуальним законодавством України пріоритетними є норми закону. Так, у ч. 5, ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) вказано, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду [9]. Отже, встановлюється пріоритет норми права.

Але, контролюючи органи зобов'язані діяти виключно у відповідності з Податковим кодексом України (пп. 21.1.1, п. 21.1, ст. ПК України), і саме цей кодекс регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, встановлює права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства (п. 1.1, ст. 1 ПК України [4]).

Отже, знову піч час виконання своїх повноважень, щодо опису майна у податкову заставу контролюючи органи будуть керуватися нормами п. 89.2, ст. 89 ПК України стосовно право опису у заставу майна на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому. І лише потім, платник податків може скористатися наданим йому правом оскарження в суді рішення контролюючого органу про нарахування грошового зобов'язання надане йому пп. 17.1.7, п. 17.1, ст. 17, п. 56.2, ст. 56 та п. 56.19, ст. 56 ПК України. А вже суду, відповідно до ч. 5, ст. 242 КАСУ мають враховувати позицію Верховного Суду України під час прийняття рішення.

Отже, виникає необхідність внесення змін до п. 89.2, ст. 89 ПК України в частині виключення норми, яка зобов'язує поширення права податкової застави на майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому.

Санкція п. 116.1, ст. 116 ПК України за вчинення податкового правопорушення у вигляді відчуження платником податків майна, що перебуває в податковій заставі, без попередньої згоди з контролюючим органом, тягне за собою накладення штрафу в розмірі вартості такого відчуженого майна.

П. 92.1, ст. 92 ПК України надано право платникові податків відчужувати майно, що перебуває у податковій заставі, тільки за згодою контролюючого органу. Знов таки можна говорити про певну колізію з п. 89.5, ст. 89 ПК України в якому покладено на платника податку, який має податковий борг повідомляти контролюючий орган не пізніше робочого дня, наступного за днем набуття права власності на майно про наявність такого майна. У свою чергу, контролюючий орган зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня отримання повідомлення від платника податків прийняти рішення щодо включення такого майна до акта опису майна, на яке буде поширюватися право податкової застави. До прийняття рішення контролюючим органом щодо включення майна у заставу платник податків не має права відчужувати це майно. Але санкція п. 116.1, ст. 116 ПК України передбачає притягнення до відповідальності платника податків у разі відчуження ним майна, що перебуває в податковій заставі. Якщо платник податків набув право власності на майно, та не дочекався рішення контролюючого органу про занесення такого майна до акту опису, то має місце зовсім інший склад правопорушення (адже на це майно поки що не розповсюджувався режим податкової застави).

Стосовно суб'єктивної сторони цього правопорушення, слід зазначити, що вчинення податкового правопорушення у вигляді – відчуження майна, що перебуває в податковій заставі, без згоди контролюючого органу може бути лише з умислом, у даному випадку питання необережності не може мати місце.

Взагалі у ПК Україні не міститься визначення поняття вини чи необережності. Ці поняття представлені у 24, 25 статтях Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Стаття 24 КК України поділяє умисел на прямий та непрямий, відрізняються вони відношенням правопорушника до тих суспільно небезпечних наслідків, які стали результатом її дії чи бездіяльності (тобто чи бажала винна особа їх настання чи ні).

Судячи зі змісту п. 109.1, ст. 109 ПК України, де вказано, що діяння вважаються вчиненими умисно, якщо існують доведені контролюючим органом обставини, які свідчать, що платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання вимог, установлених податковим законодавством [4], – законодавець вбачає, що будь-які податкові правопорушення вчиняються лише з прямим умислом. Але, взагалі, якщо казати про негативні наслідки, які є слідством податкового правопорушення, то, на нашу думку, вони мають більш глибоке значення, адже це спричинення втрат державному чи місцевому бюджету, що може вплинути, в подальшому на якість виконання органами державної влади чи місцевого самоврядування функцій з фінансування соціально-економічних програм. Тобто, вважаємо, що суб'єктивну сторону слід розглядати по відношенню особи саме до настання цих наслідків. Але, зазвичай, платник податків не усвідомлює того, що він може спричинити шкоду суспільству, – він лише бажає мінімізувати свій податковий обов'язок та отримати користь від ухилення від сплати податків на свою адресу.

Якщо так розглядати податкове правопорушення, то можна сказати, що воно дуже часто може вчинятися з непрямим умислом. А деякі податкові правопорушення можуть вчинятися й за необережністю, зокрема протиправною недбалістю, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3, ст. 25 КК України [10]).

Податкове правопорушення за статтею 116 ПК України у вигляді – відчуження майна, що перебуває в податковій заставі, без згоди контролюючого органу може бути вчинене як з прямим умислом (платник податку добре обізнаний у податковому законодавстві та усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, та передбачав настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді втрати бюджету та спричинення шкоди суспільству та бажав їх настання), або з непрямим умислом, коли платник податків усвідомлював настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча і не бажав спричинити нікому шкоду, але свідомо припускав, що відчуження заставного майна – є протиправним діянням, і може негативно відобразитися на стані бюджету, адже він не виконав свій податковий обов'язок та не погасив свій податковий борг.

Висновки. За результатами проведеного дослідження доведено хибність норми п. 89.5, ст. 89 ПК України стосовно включення майна до акта опису право власності на яке платник податків набуде у майбутньому. Доведено, щоб реалізувати платнику податку своє право на податкову заставу, майно має бути наявним, перебувати у його власності, а балансова вартість такого майна повинна відповідати сумі податкового боргу платника податків, тому як

у разі наявності у платника податків податкового боргу керівник контролюючого органу має призначити такому платникові податкового керуючого за місцем реєстрації платника, який має ряд повноважень за цим майном, за відсутності такого майна – він не може виконувати свої повноваження.

Запропоновано внести зміни до п. 89.2, ст. 89 ПК України в частині виключення норми, яка зобов'язує поширення права податкової застави на майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому.

Розглянувши суб'єктивну сторону податкового правопорушення зроблено висновки, що воно може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом.

Список використаної літератури:

1. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. 477 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kelman_ MS/Zahalna_teoria_derzhavy_i_prava/
2. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х. : Право, 2002. С. 344.
3. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головко, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
4. Податковий кодекс України (зі змінами та доповненнями) : Закон від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
5. Про заставу : Закон від 2 жовтня 1992 р., № 2654-XII / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text
6. Про затвердження Порядку застосування податкової застави податковими органами: Наказ 16.06.2017 р., № 586 / Міністерство фінансів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0859-17#Text
7. Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України: Постанова 24 жовтня 2017 р., № 826/5581/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/70357409
8. Про затвердження Порядку призначення та звільнення податкового керуючого з визначенням його функцій та повноважень : Наказ від 25.05.2017 р., № 529 / Міністерство фінансів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0786-17#n16
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 6 липня 2005 р., № 2747-IV / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2747-15#top
10. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квітня 2001 р., № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

Oleshko O. L. General description of the tax offense under Article 116 of the Tax Code of Ukraine

The article examines the meaning of the concept of "tax offense". The grounds for which controlling bodies can apply the right of tax lien to the taxpayer have been established. The mechanism of property description in tax lien has been studied.

According to the results of the conducted research, the falsity of the norm of paragraph 89.5, article 89 of the Tax Code of Ukraine regarding the inclusion of property in the act of inventory, the ownership of which the taxpayer will acquire in the future, has been proven. It has been proven that in order for a taxpayer to realize his right to a tax lien, the property must be available, be in his ownership, and the book value of such property must correspond to the amount of the taxpayer's tax debt, therefore, if the taxpayer has a tax debt, the head of the supervisory body must appoint to such a taxpayer, the tax administrator at the place of registration of the taxpayer, who has a number of powers over this property, in the absence of such property, he cannot exercise his powers.

It is proposed to make changes to Clause 89.5, Article 89 of the Tax Code of Ukraine in the part of excluding the rule that obliges the extension of the right of tax lien to the property to which the taxpayer will acquire ownership rights in the future.

A conflict has been established between the norms contained in Clause 89.5, Article 89 of the Tax Code of Ukraine and Clause 92.1, Article 92 of the Tax Code of Ukraine regarding the prohibition of a taxpayer to alienate property that is in a tax lien before obtaining consent from the controlling authority. After all, the sanction of Clause 116.1, Article 116 of the Criminal Code of Ukraine provides for the prosecution of a taxpayer in the event that he alienates property that is in a tax lien, if the taxpayer has acquired the right of ownership of the property, and has not waited for the decision of the controlling body to enter such property in the act of inventory, then there is a completely different composition of the offense (since the regime of tax lien has not yet been extended to this property).

Having considered the subjective side of the tax offense, it was concluded that it can be committed both with direct and indirect intent.

Key words: *tax offense, tax lien, tax payer, tax debt.*

УДК 347.733
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.13

І. В. Рошиян
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СПЕЦИФІКАЦІЇ ДЛЯ ПРИДБАННЯ ТОВАРІВ, РОБІТ ТА ПОСЛУГ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено актуальність проблемних питань при формуванні технічної специфікації для придбання товарів, робіт та послуг за публічні кошти – розробки, затвердження, доведення до потенційного учасника, прийняття предмету закупівлі відповідно до затверджених вимог.

Наводяться критерії відмежування господарсько-правового та адміністративно-правового регулювання публічних закупівель, її місце у процедурі закупівлі. Належність технічної специфікації до сектору адміністративно-правового регулювання.

Встановлено, що науковому дослідженню були піддані питання запровадження методології оцінки ефективності кожного з етапів закупівлі, питання фальсифікації торгів, питання політичного аспекту у публічних закупівлях та протидії корупції, питання низької конкуренції при проведенні торгів, конфлікту інтересів, зменшення участі посередників у торгах, порівняння вітчизняного законодавства з законодавством інших країн, ефективність електронних закупівель. При цьому, питання технічної специфікації, її місце в системі адміністративного права, її мета та порядок складання не досліджувались.

Визначено, що у сфері публічних закупівель відбувається зміна вектору з законодавчого на менеджерський, з обмежень на досягнення мети – отримати продукт чи послугу найкращої вартості для виконання завдань замовника.

У статті вчинена спроба комплексного підходу до аналізу такої складової тендерної документації, як технічна специфікація. Визначені особливості регулювання цього питання на національному рівні та у відповідності до законодавства ЄС.

Визначено місце технічної специфікації як субінституту публічних закупівель адміністративного права. Її роль у відносинах між замовником та переможцем торгів.

Запропоновані етапи та технологія розроблення, складання та затвердження технічної специфікації. Визначені завдання, які стоять перед уповноваженою особою при реалізації кожного з них. Встановлені фактори, які впливають на якість складання технічної специфікації.

Ключові слова: *публічна закупівля, технічна специфікація, тендерна документація, дискримінаційні умови, уповноважена особа з питань публічних закупівель, якість та кількість товару, робіт, послуг, державний стандарт, європейський стандарт.*

Постановка проблеми. Не зважаючи на тотальну регламентацію процесу публічних закупівель, прозорість всіх його етапів, підвищену увагу громадськості до порядку витрачання публічних коштів, залишається питання, яке, окрім загальних умов, у повному обсязі формується замовником.

Саме від замовника залежить, які особливості предмету закупівлі будуть введені ним в ранг обов'язкових, При цьому, надмірною деталізацією предмета закупки можуть бути створені передумови для дискримінації потенційних учасників.

Технічна специфікація – це найважливіша частина тендерної документації. Саме вона визначає чи вдасться замовнику отримати потрібне у належній якості, формі та з необхідним функціоналом [1].

Технічні специфікації повинні бути розроблені таким чином, щоб уникнути упередженості, не бути на користь конкретним претендентам або певним товарам або послугам. Вони повинні бути попередньо описані, доречні і відповідні з точки зору предмету закупівель, об'єктивними і основані на реальних потребах замовника [2].

© Рошиян І. В., 2023

Інформація, яку замовник вкладає в технічну специфікацію має створити у учасника повну уяву про предмет закупки, а також допомогти визначити свою цінову пропозицію (інформація про необхідні технічні, якісні та кількісні характеристики предмета закупівлі, у тому числі відповідну технічну специфікацію, у разі потреби – плани, креслення, малюнки чи опис предмета закупівлі). При цьому, Закон України «Про публічні закупівлі» не надає замовнику права конкретного визначення марки чи моделі товару.

Відповідно до пункту 3 частини 2 статті 22 Закону України «Про публічні закупівлі», технічні, якісні характеристики предмета закупівлі та технічні специфікації до предмета закупівлі повинні визначатися замовником з урахуванням недискримінаційності наведених вимог та мають бути зазначені у тендерній документації [3].

Специфікація відіграє вирішальну роль при придбанні уніфікованих товарів, виступає незаперечним доказом у спорі між учасником та замовником, що саме мав намір придбати замовник і що поставив учасник.

Не відповідність тендерної пропозиції умовам технічної специфікації є підставою для відхилення тендерної пропозиції [4].

Чи є технічна специфікації на сьогоднішній день детально дослідженою науковцями? Яке її місце в інституті публічних закупівель адміністративного права? Де проходить межа між вимогами замовника, направленими на придбання якісного, такого що відповідає потребам замовника, предмету закупівлі, та вимогами, які ставлять суб'єктів господарювання у нерівні умови, створюють умови для зловживання? Який вплив на кількість поданих тендерних пропозицій здійснює наявність недоліків технічної специфікації, недостатність інформації про предмет закупки, його надмірна врегульованість?

Всі ці та інші питання, мають бути вирішені на етапі складання специфікації на предмет закупки.

Також не може залишатись осторонь питання стрімкого розвитку та постійного вдосконаленням національного законодавства, що регламентує технічну сторону предмету закупівлі.

Крім цього, вбачається, що саме технічна складова має об'єднати у собі правові, економічні підходи до боротьби із корупцією у сфері закупівель. Тобто, здійснити комплексний вплив на її результати, чого по суті не спостерігається через їх окреме застосування.

Саме спроба систематизувати наукові розробки, що тим чи іншим чином торкались питання технічної специфікації, визначення технології її створення, уникнення при цьому дискримінаційних умов, розробка пропозицій на цьому етапі процедури закупівлі, обумовлює проведення цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послідовне наближення законодавства України у сфері державних закупівель до acquis ЄС у сфері державних закупівель, що супроводжуватиметься інституційною реформою та створенням ефективної системи державних закупівель є однією із цілей у сфері публічних закупівель утворення асоціації Україна – ЄС [5].

Пунктом 13 частини 1 статті 2 Директиви Європейського парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС, технічна специфікація визначена як складова «закупівельної документації» – будь-якого документу виданого або згаданого замовником для опису чи визначення елементів закупівлі чи процедури [6].

О.Ю. Курепіна, проаналізувавши різні варіанти терміну «публічна закупівля» (нею згадуються визначення, запропоновані Ю.О. Голуб, Г.Л. Знаменським, О.О. Критенко, Ю.О. Оврамець, А.О. Олефир, Я.В. Петруненко, Ю. Фалко) виснує, що публічні закупівлі доцільно визначити через призму господарсько-правового механізму, який використовує держава для вирішення тих чи інших завдань у сфері закупівлі товарів, робіт, послуг [7].

При цьому, Н.Ю. Цибульник відмежовує публічні закупівлі за ознакою адміністративно-правової форми, яку можуть набути різні види суспільних відносин, і насамперед державно-управлінські відносини, які становлять вагому частку в змісті предмета адміністративно-правового регулювання. Відмежування предмета правового регулювання однієї галузі від іншої вчиняється на основі виявлення якісної однорідності елементів правовідносин: учасників, об'єктів, змісту, юридичних фактів, інтересу їх учасників. Крім того, враховується метод правового впливу. Тим більше, що питання критеріїв, за якими певні суспільні відносини, а саме: відносини, пов'язані із закупівлею товарів, робіт і послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, охоплюються розумінням «публічні закупівлі», має важливе значення в межах забезпечення потреб держави та територіальної громади [8].

В.В. Повидиш посилаючись на специфічність відносин у сфері публічних закупівель, які характеризуються, з одного боку, спрямованістю на задоволення публічних інтересів,

а з іншого – наявністю низки приватно-правових механізмів, що застосовуються для їх регулювання, відмежовує адміністративно-правові відносини у сфері закупівель, від відносин у цій же сфері, що регулюються галузями приватного (господарського, цивільного) права. Доходить висновку, що відносини, пов'язані з укладенням договору про публічні закупівлі, їх зміною, розірванням і виконанням, не є предметом регулювання адміністративного права, а тому не є адміністративно-правовими відносинами. Решту правовідносин у сфері публічних закупівель слід віднести до сфери регулювання адміністративного права [9].

О.В. Артеменко, О.В. Гулак, В.В. Ладиченко розглянули відмежування питань адміністративно-правового та господарсько-правового регулювання публічних закупівель з точки зору судової практики та прийшли до висновку про поділ процедури закупівлі на два етапи – до та після укладання договору. До укладання договору між замовником та учасником не виникають господарсько-правові відносини. Замовник на цьому етапі реалізує владно-управлінські функції [10].

В.К. Малолітнєва виокремлює субінститути публічних закупівель – органічне утворення відносно самостійного характеру, яке формується всередині інституту, які не можуть існувати без загальних положень інституту публічних закупівель (за особливістю предмета закупівлі, надпорогових-допорогових закупівель, за функціональним призначенням, для розвитку інновацій, закупівлі, які мають привабливий інтерес для міжнародної торгівлі, закупівлі в особливих умовах) [11].

Н.Ю. Цибульник підсумовує, що ефективна апроксимація законодавства у сфері публічних закупівель можлива, окрім іншого, лише за умови підготовки технічних специфікацій у сфері публічних закупівель.[12].

Дослідженням наукових публікацій вчених-економістів (Н.Г. Здирко, О.Є. Зіць, Н.Є. Калічева, Н.Е. Конащук, О.В. Мацапура, І.М. Парасій-Вергуненко, Г.С. Севостьянова, Т.В. Шелеметьєва), вчених-юристів (А.М. Довбенко, Ю.С. Доліновський, В.Б. Крикун, О.Ю. Курепіна, І.Г. Кучеренко, В.К. Малолітнева, А.О. Сошников, С.П. Ткачук, Н.Ю. Цибульник, А.М. Чередарчук, Л.М. Шевчук) і вчених-державних управлінців (Р.І. Міщенко, В.О. Псьота, О.П. Тараненко) з'ясовано, що питання технічної специфікації ними досліджувались лише в контексті тих наукових розробок, які ними проводились. При цьому більша увага приділялась порядку планування закупівлі, її проведення, оскарження.

А.М. Чередарчук зазначає, що замовники, встановлюючи заздалегідь неправомірні вимоги у документації конкурсних торгів, спонукають виникненню порушень під час проведення процедури закупівлі, адже документація конкурсних торгів – це основа і застава для якісного проведення процедури закупівлі. При цьому, замовники досить часто не продумують у документації необхідні вимоги, які забезпечать участь у торгах якісних учасників, або навпаки, встановлюють дискримінаційні вимоги чи просто надлишкові, що відштовхує потенційних учасників та звужує конкуренцію… [13].

А. Чернєй зазначає: «…досить часто в документації прописують загальні якісні показники. Багато товару може мати однакові показники, але мати невеликі розбіжності, які мають істотне значення для виробництва. Проводячи оцінку постачальника не завжди беруться до уваги такі моменти, що потім стає причиною постачання неякісного товару [14].

Як зауважує О. Зорін, існує суто практична тенденція, про глобальний розподіл специфікацій. Їх поділяють на два види – специфікація про відповідність та специфікація робочих характеристик. У першій з них покупець чітко вказує складові елементи товару чи послуги. Такий технічний опис може бути представлений схематично, у вигляді креслення, формули, рецепта з інгредієнтами або навіть мати у складі тестовий зразок тощо. При цьому постачальнику не обов'язково знати, які функції буде здійснювати придбаний товар. Головне, щоб, користуючись цим документом, він зміг надати товар, що повністю відповідатиме наданому покупцем технічному опису. Другий вид специфікації надає постачальнику інформацію щодо очікувань покупця від товару з точки зору функцій, які він має бути здатен виконувати, його продуктивності, результатів, яких від нього хочуть отримувати під час використання. Іншими словами, це певний набір еталонних характеристик, яким має відповідати товар/послуга, що мають бути закуплені. Важливо підкреслити, що в данному випадку постачальник має певну гнучкість стосовно пропонованих ним позицій, які мають бути здатні задовольнити очікування покупця. [15].

З огляду на запропоновані результати наукових досліджень вбачається обґрунтованим розглянути технічні специфікації у сфері публічних закупівель, як окремий субінститут в інституті публічних закупівель адміністративного права. На підтвердження цього підтримуємо запропоновані В.К. Малолітнєвою критерії відмежування субінституту – як такий, що існує всередині

інституту публічних закупівель, тісно пов'язаний із процедурою організації та проведення торгів, має відносно самостійний характер, адже формується виключно за потребами замовника, носить обов'язковий характер для учасника.

Можемо констатувати, що фундаментального наукового дослідження аспекти створення, існування та використання технічної специфікації, як окремого субінституту публічних закупівель до цього часу не відбувалось.

Метою статті є дослідження технічної специфікації як субінституту публічої закупівлі, її значення в процедурі торгів, порядок її складання.

Результати дослідження. 12 та 13 червня 2017 року відбулась Міжнародна конференція з питань публічних закупівель «Public Procurement: Global Revolution VIII» у м. Ноттінгем (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії), на якій обговорювалась зміна фокусу системи публічних закупівель з обмежень на досягнення мети – отримати продукт чи послугу найкращої вартості для виконання місії установи та платників податків. Обмеженнями для урядових організацій є забезпечення доброчесності, справедливості та неупередженості по відношенню до учасників закупівель. Обмеженнями для учасників закупівель є чесність та уникнення шахрайства. Іншими словами, необхідно максимізувати досягнення цілей, поважаючи обмеження. Це означає, що фокус змінився з законодавчого на менеджерський. Таке розуміння є особливо актуальним для України, оскільки багато організацій, проводячи закупівлі, часто зосереджуються лише на чіткому виконанню законодавчих процедур і забуваються про необхідність забезпечувати ефективність закупівель, хоча в Україні поки більший акцент все-таки робиться на антикорупційному підході до публічних закупівель [16].

Прецедентним правом Європейського Союзу закріплено широке тлумачення зобов'язань, що включають випадки, коли дискримінація не є явною або умисною. Таким чином, будь-яке рішення або поведінка, що створює обмеження для певних суб'єктів господарювання, може бути оскаржене як таке, що створює бар'єри для торгівлі.

Таким чином технічна специфікація виступає тим регулятором, який дозволить замовнику досягти, з одного боку, своєї мети, з іншого – запобігти дискримінаційним та корупційним ризикам.

Відповідно до визначення, яке надається Законом України «Про публічні закупівлі», технічна специфікація до предмета закупівлі – встановлена замовником сукупність технічних умов, що визначають характеристики товару (товарів), послуги (послуг) або необхідні для виконання робіт щодо об'єкта будівництва, що можуть включати показники впливу на довкілля й клімат, особливості проектування (у тому числі щодо придатності для осіб із обмеженими фізичними можливостями), відповідності, продуктивності, ресурсоефективності, безпечності, процедури забезпечення якості, вимоги щодо найменування продукції, під яким вона продається, термінологію, символи, методику випробувань і тестування, вимоги до пакування, маркування й етикетування, інструкції для користувачів, технологічні процеси й технології виробництва на будь-яких етапах життєвого циклу робіт, товару чи послуги [17].

Директива Європейського парламенту і Ради 2014/24 ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС у статті 42 містить роз'яснення, що являє собою технічна специфікація у розумінні європейського законодавства [18].

Питання недосконалості законодавства у сфері публічних закупівель було внесено окремим пунктом до Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2006 року № 478-р [19].

Вбачається, що технічна специфікація являє собою опис усіх необхідних характеристик товарів, робіт або послуг – технічних, функціональних, якісних. Може містити у собі опис конкретного технологічного процесу, технології виробництва, порядку постачання товарів та виконання робіт. Може бути у формі експлуатаційних або функціональних вимог.

З наведеного можна зробити висновок, що метою створення специфікації є уникнення спорів під час організації процедури закупки, прийому-передачі товару, роботи, послуги. Якісно складена технічна специфікація дозволяє однозначно встановити потребу замовника у предметі закупівлі, визначити критерії його функціональності та належності.

Вирішуючи питання щодо якості предмета закупівлі, слід зазначити, що найпершим спеціальним нормативно-правовим актом незалежної України, який регламентував порядок здійснення закупівель для державних потреб був Закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб», який було введено в дію постановою Верховної Ради України від 22 грудня 1995 року № 494/95-

ВР [20]. Закупівля сільськогосподарської продукції і продовольства для загальнодержавних потреб регулювалась Указом Президента України від 18.01.1996 № 62/96 «Про задоволення державних і регіональних потреб у сільськогосподарській продукції на 1996 рік» [21]. Вказані документи не містили у собі будь-яких норм, стосовно визначення якісних критеріїв придбання товарів.

При цьому, для того, щоб заповнити цю прогалину, замовники використовували у своїй діяльності Інструкцію про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного вжитку за якістю, затверджену постановою Держарбітражу СРСР від 25.04.1966 № П-7 [22], яка продовжує застосовуватись на території України на підставі постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року № 1545-XII «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» [23]. Міністерство економіки України своїм листом від 11 жовтня 2005 року № 81-16/71 повідомило, що якщо в укладеному договорі учасники процедури закупівлі не узгодять порядок приймання продукції за якістю, то для цієї процедури підлягає застосуванню саме ця Інструкція [24].

Авраам А. Менса визначає, що підготовка якісної специфікації можливо є самою складною функцією у процесі закупівель. Специфікація не повинна обмежувати проведення торгів, а заохочувати відкриту конкуренцію. При цьому, не існує визначеного правила щодо викладення специфікацій. Разом із цим, повинні бути відображені описова частина, виробнича частина, посилання на стандартні вимоги та побажання замовника. Специфікація закладає основу для отримання товару або послуги, які задовольнять конкретну вимогу за адекватну ціну [25].

Підходячи до складання технічної специфікації замовнику варто детально вивчити Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 № 124-VIII, у якому визначено правові та організаційні засади із розробки, прийняття та використання технічних регламентів і передбачених у них процедур оцінки відповідності та добровільної оцінки відповідності [26].

Н. Абаімова пропонує, що для складання технічної характеристики предмета закупівлі потрібно визначити потребу замовника, проаналізувати існуючий ринок, звернутись до відповідних стандартів, визначити спосіб підтвердження товару вимогам специфікації [27].

З огляду на запропонований алгоритм вбачається, що мета підготовчого етапу при складанні специфікації полягає в отриманні як можна більшої інформації про предмет закупки. Для цього можуть бути використана інформація від користувача/споживача таким предметом, стануть у нагоді його досвід у користуванні та знання щодо функціональних особливостей. Окрім цієї інформації варто звернутись до всесвітньої мережі Інтернет, потенційних постачальників таких товарів. Дослідити наявні державні та європейські стандарти, існуючі технічні умови. Також не потрібно нехтувати інформацією, яку можуть надати представники інших замовників, які купували аналогічний товар. Обов'язковим вбачається проведення моніторингу існуючого ринку товарів, робіт та послуг за майбутнім предметом закупки.

З урахуванням різноплановості завдань, які мають вирішуватись замовником на етапі розроблення технічної специфікації, вбачається обґрунтованим залучення до цієї роботи не лише уповноваженої особи з питань публічних закупівель, а й спеціалістів інших напрямків діяльності замовника, зокрема тих підрозділів, які у наступному планують використовувати результати такої закупівлі.

Причинами складання неякісних технічних специфікацій виступають нехтування замовниками вимог чинного законодавства та вимог документів технічного характеру, існуючих стандартів при встановленні вимог до предмету закупівлі. До об'єктивних факторів таких дій замовника можна віднести відсутність вільного доступу до єдиної бази державних стандартів, технічних умов на об'єкти, що можуть стати предметом закупки. Також, потрібно враховувати, що уповноважена особа з питань публічних закупівель має бути обізнана у необмеженому ринку пропонованих послуг, робіт та товарів. Для чого повинна мати час на дослідження предмету закупки, відповідне матеріально-технічне забезпечення, що фактично відсутнє у вітчизняних замовників. До суб'єктивних факторів, як похідних від об'єктивних, можна послатись на відсутність узгодженості між різними підрозділами замовника, ігнорування запитів уповноваженої особи, спроба провести торги «під копірку», коли хтось, десь проводив подібне.

Після опрацювання отриманої інформації можна переходити до практичного етапу складання технічної специфікації.

Авраам А. Менса запропонував чотири мовних аспекти, яким має відповідати якісна спе-

цифікація. Мова специфікації повинна бути точною, не допускаються розпливчасті та неоднозначні формулювання, для чого представнику замовника потрібно підбирати правильну термінологію, викладення повинно бути коректним, не допускається ігнорування важливої та необхідної інформації. Потрібно виключати із специфікації зайві слова, не порушуючи при цьому ясності, правильності, повноті та граматичному опису товару [28].

Висновки. Наведеними результатами дослідження підтверджено, що питання технічної специфікації предмету закупки має чітку регламентацію, як на рівні національного законодавства, так і на рівні законодавства Європейського Союзу. При цьому технічні вимоги до предмету закупівлі регламентуються великою кількістю національних та міжнародних стандартів. І якщо для використання національних стандартів в Україні законодавчих перепон немає, то підтвердження експлуатаційних властивостей предмету закупки можливе шляхом легалізації в Україні відповідних стандартів.

На теперішній час відсутні наукові розробки, які б досліджували умови, механізм, порядок, етапи складання технічної специфікації. Хоча при цьому темою окремого наукового дослідження можуть стати технічні специфікації на окремі групи товарів, проектно-вишукувальні рішення на спорудження нових об'єктів, придбання індивідуально-визначеного обладнання, яке не перебуває у широкому вжитку, визначення економічної доцільності рішень замовника та інші.

Віднесення технічної специфікації до предмету адміністративно-правового регулювання підтверджується її місцем у публічних закупівлях.

Відсутність комплексного підходу до визначення технічної специфікації закупки, встановлення до нього справедливих вимог із чітким нормативно-технічним обґрунтуванням, завжди буде нішою для корупційних ризиків та відповідних зловживань.

У свою чергу, якісна технічна специфікація дозволить замовнику досягти тієї мети, яка постає перед ним.

Список використаної літератури:

1. Група експертів «Експертус Держзакупівлі»/ URL: https://dzplatforma.com.ua/article/890 (дата звереннння 08.10.2023)
2. Конспект лекцій «Прометеус»/ URL: https://www.google.com/url?courses.prometheus.org.ua (дата звернення 26.02.2023);
3. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення 26.02.2023)
4. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення 26.02.2023)
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n1136, ст. 148 (дата звернення 20.10.2023)
6. Директива Європейського парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#n23 (дата звернення 20.10.2023)
7. Курепіна О. «Поняття та особливості правового регулювання публічних закупівель вугілля». URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/16.pdf (дата звернення 21.10.2023)
8. Цибульник Н.Ю. «Адміністративно-правові критерії визначення публічних закупівель». URL: file:///C:/Users/User/Downloads/306-F-858-1-10-20190912.pdf (дата звернення 21.10.2023)
9. Повидиш В.В. «Адміністративно-правові відносини у сфері електронних публічних закупівель». URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/19.pdf (дата звернення 21.10.2023)
10. Ладиченко В.В., Гулак О.В., Артеменко О.В. «Підстави віднесення справ про публічні закупівлі до адміністративної юрисдикції суду», журнал «Актуальні проблеми політики». 2022. Вип. 70. С. 33–42. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/70_2022/6.pdf (дата звернення 22.10.2023)
11. Малолітнєва В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К.Мамутова Національної академії науко України», 2020. 412 с. С. 37–47. URL: https://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/05/92.15pdf-secured.pdf (дата звернення 21.10.2023)
12. Цибульник Н.Ю. «Адміністративно-правові критерії визначення публічних закупівель». URL: file:///C:/Users/User/Downloads/306-F-858-1-10-20190912.pdf (дата звернення 21.10.2023)
13. Чередарчук А.М. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, «Кримінально-правове забезпечення охорони публічних закупівель / Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Фран-

ківськ, 2021; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. С. 33. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb (дата звернення 26.02.2023).
14. Черней А.В. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.07 – адміністративне право та адміністративний процес; фінансове право; інформаційне право. «Адміністративна відповідальність під час здійснення державних закупівель». Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2015, стор. 41. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/, дата звернення 15.10.2023;
15. Зорин О. «Глобально специфікації можна розділити на два види: специфікація про відповідність та специфікація робочих характеристик». URL: https://k-house.in.ua/cpeczyfikacziyi-v-zakupivlyah-navishho-vony (дата звернення 26.02.2023)
16. «Актуальні проблеми сфери публічних закупівель у світі, озвучені на Міжнародній конференції "Public Procurement: Global Revolution VIII" у м. Ноттінгем (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії). URL: https://kyivaudit.gov.ua/vr/ka/index.nsf/(documents) (дата звернення 21.10.2023)
17. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення 25.09.2023)
18. Директива Європейського парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26 лютого 2014 року про публічні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#n23 (дата звернення 21.10.2023)
19. Плану невідкладних заходів щодо подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2006 року № 478-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/478-2006 (дата звернення 30.06.2023)
20. Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб. : Закон України від 22 грудня 1995 року № 494/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/95 (дата звернення 30.06.2023)
21. Про задоволення державних і регіональних потреб у сільськогосподарській продукції на 1996 рік. : Указ Президента України від 18.01.1996 № 62/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/96#Text (дата звернення 30.06.2023)
22. Інструкція про порядок приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного вжитку за якістю.: Постанова Держарбітражу СРСР від 25.04.1966 № П-7. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140340_529098, дата звернення 30.06.2023
23. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР.: Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року № 1545-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-12#Text (дата звернення 30.06.2023)
24. Лист Міністерства економіки України своїм від 11 жовтня 2005 року № 81-16/71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v81-1665-05#Text (дата звернення 30.06.2023)
25. Авраам Аблор Менса. Розробка технічного завдання на закупку. Бюллетень PPA Управління державних закупок : Електронний бюлетень, січень-лютий 2013 р., том 4, випуск 1. URL: https://www.linkedin.com/pulse/developing-technical-specifications-procurement-mcips-mba-mfm-bba (дата звернення 07.10.2023)
26. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 № 124-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text (дата звернення 22.10.2023)
27. Абаімова Н «Як описати технічні характеристики предмета закупівлі: ґайд для закупівельника», щомісячний спеціалізований журнал «Держзакупівлі» № 11 листопад 2021 року. URL: https://edz.mcfr.ua/932462 (дата звернення 26.02.2023)
28. Авраам Аблор Менса. Розробка технічного завдання на закупку. Бюллетень PPA Управління державних закупок: Електронний бюлетень, січень-лютий 2013 р., том 4, випуск 1. URL: https://www.linkedin.com/pulse/developing-technical-specifications-procurement-mcips-mba-mfm-bba (дата звернення 07.10.2023)

Roshiyan I. V. The issue of forming the specification for the purchase of goods, works and services in public procurement: legal aspect

The article highlights the relevance of problematic issues in the formation of technical specifications for the purchase of goods, works and services with public funds– development, approval, delivery to a potential participant, acceptance of the subject of procurement in accordance with the approved requirements.

The criteria for distinguishing economic-legal and administrative-legal regulation of public procurement, its place in the procurement procedure, are given. The technical specification belongs to the sector of administrative and legal regulation.

It was established that the issues of implementing the methodology for evaluating the effectiveness of each of the procurement stages, the issue of falsification of bids, the issue of the political aspect

in public procurement and combating corruption, the issue of low competition in bidding, conflict of interests, the reduction of the participation of intermediaries in bidding, the comparison of domestic legislation were subjected to scientific research. with the legislation of other countries, the effectiveness of electronic procurement. At the same time, the issue of the technical specification, its place in the system of administrative law, its purpose and the order of drafting were not investigated.

It was determined that in the field of public procurement there is a change in the vector from legislative to managerial, from restrictions on achieving the goal – to obtain a product or service of the best value for the fulfillment of the customer's tasks.

The article attempts a comprehensive approach to the analysis of such a component of the tender documentation as the technical specification. Specific features of the regulation of this issue at the national level and in accordance with EU legislation are defined.

The place of the technical specification as a sub-institute of public procurement of administrative law has been determined. Its role in the relationship between the customer and the winning bidder.

Proposed stages and technology of development, compilation and approval of the technical specification. The tasks facing the authorized person during the implementation of each of them are defined. Factors affecting the quality of technical specification drafting are established.

Key words: *public procurement, technical specification, tender documentation, discriminatory conditions, authorized person for public procurement, quality and quantity of goods, works, services, state standard, European standard.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.14

В. С. Червонописький
здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО КОНЦЕПТУ ВИНИ В МЕЖАХ АДМІНІСТРАТИВНОЇ НАУКИ

Метою статті визначено здійснення дослідження формування наукового концепту вини в межах адміністративної науки. Автором зроблено висновок, що в контексті фінансового права та правовідносин, питання вини стосується визнання особою (юридичною чи фізичною) своєї вини у порушенні фінансових норм, податкових обов'язків чи інших фінансових відносин. З'ясовано, що вину можна визнати на підставі добровільного визнання або у результаті дій контролюючих органів, таких як перевірки, ревізії, обстеження тощо. Встановлено, що основні аспекти вини в фінансовому праві включають: усвідомлення та умисне спрямування дій, що розуміється як те, що особа мала свідомість та умисел у вчиненні дій, які порушують фінансові закони чи норми; подання інформації: особа може визнати свою вину, подаючи відповідну інформацію контролюючим органам або використовуючи інші механізми саморегулювання; дії контролюючих органів: контролюючі органи мають право проводити різноманітні заходи для виявлення порушень та визначення вини осіб у сфері фінансів; юридична відповідальність: визнання вини може призвести до юридичної відповідальності, яка може включати штрафи, покарання, відшкодування збитків тощо. Визначено, що в межах фінансово-правових досліджень відбувається акцентуація уваги на проблемі відсутності чіткого визначення складу фінансового правопорушення в законодавстві, що дійсно може ускладнювати процес призначення заходів відповідальності та їх застосування. Підкреслено, що в межах адміністративно-правової та фінансово-правової науки формується науковий підхід, що попри відсутність прямої вказівки у нормативних положеннях чинного деліктного законодавства положень про те, що юридична особа може бути суб'єктом відповідальності за правопорушення, передбачені КУпАП, юридична особа є носієм адміністративної деліктоздатності.

Ключові слова: *адміністративно-деліктні правовідносини, вина, фінансово-правова наука, адміністративна наука, концепт.*

Постановка проблеми. Визначення змісту та сутності вини як елементу механізму юридичної відповідальності є актуальною тематикою сучасної юриспруденції. В межах деліктного законодавства України домінуючим є підхід до розуміння вини як психічного ставлення особи до вчиненого діяння, що створює перепони до запровадження норм, що встановлюють відповідальність юридичної особи як суб'єкта адміністративно-деліктних правовідносин. Важливим з точки зору формування авторського концепту вини як адміністративно-деліктних правовідносин здійснення огляду наукових публікацій суміжних галузей, зокрема, адміністративного та фінансового права. Необхідно підкреслити, що здійснення адміністративно-правових та фінансово-правових досліджень з питань встановлення змісту та сутності вини як умови адміністративної відповідальності спрямовується на вирішення проблеми пошуку напрямів забезпечення ефективності запобігання правопорушень, що виникають в наслідок протиправної діяльності юридичної особи.

Стан наукової розробки проблеми. Визначення змісту вини як елементу механізму юридичної відповідальності вимагає звернення дослідницької уваги як до загальнотеоретичних наукових розробок, так і до наукових висновків, досягнутих в межах спеціальних галузевих публікацій. В межах науково-теоретичних публікацій та практичних розробок вина розглядається через її розуміння як елементу делікту (О.В. Церковна [1]; Ю.О. Легеза [2, с. 886–888]); підстава застосування відповідальності (Д.М. Лук'янець [3]; Д.А. Рябікін [4]; В.К. Колпаков [5]; М.Й. Коржанський [6]); як принцип відповідальності (В.Д. Примак [7; 8]; Д.Г. Михайленко [9]); як передумова або умова відповідальності

© Червонописький В. С., 2023

(Б.В. Карнаух [10, с. 461–468]; І.С. Канзафарова [11]; Л.М. Касьяненко [12]). Але при цьому узагальненого підходу до встановлення її змісту не вироблено, що обумовлює актуальність даної наукової розробки.

Метою статті є дослідження формування наукового концепту вини в межах адміністративної науки.

Виклад основного матеріалу. Питання застосування заходів адміністративної відповідальності до юридичних осіб розглядалось в межах загальнотеоретичних розробок, де варто виокремити дисертацію Ю.А. Дорохіної на тему «Забезпечення прав юридичної особи в адміністративних провадженнях» (2010 р.) [13; 14, с. 141–145], де вченою обґрунтовано, що підставою для застосування юрисдикційних обмежувальних права юридичних осіб заходів є певна сукупність юридичних фактів, які переважно мають бути протиправними діями, тоді як правомірні дії є підставою для участі юридичних осіб у неюрисдикційних проваджень. Таким чином, вченою доводиться, що юридичних осіб можуть бути застосовані заходи механізму адміністративної відповідальності і без необхідності процесуального доведення її вини [13, с. 200–201]. Визначення змісту механізму адміністративної відповідальності юридичних осіб через призму застосування до таких суб'єктів адміністративно-господарських санкцій здійснено було у монографічному дослідженні І.С. Войтенко на тему «Адміністративно-правові засади застосування адміністративно-господарських санкцій» (2011 р.), де вперше було обґрунтовано авторське визначення «адміністративно-господарських санкцій, як комплексу заходів адміністративного впливу в системі державного управління у сфері господарських відносин, безпосереднє призначення яких полягає у припиненні правопорушень та ліквідації їх наслідків, ефект від застосування яких виявляється у сприянні дотриманню правопорядку, підвищенні якісного рівня перебігу внутрішньогосподарських операцій та взаємодії суб'єктів господарювання із державою» [14, с. 9].

Варто зазначити, що дослідження застосування вини як умови адміністративної відповідальності розглядалось в межах внутрішньо галузевих спеціальних досліджень, де в межах окремих сфер суспільних відносин вивчались механізми оптимізації таких правозастосовчих процесів. Зокрема, у наукових працях Ю.В. Венгер вивчалось питання встановлення вини як умови адміністративної відповідальності юридичних осіб у сфері стандартизації [15, с. 85–87].

Питання застосування адміністративно-господарських санкцій у сфері містобудування розглядались у дисертації О.Б. Ляшка на тему «Адміністративні послуги у сфері містобудування» (2015 р.), де розглядалось питання участі суб'єктів господарювання у здійсненні дозвільно-ліцензійних проваджень з питань організації підготовчих, будівельних та архітектурних робіт, а також щодо запобігання вчинення правопорушень у цій сфері правовідносин [16]. Проблематика встановлення засад здійснення містобудівної діяльності, в тому числі крізь призму розгляду питання застосування заходів адміністративної відповідальності до юридичних осіб порушувалось у дисертації Є.А. Неборського на тему «Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів містобудування» (2020 р.) [17].

На рівні монографічного дослідження розглянуто проблематика формування загальнонаціональної політики у сфері містобудування у дисертації О.О. Череміса [18], де окрема дослідницька увага приділена встановленню змісту структури земельних правопорушень у сфері містобудування як підстави юридичної відповідальності, дослідженню її суб'єктивних та об'єктивних елементів, і в тому числі вини як елементу суб'єктивної сторони земельних правопорушень.

Дисертація М.Я. Сакали на тему «Відповідальність юридичних осіб за податкові правопорушення» (2011 р.) є цінною з точки зору науково-теоретичного дослідження та практики правозастосування тим, що автору вдалося обґрунтувати розуміння таких категорій, як «штраф», що вченим розуміється як «грошове стягнення, що застосовується уповноваженим органом державної влади до платника податків; «пеня» як санкція, що застосовується до юридичних осіб за вчинення податкових правопорушень, що спрямовується на відновлення порушеного режиму формування дохідної частини Державного та місцевих бюджетів за рахунок податків [19, с. 9–10].

Крім того питання фінансово-правової відповідальності юридичних осіб розглядалось у дисертації М.О. Федорова на тему «Вина у фінансовому праві» (2013 р.) [20; 21], де вченим обґрунтовано висновок про систему обставин, що виключають вину в податкових правовідносинах, які, зокрема, не є систематизованими, та передбачаються відповідно до ч. 44.5 ст. 44, ч. 49.6 ст. 49, ст. 53, ч. 54.5 ст. 54, ч. 129.6 ст. 129 Податкового кодексу України. При цьому вченим зроблено висновок, про те, що звільнення від податкової відповідально-

сті законодавцем пов'язується із необхідністю встановлення вини платника податків. Тобто податкова відповідальність є відповідальністю, що вимагає доведення вини платника податків, але при цьому відповідно до норм ПК України вина відноситься до факультативних умов застосування фінансово-правових санкцій.

Цікавим з точки зору міжгалузевого характеру дослідження є наукова праця Н.О. Гуторової [22], де досліджено питання кримінально-правової відповідальності у сфері фінансів, при цьому окремо розглядається проблематика застосування кримінально-правових санкцій до юридичних осіб, винних у вчиненні фінансових злочинів.

У наукових публікаціях О.О. Дудорова висвітлюються питання кримінально-правової відповідальності юридичних осіб за вчинення податкових правопорушень [23].

Висновки. Узагальнюючи, варто зробити висновок, що в контексті фінансового права та правовідносин, питання вини стосується визнання особою (юридичною чи фізичною) своєї вини у порушенні фінансових норм, податкових обов'язків чи інших фінансових відносин. Вину можна визнати на підставі добровільного визнання або у результаті дій контролюючих органів, таких як перевірки, ревізії, обстеження тощо. Основні аспекти вини в фінансовому праві включають: усвідомлення та умисне спрямування дій, що розуміється як те, що особа мала свідомість та умисел у вчиненні дій, які порушують фінансові закони чи норми; подання інформації: особа може визнати свою вину, подаючи відповідну інформацію контролюючим органам або використовуючи інші механізми саморегулювання; дії контролюючих органів: контролюючі органи мають право проводити різноманітні заходи для виявлення порушень та визначення вини осіб у сфері фінансів; юридична відповідальність: визнання вини може призвести до юридичної відповідальності, яка може включати штрафи, покарання, відшкодування збитків тощо. Отже, фінансове право регулює відносини у сфері фінансів, оподаткування та інших фінансових зобов'язань, і визнання вини є важливим елементом ефективного функціонування цього правового поля.

В межах фінансово-правових досліджень відбувається акцентуація уваги на проблемі відсутності чіткого визначення складу фінансового правопорушення в законодавстві, що дійсно може ускладнювати процес призначення заходів відповідальності та їх застосування. Невизначеність та прогалини у законодавстві залишають широкий простір для тлумачень і можуть призводити до ситуацій, коли правопорушення залишаються без належного застосування відповідальності.

Таким чином, в межах адміністративно-правової та фінансово-правової науки формується науковий підхід, що попри відсутність прямої вказівки у нормативних положеннях чинного деліктного законодавства положень про те, що юридична особа може бути суб'єктом відповідальності за правопорушення, передбачені КУпАП, юридична особа є носієм адміністративної деліктоздатності.

Список використаної літератури:

1. Церковна О. Вина, як елемент складу цивільно-правового делікту. URL:https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/Ryga_07_12_2018/Ryga18(24).pdf
2. Легеза Ю.О. Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення. В кн. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 5. Харків, 2020. С. 886–888.
3. Лук'янець Д.М. Вина як суб'єктивна підстава адміністративної відповідальності та проблеми її визначення. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_KPD/Lukianets_23.pdf
4. Рябікін Д. А. Вина як підстава для відповідальності морського перевізника. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 73. С. 304–310.
5. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
6. Коржанський М.Й. Вина у кримінальному праві. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1 : А–Г. С. 394.
7. Примак В.Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика). К.: Юрінком Інтер, 2008. 432 с.
8. Примак В. Ознаки непереборної сили у відносинах цивільно-правової відповідальності. *Юридична Україна*. 2008. № 6. С. 60–67.
9. Михайленко Д.Г. Об'єктивне ставлення у вину в сучасному кримінальному праві. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4157/32.%20Mychailenko%20D.%20Obektyv%20stanov%20vin.pdf
10. Карнаух Б. Вина як антропологічна умова приватноправової відповідальності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1–2. С. 461–468.

11. Канзафарова І.С. Вина як умова деліктної відповідальності в країнах континентальної правової сім'ї. *Держава і право*: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки. Вип. 29. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. С. 372–376.
12. Касьяненко Л.М. Деякі особливості фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства. Черновці : Рута, 2003. С. 260–267.
13. Дорохіна Ю.А. Забезпечення прав юридичної особи в адміністративних провадженнях : автореф. дис. … к.ю.н :. 12.00.07. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 20 с.
14. Дорохіна Ю.А. Способи захисту прав юридичної особи в адміністративному провадженні. *Держава та регіони*. *Серія: Право.* 2009. № 1. С. 141–145.
15. Войтенко І.С. Адміністративно-правові засади застосування адміністративно-господарських санкцій : дис. … к.ю.н. 12.00.07. Ірпінь, 2011. 216 с.
16. Венгер Ю.В. Вина як суб'єктивна підстава адміністративної відповідальності юридичної особи за вчинене правопорушення у сфері стандартизації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2015. №13. Том 1. С. 85–87
17. Ляшко О.Б. Адміністративні послуги у сфері містобудування : дис. … к.ю.н. : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 225 с.
18. Неборський Є. А. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів містобудування : дис. … к.ю.н. 12.00.07. Київ, 2020. 246 с.
19. Череміс О. О. Земельне правопорушення у сфері містобудування як підстава юридичної відповідальності : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 247 с.
20. Сакали М.Я. Відповідальність юридичних осіб за податкові правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М.Я. Сакали. К., 2011. 20 с.
21. Федоров М. О. Вина у фінансовому праві України : к.ю.н. : спец.. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ: Київський міжнародний університет, 2013. 257 с.
22. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.
23. Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків : кримінально-правові аспекти. К. : Видавництво «Істина», 2006. 648 с.

Chervonopyskyi V. S. Formation of the scientific concept of guilt within administrative science

The purpose of the article is to conduct research on the formation of the scientific concept of guilt within the framework of administrative science. The author concluded that in the context of financial law and legal relations, the question of guilt refers to the recognition by a person (legal or physical) of his guilt in violation of financial norms, tax obligations or other financial relations. It was found that guilt can be recognized on the basis of voluntary recognition or as a result of the actions of control bodies, such as checks, audits, surveys, etc. It has been established that the main aspects of guilt in financial law include: awareness and intentional direction of actions, which is understood as the fact that a person had awareness and intention in committing actions that violate financial laws or regulations; submission of information: a person may plead guilty by submitting relevant information to regulatory bodies or using other self-regulation mechanisms; actions of supervisory bodies: supervisory bodies have the right to carry out various measures to detect violations and determine the guilt of persons in the field of finance; Legal Liability: Pleading guilty may result in legal liability, which may include fines, penalties, damages, and more. It was determined that within the framework of financial and legal research, attention is focused on the problem of the lack of a clear definition of the composition of a financial offense in the legislation, which can really complicate the process of assigning measures of responsibility and their application. It is emphasized that a scientific approach is being formed within the scope of administrative-legal and financial-legal science, that despite the absence of a direct indication in the normative provisions of the current tort law of the provisions that a legal entity can be the subject of liability for offenses provided for by the Code of Criminal Procedure, a legal entity is bearer of administrative tort capacity.

Key words: *administrative-delict legal relations, guilt, financial and legal science, administrative science, concept.*

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.15

І. В. Шпак
здобувач кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету

ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ЗА ВИДАТКАМИ БЮДЖЕТУ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ТА ОБОРОНУ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Із початком російського вторгнення змінилися умови, що пов'язані з наповненням Державного бюджету України та місцевих бюджетів, і, відповідно, з формуванням видатків. Забезпечення належного фінансування сектору національної безпеки та оборони – це актуальна проблема на сучасному етапі формування держави, яка вимагає негайного вирішення, а здійснення контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України визнається як один із основних пріоритетів. У статті розглянуто правові засади фінансування системи забезпечення національної безпеки України, охарактеризовано різні погляди вчених щодо трактування понять «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», «фінансування», «видатки бюджету», «контроль», узагальнено досвід зарубіжних країн щодо фінансування національної безпеки та оборони і здійснення контролю у цій сфері. Обґрунтовано необхідність застосування зарубіжного досвіду, з врахуванням українських реалій, щодо забезпечення належного рівня фінансування національної безпеки та оборони і здійснення контролю за бюджетними видатками в досліджуваній сфері, зокрема: виявлення суперечливостей законодавчої і нормативної баз та приведення їх у відповідність; забезпечення прозорості видатків бюджету, що дало б змогу встановити фактичний стан щодо використання бюджетних коштів на національну безпеку та оборону України; чітке розмежування та усунення дублювання компетенції різних суб'єктів забезпечення національної безпеки в державі; реформування органів державного бюджетного контролю шляхом організації їхньої діяльності відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів; удосконалення законодавства, спрямованого на забезпечення професійної незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю та орієнтація їхньої роботи на результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони.

Ключові слова: *фінансові правовідносини, бюджетні правовідносини, національна безпека, національна оборона, видатки бюджету, фінансування національної безпеки та оборони, контроль*

Вступ. Сучасна наука має високорозвинену систему знань у сфері забезпечення безпеки та її ефективного фінансування. Це зумовлено формуванням науки на основі нових поглядів, ідей, способів мислення вчених та світових тенденцій розвитку. Водночас, кардинальні зміни в світогляді, спрямовані на вирішення ключових викликів сучасності, вимагають переосмислення традиційних концепцій та розробки зовсім нових. Теоретичні та практичні аспекти, пов'язані з забезпеченням національної безпеки, потребують комплексного підходу, який включає загальнотеоретичні дослідження, досягнення галузевих наук, потреби практики в інтересах безпеки особистості, суспільства та держави. Зазначені аспекти стають особливо актуальними через збільшення та зміну видів безпеки, виникнення нових потенційних загроз та викликів, динамічні зміни у світовому геополітичному просторі.

Сучасний світ характеризується численними соціальними проблемами та наявністю «точок напруження», а також бажанням інших країн реалізовувати свої геополітичні стратегії. На сьогодні воєнний стан в нашій державі та виникнення різних загроз громадянам і суспільству здійснили неабиякий вплив на звичайний порядок функціонування бюджетної системи України. За таких умов виникає необхідність в плануванні ефективних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, належне фінансування національної

© Шпак І. В., 2023

безпеки та оборони і здійснення контролю за бюджетними видатками цій сфері.

Важливо, щоб зміст перетворень був пов'язаний із збереженням та укріпленням державного суверенітету й територіальної цілісності, а фінансові та бюджетні правовідносини були спрямовані на забезпечення належного фінансування сфери національної безпеки та оборони, що страждає від наслідків збройного конфлікту.

Таким чином, у сучасних умовах першочерговими завданнями вищих органів державної влади є розроблення дієвих напрямків бюджетної політики в умовах воєнного стану, пошук нових шляхів наповнення дохідної частини Державного бюджету України, залучення додаткових фінансових ресурсів за рахунок підтримки міжнародних партнерів, здійснення своєчасного та ефективного контролю за бюджетними видатками, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони. Саме тому, дослідження правових засад забезпечення належного рівня фінансування національної безпеки та оборони і здійснення контролю за бюджетними видатками в досліджуваній сфері потребує детального аналізу й дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні питання та проблеми здійснення видатків бюджету представлені у наукових доробках таких вітчизняних науковців: В. Андрущенка, В. Білоуса, О. Бодрука, О. Василика, О. Власюка, Л. Воронової, Н. Воротіної, А. Гарбінської-Руденко, В. Дем'янишина, О. Дзьобаня, О. Дмитрик, О. Кириленко, М. Кучерявенка, Т. Латковської, О. Музики-Стефанчук, А. Нечай, Н. Нижник, В. Опаріна, О. Орлюк, Ю. Пасічник, Н. Пришви, О. Романенка, Л. Савченко, В. Чернадчука, С. Юрія, Н. Якимчук та інших. Безумовно внесок згаданих учених є вагомим, однак окремі аспекти здійснення контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону України залишаються невирішеними, відтак існує потреба в їх подальшому вивченні та обговоренні з урахуванням існуючого зарубіжного досвіду.

Метою статті є з'ясування особливостей фінансового забезпечення національної безпеки та оборони України, визначення правових засад контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону, а також пошук шляхів і напрямів удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека будь-якої держави, враховуючи її багатоаспектність і комплексність, потребує соціальної системи забезпечення, головним завданням якої є виконання певних дій, що спрямовані на захист національних цінностей, а також реалізацію національних інтересів.

У зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України, соціальною напруженістю, економічною кризою, важливим завданням є створення цілісної та ефективної системи національної безпеки держави, а правове регулювання фінансування національної безпеки України – першочергове завдання на сьогодні. У цьому контексті потребують подальших досліджень підходи до розуміння як системи національної безпеки, так і системи забезпечення національної безпеки. Поняття «система національної безпеки» є доволі складним у своєму тлумаченні, а тому науковці, які займаються дослідженням вказаної проблематики, ототожнюють його з поняттям «система забезпечення національної безпеки». Проте, «система національної безпеки» є системоутворювальною категорією, на відміну від «системи забезпечення національної безпеки», а тому їй відводиться роль забезпечувального елементу. На думку В. Антонова, під системою національної безпеки варто розуміти сукупність окремих порівняно самостійних та необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз. Такий підхід, на думку автора, дає можливість досліджувати систему національної безпеки як складну систему взаємопов'язаних складових елементів, об'єктів, явищ та процесів, що перебувають між собою у певних відносинах та протиріччях, що розгортаються у просторі та часі [1, с. 97–98]. Українські науковці О. Дзьобань та О. Соснін, розглядають досліджувану категорію як певну сукупність суспільних і державних структур та недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав та свобод громадян, базових цінностей суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також підсистему державних законодавчих актів та нормативних документів недержавних (суспільних) організацій [2, с. 91]. У свою чергу В. Ліпкан акцентує увагу на тому, що у зв'язку із не розробленістю методологічних підходів відносно аналізу національної безпеки, в тому числі її базових категорій, виникли прогалини й щодо визначення системи національної безпеки. Відтак дослідник стверджує, що система національної безпеки –

це множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпеки внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки [3, с. 261].

Варто зазначити, що існують різноманітні погляди дослідників щодо з'ясування поняття «система забезпечення національної безпеки». Деякі науковці вбачають визначення терміну спираючись на адекватність загроз та відповідні засоби, що повинна вживати держава. Так, М. Левицька, стверджує, що система забезпечення національної безпеки формується для того, щоб вчасно виявити та об'єктивно оцінити загрози, що стосуються національних інтересів та вжиття відповідних заходів для їх усунення [4, с. 149]. Дещо іншою є думка О. Бодрука, який вбачає визначення поняття системи забезпечення національної безпеки у тому, що це можливість держави охороняти свої інтереси та здійснювати своє завдання у сфері безпеки як у внутрішній, так і у зовнішній політиці [5, с. 201]. Розглядаючи систему забезпечення національної безпеки як невід'ємну складову системи національної безпеки, професор Г. Ситник трактує її як сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та інших) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадові особи держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, державні установи та заклади, сили та засоби сектору безпеки, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та іншого характеру) щодо реалізації національних інтересів… [6, с. 168-169]. Водночас, вчений зауважує, що під системою національної безпеки варто розуміти відкриту, динамічну, соціальну систему, метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільного організму та здатності держави відстоювати вказані інтереси [6, с. 117].

Принагідно зазначити, що поняття «система національної безпеки» та «система забезпечення національної безпеки» і досі не отримали свого правового визначення, а тому не відображаються й у чинному законодавстві України. Пропонується під системою забезпечення національної безпеки розуміти систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

У нашій країні проблема формування системи забезпечення національної безпеки потребує комплексного перегляду та вдосконалення (починаючи від норм Конституції України, завершуючи відомчими інструкціями) у зв'язку із застарілістю законодавства в даній сфері, особливо у питаннях взаємовідносин та координації дій органів державної влади та силових структур як у мирний час, так і у кризові періоди. Варто зауважити, що у 2014 році рівень системи забезпечення національної безпеки України виявився неспроможним ефективно протистояти російській агресії. Переважна частина озброєння, військової і спеціальної техніки його суб'єктів були морально і фізично застарілими. Система управління військовими формуваннями та правоохоронними органами, їх розвідувальне, матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення не відповідали вимогам ведення воєнних конфліктів [7, с. 7]. Протягом останніх 9 років робота над формуванням системи забезпечення та фінансування національної безпеки постійно тривала. Ключовим завданням було вирішити проблему системи забезпечення та фінансування національної безпеки не фрагментарно, поступово поповнюючи її окремими елементами, а комплексно – як цілісної багатоаспектної та багаторівневої системи. Утім, у перші дні повномасштабного вторгнення виявилось, що раніше сформований сектор національної безпеки та оборони як основний складовий елемент системи забезпечення національної безпеки остаточно не був сформований і не був готовий в повній мірі діяти як єдина функціональна структура. Наразі, першочерговим завданням побудови системи національної безпеки в Україні є створення дієвого механізму виявлення, прогнозування і знешкодження загроз та інших дестабілізуючих чинників суспільного розвитку, сприяння нормалізації функціонування базових структур суспільства, зокрема виведенню Української держави з внутрішньої кризи, відродженню повнокров-

ної життєдіяльності української нації. Розвиток суспільного організму має бути зорієнтований на підвищення рівня національної безпеки. Спроможність структур суспільства, насамперед економіки, виконувати, окрім безпосередніх функцій, також функції чинників національної безпеки дає підстави розглядати їх як гарантії безпеки, а національну безпеку – як систему суспільно-державних гарантій, що утворюється сукупністю визначених засобів захисту від конкретних загроз, а також рівнем розвитку всіх секторів суспільства.

У післявоєнний період основне призначення системи забезпечення національної безпеки повинне спрямовуватися на досягнення цілей національної безпеки (відвернення реальних та потенційних загроз, які унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України), а також стратегічної мети держави – створення незалежної, демократичної і суверенної країни. Слушним є твердження М. Шевченка, який зауважує, що реалізація даної мети можлива лише через налагодження усіх функцій забезпечення національної безпеки, а також визначення конкретних завдань [8, с. 17].

Із прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» [9], а також набранням чинності Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» [10] розпочалося концептуальне оновлення та правове врегулювання діяльності в сфері національної безпеки і оборони України, що створило умови для побудови дієвої вертикалі управління сектором безпеки та оборони. На сьогодні ж центральними органами виконавчої влади продовжується робота щодо опрацювання тих нормативних документів, які виконують завдання в сфері національної безпеки та оборони. Важливо, аби при формуванні нормативно-правової бази нашої держави був врахований досвід побудови систем національної безпеки провідних країн світу.

Розглянувши основні засади формування системи забезпечення національної безпеки України доцільно перейти до розгляду питань, пов'язаних із фінансуванням національної безпеки та оборони і здійсненням контролю у цій сфері.

У Бюджетному кодексі України визначено, що фінансування бюджету – це надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету [11].

Відповідно до п. 13 ст. 2 Бюджетного кодексу України, видатками бюджету є кошти, що спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом [11]. Наведене тлумачення категорії «видатки бюджету» не розкриває повною мірою її зміст і специфічні особливості, що зумовлює пошук нових підходів визначення. Трактування видатків бюджету, здійснюване вченими правниками, здебільшого відрізняється від того, що наводиться економістами. Так, О. Орлюк під видатками бюджету розуміє прямі цільові витрати держави, що забезпечують її безперебійне функціонування і відображають економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом частини національного доходу, яка концентрується у бюджеті [12]. Водночас, А. Монаєнко вважає доцільним визначити «видатки бюджету» як публічні, безперервні та прямі витрати держави, пов'язані з її функціонуванням з приводу розподілу і використання централізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань та функцій держави [13, с. 443]. Більш влучним є визначення видатків бюджету, надане В. Чернадчуком, як постійних, безперервних, безповоротних, нормативно встановлених та забезпечених компетенційних витрат з відповідних бюджетів суспільно-територіальних утворень на цілі й в обсязі, що передбачені актом про бюджет з метою фінансування визнаних публічних потреб [14, с. 191]. Із огляду на вищезазначені визначення, можна дійти висновку, що вони є загальними і повною мірою не розкривають сутності видатків бюджету. У зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до Бюджетного кодексу України, і під визначенням «видатки бюджету» закріпити, що це частина фінансових ресурсів держави, які зосереджені в бюджетах відповідних рівнів та спрямовуються на здійснення програм та заходів, які покладені на органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до положень бюджетного законодавства.

Згідно статті 87 Бюджетного кодексу України до видатків, що здійснюються з Державного бюджету України належать видатки на національну оборону [11]. Беручи вищенаведене

тлумачення за основу, можна сформулювати таке визначення поняттю «видатки бюджету на національну безпеку та оборону» – це бюджетні ресурси, які спрямовуються на здійснення завдань і функцій щодо забезпечення національної безпеки та оборони держави, передбачені відповідним бюджетом.

Забезпечення та фінансування національної безпеки та оборони є вкрай важливим питанням для України і постійно перебуває в центрі уваги інших країн світу. Проте в наш час не існує загальноприйнятого визначення таких термінів як «національна безпека», «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки», «видатки бюджету». Кожна країна визначає індивідуально, враховуючи свої можливості, ті сфери, які вона вважає частиною національної безпеки, а також перелік об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи з завдань, що стоять перед державою на національному та міжнародному рівнях.

Загальновідомо, що основою системи національної безпеки будь-якої країни є концептуальні політичні нормативно-правові документи, у яких висвітлені офіційні погляди на роль та місце держави в світі, її національні цінності, інтереси й цілі, а також способи й засоби протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам та небезпекам. Проаналізувавши досвід зарубіжних країн, було встановлено, що існують дві моделі створення систем забезпечення національної безпеки, а саме: англо-саксонська та європейська, при формуванні яких значущу роль відіграють історичні традиції, географічне положення, чисельність населення, площа країн, рівень фінансування, досконалість законодавства та наявність міжнародних договорів. У цілому, структура системи забезпечення національної безпеки у світі ґрунтується на тенденціях, які виходять з того, що гарантування національної безпеки є пріоритетним завданням будь-якої держави. Воно полягає в усуненні чи подоланні деструктивного впливу внутрішніх, регіональних і глобальних чинників, які перешкоджають або гальмують досягнення національно важливих цілей, спрямованих на забезпечення мирного життя нації та попередження можливих загроз.

Із метою повного, всебічного та об'єктивного з'ясування особливостей здійснення контролю за використанням бюджетних коштів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони держави, варто визначити сутність контролю як правової категорії. Так, деякі вчені під терміном «контроль» розуміють процес забезпечення досягнення організацією певної цілі, що містить чітко встановлені критерії, визначення фактичних результатів, а також здійснення коригувань у випадку виявлення, що кінечні результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв [15, с. 293]. На думку В. Авер'янова, контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи [16, с. 351]. Т. Коломоєць тлумачить контроль як функцію управління, засіб виконання управлінських завдань, яким властивий активний характер, тобто суб'єкти контролю мають право здійснювати втручання у діяльність підконтрольних об'єктів [17, с. 128]. О. Бандурка переконаний, що контроль є своєрідною формою зворотного зв'язку, яка дозволяє побачити і виявити, наскільки точно додержуються задані параметри системи управління, тобто процес забезпечення досягнення об'єктом управління поставлених перед ним цілей [18, с. 303]. Здійснивши узагальнення вищенаведених трактувань контролю як складної та багатоаспектної категорії, пропонуємо під вказаним поняттям розуміти діяльність уповноважених осіб, що включає в себе конкретні дії та заходи, спрямовані на визначення і оцінку дійсного стану виконання правил поведінки та/або отриманих результатів щодо об'єкта контролю встановленим стандартам, цілям чи планам, а також направлені на встановлення певної послідовності дій із виявлення порушень і, як наслідок, притягнення винних осіб до відповідальності.

Моделі організації державного фінансового контролю у зарубіжних країнах пройшли довгий еволюційний шлях, переходячи від простих форм до складних систем, які не лише виконують контрольно-перевірні процедури, а й гарантують ефективне здійснення моніторингу та запобігання вчиненню фінансових правопорушень. Важливо відзначити, що на побудову моделі системи державного фінансового контролю впливають різні чинники, зокрема такі як історичні умови, суспільний лад, форми правління, політичні традиції і панівні моделі правового регулювання. Зараз більшість країн мають чітко визначені системи державного фінансового контролю, а Конституція та прийняті на її основі закони становлять правову основу організації рахункових відомств та забезпечення їхнього функціонування. Як показує світова

практика, державні органи влади, здійснюючи зовнішній фінансовий контроль за видатками з бюджету, мають єдину назву – Вищі органи фінансового контролю. Однак, у різних країнах такий орган має свою назву, наприклад, у Німеччині і Франції – Рахункова палата, у Великій Британії – Національне контрольно-ревізійне управління, у Швеції – Національне Ревізійне Бюро [19, с. 97]. Здебільшого, під Вищим органом фінансового контролю розуміється такий незалежний, колегіальний орган державної влади, який покликаний здійснювати зовнішній фінансовий контроль за своєчасністю, ефективністю та цільовим використанням бюджетних коштів, зокрема й тих, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони. У ході проведеного дослідження було встановлено, що у світовій практиці спільними функціями органів державного фінансового контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону є наступні: контроль дохідних джерел бюджету, контроль за бюджетними видатками, недопущення здійснення фінансових зловживань завдяки вдосконаленню законодавства. Отже, результати проведеного дослідження свідчать, що досвід зарубіжних країн щодо здійснення контролю за видатками бюджету на національну безпеку та оборону відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам, а забезпечення високого рівня незалежності посадових осіб органів контролю визначається відповідними законодавчими нормами. Під час проведення контролю за використанням бюджетних коштів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони компетентні органи зарубіжних країн перевіряють не лише відповідність процедур обліку та звітності, а й обґрунтованість кожної операції, визначають результативність та ефективність використання бюджетних видатків.

Висновки. Із огляду на зарубіжний досвід, надійний захист населення й території держави, базових національних цінностей та інтересів, джерел матеріального достатку і духовного розвитку нації від зовнішніх та внутрішніх загроз гарантується не тільки боєздатністю Збройних Сил держави, ефективністю діяльності розвідувальних служб та контррозвідки, органів правопорядку, мережі дипломатичних установ, а й рівнем розвитку економіки, усіх її структур та інфраструктур, дієздатністю органів державної влади, соціального захисту населення тощо. Саме тому, Україні потрібно працювати над створенням ефективної та досконалої системи забезпечення і фінансування національної безпеки та оборони. При цьому, такі перетворення варто здійснювати із врахуванням позитивного досвіду інших країн, що полягає у виявленні суперечливостей законодавчої і нормативної баз та приведенні їх у відповідність; забезпеченні прозорості видатків бюджету, що дало б змогу встановити фактичний стан щодо використання бюджетних коштів на національну безпеку та оборону України; чіткому розмежуванні та усуненні дублювання компетенції різних суб'єктів забезпечення національної безпеки в державі; реформуванні органів державного бюджетного контролю шляхом організації їхньої діяльності відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів; удосконаленні законодавства, спрямованого на забезпечення професійної незалежності посадових осіб органів державного бюджетного контролю та орієнтації їхньої роботи на результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони. В умовах сьогодення надзвичайно важливо здійснювати пошук надійних та стабільних джерел додаткового наповнення Державного бюджету України та місцевих бюджетів, за рахунок яких зростуть бюджетні видатки, а це в свою чергу спричинить реалізацію заходів щодо забезпечення державного суверенітету, підвищення обороноздатності і безпеки держави, подолання негативних наслідків, спричинених широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Список використаної літератури:

1. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
2. Дзьобань О., Соснін О. Теоретичні основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ : Освіта України, 2009. С. 91.
3. Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. С. 261.
4. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. С. 149.
5. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Рада національної безпеки і оборони України. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ : НІПМБ, 2001. С. 201.

6. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика) [текст] : монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.
7. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». К. : НІСД, 2014. 148 с.
8. Шевченко М. М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки.* 2014. № 3–4. С. 14–24.
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 (дата звернення: 24.05.2023).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5 (дата звернення: 24.05.2023).
11. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 26.05.2023).
12. Фінансове право. Академічний курс : [підруч.] / Орлюк О. П. К. : Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
13. Монаєнко А. О. Особливості фінансування видатків у фінансовому праві та чинному законодавстві України і зарубіжних країн. Київ, 2008. С. 443.
14. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2010. 419 с.
15. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К. : Атіка, 2003. 576 с.
16. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у двох томах: Том 1. Загальна частина / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. К.: ТОВ Юридична думка, 2007. 592 с.
17. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Істина, 2008. 216 с.
18. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України : монографія. Харків : НУВС, 2004. 780 с.
19. Телюк К. Ф. Фінансування національної оборони у зарубіжних країнах. Київ, 2015. С. 96–102.

Shpak I. V. Legal basis of control over budget expenditures on national security and defense of Ukraine taking into account foreign experience

With the beginning of the Russian invasion, the conditions related to the filling of the State Budget of Ukraine and local budgets and, accordingly, the formation of expenditures, changed. Ensuring adequate financing of the national security and defense sector is an urgent problem at the current stage of state formation that requires immediate resolution, and the control of budget expenditures for national security and defense of Ukraine is recognized as one of the main priorities. The article examines the legal principles of financing the national security system of Ukraine, characterizes the different views of scientists regarding the interpretation of the concepts «national security system», «system of national security», «financing», «budget expenditures», «control», summarizes the experience of foreign countries regarding financing of national security and defense and implementation of control in this area. The need to apply foreign experience, taking into account Ukrainian realities, to ensure the appropriate level of financing of national security and defense and control of budget expenditures in the researched area is substantiated, in particular: identifying inconsistencies in the legislative and regulatory frameworks and bringing them into line; ensuring transparency of budget expenditures, which would make it possible to establish the actual situation regarding the use of budget funds for national security and defense of Ukraine; clear demarcation and elimination of duplication of competence of various subjects of ensuring national security in the state; reforming state budget control bodies by organizing their activities in accordance with generally accepted international standards; improvement of legislation aimed at ensuring the professional independence of officials of state budget control bodies and the orientation of their work on the effectiveness and efficiency of spending budgetary resources allocated for the needs of national security and defense.

Key words: *financial legal relations, budgetary legal relations, national security, national defense, budget expenditures, financing of national security and defense, control.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.16

Н. А. Шуст
аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

РОЛЬ І МІСЦЕ СУДІВ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано роль і місце судів апеляційної інстанції у системі судоустрою України як суб'єктів адміністративного права та досліджено відповідне питання крізь призму реалій сьогодення та діючого нормативно-правового забезпечення.

Внутрішньоорганізаційна діяльність адміністративного апеляційного суду полягає в потребі такого судового апарату дослідити наявні обставини справи, оцінити та прийняти рішення щодо вже прийнятого судом першої інстанції рішення, оскільки строки набуття ним законної сили (а відповідно – строки оскарження винесеного, але не набутого сили рішення) є досить стислими. Визначальним є те, що апеляційна скарга відтермінує вступ у силу рішення суду першої інстанції, що чітко врегульовує верховенство апеляційного суду над судом місцевим судом і чітко окреслює роль і місце апеляції в системі судоустрою України.

Для реалізації та втілення в життя відповідного повноваження апарат такого суду має провести підготовчу роботу щодо організації судового засідання, втілення в життя всіх процесуальних норм пов'язаних із захистом прав і свобод людини і громадянина в такий спосіб. Крім цього, важливим є дотримання принципу змагальності та рівноправності сторін, котрі в даному випадку є протилежними й такими, що обстоюють свою юридичну позицію.

Авторкою зазначається про те, що адміністративно-правові відносини, як комплекс норм законодавства України, що регулюють діяльність як внутрішньоорганізаційну так і зовнішньо організаційну, що притаманна апеляційному адміністративному суду є невід'ємною частиною цього управлінського процесу.

Слід зауважити, що таке широке коло компетенції само собою визначає значиму роль та високе місце не лише в системі судоустрою України (як організаційно-правовій характеристиці діяльності всієї судової гілки влади), а й у контексті процесуальної діяльності такого суду, що в свою чергу набуває все ширшої компетенції та все більш специфічних процесуальних повноважень, що також регулюються іншим розділом Кодексу адміністративного судочинства України.

Ключові слова: *апеляція, суди, суб'єкт адміністративного права, судоустрій, правосуддя, адміністративне судочинство.*

Актуальність. Система судоустрою України не є одноманітним явищем, а враховуючи важливість сталого та стабільного функціонування саме цієї гілки влади в державі, особливо під час дії правового режиму воєнного стану лише підвищу актуальність дослідження питань пов'язаних із функціонуванням судів в Україні загалом, а також внутрішньо організаційного контексту діяльності адміністративних судів апеляційної інстанції зокрема.

Права і свободи людини і громадянина є найбільшою соціальною цінністю, їх зміст і сутність, перш за все полягає у можливості громадянина чи особи користуватися та вільно реалізовувати ті гарантовані законодавством позиції, що є невід'ємною частиною його правового статусу. Відповідно, в разі порушення цих прав, або потреби з'ясувати правильність того чи іншого прийнятого юридичного рішення, зокрема в стосунках громадянин (особа) – держава, найбільш ефективним державним механізмом є звернення до адміністративного суду. Крім цього, його роль і місце в системі судоустрою, визначається як така, що має повноваження від імені України, виносити справедливі, правосудні та законні рішення на користь однієї чи іншої сторони. Судова система загалом, у свою чергу, має багато-

© Шуст Н. А., 2023

складовий характер і кожна наступна (вища) ланка забезпечує неупередженість та доступність до правосуддя попередньої, що в свою чергу ставить під пильне наукове око й потребу нагального опрацювання всіх, без виключення питань пов'язаних із його діяльністю.

Доступність до правосуддя, в свою чергу є однією з найважливіших складових прозорості, підзвістності та підконтрольності діяльності органів державної влади [1; 2; 3], що неодноразово зазначалось як вченими та дослідниками так і практиками-правозастовцями.

Так, внутрішньоорганізаційна діяльність адміністративного апеляційного суду, перш за все полягає в забезпеченні функціонування суду на такому рівні, що дозволяє безперешкодно та системно здійснювати правосуддя від імені України (українського народу). Роль і місце судів апеляційної інстанції у системі судоустрою України як суб'єктів адміністративного права полягає в тому, що такий орган є не просто суб'єктом відправлення правосуддя, а також – керуючим судом відносно судів нижчої інстанції, що включає до його адміністративно-правового статусу ще низку компетенцій і повноважень, котрі спрямовані не лише на забезпечення функціонування його самого, а судів нижчої інстанції, що знаходяться на його території.

Виклад основного матеріалу дослідження. В.М. Кравчук, досліджуючи інститут судової влади в Україні, серед функцій судової влади виділяє такі: 1) функція правосуддя, яка є стрижнем системи функцій судів та визначає місце і роль судової влади в суспільстві та державі [4, с. 397]; 2) охоронна функція, що передбачає охорону прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави; 3) контрольна функція: а) контроль за іншими гілками влади; б) контроль за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових та службових осіб у разі їх оскарження до суду; в) контроль за законністю та обґрунтованістю арештів та проведенням дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод людини та громадянина, передбачених ст. 29, 30, 31 Конституції України. Науковець зазначає, що для виконання судами зазначених функцій законодавством визначено повноваження судів за суб'єктним складом [5, с. 43–44]. Відповідно, зазначені компоненти адміністративно-правового статусу адміністративного суду апеляційної інстанції, створюють низку підстав, що розширяють коло його компетенції та накопичують додаткові повноваження, котрі в свою чергу чітко визначені Конституцією України та іншим законодавством. Роль і місце апеляційного адміністративного суду в даному випадку, визначається мірою та ступенем якісної реалізації покладених завдань, здійснення функцій і повноважень, що входять до кола його компетенції. При цьому, сутність і зміст апеляційної функції та внутрішньо організаційний процес пов'язаний із цим чітко випливає з історичного контексту формування інституту судової влади та концепту можливості перегляду судового рішення за наявності низки підстав. Це чітко визначає роль і місце апеляційного адміністративного суду в адміністративно-правових відносинах.

Дослідники, аналізуючи історичні та інші ретроспективні прототипи суду зазначають, що все ж таки мала місце процедура схожа за своєю суттю з оскарженням судових рішень. Зокрема, Новгородська судова грамота містила, що сторона за своєю ініціативою мала право звернутися до вищого суду зі скаргою, якщо вважала, що рішення є несправедливим. У зв'язку з цим суд вищої інстанції наділений був повноваженнями витребувати справу із нижчого суду, розглянути цю справу й винести нове рішення, при цьому існувала заборона подачі нових доказів і доводів. Якщо вищим судом встановлювалось, що провадження по справі було неповним і незрозумілим, а рішення не відповідало закону, тоді виносилось рішення про призначення нового розгляду справи [6, с. 27–28]. Аналогічні позиції, слід зазначити, наявні також і в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність системи судоустрою станом на сьогодні та наділяють апеляційний суд компетенцією перегляду рішення суду нижчої інстанції, а оскільки предметом спору в даному випадку може стати перш за все прийняття, скасування чи змінення адміністративно-управлінського рішення, важливим елементом даного процесу є визначення чіткої ролі та місця апеляційного суду в системі судоустрою загалом і в адміністративно-правових відносинах, зокрема. Водночас, таке право суду, приймати ті чи інші рішення, перш за все корелюється з нормами законодавства щодо підстав перегляду судового рішення та можливості суду вищої ланки втрутитись в розгляд відповідної справи або ж переглянути її.

Існування судів загалом в Україні ґрунтується на конституційному праві людини та громадянина на судовий захист, закріпленому статтею 124 Конституції України. Однак

реалізація такого права часом ускладнюється ухваленням незаконних та/або необґрунтованих судових рішень. Тому законодавець у п. 8 ч. 3 статті 129 Конституції України визначив, що однією з основних засад судочинства є право апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом [7]. Саме ця засада і норма чітко визначають роль і місце будь-якого апеляційного суду в системі судоустрою України, оскільки його функція чітко та зрозуміло визначена Основним Законом, а будь-яка подальша, у тому числі внутрішньоорганізаційна діяльність спрямована перш за все, на забезпечення втілення в життя зазначеної вище функції.

М.П. Запорожець через визначення предмета адміністративного права визначає адміністративно-правові відносини як сукупність взаємозв'язаних та відносно однорідних суспільних відносин, які виникають не лише у галузі зовнішньої діяльності суб'єктів державної влади, а й у процесі їх внутрішньоорганізаційної діяльності [8, с. 25]. Поняття адміністративно-правових відносин переважна більшість адміністративістів розуміє як суспільні відносини, які урегульовані адміністративно-правовими нормами. Однак, якщо вчені одностайні у тому, що такі суспільні відносини обов'язково повинні регулюватись адміністративно-правовими нормами, то щодо сфери такого правового регулювання існують різні думки [9]. Відповідно, належить додатково обґрунтувати позицію про те, що адміністративно-правові відносини, як комплекс норм законодавства України, що регулюють діяльність як внутрішньоорганізаційну так і зовнішньо організаційну, що притаманна апеляційному адміністративному суду є невід'ємною частиною цього управлінського процесу.

Подібне визначення дають й інші науковці, які під адміністративно-правовими відносинами розуміють суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [10, с. 57; 11, с. 49], а оскільки як судді так і працівники апарату суду є такими носіями, що власне й регулюється у тому числі нормами адміністративного права, питання виокремлення внутрішньоорганізаційної діяльності в окремий блок функціонування апеляційного адміністративного суду є актуальним та важливим. Як правильно зазначив В.Ю. Мащук, адміністративно-правові відносини у діяльності судів загальної юрисдикції виникають із приводу визначення і формування структури судів, організації їх роботи, розподілу навантаження, прав і обов'язків між суддями та працівниками апаратів судів тощо. Такого роду відносини відбивають завдання організації та забезпечення діяльності судової системи, мають внутрішній для держави характер [12, с. 42]. Наведені позиції додатково обґрунтовують думку про те, що внутрішньо-організаційна сутність діяльності апеляційного адміністративного суду як відносно судів нижчої так і вищої інстанції визначає його роль і місце в системі судоустрою України.

Дослідники, аналізуючи діяльність судів апеляційної інстанції загалом указують, що наприклад, важливим моментом у діяльності апеляційної інстанції господарського профілю при перегляді справи є перевірка правильності оцінки місцевим господарським судом доказів, що містять відомості про фактичні обставини та визначення юридичних наслідків цих обставин. Не можна говорити про правильне встановлення обставин справи, коли має місце помилка в оцінці доказів. Враховуючи те, що господарський суд апеляційної інстанції не зв'язаний доводами апеляційної скарги, а перевіряє законність і обґрунтованість судового рішення у повному обсязі, він має переоцінити всі докази, якими підтверджуються ті чи інші обставини справи, з метою правильного вирішення спору [13]. Поряд із цим, розглядаючи адміністративно-правові відносини в діяльності апеляційних судів, належить зауважити на позиції В.К. Колпакова, який, осмислюючи адміністративноправові відносини в умовах реформування адміністративного права відзначив, що поняття адміністративно-правових відносин стає більш широким і виходить за межі лише державного управління, оскільки норми адміністративного права регулюють не лише відносини державного управління, а й інші управлінські відносини (внутрішньо-організаційні) [14, с. 102]. Крізь призму норм адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності слід зауважити, що апеляційний адміністративний суд, перш за все зважає на аргументи викладені в рішенні першої інстанції, проте за наявності підстав переглядає відповідне, вже прийняте рішення, при тому, що строк оскарження рішення прийнятого судом першої інстанції аналогічно зазначається в такому рішення. В таких обставинах, апеляційний адміністративний суд має ширше коло повноважень щодо розгляду відповідної справи та частіше звертається до більш широкого правового тлумачення норм і категорій для прийняття рішення по справі.

О.І. Безпалова зазначає, що суди, розглядаючи судові справи мимоволі, виконують одну з важливих функцій держави, а саме правоохоронну [15]. Варто зазначити, що місце апеляційних судів у системі судоустрою України визначається не лише їх діяльністю щодо здійснення правосуддя та відповідно реалізацією правоохоронної функції держави. Апеляційні суди також аналізують судову статистику, надають допомогу судам першої інстанції тощо, хоча аналіз останніх публікацій та досліджень дозволяє зробити висновок про те, що науковці приділяли увагу лише здійсненню правосуддя апеляційними судами [16]. В цьому ж контексті, на нашу думку слід зазначити про те, що вказані функції відносяться до структури внутрішньо організаційних функцій судової системи України та цілком і повністю поглинаються адміністративними правовідносинами, що в свою чергу потребують додаткової регуляції та наукових досліджень основних і локальних проблемних питань, що негативно пливають на правореалізацію в даному сегменті. Крім цього, домінуюча роль апеляційного суду відносно суду першої інстанції тим чи іншим способом демонструє його верховенство відносно нього, а в свою чергу за наявності касаційного профільного суду – утворює засади та структуру системи судоустрою України.

Суть апеляційного провадження полягає у перевірці вищою судовою інстанцією (апеляційним судом) як з фактичного погляду (по суті), так і з юридичного погляду (по формі) рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили, на предмет їх законності, обґрунтованості та справедливості з ініціативи сторін у межах заявлених ними процесуальних вимог шляхом дослідження нових доказів, повторного дослідження обставин кримінального провадження з можливістю ухвалення нового рішення, яким повністю або частково замінюється рішення суду нижчого рівня. Значення апеляційного та касаційного провадження полягає в тому, що вони є: гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні; гарантією правильного розгляду та вирішення кримінального провадження судами першої інстанції (гарантією правосуддя); є формами контролю за судовою діяльністю судів нижчого рівня, слідчих суддів та її результатами з боку судів вищого рівня; у цих стадіях реалізується попереджувально-виховне завдання кримінального провадження [17].

Висновки. Відповідно, слід зазначити, що внутрішньоорганізаційна діяльність адміністративного апеляційного суду полягає в потребі такого судового апарату дослідити наявні обставини справи, оцінити та прийняти рішення щодо вже прийнятого судом першої інстанції рішення, оскільки строки набуття ним законної сили (а відповідно – строки оскарження винесеного, але не набутого сили рішення) є досить стислими. Визначальним є те, що апеляційна скарга відтермінує вступ у силу рішення суду першої інстанції, що чітко врегульовує верховенство апеляційного суду над судом місцевим судом і чітко окреслює роль і місце апеляції в системі судоустрою України.

Належить логічно та справедливо визначити, що для реалізації та втілення в життя відповідного повноваження апарат такого суду має провести підготовчу роботу щодо організації судового засідання, втілення в життя всіх процесуальних норм пов'язаних із захистом прав і свобод людини і громадянина в такий спосіб. Крім цього, важливим є дотримання принципу змагальності та рівноправності сторін, котрі в даному випадку є протилежними й такими, що обстоюють свою юридичну позицію.

Відповідно, на нашу думку, слід зауважити, що таке широке коло компетенції само собою визначає значиму роль та високе місце не лише в системі судоустрою України (як організаційно-правовій характеристиці діяльності всієї судової гілки влади), а й у контексті процесуальної діяльності такого суду, що в свою чергу набуває все ширшої компетенції та все більш специфічних процесуальних повноважень, що також регулюються іншим розділом Кодексу адміністративного судочинства України.

Список використаної літератури:

1. Наливайко Л.Р., Романов М.Ю. Поняття, ознаки та значення транспарентності в контексті євроінтеграції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 152–157. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2026/1/10.pdf
2. Наливайко Л. Р., Романов М.Ю. Принцип транспарентності влади: пострадянський та європейський досвід. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 9–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_6_4
3. Наливайко Л. Р., Романов М.Ю. Реалізація принципу транспарентності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Право*. 2016. № 41(1). С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(1)__13
4. Нестерчук Л. П. Система функцій, що здійснюють суди загальної юрисдикції України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 396–402.

5. Кравчук В. М. Місце та роль Інституту судової влади в системі конституційного права України. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. № 24. С. 44.
6. Згама А. О. Повноваження суду апеляційної інстанції у господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. 2012. 216 с.
7. Конституція України : від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків : НУВС, 2004. 179 с.
9. Пономаренко Г.О. Адміністративно-правові відносини, які виникають в управлінні забезпеченням національної безпеки Службою безпеки України. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d4bb668-0819-4e0d-bc65-4b90e4c741c7/content
10. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богуцький В. В. та ін. Адміністративне право : підручник / під заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 656 с.
11. Богуцький В. В., Богуцька А. В. Адміністративне право України як галузь права : навчальний посібник. Харків : ФІНН, 2010. 64 с
12. Мащук В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення функціонування апаратів судів загальної юрисдикції : дис. … канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2014. 223 с.
13. Рішко О.Ю. Повноваження суду апеляційної інстанції в господарському процесі. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/16501/1/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%AE..pdf
14. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 101–104.
15. Безпалова О. І. Роль судової системи України в інституційному забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *На часі. Адміністративне право і процес.* 2014. № 3 (9). С. 5–14.
16. Кубишкіна А.О. Апеляційні суди в системі суб'єктів адміністративного права. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/64937/1/diss_Kubyshkina.pdf;jsessionid=8C60C2068A20B18133828D72ACAF4036
17. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Dusertacija_Bobechko.pdf

Shust N. A. The role and place of courts of appeal in the judicial system of Ukraine as subjects of administrative law

The article analyzes the role and place of courts of appeal in the judicial system of Ukraine as subjects of administrative law and examines the relevant issue through the prism of today's realities and the current regulatory and legal support.

The internal organizational activity of the administrative court of appeal consists in the need of such a judicial apparatus to investigate the existing circumstances of the case, evaluate and make a decision on the decision already made by the court of first instance, since the terms of its entry into force (and, accordingly, the terms of appealing the decision, but not the force) are quite short. It is decisive that the appeal will postpone the entry into force of the decision of the court of first instance, which clearly regulates the supremacy of the court of appeal over the court by the local court and clearly outlines the role and place of the appeal in the judicial system of Ukraine.

In order to exercise and implement the relevant power, the staff of such a court must carry out preparatory work on the organization of the court hearing, the implementation of all procedural norms related to the protection of human and civil rights and freedoms in this way. In addition, it is important to adhere to the principle of adversarial nature and equality of the parties, which in this case are opposite and defending their legal position.

The author notes that administrative and legal relations, as a set of norms of the legislation of Ukraine, regulating the activities of both internal and external organizational, which is inherent in the administrative court of appeal, is an integral part of this management process.

It should be noted that such a wide range of competence in itself determines a significant role and high place not only in the judicial system of Ukraine (as an organizational and legal characteristic of the activities of the entire judicial branch of power), but also in the context of the procedural activities of such a court, which in turn acquires an ever wider competence and more and more specific procedural powers, which are also regulated by another section of the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

Key words: *appeal, courts, subject of administrative law, judicial system, justice, administrative proceedings.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.13:343.97
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.17

В. І. Комісарук
аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Стаття присвячена дослідженню особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості. У статті розглянуто історію розвитку поняття криміналістичної характеристики особи потерпілого та проаналізовано погляди науковців на це питання. Автор звертає увагу на зв'язок між характеристиками жертви та характеристиками злочинця, а також на специфічну вибірковість поведінки злочинця. Розглянуто структуру особистості жертви, особливості її формування та класифікацію жертв. Охарактеризовано становище потерпілих під час вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості. Метою цієї статті є дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості. Автор зазначає, що загалом криміналістичній характеристиці злочинів у різні часи приділялася велика увага. Цю тему в різний час аналізували вчені в галузі кримінально-процесуального права та судової медицини. Однак на сьогоднішній день питання криміналістичної характеристики злочинів на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості є недостатньо дослідженим. Злочини проти життя та здоров'я людини, вчинені на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості, аналізуються як соціально-правові явища різними юридичними науками. Однак саме перед криміналістикою стоїть завдання розробки та впровадження в практику боротьби зі злочинністю науково обґрунтованих методів, прийомів і методик, які можуть стати надійним інструментарієм у роботі правоохоронних органів при виявленні та розслідуванні цих злочинів. Це пов'язано з тим, що існує явне відставання рівня існуючих науково-методичних пропозицій від нагальних потреб практики. У цьому контексті виникають питання щодо місця і ролі окремих теоретичних концепцій у становленні та розвитку криміналістичної методики, зокрема в розробці проблеми криміналістичної характеристики злочинів.

Ключові слова: *потерпілий, злочинець, злочин, нетерпимість, розслідування злочинів, криміналістична характеристика.*

Постановка проблеми. Останніми роками ксенофобія набуває все більшого поширення в багатонаціональному українському суспільстві. У свідомості громадян ксенофобія проявляється у вигляді стереотипів, які ніколи не усвідомлюються їхніми носіями і в різних формах поширюються в засобах масової інформації. Вона проявляється у вигляді помірно некоректних висловлювань на адресу представників певних ознак, таких як раса, мова, релігія, національність або громадянство; необґрунтованих узагальнень і відвертих ксенофобських звинувачень у політичних дебатах; і, найпростіше, рідкісних, але жорстоких актів насильства проти людей «неслов'янської» зовнішності на вулицях.

Серед різних форм ксенофобії найсерйознішою і особливо тривожною є проблема насильства на расовому, національному та релігійному ґрунті. Злочини проти життя та здоров'я людини, вчинені на ґрунті расової, національ-

© Комісарук В. І., 2023

ної та релігійної нетерпимості, аналізуються як соціально-правові явища різними юридичними науками. Однак саме перед криміналістикою стоїть завдання розробки та впровадження в практику боротьби зі злочинністю науково обґрунтованих методів, прийомів і методик, які можуть стати надійним інструментарієм у роботі правоохоронних органів при виявленні та розслідуванні цих злочинів. Це пов'язано з тим, що існує явне відставання рівня існуючих науково-методичних пропозицій від нагальних потреб практики. У цьому контексті виникають питання щодо місця і ролі окремих теоретичних концепцій у становленні та розвитку криміналістичної методики, зокрема в розробці проблеми криміналістичної характеристики злочинів.

Аналіз дослідження даної проблеми. Загалом криміналістичній характеристиці злочинів у різні часи приділялася велика увага. Цю тему в різний час аналізували вчені в галузі кримінально-процесуального права та судової медицини. Серед них Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, І. В. Басиста, В. П. Бахін, П. С. Бєлкін, Г. І. Власова, В. І. Галаган, А. В. Іщенко, В. А. Колесник, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та інші. Однак на сьогоднішній день питання криміналістичної характеристики злочинів на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості є недостатньо дослідженим.

Метою цієї **статті** є дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, є однією з найважливіших складових методики розслідування цих злочинів. Це пов'язано з тим, що дана група злочинів має багатий інформаційний потенціал, який необхідний для визначення переліку обставин, що підлягають встановленню, висунення правдоподібних версій та визначення основних напрямків розслідування, з метою забезпечення швидкого та повного розслідування.

Деякі науковці називають особу потерпілого одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи [5]. Це пов'язано з тим, що взаємовідносини між жертвами та злочинцями накладають відбиток на механізми злочинної поведінки, а також на особливості розслідування та запобігання злочинній поведінці.

Ганс фон Гентіг, один із засновників зарубіжної віктимології, стверджує, що «обираючи жертву, злочинець залишає незгладимий відбиток пальців, навіть якщо він носить гумові рукавички». Це пояснюється тим, що першим кроком у досудовому розслідуванні таких злочинів є візуальна ідентифікація жертви.

Розвиваючи думку Ганса фон Гентіга, Е. Абдель Фатха зазначає, що злочинці обирають своїх жертв не випадково, а за чіткими критеріями та характеристиками [9]. Іншими словами, вони стверджували, що, визначивши тип обраної жертви і контекст, в якому було скоєно злочин, можна з певним ступенем достовірності встановити особу злочинця. Однак на основі цих двох літературних джерел можна зробити висновок, що при вчиненні злочинів на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості злочинець і жертва є потенційними злочинними парами, поведінка яких певним чином взаємопов'язана і відображає характеристики один одного.

На думку В. Шепітька, дослідження особистості жертви має проводитися за такою програмою:

1. Анкетні дані: стать, вік, місце народження, місце роботи або навчання, стаж роботи, професія (спеціальність), сімейний стан, наявність родичів.

2. Соціально-психологічні дані: тип темпераменту, риси характеру, емоційна симптоматика, особливості взаємодії (спілкування) в колективах (групах), схильність до лідерства чи підпорядкування, стиль життя, коло близьких друзів, наявність чи відсутність підвищеної адаптивності, агресивності, конфліктності.

3. Поведінкові характеристики: до, під час та після вчинення правопорушення.

4. Незалежні характеристики: за свідченнями з місця роботи, навчання, проживання, родичів, друзів та близького оточення.

5. Соціальні зв'язки: коло спілкування, найближчі знайомі, конфліктність, характер і тривалість конфліктів, особливості проведення дозвілля, наявність спільних справ, ділова активність, особливості колективної поведінки, прагнення приєднатися до певної мікрогрупи, спрямованість.

6. Дані про суспільно корисну діяльність: характеристика, професійні навички, доходи, володіння правом розпоряджатися матеріальними цінностями, обсяг повноважень, наявність конфліктів під час діяльності.

7. Фінансовий стан: наявність або відсутність майна, в тому числі нерухомості; наявність або відсутність грошових вкладів; джерела походження статків; наявність або відсутність боргового навантаження; наявність або відсутність кредитів; платоспроможність.

8. Кримінальний досвід: наявність або відсутність судимостей, зв'язки зі злочинними угрупованнями, дружба з особою, яка притягується до кримінальної відповідальності.

9. Причини віктимної поведінки: виконання певних професійних обов'язків, соціальна деформація особистості, наслідки хворобливих станів (серйозні проблеми з фізичним здоров'ям, психічні захворювання) тощо [13, с. 164, 165].

Про фігуру потерпілого згадував В. О. Маркусь у своїй праці «Класифікація злочинів по відношенню до об'єкта посягання за особистістю потерпілого». Також однією з підстав для створення комплексу окремих методичних криміналістичних рекомендацій, що охоплюють різні види злочинів, навіть поколінь, але мають вищу спільність, вчинені за особливих обставин особами, що характеризуються місцем, часом або тією чи іншою спільною для них характерною ознакою. Вона також розглядається як основа для створення комплексу окремих методичних криміналістичних рекомендацій, що мають вищу спільність.

Такий комплекс включає в себе:

– Особливості методики розслідування зарубіжних злочинів.

– Особливості методики розслідування злочинів, вчинених щодо осіб з психічними вадами або обмеженими можливостями [4].

Особистісні риси потерпілого мають особливе значення в розслідуванні досліджуваного злочину. Це пов'язано з тим, що характеристики жертви формують основу для висновку про причину злочину. Належність жертви до певної раси, національності, релігії чи секти має важливе значення для кримінально-правової кваліфікації діяння. Існує різниця між формальним процесуальним визначенням потерпілого як суб'єкта кримінального провадження та потерпілим як особою, чиї права були порушені. Поведінка має особливе значення для кримінально-правової кваліфікації діяння.

Не можна ігнорувати той факт, що такі важливі елементи особистості потерпілого, як його вік, рівень культури та освіти, психологічні та фізіологічні якості, темперамент та особливості, стать, соціальне походження, статус та становище, не є настільки важливими з криміналістичної точки зору при розслідуванні таких злочинів, як факт належності потерпілого до певної раси, національності чи релігійної конфесії. Як зазначає А. В. Савченко, напади на ґрунті ненависті характеризуються особливо підступними мотивами, такими як расова, етнічна чи релігійна ворожнеча або незгода, сексуальна агресія, садизм, особиста помста та інші грубі мотиви. Злочинці, які вчиняють, здавалося б, звичайні злочини проти людей і власності, трансформують звичайні (незрілі) або егоїстичні мотиви у вузькі особисті мотиви, щоб реалізувати свою ненависть [10, с. 174–177].

Злочини на ґрунті ненависті відрізняються від звичайних злочинів не лише мотивами злочинців. На відміну від жертв багатьох інших кримінальних правопорушень, жертви злочинів на ґрунті ненависті обираються як виконавці на підставі їхньої приналежності до певної групи, а не того, ким вони є насправді. У цьому контексті ми погоджуємося з твердженням, що коли об'єктом нетерпимості стає окрема особа, злочинець сприймає її не як індивідуальність, а як типового представника іншої соціальної групи (етнічної, расової, релігійної тощо) [2, с. 31–34]. Злочин надсилає сигнали не лише жертві, але й ширшій спільноті, до якої вона належить.

Ключовою особливістю злочинів, скоєних на ґрунті нетерпимості, є їх тристоронній характер, де завжди є злочинець, жертва і сторона, якій передається інформація про ворожість або ненависть до певної національності, раси чи релігії. Найбільш незвичною і нетрадиційною ситуацією є наявність третіх осіб, на яких правопорушення негативно впливає. До третіх осіб належать представники національності, раси чи релігії, почуття та національну честь яких ображає злочинець, висловлюючи ворожість або ненависть. Наприклад, у випадку вбивств з мотивів національної нетерпимості позбавлення життя конкретної особи є лише проміжною метою винного, оскільки основною метою є приниження національної честі інших представників відповідної етнічної групи. В іншому випадку має бути інший мотив злочину. При цьому представник цієї національності стає третьою стороною конфлікту або, в широкому сенсі, другою жертвою [6, с. 124–129].

У цьому контексті слід визнати, що особливості поведінки жертви та її взаємодії зі злочинцем сприяють формуванню злочинного наміру, стимулюють антисоціальні установки у злочинця, визначають способи та засоби вчинення злочину, а в деяких випадках є передумовою для вчинення злочину щодо конкретної особи [8].

Жертвами етнорелігійних злочинів часто стають представники великих расових груп, таких як чорношкірі та монголоїди. Це стосується не лише представників «чистих рас», але й осіб, у зовнішності яких явно переважають антропологічні ознаки вищезгаданих рас. Отже, в першу чергу:

– фізичні характеристики (від кольору шкіри до рис обличчя та зачіски);

– характеристики зовнішнього вигляду (одяг, аксесуари, прикраси, татуювання тощо).

Перш ніж виділити основні структурні елементи криміналістичної характеристики насильницьких злочинів на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості, необхідно зупинитися на специфічних особливостях, притаманних механізмам цієї категорії злочинів:

– метою злочинів проти особи на ґрунті нетерпимості є розпалювання ненависті або ворожнечі до осіб з певними зовнішніми ознаками (неслов'янські риси обличчя), заподіяння смерті або погрози вбивством, умисного тяжкого тілесного ушкодження або тілесного ушкодження середньої тяжкості, катування, побоїв або переслідування;

– мотив злочину обмежується етнічною ненавистю або ворожістю до етнічної групи, етнічні ознаки якої не є виключно слов'янськими за зовнішністю;

– особу кривдника, його членство в молодіжних групах, що пропагують агресію, жорстокість та ідеології, що сприяють насильству, націоналізму та фашизму;

– вік кривдника, зазвичай від 14 до 30 років;

– обличчя жертви має типові риси африканського та азійського походження. Вік, рівень освіти, культури та соціальна група, до якої вони належать, не мають значення;

– характерним способом вчинення насильницьких дій, спрямованих на смерть, нанесення тілесних ушкоджень, побиття або катування, є групові дії та нанесення ударів ногами, із застосуванням підручних засобів або ножів;

– обстановка злочину зумовлена відкритістю злочину; він є публічним і демонстративним; зазвичай відсутні дії чи інсценування для приховування слідів злочину; злочин вчиняється в громадському місці [10, с. 174–177].

Слід зазначити, що це поняття не має законодавчого визначення. Ця наукова категорія пов'язана зі статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», яка визначає загальний перелік, характерний для всіх кримінальних правопорушень:

1) подія злочину (час, місце, спосіб вчинення та інші обставини вчинення злочину);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні правопорушення, спосіб вчинення правопорушення, мотив і мета правопорушення;

3) характер і розмір шкоди, завданої правопорушенням, а також розмір витрат на провадження;

4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, обставини, що характеризують особу обвинуваченого, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання, обставини, що звільняють обвинуваченого від кримінальної відповідальності, обставини, що є підставою для закриття кримінального провадження;

5) обставини, що обґрунтовують звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності або покарання;

6) гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; або підшукані, виготовлені, підроблені чи використані за обставин, що підтверджують вчинення кримінального правопорушення, або підшукані, виготовлені, підроблені чи використані за обставин, що підтверджують вчинення кримінального правопорушення, підшукані, виготовлені, підроблені чи використані з метою схилити особу до вчинення кримінального правопорушення, фінансування кримінального правопорушення та/або матеріального сприяння кримінальному правопорушенню, а також як винагорода за вчинення кримінального правопорушення, у тому числі такі, що мають стосунок до кримінального правопорушення (використовуються), а також незаконного переміщення кримінально протиправного майна;

7) обставини, що є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи [11, с. 394–400].

В. Тацій наголошує на важливості визначення цих умов і зазначає, що в кожному кримінальному провадженні існують певні умови, які підлягають доказуванню, без яких неможливо розкрити злочин, встановити особу, яка його вчинила, та ухвалити рішення, що ґрунтується на законних і обґрунтованих підставах. У теорії кримінального процесу цю сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, прийнято називати предметом доказування.

Таким чином, предмет доказування – це вказана в законі сукупність обставин, які підлягають доказуванню або спростуванню в процесі

доказування в кожному кримінальному провадженні. Л. Д. Удалова погоджується зі змістом поняття предмета доказування та вказує, що предмет доказування – це сукупність зазначених у КПК умов, доказування яких необхідне для вирішення кримінальної справи [1, с. 241–245]. Ми повністю погоджуємося з думкою В. Тація та Л. Удалової. Оскільки Кримінальним кодексом України переважно керуються практичні працівники при розслідуванні кримінальних справ, на нашу думку, питання доказування повністю охоплюється статтею 91 КК України про загальний порядок доказування при розслідуванні справ про вбивства з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості.

Однак слід підкреслити, що ситуації, передбачені статтею 91 Кримінального кодексу України, також передбачені законодавством про провадження у справах про кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх (стаття 485 Кримінального кодексу України) та про провадження у справах про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру (статті 501 та 505 Кримінального кодексу України) [7, с. 67–70].

Оскільки неповнолітні належать до групи осіб, які вчиняють насильницькі злочини з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, вважаємо за необхідне перелічити та конкретизувати у статті 485 Кримінального кодексу України умови, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім умов, передбачених статтею 91 Кримінального кодексу України, мають бути встановлені такі:

1) повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього: вік неповнолітнього (число, місяць і рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку та інші соціально-психологічні особливості, які мають бути враховані при індивідуалізації відповідальності та обранні заходів виховного впливу. За наявності ознак відставання в психічному розвитку, не пов'язаного з психічним захворюванням, слід також встановити, чи повною мірою неповнолітній усвідомлює наслідки своїх дій та в якій мірі він може керувати ними;

2) ставлення до дій неповнолітнього;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів або співучасників.

Однак одним з основних елементів, який впливає на розслідування насильницьких злочинів, скоєних на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, і який підлягає доказуванню, є мотив злочину. Мотив – це суттєвий елемент або кваліфікуюча ознака злочину. Мотив особи дає уявлення про ступінь її суспільної небезпеки і може в кінцевому підсумку вплинути на обрання судом міри покарання та можливе звільнення від кримінальної відповідальності [3, с. 179–184].

Структуру криміналістичної характеристики не можна ототожнювати з обставинами, які підлягають встановленню у кримінальній справі, а отже, і з метою доказування, оскільки вони є насамперед кримінально-правовою характеристикою злочину, тобто фактами та обставинами кримінальної справи, які підлягають встановленню за допомогою доказів для правильного вирішення справи. Таким чином, елементи судової характеристики в основному визначають типові риси та ознаки кримінальної справи і не можуть охопити всі елементи предмета доказування. Це чітко видно з ситуації, передбаченої ст. 485 Кримінального кодексу України. Лише в частині 1 цієї статті йдеться про криміналістичну характеристику неповнолітніх правопорушників. Тому особливості наведених вище елементів криміналістичної характеристики злочинів насильства на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості є інформативним підґрунтям для доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Відповідно до Кримінального кодексу України, до предмета доказування входять мотив і мета злочину. У кримінальних провадженнях щодо цієї категорії насильницьких злочинів наявність мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості має бути доведена шляхом встановлення таких обставин, що характеризують особу підозрюваного, особу потерпілого, спосіб вбивства та характерні сліди такого мотиву [12, с. 503–508].

Висновки. Таким чином, вищезазначені основні елементи юридичної характеристики злочинів насильства, вчинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості, становлять інформаційну основу доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Відповідно до Кримінального кодексу України, до предмета доказування входять мотив і мета злочину, які є обов'язковими елементами предмета доказування під час досудового розслідування цієї категорії злочинів. Пізнання та оцінка інформації про особу потерпілого як елемент юридичної кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, включає, зокрема, аналіз інформації про злочин,

підготовку та подання слідчих матеріалів про обставини злочину та осіб, причетних до його вчинення, сприяння органам досудового розслідування при складанні планів розслідування та встановленні механізму злочину.

Список використаної літератури:

1. Галагуря Є. Л. Особливості розслідуван-ня умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство*. 2018. No 1. Ч. 2. С. 241–245.
2. Гордієнко О. В. Мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості : питання кваліфікації та відмежування. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України* : матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф., ч. 2, м. Київ, 12 берез. 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 31–34.
3. Ларкін М. О. Сучасний підхід до визначення проблем розслідування злочинів на ґрунті расової ворожнечі. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2009. № 2. С. 179–184.
4. Маркусь В. О. Криміналістика : навчальний посібник. К. : Кондор. 2007. 558 с.
5. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник : О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 312 с.
6. Пазинич Т. А. Особливості розслідування вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. No 5. С. 124–129.
7. Прокоф'єва-Янчиленко Д. Суспільна небезпечність діяння у категорії ризикології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 13. Т. 2. С. 67–70.
8. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості : навч.-практ. посіб. Київ, 2012. 167 с.
9. Сабадаш В. П. Криміналістика : навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 228 с.
10. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів. *Вісник Академії адвокатури України.* 2010. № 1. С. 174–177.
11. Уварова Н. В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. No 2. С. 394–400.
12. Уварова Н. В. Поняття злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 503–508.
13. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності* : республік. міжвід. наук. зб. Х. : Нац. юрид. акад.. України, 2008. Вип. 93. С. 168–174.

Komisaruk V. I. Features of criminal offenses committed on grounds of religious intolerance

The article is devoted to the study of the identity of the victim as an element of the forensic characterization of crimes against life and health committed based on racial, national, and religious intolerance. The article examines the history of the development of the concept of forensic characteristics of the victim and analyzes the views of scientists on this issue. The author draws attention to the connection between the characteristics of the victim and the characteristics of the criminal, as well as the specific selectivity of the criminal's behavior. The structure of the victim's personality, the peculiarities of its formation, and the classification of victims are considered. The situation of the victims during the commission of crimes against the life and health of a person based on racial, national, and religious intolerance is characterized. The purpose of this article is to study the identity of the victim as an element of the forensic characterization of crimes against life and health committed based on racial, national, and religious intolerance. The author notes that, in general, great attention was paid to the forensic characteristics of crimes at different times. This topic was analyzed at different times by scientists in the field of criminal procedural law and forensic medicine. However, to date, the issue of forensic characterization of crimes based on racial, national, and religious intolerance is insufficiently researched. Crimes against human life and health, committed based on racial, national, and religious intolerance, are analyzed as socio-legal phenomena by various legal sciences. However, criminology is faced with the task of developing and implementing in the practice of combating crime scientifically based methods, techniques, and methods that can become a reliable tool in the work of law enforcement agencies in the detection and investigation of these crimes. This is because there is a clear lag between the level of existing scientific and methodological proposals and the urgent needs of practice. In this context, questions arise regarding the place and role of certain theoretical concepts in the formation and development of forensic methodology, in particular, in the development of the problem of forensic characterization of crimes.

Key words: *victim, criminal, crime, intolerance, crime investigation, forensic characteristics.*

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.18

В. М. Комісарук
аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

У статті розкрито характеристику та обсяг об'єктів запобігання злочинності, здійснено їх класифікацію відповідно до специфіки змісту та функціональних особливостей запобіжної діяльності. Проаналізовано теоретичні засади та правові основи обов'язків і відповідальності державних та правоохоронних органів у сфері запобігання злочинності. У результаті зроблено висновок, що з огляду на недостатність правового регулювання та низький рівень організації і здійснення превентивної діяльності всю систему суб'єктів запобігання злочинності на сьогодні не можна визначити як систему суб'єктів запобігання злочинності. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства України у цій сфері. Метою даного дослідження є класифікація суб'єктів профілактичної діяльності в Україні. Автор, не коментуючи суб'єктну систему запобігання злочинності, підкреслює, що з огляду на незавершеність правового регулювання, низький рівень організації та здійснення запобіжної діяльності, відсутність багатьох санкцій і примусових заходів та інструментів, суб'єктну систему запобігання злочинності в Україні немає підстав називати системою. Однак слід зазначити, що ця система існує лише в теорії і не закріплена на законодавчому рівні. Така система повинна характеризуватися, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань із забезпечення безпеки, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а з іншого – розподілом цих завдань між суб'єктами на різних рівнях, тобто ієрархічною структурою. Закони, що регулюють діяльність державних та правоохоронних органів в Україні, не завжди чітко визначають їхні обов'язки та відповідальність щодо превентивної діяльності. Тому наявність законодавчих повноважень на здійснення превентивної діяльності не є єдиною підставою для розмежування суб'єктів запобігання злочинності на сьогоднішній день, що визначає дану тему актуальною та доцільною для подальшого дослідження.

Ключові слова: *злочинність, запобігання, запобіжна діяльність, суб'єкти запобігання.*

Постановка проблеми дослідження. Суб'єкти запобігання злочинності – це державні органи, громадські інституції, соціальні групи, органи влади та громадяни, які спрямовують свою діяльність на попередження, обмеження та усунення явищ і процесів, що становлять злочинність, розробку та реалізацію заходів запобігання на різних етапах, а тому мають права, обов'язки та відповідальність [2, с. 326]. Залежно від специфіки діяльності у сфері запобігання злочинності виокремлюють таких суб'єктів 1) визначення, планування, спрямування, контроль та законодавче закріплення її основних напрямів, завдань і форм (політика у сфері запобігання злочинності); 2) визначення цілей запобіжної діяльності, отримання інформації про них та інформування інших суб'єктів; 3) вжиття превентивних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження та усунення явищ і процесів, що спричиняють злочинність, а також на захист соціальних благ та окремих осіб. Різноманітність суб'єктів превентивної діяльності утворює систему суб'єктів. Тобто сукупність суб'єктів, об'єднаних навколо єдиної мети, взаємопов'язаних у часі і просторі та координуючих свої повноваження [2, с. 326].

Метою даного дослідження є класифікація суб'єктів профілактичної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі наукових досліджень проблемою визначення суб'єктів запобігання кримінальних правопорушень займалися такі наукові персоналії, як Базярук І. М., Голіна В. В., Головкін Б. М., Джужа О. М., Моісеєв Є. М., Василевич В. В., Філіппов С. О. та багато інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. А. П. Закарюк, викладаючи основний матеріал дослідження, підкреслює, що установа, організація або окрема особа може вважатися суб'єктом запобігання злочинності

© Комісарук В. М., 2023

та профілактики вчинення злочинів, якщо вона виконує хоча б одну з наступних профілактичних функцій а) ті, що організовують, регулюють та створюють системи управління цією діяльністю (органи державної влади, управління, органи місцевого самоврядування); б) ті, основним завданням і функцією яких є або має бути запобігання злочинності та її проявам (МВС, СБУ, органи прокуратури, суди, спеціалізовані громадські організації); в) інституції, функції та компетенція, яких не спрямовані безпосередньо на запобігання злочинності, але діяльність яких має опосередкований вплив на запобігання злочинності. Автор, не коментуючи суб'єктну систему запобігання злочинності, підкреслює, що з огляду на незавершеність правового регулювання, низький рівень організації та здійснення запобіжної діяльності, відсутність багатьох санкцій і примусових заходів та інструментів, суб'єктну систему запобігання злочинності в Україні немає підстав називати системою [4, с. 347].

Тому, незважаючи на деякі відмінності у викладі, наведені вище визначення не суперечать одне одному, а скоріше доповнюють одне одного. Відповідно до них слід зазначити, що в науковій літературі з цих питань спостерігається певна узгодженість у визначенні суб'єкта запобігання злочинності та відсутність принципових суперечностей.

Виходячи з наведених положень, слід зазначити, що систему суб'єктів запобігання злочинності складають юридичні та фізичні особи, які відповідно до своєї компетенції здійснюють передбачені законом заходи у сфері запобігання злочинності. До таких суб'єктів належать органи законодавчої, виконавчої та судової влади, органи управління, культурно-освітні заклади, підприємства, установи та організації, що діють у різних сферах суспільного життя, їх трудові колективи, громадські організації та об'єднання, органи безпеки, сім'ї та громадяни.

Однак слід зазначити, що ця система існує лише в теорії і не закріплена на законодавчому рівні. Така система повинна характеризуватися, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань із забезпечення безпеки, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів, а з іншого – розподілом цих завдань між суб'єктами на різних рівнях, тобто ієрархічною структурою [6, с. 37–44].

Суб'єктами, які здійснюють управління, організацію та побудову системи запобігання злочинам, є Автономна Республіка Крим, Президент України, уряд та центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), органи місцевого самоврядування.

Відповідно до Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент (Верховна Рада України) (стаття 75). До повноважень Парламенту належить прийняття законів, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних планів економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (стаття 85). Спираючись на ці та інші повноваження, парламент має всі можливості для формування правових засад запобігання злочинності та кримінологічної політики (включаючи загальносоціальні та специфічно кримінологічні аспекти) [9].

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Конституційні повноваження Президента України дозволяють йому координувати напрями боротьби зі злочинністю та затверджувати комплексні програми протидії злочинності, спрямовані на активну протидію злочинності та уповільнення її зростання. На жаль, на сьогодні такий документ в Україні майже відсутній: лише в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 року, зазначено, що діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності та незаконне поводження з вогнепальною зброєю є одними з актуальних загроз національній безпеці України. У ній зазначено, що така ситуація є однією із загроз національній безпеці України [10].

Відповідно до Конституції України, Кабінет Міністрів України, центральні та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) мають бути органами, які організовують діяльність із запобігання злочинності та надають їй всебічну підтримку, особливо в частині організаційно-управлінського, інформаційного, наукового та ресурсного забезпечення. На органи виконавчої влади покладено безпосередню відповідальність за забезпечення безпеки і протидію злочинності, контроль і координацію виконання комплексних програм запобігання злочинності та організацію наукового забезпечення. Водночас, наразі в Україні відсутня державна програма запобігання злочинності. Це завдання покладено на органи місцевого самоврядування, які займають важливе місце як основні суб'єкти запобігання злочинності.

Органи місцевого самоврядування займають важливе місце як основні суб'єкти запобігання злочинності та відповідають за організаційно-адміністративне забезпечення запобігання злочинності, включаючи видання адміністративних та нормативно-правових актів, а також контроль за виконанням програм. Відповідно до статті 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», ці органи затверджують комплексні програми профілактики та боротьби зі злочинністю, забезпечують і організовують їх виконання [8, с. 111–112].

Міністерство внутрішніх справ України (МВС) є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах захисту прав і свобод людини, охорони інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення безпеки і правопорядку, надання поліцейських послуг, захисту державного кордону, міграції (імміграції та імміграції), у тому числі протидії нелегальній міграції відповідно до повноважень, визначених МВС, готує проекти загальнодержавних програм з питань безпеки і порядку, профілактики злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону та міграції, бере участь у формуванні та реалізації державної науково-технічної політики у сферах захисту та гарантування прав і свобод людини, безпеки і порядку, профілактики злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону та захисту суспільних відносин, пов'язаних з міграцією [11, с. 15–17].

Його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України (Національну поліцію, Національну міграційну службу, Національну прикордонну службу України) та Національну гвардію, яка входить до системи Міністерства внутрішніх справ.

Організації, для яких запобігання злочинності є одним з основних завдань: Прокуратура, Національна поліція, Служба безпеки України, Фінансова служба, Державна прикордонна служба, Судова влада, Фінансова інспекція та інші правоохоронні органи.

Органи прокуратури Чинний Закон України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» не визначає прямих завдань прокуратури щодо запобігання злочинності. Водночас, аналіз функцій прокуратури та повноважень прокурора дозволяє виокремити певні форми діяльності, які визначають роль прокурора у запобіганні злочинності [7, с. 99–100].

Так, у процесі виконання прокурором функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність (ОРД), дізнання та досудове слідство, Генеральний прокурор та керівництво районних прокуратур, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня на місцях шляхом організації спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення координаційних заходів та аналізу діяльності у сфері протидії злочинності. Таким чином, профілактика злочинів є частиною запобігання злочинам. Тому координуючу роль прокуратури у запобіганні злочинності правоохоронними органами можна визначити наступним чином.

Безперечно, судова влада відіграє важливу роль у запобіганні злочинності. Це і винесення справедливих вироків у кримінальних провадженнях, і здійснення судового та адміністративного судочинства шляхом усунення порушень відповідних законів, які за певних обставин слугують сприятливими умовами для вчинення правопорушення. На жаль, у Кримінальному кодексі України відсутня норма, яка б зобов'язувала суд реагувати на виявлені причини та умови вчинення злочину в конкретній кримінальній справі шляхом винесення окремої ухвали (постанови) та направлення її до установ, організацій та органів, які повинні вжити заходів щодо усунення цих факторів. Це є серйозним недоліком у системі кримінального судочинства, який стосується також слідчих і прокурорів і має бути усунутий [3].

Відповідно до закону, Служба безпеки України (СБУ) зобов'язана захищати державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, законні інтереси держави та права її громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних суб'єктів господарювання, посягань на мир і безпеку людства з боку окремих організацій, груп та осіб, а також нести спеціальну кримінальну відповідальність за безпосереднє запобігання злочинам, тероризму, корупції, організованій злочинній діяльності та іншим правопорушенням [1].

Національна поліція України має низку важливих завдань та повноважень щодо запобігання злочинам (правопорушенням). Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року передбачає надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і дер-

жави, протидії злочинності (стаття 2). Відповідно до своїх повноважень поліція зобов'язана запобігати вчиненню злочинів, виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, і вживати заходів до їх усунення, виявляти правопорушення, припиняти виявлені злочини та адміністративні правопорушення, вживати заходів щодо запобігання та припинення домашнього насильства, а також, серед іншого, здійснювати профілактичні заходи та превентивну діяльність (стаття 23) [12, с. 306–310].

Національна прикордонна служба України відповідно до завдань, визначених законом, відповідає за запобігання, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, віднесених до компетенції Національної прикордонної служби України, попередження та припинення незаконного перетинання державного кордону України.

Відповідно до покладених на неї завдань і функцій Національна прикордонна служба України зобов'язана вживати заходів щодо захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, а також запобігання та виявлення кримінальних (адміністративних) правопорушень [13].

ДМС вживає заходів щодо запобігання та протидії нелегальній міграції та іншим порушенням міграційного законодавства, а також у випадках, передбачених законом, притягає правопорушників до адміністративної відповідальності. Хоча ДМС безпосередньо запобігає адміністративним правопорушенням, вона також відіграє важливу роль у запобіганні злочинності. Стримуючи нелегальну міграцію та забезпечуючи належний державний контроль, ДМС значно ускладнює криміногенну ситуацію та перешкоджає реєстрації в Україні потенційних злочинців.

Державна фіскальна служба України (ДФС) вживає заходів щодо запобігання та протидії контрабанді та порушенням митних правил на митній території України, а також запобігання та виявлення порушень законодавства у сфері виробництва та обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів [14].

Національна кримінально-виконавча служба України відповідно до своєї компетенції вживає заходів щодо запобігання вчиненню засудженими та особами, узятими під варту, злочинів і дисциплінарних порушень, а також профілактики злочинів і дисциплінарних порушень. Установи та організації виконання покарань також зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, а також вчиненню правопорушень особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, і вживати в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення.

В останні роки Україна активізувала свої зусилля у боротьбі з корупційними правопорушеннями, в результаті чого було створено низку нових правоохоронних органів, зокрема Державну антикорупційну службу України та Спеціальну антикорупційну прокуратуру у складі прокуратури.

Державна антикорупційна служба України (далі – Державне бюро) є державним правоохоронним органом, завданням якого є попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання новим правопорушенням. Національне бюро уповноважене на виконання завдань держави або місцевого самоврядування і має завдання протидіяти корупційним правопорушенням, вчиненим високопосадовцями, які становлять загрозу національній безпеці [5].

Закони, що регулюють діяльність державних та правоохоронних органів в Україні, не завжди чітко визначають їхні обов'язки та відповідальність щодо превентивної діяльності. Тому наявність законодавчих повноважень на здійснення превентивної діяльності не є єдиною підставою для розмежування суб'єктів запобігання злочинності на сьогоднішній день. Найбільш обґрунтована класифікація цих суб'єктів має ґрунтуватися на тому, чи дійсно вони виконують превентивні функції.

Установи та організації, які керують, організовують та координують діяльність у сфері запобігання злочинності (органи державної влади, державного управління, місцевого самоврядування), установи, основним завданням або функцією яких є або має бути запобігання злочинності (наприклад, МВС, національна поліція, СБУ, прокуратура, суди тощо), установи та організації, які не мають запобігання злочинності як одну з основних цілей, але діяльність яких опосередковано спрямована на запобігання злочинності. Вони класифікуються як установи або організації, які мають або повинні мати вплив на запобігання злочинності (наприклад, МВС, національна поліція, СБУ, прокуратура, суди), установи або організації, які не мають запобігання злочинності як конкретну мету, але чия діяльність опо-

середковано впливає на запобігання злочинності (наприклад, МВС, національна поліція, СБУ, прокуратура, суди).

Висновки. Таким чином, суб'єктами запобігання злочинам в Україні є установи, організації та окремі особи, які виконують функцію організації (координації) запобігання злочинам або безпосередньо здійснюють заходи запобігання чи беруть участь у їх здійсненні.

Через недосконалість законодавства та неналежну організацію і здійснення превентивної діяльності сьогодні не можна говорити про сукупність суб'єктів запобігання злочинності як про систему суб'єктів запобігання злочинності. Законодавство у сфері запобігання злочинності в Україні потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, на законодавчому рівні має бути визначено поняття запобігання злочинності, коло суб'єктів, які здійснюють цю діяльність (насамперед, держава та правоохоронні органи), а також повноваження суб'єктів у цій сфері. Прийняттю таких правових норм мають передувати ґрунтовні наукові дослідження, правова експертиза та широке обговорення в академічному середовищі.

Список використаної літератури:

1. Базярук І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 17 с.
2. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : навчальний посібник. Х. : Право, 2014. 513 с.
3. Джужа О. М., Моісеєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (загальна та Особлива частини). Навчальний посібник. Київ : Атіка, 2001. 368 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.
5. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття : монографія. К. : Інтер, 2013. 272 с.
6. Литвинов О. М. Організаційні засади функціонування системи протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2007. № 2. С. 37–44.
7. Марков В. В. Попередження злочинів : зміст поняття. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. МВС України, ХНУВС. Х., 2010. С. 99–100.
8. Ольховська С. М. Профілактика злочинів у сфері економічної злочинності. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. МВС України, ХНУВС. Х., 2010. С. 111–112.
9. Попередження та викриття злочинів у сфері економіки підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України : навч. посібн. К. : РВВ МВС України, 2011. 520 с.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.20015 за № 287: Указ Президента України. *Урядовий кур'єр.* 2015. № 95.
11. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. МВС України, ХНУВС. Х., 2010. С. 15 – 17.
12. Сметаніна Н. В. Злочинність та її прояви : питання класифікації. *Публічне право*. 2014. № 5-2. С. 306–310.
13. Філіппов С. О. Кримінологічні засади протидії транскордонній злочинності : дис. д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2019. 561 с.
14. Шостко О. Ю. Теоретичні та прикладі проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Х., 2010. 38 с.

Komisaruk V. M. Entities preventing criminal offenses in Ukraine

The article describes the characteristics and scope of crime prevention objects, their classification is carried out according to the specifics of the content and functional features of preventive activities. The theoretical foundations and legal foundations of duties and responsibilities of state and law enforcement agencies in the field of crime prevention are analyzed. As a result, it was concluded that due to the insufficiency of legal regulation and the low level of organization and implementation of preventive activities, the entire system of crime prevention entities cannot be defined as a system of crime prevention entities. Ways to improve Ukrainian legislation in this area are proposed. The purpose of this study is to classify subjects of preventive activities in Ukraine. The author, without commenting on the subject system of crime prevention, emphasizes that given the incompleteness of legal regulation, the low level of organization and implementation of preventive activities, and the absence of many sanctions and coercive measures and tools, there is no reason to call the subject system of crime prevention in Ukraine a system. However, it should be noted that this system exists only in theory and is not fixed at the legislative level. Such a system should be

characterized, on the one hand, by the multifaceted tasks performed to ensure the security, prevention, termination, detection, and investigation of crimes, and on the other hand, by the distribution of these tasks between subjects at different levels, that is, by a hierarchical structure. Laws regulating the activities of state and law enforcement agencies in Ukraine do not always clearly define their duties and responsibilities regarding preventive activities. Therefore, the presence of legislative powers to carry out preventive activities is not the only basis for distinguishing the subjects of crime prevention today, which determines this topic as relevant and appropriate for further research.

Key words: *crime, prevention, preventive activity, subjects of prevention.*

УДК 346:336.7+004.78
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.19

В. І. Лінчевський
аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ВЕДЕННЯ БАЗИ ДАНИХ ПРО ВКЛАДНИКІВ АБО ПОРЯДКУ ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ

Метою статті є аналіз складу одного зі злочинів у сфері банкрутства – злочину порушення порядку ведення бази даних або складання звітності про вкладників – та питання його актуальності. Автор зазначає, що кваліфікація злочину, передбаченого ч. 1 ст. 220 Кримінального кодексу України, та особливості особливо кваліфікованих складів цього кримінального правопорушення, передбачених ч. 4 цієї ж статті, викликають певні труднощі. Автор визначає підстави кримінальної відповідальності за це правопорушення та елементи складу злочину. Охарактеризовано обов'язкові та додаткові ознаки складу злочину. Визначено місце злочину «порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку складання звіту» в системі кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Досліджуваний злочин є одним із злочинів у сфері неплатоспроможності. Автор визначає загальну та пряму, а також факультативну безпосередню мету злочину, передбаченого ч. 1 ст. 220. Злочин, передбачений частиною 1 статті 220 Кримінального кодексу України, є матеріальним злочином. Його цілями є: 1) внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних про вкладників (частина 1 статті 220-1); 2) внесення завідомо неправдивих відомостей до звіту, що подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (частина 3 статті 220-1); 3) (пошкодження або знищення) бази даних про вкладників (частина 4 статті 220-1). У цій статті розглядається, як реалізується об'єктивна сторона правопорушення – порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку звітування про них. Описано суб'єктивні ознаки цього правопорушення. Автор визначає та уточнює понятійний апарат правопорушення «порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку інформування про них» на основі Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Ключові слова: *база даних, вкладник, звітність, порядок формування, злочини у сфері банкрутства, керівник, службова особа банку, завідомо неправдиві відомості.*

Постановка проблеми дослідження. Проблеми правопорядку та законності у сфері господарської діяльності в Україні є дуже серйозними. Незважаючи на певну інтенсивність розвитку законодавства в частині оновлення національного кримінального законодавства про відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності, деякі проблеми залишаються невирішеними. Однією з таких проблем є правильна кваліфікація злочинів у сфері банкрутства.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питанням банкрутства присвятили свої праці П. П. Андрушко, І. Н. Бенедисюк, Н. О. Гутрова, Є. М. Василин, О. О. Додоров, О. Є. Звірко, А. М. Клочко, В. М. Кирилко, І. А. Крепицький, Б. Н. Колб, М. Й. Коржанський, О. О. Круглова, Н. А. Лопашенко, В. В. Луць, В. В. Лук'янов, Н. М. Ляпунова, І. Ю. Михалєв, М. І. Мельник, Р. Мовчан, О. Перепелиця, А. Ришелюк, В. Сташис, Є. Стрельцов, М. Талан, В. Тацій, М. Хавронюк, І. Хар та інші. Водночас окремі питання щодо кваліфікації цих злочинів залишаються невирішеними та потребують подальших досліджень. Дещо складними питаннями є природа злочину, передбаченого ч. 1 ст. 220 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а також спеціальні ознаки предмета цього злочину, зазначені у ч. 4 цієї норми.

Метою цієї **статті** є розгляд актуального питання щодо доцільності віднесення злочину, вчиненого проти порядку ведення бази даних про вкладників або порядку звітності, до злочинів у сфері банкрутства.

Виклад основного матеріалу дослідження. 2 березня 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон № 218-VIII «Про внесення змін до

© Лінчевський В. І., 2023

деяких законодавчих актів України щодо відповідальності осіб, пов'язаних з банківською діяльністю» [3]. Відповідно до цього нормативно-правового акту, стаття 218(1) «Доведення до банкрутства» була додана до Глави 7 Особливої частини Кримінального кодексу України, що має назву «Злочини у сфері господарської діяльності». Це також не остання зміна до Кримінального кодексу щодо економічних злочинів у сфері банкрутства. Наприклад, у Законі України № 629-VIII від 16 липня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку», Кримінальний кодекс України доповнено статтею 220-1 «Злочини у сфері ведення бази даних про вкладників або звітності» та статтею 220-2 «Фальсифікація фінансових документів чи звітності фінансової установи, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (припинення) ліцензії фінансової установи» [3]. Усі вищезазначені положення та стаття 219 Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідальність за злочини у сфері банкрутства.

Відповідно до частини 1 статті 220 Кримінального кодексу України, кримінальними правопорушеннями є такі діяння внесення керівником або іншим працівником банку завідомо неправдивих відомостей до бази даних про вкладників [7].

Єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України. Іншими словами, це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, визначених законом про кримінальну відповідальність, які кваліфікують певне суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність) як кримінальне правопорушення [5, с. 44]. Два елементи кримінального інституту вважаються обов'язковими: обов'язковий елемент, притаманний усім складам злочинів, і факультативний елемент, притаманний лише певним складам злочинів.

У теорії кримінального права обов'язковими елементами складу злочину вважаються такі елементи: мета, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Традиційно характеристика злочину починається з визначення його об'єкта (суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, або діяння, яке заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди).

Часто для визначення виду об'єкта правопорушення використовують «вертикальну класифікацію» [5, с. 44-47], відповідно до цього виділяються наступні:

1) Загальний – сукупність усіх суспільних відносин, що охороняються Кодексом про кримінальну відповідальність. Оскільки Кримінальним кодексом охороняються найбільш важливі суспільні відносини, то правильне розуміння загального об'єкта дає можливість розмежувати злочинні та незлочинні діяння.

2) Під родовим об'єктом розуміють однорідну і взаємопов'язану групу суспільних відносин, на які посягає певна кількість правопорушень. Наприклад, злочини проти основ національної безпеки України (ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України»), загальним об'єктом яких є суспільні відносини, спрямовані на захист основ національної безпеки України; злочини проти власності (ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України»), родовим об'єктом яких є відносини власності; злочини проти громадської безпеки (ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України»), загальним об'єктом яких є громадська безпека, тобто захищеність життя людини від підвищеної небезпеки [6, с. 286].

3) Безпосередній – конкретні суспільні відносини та блага, які є об'єктом правопорушення. Іноді виділяють також видові об'єкти злочину, які є частиною загального об'єкта, що об'єднує групу близьких між собою суспільних відносин.

Крім вертикальної класифікації, в теорії кримінального права існує також «горизонтальна» класифікація, в якій безпосередні об'єкти злочину поділяються на основні, додаткові та факультативні. Під основним безпосереднім об'єктом розуміють суспільні відносини, яким обов'язково заподіюється шкода при вчиненні злочину. Додаткові безпосередні об'єкти – це суспільні відносини, яким заподіюється шкода додатково до основного об'єкта. Дискреційні об'єкти – це суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону, але не обов'язково перебувають під загрозою на момент вчинення злочину.

Тому, відповідно до наведеної вище класифікації, проаналізовано об'єкт злочину «порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку звітування».

Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку складання звітності є одним із злочинів у сфері господарської діяльності (стаття 7 Кримінального кодексу України).

У вітчизняній кримінальній юриспруденції економічні злочини піддаються різним класифікаціям, більшість з яких пов'язані з віднесенням злочинів до певних груп залежно від конкретної мети.

Наприклад, науковці В. Я. Тацій, В. М. Кириченко та О. І. Перепелиця пропонують такі класифікації:

– злочини у сфері підприємництва, конкуренції та іншої діяльності суб'єктів господарювання;

– злочини у сфері банкрутства;

– злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів;

– злочини у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав;

– злочини у сфері приватизації державного, комунального майна [6, с. 186-187].

На нашу думку, така позиція найкраще відображає природу відповідної групи злочинів у сфері господарської діяльності. Однак за останні роки стаття 7 Кримінального кодексу України зазнала суттєвих змін. Деякі склади злочинів, зокрема статті 218, 220 та 221 Кримінального кодексу України, тобто більшість злочинів у сфері банкрутства, були декриміналізовані. Натомість, як зазначалося вище, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» було внесено зміни до частини 1 статті 220 та частини 2 статті 220 Кримінального кодексу України.

Наразі, на думку О. О. Додорова видається доцільним, згідно з яким стаття 218, частина 1, злочин доведення банку до неплатоспроможності; стаття 219, злочин доведення банку до неплатоспроможності; стаття 220, частина 1, порушення порядку ведення бази даних про вкладників або надання інформації про них; стаття 220, частина 2, підстави для фальсифікації фінансових документів та звітності фінансової установи, приховування банкрутства фінансової установи та відкликання ліцензії фінансової установи належать до такої групи господарських правопорушень, як правопорушення проти права на кредит [1, с. 606]. Дійсно, злочини, передбачені ч. 1 ст. 218 та ч. 1 ст. 219 КК, завдають значної матеріальної шкоди державі або кредиторам. Це є суспільно небезпечними наслідками цих злочинних діянь. Вимоги до складів злочинів, передбачених частинами 1 та 2 статті 220, є формальними (законодавець обмежився лише визначенням суспільно небезпечного діяння та виключив зі складу злочину суспільно небезпечні наслідки). У той же час, стаття 220(1) стосується вчинення керівником або іншим працівником банку діяння, пов'язаного з умисним пошкодженням або знищенням бази даних про вкладників, або вчинення діяння, що унеможливлює ідентифікацію вкладників за інформацією, яка міститься в базі даних про вкладників, або виведення банку з ринку. Закон передбачає вчинення дій, що призводять до незаконного збільшення витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб або унеможливлюють початок виплат коштів вкладникам збанкрутілого банку відповідно до законодавства України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». У цьому випадку також створюється загроза законним інтересам кредиторів (вкладників). Водночас правопорушення пов'язане з неплатоспроможністю (або банкрутством) банку. Тому можна стверджувати, що порушення порядку ведення бази даних та звітності про вкладників є суспільно небезпечним діянням у сфері неплатоспроможності, спрямованим проти законних інтересів кредиторів (вкладників).

Визначаючи загальний об'єкт правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 220 Закону України, слід зазначити, що у зв'язку з тим, що це правопорушення належить до правопорушень у сфері господарської діяльності, його загальним об'єктом є сукупність відносин, що складаються у сфері господарської діяльності, тобто відносин, які виникають у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням товарів, виконанням робіт та наданням послуг. З вищезазначеного можна зробити висновки про безпосередній об'єкт цього правопорушення. Порушення порядку ведення бази даних або звітності про вкладників відбувається у сфері банкрутства і суперечить законним інтересам кредиторів, тому його безпосереднім основним об'єктом є сприяння у сфері виконання банками фінансових зобов'язань. Більше того, хоча кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 220 КК України, за формальним складом є злочином (тобто його склад не спрямований на настання суспільно небезпечних наслідків), одним із таких наслідків, відповідно до ч. 4, є заподіяння матеріальної шкоди вкладникам, зокрема, неплатоспроможний банк не в змозі розрахуватися з вкладниками. Отже, безпосереднім об'єктом порушення порядку ведення бази даних про вкладників або складання звіту можуть бути відносини власності.

Предмет правопорушення (об'єкт правопорушення) слід відрізняти від об'єкта правопорушення, тобто конкретного об'єкта матеріального світу, в якому було вчинено правопорушення або якого стосується правопорушення. Цей факультативний елемент складу злочину може бути прямо зазначений у назві або порядку розташування статті або випливати з її змісту. Предметом злочину можуть бути майно, документи, національна або іноземна валюта, зброя або певна інформація.

Злочин, передбачений частиною 1 статті 220 Кримінального кодексу України, також є злочином з прикриттям. Його об'єктами є завідомо неправдива інформація, внесена до бази даних про вкладників (ч. 1 ст. 220-1), завідомо неправдива інформація, внесена до звіту, що подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ч. 3 ст. 220-1) та база даних про вкладників (пошкоджена або знищена) (ч. 4 ст. 220-1).

Під завідомо неправдивою інформацією розуміється інформація, надана адресатам, зазначеним у статті, яка містить неправдиві відомості про вкладника.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Установа, яка виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків у випадках, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [4].

Кожен банк є членом фонду гарантування вкладів. Це членство є обов'язковим. Банк стає учасником з дня отримання банківської ліцензії. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб має вільний доступ до інформації про діяльність банку та його вкладників. Стаття 17(7) Закону встановлює, що учасники Фонду гарантування вкладів фізичних осіб зобов'язані вести базу даних про вкладників у порядку, встановленому Фондом, з урахуванням інформації, відображеної в базі даних про відсотки за вкладами фізичних осіб, та забезпечувати можливість щоденного формування інформації про вкладників [4].

База даних про вкладників – це комбіноване програмно-апаратне сховище даних, яке є частиною системи автоматизації банку і забезпечує накопичення, зберігання та належне використання інформації про вкладників, необхідної для здійснення Фондом виплат гарантованих сум відшкодувань [8].

Фундаментальним елементом складу злочину є його об'єктивна сторона, тобто зовнішнє вираження правопорушення. При аналізі об'єктивної сторони виділяють наступні ознаки: 1) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечні наслідки такого діяння; 3) причинний зв'язок між вчиненим винним діянням і наслідками, що настали; 4) місце, обстановка, форма, спосіб, час, обстановка, засоби або знаряддя, за допомогою яких було вчинено злочин.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони правопорушення є суспільно небезпечне діяння, тоді як інші ознаки вважаються факультативними. Це пов'язано з тим, що законодавець по-різному структурував окремі статті КпАП України. Зазвичай їх розрізняють за такими конститутивними ознаками:

1) Матеріальний – де предметом правопорушення є не лише суспільно небезпечне діяння, а й суспільно небезпечні наслідки, що ним спричинені;

2) Формальний – коли обсяг покарання охоплює лише діяння, вчинене винним, а наслідки виключаються з обсягу покарання; та

3) Усічений – випадки, коли склад охоплює лише підготовчі дії до злочину або процес виконання певних дій, спрямованих на спричинення суспільно небезпечних наслідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 220 порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку звітування об'єктивно виражається у вчиненні активного діяння, яке полягає у внесенні завідомо неправдивих відомостей до бази даних про вкладників. Склад злочину охоплює лише вчинення цього суспільно небезпечного діяння. Можливі наслідки цього знаходяться за межами складу злочину. Злочин є закінченим з моменту внесення відповідної інформації до бази даних депозитарію. Іншими словами, склад правопорушення є чистою формальністю.

Під «внесенням» слід розуміти внесення повністю або частково неправдивих відомостей (інформації про кількість вкладників, їхні персональні дані, суми вкладів тощо) до бази даних про вкладників як засіб реалізації об'єктивної сторони правопорушення.

Вкладник – фізична особа (у тому числі фізична особа-підприємець), яка є власником договору банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або іменного депозитного сертифіката [4].

Що стосується звітності, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відповідно до статті 31 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», то банки зобов'язані подавати до Фонду

баланси, аудиторські висновки та інші форми звітності, документи та інформацію, необхідні Фонду для виконання його функцій відповідно до Закону, згідно з вимогами, встановленими нормативно-правовими актами Фонду, а також у форматі та строки, визначені нормативно-правовими актами Фонду [4].

Пошкодження бази даних депозитарію (ч. 1 ст. 220, п. 4 ч. 1 ст. 220, п. 4 ч. 1 ст. 220 КК України) – будь-яка дія, яка частково унеможливлює або ускладнює використання такої бази даних або інформації, що міститься в ній.

Під знищенням бази даних депозитарію (п. 4 ч. 1 ст. 220 КК України) слід розуміти будь-яку дію, яка повністю унеможливлює використання такої бази даних або інформації, що міститься в ній.

Також, відповідно до ч. 1 ст. 220 КК України, об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні дії, яка будь-яким чином унеможливлює ідентифікацію вкладників з використанням інформації, що міститься в базі даних про вкладників, або спричиняє незаконне збільшення витрат Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, пов'язаних з виведенням банку з ринку, вчиненням дії чи бездіяльності або вчиненням дії, яка унеможливлює початок здійснення виплат коштів вкладникам неплатоспроможного банку. Відповідно до цього формулювання, злочин вважається закінченим, коли винна особа повністю реалізує намір вчинити вищезазначене діяння і настає вищезазначений результат (існує причинний зв'язок між діянням винної особи та результатом).

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк може бути віднесений до категорії проблемних або неплатоспроможних.

Банк відноситься до категорії проблемних, якщо він відповідає хоча б одному з таких критеріїв (стаття 75 Закону):

1) протягом звітного місяця допустив зменшення регулятивного капіталу банку більше ніж на 5%;

а) щоденний розмір регулятивного капіталу є меншим за мінімальний розмір регулятивного капіталу, встановлений нормативно-правовими актами Національного банку України, у п'ять і більше разів; та/або

б) норматив адекватності (достатності) регулятивного капіталу став меншим за граничне значення адекватності (достатності) регулятивного капіталу, встановлене нормативно-правовим актом Національного банку України, більше ніж удвічі;

2) якщо встановлено, що банк не виконав вимоги вкладників чи інших кредиторів, строк платежу за якими настав більше п'яти робочих днів тому, та/або банк не відобразив у документах з обліку клієнтів банку факт невиконання банком цих вимог у строки, встановлені законодавством України;

3) банк систематично порушує законодавство у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму:

4) протягом звітного місяця банк знизив хоча б один із нормативів ліквідності більше ніж на 5% нижче мінімально допустимих значень, установлених нормативно-правовими актами Національного банку України (більше ніж у п'ять разів для щоденних розрахунків та більше ніж у два рази для 10-річних розрахунків);

5) сума негативно класифікованих активів банку (за винятком реабілітованих активів) становить понад 40% від загальної суми активів, за якими відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України здійснюється оцінка ризиків та формування резервів (стаття 4-1);

6) банк не має ефективної та адекватної системи внутрішнього контролю та/або управління ризиками, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку;

7) банк систематично подає або розкриває недостовірну інформацію або звітність, у тому числі про операції з пов'язаними з ним особами, з метою приховування суттєвого фінансового стану банку [2].

Банк вважається неплатоспроможним у таких випадках (стаття 76 Закону):

1) нездійснення діяльності відповідно до вимог закону, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, протягом 180 днів з дня віднесення банку до категорії проблемних;

2) зниження розміру регулятивного капіталу або нормативу адекватності регулятивного капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком протягом п'яти робочих днів поспіль більше ніж 2% своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами та/або встановлення факту невідображення банком невиконання на рахунках клієнтів у визначений законом строк після віднесення банку до категорії проблемних;

4) виявлення факту здійснення банком після віднесення його до категорії проблемних опе-

рацій (крім нарахування процентів за вкладами та отримання клієнтами банку заробітної плати, аліментів, пенсій, стипендій, інших соціальних та державних виплат), укладення (переукладення) договору, що призвели до зменшення зобов'язань перед фізичними особами понад суму гарантованого відшкодування, внаслідок чого збільшилися зобов'язання перед фізичними особами в межах суми гарантованого відшкодування та/або збільшилися зобов'язання перед фізичними особами, не покриті сумою гарантованого відшкодування;

5) невиконання банком, віднесеним до категорії проблемних, розпорядження або рішення Банку України (зокрема, про застосування заходів впливу/санкцій) та/або вимоги Банку України про усунення порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Банку України у встановлений Банком України строк (пункт 6) [2].

Наступним елементом складу правопорушення є суб'єктивна сторона, тобто внутрішня сторона правопорушення, тобто психічний процес, який відбувається у свідомості правопорушника, характеризує волю правопорушника і має місце в самому злочинному діянні. Ознаками суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета вчинення злочину.

Відповідно до статті 23 Кримінального кодексу України, виною злочину є психічне ставлення особи до вчинюваної нею дії або бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або бездіяльності. Умисел поділяється на прямий і непрямий:

1) Прямий умисел – це умисел, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання;

2) Непрямим умислом визнається умисел, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і свідомо, якщо не бажає, допускає їх настання (стаття 24) [7].

Ці види необережних злочинів можна поділити на самовпевненість та недбалість:

1) Самовпевненість – це коли особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховує на їх відвернення;

2) Необережність – це злочинна недбалість, коли особа повинна була і могла передбачити, але не передбачила суспільно небезпечні наслідки свого діяння (дії або бездіяльності) (стаття 25) [7].

Мотив і мета правопорушення можуть бути різними і, як правило, викладені безпосередньо в статті, яка безпосередньо регулює правопорушення.

З суб'єктивної сторони порушення порядку ведення або надання інформації про вкладників вчиняється з прямим умислом, про що свідчать терміни «умисно» (частини 1 і 3) та «свідомо» (частина 4) частини 1 статті 220. Водночас правопорушення не характеризується наявністю конкретної мети або мотиву для його вчинення.

Останнім обов'язковим елементом правопорушення є суб'єкт (особа, яка вчинила правопорушення і відповідає всім ознакам, передбаченим Кримінальним кодексом України). Суб'єкт злочину (частина 1 статті 18 Кримінального кодексу України) – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці (найчастіше 16 років), з якого може наставати кримінальна відповідальність за Кримінальним кодексом України. Законодавець також виділяє як спеціального суб'єкта злочину здорову фізичну особу, яка вчиняє злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [7].

Існують конкретні мішені для порушень процедур ведення бази даних про вкладників та звітності. Обмежується директорами банків або іншими посадовими особами.

Службова особа – це особа, яка на основі постійного, тимчасового чи спеціального повноваження здійснює функції представника влади чи місцевого самоврядування та обіймає постійно чи тимчасово в органі державної влади, органі місцевого самоврядування, на підприємстві, в установі чи організації посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських завдань, Уповноважена особа, яка виконує такі функції в силу спеціальних повноважень, наданих їй органом державної влади чи органом місцевого самоврядування [7]. Посадовими особами також вважаються посадові особи іноземних держав (у тому числі особи, які перебувають на службі в іноземних органах законодавчої, виконавчої чи судової влади, присяжні та інші особи, які виконують державні функції від імені іноземної держави, зокрема особи, які виконують державні функції для державного органу або державного підприємства), іноземні арбітри, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземній державі в порядку, альтернативному судовому, а також посадові

особи міжнародних організацій (посадові особи міжнародних організацій) [7].

Це означає, що така особа повинна працювати в банку, займати певну посаду та бути службовою особою з відповідними повноваженнями. Звичайно, керівник банку, який виконує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські завдання, також є службовою особою.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши склад злочину, передбаченого частиною 1 статті 220 Кримінального кодексу України, та визначивши його об'єктивні та суб'єктивні ознаки, можна дійти висновку про складність визначення безпосередньої свавільної мети цього злочину та способу його вчинення, а також про необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Список використаної літератури:

1. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність». *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 5–6. Ст. 30.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку». *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2015. № 43. Ст. 386. URL: http://zakon1.rada.gov.ua.
4. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2012. № 50. Ст. 564
5. Кримінальне право України. Загальна та особлива частина : навч. посібник. Київ : Істина, 2007. 400 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 № 2341-03. URL: http://zakon1.rada.gov.ua
8. Рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 9 липня 2012 р. № 3 (у редакції рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 25 вересня 2014 р. № 99). Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 серпня 2012 р. за № 1430/21742. URL: http://www.fg.gov.ua

Linchevskyi V. I. Criminal characteristics of violation of the procedure for maintaining the depositors' database or the procedure for generating reports

The purpose of the article is to analyze the composition of one of the crimes in the field of bankruptcy – the crime of violating the procedure for maintaining a database or compiling reports on depositors – and the issue of its relevance. The author notes that the qualification of the crime provided for in Part 1 of Art. 220 of the Criminal Code of Ukraine, and the features of the specially qualified components of this criminal offense, provided for in Part 4 of the same article, cause certain difficulties. The author defines the grounds of criminal responsibility for this offense and the elements of the crime. Mandatory and additional features of the crime are characterized. The place of the crime "violation of the procedure for maintaining a database about depositors or the procedure for drawing up a report" in the system of criminal offenses in the field of economic activity has been determined. The investigated crime is one of the crimes in the field of insolvency. The author defines the general and direct, as well as the optional direct purpose of the crime provided for in Part 1 of Art. 220. The crime provided for in part 1 of Article 220 of the Criminal Code of Ukraine is material. Its goals are 1) entering knowingly false information into the depositor database (Part 1 of Article 220-1); 2) entering knowingly false information in the report submitted to the Individual Deposit Guarantee Fund (Part 3 of Article 220-1); 3) (damage or destruction) of the depositor database (Part 4 of Article 220-1). This article examines how the objective side of the offense is implemented – violation of the procedure for keeping a database about depositors or the procedure for reporting on them. Subjective signs of this offense are described. The author defines and clarifies the conceptual apparatus of the offense "violation of the procedure for maintaining a database about depositors or the procedure for informing about them" based on the Law of Ukraine "On the System of Guaranteeing Deposits of Individuals".

Key words: *database, depositor, reporting, order of formation, crimes in the field of bankruptcy, manager, bank official, knowingly false information*.

УДК 343.9:343.77
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.20

І. В. Патерило
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття розглядає актуальні аспекти та визначає осіб, які порушують законодавство у сфері земельних відносин в Україні та вплив цього на правову практику. В ній досліджується розуміння осіб, які скоюють кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні у сучасній національній кримінальній правовій доктрині. Автор аналізує різні точки зору на визначення та розуміння цього елемента кримінального правопорушення в сфері земельних відносин України. У статті розглядаються особливості суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, основні характеристики суб'єктів цих правопорушень, а також фактори, що впливають на їх формування. Автор статті зазначає, що суб'єктами кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. На основі проведеного аналізу автор виділяє критерії фізичних осіб, які вчиняють такі правопорушення. Юридичні особи таких правопорушень є переважно підприємствами приватної форми власності. Автор статті також аналізує фактори, що впливають на формування суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. До таких факторів відносяться: економічні фактори (нестабільність економічної ситуації, низький рівень життя населення); соціальні фактори (недосконалість законодавства у сфері земельних відносин, низький рівень правосвідомості громадян); психологічні фактори (егоїзм, прагнення до наживи, відсутність почуття відповідальності). За результатами дослідження автор статті робить висновок, що для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин необхідно враховувати особливості суб'єктів цих правопорушень та фактори, що впливають на їх формування.

Ключові слова: *земельні ресурси, кримінальні правопорушення, детермінація злочинності, суб'єкт кримінального правопорушення, земельне право.*

Постановка проблеми. Земля є одним із найважливіших природних ресурсів, від якого залежить економічний розвиток країни, рівень життя населення та екологічний стан. Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, які завдають шкоди землекористуванню, негативно впливають на всі ці сфери. Ця проблема становить важливий аспект для правозастосування та регулювання земельних відносин українського суспільства. Основна складність полягає в тому, що визначення суб'єктів кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів потребує чіткого визначення їхніх характеристик та ознак. Це стає складним завданням у зв'язку з різноманітністю дійових осіб, їх соціальним статусом, віком, правовим становищем та іншими факторами, які впливають на їхню кримінальну відповідальність. Проблема полягає також у неоднозначності в тлумаченні законодавчих норм та кримінальних кодексів щодо визначення категорій осіб, які вчиняють кримінальні дії у сфері земельних ресурсів. Недоліки в правовому визначенні суб'єктів цих порушень можуть призвести до недоречних судових рішень та втручання в права та свободи громадян. Дана стаття спрямована на систематизацію та уточнення визначення суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, щоб забезпечити більш ефективне застосування права та уникнути непорозумінь у правозастосуванні в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників вивчали питання, пов'язані з ідентифікацією осіб, які вчиняють злочинні дії. Серед них вчені, такі як В.К. Грищук, Н.С. Магарин, Д.В. Бараненко, Р.Л. Максимович, В.А. Владимиров, В.К. Матвейчук, Б.В. Здравомислов, Г.А. Левицький, В.Г. Павлов, В.В. Устименко, О.С. Никифоров, В.С. Орлов, А.О. Пинаєв, О.Ф. Пасєка, О.І. Рарог, А.Я. Свєтлов, В.С. Трах-

© Патерило І. В., 2023

теров та інші. Засади, що лежать в основі підходів до розуміння хто може вчиняти злочин, витікають із ранніх теорій П. Фейєрбаха, І. Канта, І. Фіхта, Р. Гегеля та інших філософів і правничих думок. Вплив цих вчених був ключовим для формування правової доктрини в Україні. Питання юридичної відповідальності за порушення у галузі земельних відносин було предметом досліджень багатьма українськими вченими. Специфічно, ця тема була розглянута в творах В. Бондаренка, І. Васильчука, О. Тимошенка, О. Гордієнка, М. Дмитрієва, Р. Радченка, І. Єрмакова, Г. Жуковського, Ю. Федоренка, І. Островського, О. Зінченка, С. Петренка, Т. Коваленка, М. Лазаренка, П. Мельника, О. Ніконенка, І. Сидоренка, В. Ужченка, та інших дослідників. Проте, деякі аспекти кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства залишаються невизначеними, що створює потребу у подальших наукових розвідках у цій області.

Мета. Автор досліджує та аналізує осіб, що порушують законодавство у сфері земельних відносин з метою виявлення та розкриття особливостей, які характеризують цих суб'єктів, їхні мотивації, механізми вчинення злочинів та можливих шляхів протидії цьому виду правопорушень. Дослідження може включати аналіз правових аспектів, психологічних особливостей, соціальних умов та інших факторів, що впливають на суб'єктів злочинів у сфері земельних відносин, з метою сприяти розробці ефективних стратегій контролю та запобігання цього виду правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У теорії права визначено, що правопорушення має чотири ключові елементи: об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони. Загальний об'єкт у земельних правопорушеннях – це суспільні земельні відносини, що регулюються законом; безпосередній об'єкт – це суспільні відносини у сфері використання та охорони земель, а також права та законні інтереси власників та користувачів земельних ділянок. Об'єктивна сторона правопорушення включає конкретні протиправні дії, такі як самовільне зайняття земельної ділянки або невиконання заходів щодо охорони земель [7, с. 64]. Суб'єктами земельних порушень можуть бути окремі громадяни, юридичні особи, а також органи державної влади та місцевого самоврядування (ст. 2 п. 2 Земельного кодексу України) [1]. Суб'єктивна сторона земельного правопорушення виявляється у вині особи, яка вчиняє порушення, у формі умисного захоплення землі або недбалості, яка може призвести до забруднення чи пошкодження земельних ресурсів.

Земельні порушення можна класифікувати за кількома критеріями: від суспільної небезпеки дій чи проступків, суб'єктом, формою вини (умисне чи необережне), об'єктивною стороною (дії чи бездіяльністю), а також залежно від сфери суспільних відносин, де вони виникають – це можуть бути правопорушення майнового характеру чи ті, що відбуваються у сфері управління та інше [4, с. 205]. Кримінальна відповідальність застосовується до правопорушень, які визначені як кримінальні згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) як винні дії чи бездіяльність, які створюють суспільну небезпеку та, зазвичай, завдають значної шкоди суспільним відносинам, що під охороною. Кримінальна відповідальність настає за умисні або необережні порушення земельного законодавства, які спричиняють шкоду використанню та охороні земельних ресурсів.

Здатність особи розуміти свої дії (або бездіяльність) під час посягання на земельні ресурси України означає правильне розуміння об'єктивних ознак злочину, таких як об'єкт злочину, суспільна небезпечність дії, обставини вчинення, час та місце події, методи вчинення та їхні суспільні наслідки. Важливим є зв'язок між цією здатністю особи та її можливістю контролювати власні дії. Тут усвідомленість та воля особи взаємозалежні, і лише разом вони визначають, як особа поводиться у певній ситуації. Лише у разі вчинення злочину постає питання про осудність особи. Цілком зрозуміло, що для оцінки суспільно небезпечного вчинку важливо з'ясувати, чи може особа правильно розуміти суспільну небезпеку своїх дій, їхні наслідки та контролювати свою поведінку. Цей підхід відповідає сучасним тенденціям у міжнародному кримінальному праві стосовно визначення стану особи, яка вчинила злочин.

Осудність, як стан особи, що вчинила кримінальне порушення щодо земельних ресурсів України, передбачає наявність двох основних можливостей: спроможності розуміти фактичний характер і суспільну небезпеку свого порушення та здатності контролювати свої вчинки або бездіяльність. У випадку, якщо особа, що здійснила дії, які об'єктивно та суб'єктивно відповідають кримінальним порушенням щодо земельних ресурсів, не володіє жодною з цих здібностей, вона не несе кримінальної відповідальності.

У такому випадку суд може застосувати примусові медичні заходи згідно з розділом XIV Загальної частини Кримінального кодексу України, залежно від серйозності вчиненого.

Інтелектуальні та вольові характеристики суб'єкта демонструють юридичний критерій осудності. Перше – це здатність особи розуміти ситуацію та значення своїх дій, включаючи їхні наслідки у контексті земельних ресурсів України. Друге – це здатність контролювати свою поведінку. Проте здатність контролювати вчинки не завжди означає, що особа розуміє суспільну небезпеку своїх дій. Вольова характеристика показує, наскільки особа може вчиняти за власним рішенням. Це визначає межі осудності за юридичним критерієм, коли психічні розлади можуть змінити здатність особи контролювати свої дії під час злочину.

Згідно з медичним критерієм, психічний стан особи під час вчинення будь-якого злочину, включаючи правопорушення проти земельних ресурсів, повинен відповідати стану «нормального розуму». Це означає, що поки не буде встановлено відповідно до закону, людина вважається психічно здоровою. За винятком патологічних станів, які не лишають людину здатною усвідомлювати та керувати своїми діями під час правопорушення, медичний критерій включає не тільки нормальний психічний стан, але й психічні аномалії. Таким чином, людина, яка може мати психічні розлади, але не до такого ступеня, як неосудність за медичними критеріями, може бути визнана осудною. Таке трактування стосується кримінальних правопорушень, пов'язаних із землею в Україні.

В свою чергу неосудність – це область права, де вивчають відповідальність за злочини, коли людина не може контролювати свої дії або не усвідомлює їх через психічні проблеми. Особа, яка перебуває у стані неосудності, не несе кримінальної відповідальності за свої дії. Цей стан характеризується двома критеріями: юридичним і медичним. Юридичний критерій оцінює інтелектуальні і вольові можливості особи під час вчинення злочину, коли вона не може усвідомлювати або контролювати свої дії. Медичний критерій ґрунтується на наявності психічних проблем у час вчинення злочину. Інші дискусійні питання цієї області залишаються поза обговоренням у цій роботі через відсутність проблем у практичному застосуванні відповідних законів.

Особа, яка під час скоєння суспільно небезпечного діяння, включеного до частини 1 чи 2 статті 197-1 або статей 239, 239-1, 239-2, 254 Кримінального кодексу України, перебувала у стані неосудності, що означає, що вона не могла розуміти або керувати своїми діями через психічні розлади, наприклад, хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності або інші патологічні стани психіки, не підлягає кримінальній відповідальності. Суд може вирішити застосувати примусові медичні заходи до цієї особи згідно з частиною 2 статті 19 Кримінального кодексу України. Особа, яка була в стані осудності під час вчинення будь-якого з вищезазначених кримінальних правопорушень, але захворіла на психічну хворобу після скоєння злочину і втратила здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, також не підлягає покаранню до винесення вироку [6, с. 15]. Суд може призначити примусові медичні заходи для такої особи згідно з частиною 3 статті 19 Кримінального кодексу України [2]. Після одужання особа може бути піддана покаранню. О.М. Шуміло у своїх працях стверджував, що розділ XIV-1 Загальної частини Кримінального кодексу України має бути змінений, щоб включити відповідні статті з Особливої частини розділу VIII «Злочини проти довкілля», які стосуються порушень, за які юридичні особи будуть відповідати за кримінальну відповідальність. Деякі дослідники, які досліджують конкретні злочини у сфері земельних відносин, вважають, що впровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб є перспективною концепцією (або заходами кримінально-правового характеру) для здійснення екологічних злочинів. Після підписання політичної та економічної угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році обговорення суб'єктів екологічних злочинів пожвавило. Це є результатом багатьох факторів. По-перше, у багатьох країнах Європейського Союзу вже був досвід кримінальної або подібної до кримінальної відповідальності юридичних осіб. По-друге, необхідність кримінальної відповідальності юридичних осіб підкреслюється рядом положень Директиви ЄС 2008/99/ЄС, а також інших загальноєвропейських актів (розділ 6). Конвенція 1998 року була першим прикладом цієї концепції. На думку деяких науковців, таких як П.С. Берзін і В.О. Гацелюк, можливість впровадження цього інституту є розумною, незважаючи на традиційні українські переконання щодо відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві [3, с. 620].

Коли розглядається можливість залучення юридичних осіб до відповідальності за злочини, пов'язані з довкіллям, важливо врахувати кілька

важливих моментів: 1. Оскільки ця ініціатива не гарантує швидких позитивних змін у сфері, її впровадження слід розглядати з обережністю. Статистика показує, що такі правила не працюють, навіть якщо вони є в законодавстві. Це свідчить про те, що таких заходів мало застосовується. 2. Застереження експертів щодо обережного та розумного застосування кримінальних заходів до юридичних осіб є життєво важливими. Це вимагає від чиновників сумлінності та високої юридичної культури, а також недопущення впливу політичних і фінансових факторів на процес винесення вироків. 3. У світлі міжнародних зобов'язань країни важливо враховувати думку експертів, які стверджують, що впровадження кримінальної відповідальності вимагає вивчення міжнародних стандартів.

Важливе питання кримінально-правової оцінки ситуацій, коли службові особи здійснюють самовільне зайняття земельних ділянок або будівництва. Одним з основних питань тут є, як кваліфікувати дії таких службовців, які порушують правила земельного володіння. Чи обмежитися лише статтею 197-1 Кримінального кодексу України, або застосовувати інші статті, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, чи можливо, використовувати сукупність відповідних злочинів?

Оцінка кримінально-правових аспектів часто зустрічається в ситуаціях, коли службові особи залишаються причетними до самовільного зайняття земельних ділянок або незаконної будівництва. Для вирішення цієї проблеми важливе застосування правил кваліфікації злочинів загалом і, зокрема, службових злочинів. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», відповідальність за статтею 365 КК України настає тільки у випадку, якщо дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку немає, дії винної особи, за певних умов, можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК України, які передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо. Отже, якщо службова особа вчинила самовільне зайняття земельної ділянки без використання своїх службових повноважень, то її дії слід кваліфікувати лише за частиною статті 197-1 КК України, без посилання на статті, що передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності.

При розгляді правової оцінки дій службової особи, яка вчиняє незаконне зайняття земельної ділянки, важливо врахувати, що у більшості випадків таку дію виконували не самі посадовці, а їх підлеглі, які діяли за їхніми вказівками. Під час кваліфікації цих вчинків згідно зі статтею 197-1 Кримінального кодексу України, компетентним органам слід особливо уважно доводити факт наявності відповідних вказівок за допомогою належних та достатніх доказів. У протилежному випадку суд може визнати недостатню вину та припинити провадження [5, с. 98]. У чинному Кримінальному кодексі України виникає певна невизначеність у плані визначення особи, відповідальної за дії, передбачені статтею 197-1. Зокрема, частина 3 (частина 4) цієї статті не надає чіткої відповіді на питання, хто саме може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за самовільне будівництво на земельній ділянці, що була незаконно зайнята, як це передбачено частиною 1 статті 197-1 КК України. Чи це будь-яка особа, яка розпочала таке будівництво на такій ділянці, чи лише та особа, яка спочатку зайняла цю землю і продовжує будувати на ній, залишається невизначеним.

Висновки. Отже, нами визначено ключові аспекти щодо структури та класифікації земельних правопорушень, а також суб'єктів цих порушень. Аналізуючи теоретичні підходи та законодавчі положення, виявлено, що правопорушення у сфері земельних відносин має чітко визначені складові: об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони. Сформульовано основні характеристики об'єкта та суб'єктів земельних порушень, їхні мотивації та сфери діяльності. Також виділено різноманітні критерії класифікації земельних порушень, зокрема за суспільною небезпекою, суб'єктом, формою вини та іншими аспектами. Визначено, що кримінальна відповідальність застосовується до порушень, які визнані кримінальними згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу України та завдали значної шкоди суспільним відносинам. Умисні чи необережні правопорушення, що спричиняють шкоду використанню та охороні земельних ресурсів, можуть бути підставою для кримінальної відповідальності. Особлива увага приділена суб'єктивній стороні земельних правопорушень, що означає правильне розуміння особою об'єктивних ознак злочину та здатність контролювати власні дії. Здатність особи розуміти наслідки своїх дій та їхню суспільну небезпеку є ключовим критерієм для оцінки суспільно небезпечних вчинків. Нами надано усеохоплююче уяв-

лення про різні критерії визначення осудності та неосудності особи під час вчинення злочинів, зокрема у сфері земельних правопорушень в Україні, розглянуто юридичний та медичний підходи до оцінки стану особи, яка скоїла злочин, розглядаючи її інтелектуальні та вольові характеристики. Наголошено, що неосудність особи визначається наявністю психічних розладів, які змінюють її здатність контролювати дії або усвідомлювати їх, при цьому враховується їхня суспільна небезпека та наслідки для оточуючих. Кримінальна відповідальність встановлюється лише у випадку, якщо особа усвідомлювала свої дії та могла керувати ними. Впровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб не завжди приводить до очікуваних змін. По-друге, обережне та розумне застосування цих правил потребує сумлінності та юридичної культури, щоб уникнути політичного або фінансового впливу на судовий процес. І, нарешті, урахування міжнародних стандартів і думки експертів стає ключовим фактором при вирішенні питань кримінальної відповідальності. Правова оцінка дій службових осіб, які здійснюють кримінальні правопорушення у земельній сфері, вимагає уважності до доказів та правильної кваліфікації вчинків з урахуванням чинного законодавства та практики.

Список використаної літератури:

1. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2768-14
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
3. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
4. Мірошниченко А.М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / А.М. Мірошниченко, Р.І. Марусенко. 3-тє видання, змінене і доповнене. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 516 с
5. Нечепоренко О.П. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду: соціальна обумовленість, склад злочину та покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 200 с.
6. Приходько Т.М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.
7. Шульга М.В. Земельне право України : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

Paterylo I. V. Peculiarities of subjects of criminal offenses in the field of land relations

The article examines the relevant aspects and identifies the persons who violate the legislation in the field of land relations in Ukraine and the impact of this on legal practice. It explores the understanding of persons committing criminal offenses in the field of land relations in Ukraine in the modern national criminal legal doctrine. The author analyzes different points of view on the definition and understanding of this element of a criminal offense in the field of land relations in Ukraine. The article examines the peculiarities of the subjects of criminal offenses in the field of land relations, the main characteristics of the subjects of these offenses, as well as the factors influencing their formation. The author notes that both individuals and legal entities may be the subjects of criminal offenses in the field of land relations. Based on the analysis, the author identifies the criteria of individuals who commit such offenses. The legal entities that commit such offenses are mostly private enterprises. The author also analyzes the factors influencing the formation of subjects of criminal offenses in the field of land relations. Such factors include: economic factors (instability of the economic situation, low living standards); social factors (imperfection of legislation in the field of land relations, low level of legal awareness of citizens); psychological factors (selfishness, desire for profit, lack of sense of responsibility). Based on the results of the study, the author of the article concludes that for effective prevention of criminal offenses in the field of land relations, it is necessary to take into account the specific features of the subjects of these offenses and the factors influencing their formation.

Key words: *land resources, criminal offenses, determination of crime, subject of a criminal offense, land law.*

УДК 343.326
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.21

О. В. Сачко
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

МІЖНАРОДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

Стаття ретельно досліджує міжнародне регулювання питань, пов'язаних з перешкоджанням журналістській діяльності в ході проведення судових засідань. Автори аналізують ключові аспекти цього питання, спираючись на міжнародні конвенції, угоди та норми, що стосуються прав журналістів та доступу до інформації під час судових процесів. Стаття докладно розглядає стандарти та принципи, закріплені в різних міжнародних документах, таких як Конвенція про права людини та інші акти, що регулюють права та обов'язки журналістів під час висвітлення судових подій. Вона також розглядає приклади судових справ, де порушувалися права журналістів, та висвітлює рішення міжнародних судових органів у цьому контексті. Стаття розглядає право громадян та журналістів на доступ до інформації під час судових процесів як важливий аспект свободи слова та права на справедливий судовий розгляд. Вона також розглядає обмеження, які можуть бути застосовані до цього права в інтересах приватності, громадського порядку, національної безпеки чи інших важливих цілей. Автор надає практичні приклади конкретних ситуацій перешкоджання журналістській діяльності під час судових засідань для ілюстрації розглянутих проблем і рішень міжнародних судових органів. Підкреслюється важливість забезпечення балансу між правом на інформацію та правом на приватне життя підсудного. Автор наголошує на важливості ролі журналістів у забезпеченні відкритості та прозорості судових процесів та підкреслюють їхню відповідальність у висвітленні судових подій. Завершуючи, стаття наголошує на важливості міжнародного регулювання для забезпечення свободи слова та доступу до інформації під час проведення судових засідань, а також визначає можливі напрями подальших реформ та розвитку міжнародних норм у цій області.

Ключові слова: *свобода слова, журналіст, права людини, свобода преси, перешкоджання ЗМІ, Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві, де доступ до інформації є однією з ключових складових демократії та правосуддя, роль журналістів у забезпеченні прозорості та справедливості судової системи стає надзвичайно важливою. Вони відіграють роль громадських контролерів, які надають громадськості доступ до інформації про судові процеси, впливаючи на ступінь довіри до правосуддя та державних інституцій. Проте, журналісти, які намагаються виконувати свої професійні обов'язки у висвітленні судових засідань, систематично стикаються з різними перешкодами та обмеженнями. Ці перешкоди включають в себе обмеження доступу до судових приміщень, заборони на фото- та відеозйомку, обмеження публікації інформації про певні судові справи та інші практики, які ускладнюють виконання журналістами їхніх обов'язків та можуть призвести до обмеження права на інформацію громадськості. Ця проблема набуває особливої актуальності в контексті міжнародного права, адже вона стосується не лише прав журналістів, але й фундаментальних принципів справедливого судочинства, прозорості судових процесів та свободи слова. Дослідження цієї проблеми вимагає аналізу міжнародних інструментів, стандартів і практик, спрямованих на регулювання питань перешкоджання журналістській діяльності під час проведення судових засідань, і виявлення шляхів захисту прав журналістів та забезпечення відкритості та справедливості у судовому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, пов'язаних з міжнародними стандартами прав людини, міжнародним

© Сачко О. В., 2023

законодавством та вивченням наявних судових справ, у тому числі у сфері перешкоджання журналістської діяльності, займаються видатні науковці України. Серед визначних науковців, які присвятили свою роботу цьому питанню, можна виокремити імена таких осіб, як В. Лутковська, І. Кушнір, Ж. Лук'яненко, Є. Гладкова, Б. Крикливенко, В. Іванов, М. Мельник, Р. Веприцький, Т. Котюжинська, Л. Опришко, О. Марінічев, М. Недопитанський та інші. Вони здійснюють важливий внесок у розвиток правового поля України у сфері медіа та журналістики, проводять аналіз існуючих викликів та пропонують конкретні шляхи їх вирішення. Також в галузі міжнародного регулювання питань перешкоджання журналістській діяльності під час проведення судових засідань багато іноземних вчених і практиків займаються дослідженням цієї проблеми. Деякі з відомих науковців і юристів, які вивчають цю тему і мають публікації на цей рахунок, включають Gerhard Werle, Malcolm N. Shaw, Elina Steinerte, Gerry Doyle, Chimène Keitner, Lachezar D. Yanev, Gideon Boas, James L. Bischoff, Natalie L. Reid та інші. Однак проведення більш детальних досліджень щодо правового захисту журналістів та свободи преси в контексті міжнародного права, сприяння співпраці між національними та міжнародними організаціями для забезпечення ефективного реагування на випадки порушення свободи преси та прав журналістів під час судових процесів значно допоможе розвинути наукову тематику цієї проблеми.

Мета. Основною метою є аналіз міжнародних інструментів та практик, спрямованих на забезпечення відкритості судових засідань та захист прав журналістів у судовому контексті, і виявлення можливих прогалин у регулюванні цих питань.

Виклад основного матеріалу. Судова журналістика є важливою сферою, оскільки в демократичному суспільстві належне висвітлення судових питань має велике значення для громадського контролю над судовою системою, забезпечення справедливості у законодавстві та захисту прав людини [4, с. 26]. На сьогоднішній день створення ефективної системи взаємодії між судами та ЗМІ стоїть перед нами як актуальне завдання під час судової реформи. Судді та журналісти мають розуміти, що прозорість діяльності судів та довіра до них є ключовими аспектами демократії. Без відкритості та доступності судового процесу неможливо гарантувати справедливість та ефективність правосуддя, що відображено у сучасних демократичних стандартах судочинства. Громадяни повинні бути на висоті щодо того, хто та як приймає важливі рішення, як ці рішення впливають на суспільство та наскільки ефективно суди захищають їхні права. Забезпечення балансу між правами сторін у судовому процесі та загальними інтересами суспільства є важливим завданням, при цьому необхідно дбати про незалежність судів та захищати інтереси індивідів. Якщо цей баланс порушується, можливі наслідки включають недотримання прав людини, дискредитацію суду, втрату довіри до судової системи, корупцію та зловживання владою.

В Україні можна виділити дві групи обмежень, що впливають на взаємодію між суддями та журналістами у контексті судової журналістики. По-перше, судді не завжди мають чітке розуміння демократичних стандартів співпраці зі ЗМІ та не розуміють належних навичок поведінки у таких ситуаціях. По-друге, журналісти не завжди обізнані із специфічними правилами висвітлення судових питань. Необхідно враховувати, що конфлікт полягає в боротьбі між завданнями журналістів отримувати інформацію та висвітлювати важливі події, і завданнями суддів забезпечити незалежність суду та об'єктивний розгляд справ.

Однак недовіра в Україні останнім часом набуває небажаних форм і масштабів, і це впливає на відносини між суддями та журналістами. По-перше, в українських ЗМІ відсутні достатньо кваліфіковані журналісти, які б мали належні знання та навички для адекватного висвітлення судової тематики та прав людини. Це призводить до непрофесійних репортажів, що можуть подразнювати суддів. По-друге, журналісти не завжди дотримуються встановлених правил поведінки під час перебування в приміщенні суду чи в залі судових засідань. Водночас слід визнати тих працівників ЗМІ, які виявляють некомпетентність або корупційну поведінку суддів, хоча це може викликати роздратування у суддів [3, с. 98]. Найрезонансніші в Україні матеріали ЗМІ стосуються суддів-корупціонерів та їх маєтків. Також в Україні діє електронна система декларацій чиновників, включаючи суддів, що дозволяє журналістам відстежувати різницю між заробітком і статками, що може виявити незаконне збагачення та викликати слідство.

В Україні ми спостерігаємо велику кількість судових позовів, поданих суддями проти ЗМІ з вимогою компенсації за моральну шкоду. Це робить важливим обережне висвітлення

судової тематики не лише з етичних позицій, але й з урахуванням можливих судових ризиків. Вказувати на корупцію суддів як загрозу правам людини потрібно обдумано, професійно і на підставі фактів.

Однією з причин недовіри між суддями і ЗМІ є те, що вони займають антагоністичні позиції, особливо коли розглядаються справи, пов'язані з захистом честі та гідності, а також втручанням в приватне життя [2, с. 22]. Українські ЗМІ не завжди діють професійно, і це може бути визнаною проблемою. Проте, після програшу в судовому процесі, вони часто перекладають вину на суддю, замість того, щоб взяти відповідальність на себе. З іншого боку, судді іноді встають на бік свого колеги у позовах проти ЗМІ. Постійна конфронтація і недовіра між сторонами має шкідливий вплив на суддів, журналістів і громадян, які розраховують на справедливе правосуддя та захист своїх конституційних прав. В Україні вже відчувають на собі наслідки цієї негативної динаміки, і тому спостерігається спроба розуміти спільну відповідальність і налагодити раціональні відносини між судами і ЗМІ, які базуються на демократичних стандартах.

З метою якісного висвітлення діяльності правосуддя у ЗМІ було розроблено низку міжнародних документів, в яких закріплені міжнародні стандарти взаємодії судів і медіа та визначено основні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав людини. Наприклад, Мадридські принципи взаємодії засобів масової інформації та суддівської незалежності, підтверджені Резолюцією 1296 (XLIV) Економічної та соціальної Ради ООН (11.02.1994), визначають, що ЗМІ мають право збирати та поширювати інформацію про судочинство, а також висвітлювати судові справи до, після та під час судового розгляду, не порушуючи презумпцію невинуватості. ООН закликає суддів ознайомлюватися з практичними рекомендаціями щодо співпраці з пресою, зокрема відносно правил інтерв'ю, і надавати журналістам інформацію у випадках, коли вона має суспільне значення. Суддям не слід забороняти відповідати на запитання журналістів. Проте судова влада може встановлювати обґрунтовані рекомендації для регулювання обговорення конкретних поточних справ. У цьому контексті особливе значення має кримінальна хроніка та висвітлення кримінальних справ, оскільки держава має монопольне право на застосування сили проти особи (наприклад, у формі позбавлення волі чи конфіскації майна).

Комітет міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях від 10 липня 2003 року «Щодо надання інформації через засоби масової інформації стосовно кримінального судочинства» закликав держави-члени ЄС співпрацювати зі ЗМІ, організовувати тренінги для журналістів з правових питань, щоб збільшити їх розуміння процедур і прав, пов'язаних з кримінальним судочинством. Комітет також закликав ЗМІ формулювати етичні норми, пов'язані з висвітленням кримінального судочинства; дотримуватися презумпції невинуватості; поважати гідність і право на приватне життя потерпілих, підозрюваних, обвинувачених і засуджених.

Прецедентами для ЗМІ є також рішення Європейського суду з прав людини, який вже неодноразово розглядав питання висвітлення судових процесів [1, с. 102]. У рішенні у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (1979 р.) було вказано, що «суди представляють форум для вирішення суперечок», і «попереднє обговорення може відбуватися і в інших місцях, таких як спеціальні журнали, широка преса або громадськість». Через ЗМІ громадськість може отримувати інформацію про судові справи та систему судочинства і оцінювати їх належним чином. Проте, відповідно до цього рішення Суду, «ЗМІ не повинні перевищувати межі, встановлені в інтересах належного здійснення правосуддя, хоча вони також мають обов'язок поширювати інформацію та висловлювати думки щодо діяльності судів, так само, як і щодо інших сфер, які становлять суспільний інтерес». Це рішення конкретизує вимоги до належного висвітлення судових процесів і вказує, що якщо інформація про судовий процес поширюється таким чином, що призводить до утворення в громадськості власної думки щодо вини або невинуватості до винесення судового рішення, це може викликати неповагу та недовіру до суду. Тому важливо уникати практики, коли ЗМІ виступають в ролі суду і самостійно вирішують питання про вину сторін у справі. Під такими обставинами можуть виникнути судові позови проти ЗМІ з боку сторін справи та суддів.

У демократичному суспільстві громадськість має бути належним чином інформованою про стан справ у судовій системі. У справі «Де Ґаєс та Ґійзельс проти Бельгії» (1997 р.) Суд визнав, що «судді мають бути захищені від деструктивних нападів ЗМІ, які не ґрунтуються на жодних фактичних підставах». Проте, якщо критика судових проблем або окремих суддів ґрунтується на «належних та ретельних журналіст-

ських розслідуваннях, що стають частиною громадського обговорення важливих суспільних проблем», то немає підстав для обмеження свободи ЗМІ. Також важливо відзначити, що судді мають демонструвати обережність і стриманість, що не дозволяє їм реагувати на гостру критику, на відміну від політиків.

Значущим є також відзначення Комітету міністрів Ради Європи у Рекомендаціях № Rec (2003) 19, де розглядаються принципи, якими повинні керуватися працівники ЗМІ при висвітленні судової проблематики.

У демократичному суспільстві важливо мати відкриті суди, які грають ключову роль у забезпеченні справедливості та захисту прав людини. Преса в цьому контексті виконує важливу функцію, і вона є інформаційним каналом для громадськості, що допомагає переконатися, чи дійсно суди виконують свої обов'язки та чи гарантує держава право на справедливий судовий розгляд. Головним критерієм якості журналістики повинно бути дотримання принципу справедливого судового розгляду та захисту особи від неправомірного та несправедливого засудження. Проте іноді можуть виникати випадки, коли інформація у ЗМІ фільтрується або журналісти викривають її в найяскравіших кольорах та деталях, що може призводити до перекручення фактів і створення сенсацій.

Згідно зі статтею 6 Конвенції з прав людини, кожна особа має право на справедливий та публічний розгляд своєї справи незалежним і безпристрасним судом у розумний строк. Судове рішення має бути оголошене публічно, але може бути обмежена доступність преси та громадськості до залу засідань в інтересах моралі, громадського порядку, національної безпеки, захисту неповнолітніх або приватного життя сторін, або коли публічність може зашкодити інтересам правосуддя за особливих обставин. Ця стаття призначена для забезпечення ефективного захисту прав особи, і вона ставить перед собою завдання знайти баланс між правом громадськості на інформацію та правом особи на справедливий судовий розгляд. Основна мета – уникнути ситуацій, коли судовий процес стає предметом загального обговорення до винесення судового рішення, оскільки це може негативно вплинути на особу та підірвати авторитет суду.

Дотримання журналістами гарантій права на справедливий судовий розгляд також включає в себе обов'язок утримуватися від переконування суспільства в єдино правильній позиції. В разі відсутності достатньої інформації або її неправильної інтерпретації ЗМІ можуть сприяти вигляду, ніби існує тільки одна точка зору. Щоб уникнути маніпуляцій і впливу на громадську думку, необхідно постачати об'єктивну та зважену інформацію. ЗМІ не повинні виступати як судова установа і не мають права вирішувати судові питання або проголошувати вироки на своїх сторінках чи в ефірі. Принцип презумпції невинуватості є чітким і визначає, що особу вважають невинуватою у вчиненні злочину, поки це не буде доведено в законному порядку та встановлено судовим рішенням, що набрало законної сили. Згідно з Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи, інформація про судові процеси має поширюватися таким чином, щоб не порушувати презумпцію невинуватості для підозрюваних, обвинувачених або підсудних. Остаточне рішення про вину особи може бути ухвалено тільки судом, і підтвердженням вини є обвинувальний вирок. Журналісти можуть робити висновок, що підсудний може бути винним на підставі представлених доказів у справі, але важливо зберігати різницю між такими висловлюваннями та заявами про фактичну вину особи.

У даному контексті важливе питання взаємодії між правом на справедливий судовий розгляд та правом на приватне життя в контексті висвітлення судових справ у ЗМІ. Коли справа передається на розгляд суду, вона стає публічною і втрачає свій атрибут приватності, тим самим стаючи предметом публічного інтересу. Право на справедливий судовий розгляд також включає право на повагу до приватного життя, проте важливо визначити межі сфери приватності та умови, при яких особа може втратити це право. Чітке визначення того, що належить до сфери приватного життя, де завершується приватність та починається публічність, є завданням складним і залежить від конкретних обставин кожного випадку. ЗМІ повинні уникати конфлікту між правом на свободу висловлювання та правом на приватність підсудного [5, с. 54]. Навіть під час судового процесу підсудний не втрачає право на повагу до свого приватного життя, і розголошення інформації про нього пов'язане з кримінальним переслідуванням може завдати значної шкоди, тому механізми захисту мають бути добре обґрунтованими та відповідати законним стандартам. Утруднене втручання у приватне життя повинно справедливо виправдовуватися винятковими обставинами, і журналісти повинні дотримуватися норм професійної етики, роблячи висновки про вину підсудного з обережністю та урахуванням цих принципів.

У кейсі, справа Cox Broadcasting Corp. v. Kohn (1975), порушується етичне питання стосовно обговорюваного репортером телеканалу вчинку оприлюднення імені зґвалтованої дівчини, яке він дізнався з судових матеріалів та включив у свій телевізійний звіт. За висновком Верховного Суду США, перша та чотирнадцята поправки Конституції США передбачають захист преси від відповідальності за поширення інформації, яка містилась в офіційних судових протоколах та надавалася для відома громадськості. В справі, де важливо забезпечити захист приватних інтересів особи, влада має використовувати засоби для обмеження публічного доступу до інформації, що стосується особистого життя цієї особи. Щодо етичних аспектів цього випадку, репортер безумовно діяв неетично, оскільки оприлюднив особисту інформацію без належного врахування приватних інтересів і права на приватне життя зґвалтованої дівчини. Незважаючи на юридичні аргументи щодо свободи преси, цей вчинок не відповідає високим стандартам журналістської етики та розумінню приватності та гідності особи. ЗМІ мають відповідальність робити інформаційний вибір з обов'язковим урахуванням етичних норм та заслуговувати на довіру громадськості шляхом збереження високих стандартів професійної етики [6, с. 108].

Правильним буде вказати, що журналістам, які займаються висвітленням судових процесів і створенням судових репортажів, доречно було б усвідомлювати велику відповідальність за можливі наслідки своєї роботи, особливо для конкретних осіб. Право на справедливий судовий розгляд – це важливий аспект прав людини, і його дотримання вимагає уважного та обачливого підходу до роботи журналістів. У процесі висвітлення судових процесів, журналісти повинні бути уважними до балансу між суспільною необхідністю у доступі до інформації і збереженням права на справедливий суд для обвинувачених осіб. Вони повинні ставити перед собою питання про об'єктивність та неупередженість висвітлення справи, а також те, як може вплинути їхня робота на вимоги справедливого судочинства. Також важливо враховувати суспільну цінність та необхідність інформації для громадськості, і вирішувати, чи справді є інтерес до висвітлення даної справи належним чином обґрунтованим та об'єктивним способом. Такий підхід допоможе журналістам уникнути негативних наслідків для осіб, залучених до судового процесу, і сприятиме дотриманню важливих етичних та правових стандартів у журналістиці.

Висновки. Отже, у результаті аналізу питань, пов'язаних із міжнародним регулюванням перешкоджання журналістській діяльності під час проведення судових засідань, можна стверджувати, що свобода преси та доступ до інформації є важливими складовими демократичного суспільства і необхідними для забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Принцип презумпції невинуватості має важливе значення у судових процесах, і журналісти повинні дотримуватися цього принципу при висвітленні судових справ. Міжнародні стандарти та конвенції, такі як Конвенція про права людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, гарантують право на свободу слова та інформаційну свободу. Захист журналістів під час судових засідань включає в себе заходи для забезпечення їх безпеки та можливості вільно висвітлювати судові процеси. Дотримання етичних стандартів та відповідальна журналістика є важливими аспектами при розгляді судових справ, особливо у випадках, коли це може вплинути на протікання судового процесу. Загальною метою міжнародного регулювання є забезпечення балансу між свободою преси та правом на справедливий судовий розгляд. Саме цей баланс дозволяє забезпечити інформаційну свободу та забезпечити права осіб на справедливий суд. При цьому, важливо пам'ятати, що журналісти мають велику відповідальність за те, як вони висвітлюють судові процеси та як це може вплинути на всіх учасників цих процесів.

Список використаної літератури:

1. Бєль Б. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика / Б. Бєль, О. Бурмагін, Т. Патора та ін. Київ, 2013. 190 с.
2. Крос К. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: перспективи конкуренції / К. Крос, Р. Гакет ; пер. з англ. Р. Ткачук. Київ : Основи, 2000. 142 с.
3. Логунова М. М. Комунікації судової влади : науково-практичний посібник / М. М. Логунова, М. Г. Лашкіна, П. О. Гвоздик та ін. Київ: АДЕФ-Україна, 2012. 274 с.
4. Мас-медіа на перехідному етапі: система мас-медіа, політична комунікація, аспекти журналістики, методи дослідження / за ред. Р. Блюма, М. Герольд, В. Іванова, В. Різуна. Київ, 2001. 302 с.
5. Практичний посібник для представників комунікаційних структур в органах влади / З. Казанжи ; Інститут масової інформації. Київ, 2016. 112 с.
6. Свобода інформації в Україні та світі. Теорія та практика / упоряд. О. М. Павліченко, Р. І. Стадник ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 216 с.

Sachko O. V. International regulation of obstruction of journalistic activity during court hearings

The article thoroughly examines the international regulation of issues related to obstruction of journalistic activity during court proceedings. The authors analyze the key aspects of this issue, relying on international conventions, agreements and norms relating to the rights of journalists and access to information during trials. The article examines in detail the standards and principles enshrined in various international documents, such as the Human Rights Convention and other acts regulating the rights and obligations of journalists when covering court proceedings. It also examines examples of court cases where the rights of journalists have been violated and highlights the decisions of international judicial bodies in this context. The article examines the right of citizens and journalists to access information during court proceedings as an important aspect of freedom of expression and the right to a fair trial. It also examines the limitations that may be imposed on this right in the interests of privacy, public order, national security or other important purposes. The author provides practical examples of specific situations of obstruction of journalistic activities during court proceedings to illustrate the problems and decisions of international judicial bodies. The importance of striking a balance between the right to information and the right to privacy of the defendant is emphasized. The author emphasizes the importance of the role of journalists in ensuring openness and transparency of judicial proceedings and emphasizes their responsibility in covering judicial events. In conclusion, the article emphasizes the importance of international regulation to ensure freedom of speech and access to information during court proceedings, and identifies possible areas for further reforms and development of international norms in this area.

Key words: *freedom of speech, journalist, human rights, freedom of the press, obstruction of the media, European Court of Human Rights.*

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.22

Р. Р. Сосков
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

В статті звертається увага на особливу роль законної професійної діяльності журналістів у розвитку громадянського суспільства та функціонування механізму держави, наводяться дані дослідження міжнародної організації щодо свободи слова та журналістської діяльності в Україні. Автор розглядає специфіку правового статусу журналіста, підкреслює на необхідності забезпечення державних гарантій захисту діяльності журналістів, навівши відповідні положення Конституції України, Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», Рекомендації Комітет міністрів Ради Європи NR(96)4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску» від 3 травня 1996 року, перелічено кримінально-правові засоби запобігання правопорушень у досліджуваній сфері, здійснено аналіз судової практики притягнення до відповідальності за кримінальні правопорушення проти журналістів та встановлено найпоширеніші проблеми, що мають місце під час досудового розслідування та судового розгляду справ, запропоновано висновки та рекомендації для вирішення вказаних проблем. Стаття спрямована на аналіз актуальної проблеми – кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Автори статті проводять дослідження правового та соціального контексту, в якому виникають конфлікти між журналістами та особами, що перешкоджають їхній професійній діяльності. У статті розглядаються важливі аспекти, такі як законодавча база, правова охорона журналістів, обмеження свободи слова та вираження. Велика увага приділяється аналізу судової практики та рішень, які стосуються випадків перешкодження журналістській діяльності. Отримані результати статті мають важливий внесок у підвищення обізнаності про проблеми кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів.

Ключові слова: *журналіст, свобода слова, професійна діяльність журналістів, кримінальні правопорушення, проблеми кримінальної відповідальності.*

Постановка проблеми. Конституцією України закріплено, що наша держава є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, в якій жодна ідеологія не може визнаватися як обов'язкова, суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, а цензура забороняється. Стаття 34 Основного Закону гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1]. Надзвичайно важливу роль в процесі втілення в життя вказаних положень відіграє саме існування журналістики як соціального інституту громадянського суспільства, яка не дарма вважається «четвертою гілкою влади» і потребує окремого захисту з боку держави від незаконного впливу. Провадження незалежної професійної діяльності журналістами є одним із найважливіших індикаторів функціонування держави на принципах демократії і відкритості, оскільки головне завдання журналістики полягає в забезпеченні доступу громадян через засоби масової інформації до об'єктивної і всебічної інформації і, відповідно, можливості приймати певні рішення та впливати на ті політичні та соціальні процеси, що відбуваються в державі.

За даними міжнародної організації "Reporters sans frontiers" («Репортери без кордонів»), у світовому рейтингу свободи слова станом на 2023 рік Україна посідає 79 місце (на останньому 180-му місці – КНДР), що порівняно з показниками 2022 року (106 місце) та 2021 року (97 місце) в цілому свідчить про деяке покра-

© Сосков Р. Р., 2023

щення ситуації зі свободою ЗМІ та журналістської діяльності, проте автори дослідження продовжують зараховувати Україну до категорії держав з проблематичною ситуацією зі свободою слова [2]. Безумовно, повномасштабне російське вторгнення спонукає проводити державну політику щодо запобігання поширенню ворожої пропаганди серед українців в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, внаслідок чого в таких умовах свобода журналістської діяльності може певним чином обмежуватися, але це лише питання часу, тоді як існуючі проблеми кримінальної відповідальності осіб, котрі вчиняють різного роду дії з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, часто становлять для останніх загрозу захисту їхніх прав від таких кримінальних правопорушень і потребують їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі останні дослідження і публікації висвітлюють такі аспекти, як особливості форм прояву перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, погрози, насильства, посягання на життя та майно журналіста і його близьких родичів, аналізуються складнощі, які можуть виникати під час кваліфікації того чи іншого кримінального протиправного діяння та застосування відповідних норм Кримінального кодексу України, напрацювання рекомендацій щодо вдосконалення положень кримінально-правового законодавства та підвищення ефективності розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним впливом на журналістів. Дослідженням вказаних та деяких суміжних проблем займаються П. Андрушко, О. Бандурка, К. Буряк, Р. Вереша, Ю. Городецький, І. Заєць, С. Марко, С. Лихова, Т. Корнякова, О. Красильнікова, М. Крутевич, В. Павликівський, Є. Письменський, А. Тарасенко, Н. Юзікова та ін. В цілому, аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що на сьогодні проблеми кримінальної відповідальності винних осіб за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів існують і викликають необхідність їх виявлення та проведення відповідних заходів щодо усунення таких проблем, тим самим підвищуючи рівень забезпечення охорони свободи слова і журналістської діяльності.

Метою проведеного **дослідження** є розкриття проблем притягування до кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють незаконний вплив на журналістів у зв'язку зі здійсненням ними професійної діяльності та наведення відповідних прикладів на основі аналізу судової практики, а також надання власних рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» відповідальність за вчинення кримінального правопорушення проти журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків або перешкоджання його службовій діяльності прирівнюється до відповідальності за скоєння таких же дій проти працівника правоохоронного органу. Цим положенням визначається особливий правовий статус журналістів, які отримують додаткові державні гарантії захисту їхніх професійних прав з урахуванням специфіки журналістської діяльності: підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів є прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, суспільно впливове за наслідками значення роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати, професійна творча діяльність в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я і життя, а відтак – наявність об'єктивних і суб'єктивних труднощів та перешкод у добуванні інформації (ст. 12 Закону) [3].

3 травня 1996 року Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію NR(96)4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску», яка підкреслює важливість безперешкодного та вільного здійснення журналістами їхніх функцій в демократичному суспільстві для інформування громадськості, вільного формування й вираження думок та ідей, а також для перевірки діяльності органів державної влади і наголошує на необхідності підтвердити вже існуючі гарантії, зробити їх більш відомими й забезпечити справжню повагу до них задля посилення захисту журналістів за умов конфліктів і тиску [4].

Тому 14 травня 2015 року, демонструючи відданість українського народу європейській інтеграції та повазі прав і свобод людини і громадянина, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» № 421-VIII, яким було додано до Кримінального кодексу України чотири нові

статті зі складами кримінальних правопорушень проти журналістів (на додачу до вже існуючої на той момент статті 171 ККУ «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»):

– Стаття 345-1. Погроза або насильство щодо журналіста;

– Стаття 347-1. Умисне знищення або пошкодження майна журналіста;

– Стаття 348-1. Посягання на життя журналіста;

– Стаття 349-1. Захоплення журналіста як заручника [5].

Основним завданням кримінального провадження, відповідно до ст.2 Кримінального процесуального кодексу України, є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [6]. Крім того, Декларація Комітету міністрів Ради Європи про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медіа учасників, прийнята 30 квітня 2014 року на 1198-му засіданні постійних представників міністрів зазначає, що викорінення безкарності – важливе зобов'язання Держав, зокрема і України як члена даної міжнародної міжурядової організації, у питаннях правосуддя для жертв, стримуючий фактор для майбутніх порушень прав людини та підтримка верховенства права й довіри громадськості до судової системи. Усі напади на журналістів та інших медіа учасників мають ретельно та швидко розслідуватися, а винні повинні бути притягнуті до відповідальності. Ефективне розслідування таких нападів вимагає, щоб будь-який зв'язок із журналістською діяльністю брався до уваги прозоро та належним чином [7, с. 27]. А згідно з Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ від 13 квітня 2016 року – розслідування кримінальних праворушень проти журналістів повинні бути ефективними у тому розумінні, що вони приведуть до встановлення фактів, винних осіб та покарання відповідальних [7, с. 11].

В той же час слід зазначити, що аналіз судової практики свідчить про те, що досить поширеними є випадки затягування досудового розслідування та судового розгляду справ, які стосуються кримінальних правопорушень стосовно журналістів та перешкоджання їхній діяльності, що, як наслідок, призводить до звільнення від покарання винного у зв'язку із закінченням строків давності.

Так, 25.05.2014 року (справа № 488/470/17, провадження № 1-кп/488/89/23) уродженець м. Миколаєва, який був членом виборчої комісії, перешкоджав професійній діяльності журналістки, яка за завданням інформаційного агентства «Корабелов.інфо» прибула до виборчої дільниці з метою висвітлення перебігу виборчого процесу. Чоловік вступав у словесні суперечки з потерпілою, затуляв руками об'єктив камери, штовхав журналістку, завдавав ударів по її руках, врешті-решт пошкодивши камеру, а також бив журналістку по ногах шкільною лавою – всі ці дії чоловіка були зафіксовані на відео [8]. В ході провадження свідки неодноразово уникали прибуття до суду і про поважність причини неявки не повідомляли, докази визнавалися недопустимими, судді заявляли про самовідвід, голова суду просив направити кримінальне провадження до іншого суду, оскільки автоматизованою системою документообігу суду не відбувалося призначення судді через нестачу потрібної кількості суддів для розподілу справи. І тому лише 6 квітня 2023 року вироком суду його було визнано винним у скоєнні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України, через що на підставі п. 2 ч. 1 ст. 49 та ч. 5 ст. 74 КК України засуджений був звільнений від відбування призначеного покарання, яке, крім того, полягало у вигляді штрафу в розмірі 850 грн. Тому навіть у разі винесення вироку в межах строків притягнення до кримінальної відповідальності, міра покарання є такою, що не виконує функцію запобігання вчинення подібних кримінальних правопорушень, а тому виникає об'єктивна необхідність посилення санкції.

Наступною проблемою у досліджуваній галузі виступає бездіяльність слідчих щодо внесення відповідних даних про вчинення кримінального правопорушення стосовно журналістів до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Причинами такої бездіяльності можуть бути брак досвіду розслідування таких видів кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим відсутнє бажання працювати з ними, не можна не врахувати і ризик корупційних факторів. Натомість у більшості випадків суди ухвалюють рішення про задоволення скарги на бездіяльність та зобов'язують з метою з'ясування обставин можливого вчинення кримінального правопорушення внести відомості до ЄРДР. Наприклад, у справі № 447/3047/23 судом було встановлено, що 21.09.2023 року журналіст ГО «ІА «ІНФОСКОП» звернувся до начальника ВП № 2 Стрийського РУП ГУНП у Львівській

області із письмовою заявами в якій вказав, що 21.09.2023 року близько 15:30 год його не допустили на засідання виконавчого комітету Новороздільської міської ради, чим вчинено кримінальне правопорушення передбачене ч. 3 ст. 171 КК України – перешкоджання законній професійній діяльності журналістів службовою особою з використанням свого службового становища. Станом на 03.10.2023 відомості в ЄРДР внесені не були, через що журналіст зверувся до суду зі скаргою на бездіяльність слідчого, суд скаргу задовільнив [9].

Нерідко трапляються випадки винесення слідчими постанов про відмову у визнанні журналіста потерпілою особою з підстав того, що останній надає посвідчення, в якому зазначено, що він займає посаду кореспондента. Причиною є неправильна попередня кваліфікація суспільно небезпечного винного діяння. Так, (справа № 227/1774/20) кореспондент ЗМІ «Громадський патруль Донеччини» 21.04.2020 року подав до слідчого Добропільського ВП Покровського ВП ГУНП в Донецькій області клопотання про визнання його потерпілим у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України. Своєю постановою слідчий відмовив в задоволенні клопотання, обгрунтовуючи це тим, що журналістом може бути не будь-який працівник ЗМІ, а лише той творчий працівник ЗМІ, який прийнятий на посаду «журналіст». Однак слідчий суддя її позицію слідчого не розділив і встановив, що відповідно до класифікатора професій України до групи КП 2451.2 Письменники, редактори та журналісти включено посаду кореспондент, а тому мотиви з яких виходив слідчий при винесенні оскаржуваної постанови є необгрунтованими [10].

У продовження проблеми допущення помилок під час попередньої кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів варто зазначити, що значну поширеність має практика внесення слідчими, прокурорами до ЄРДР відомостей про вчинення діянь, що мають ознаки складів злочинів, передбачених одними статтями Кримінального кодексу України, але з правовою кваліфікацією кримінальних правопорушень, передбачених іншими статтями кодексу, такими як:

– ст. 121, ст. 122, ст. 125, ст. 126, ст. 296 ККУ замість ч. 2 ст. 345-1 ККУ;
– ст. 129 ККУ замість ч. 1 ст. 345-1 ККУ;
– ст. 194 ККУ замість ст. 347-1 ККУ;
– ст. 147 ККУ замість ст. 349-1 ККУ тощо.

Тобто це ті ситуації, коли існує юридична колізія між загальною та спеціальною нормами права і перевагу має саме спеціальна норма, яка стосується журналіста та здійснюваної ним професійної діяльності, однак слідчий кваліфікує діяння за загальною нормою і, подекуди, на такі помилки не звертають уваги навіть слідчі судді, як, наприклад, у справі № 453/522/21 [11]. 14 квітня 2021 року, громадянин України, подав до відділення поліції № 3 Стрийського РУП ГУНП у Львівській області письмову заяву про вчинення протиправних дій щодо нього та його дружини у формі умисного нанесення легких тілесних ушкоджень під час здійснення журналістської діяльності, внаслідок чого просив розпочати кримінальне провадження за ч. 1 ст. 125 та ч. 1 ст. 171 КК України. Заява була зареєстрована, але слідчий не вносив відомості до ЄРДР, до суду було подано скаргу на бездіяльність слідчого і слідчий суддя ухвалив рішення про задоволення скарги і обов`язав відділення поліції внести до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про вчинення кримінальних правопорушень, передбаченого ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 171 КК України і розпочати досудове розслідування саме за цими статтями, хоча мав би зауважити на необхідності перекваліфікації суспільно небезпечного діяння за ч. 2 ст. 345-1 КК України (умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї легких тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності), аналогічно тому, як це постановив слідчий суддя у іншій подібній справі № 588/1650/20 [12].

Ще однією суттєвою проблемою кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів є закриття кримінального провадження за умов відсутності достатніх юридичних підстав для цього. В основному це притаманно тим справам, коли до кримінальної відповідальності притягаються відомі широкому колу громадян особи: політичні діячі, державні службовці, високопосадовці та їхні близькі родичі, інші особи, що мають значну економічну та політичну вагу. Наприклад, у справі № 757/1604/16-к 02 жовтня 2015 року журналіста журналіста разом з оператором під час виготовлення ними відеоматеріалів щодо можливих зловживань посадовими повноваженнями працівниками СБУ затримали військовослужбовці Служби безпеки України, котрі із застосуванням фізичної сили доставили потерпілих до приміщення Головного управ-

ління СБУ, де пошкодили обладнання останніх. Було розпочато кримінальне провадження за ч. 1 ст. 171 ККУ, але слідчий згодом виніс постанову про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діянні військовослужбовців Служби безпеки України складу будь-якого кримінального правопорушення, на що було подано скаргу до слідчого судді, який в задоволенні її відмовив. 28 березня 2016 року суд апеляційної інстанції задовільнив апеляційну скаргу адвоката в інтересах потерпілих та зазначив, що досудове слідство не було ретельним, безстороннім і сумлінним, оскільки слідчий допустив порушення процесуальних норм, не витребував усіх необхідних документів, не усунув розбіжності у показаннях учасників події, не встановив і не допитав усіх свідків, не провів всі слідчі дії, зокрема, відтворення з усіма учасниками події, призначив експертизу із поставленими питаннями, які містять правову оцінку дій учасників події, таким слідчий дійшов невірних висновків і провів слідство неповно та односторонньо, до того ж слідчим суддею процесуальні порушення досудового слідства та незабезпечення слідчим ефективного розслідування у кримінальному провадженні не взяті до уваги та їм не надано належної правової оцінки [13].

Разом з безпідставним закриттям кримінальних проваджень стосовно правопорушень проти журналістів часто спостерігається затягування з відправленням слідчими відповідної постанови до потерпілих, а відповідно до ст. 303, 304 КПК скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, зокрема рішення прокурора про закриття кримінального провадження, можуть бути подані особою протягом 10 днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. А якщо строк для звернення до суду зі скаргою буде пропущено, то така скарга буде повернута тій особі, яка її подала, за умови, якщо вона не порушить питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення [6].

Отже, з огляду на вищевказані проблеми автор пропонує такі шляхи їх вирішення:

1. Посилення мір покарання з метою здійснення реального попередження вчинення кримінальних правопорушень проти журналістів. Передусім це стосується ч. 1 ст. 171 Кримінального кодексу України, яка на сьогодні передбачає покарання у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. У 90% проаналізованих судових справ суд призначає винним штраф у розмірі 50 н.м.д.г, що дорівнює 850 грн. Такий розмір штрафу не відповідає економічним реаліям сьогодення та тій шкоді, яка зазвичай завдається кримінальним правопорушенням. Тому пропонується внести зміни до ч. ч. 1–3 ст. 171 ККУ в частині підвищення верхньої межі розміру штрафу як мінімум в десять разів.

2. Притягнення до кримінальної відповідальності за бездіяльність слідчого дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Зараз, фактично, за затягування початку досудового розслідування передбачається тільки дисциплінарна відповідальність, яка незавжди є ефективною, тому пропонується додати до ККУ відповідну норму, яка б передбачала принаймні штраф за такий кримінальний проступок, що дозволить значно покращити ситуацію із притягненням відповідальних за злочини проти журналістів до покарання.

3. Залучення слідчих, прокурорів та суддів до регулярного підвищення кваліфікації шляхом проведення тематичних наукових конференцій, симпозіумів, вебінарів з метою уникнення останніми допущення помилок при кваліфікації того чи іншого суспільно небезпечного діяння, зокрема проти журналіста.

4. Боротьба з корупцією. Корупційні фактори займають далеко не останнє місце в діяльності правоохоронних та судових органів, за даними соціологічного дослідження «Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного в грудні 2022 року соціологічною компанією Info Sapiens, було встановлено, що сфера діяльності вищевказаних органів є найбільш вразливою сферою з боку корупції [14, с. 12], відповідно, це впливає в кінцевому результаті також і на захист професійних прав журналістів та їхню безпеку загалом.

Висновки. Підвищення ефективності кримінально-правової охорони свободи слова та журналістської діяльності має виступати одним із пріоритетних завдань державної політики, оскільки журналістика виконує надзвичайно важливу функцію в суспільстві – вона виступає інструментом доступу громадян до об'єктивної інформації про ті події та явища, що відбуваються навколо них. Однак сукупність тих проблем, які часто виникають під час притягнення

до кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють дії, спрямовані на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, заважають забезпечувати належний захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень шляхом швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Аналіз судової практики дозволив виділити такі найбільш поширені види проблем:

– загальне затягування досудового розслідування та судового розгляду справ;

– бездіяльність слідчих щодо внесення даних про вчинення кримінального правопорушення стосовно журналістів до ЄРДР;

– допущення помилок під час попередньої кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістів;

– безпідставне закриття кримінальних проваджень, особливо коли вони пов'язані із впливовими особами;

– неповідомлення про закриття кримінальних проваджень слідчими;

– занадто м'які санкції за кримінальні правопорушення у цій сфері.

Проте, запропоновані автором шляхи вирішення вказаних недоліків цілком могли б їх подолати.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 19.12.2023)
2. "Reporters sans frontiers" («Репортери без кордонів») URL: https://rsf.org/fr/classement (дата звернення: 19.12.2023)
3. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 19.12.2023)
4. Рекомендація NR(96)4 Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску»: Міжнародний документ від 03.05.1996 № R(96)4 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#o19 (дата звернення: 19.12.2023)
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : Закон України від 14.05.2015 № 421-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-19#Text (дата звернення: 19.12.2023)
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 19.12.2023)
7. Збірник документів Ради Європи «безпека журналістів». 2017. С. 52. URL: https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c (дата звернення: 19.12.2023)
8. Справа № 488/470/17. Провадження № 1-кп/488/89/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110049162 (дата звернення: 19.12.2023)
9. Справа № 447/3047/23. Провадження № 1-кс/447/897/23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113882157 (дата звернення: 19.12.2023)
10. Справа № 227/1774/20. Провадження: 1-кс/227/411/2020. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89194478 (дата звернення: 19.12.2023)
11. Справа № 453/522/21. Провадження № 1-кс/453/143/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96519593 (дата звернення: 19.12.2023)
12. Справа № 588/1650/20. Провадження № 1-кс/588/360/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92548216 (дата звернення: 19.12.2023)
13. Справа № 757/1604/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56907000 (дата звернення: 19.12.2023)
14. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ. 2023. С. 172. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf (дата звернення: 19.12.2023)

Soskov R. R. Problems of criminal liability for interfering with the legal professional activities of journalists

The article draws attention to the special role of legitimate professional activity of journalists in the development of civil society and the functioning of the State mechanism, and provides data from an international organization's study of freedom of speech and journalistic activity in Ukraine. The author examines the specifics of the legal status of a journalist, emphasizes the need to ensure state guarantees for the protection of journalists' activities, citing the relevant provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On State Support of the Media, Guarantees of Professional Activity and Social Protection of Journalists", Recommendation NR(96)4 of the Committee of Ministers of the Council of Europe "On the Protection of Journalists in Times of Conflict and Pressure" of May 3, 1996, and lists the criminal law means of preventing offenses in the field under study, analyzes the case law of the European Court of Human Rights. The article is aimed at analyzing a topical issue – criminal liability for obstructing the legitimate professional activities of journalists.

The authors of the article conduct a study of the legal and social context in which conflicts arise between journalists and persons who obstruct their professional activities. The article discusses important aspects such as the legal framework, legal protection of journalists, and restrictions on freedom of speech and expression. Much attention is paid to the analysis of judicial practice and decisions concerning cases of obstruction of journalistic activity. The findings of the article make an important contribution to raising awareness of the issues of criminal liability for obstructing the legitimate professional activities of journalists.

Key words: *journalist, freedom of speech, professional activity of journalists, criminal offenses, problems of criminal liability.*

УДК: 343.36.222 (477+4)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.23

О. В. Фелик
аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
https://orcid.org/0000-0003-0862-1453

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 384 КК ЗА ОЗНАКАМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються теоретико-прикладні проблеми кваліфікації діяння, передбаченого ст. 384 КК України за ознаками об'єктивної сторони, піднімаються дискусійні проблеми з цього питання. Автор зосереджує увагу на обов'язкових ознаках об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України.

Науковець, на підставі дослідження приходить до висновку, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України відноситься до діянь з формальним складом. Зазначається. що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 384 КК України вчиняються лише шляхом активних дій. Автором детально описуються обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення, зокрема такі, як дії, обстановка та спосіб. Крім того, цій статті аналізуються точки зору науковців на об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, детально розглядаються процесуальні обов'язки свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, оцінювача, перекладача стосовно виконання ними своїх обов'язків. Також автором наукової роботи з'ясовуються форми прояву кримінального правопорушення, передбаченого означеною статтею. Робиться висновок що питання кваліфікації кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу за ознаками об'єктивної сторони має істотне значення для дотримання принципу кримінальної відповідальності лише за конкретні діяння.

Ключові слова: *об'єктивна сторона, ознаки об'єктивної сторони, факультативні ознаки об'єктивної сторони, обов'язкові знаки об'єктивної сторони, кримінальне правопорушення, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, суб'єктний склад, свідок, потерпілий, експерт, оцінювач, перекладач.*

Постановка проблеми. Теоретико-прикладні проблеми кваліфікації діяння, передбаченого статтею 384 КК України за ознаками об'єктивної сторони мають значення як для теорії кримінального права так і в правозастосовній діяльності, тому означені проблеми, які стосуються об'єктивної сторони аналізованого діяння, потребують подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК присвячені роботи: В.І. Осадчого, С.С. Чернявського, М.В. Шепітька, Н.Ю. Алєксєєвої, В.М. Нікітенка, С.І. Селецького та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України);

– провести критичний аналіз існуючих поглядів на об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України).

Викладення основного матеріалу. Питання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу має істотне значення для застосування цієї кримінально-правової норми. 1. За ст. 384 КК встановлена відповідальність за кримінальне правопорушення із формальним складом, який визнається закінченим із моменту вчинення будь-якої із зазначених дій;

© Фелик О. В., 2023

2. Відповідальність за ст. 384 КК настає, якщо показання, висновок, звіт чи переклад є неправдивими, тобто такими, які повністю або хоча б частково не відповідають дійсності. Показання (ст. 95 КПК) свідка (ст. 65 КПК) чи потерпілого (ст. 55 КПК) є неправдивими..., якщо полягають у повідомленні відомостей про факти та обставини, що мають значення для відповідного правопорушення. Висновок експерта (стст. 69, 101, 102 КПК) є неправдивими, якщо в ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекручені певні факти та обставини. Звіт оцінювача про оцінку майна (стст. 6, 13 закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 19 липня 2001 року № 47, ст. 351.) є неправдивим, якщо в ньому, наприклад, безпідставно занижуються чи, навпаки, підвищується вартість майна, використовуються неналежні ціни для визначення вартості майна, оцінюється інше майно, а не те, на яке було накладено арешт, надається оцінка не всього, а лише частини майна тощо. Переклад визнається неправильним, якщо перекладач (ст. 68 КПК) здійснює неправильну передачу тих показань, документів або інших матеріалів (наприклад жестів, міміки глухонімих), що підлягають перекладу; 3. Злочин може бути вчинений лише шляхом активної поведінки – дії, бо для його об'єктивної сторони необхідно, щоб свідок чи потерпілий – у своїх показаннях, експерт – у висновку, оцінювач – у звіті, а перекладач – у перекладі діяли певним чином, тобто повідомляли неправдиві відомості, які стосуються тих чи інших обставин здійснюваного провадження. Не вчинення таких дій, тобто невиконання зазначеними особами покладених на них обов'язків (бездіяльність), що виявляється в повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у показаннях, висновку, звіті чи в перекладі, не може кваліфікуватися за ст. 384 КК, бо є однією з форм відмови від давання показань (ст. 385 КК); 4. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є певна обстановка його вчинення, оскільки передбачені в ст. 384 КК дії мають бути здійснені лише при проведенні дізнання, досудового слідства, судового чи виконавчого провадження або здійснення розслідування тимчасовою слідчою комісією ВРУ (ст. 89 Конституції України), а звіт оцінювача – тільки при здійсненні виконавчого провадження (СПВСУ 2010. с. 436-438); 5. Відповідальність за ст. 384 КК настає лише за умови, якщо свідка, потерпілого, експерта, оцінювача майна чи перекладача у встановленому законом процесуальному порядку (розписка, присяга) було попереджено про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань (стст. 57, 67, 224 КПК, 50 ЦПК, 65, 141, КАСУ), неправдивий висновок (стст. 70 КПК, 53 ЦПК, 66, 133 КАСУ), неправдивий звіт про оцінку майна (ч. 5 ст.13 Закону України «Про виконавче провадження») або неправильний переклад (стст. 68 КПК, 55 ЦПК, 68. 125 КАСУ). Відсутність такого попередження і належного процесуального його оформлення виключає відповідальність за ст. 384 (СПВСУ 2010. с. 456-458)» [1, с. 878]; 4) В.І. Осадчий, С.С. Чернявський стверджували, що «Об'єктивна сторона злочину проявляється у: неправдивому показанні свідка чи потерпілого, неправдивому висновку експерта, які складені для подання або наданні органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії ВР; поданні недостовірних або підроблених доказів; неправдивому звіті оцінювача про оцінку майна; неправильному перекладі, зробленому перекладачем у таких самих випадках» [2, с. 958]. Крім того, ці ж науковці переконували, що «неправдиві показання, висновок, недостовірні або підроблені докази, неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, неправильний переклад мають визнаватися злочином за умови, що вони можуть впливати на неправильне прийняття рішення».

Особа, викликана як свідок, зобов'язана прибути за викликом і давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Потерпілий має право давати пояснення, показання або відмовитися це робити. Він може бути допитаний про обставини, які підлягають установленню в даному кримінальному провадженні, про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними. Перед допитом свідок і потерпілий попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. Коли ці особи дають показання, які не відповідають об'єктивній реальності – у наявності завідомо неправдиві показання. Злочин вважається закінченим, коли особа, яка була попереджена про кримінальну відповідальність за дачу за відомо неправдивих показань, дала такі показання.

Експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо

для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи, для з'ясування питань права. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Якщо цей висновок не відповідає реальним обставинам справи, такі дії кваліфікуються як завідомо неправдивий висновок експерта. Злочин вважається закінченим, коли експерт, який був попереджений про кримінальну відповідальність за відомо неправдивий висновок, такий висновок надав. Коли експертиза проводиться в експертній установі, експерт у вступній частині висновку зазначає, що він попереджений про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і підтверджує це своїм підписом» [2, с. 959]. В.І. Осадчий, С.С. Чернявський також стверджують, що «ГПК, ЦПК, КАС також не допускають експертизи з питань права. Наприклад, у ст. 98 ГПК зазначено, що предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Разом з тим у цих кодексах передбачена можливість залучення експерта з питань права. Причому зазначається, що експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення» [2, с. 959]. Також на їх думку «для оцінки майна, наприклад під час здійснення виконавчого провадження, державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторін призначає своєю постановою оцінювача. За недостовірну чи необ'єктивну оцінку майна оцінювач несе кримінальну відповідальність, про що він має бути попереджений державним виконавцем. Якщо оцінювач надає підписаний ним завідомо неправдивий звіт про оцінку майна, злочин вважається закінченим» [2, с. 959]. Ці ж автори слушно заявляють, що «відповідно до ст. 68 КПК у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження, слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача). За потреби під час провадження виконавчих дій державний виконавець або сторони (їх представники) можуть залучити перекладача (ст. 14 Закону України від 21 квітня 1999р. № 606-XIV «Про виконавче провадження»). Перекладач бере участь і в цивільному судочинстві (ст. 55 ЦПК).

Правила щодо перекладача поширюються на особу, запрошену до участі у процесі для роз'яснення знаків німого або глухого (сурдоперекладача). Слідчий, головуючий у суді (суддя) роз'яснює перекладачеві його обов'язки і попереджає про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад. Якщо перекладач, будучи попередженим про кримінальну відповідальність, здійснює завідомо неправдивий переклад, злочин вважається закінченим» [2, с. 959–960]. В.І. Осадчий, С.С. Чернявський стверджують, що «особа має попереджатися про кримінальну відповідальність за подання завідомо недостовірних або підроблених доказів. Подання попередженого про це особою таких доказів вичерпує склад злочину» [2, с. 960]; 5) М.В. Шепітько заявляє, що «злочин, передбачений ст. 384 КК, за конструкцією об'єктивної сторони належить до злочинів із формальним складом... законодавець... обмежився вказівкою лише на суспільно небезпечне діяння... опис об'єктивної сторони даного злочину здійснено в диспозиції ст. 384 за допомогою таких нормативних формулювань, які вказують на діяння: «завідомо неправдиве показання...», «завідомо неправдивий висновок...», «завідомо неправдивий звіт...», «завідомо неправильний переклад...» [3, с. 70–71]. Слід погодитися з думкою, що «зазначені діяння мають свій зміст, а тому можуть бути визнані одним із системоутворюючих елементів окремих складів злочинів, близьких за своєю соціальною природою, що мають як схожі ознаки, так і такі, якими вони відрізняються одне від одного. Завдяки схожості певних ознак визначення злочинів, на які вони вказують, надані в одній диспозиції норм закону про кримінальну відповідальність» [3, с.71]. Крім того, М.В. Шепітько зазначає, що «зважаючи на формальний склад достатній для встановлення ознак розслідуваного злочину, й опис його об'єктивної сторони з урахуванням п'яти діянь, окремо слід виокремити як предмет наукового дослідження злочину, передбаченого ст. 384 КК, проблему визначення способу й обстановки його вчинення» [3, с. 71]. Також, як стверджує цей же автор, що «така ознака об'єктивної сторони, як суспільно небезпечне діяння, прямо зазначена в диспозиції статті, а от спосіб учинення злочину – обман – лише випливає з її змісту на підставі тлумачення термінів «неправдивий», «неправильний». Що стосується обстановки вчинення діяння, то ця ознака, як суспільно небезпечне діяння, теж прямо зазначається в диспозиції статті:

«під час провадження дізнання...», «досудового слідства», «здійснення виконавчого провадження...», «в суді...». Цікавою є позиція М.В. Шепітька, що «перелічені діяння відповідно до їх опису в диспозиції статті є не тільки альтернативними за видом їх виконання, але й за суб'єктом їх вчинення. Кожен суб'єкт злочину може вчинити лише те діяння, яке йому властиве згідно з його процесуальними правами та обов'язками» [3,с. 71]. Цей же науковець справедливо наполягає на тому, що «показання, висновок, звіт та переклад мають отримати матеріалізовану форму у вигляді документів – протоколів, додатків до них, а також в інших зазначених у процесуальному законі формах» [3, с. 71]; 6) Н.Ю. Алєксєєва запевняє, що «ознакам об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК є: 1) альтернативні діяння: завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, завідоме неправильний переклад; 2) обстановка вчинення злочину: під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ або в суді» [4, с. 97–98]. Крім того ця ж науковиця, заявляє, що «у ст. 384 КК альтернативно передбачено три суспільно-небезпечні діяння: завідомо неправдиве показання, завідомо неправдивий висновок та завідомо неправильний переклад. Для притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею не є обов'язковим учинення однією і тією самою особою всіх діянь, передбачених диспозицією вказаної статті. Ураховуючи процесуальні обов'язкові, визначенні у процесуальних кодексах, кожен із яких у ст. 384 КК учасників процесу може виконувати лише свої власні обов'язки» [4, с. 102–103]. Крім того, Н.Ю. Алєксєєва не погоджуючись з М.В. Шепітько стверджує, що «по-перше, процесуальне законодавство України передбачає обов'язковість попередження свідка, експерта, перекладача з тим, за невиконання яких процесуальних обов'язків він притягується до кримінальної відповідальності; по-друге, як було зазначено вище, завідомо неправдиве показання, завідомо неправдивий висновок як предмет злочину, передбаченого ст. 384 КК, мають характеризуватися такою ознакою, як документальність, відтак і попередження про кримінальну відповідальність свідка, експерта, перекладача за невиконання відповідного процесуального обов'язку..., також повинно мати документальний вираз... має бути зафіксовано у процесуальних документах, наприклад, у протоколі проведення допиту, журналі чи протоколі судового засідання; по-третє, підтвердження того, що свідок, експерт чи перекладач були повідомлені про кримінальну відповідальність за порушення обов'язку давати правдиві показання, висновок та правильний переклад, може бути доказом, що особа є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 384 КК» [4, с. 104]. Також Н.Ю. Алєксєєва, щодо форми діяння як і М.В. Шепітько, заявляє, що «вони можуть бути вчинені шляхом дії та так званого змішаного діяння – при активній дії перекладач надає завідомо неправдивий переклад через умовчання правди (надає правду разом із неправдою частково) або надає правдиву інформацію з частковим замовчуванням іншої правдивої інформації» [4, с. 105; 3, с. 108-109]. Крім того, ця авторка не погоджується з М.В. Шепітьком та наполягає на тому, що «завідомо неправдиві показання... є частиною обману та характеризуються такими ознаками обману, як: 1) обман-спілкування («викривленого»), в якому з одного боку виступає особа, яка повідомляє неправдиві відомості – обманщик, а з іншого обманутий, тобто особа, якій спрямовують (адресують) ці відомості; 2) зміст обману утворює також не повідомлення (замовчування) тих відомостей, які особа повинна була повідомити; 3) омана обманутого, яка виступає сполучним ланцюжком між діянням винного і поведінкою (активною чи пасивною) обманутого; 4) особа, яка піддається дезінформаційному впливу обманщика, має бути здатною сприймати неправдиву інформацію, за допомогою якої винний прагне ввести її в оману» [6, с. 72-79]. На її переконання «спосіб не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 384 КК» [4, с. 107]. Крім того, Н.Ю. Алєксєєва заявляє, що «в диспозиції цієї статті визначена така ознака, як обстановка вчинення завідомо неправдивого показання, завідомо неправдивого висновку, завідомо неправильного перекладу; під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ або в суді» [4, с. 108].

Як ми вже зазначали, що «досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових

розслідувань (ч. 2 ст. 214 КПК) та закінчується однією з таких форм: закриття кримінального провадження прокурором, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 283 КПК)» [5]. Крім того, слід зазначити, що «виконавче провадження у відповідності до ст. 1 закону України «Про виконавче провадження» – це сукупність дій, визначених у цьому законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього закону підлягають примусовому виконанню. Початком виконавчого провадження є виконавчий документ, яким визначається заява стягувача про примусове виконання рішень, заява прокурора у разі представництва інтересів громадянина або держави в суді; якщо виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених законом; якщо виконавчий документ надійшов від суду на підставі ухвали про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (суду іноземної держави, інших компетентних органів іноземної держави, до повноважень яких належить розгляд цивільних чи господарських проваджень, іноземних чи міжнародних арбітражів) у порядку, встановленому законом; у разі, якщо виконавчий документ надійшов від Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших кримінальних правопорушень (ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження»). Це провадження закінчується шляхом внесення виконавцем відповідної постанови, зокрема, у випадку визнання судом відмови стягувача від примусового виконання судового рішення, затвердження (визнання) судом мирової угоди, укладеної сторонами у процесі виконання рішення (ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження») [7].

Проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ як обстановка вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, передбачає звернення до регулятивного законодавства у цій сфері. У відповідності до ст. 19 Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 19. 12. 2019 р. № 400-IX. У відповідності до ст. 19 цього Закону зазначається, що «особи, запрошені для дачі показань як свідки, а також як експерти, перекладачі попереджаються у письмовій формі (розпискою) про кримінальну відповідальність за вчинення ними дій, зазначених у ч. 2 ст. 23 цього Закону» [8]. Крім того, в цьому Законі зазначається, що «під час проведення розслідування слідчою комісією... за надання завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивого висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, зробленого перекладачем, винні особи несуть відповідальність згідно із законом» [8]. Крім того, як справедливо зазначає Н.Ю. Алєксєєва, що «вивчення відповідних діянь у суді передбачає завідомо неправдиві показання, завідомо неправдивий висновок та завідомо неправильний переклад під час судового розгляду відповідного провадження. Початок судового розгляду та його закінчення визначається на підставі процесуального законодавства України» [4, с. 112]; В.М. Нікітенко підтримує позицію М.В. Шепітька, що «для злочинів з формальним складом обов'язковою ознакою є лише суспільно небезпечне діяння. Всі інші ознаки є факультативними» [3, с. 68-69; 9, с. 103]. Таке твердження В.М. Нікітенка є не зовсім коректним, на наш погляд. Цей фахівець погоджується з думкою С.І. Селецького, що «дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна поведінка суб'єкта. Бездіяльність є пасивна форма поведінки людини, яка полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), що вона повинна і могла вчинити в даних конкретних умовах. Обов'язок діяти може випливати з приписів нормативних актів» [10, с. 55; 9, с. 103]. На переконання В.М. Нікітенка слідує, що «документи у кримінальному провадженні, висновки експертів, переклад, звіт про оцінку майна, письмові докази у цивільній, адміністративній або господарській формах судочинства, хоч мають різне процесуальне походження й значення, проте способи їх фальсифікації, є однаковими.» [9, с. 106]. Слід погодитися з думкою В.М. Нікітенка, що «ч. 4 ст. 212 КАСУ, ч. 5 ст. 23 ЦПК, ч. 3 ст. 312 ГПК передбачено з'ясування питання щодо наявності перешкод для допиту свідка та, у разі їх відсутності, суд попереджає його про кримінальну відповідаль-

ність за завідомо неправдиве показання, що встановлене ст. 384 КК. У ході судового розгляду цивільних, адміністративних та господарських справ згідно із ч. 7 ст. 101 КАС, ч. 7 ст. 99 ГПК, ч. 7 ст. 103 ЦПК експерт попереджається під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК)» [9, с. 121]. Крім того, справедливим є твердження В.М. Нікітенка, що «відповідно до процесуальних законодавств будь-якої форми судочинства звіт про оцінку майна не виділений законодавцем у самостійне джерело доказу, тому такий звіт може належати до документів чи письмових доказів, що є джерелами доказів (засобами встановлення), хоч за змістом близький до висновку експерта, але його не замінює. Завідомо неправдивий звіт оцінювача може заподіяти істотну шкоду не лише інтересам правосуддя, державі, юридичним особам, а й фізичним особам» [9, с. 122]. Також цей автор стверджує, що «об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 384 КК, виражається у вчиненні однієї із наступних дій з надання: 1) завідомо неправдивого показання свідка та потерпілого; 2) завідомо неправдивого висновку експерта: 3) завідомо неправдивого звіту оцінювача про оцінку майна; 4) завідомо неправильного перекладу, зроблений перекладачем. Кожна з цих дій утворює закінчений злочин, а момент його закінчення залежить від стадії процесу, а тому моментом закінчення цього злочину, слід вважати факт надання завідомо неправдивих показань, висновку, звіту про оцінку майна чи на правильного перекладу, незалежно від викриття цих протиправних дій до постановлення судового рішення.» [9, с. 122].

Висновки. Питання кваліфікації кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу за ознаками об'єктивної сторони має істотне значення для дотримання принципу кримінальної відповідальності лише за конкретні діяння.

Список використаної літератури:

1. Тютюгін В.І. Коментар до ст. 384 КК. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна; [2-ге вид., допов.] Харків : Право, 2013. С. 876–879.
2. Осадчий В.І., Чернявський С.С. Злочини проти правосуддя. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко, В.В. Черней. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 920-998.
3. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання : дис. … на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Харків, 2011. 246 с.
4. Алєксєєва Н.Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. … канд. юрид. наук ; спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Львів, 2018. 223 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI. URL :http://surl.li/navm
6. Панов М. Обман як ознака складу злочину і його кримінально-правове значення. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 72–79.
7. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: http://surl.li/iizn
8. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 19.12.2019 № 400-IX. URL: http://surl.li/iziim
9. Нікітенко В.М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів : дис. … на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право. Київ : Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2018. 255 с.
10. Сілецький С.І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2008. 248 с.

Felyk O. V. Theoretical and applied problems of qualification of an act under Article 384 of the Criminal Code on the basis of objective factors: discussion issues

The article deals with theoretical and applied issues of qualification of an act under Article 384 of the Criminal Code of Ukraine based on the objective side, and raises controversial issues on this issue. The author focuses on the mandatory features of the objective side of the criminal offence under Article 384 of the CC of Ukraine.

Based on the study, the author comes to the conclusion that the elements of the criminal offence under Article 384 of the CC of Ukraine are related to acts with a formal composition. It is noted that criminal offences under Article 384 of the CC of Ukraine are committed only through active actions. The author describes in detail the mandatory features of the objective side of this criminal offence, in particular, such as actions, setting and method. In addition, this article analyses the views of scholars

on the objective side of the criminal offence under Article 384 of the CC of Ukraine, and examines in detail the procedural duties of a witness, victim, expert, specialist, appraiser, and translator in relation to the performance of their duties. The author of the research also clarifies the forms of manifestation of the criminal offence under this article. The author concludes that the issue of qualification of the criminal offence of misleading a court or other authorised body on the basis of the objective side is essential for compliance with the principle of criminal liability only for specific acts.

Key words: *objective side, objective side features, optional objective side features, mandatory objective side features, criminal offence, misleading a court or other authorized body, subjective composition, witness, victim, expert, appraiser, translator.*

УДК 343.36.222 (477+4)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.24

І. О. Харь
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділом аспірантури та докторантури
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
https://orcid.org/0000-0002-7676-8273

С. М. Тимченко
доктор історичних наук, кандидат юридичних наук, професор,
професор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТАТТІ 384 КК

У статті розглядаються ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК. Авторка приділяє увагу обов'язковим ознакам об'єктивної сторони цього складу діяння та наголошує на важливості встановлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу що має й практичне значення.

У даній роботі науковицею розкривається зовнішня сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК та аналізується юридична література з цього приводу. На підставі напрямків дослідження зовнішньої сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, та з урахуванням недоліків, які зустрічаються в теорії кримінального права та аналізі об'єктивної сторони кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу і необхідності меж дослідження, авторкою пропонується у найбільш загальній формі визначення зовнішньої сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК.

Крім того, науковицею розглядаються існуючи погляди стосовно об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК, у їх різноманітному спектрі, а також авторка припускається дискусії та полемізує з авторами різних точок зору на цю проблематику.

Ключові слова: *об'єктивна сторона, ознаки об'єктивної сторони, встановлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони, факультативні ознаки об'єктивної сторони, кримінальне правопорушення, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, зовнішня сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК.*

Постановка проблеми. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення як загальнотеоретична і практична проблема, грає істотну роль при кваліфікації кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, тому означена проблема потребує подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі об'єктивної сторони кримінального правопорушення присвячені роботи А.М. Бойко, А.С. Беніцького, В.К. Матвійчука, Р.М. Шехавцова, В.І. Тютюгіна та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК України.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ч. 1 ст. 384 КК України);

– провести критичний аналіз існуючих поглядів на об'єктивну сторону кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ч. 1 ст. 384 КК України).

Викладення основного матеріалу. Як свідчить аналіз джерел з кримінального права, питання об'єктивної сторони кримінального правопорушення як загальнотеоретичній і практичній проблемі, присвячена значна кількість наукових праць [1, с. 81; 2, с.106–141; 3, с. 189–211;

© Харь І. О., Тимченко С. М., 2023

4, с. 95–100; 5, с. 62–64]. Зазначене вище полегшує наші спроможності в дослідженні об'єктивної сторони кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. У той же час слід звернути увагу на теоретичні дослідження В.К. Матвійчука, де він «до об'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень відносить такі ознаки: діяння (дія або бездіяльність), наслідки вчинення діяння, необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками, що настає, місце, час, спосіб вчинення кримінального правопорушення, знаряддя, засоби, обстановка вчинення діяння та джерело вчинення кримінального правопорушення» [6, с. 213–214]. У контексті зазначеного вище слід погодитися з твердженням, яке має місце в юридичній літературі, що «об'єктивна сторона – це зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого КК України діяння (дії чи бездіяльності), яке спричиняє або створює небезпеку спричинення суспільно небезпечних наслідків, а також характеризується наявністю необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідком, що настав, часом, місцем обстановкою, способом, знаряддями і засобами та джерелом вчинення злочину» [5, с. 62–63]. Не можна заперечувати позицію, що «в ознаках об'єктивної сторони кримінального правопорушення виявляються як фактичні, так і соціальні властивості кримінального правопорушення, насамперед його суспільна небезпечність. Ті ознаки об'єктивної сторони діяння, які властиві всім кримінальним правопорушенням, вивчаються Загальною частиною кримінального права, а ті індивідуальні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, які властиві вже конкретному діянню – Особливою частиною» [5, с. 63]. Слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «усі ознаки, які утворюють об'єктивну сторону злочину, в науці кримінального права прийнято поділяти на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину належать діяння (у формі дії або бездіяльності). Без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини взагалі не може бути вчинений жоден злочин» [5, с. 63]. Крім того, слід сприйняти позицію, що «факультативні – це такі ознаки, які є необхідними лише для окремих конкретних складів злочинів. До них відносяться: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечними діяннями і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, спосіб, засоби, знаряддя, обстановка та джерела вчинення злочину. В одних випадках ці ознаки знаходяться за межами складу, в інших – на них вказано у законі як на основні або кваліфікуючі ознаки» [5, с. 63].

Ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК в загальних рисах відтворено в цьому законі. Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, є наступні: дії, обстановка вчинення кримінального правопорушення. Встановлення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу має важливе не тільки наукове, але й практичне значення.

Зовнішня сторона кримінального правопорушення, передбачено ст. 384 КК, як свідчить аналіз юридичної літератури, до цього часу не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм, передбачених цією статтею, і законотворчу діяльність та теорію кримінального права.

Значна кількість понять і положень які використовують автори в своїх працях для з'ясування обов'язкових ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК) викликані наступними причинами: 1) це намагання при аналізі об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення та її науковому обґрунтуванні механічного перенесення заборон чи прав з інших законодавчих актів; 2) це уникнення аналізу об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення, а натомість тяжіння до тлумачення форм та видів вчинення цього кримінального правопорушення; 3) це відсутність в роботах, які стосуються цієї теми, роз'яснення термінології на належному рівні; 4) тяжіння коментування відповідно до законодавства, яке відійшло в минуле (це викликано відсутністю праць з дослідження витоків та генезису цієї проблеми).

Таким чином завдання нашого дослідження в межах, визначених цією статтею, полягає в тому, щоб як найповніше: а) врахувати позитивні моменти, що стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення введення в обману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК), послідовно їх визначити і обґрунтувати; б) користуючись

загальними поняттями об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення визначити повну сутність обов'язкових ознак об'єктивної сторони, що характеризують зовнішні прояви досліджуваного діяння; в) здійснити кваліфікацію діянь, передбачених ст. 384 КК, за ознаками об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення.

Здійсненний нами аналіз окреслює межі подальшого дослідження, але на наше переконання, є недостатнім для повного усвідомлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК. Це дає нам підстави стосовно означеної проблеми додатково ще з'ясувати: 1) термінологію, яку використовує законодавець у диспозиції ч. 1 ст. 384 КК; 2) термінологію, якою користуються автори наявних на сьогодні публікацій, як вони її пояснюють та як вона співвідносяться з чинним КК України, а також і судовою практикою; 3) погляди в джерелах кримінального права на поняття об'єктивної сторони цього діяння. Так, до «органу, що здійснює досудове розслідування згідно п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК відносяться «дізнання – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків; дізнавач – службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків» [7]. Натомість п. 5 ч. 1 ст. 3 зазначається, що «досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження» [7]. Крім того, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 3 цього кодексу зазначається, що «досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів» [7]. Також у п. 7 ч. 1 с. 3 є припис, що «Закон України про кримінальну відповідальність – законодавчий акт України, який встановлює кримінальну відповідальність» [7]. За п. 7.1 ч. 1 ст. 3 цього закону, зазначається, що «керівник органу дізнання – начальник підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівник органу досудового розслідування» [7]. У відповідності з п. 8 ч. 1 ст. 3 існує припис, що «керівник органу досудового розслідування – начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки та заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень, перший заступник або заступник Директора Державного бюро розслідувань, заступник директора територіального управління Державного бюро розслідувань, керівник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу органу Державного бюро розслідувань, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів органу Бюро економічної безпеки України, керівник Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, а також заступники зазначених посадових осіб, які діють у межах своїх повноважень» [7]. Згідно п. 17 ч. 1 ст. 3 цього Закону зазначається, що «слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень» [7]. Крім того у п. 24 ч. 1 ст. 3 є припис, що «судове провадження – кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами» [7]. Інші терміни, зокрема «Вища рада правосуддя», «тимчасова слідча комісія ВРУ» ми позначимо, виходячи з відповідних законів. Так, згідно ч. 1 ст. 1 Закону України від 31.12.2016 р. № 1798-VIII

«Про Вищу раду правосуддя» зазначається, що «Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів...» [8]. Стосовно тимчасової слідчої комісії та спеціальної тимчасової комісії Верховної Рада України ми це питання розглядали раніше.

Настала черга розглянути існуючи погляди стосовно об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК, які характеризуються різноманітністю: 1. А.М. Бойко заявляє, що «об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) завідомо неправдивому показанні свідка чи потерпілого; 2) завідомо неправдивому висновку експерта; 3) завідомо неправдивому звіті оцінювача про оцінку майна; 4) завідомо неправильному перекладі» [9, с. 1119]. На переконання цього науковця «обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину є обстановка і час його вчинення. Вказані дії, крім звіту оцінювача, можуть вчинятися лише під час проведення дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спец. комісією ВР або в суді; а звіт оцінювача – під час здійснення виконавчого провадження» [9, с. 1119]. 2. А.С. Беніцький та Р.М. Шехавцов переконували, що «об'єктивна сторона злочину: 1) завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого – це будь-яка інформація, що не відповідає дійсності (тобто недостовірна), що обставини, які мають значення для кримінального провадження, що фіксуються технічними засобами у відповідному документі: (протокол допиту або одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб), яка була дана свідком або потерпілим); 2) завідомо неправдивий висновок експерта – під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією ВРУ або в суді (це перекручення фактичних даних і відомостей особою, обізнаною щодо певної галузі науки, техніки чи інших спеціальних знань, що призвело до недостовірних відповідей на поставлені уповноваженою особою перед експертом питання); 3) завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження (це будь-яка інформація, що не відповідає дійсності (тобто недостовірна), про вартість майна, яка міститься у звіті про оцінку майна (акті оцінки майна) або звіт, який був зроблений оцінювачем без дотримання відповідних нормативно-правових актів з оцінки майна, зазначених у ст. 9 Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р.; 4) завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких саме випадках (це перекручення змісту питань, відомостей чи показів учасників процесу, документів або іншої інформації, що знаходиться в матеріалах справи, яку особа перекладає» [10, с. 686–687]. 3. В.І. Тютюгін запевняє, що «склад злочину, передбаченого ст. 384 КК, є формальним, а його об'єктивна сторона полягає в одній з таких дій: а) неправдиві показання свідка чи потерпілого; б) неправдивий висновок експерта; в) неправильний переклад, здійснений перекладачем. Злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої з цих дій» [11, с. 1108].

Крім того, цей же автор, продовжуючи розкривати об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, повідомляє, що «відповідальність за ст. 384 настає, якщо показання, висновок чи переклад є неправдивими, тобто такими, які повністю або хоча б частково не відповідають дійсності, неправдиві показання свідка... чи потерпілого полягають у повідомлені недостовірних відомостей про факти та обставини, що мають значення для справи. Висновок експерта є неправдивим, якщо в ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекручені певні факти та обставини. Неправдивий переклад означає неправильну передачу тих показань, документів або інших матеріалів (наприклад, жестів і міміки глухонімих), що підлягають перекладу» [11, с. 1108]. Також В.І. Тютюгін особливу увагу звертає на те, що «відповідальність за ст. 384 КК настає лише за наявності таких умов: по-перше, злочин може бути вчинений лише шляхом активної поведінки – дії бо для його об'єктивної сторони необхідно, щоб свідок чи потерпілий – у своїх показаннях, експерт – у висновку, а перекладач – у перекладі діяли певним чином – повідомляли неправдиві відомості, які стосуються тих чи інших обставин справи. Невчинення таких дій (неповідомлення

відомостей), тобто невиконання цими особами покладених на них обов'язків (бездіяльність), що виявляється в повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у показаннях, висновку чи перекладі, не може кваліфікуватися за ст. 384, бо є однією з форм відмови від давання показань (за ч. 1 ст. 385); по-друге, зазначені в ст. 384 КК злочинні дії свідка, потерпілого, експерта чи перекладача повинні бути вчинені у певній обстановці – при провадженні дізнання, досудового слідства та судочинства з кримінальних або цивільних справ, а також під час розслідування тимчасової слідчої чи тимчасової спеціальної комісії ВРУ (ст. 84 Конституції України). При цьому слід ураховувати, що в сферу правосуддя (у широкому розумінні) закон включає і діяльність, яка пов'язана з виконанням функцій цих органів. Тому експерт і перекладач попереджаються про відповідальність за завідомо неправдивий висновок чи переклад не тільки на стадії дізнання, досудового слідства чи судочинства, ай тоді, коли беруть участь у виконавчому провадженні (ст. ст. 14, 45 закону України «Про виконавче провадження»); по-третє, відповідальність за ст. 384 КК можлива, якщо свідка, потерпілого, експерта та перекладача в установленому законом процесуальному порядку було попереджено про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань (ст. ст. 167, 171, 302 КПК, ст. 5 ЦПК), неправдивий висновок (ст. ст. 196, 205, 53 ЦПК) або неправдивий переклад (ст. ст. 128, 285 КПК, 55 ЦПК) Відсутність такого попередження і належного процесуального його оформлення виключають відповідальність за ст. 384 КК» [11, с. 1008–1009]. У подальшому В.І. Тютюгін, досліджуючи об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, дещо уточнює попередні положення з посиланням на нормативну базу та заявляє, що «Об'єктивна сторона злочину за ст. 384 КК характеризується активною поведінкою – діями, які виявляються в: а) неправдивих показаннях свідка чи потерпілого; б) неправдивому висновку експерта; в) неправдивому звіті оцінювача про оцінку майна; г) неправильному перекладі, зробленому перекладачем» [12, с. 878].

Висновки. На підставі напрямків дослідження зовнішньої сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, які нами задекларовані, а також з урахуванням недоліків, які зустрічаються в теорії кримінального права та аналізі об'єктивної сторони кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу і необхідності меж дослідження, пропонуємо у найбільш загальній формі визначення зовнішньої сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу характеризується активними діями, які мають місце у визначених об'єктивних умовах, тобто у відповідній обстановці, та способом указаного діяння – як введення в оману суду або іншого уповноваженого органу.

Список використаної літератури:

1. Бажанов М.И. Объективная сторона преступления. Уголовное право УССР. Общая часть: Учебник [Ю.В. Александров, А.Ш. Якупов, М.И. Бажанов и др.]; под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. Київ : Изд-во «Вища школа», 1984. С. 81– 97.
2. Бурчак Ф.Г., Фесенко Е.В. Объективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Общая часть; отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис. Київ : Наукова думка, 1985. 448 с.
3. Коржанський М.Й. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право і законодавство України : Загальна частина : Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. С. 189–211.
4. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум : навчальний посібник / Ю.В. Нікітін, В.А. Мисливий, В.К. Матвійчук т. ін. за ред. В.В. Топчія, Г.В. Дідківської, Е.В. Катеринчук. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 932 с.
5. Матвійчук В.К., Харь І.О. Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум : навчальний посібник / І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук, І.О. Харь та ін. К. : КНТ, 2006. С. 62–64.
6. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : Азимут–Україна, 2005. 464 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI. URL: http://surl.li/navm
8. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL : http://surl.li/azzbr
9. Бойко А.М. Коментар до ст. 384 КК України. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К. : Юридична думка, 2012. С. 1119–1120.
10. Беніцький А.С., канд. юрид. наук, Шехавцов Р.М. Злочини проти правосуддя. Кри-

мінальне право (Особлива частина) : підручник ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. [2-ге вид.]. К. : «ВД» Дакор», 2013. С. 671–709.
11. Тютюгін В.І. Комнентар до ст. 384 КК. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я, Тація. Видання третє. Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. С. 1007–1010. (1152 с.).
12. Тютюгін В.І. Комнентар до ст. 384 КК. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна; [2-ге вид., допов.] Харків : Право, 2013. С. 876–879.

Khar I. O., Tymchenko S. M. Objective side of the criminal offence under Part 1 of Article 384 of the Criminal Code

The article examines the features of the objective side of the criminal offence under Part 1 of Article 384 of the CC of Ukraine. The author pays attention to the mandatory features of the objective side of this offence and emphasises the importance of establishing the mandatory features of the objective side of the criminal offence of misleading a court or other authorised body, which is also of practical importance.

In this work, the author reveals the external aspect of the criminal offence under Part 1 of Article 384 of the CC and analyses the legal literature on this issue. Based on the areas of study of the external side of the criminal offence under Art. 384 of the CC, and taking into account the shortcomings encountered in the theory of criminal law and the analysis of the objective side of the criminal offence of misleading a court or other authorized body and the need for research limits, the author proposes to define the external side of the criminal offence under Art. 384 of the CC in the most general form.

In addition, the author examines the existing views on the objective side of the criminal offence under Part 1 of Article 384 of the CC in their diverse spectrum, and also the author engages in a discussion and polemics with the authors of different points of view on this issue.

Key words: *objective side, signs of the objective side, establishment of mandatory signs of the objective side, optional signs of the objective side, criminal offence, misleading a court or other authorised body, external side of the criminal offence under Article 384 of the CC.*

УДК 343.163:347.92](477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.25

К. В. Шилан
аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Згідно з цією статтею, найбільш поширеними адміністративними завданнями адміністративно-господарського відділу є перевірка дотримання вимог нормативних та облікових документів; проведення перевірок та надання практичної допомоги слідчим; організація оперативних нарад та заслуховування стану оперативно-розшукової та кримінальної роботи; ведення та контроль за обліками в окремих провадженнях або на окремих ділянках оперативно-розшукової роботи; підготовка вказівок та рекомендацій за результатами оперативно-розшукової діяльності; перевірка законності та обгрунтованості рішень у кримінальних справах. Участь громадян України у громадському контролі Громадяни України можуть брати участь у громадському контролі в порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України, шляхом подання індивідуального звернення до Комітету з прав людини Верховної Ради України або до державних органів, через громадські об'єднання, членами яких вони є, чи депутатами місцевих рад. При цьому сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю». Автор вважає, що відомчий контроль має організаційний аспект, який ґрунтується на положеннях Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», статутах, відомчих наказах, інструкціях, методичних рекомендаціях та внутрішніх положеннях. Автор підкреслює, що координуюча роль прокурора є особливо важливою у забезпеченні законності та ефективності досудового провадження, у тому числі прокурорського нагляду. Порівняно з прокурорським наглядом, контроль Палати за характером впливу на досудове розслідування є більш динамічним (швидким та ефективним). Повноваження прокурора об'єктивно обмежені і реалізуються переважно у випадках проведення перевірок, оцінки скарг на дії слідчого, оцінки матеріалів, поданих на погодження, а також зупинення чи закриття провадження.

Ключові слова: *адміністративний контроль, громадський контроль, відомчий контроль, прокурорський нагляд.*

Постановка проблеми дослідження. У будь-якій правовій державі законність є невід'ємним принципом, що лежить в основі всіх правовідносин у країні. В Україні принцип законності проголошений на конституційному та законодавчому рівні і його обов'язковість не викликає сумнівів. Однак випадки недотримання принципу верховенства права в різних сферах правовідносин є поширеними і численними. Особливо гостро ця проблема стоїть у контексті кримінального судочинства, зокрема діяльності слідчих підрозділів правоохоронних органів України під час досудового розслідування. У кінцевому підсумку, недотримання закону особами, які здійснюють кримінальне провадження, призводить до порушень прав і свобод людини і громадянина, підриву довіри не лише до правоохоронних органів, а й до держави в цілому, корупції та хабарництва. У цьому контексті адміністративно-правовий контроль та нагляд за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України набуває особливого значення.

Стан дослідження проблеми. Загалом контроль і нагляд як засіб забезпечення верховенства права досліджувався багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями: О. Ф. Андрійко, Г. В. Атаманчук, О. М. Бандурка, В. М. Гаращук, І. Б. Коліушко, Б. В. Коробейніков, О. Р. Михайленко, В. В. Пахомов, М. А. Погорецький, О. Ф. Скакун, М. М. Тищенко, М. К. Якимчій та інші. Питання управління та нагляду, особливо у сфері досудового розслідування, порушували Д. Харпенко, О. Цимбалістенко, О. Чіпець, Д. Сінгарев, І. Шульган, М. Юрчишин, О. Яновська та інші.

© Шилан К. В., 2023

Однак, незважаючи на значний науковий доробок з цього питання, проблема вдосконалення адміністративно-правового контролю та нагляду за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України залишається актуальною, а нагальність її вирішення зростає в процесі реформування органів досудового розслідування та прокуратури України. Тому існує потреба в подальших теоретичних дослідженнях у цій сфері.

Метою цієї **статті** є визначення особливостей та методів контролю і нагляду за діяльністю слідчих органів у процесі виконання правоохоронних функцій держави, розмежування понять «контроль» і «нагляд», виявлення їх спільних та відмінних рис.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, законність є однією із загальних засад кримінального провадження, якій повинні відповідати його зміст і форма. Ця засада деталізована у статті 9 КПК України, яка має назву «законність». Відповідно до цієї статті, під час кримінального провадження суди, слідчі судді, прокурори, керівники органів досудового розслідування, слідчі та інші службові особи зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Положення, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів. При цьому положення законодавства України та інших нормативно-правових актів з питань кримінального провадження повинні відповідати Кримінальному процесуальному кодексу України. При цьому кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [5].

Крім того, прокурор, керівник органу досудового розслідування та слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити обставини, які викривають чи виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують його покарання, дати їм належну правову оцінку та забезпечити ухвалення справедливого процесуального рішення відповідно до закону [5].

Стаття 8 Закону України «Про державну поліцію» також стосується питання законності і передбачає, що поліція (у тому числі слідчі підрозділи) зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Зокрема, працівникам поліції забороняється виконувати накази чи розпорядження, які містять ознаки кримінального правопорушення або є явно незаконними. Накази, вказівки, доручення, службові, політичні, економічні чи інші прихильності вищих органів, начальників, службових або посадових осіб не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України [9].

Легітимність і дисципліна в державному управлінні досягаються трьома основними методами: контроль, аудит та звернення громадян [1].

У загальному розумінні контроль – це перевірка, облік і нагляд за діяльністю когось або чогось [12, с. 274]. Тобто загалом поняття контролю та аудиту тісно пов'язані між собою, але не є тотожними. Контроль – це забезпечення фактичного дотримання підконтрольним об'єктом вимог чинного законодавства, спостереження і перевірка його законності, вивчення можливого втручання у підприємницьку та господарську діяльність, усунення недоліків і, за необхідності, притягнення до відповідальності. Аудит – це попередження, моніторинг та виявлення порушень у діяльності, що підлягає корпоративному та незалежному контролю.

Контроль слід відрізняти від аудиту, який є схожим видом державної діяльності, хоча вони мають деякі спільні риси, такі як мета забезпечення адміністративної законності та дисципліни, способи здійснення, такі як перевірки, вимоги до звітності та пояснень, а також обов'язковий характер приписів. Однак, на відміну від нагляду, контроль здійснюється різними органами на щоденній і безперервній основі. Нагляд, з іншого боку, здійснюється єдиним державним органом – прокуратурою (деякі види діяльності, такі як санітарний та пожежний нагляд, неправильно називають наглядом (насправді вони є управлінням). Обидва мають різну нормативно-правову базу. Основна відмінність між контролем і наглядом полягає в тому, що орган контролю має право втручатися в підконтрольну господарську діяльність (іноді замінюючи орган управління) і притягати порушників до юридичної відповідальності, в той час як прокуратура таких повноважень не має.

Здійснюючи свої наглядові повноваження, прокуратура опікується лише усуненням виявлених нею порушень закону. Прокуратура організовує протести, видає приписи або вимоги про усунення порушень закону, приймає рішення про притягнення винних осіб до дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності, але не вживає конкретних заходів

для усунення (припинення) протиправної ситуації. Конкретні дії з наведення порядку здійснюються уповноваженими посадовими особами, тобто високопосадовцями, які мають право втручатися в оперативну діяльність правопорушника або підконтрольної йому організації.

Слід зазначити, що вищезазначені ознаки, притаманні органам контролю та прокуратури, не завжди виражені в повній мірі. Відповідно до чинного законодавства, органи контролю мають наглядові повноваження, тоді як органи прокуратури визнають ситуації, в яких вони мають елемент контролю. Наприклад, органи внутрішніх справ, які здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, не можуть самостійно притягати до відповідальності порушників правил адміністративного нагляду (їх має притягати до відповідальності суд (суддя)). Між тим, у статті 1 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» законодавець, всупереч назві цього нормативного акту, визначає адміністративний нагляд як тимчасовий захід спостереження і контролю, що здійснюється органами внутрішніх справ за поведінкою осіб, звільнених з місць позбавлення волі [2].

У зв'язку з цим Д. Хмелевський підкреслює, що нагляд за законністю органами досудового розслідування є похідною від кримінально-процесуальної функції прокурора. Слідчі виконують ті ж функції, що і прокурор, але їхня діяльність є підготовчою до діяльності прокурора. Прокурор звертається до суду з обвинувальним актом на підставі результатів досудового розслідування, проведеного слідчим. Тому прокурор зацікавлений у тому, щоб орган досудового розслідування у своїй діяльності виконував завдання кримінального процесу, а досудове розслідування проводилося кваліфіковано. У зв'язку з цим під час досудового розслідування прокурор здійснює нагляд за законністю діяльності органу досудового розслідування та процесуальне керівництво. На думку автора, прокурорський нагляд є особливо важливим, оскільки він слугує забезпеченню того, щоб права, свободи, гарантії та законні інтереси громадян, залучених до кримінального провадження та стадії досудового розслідування, не були безпідставно обмежені [13, с. 112–113].

Г. Р. Колесник підкреслює, що прокурорський нагляд у досудовому розслідуванні – це особливий вид кримінально-процесуальної діяльності прокуратури, яка є спеціальним державним органом конституційного рівня, що представляє державу в особі її працівників і забезпечує постійний, безперервний і відкритий нагляд за додержанням законів як органом, що безпосередньо розслідує кримінальні правопорушення, так і всіма іншими учасниками досудової стадії кримінального провадження [3, с. 70].

Під наглядом за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України пропонуємо розуміти один із способів забезпечення законності діяльності слідчих підрозділів. Відповідно, функції прокуратури у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням – це сукупність повноважень, дій та заходів, що застосовуються прокуратурою з метою спостереження, виявлення та попередження випадків недодержання законів під час проведення досудового розслідування.

Розглянемо більш детально питання контролю та нагляду за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України.

По-перше, об'єктами контролю є наступні:

1) дотримання вимог Конституції та законів України, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і реалізація стратегій, доктрин, концепцій, державних програм і планів;

3) стан правопорядку в організації, укомплектованість організації кадрами, технікою, наявність необхідних матеріальних ресурсів та готовність до виконання покладених на неї завдань у мирний час та в особливий період;

4) наскільки ефективно використовуються ресурси, в тому числі бюджетні кошти [8].

По-друге, законодавець приділяє особливу увагу судовому контролю. Це означає, що рішення, дії та бездіяльність державних органів, їхніх посадових і службових осіб можуть бути оскаржені до суду, і таким чином можна контролювати виконання судових рішень.

У порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України, громадяни України можуть брати участь у громадському контролі шляхом подання особистої заяви до громадського об'єднання, членом якого вони є, депутата органу місцевого самоврядування, Комітету з прав людини Верховної Ради України або державної установи заява може бути подана до громадського об'єднання, депутата органу місцевого самоврядування, Комітету з прав людини Верховної Ради України або державної установи. При цьому сфера громадської

експертизи може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю» [8].

Відомче управління має організаційний аспект, що ґрунтується на таких нормах, як службові статути, положення, відомчі накази, інструкції, вказівки, директиви та правила внутрішнього розпорядку, вимоги яких, хоч і опосередковано, але, безперечно, впливають на кримінальну процесуальну діяльність уповноважених осіб.

Практика правозастосування підтверджує, що керівник слідчого підрозділу відповідно до своїх повноважень (адміністративних чи процесуальних) здебільшого використовує у своїй діяльності організаційні інструменти. Таким чином, відомче управління можна поділити на два види: процесуальне та організаційне (або адміністративне).

Як свідчить практика роботи слідчого управління, найбільш поширеними методами відомчого контролю є контроль за дотриманням вимог нормативних та облікових документів; проведення перевірок та надання практичної допомоги слідчим; проведення оперативних нарад та заслуховування стану оперативно-розшукової та кримінальної роботи; ведення діловодства та проведення ревізій за окремими процесуальними діями або на окремих ділянках оперативно-розшукової роботи; підготовка вказівок та рекомендацій за результатами оперативно-розшукової діяльності, а також перевірка законності та обґрунтованості слідчих матеріалів.

З метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції повинні готувати щорічний звіт про діяльність поліції та публікувати його на офіційному веб-порталі поліції. Щорічний звіт повинен містити, відповідно, аналіз національної або регіональної криміногенної ситуації, інформацію про вжиті поліцією заходи та їх результати, а також інформацію про виконання пріоритетних завдань, покладених на поліцію та територіальні органи поліції відповідною поліцейською комісією [9].

Іншим проявом громадського контролю є взаємодія поліції з громадськістю шляхом підготовки та реалізації спільних проектів, програм і заходів, спрямованих на задоволення потреб населення та підвищення ефективності діяльності поліції під час виконання покладених на неї обов'язків. Контроль за діяльністю поліції також може здійснюватися у формі спільного розгляду представниками громадськості скарг на дії та бездіяльність працівників поліції та перевірки інформації щодо належного виконання ними своїх обов'язків відповідно до законодавства України та інших нормативно-правових актів [9].

Контроль за діяльністю Державного антикорупційного бюро України здійснює Комітет Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією і організованою злочинністю, в порядку, встановленому Конституцією України та законами України. Директор Державного бюро звітує перед Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України з найважливіших питань, пов'язаних з виконанням завдань Державного бюро та його підрозділів, додержанням законів і нормативно-правових актів, прав і свобод осіб, а також щорічно подає звіт про діяльність Державного бюро за попередні шість місяців [7].

Аналогічним чином здійснюється моніторинг діяльності Державного бюро розслідувань, Директор якого також щорічно звітує перед Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України з основних питань діяльності ДБР та його підрозділів, виконання покладених на них завдань, додержання законів та інших нормативно-правових актів, прав і свобод людини і громадянина, подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України звіт про діяльність ДБР за попередній рік [6].

Слід підкреслити, що з метою запобігання та виявлення правопорушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань у Державному бюро розслідувань функціонує підрозділ внутрішнього контролю, який підпорядковується безпосередньо Директору Державного бюро розслідувань.

Що стосується нагляду за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України, то слід зазначити, що відповідно до п. 1 ст. 131 Конституції України нагляд за негласними слідчими, розшуковими та іншими негласними слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження є однією з основних функцій прокуратури [4]. Аналогічно, стаття 2 Закону України «Про прокуратуру» визначає функції прокуратури як нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Крім того, у складі

прокуратури України діє спеціалізована антикорупційна прокуратура (як самостійний орган), на яку Національною антикорупційною службою України покладено функцію нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства [10].

Крім того, стаття 25 Закону передбачає нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Відповідно, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, які реалізують права і виконують обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові вказівки прокурора органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, даються в межах його повноважень, є обов'язковими для виконання цими органами і підлягають негайному виконанню. У разі видання прокурором вказівки, що виходить за межі його повноважень, він несе відповідальність, передбачену законом [10].

Також передбачено, що Генеральний прокурор, керівники, перші заступники та заступники керівників обласних і районних прокуратур відповідно до розподілу обов'язків здійснюють нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, а також координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Прокуратура реалізує свої координаційні повноваження шляхом організації спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення координаційних заходів та аналітичної діяльності. Організаційний порядок роботи з координації діяльності правоохоронних органів та взаємодії прокуратури з суб'єктами боротьби зі злочинністю визначається положеннями, які затверджуються спільним наказом Генерального прокурора та керівників інших правоохоронних органів і підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції України [10].

Відповідно до статті 36 Прокурорського кодексу України, при здійсненні нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва під час досудового розслідування прокурор уповноважений

1) розпочинати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом;

2) мати повний доступ до матеріалів, документів та іншої інформації, що мають значення для досудового розслідування;

3) визначення органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування;

4) доручати слідчим та органам досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій у строки, визначені прокурором, або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в разі необхідності – особисто проводити слідчі (розшукові) дії в порядку, передбаченому цим Кодексом) вчиняти дії та проводити процесуальні дії;

5) скасовувати незаконні та необґрунтовані рішення слідчих;

6) за наявності підстав для відводу, передбачених цим Кодексом, або в разі неефективності досудового розслідування порушувати питання про відсторонення слідчого від здійснення досудового розслідування та призначення іншого слідчого керівником органу досудового розслідування [5].

Як показано вище, питання нагляду та контролю за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України регулюється Кримінальним процесуальним кодексом України, законодавством України та іншими нормативно-правовими актами у цій сфері. Однак, має місце значна кількість порушень процесуальних прав та недотримання вимог закону.

У зв'язку з цим С. Слинько зазначає, що система перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, завдяки еволюції та частим реформам, нині включає якісно нові процедури правового регулювання звернень громадян та обліку прийнятих за ними рішень, розвинений відомчий і судовий контроль та початкові стадії досудового провадження, претензійного та судового розгляду. Наголошується на необхідності нагляду з боку прокуратури за дотриманням прав заявників і потерпілих під час розгляду звернень учасників масових заходів [11]. Також трапляються випадки, коли прокуратура, отримавши скаргу на таку бездіяльність поліції, не тільки не реалізує повноваження, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, але й неналежним чином направляє таку скаргу до Інспекції з порушенням вимог Закону України «Про звернення громадян».

Висновок. Таким чином, слід окремо зазначити, що положення, які визначають порядок реагування державних органів на інформацію

про правопорушення, не можуть бути замінені положеннями Закону України «Про звернення громадян».

Пропонується внести зміни до частини першої статті 3 Кримінального кодексу України, яка передбачає офіційне тлумачення понять «контроль» та «нагляд», тобто заходи щодо вдосконалення адміністративно-правового контролю та нагляду за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України. Зокрема, нагляд за додержанням законів слідчими підрозділами правоохоронних органів України пропонується розуміти як один із способів забезпечення законності в діяльності слідчих підрозділів, як функцію прокуратури та, відповідно, форму процесуального керівництва досудовим розслідуванням, як сукупність заходів щодо спостереження, виявлення та попередження випадків недодержання законів під час проведення досудового розслідування запропоновано розуміти його як сукупність повноважень, дій та заходів.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право України : підручник : Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. : Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.
3. Колесник Г. Р. Прокурорський нагляд у досудовому розслідуванні за КПК України 2012 року : функціональна характеристика, повноваження, форми реалізації. *Форум права*. 2016. № 5. С. 68–72.
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Кримінальний процесуальний кодекс : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 лист. 2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.
7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
8. Про національну безпеку України : Закон України 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
10. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
11. Слинько С. Порядок розгляду в органах внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. *Судебно-юридическая газета.* 2014. 15 февраля. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/60562-poryadok-rozglyady-v-organahvnytrshnh-sprav-zayav-povdomlen-pro-krimnalnpravoporyshennya
12. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР; Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. І – М. 840 с.
13. Хмелевський Д. Підвищення ефективності прокурорського нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 110–114.

Shylan K. V. Peculiarities of prosecutorial control and supervision: a theoretical aspect

According to this article, the most common administrative tasks of the administrative and economic department are Verification of compliance with the requirements of regulatory and accounting documents; conducting inspections and providing practical assistance to investigators; organization of operational meetings and listening to the status of operational investigative and criminal work; record-keeping and control in individual proceedings or individual areas of investigative work; preparation of instructions and recommendations based on the results of investigative activities; checking the legality and validity of decisions in criminal cases. Participation of Ukrainian Citizens in public control Citizens of Ukraine can participate in public control in the manner established by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Public Associations" and other laws of Ukraine, by submitting an individual appeal to the Committee on Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine or state bodies, through public associations of which they are members or deputies of local councils. At the same time, the sphere of public control can be limited exclusively by the Law of Ukraine "On State Secrets". The author believes that departmental control has an organizational aspect, which is based on the provisions of the Law "On Operational-Investigative Activities", statutes, departmental orders, instructions, methodical recommendations, and internal regulations. The author emphasizes that the coordinating role of the prosecutor is particularly important in ensuring the legality and effectiveness of pretrial proceedings, including prosecutorial supervision.

Compared to prosecutorial supervision, the Chamber's control over the nature of the influence on the pre-trial investigation is more dynamic (quick and effective). The powers of the prosecutor are objectively limited and are exercised mainly in cases of conducting inspections, evaluating complaints about the actions of the investigator, evaluating materials submitted for approval, as well as stopping or closing the proceedings.

Key words: *administrative control, public control, departmental control, prosecutor's supervision.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.26

Т. В. Волошанівська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0002-1060-5412

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ЮВЕНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

В статті розглядаються сучасні виклики та тенденції розвитку методології науки ювенального кримінального процесу. Зазначено, що проблема методології науки ювенального кримінального процесу, в першу чергу, полягає у відсутності єдиного бачення подальшого її розвитку та функціонування. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану увага законодавця, здебільшого, зосереджується на вирішенні питань, пов'язаних із спрощенням алгоритму проведення досудового розслідування, зокрема – окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Проте, як свідчить судова практика та статистичні дані правоохоронних органів, злочинність неповнолітніх в останні роки достатньо інтенсифікувалась. Це можна пояснити як з точки зору військової агресії російської федерації, наслідком якої став економічний занепад та загострення соціальної неврівноваженості, так і тим, що діти частіше стають співучасниками кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також вимушеними співучасниками злочинів, які вчиняються представниками держави-агресора. Вказано на те, що метод організованих стратегій є відносно новим та достатньо цікавим методом, який може бути інтегрований в науку ювенального кримінального процесу. Зокрема, механізм його інтеграції може бути реалізований шляхом забезпечення належної кореляції між об'єктивно існуючою криміногенною ситуацією та алгоритмом унормування кримінального процесуального інструментарію впливу на дітей, які вчинили кримінальні правопорушення. Теоретично, крізь призму функціонально-цільового аналізу може бути вирішена проблема розширення глави, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. Доведено, що фактично, методологія науки ювенального кримінального процесу утворює підґрунтя, необхідне для забезпечення механізму реалізації кримінальним процесом свої безпосередніх завдань та функцій. Методологія взаємопов'язана із першим рівнем системи кримінальних процесуальних функцій, який є елементарним ступенем за значенням для досягнення мети та завдань ювенального кримінального процесу.

Ключові слова: *методологія, ювенальна юстиція, ювенальний кримінальний процес, метод, функції, неповнолітні, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Питання, пов'язані із методологією ювенального кримінального процесу, не дивлячись на відносно нещодавнє прийняття чинного кримінального процесуального законодавства України залишаються актуальними через низку об'єктивних причин, зокрема тих, що пов'язані із потребою у приведенні законодавства вимогам сучасної держави та суспільства. Ювенальна юстиція в Україні вже тривалий час поступово розвивається, хоча і назвати такий розвиток динамічним достатньо важко. Не дивлячись на низку законопроєктів, присвячених унормуванню положень з проблем відправлення правосуддя щодо неповнолітніх,

© Волошанівська Т. В., 2023

жоден із них так і не було прийнято, а особливості взаємодії із дітьми, які вчинили кримінальні правопорушення залишись ремарочно викладені у низці інших нормативно-правових актах, серед яких Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України. Проте, наведені кодифіковані акти містять рудиментарний підхід законодавця, зумовлений, здебільшого феноменом наступності у праві, який виявляється у збережені підходів попередніх законодавчих актів. Це вказує на низький рівень досліджень у сфері ювенального кримінального процесуального права, який, серед іншого, пов'язаний із відсутністю належної методологічної бази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі методологічного забезпечення кримінального процесуального права присвятили свої праці такі учені як Ю. Аленін, А. Мурзановська, М. Костицький, С. Ковальчук, Ю. Циганюк, М. Климчук та ін. Проте, особливостям методології дослідження ювенального кримінального процесу увага майже не приділялась, що і зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення особливостей методологічного забезпечення ювенального кримінального процесу України.

Викладення основного матеріалу. Проблема методології науки ювенального кримінального процесу, в першу чергу, полягає у відсутності єдиного бачення подальшого її розвитку та функціонування. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану увага законодавця, здебільшого, зосереджується на вирішенні питань, пов'язаних із спрощенням алгоритму проведення досудового розслідування, зокрема – окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Проте, як свідчить судова практика та статистичні дані правоохоронних органів, злочинність неповнолітніх в останні роки достатньо інтенсифікувалась. Це можна пояснити як з точки зору військової агресії російської федерації, наслідком якої став економічний занепад та загострення соціальної неврівноваженості, так і тим, що діти частіше стають співучасниками кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, а також вимушеними співучасниками злочинів, які вчиняються представниками держави-агресора. Такий стан потребує врахування шляхом внесення відповідних змін та доповнень до нормативно-правових актів, зокрема – кримінального процесуального законодавства. Отже, методологія науки кримінального процесу потребує доопрацювання як шляхом унормування та приведення у відповідність реаліям та потребам кримінальної процесуальної політики, так і введенням нових методів дослідження.

Наука кримінального процесу характеризується групою загальних ознак, що набувають свого окремого значення саме для кримінальної процесуальної науки, та спеціальних ознак, які наповнюють її сутність і розкривають її зміст. До загальних ознак, які притаманні всім суспільним наукам, необхідно зарахувати те, що існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин. Наука кримінального процесу виникла як соціальне явище, початок якого важко встановити, але можна ствердно зазначити, що вона не матиме кінця. Такий висновок сформований через одвічність явища злочину та необхідності встановлення осіб, які його вчинили, відповідно, передбачити кінець науки кримінального процесу неможливо, як і наявна неможливість зникнення злочинів і необхідність установлення винуватих осіб. Системність науки кримінального процесу може бути відображена в такому: 1) існують стійкі наукові потреби в пізнанні закономірностей цієї відокремленої сфери суспільних відносин і тісні взаємозв'язки з іншими науками; 2) наука кримінального процесу є окремою науковою одиницею, що зумовлена окремим предметом дослідження та сукупністю методів дослідження (методологією кримінального процесу); 3) наука кримінального процесу спрямована на вирішення проблем функціональності кримінального процесу й основується на дослідженні людських цінностей. Вона аналізує систему впорядкованих дій і взаємин людей, спосіб об'єднання функціональних частин і водночас спосіб збереження їх функціональної автономії в кримінальній процесуальній діяльності; 4) реалізується за допомогою фахівців з кримінального процесуального права; 5) елементи наукового пізнання в науці кримінального процесу тісно пов'язані між собою різноманітними правовідносинами. При цьому кожна окрема система об'єктів, мети і видів діяльності, кожна частина є засобом досягнення загальної мети, що сьогодні передбачена ст. 2 КПК України; 6) кримінальні процесуальні організовуються в певну систему, тобто мають узгоджену структуру та взаємозв'язки між складовими елементами й компонентами; 7) досліджувати наукові положення кримінального процесу поза кримінальною процесуальною діяльністю неможж-

ливо; 8) під час уточнення (удосконалення) теорії кримінального процесу відбувається з'ясування її внутрішньої структури, взаємодії елементів упорядкування та систематизації, використання законів логіки; 9) вона має початок, але немає кінця, тобто є незавершеною [1]. Проте, досліджуючи методологію науки кримінального процесу доцільним є застосування методів, які можуть вважатись наскрізними для всіх наук кримінально-правового циклу, що надасть можливість продемонструвати внутрішні та зовнішні кореляції юридичних галузей знань, а також запозичувати та використовувати інструментарій дотичних наук.

Так, розглядаючи проблему методології кримінального процесу Ю. Аленін та А. Мурзановська вказують, що можливість отримання результатів наукових досліджень проблем кримінального процесу, які будуть мати теоретичне та практичне значення, залежить від застосування належної методології наукових досліджень. Сучасний стан методології кримінально-процесуальної науки може бути охарактеризований як перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму. Доцільним є виділення в структурі методології кримінально-процесуальної науки певних рівнів, а саме: загальних філософсько-світоглядних підходів, які становлять основу пізнання і визначають стратегію дослідження; загальних принципів, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання у конкретній галузі знань; загальнонаукових методів, за допомогою яких можна надати об'єкту пізнання загальну характеристику; конкретно-наукових методів, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах. Методологія має забезпечити комплексний розвиток кримінально-процесуальної науки, раціональне застосування раніше отриманих результатів, вироблення нових науково обґрунтованих теоретичних положень, а також пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Серед основних тенденцій розвитку методології можна виокремити проблематику методологічної оптики та процес методологування, який має індивідуальний характер і полягає у використанні методологічних принципів, підходів та методів [2, с. 26–27]. Необхідно зауважити, що в наукових працях вчені неодноразово звертали увагу на не в повній мірі зручну структуру Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, це, здебільшого, стосується частковою відсутністю послідовності між главами законодавства. Ще однією проблемою є визначення єдинопредметних положень у різних главах. Так, наприклад, якщо мова йде про особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, окрім відповідної глави кримінального процесуального законодавства, їх можна знайти у низці інших норм, зокрема, присвячених порядку повідомлення про затримання, строків досудового розслідування тощо.

М.В. Костицький вказує, що методами науки кримінального процесу є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні та ін. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення, моделювання та ін. Тому, якщо «наука кримінального процесу» є наукою, то пізнаючи об'єкт і предмет за допомогою методів через застосування певних методик та через призму певних методологій вона має давати наукове пояснення соціальної дійсності, пов'язаної з кримінальним судочинством, виробляти наукові поняття та розкривати і пояснювати певні, закономірності кримінально-процесуальної процедури, її витоки, зміст і перспективи. Крім того, що ця наука має містити, як уже вказувалось, філософську (світоглядну), теоретичну, методологічну, історичну і компаративістичну складові. Протистоїть правовому позитивізму природньо-правовий підхід (jus-naturalismus) в основі якого лежить ідея, що всі існуючі правові норми ґрунтуються на якихось об'єктивних началах, котрі не залежать не тільки від волі людини, а й від волі держави чи суспільства. Взірцем таких об'єктивних начал виступає природа, її закони. Природне право розуміють як порядок, норми поведінки людини в суспільстві, які випливають з самої суті природи, а не з волі суверена (монарха, парламенту, народу). Юснатуралістичний підхід вбачає у праві передусім вияв законів Буття, природних законів, моралі і релігійних норм, а не лише волі законодавця. Його воля не може бути вищою від загальних законів Буття і природи, а має з ними узгоджуватися. Тому такий підхід дає змогу визнавати «неправовим» ті закони, які йдуть в розріз з природними законами та мораллю. Ще один момент: право в юснатуралістичному сенсі містить вияви на рівні правосвідомості

бажаного права, тобто, права, яке має бути установлене, прийняте [3, с. 35]. Окремі вчені також відстоюють позицію щодо необхідності введення до методологічного комплексу науки кримінального процесу нових, більш сучасних, методів. Ще однією позицією є доцільність створення комплексів, які складатимуться зі сталих та прийнятних для науки методів, а також тих, що запозичені із інших галузей наукових знань.

Так, наприклад, А.В. Мурзановська вказує, що метод аналогій завжди був важливим евристичним методом вирішення креативних завдань. Процес застосування аналогії є як би проміжною ланкою між інтуїтивними і логічними процедурами мислення. В вирішенні креативних завдань використовують різні аналогії: конкретні і абстрактні; ведуться пошуки аналогії живої природи з неживою. В цих останніх аналогіях можуть бути, у свою чергу, встановлені аналогії за формою, структурою, функціям, процесам і т.д. У ситуаціях уявної побудови аналога іноді хороші евристичні результати дає такий прийом, як гіперболізація. Частіше всього емпатія означає ототожнення особи однієї людини з іншою. У випадку застосування методу емпатії, об'єкту приписують відчуття, емоції самої людини: людина ідентифікує цілі, функції, можливості, плюси і мінуси. Ще одним методом, виокремленим вченою є метод організованих стратегій. Так, одним з головних психологічних бар'єрів в вирішенні креативних завдань є інерція мислення і нездатність відмовитися від найбільш очевидного способу та знайти новий підхід, новий напрям в пошуках ідей рішення. В основі цього методу лежать наступні принципи: самоврядування особи у виборі нових стратегій рішення креативного завдання та відчуження, тобто розгляду об'єкту, предмету, процесу з несподівано нової точки зору. Суть основних правил методу організованих стратегій можна визначити в наступному: в процесі вирішення завдання слід фіксувати всі спонтанні ідеї; також не слід ігнорувати також і стратегії, що виникли спонтанно; слід пам'ятати, що часто одна або декілька діючих стратегій добре доповнюються виникаючими стратегіями; в процесі вирішення завдання необхідно використовувати такі стратегії, як-от: використання інформації; пошуку ідеї, протилежної загальноприйнятій або найбільш очевидній; функціонально-цільового аналізу; аналізу суперечності; подолання перешкод [4]. *Метод організованих стратегій* є відносно новим та достатньо цікавим методом, який може бути інтегрований в науку ювенального кримінального процесу. Зокрема, механізм його інтеграції може бути реалізований шляхом забезпечення належної кореляції між об'єктивно існуючою криміногенною ситуацією та алгоритмом унормування кримінального процесуального інструментарію впливу на дітей, які вчинили кримінальні правопорушення. Теоретично, крізь призму функціонально-цільового аналізу може бути вирішена проблема розширення глави, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Ураховуючи зміст та особливості науки ювенального кримінального процесу, можна запропонувати такі філософсько-світоглядні підходи методології: 1) *діалектичний підхід* – базовий підхід, який надає можливість комплексно дослідити проблематику кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб, унормувати доктринальні підходи до теоретико-прикладних засад становлення та розвитку ювенального кримінального процесуального законодавства; 2) *синергетичний підхід* – визначення та вивчення рівнів організації ювенальної кримінальної процесуальної системи та структури суб'єктів реалізації процесуальної політики в частині здійснення кримінальних проваджень відносно дітей; забезпечення належної кореляції між положеннями матеріального кримінального права, присвяченими особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб та нормами кримінального процесуального права; 3) *аксіологічний підхід* – отримання знання щодо реалізації фундаментальних принципів кримінального процесу, зокрема – принципу гуманізму, економії кримінальної репресії та принципу справедливості в інтересах дітей; отримання знання щодо можливостей удосконалення сутності та змісту кримінального провадження щодо дітей в умовах дії особливих правових режимів для забезпечення захисту їх найважливіших інтересів; 4) *феноменологічний підхід* – надає можливість забезпечити відповідність кримінальних процесуальних заходів фізіологічним, психологічним та психічним особливостям дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, встановити суб'єктивні фактори, які вплинули на формування суспільно небезпечної поведінки; 5) *герменевтичний та метафізичний підхід* – забезпечення належного тлумачення норм кримінального процесуального законодавства, присвячених особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб; 6) *функціо-*

нально-інструментальний підхід – відтворює сутність та зміст норм кримінального процесуального законодавства в частині кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб та їх значення для кримінального процесу; 7) *діяльнісний підхід* – забезпечує організацію діяльності сторони обвинувачення в частині забезпечення процедури досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених дітьми; 8) *антропологічний підхід* – надає можливість врахувати особливості особистості дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення під час відправлення правосуддя; 9) *системний підхід* – надає можливість розглядати кримінальне процесуальне законодавство як цілісну систему норм.

Важливим аспектом також є забезпечення взаємозв'язку між методологією науки кримінального процесу, зокрема – ювенального та кримінальними процесуальними функціями. Так, І.В. Гловюк вказує, що кримінально-процесуальна функція – це обумовлений завданнями кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) / їх компетенцію та реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством. Категорії «кримінально-процесуальна функція», «функція кримінального процесу», «функції кримінального процесуального права» мають самостійний зміст. Кримінально-процесуальна функція не є елементом кримінально-процесуального статусу та кримінально-процесуальної компетенції. Система кримінально-процесуальних функції є упорядкованою сукупністю кримінально-процесуальних функцій, яка характеризується відносною самостійністю змісту кожного елемента та ієрархічними і горизонтальними зв'язками між ними, а також загальним спрямуванням на реалізацію завдань, мети та призначення кримінального провадження. Вона включає: основоположний (первинний) рівень кримінально-процесуальних функцій; вторинний рівень; обслуговуючий рівень; паралельний (приєднаний) рівень (містить цивільно-правовий елемент). Критеріями класифікації кримінально-процесуальних функцій є: рівні системи кримінально-процесуальних функцій; ступінь значення для досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження; об'єкт; складність структури; сумісність із іншими кримінально-процесуальними функціями; суб'єкт реалізації; моносуб'єктність або полісуб'єктність реалізації; сфера реалізації [5]. Фактично, методологія науки ювенального кримінального процесу утворює підґрунтя, необхідне для забезпечення механізму реалізації кримінальним процесом свої безпосередніх завдань та функцій. *Методологія взаємопов'язана із першим рівнем системи кримінальних процесуальних функцій, який є елементарним ступенем за значенням для досягнення мети та завдань ювенального кримінального процесу.*

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що наразі наука ювенального кримінального процесу потребує в удосконалення методологічного забезпечення шляхом введення нових, більш актуальних та сучасних методів. Одним із таких методів є метод організованих стратегій, який у кореляції із функціонально-цільовим аналізом надасть можливість удосконалити главу кримінального процесуального законодавства, присвяченої особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб.

Список використаної літератури:

1. Циганюк Ю. Системність науки кримінального процесу України. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/32.pdf
2. Аленін Ю., Мурзановська А. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17–30.
3. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. № 1, 2013. С. 31–37.
4. Мурзановська А. Дослідження кримінального процесуального права: евристичні методи та їх можливості. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v2_2023/23.pdf
5. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретикометодологічні засади і практика реалізації. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3320/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8E%D0%BA%20%D0%86.%D0%92.-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Voloshanivska T. V. Methodology of juvenile criminal procedure science: modern challenges and development trends

The article examines modern challenges and trends in the development of the methodology of the science of juvenile criminal proceedings. It is noted that the problem of the methodology of the science of juvenile criminal process, first of all, is the lack of a unified vision of its further development and functioning. Under the conditions of the special legal regime of martial law, the legislator's attention is mostly focused on solving issues related to the simplification of the pre-trial investigation algorithm, in particular, individual investigative (search) and covert investigative (search) actions. However, as evidenced by judicial practice and statistical data of law enforcement agencies, juvenile delinquency has intensified in recent years. This can be explained both from the point of view of the military aggression of the Russian Federation, which resulted in economic decline and worsening social imbalance, and the fact that children more often become accomplices in criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine, as well as forced accomplices in crimes committed by representatives of the state the aggressor It is indicated that the method of organized strategies is a relatively new and quite interesting method that can be integrated into the science of juvenile criminal proceedings. In particular, the mechanism of its integration can be implemented by ensuring a proper correlation between the objectively existing criminogenic situation and the algorithm for normalizing the criminal procedural tools of influence on children who have committed criminal offenses. Theoretically, through the prism of functional-target analysis, the problem of expanding the chapter dedicated to the peculiarities of criminal proceedings against minors can be solved. It has been proven that, in fact, the methodology of the science of juvenile criminal process forms the basis necessary to ensure the mechanism of implementation of the criminal process of its immediate tasks and functions. The methodology is interconnected with the first level of the system of criminal procedural functions, which is an elementary level in terms of importance for achieving the goal and objectives of the juvenile criminal process.

Key words: *methodology, juvenile justice, juvenile criminal process, method, functions, minors, criminal procedural legislation, criminal offense.*

УДК 343.98.06
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.27

І. М. Сіненко
аспірант
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню природи інноваційних технологій у судовій експертизі, зокрема, автор детально аналізує проблематику в контексті теми та окреслює існуючі можливості використання таких технологій на практиці. Автор підкреслює, що в епоху діджиталізації та стрімкого технологічного прогресу все більшого поширення набувають модернізовані інструменти та методи збору і фіксації доказів та іншої інформації, важливої для розслідування. При цьому інноваційні процеси в судовій експертизі та рівень реалізації правоохоронної діяльності тісно взаємопов'язані та розвиваються одночасно. У цій статті детально проаналізовано використання інноваційних технологій у судовій експертизі як з наукової, так і з теоретичної точки зору. Наголошується на існуванні різних понятійних інструментів для визначення інновацій у судовій експертизі, в результаті чого автор пропонує оптимальну термінологію, яка найбільш точно відображає сутність інновацій та підкреслює специфіку такого визначення інновацій. Крім того, детально проаналізовано визначення поняття «криміналістична інновація», запропоновані різними вченими, та висловлено думки щодо того, яке з них найбільш чітко визначає специфіку цього поняття. Крім того, чітко узагальнено перелік найважливіших характеристик криміналістичних інновацій та коротко пояснено зміст кожної з них. Звісно, в контексті цієї теми автори також наголошують на основних вимогах, яким мають відповідати судово-експертні інновації, та виокремлюють сфери, в яких такі інновації можуть бути застосовані на практиці. Окрему увагу в дослідженні приділено аналізу існуючих можливостей застосування інноваційних технологій у судовій медицині. Зокрема, автор звертає увагу на тенденцію постійного та активного пошуку щодо розробки та впровадження інноваційних судово-експертних продуктів у сфері судово-експертних технологій та порушує питання їх практичного та ефективного впровадження. У цій статті конкретно описано та проаналізовано деякі інноваційні судово-експертні продукти, висвітлено їхні характеристики, застосовність та потенціал для практичного використання.

Ключові слова: *криміналістика, інновації, інноваційні технології у криміналістиці, розслідування злочинів.*

Вступ. Глобальний розвиток стимулював розробку широкого спектру технологій, з якими правоохоронні органи не в змозі впоратися. Зрештою, технологічні інструменти використовуються протягом усього процесу кримінального розслідування, і їх застосування сприяє кращому розумінню злочину, отриманню доказів тощо. Чинне законодавство не накладає жодних обмежень на використання традиційної чи цифрової фототехніки. З точки зору кримінального процесуального права, технологія, за допомогою якої створено фотографічне зображення, не має значення. Головне – отримати якісні дані, які відповідають вимогам належності, допустимості та достовірності.

Окремі аспекти використання технічних засобів неодноразово розглядалися вченими-криміналістами. Розглядалися такі питання, як розвиток і вдосконалення методів і прийомів зйомки, різноманітність об'єктів, що підлягають фотографуванню, і переліків завдань. Однак засоби та методи судової фото- і відеозйомки, що застосовуються на практиці, не завжди повною мірою відповідають вимогам кримінального судочинства.

Водночас, Стратегія розвитку експертної служби МВС України визначає недостатнє матеріально-технічне та ресурсне забезпечення як одну з основних проблем, що потребують вирішення [7].

Постановка наукової проблеми. Наприкінці 19 століття Г. Гросс, засновник судової медицини, розглядав судову медицину як доповнення до кримінального права і визна-

© Сіненко І. М., 2023

чав її як вчення про реальність кримінального права. При цьому він стверджував, що кримінальне право і судова медицина пов'язані між собою так само, як патологічна анатомія і хірургія. Патологічна анатомія вивчає хвороби в людському організмі і певним чином їх систематизує, а хірургія намагається ці хвороби усунути. Так само і судова медицина повинна йти своїм шляхом [11, с. 89].

У сьогоднішніх реаліях можна охарактеризувати стан розвитку, тенденції та перспективи судової медицини. У цьому сенсі можна простежити формування внутрішньої структури (системи) судової медицини, її взаємозв'язок з іншими науками (природничими, гуманітарними, соціальними та офіційними) та її співвідношення з криміналістичними науками (судовою медициною, судовою токсикологією, юридичною психологією, судовою хімією тощо). Криміналістичні науки, зокрема, відображають різні досягнення науки, сформовані правовими, технічними, тактичними та методологічними компетенціями, які мають у своєму арсеналі кращі представники різних шкіл (і, відповідно, наукових дисциплін) [12, с. 355–363].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Науковою основою дослідження є праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-криміналістів у галузі криміналістики, судової медицини та фундаментальних проблем судової експертизи: Р. Аккермана, Г. Гросса, В. Журавля, О. Клюєва, В. Крапка, Є. Локаря, Г. Малевського, Ю. Метенка, О. Самойленка, П. Саукко, Є. Сімакової-Єфремян, Б. Горліста, Д. Цехана, М. Шепітька, В. Юсупова та інших. Криміналістичні знання відображають певні тенденції сучасного світу, що глобалізується. В останні роки робляться спроби дослідити розвиток судової медицини в європейських країнах та систематизувати її мінливу парадигму [3]. В Україні також спостерігається зміна вектору судово-медичних досліджень, наближення до єдиного європейського простору [2, с. 651–669]. Прогресивні тенденції розвитку судової експертизи підтверджуються оцінками системи судової експертизи [6, с. 865–1064] та формуванням вчення про судову експертизу [10, с. 12–27]. Це зумовлює актуальність і злободенність обраної теми та необхідність проведення цього наукового дослідження.

Метою цієї статті є ґрунтовний та всебічний аналіз природи інноваційних технологій у судово-експертній діяльності, зокрема, з'ясування правових та теоретичних аспектів їх використання; окреслення особливостей інноваційних технологій як сучасного інструментарію судово-експертної техніки та визначення сучасних можливостей застосування криміналістичних інновацій на практиці; зокрема, вивчення наслідків використання інноваційних технологій, методів та методик у судово-експертній діяльності та дослідження їх подальшого впливу на практичну діяльність кадрового складу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криміналістика – це цілісна сукупність наукових знань, спрямованих на розкриття та розслідування злочинів і встановлення істини у кримінальному провадженні. Криміналістичні методи, засоби і прийоми успішно використовуються в інших сферах (оперативно-розшукова діяльність, судочинство, обвинувачення, експертиза та захист).

Сучасні досягнення в галузі інформаційних, цифрових і телекомунікаційних технологій призвели до того, що традиційні криміналістичні методи вже не можуть повною мірою задовольнити потреби правоохоронних органів.

Розвиток науки і техніки призводить до появи нових напрямків криміналістики: ДНК-аналіз біологічних слідів, дослідження телекомунікаційних мереж, комп'ютерні дослідження тощо.

Переплетення криміналістики та правоохоронної діяльності стає актуальною проблемою для судової експертизи. Одними з найважливіших завдань судової експертизи є впровадження інновацій у правоохоронну діяльність, розробка сучасних судово-експертних засобів і методів, а також впровадження наукових судово-експертних рекомендацій та їх адаптація до практичної діяльності.

Загальні завдання судової експертизи визначаються її соціальною функцією та місцем у системі наук кримінального циклу, але також включають низку індивідуальних (спеціальних) завдань. До приватних завдань криміналістики належать розробка і вдосконалення криміналістичних засобів і методів практичної діяльності з розкриття і розслідування злочинів.

Криміналістичні завдання вирішуються за допомогою системи криміналістичних засобів і методів. Велике значення у формуванні доказової бази в окремих кримінальних провадженнях мають методи і засоби фіксації процесу розслідування та його результатів. У цій системі методи судової фотографії мають переваги об'єктивності та оперативності перед іншими методами фіксації [8, с. 74].

Судова фотографія, яка бере свій початок з середини 19-го століття, постійно розвивається і розробляє нові фотографічні методи та інструменти. Цифрова фотографія зараз повністю замінила традиційні плівкові камери, а використання 3D-технологій і пов'язаного з ними апаратного та програмного забезпечення є новим розвитком у судовій фотографії.

Однією з останніх наукових розробок з використанням камер є метод сферичної панорами. За допомогою цього методу можна швидко і точно сфотографувати місце злочину і створити глобальну модель за допомогою спеціального програмного забезпечення. Такий макет створює враження присутності на місці події. Сферична панорама показує місцевість під максимальними кутами охоплення (360° по горизонталі і 180° по вертикалі), таким чином показуючи весь периметр місця, де встановлена цифрова камера.

Цей метод зручний для всіх зацікавлених сторін, оскільки взаємне розташування всіх об'єктів на об'єкті можна перевірити в будь-який момент після зйомки. Крім того, спеціальні можливості програмного забезпечення дозволяють об'єднати кілька сферичних панорам в одну загальну панораму (тобто створити віртуальний тур), що дає можливість віртуально прогулятися територією, де відбувається огляд місця події або інші слідчі (розшукові) дії. Це дозволяє навіть тим, хто не був присутній під час проведення слідчої (розшукової) дії, створити версію щодо певних елементів злочинного механізму або дослідити матеріальну обстановку місцевості чи ділянки місцевості, що розслідується.

Основою сферичної панорами є цифрова фотозйомка, де методом фотографування є серія знімків об'єкта з використанням кадрів, що перекривають один одного [9, с. 117–125].

Для ефективного застосування цього методу необхідне відповідне фотообладнання, програмне забезпечення та кваліфіковані фахівці. Деякі практики вважають, що для фотографування місця події достатньо особистого мобільного телефону (смартфона), але це не повинно бути нормою, оскільки не відповідає принципам використання криміналістичної техніки.

Висока точність і оперативність потрібні при дослідженні матеріальних об'єктів і фіксації інформації, отриманої безпосередньо під час проведення слідчих (розшукових) дій. Лазерні 3D-сканери – це науково-технічні засоби, які точно відображають зовнішній вигляд, форму, відстань між об'єктами, їх взаємне розташування та розміри, а також забезпечують комплексну фіксацію навколишнього контексту. За допомогою відповідного програмного забезпечення 3D-сканери можуть за короткий час створювати точні фотореалістичні моделі приміщень і просторів, дозволяючи переглядати цілі об'єкти або окремі предмети під будь-яким кутом або з будь-якої відстані.

Програмне забезпечення також дає можливість реконструювати об'єкти, виконувати різні операції над окремими об'єктами всередині і зовні 3D-моделі, переносити інші 3D-об'єкти на 3D-модель сканованої ділянки і відображати їх положення через регулярні проміжки часу.

У сучасних реаліях правоохоронні органи все частіше стикаються з необхідністю дослідження та фіксації об'єктів, присутніх у найрізноманітніших сферах, таких як кримінальні вибухи, пожежі, аварії та катастрофи на різних видах транспорту та наслідки техногенних катастроф. У таких випадках можна створити 3D-модель місця злочину для швидкого виявлення присутніх об'єктів і їх взаємного розташування. Сканування таких об'єктів, як живі людські тіла або трупи, може прискорити фіксацію набутих ознак зовнішності, кульових та інших поранень приблизно вдвічі порівняно зі звичайною фотографією [13, с. 5–13].

Низка суміжних технологій також є перспективними для використання у судово-медичних дослідженнях. Наприклад, 3D-принтери – це пристрої, що використовують методи пошарової побудови фізичних об'єктів на основі віртуальних 3D-моделей, за допомогою яких можна створювати реальні 3D-моделі (зменшені або збільшені) для використання в якості доказів в арбітражних, цивільних і кримінальних справах. Цілком можливо, що в недалекому майбутньому фахівці зіткнуться з необхідністю розробки методів, пов'язаних з діагностикою та ідентифікацією роботи 3D-принтерів і реальних 3D-моделей, створених з їх допомогою.

У кримінальних розслідуваннях почали використовувати оптичні дактилоскопічні системи (RUVIS) [3]; RUVIS не замінює, а доповнює традиційні фізико-хімічні дактилоскопічні методи виявлення та фіксації слідів людини, а також методи проведення дактилоскопічних експертиз [4].

Система оптичної візуалізації RUVIS використовує технологію відбивної ультрафіолетової візуалізації, відому під абревіатурою RUVIS, для пошуку прихованих відбитків пальців на більшості непористих поверхонь, невидимих неозброєним оком. На відміну від систем,

що використовують спеціалізовані джерела світла або лазери, системи RUVIS не залежать від навколишнього освітлення і можуть використовуватися в різних умовах, таких як денне світло або повна темрява, в приміщенні або на відкритому повітрі.

Дослідження місця злочину за допомогою систем RUVIS схоже на дослідження у відбитому видимому світлі або бічному світлі. Єдина відмінність полягає в тому, що контраст між об'єктом і його поверхнею дуже високий. Система чутлива до відносних кутів джерело світла – об'єкт – пристрій відстеження, але контраст досить сильний, щоб легко знаходити невидимі відбитки пальців як в приміщенні, так і зовні. За допомогою додаткових аксесуарів необроблені приховані відбитки пальців можна легко зафіксувати за допомогою цифрових або плівкових фотоапаратів, цифрових або аналогових відеокамер.

Крім виявлення і запису відбитків пальців людини, він також може шукати інші об'єкти з біологічними слідами, такими як кров або слина.

Розробляючи нові способи та засоби виявлення, фіксації та дослідження об'єктів, криміналістика виконує місію надання правоохоронним органам нових шляхів і засобів для ефективного розкриття та розслідування злочинів.

А.С. Неполада вказує на наступні ключові напрямки таких інноваційних застосувань:

– Візуалізація об'єктів з можливістю створення максимально реалістичного зображення сканованої ділянки та проведення вимірювань будь-якої точки сканованого об'єкта за допомогою відповідних комп'ютерних програм;

– Огляд місця злочину з певної точки: 3D-сканування дозволяє досліджувати місце злочину з точки, де знаходиться злочинець або жертва, надаючи чітке уявлення про те, що можна побачити з цієї точки;

– Аналіз плям крові: 3D-сканування дозволяє судово-медичним експертам створювати 3D-зображення плям крові, відтворювати схеми розбризкування крові та візуалізувати їх на місці злочину;

– Технологія відбитків пальців: 3D-сканування збільшує швидкість зняття відбитків пальців (сканер витрачає менше однієї секунди на кожен палець). Якість сканування покращується завдяки відсутності контакту зі сканером, що зменшує розмазування поверхні скла та «розмазування» відбитків пальців через ненавмисний рух пальців. Відбитки пальців зберігаються у вигляді тривимірної моделі в базі даних;

– Балістична експертиза: експерти можуть досліджувати повну 3D-модель кулі замість її плоского зображення. Крім того, 3D-моделювання можна використовувати для точного розрахунку і відображення траєкторії польоту кулі;

– Реконструкція дорожньо-транспортної пригоди: реконструкція сценаріїв і причин ДТП, детальне зображення, збереження всіх пошкоджень і доказів для подальшого розслідування [5, с. 141–144].

Незважаючи на свої переваги, сучасні технології мають і свої недоліки. Зокрема, ці прилади є дорогими, а їх практичне застосування відбувається дуже повільно.

Огляд та аналіз фахової літератури дозволив нам виявити нові та існуючі методи ідентифікації, які увійшли в практичне використання в судовій медицині, а також існуючі методи ідентифікації, які були суттєво вдосконалені. Коротко зупинимося на них.

1. Визначення дати поховання тіла досі залишається однією з найскладніших проблем при дослідженні зразків скелетів. Жоден з існуючих методів не може вирішити цю проблему самостійно. Для цього запропоновано використання інфрачервоної спектрофотометрії кісткової тканини, спектр якої змінюється в залежності від періоду після смерті.

2. Графічна реконструкція обличчя для ідентифікації жертв з ефективністю понад 70% у випадку невпізнаних останків.

3. Перспективними є методи розмірних характеристик вушної раковини, які позбавлені описового суб'єктивізму та гарантують статистично достовірне визначення індивідуального розміру вушної раковини, що не залежить від досвіду та професійних навичок експерта.

4. Значні ідентифікаційні можливості мають методи створення 3D-моделей ушкоджень, рубців та травматичних об'єктів. Вони можуть бути використані для проведення портретних експертиз на основі метрологічних та описових ознак зовнішності. Моделі ознак вушної раковини також можуть бути використані для порівняльних досліджень і доповнювати бази даних ідентифікаційних ознак особи. Дані, отримані за допомогою БПЛА (аерофотозйомка великих територій та об'єктів), можуть бути використані для створення 3D-моделей. 3D-моделювання може бути використане при дослідженні місця злочину. 3D-моделі можуть бути збережені в різних форматах і розміщені в графічному редакторі (наприклад, Autodesk 3ds Max) для подальшого моделювання різних ситуацій

з урахуванням даних розслідування, а згенеровані сцени можуть бути використані для проведення ситуаційних розслідувань. Використання таких моделей створює більше можливостей, збільшує наочність і підвищує доказову цінність розслідування. Крім того, використання цифрових фото та відео, зроблених відповідно до вимог режиму та умов зйомки, не створює особливих проблем для підходу 3D-моделювання. Моделі різних об'єктів (наприклад, трупів, пошкодженого одягу, фрагментів зламаних кісток) можуть бути створені на основі цифрових зображень.

5. Одним із методів ідентифікації особи є спектральний аналіз мовних сигналів. Це дозволяє визначити стійкі ідентифікаційні ознаки, що характеризують біометричні параметри мовного тракту мовця. В якості спектрального аналізатора може використовуватися персональний комп'ютер зі встановленим спеціальним програмним забезпеченням (наприклад, Justiphone).

6. Сучасним методом, який в деяких випадках може бути незамінним у порівнянні з існуючими методами, є «віртопсія» (віртуальний розтин) – наступний напрямок розвитку аутопсії, який дозволяє отримати необхідну інформацію про пошкодження кісток і м'яких тканин без необхідності вдаватися до механічного розтину. Цей метод вже використовується в судово-медичній експертизі в багатьох країнах (Німеччина, Франція, Великобританія, США, Ізраїль, Австралія). Віртуопсія дозволяє візуалізувати події у віртуальній реальності (наприклад, автомобільні аварії) та отримати 3D-зображення.

7. Серед методів дослідження речових доказів – використання цифрової фотографії як предмета медико-криміналістичного дослідження слідового шару крові, доказових методів виявлення слідів крові, результати яких містять точну інформацію про наявність або відсутність крові людини [1, с. 120–126].

Висновок. Як видно з викладеного, можливості судово-медичної експертизи є достатніми для вирішення всіх можливих питань, що мають значення при встановленні обставин вчинення правопорушення. Цей арсенал можливостей може набути ще більшого значення в сучасних умовах співпраці зі спеціалізованими установами європейських країн. Однак питання, пов'язані з сучасними інноваціями та активним використанням технологій у правоохоронних органах, дещо відрізняються від нашого бачення.

Список використаної літератури:

1. Гриців О. І. Криміналістика в комп'ютерних системах : процеси, готові рішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Автоматика, вимірювання та керу-вання*. 2013. № 774. С. 120–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULP_2013_774_2
2. Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору. Правова наука України : сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2021. С. 651–669.
3. Комплект для пошуку, візуалізації та фіксації прихованих слідів RUVIS. *Expert* : сайт. URL: http://www.pro-expert.com.ua/expert.php?lng=ua&page=products&cat_id=42&tovar_id=160
4. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6. «Дактилоскопічні дослідження». Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: http://rmpse.minjust.gov.ua
5. Непорада А. С. Новітні технології в криміналістиці : 3D-сканування під час огляду місця події. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 141–144.
6. Правова доктрина України. У 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки вУкраїні : стан, проблеми та шляхи розвитку : за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків, 2013. С. 865–1064.
7. Про затвердження Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року та Плану заходів щодо її реалізації : наказ МВС України від 15.03.2017 № 229. Центр комп'ютерних технологій: сайт. URL: http://www.cct.com.ua/2017/15.03.2017_229.htm
8. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
9. Семенов В. В., Терешкевич А. І. Використання новітніх технологій та досягнень науки й техніки в кримінальному провадженні. *Криміналістика та судова експертиза.* 2015. № 60. С. 117–125.
10. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи : формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України.* 2021. № 8. С. 12–27.
11. Шепітько М. В. Концептуальні засади розвитку криміналістики та судових наук. *Архів кримінології та судових наук: наук. журн*. 2020. № 1. С. 89.
12. Ackermann R., Kurapka V. E., Malewski H., Shepitko V. Schaffung eines einheitlichen europaisehen Kriminalistischen Raumes: Die Tatigkeit offentlicher Organisationen zur Starkung der internationalen Beziehungen. Kriminalistik. 2020. Is.6. P. 355–363.

13. Sivanandan J., Liscio E. Assessing Structured Light 3D Scanning using Artec Eva for Injury Documentation during Autopsy. The Journal of the Association for Crime Scene Reconstruction. 2016.Vol. 21. P. 5–13. URL: https://www.acsr.org/wp-content/uploads/2017/01/2017-Assessing-Structured-Light-3D-Scanning-using-Artec-Eva-for-Injury Documentation-during-Autopsy-Sivanandan.pdf

Sinenko I. M. Features of the latest forensics technologies

The article is devoted to a comprehensive study of the nature of innovative technologies in forensic examination, in particular, the author analyzes the issues in detail in the context of the topic and outlines the existing possibilities of using such technologies in practice. The author emphasizes that in the era of digitization and rapid technological progress, modernized tools and methods of collecting and recording evidence and other information important for investigation are becoming increasingly widespread. At the same time, innovative processes in forensic examination and the level of implementation of law enforcement activities are closely interconnected and develop simultaneously. This article analyzes in detail the use of innovative technologies in forensic examination from both a scientific and a theoretical point of view. The existence of various conceptual tools for the definition of innovations in the forensic examination is emphasized, as a result of which the author offers the optimal terminology that most accurately reflects the essence of innovations and emphasizes the specificity of such a definition of innovations. In addition, the definition of the concept of "forensic innovation" proposed by various scientists was analyzed in detail, and opinions were expressed as to which of them most clearly defines the specifics of this concept. In addition, the list of the most important characteristics of forensic innovations is summarized and the meaning of each of them is briefly explained. Of course, in the context of this topic, the authors also emphasize the main requirements that forensic innovations must meet, and highlight the areas in which such innovations can be applied in practice. Special attention in the study is given to the analysis of the existing possibilities of applying innovative technologies in forensic medicine. In particular, the author draws attention to the trend of constant and active search for the development and implementation of innovative forensic products in the field of forensic technologies and raises the issue of their practical and effective implementation. This article specifically describes and analyzes some innovative forensic products, highlighting their characteristics, applicability, and potential for practical use.

Key words: *forensics, innovations, innovative technologies in forensic science, crime investigation.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.28

П. М. Ольшевський
аспірант кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СЕКРЕТАРЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ

Стаття присвячена особливостям проходження державної служби секретаря судового засідання у Верховному Суді. Розкриваються основні ознаки секретаря судового засідання як учасника судового процесу та державного службовця. Керуючись доктриною та судовою практикою, зроблено висновок, що на секретаря судового засідання покладено організаційно-технічні, процесуальні та обслуговуючі функції, що не можна вважати тотожним самій участі у судовому процесі. Підкреслено, що правовий статус секретаря судового засідання не розкривається у законодавстві, в тому числі секретаря судового засідання Верховного Суду (зокрема, не розроблена Типова посадова інструкція секретаря судового засідання Верховного Суду, а діючі не перебувають у відкритому доступі). По аналогії з інститутом помічника судді та з доведенням судовою практикою пропонується дозволити суддям Верховного Суду в окремих випадках мати декількох секретарів судового засідання. Визнано доречним встановлювати вищі вимоги щодо освіти та стажу роботи для секретарів судового засідання Верховного Суду. Згадано проблематику безпосереднього підпорядкування секретаря судового засідання одночасно керівнику апарату суду та судді, що не відповідає положенням Закону України «Про державну службу». Досліджено обов'язки секретарів судового засідання окремих палат Верховного Суду, зроблено висновки про незначні відмінності у їх обов'язках. У Правилах внутрішнього трудового розпорядку апарату Верховного Суду виявлено особливості, які відрізняють проходження державної служби секретарів судових засідань Верховного Суду від секретарів у судах нижчих інстанцій. Згадано особливості оплати праці секретаря судового засідання Верховного Суду. На підставі викладеного запропоновано ряд змін у законодавство.

Ключові слова: *секретар судового засідання, судове засідання, Верховний суд, державна служба, апарат суду.*

Постановка проблеми. Секретар судового засідання – важливий учасник судового процесу, зважаючи на те що, бере на себе організаційно-обслуговуючу роль, не відволікаючи суддю та сторін від судового процесу. При цьому, змісту правового статусу секретаря судового засідання у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» присвячена не достатньо уваги, в тому числі залежно від суду, у якому проходить державну службу секретар судового засідання. Така правова та доктринальна невизначеність призводить до ряду проблем теоретичного та практичного характеру. Окремої уваги заслуговують секретарі судового засідання Верховного Суду як найвищого суду у системі судоустрою України.

Стан дослідження. Безпосередньо питання особливості проходження державної служби секретаря судового засідання у Верховному Суді не ставало предметом окремих наукових праць. Водночас чимало досліджень присвячено статусу секретаря судового засідання та державній службі у судових органах в цілому. Тож доктринальних підґрунтям цієї статті слугуватимуть загальні положення щодо проходження державної служби секретаря судового засідання.

Метою дослідження є розкриття особливостей проходження державної служби секре-

© Ольшевський П. М., 2023

таря судового засідання у Верховному Суді, зокрема, виявлення відмінностей у проходженні державної служби секретарями судового засідання в інших судах.

Виклад основного матеріалу. Перед дослідженням особливостей проходження державної служби секретаря судового засідання у Верховному Суді слід привернути увагу системі судоустрою України, адже розуміння місця Верховного Суду в системі судоустрою дозволяє глибше осягнути досліджувану проблематику. Так, відповідно до положень частини першої та другої статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України, який переважно здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а також забезпечує сталість та єдність судової практики [1].

Тож робота секретаря судового засідання у Верховного Суді є відповідальною і характеризується підвищеними вимогами до кандидата на вказану посаду, кращими умовами праці та особливим правовим забезпеченням.

У найзагальніших рисах визначення секретаря судового засідання зводиться до посадової особи суду та учасника судового процесу, наділеного процесуальними правами та обов'язками [2, с. 54]. Таке розуміння є незмінним, незалежно від інстанції суду, де проходить державну службу секретар судового засідання.

Також виходячи з положень частин шостої та одинадцятої статті 155 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» усі секретарі судових засідань як працівники апарату суду є державними службовцями. Тож правовий статус секретаря судового засідання визначається Законом України «Про державну службу» з урахуванням особливостей Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Окреслюючи роль секретарів судового засідання, вітчизняний дослідник В.Б. Пчелін відносить їх до обслуговуючих працівників та сумнівається у доцільності регулювання їх правового статусу Законом України «Про державну службу» [3, с. 145]. Не підтримуючи думку вченого зазначимо що, посада секретаря судового засідання вимагає від кандидата рівня вищої юридичної освіти не нижче молодшого бакалавра і безпосередньо впливає на здійснення правосуддя шляхом фіксації судових засідань.

Щонайкраще правовий статус секретаря судового засідання осягається за допомогою судової практики. Зокрема, питання ролі секретаря у судовому засіданні неодноразово роз'яснювалось суддями з огляду на різні обставини досліджуваних нами справ. Так зокрема в ухвалі КЦС ВС 08 серпня 2023 року у справі № 705/2159/19-ц, зазначено що, вчинення організаційно-технічних функцій не є участю секретаря судового засідання у розгляді справи, тож на таких підставах секретар судового засідання відводу не підлягає. Зокрема, спрощене позовне провадження здійснюється без виклику сторін та проведення судового засідання, тож участь секретаря у ньому не вважається участю у розгляді справи [4].

У свою чергу позиція Великої палати Верховного суду у прийнятій нею постанові від 03 квітня 2018 року у справі № 820/5586/16 дещо різниться від вище зазначеної, а саме секретар судового засідання є учасником адміністративного процесу та виконує виключно процесуальні, пов'язані з відправленням судом правосуддя, функції, які не можна охарактеризувати як управлінські. Процесуальні дії ведення журналу судового засідання не можуть уважатись такими, що належать до сфери управлінської діяльності, а тому не можуть бути предметом оскарження в адміністративному суді [5].

Практично ідентичною є позиція Касаційно адміністративного суду у складі Верховного суду який постановою від 09 жовтня 2019 року у справі № 813/4259/17, підтвердив статус секретаря судового засідання як учасника адміністративного процесу, щодо виконання процесуальних функцій[6].

Потребує деталізації й питання щодо кількості секретарів яку може мати кожен суддя. З цього приводу законодавець висловлює свою позицію у проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вдосконалення окремих питань правового регулювання діяльності помічників суддів та деяких інших працівників апарату суду № 9173 від 03 квітня 2023 року. Зокрема у законопроекті прямо вказується про необхідніcіть мати у штаті суду щонайменше по одному секретарю на кожну штатну посаду судді [7]. Таке правове закріплення дозволить уникнути різних підходів до чисельної кількості секретарів судових засідань.

Такий підхід є практично значущим з огляду на важливість та різносторонність справ, які розглядаються Верховним Судом. До прикладу, відповідно до ухвали КГС ВС від 24 жовтня 2023 року у справі № 910/11438/22 судове засідання не було проведено, оскільки у секретаря судового засідання був відсутній доступ до державної таємниці [8].

На нашу думку, вірогідність, що така ситуація станеться у місцевому суді у віддаленому районі – набагато менша, але у Верховний Суд надходять справи з усієї країни і у суддів мають бути секретарі із доступом до державної таємниці, хоча б один з них.

У зв'язку з викладеним пропонуємо при обмеженні кількості секретарів судового засідання у Верховному Суді організувати доступ усім секретарям судових засідань до державної таємниці або ж дозволити суддям мати декількох секретарів, принаймні один з яких має доступ до державної таємниці.

Варто зауважити типової посадової інструкції секретаря судового засідання Верховного Суду в Україні не розроблено, відтак нині діючі інструкції у відкритому доступі відсутні. Саме тому для подальшого аналізу нами буде використана Типова посадова інструкція секретаря судового засідання місцевого загального суду, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 липня 2005 року № 86 (далі – Інструкція), з огляду на той факт, що процесуальними кодексами України робота секретарів судового засідання незалежно, від судової інстанції, регулюється однаково [9].

Нормами пункту 1.4 згаданої вище інструкції Інструкції визначено освітні вимоги до секретаря судового засідання, вища освіта за спеціальністю «Правознавство» або «Правоохоронна діяльність» з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче молодшого спеціаліста, водночас досвід роботи не вимагається.

Зазначимо що наразі при проведенні конкурсів на посади секретарів судових засідань Верховного Суду освітні вимоги дещо відрізняються, з огляду на застарілість формулювань Інструкції. Так, тепер необхідна вища освіта ступеня не нижче бакалавра, молодшого бакалавра в галузях знань «Право» або «Міжнародні відносини» [10; 11]. Можемо помітити зміну вектору щодо необхідних напрямків освіти – з правоохоронних на міжнародно-правові, що цілком відповідає євроінтеграційним намірам України.

Водночас вважаємо доречним встановити вищі вимоги щодо рівня освіти та стажу роботи для секретарів судового засідання Верховного Суду, що можна обґрунтувати важливістю та складністю змісту судового процесу їхньої роботи.

Повертаючись до аналізу змісту правового статусу секретаря судового засідання, зазначимо, що відповідно до пункту 1.5 Інструкції секретар судового засідання, як працівник апарату суду, підпорядковується керівнику апарату суду, і водночас судді у якого працює.

Такої ж думки дотримується А.О. Малихіна, зазначаючи ,що секретар судового засідання перебуває одночасно у безпосередньому підпорядкуванні і в керівника апарату суду, і в конкретного судді [12, с. 869].

Втім, на нашу думку, такий правовий статус секретаря судового засідання не зовсім відповідає положенням частини першої статті 9 Закону України «Про державну службу» [13], адже безпосередній керівник має бути лише один. Тож в цій частині законодавство потребує доопрацювання не лише для секретарів судового засідання Верховного Суду, але й усіх інших судів.

Що стосується посадових обов'язків секретаря судового засідання КАС ВС, то їх можемо знайти в умовах проведення конкурсу на посаду секретаря судового засідання [10]. Зазначимо що відмінність від Інструкції переважно полягає у формулюваннях, а не у змісті посадових обов'язків. Виключеннями, на нашу думку, є додаткові обов'язки виконання функцій судового розпорядника у разі його відсутності в судовому засіданні та ознайомлення учасників справи, їх представників зі справою за погодженням судді. Такі відмінності можна пояснити застарілістю Інструкції, адже після прийняття у 2005 році зміни до неї не вносились, хоча законодавство вдосконалювалось.

У свою чергу посадові обов'язки секретаря судового засідання КЦС ВС дещо відрізняються від зазначених вище, – зокрема, в обовязки секретарів входить підбір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи (у разі необхідності і за дорученням судді чи начальника відділу, управління), а в іншому передбачений законом комплекс обов'язків також викладено відмінними формулюваннями [11]. З цього можемо зробити висновки про незначні відмінності навіть у обов'язках секретарів судових засідань в різних Касаційних Судах у складі Верховного Суду.

Що стосується актів Верховного Суду, які можна застосувати в межах теми нашого дослідження і доступ до яких відкритий, то такими є Правила внутрішнього службового розпорядку самого Верховного Суду та окремо його апарату.

Варто наголосити що, правила внутрішнього службового розпорядку Верховного Суду [14] написані у найзагальнішому вигляді і є повторенням положень законодавства про працю та про державну службу, натомість у Правилах внутрішнього трудового розпорядку апарату Верховного Суду знаходимо особливості, які

відрізняють проходження державної служби секретарями судових засідань Верховного Суду від секретарів у судах нижчих інстанцій. Так зокрема нормами Правил передбачено право:

– користування у вільний від роботи час буфетом, послугами поштового зв'язку в поштовому відділенні, розташованому на території Суду, спортивним залом (підпункт 8 пункту 3.2 розділу III);

– на заохочення, а саме: за зразкове виконання трудових обов'язків, сумлінне ставлення до роботи та вагомі досягнення в роботі до працівників можуть застосовуватись у тому числі, але не виключно такі види заохочень: оголошення подяки; нагородження грамотою, почесною грамотою, цінним подарунком; нагородження відомчими відзнаками інших державних органів влади (пункт 6.1 розділу VI);

– керівника апарату ініціювати питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників, що виконують функції з обслуговування (попри той факт, що стосовно помічників суддів ініціаторами відкриття дисциплінарного провадження є самі судді) (пункт 7.2 розділу VII) [15].

Ще однією з особливостей проходження державної служби секретарями судового засідання у Верховному Суді є право на оплату праці, яка, до речі вища, ніж в секретарів судового засідання судів нижчих інстанцій.

Так відповідно до Схеми посадових окладів із визначенням коефіцієнтів для державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя з урахуванням категорій, підкатегорій та рівнів державних органів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 року № 358 [16], секретар судового засідання Верховного Суду отримує майже вдвічі більше, ніж його колега з місцевого загального суду.

Крім того, є пряма норма яка вказує, що посадові оклади державних службовців апарату Верховного Суду визначаються відповідно до цієї схеми з коефіцієнтом 1,3. Тож фактично оплата праці секретаря судового засідання у Верховному Суді ще вища. Така кореляція все одно не змінює факту відірваності заробітних плат на державній службі від оплати праці у приватному секторі, але все ж підвищує шанси зацікавити кандидатів на посаду секретаря судового засідання Верховного Суду фахівця.

Висновки. Проходження державної служби секретарем судового засідання у Верховному Суді суттєво не відрізняється від проходження державної служби секретарем судового засідання в інших судах. Практично єдині відмінності виявлені у сфері оплати праці, у кращих умовах праці, у Верховному Суді. Водночас проведене дослідження особливостей проходження державної служби секретаря судового засідання в Верховному суді, дозволяє стверджувати про нагальну необхідність:

– закріплення правового статусу секретаря судового засідання у положеннях Закону України «Про судоустрій та статус суддів», зокрема, у розрізі особливостей проходження державної служби у різних судах та з висвітленням питань максимальної кількості секретарів судового засідання, закріплених за одним суддею, безпосереднього підпорядкування секретаря судового засідання;

– розробки Типової посадової інструкції секретаря судового засідання Верховного Суду;

– диференціації освітніх вимог до кандидатів на посади секретарів судового засідання, залежно від інстанції суду, по аналогії з оплатою праці.

Список використаної літератури:

1. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР.* 2016. № 31, ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
2. Секелик Л.В. Визначення поняття «інформація судового засідання». *Інформація і право.* № 1(16). 2016. С. 52–57.
3. Пчелін В.Б. Правові засади діяльності секретаря судового засідання в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. № 4. С. 143–146.
4. Ухвала КЦС ВС 08 серпня 2023 року у справі № 705/2159/19-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112775612
5. Постанова ВП ВС від 03 квітня 2018 року у справі № 820/5586/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73369166
6. Постанова КАС ВС від 09 жовтня 2019 року у справі № 813/4259/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84855570
7. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вдосконалення окремих питань правового регулювання діяльності помічників суддів та деяких інших працівників апарату суду № 9173 від 03 квітня 2023 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41663
8. Ухвала КГС ВС від 24 жовтня 2023 року у справі № 910/11438/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114453919

9. Типова посадова інструкція секретаря судового засідання місцевого загального суду, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 липня 2005 року № 86. URL: https://ifm.if.court.gov.ua/sud0907/vakansii/c_z/
10. Умови проведення конкурсу на посаду секретаря судового засідання відділу забезпечення роботи секретаря та суддів судової палати управління забезпечення роботи судової палати з розгляду справ щодо виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян секретаріату Касаційного адміністративного суду, затверджені наказом керівника апарату Верховного Суду від 06 лютого 2020 року № 16. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/06_02_2020_3.pdf
11. Умови проведення конкурсу на зайняття посади державної служби категорії «В» – секретаря судового засідання відділу забезпечення роботи секретаря та суддів судової палати управління забезпечення роботи першої судової палати секретаріату Касаційного цивільного суду, затверджені наказом керівника апарату Верховного Суду від 06 серпня 2021 року № 66. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Umovy_ssz_1_KCS_2021_08_06.pdf
12. Малихіна А.О. Особливості відносин безпосереднього підпорядкування в апараті суду. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (20–21 листопада 2013 р.). Х., 2013. С. 868–870.
13. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4, ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text
14. Правила внутрішнього службового розпорядку Верховного Суду, затверджені конференцією державних службовців апарату Верховного Суду (протокол № 1 від 05 квітня 2018 року). URL: https://data.gov.ua/dataset/34558d83-b678-4bc3-8a0e-2b6e2ced5903/resource/f8864067-dbab-4379-bd90-f22dc0a23347
15. Правила внутрішнього трудового розпорядку апарату Верховного Суду, затверджені конференцією державних службовців апарату Верховного Суду (протокол № 1 від 05 квітня 2018 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/PVTR_1.docx
16. Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя : постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 року № 358. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2017-%D0%BF#Text

Olshevskyi P. M. Peculiarities of the civil service of the secretary of the court session in the Supreme Court

The article is devoted to the peculiarities of the civil service of the clerk of the court session in the Supreme Court. The main features of the secretary of the court session as a participant in the legal process and a public servant are revealed. Guided by the doctrine and judicial practice, it was concluded that the secretary of the court session is entrusted with organizational and technical, procedural and service functions, which cannot be considered the same as participation in the legal process itself. It is emphasized that the legal status of the secretary of the court session is not disclosed in the legislation, including the secretary of the court session of the Supreme Court (in particular, the Standard job description of the secretary of the court session of the Supreme Court has not been developed, and the current ones are not in public access). By analogy with the institute of a judge's assistant and with the evidence of judicial practice, it is proposed to allow judges of the Supreme Court in certain cases to have several court secretaries. It is considered appropriate to set higher requirements regarding education and work experience for secretaries of the Supreme Court court session. The issue of the direct subordination of the secretary of the court session to the head of the court staff and the judge at the same time, which does not correspond to the provisions of the Law of Ukraine "On Civil Service", was mentioned. The duties of secretaries of the court session of individual chambers of the Supreme Court were studied, conclusions were drawn about minor differences in their duties. The Rules of Internal Labor Procedures of the Supreme Court apparatus revealed features that distinguish the civil service of secretaries of court sessions of the Supreme Court from secretaries in lower courts. The peculiarities of the salary of the secretary of the Supreme Court court session are mentioned. It is indicated that there are different approaches in judicial practice to the position of secretary of the court session. It is noted that the salary of the secretary of the court session differs from the salary in the courts of other instances, because as stated in the article, in our opinion, the requirements for the secretary of the court session in the Supreme Court should be higher than. In courts of other instances. It is indicated that the legislation needs to be improved in many aspects for better legal protection of the duties and rights of secretaries of court sessions not only in the Supreme Court, but also in courts of other instances. Based on the above, a number of changes in the legislation are proposed.The peculiarities of the salary of the secretary of the Supreme Court court session are mentioned. Based on the above, a number of changes in the legislation are proposed.

Key words: *court session secretary, court session, Supreme Court, civil service, court apparatus.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.645
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.29

Д. А. Мінченко
кандидат юридичних наук,
магістр Лондонського університету Queen Mary,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
https://orcid.org/0000-0002-3086-557X

ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ВЖИТТЯ ТИМЧАСОВИХ ЗАХОДІВ

Дана наукова стаття присвячена визначенню поняття, характерних особливостей тимчасових заходів, що застосовуються Європейським судом з прав людини, а також підстав виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини про вжиття таких заходів. Встановлено, що однією з основних проблем, пов'язаних з тимчасовими заходами ЄСПЛ, є проблема їх недостатньої легітимності.

Сформульовано визначення тимчасових заходів як встановленої правилом 39 Регламенту ЄСПЛ процедури Європейського суду з прав людини, що передбачає вжиття ЄСПЛ згідно з його усталеною практикою невідкладних заходів, спрямованих на недопущення непоправної шкоди правам особи, передбаченим Конвенцією, та забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ по суті скарги.

Окреслено характерні особливості тимчасових заходів, до яких віднесено такі: ці заходи вживаються у невідкладних випадках, пов'язаних з наявністю неминучого ризику завдання непоправної шкоди особі; ці заходи вживаються за умови, що відсутні або вичерпані внутрішньодержавні відкладальні юридичні засоби; метою вжиття цих заходів є недопущення непоправної шкоди правам особи, передбаченим Конвенцією, та забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ по суті скарги; формальною підставою застосування тимчасових заходів, з огляду на усталену практику ЄСПЛ, є необхідність усунення ризику перешкоджання ефективному здійсненню права особи на індивідуальну заяву, передбаченого статтею 34 Конвенції. Тому невиконання країною-відповідачем даних заходів розглядається ЄСПЛ як порушенням вимог ст. 34 Конвенції. При цьому фактичне ненастання негативних наслідків для заявника, ризик виникнення яких був підставою для вжиття ЄСПЛ тимчасових заходів, не скасовує факту порушення урядом держави-відповідача положень ст. 34 Конвенції; виконання країною-відповідачем даних заходів передбачає негайне припинення порушень конвенційних прав на вимогу Суду; дані заходи вживаються ще до вирішення ЄСПЛ справи по суті, діють протягом часу провадження в ЄСПЛ або протягом більш короткого терміну та можуть бути припинені в будь-який час за рішенням ЄСПЛ.

Зроблено висновок, що відсутність у вітчизняному законодавстві правових норм, що передбачають підстави та порядок виконання рішень ЄСПЛ про вжиття тимчасових заходів, не перешкоджає їх виконанню та наголошується на необхідності законодавчого регулювання, зокрема, питання щодо строків та порядку вжиття Україною заходів, призначених ЄСПЛ як тимчасові заходи.

Ключові слова: *міжнародне право, правосуддя, судовий захист, Європейська конвенція, захист прав людини, тимчасові заходи, ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. Одним з дієвих юридичних механізмів захисту прав людини, передбачених положеннями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), є вжиття Європейським судом з прав людини (далі ЄСПЛ) тимча-

© Мінченко Д. А., 2023

сових заходів, які у вітчизняних джерелах інколи також називають забезпечувальними заходами, оскільки вони по своїй суті близькі до наявних у нашій правовій системі заходів забезпечення позову та інших процесуальних забезпечувальних заходів. Незважаючи на доволі тривалу історію, даний юридичний механізм все ще знаходиться у процесі видозміни, вдосконалення та розвитку під впливом нових викликів, пов'язаних з ескалацією збройних конфліктів, особливо коли йдеться про збройну агресію росії проти України, що завжди пов'язано з масовим порушенням прав людини.

Проблематика виконання рішень ЄСПЛ неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців, серед яких: Н.Є. Блажівська, В.А. Ведькал, О.К. Вишняков, О.Ю. Гарасимів, Т.А. Грабович, Л.Л. Грицаєнко, М.О. Дармін, В.А. Завгородній, М.М. Камишанський, Н.В. Косяк, О.О. Кочура, Л.М. Москвич, Л.А. Олійник, В.П. Паліюк, Б.П. Ратушна, Н.І. Севостьянова, К.В. Смирнова, С.Я. Фурса та ін. Зокрема, питання тимчасових заходів ЄСПЛ досліджували як вітчизняні (Анцупова Т.А., Гоцул О.О., Футорянська К.П. та ін.), так і іноземні (C. Burbano Herrera, L. Burgorgue-Larsen, R. Ekins та ін.) вчені. Однак, незважаючи на значне поширення таких заходів у практиці ЄСПЛ, яке має тенденцію лише до збільшення, все ще залишається ціла низка проблем як теоретичного, так і практичного характеру, пов'язані з правовими підставами прийняття рішень ЄСПЛ про вжиття тимчасових заходів та порядком їх виконання. Вказане актуалізує дане наукове дослідження.

Метою даної наукової статті є визначення поняття, характерних особливостей тимчасових заходів, що накладаються Європейським судом з прав людини, а також підстав виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини про вжиття таких заходів.

Викладення основного матеріалу. Практика тимчасових (забезпечувальних) заходів була започаткована в 1957 році, коли Європейська Комісія вирішила розпорядитися про їх прийняття в першій грецькій міждержавній справі, і їх було інституціоналізовано з 1959 р. через Регламент Європейського суду з прав людини та з 1974 р. через правила колишньої Європейської Комісії [1]. На даний час положення про вжиття тимчасових (забезпечувальних) заходів передбачені правилом 39 Регламенту ЄСПЛ.

Відповідно до правила 39 Регламенту ЄСПЛ може на прохання сторони або будь-якої іншої заінтересованої особи або з власної ініціативи призначити сторонам будь-який тимчасовий захід, який, на думку Суду, має бути вжито в інтересах сторін або належного провадження у справі [2].

Як відзначила Т.О. Анцупова: «Тимчасові заходи є терміновими та відповідно до встановленої практики Суду застосовуються тільки у випадках неминучого ризику завдання непоправної шкоди. Ці заходи можуть бути запроваджені на період до моменту ухвалення рішення по суті справи або скасовані раніше відповідним рішенням Суду. Кожен запит про вжиття тимчасових заходів розглядається індивідуально й у пріоритетному порядку» [3].

За твердженням О.О. Гоцул: «Тим часом, коли Конвенція не містить конкретних положень щодо сфери застосування п. 39, запити щодо їх застосування зазвичай стосуються права на життя (ст. 2), права не бути підданим катуванню чи нелюдському поводженню (ст. 3), а також, у виключних випадках, права на повагу до приватного чи сімейного життя (ст. 8) або ж інших прав, гарантованих Конвенцією. Переважна більшість справ, в яких були призначені тимчасові заходи, стосуються процедур депортації та екстрадиції» [4]. Наведене положення цілком відповідає змісту п. 104 Рішення Великої Палати ЄСПЛ від 04.02.2005 у справі «Маматкулов та Аскаров проти Туреччини» (заяви № 46827/99 і 46951/99)» [5]. Також у юридичних джерелах вказується про доволі рідкісне застосування тимчасових заходах у справах, що стосуються порушення ст. 6 Конвенції [1]. Як слідує з дослідження К.П. Футорянської, аналогічна тенденція зберігається й у розглянутих ЄСПЛ справах проти України, серед яких питома вага справ, що стосуються депортації та екстрадиції, є доволі значною [6, с. 221].

Незважаючи на те, що норми Конвенції не містять прямої вказівки про право ЄСПЛ накладати тимчасові (забезпечувальні) заходи, на думку ЄСПЛ такі заходи тісно пов'язані з положеннями ст. 34 Конвенції.

Показовою є справа «Маматкулов та Аскаров проти Туреччини», у якій 18 березня 1999 року ЄСПЛ вказав Уряду Туреччини, що відповідно до правила 39 Регламенту ЄСПЛ було би бажано в інтересах сторін, а також для точного виконання процедур не проводити екстрадицію заявника до Узбекистану до розгляду цієї заяви на черговому засіданні Суду 23 березня 1999 року. 19 березня 1999 року уряд Туреччини видав указ про екстрадицію заявників. 23 березня 1999 року палата ЄСПЛ вирішила

продовжити тимчасовий захід, визначений згідно з правилом 39, до подальшого повідомлення. Однак вже 27 березня 1999 року заявників було передано узбецьким органам влади.

На думку ЄСПЛ, той факт, що Туреччина провела екстрадицію заявників без застосування тимчасових заходів, дає можливість поставити питання про те, чи мало місце порушення ст. 34 Конвенції. Суд дійшов висновку, що будь-яка держава-учасниця Конвенції, котрій Судом призначено вжити тимчасових заходів (для того, аби уникнути заподіяння значної шкоди особі, котра заявила про порушення її прав, передбачених Конвенцією), зобов'язана виконати вказівки Суду й утриматися від будь-якої дії чи бездіяльності, які б зашкодили ефективності остаточного рішення Суду у справі. Відтак, Велика Палата ЄСПЛ констатувала, що утримавшись від виконання тимчасових заходів згідно з правилом 39 Туреччина порушила свої зобов'язання за ст. 34 Конвенції (пункти 103–129 Рішення Великої Палати ЄСПЛ від 04.02.2005 у справі «Маматкулов та Аскаров проти Туреччини» (заяви № 46827/99 і 46951/99)) [5].

Як зазначається у п. 81 Рішення ЄСПЛ від 10.08.2006 у справі «Олеча Кахуас проти Іспанії», забезпечувальний захід є тимчасовим за своєю природою, і необхідність його застосування оцінюється в певний момент через існування ризику, який може перешкодити ефективному здійсненню права на індивідуальну заяву, передбаченого статтею 34 Конвенції. Якщо Договірна сторона виконує рішення про застосування тимчасового заходу, тим самим вона усуває ризик та будь-які потенційні перешкоди здійсненню зазначеного права. Якщо, з іншого боку, Договірна сторона не виконує тимчасовий захід, ризик перешкоджання ефективному здійсненню права на індивідуальну заяву залишається, і саме те, що відбувається після рішення Суду та відмови уряду застосувати захід, визначає, матеріалізується ризик чи ні. Однак навіть у таких випадках тимчасовий захід повинен вважатися таким, що має обов'язкову силу. Рішення держави щодо того, чи дотримується вона заходу, не може бути відкладено до отримання гіпотетичного підтвердження існування ризику. Невиконання тимчасового заходу, призначеного Судом, через існування ризику саме по собі є серйозною перешкодою в цей конкретний час для ефективного здійснення права на індивідуальну заяву [7].

Також у рішенні у справі «Паладі проти Молдови» ЄСПЛ пояснив, що порушення статті 34 Конвенції матиме місце, якщо органи Договірної Держави не вжили всіх можливих у розумних межах заходів для виконання тимчасового заходу, призначеного судом. У підсумку ЄСПЛ постановив, що той факт, що негативні наслідки для здоров'я заявника, ризик настання яких змусив Суд застосувати тимчасовий захід, врешті-решт, так і не відбулися, не змінює того факту, що органи влади не виконали своїх зобов'язань. Отже, мало місце порушення статті 34 Конвенції [8].

Водночас, як відзначила С. Мнакацанян, «у прецедентному праві Суду, в його нинішньому вигляді, правило 39 не застосовується в таких випадках: для запобігання неминучого зносу нерухомого майна, неминучого банкрутства, виконання зобов'язання нести військову службу, щоб домогтися звільнення заявника, який знаходиться у в'язниці в очікуванні рішення Суду, щодо справедливості судового розгляду, для забезпечення проведення референдуму, або для запобігання розпуску політичної партії [9, с. 231]. Крім того, тимчасові заходи не застосовуються для заморожування прийняття конституційних змін, що стосуються строків повноважень членів суддівського корпусу [10].

Деякі науковці заперечують проти правомірності практики застосування ЄСПЛ тимчасових (забезпечувальних) заходів, наполягаючи на тому, що ЄСПЛ, покладаючи відповідні зобов'язання на державу дещо перевищує свої повноваження. Так, наприклад, Р. Екінс (Richard Ekins) виступив із жорсткою критикою практики вжиття ЄСПЛ тимчасових (забезпечувальних) заходів, відзначивши, що положення Конвенції не наділяють ЄСПЛ правом вживати тимчасових заходів, передбачених правилом 39 Регламенту Суду. Науковець вказує, що визначаючи у Регламенті свої внутрішні процедури на підставі ст. 25 Конвенції, ЄСПЛ не може покладати на держави нових правових зобов'язань. На його думку, ЄСПЛ жодного разу не навів переконливих пояснень того, чому невиконання вимог правила 39 є порушенням ст. 34 Конвенції, адже насправді між ними немає логічного зв'язку. Також, на думку Р. Екінса, можливість судді ЄСПЛ одноосібно вирішувати питання про накладення тимчасових заходів суперечить положенням ст. 26–27 Конвенції, які визначають повноваження одноосібного судді ЄСПЛ, а також не забезпечує процедурного захисту інтересів сторін, як це

відбувається під час ухвалення остаточного рішення у справі. У зв'язку з цим науковець робить висновок, що країни-члени мають вагомі підстави заперечувати і мають право чинити опір подібним рішенням ЄСПЛ [11, с. 50–51].

На противагу цьому, на думку Л. Бюргорг-Ларсен (Laurence Burgorgue-Larsen), ЄСПЛ якомога міцніше прив'язав правило 39 Регламенту Суду до статті 34 Конвенції. В результаті такого тлумачення йому вдалося піднести звичайне процедурне правило до рангу норми Конвенції [12]. Саме остання точка зору, як вбачається, найбільше відповідає не лише букві, а й духу Конвенції. Завдяки наведеному вище тлумаченню відбулося підвищення ефективності конвенційного захисту інтересів заявників, а ЄСПЛ отримав дієвий механізм, який допомагатиме йому в досягненні тієї мети, для якої він був створений.

Запити про вжиття тимчасових заходів мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог та направляються заінтересованими особами до ЄСПЛ по факсу, за допомогою поштового зв'язку або в електронному вигляді через веб-портал «The ECHR Rule 39 Site». Суд не розглядає запитів, що надходять до нього електронною поштою [13]. Якщо запит був направлений через вищезазначений електронний ресурс, то подальше листування ЄСПЛ з заявником буде відбуватися через цей ресурс. Після ухвалення рішення про вжиття тимчасових заходів та його направлення заявникові подальше листування з ним може здійснюватися факсом або поштою.

Важливо, що стосовно запитів про вжиття тимчасових заходів діє те саме загальне правило, що й відносно звичайного звернення до ЄСПЛ зі скаргою – ЄСПЛ не є апеляційною інстанцією по відношенню до рішень національних судів. Тому перед тим, як звертатись до ЄСПЛ із запитом про вжиття тимчасових заходів, заявники повинні використати внутрішні юридичні засоби захисту. Тому у справах про депортацію якщо у заявника наявні можливості застосувати національні засоби захисту від депортації, які можуть посприяти зупиненню його видворення, і він їх не застосовує, ЄСПЛ може відмовити у застосуванні правила 39 [14].

Рекомендується направляти запити про застосування правила 39 якнайшвидше після прийняття остаточного національного рішення, щоб дати ЄСПЛ та його Секретаріату достатньо часу для розгляду справи. Суд може бути не в змозі вчасно розглянути запити у справах про депортацію або екстрадицію, отримані менше ніж з один робочий день до запланованого часу вивезення особи [13].

За наявною практикою, кожен запит про вжиття тимчасових заходів розглядається на індивідуальній та першочерговій основі в порядку письмової процедури. Заявники та уряди інформуються про рішення ЄСПЛ про застосування тимчасових заходів. Відмова у застосуванні правила 39 оскарженню не підлягає. Тривалість тимчасового заходу, як правило, встановлюється таким чином, щоб охоплювати тривалість провадження в ЄСПЛ або на більш короткий термін. Застосування правила 39 Регламенту Суду може бути припинено в будь-який час за рішенням ЄСПЛ. Зокрема, оскільки такі заходи пов'язані з провадженням в ЄСПЛ, вони можуть бути скасовані, якщо заява не буде підтримана [10].

Заявники, які подають заяву про тимчасовий захід відповідно до правила 39, повинні неодмінно відповідати на листи з канцелярії суду. Зокрема, якщо в заході було відмовлено, вони повинні повідомити Суд, чи бажають вони підтримувати свою заяву. У випадку застосування ЄСПЛ тимчасових заходів заявники повинні регулярно та невідкладно інформувати Суд про стан будь-яких внутрішніх проваджень. Невиконання цих вимог може призвести до вилучення справи з реєстру Суду [14]. Також заявники повинні постійно інформувати суд про зміну їх адміністративного статусу або інші важливі обставини (наприклад, якщо заявники отримали дозвіл на проживання або повернулися до країни походження) або про потенційну можливість втрати контакту з ними [13].

Як вбачається, однією з основних проблем, пов'язаних з тимчасовими (забезпечувальними) заходами ЄСПЛ, є проблема їх недостатньої легітимності. Відсутність згадки про такі заходи в нормах Конвенції та протоколів до неї дає підстави вважати, що виконання рішень ЄСПЛ про вжиття тимчасових (забезпечувальних) заходів є виключно добровільним жестом країни-відповідача. Адже, як вже відзначалося, позиція ЄСПЛ щодо наявності зв'язку між правилом 39 Регламенту ЄСПЛ та ст. 34 Конвенції не всім видається достатньо переконливою.

У зв'язку з цим варто цілковито підтримати точку зору К. Бурбано Херрери (Clara Burbano Herrera) про те, що остаточно легітимізувати тимчасові заходи ЄСПЛ доцільно через прийняття нового протоколу до Конвенції, який

передбачатиме відповідні повноваження ЄСПЛ та буде підписаний країнами-учасницями [1].

Особливістю виконання рішень ЄСПЛ про вжиття тимчасових заходів в Україні є те, що норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 №3477-IV не містять положень, які визначали б обов'язок держави та процедуру виконання таких рішень. Незважаючи на це, виконувати рішення ЄСПЛ про вжиття тимчасових заходів – в інтересах України з огляду на наявність значної кількості таких рішень, ухвалених на користь України у міждержавних справах України проти росії (наприклад, у справах «Україна проти Росії» (Заява № 20958/14), «Україна проти Росії II» (Заява № 43800/14), («Україна та Нідерланди проти Росії» (Заяви № 8019/16, 43800/14 та 28525/20), «Україна проти Росії (X)» (Заява № 11055/22) та ін.). Протилежна поведінка нашої держави не відповідала б суті принципу взаємності.

Висновки. Тимчасові (забезпечувальні) заходи (Interim measures) – це передбачена правилом 39 Регламенту ЄСПЛ процедура Європейського суду з прав людини, що передбачає вжиття ЄСПЛ згідно з його усталеною практикою невідкладних заходів, спрямованих на недопущення непоправної шкоди правам особи, передбаченим Конвенцією, та забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ по суті скарги.

Характерні особливості тимчасових (забезпечувальних) заходів (Interim measures):

1) ці заходи вживаються у невідкладних випадках, пов'язаних з наявністю неминучого ризику завдання непоправної шкоди особі;

2) ці заходи вживаються за умови, що відсутні або вичерпані внутрішньодержавні відкладальні юридичні засоби;

3) метою вжиття цих заходів є недопущення непоправної шкоди правам особи, передбаченим Конвенцією, та забезпечення ефективного виконання рішень ЄСПЛ по суті скарги;

4) формальною підставою застосування тимчасових заходів, з огляду на усталену практику ЄСПЛ, є необхідність усунення ризику перешкоджання ефективному здійсненню права особи на індивідуальну заяву, передбаченого статтею 34 Конвенції. Тому невиконання країною-відповідачем даних заходів розглядається ЄСПЛ як порушенням вимог ст. 34 Конвенції. При цьому фактичне ненастання негативних наслідків для заявника, ризик виникнення яких був підставою для вжиття ЄСПЛ тимчасових заходів, не скасовує факту порушення урядом держави-відповідача положень ст. 34 Конвенції;

5) виконання країною-відповідачем даних заходів передбачає негайне припинення порушень конвенційних прав на вимогу Суду;

6) дані заходи вживаються ще до вирішення ЄСПЛ справи по суті, діють протягом часу провадження в ЄСПЛ або протягом більш короткого терміну та можуть бути припинені в будь-який час за рішенням ЄСПЛ.

Незважаючи на відсутність в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV положень про обов'язок нашої держави та процедуру виконання рішень ЄСПЛ про вжиття тимчасових заходів, виконувати такі рішення – в інтересах України з огляду на наявність значної кількості таких рішень, ухвалених на користь України у міждержавних справах України проти росії. Протилежна поведінка нашої держави не відповідала б суті принципу взаємності. Тому дане питання потребує законодавчого регулювання в Україні, зокрема, щодо строків та порядку вжиття Україною заходів, призначених ЄСПЛ як тимчасові заходи.

Список використаної літератури:

1. Clara Burbano Herrera. A critical analysis of the work of the European Commission and European Court of Human Rights in relation with non-compliance of interim measures – period 1957–2011. *Via Inveniendi Et Iudicandi*, vol. 7, núm. 2, julio-diciembre, 2012. Universidad Santo Tomás, Bogotá, Colombia. URL: https://www.redalyc.org/pdf/5602/560258672001.pdf.
2. European court of human rights. Rules of Court. 23 June 2023. Strasbourg. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules_court_eng.
3. Анцупова Т.О. Коментар до рішення Європейського суду з прав людини про застосування тимчасових (забезпечувальних) заходів від 1 березня 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261301#:~:text.
4. Гоцул О.О. Тимчасовий захід як «засіб забезпечення» прав заявників до Європейського суду з прав людини. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5351.
5. European Court of Human Rights. Case of Mamatkulov and Askarov v. Turkey (Application no. 46827/99 and 46951/99). 2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183.
6. Футорянська К.П. Застосування правила 39 регламенту європейського суду з прав людини у світлі практики щодо України. *Юридичний науко-*

вий електронний журнал. 2020. № 5. С. 220–223. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2020/55.pdf.
7. European Court of Human Rights. Case of Olaechea Cahuas v. Spain (Application no. 24668/03). 2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-76677.
8. European Court of Human Rights. Case of Paladi v. Moldova (Application no. 39806/05). 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-2664621-2906501.
9. Мнацаканян С. Тимчасові заходи як інструмент захисту соціальних прав. «Соціальні права та їх захист адміністративним судом» : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. С. 230–233.
10. European Court of Human Rights. Interim measures. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Interim_measures_ENG.
11. Richard Ekins. Rule 39 and the Rule of Law. URL: https://policyexchange.org.uk/wp-content/uploads/Rule-39-and-the-Rule-of-Law.pdf.
12. Laurence Burgorgue-Larsen. Interims measures in the European system of Human Rights. *Inter-American and European Human Rights Journal / Revista Interamericana y Europea de Derechos Humanos*, 2009, Vol. 2, № 1–2, pp. 99–118.
13. European Court of Human Rights. Practical Information for lodging a request for interim measures. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/interim_measures_eng.
14. Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 5 March 2003 and amended on 16 October 2009 and on 7 July 2011, and on 3 May 2022. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/pd_interim_measures_eng.

Minchenko D. A. Implementation of judgments of the European Court of Human Rights on interim measures

This research article is devoted to the definition of the concept, characteristic features of interim measures applied by the European Court of Human Rights, as well as the grounds for enforcement of the ECHR judgments on such measures in Ukraine. It is established that one of the main problems associated with interim measures of the ECtHR is the problem of their lack of legitimacy.

The author formulates the definition of interim measures as a procedure of the European Court of Human Rights established by Rule 39 of the ECHR Rules, which provides for the ECHR to take urgent measures in accordance with its established practice aimed at preventing irreparable damage to the rights of a person under the Convention and ensuring effective enforcement of the ECHR judgments on the merits of an application.

The author outlines the characteristic features of interim measures, which include the following: these measures are taken in urgent cases involving imminent risk of irreparable harm to a person; these measures are taken provided that there are no or exhausted domestic interim legal remedies; the purpose of these measures is to prevent irreparable harm to the rights of a person under the Convention and to ensure effective enforcement of the ECHR judgments on the merits of the application; the formal basis for the application of interim measures, given the established practice Therefore, the failure of the respondent country to implement these measures is considered by the ECHR as a violation of the requirements of Article 34 of the Convention. At the same time, the actual non-occurrence of negative consequences for the applicant, the risk of which was the basis for the ECHR to impose interim measures, does not negate the fact that the respondent government violated the provisions of Article 34 of the Convention; the implementation by the respondent country of these measures provides for the immediate cessation of violations of Convention rights at the request of the Court; these measures are taken even before the ECHR decides the case on the merits, are valid for the duration of the proceedings before the ECHR or for a shorter period and may be terminated at any time by a decision of the ECHR.

The author concludes that the absence of legal provisions in national legislation providing for the grounds and procedure for enforcement of ECHR judgments on interim measures does not prevent their enforcement and emphasises the need for legislative regulation, in particular, of the issue of the timeframe and procedure for Ukraine to take measures designated by the ECHR as interim measures.

Key words: *international law, justice, judicial protection, European Convention, protection of human rights, interim measures, ECHR.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.97
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.30

В. С. Сірко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу,
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4897-3533

ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ця наукова стаття присвячена аналізу та оцінці правового фундаменту, необхідного для ефективного забезпечення прав людини. Зазначаються ключові аспекти сучасних законодавчих засад, що лежать в основі захисту прав та свобод особи. Стаття висвітлює важливість правового регулювання для забезпечення гарантій та захисту прав людини, які визначаються як основоположні принципи справедливості та гідності.

У статті проводиться аналіз поточного стану правового фундаменту в контексті міжнародних стандартів прав людини та національного законодавства. Розглядаються різні аспекти, включаючи конституційне закріплення прав людини, правовий механізм захисту, міжнародні договори та їх вплив на внутрішню правову систему.

Далі, стаття розглядає перспективи розвитку правового фундаменту для подальшого забезпечення прав людини. Зазначаються можливі шляхи удосконалення законодавства, виявлення прогалин у правовій системі та пошук інноваційних рішень для підвищення ефективності правового захисту. Захист прав людини під час воєнного стану є крайньою та найважливішою задачею для будь-якого суспільства, яке переживає конфліктні чи воєнні ситуації. У таких умовах ризики порушень прав людини значно зростають через військові операції, екстримальні обставини та зміну природи влади. Воєнний стан в Україні супроводжується введенням тимчасових обмежень прав та свобод громадян, які визначаються діючим законодавством. Проте, важливо забезпечити, щоб ці обмеження були пропорційними, необхідними та відповідали міжнародним стандартам прав людини. Воєнний стан породжує серйозні загрози для цілісності та безпеки цивільного населення. Такі загрози можуть включати напади на житлові масиви, знищення інфраструктури та масові переміщення населення. У цих умовах важливо забезпечити захист громадян, особливо вразливих груп, таких як жінки, діти та люди з інвалідністю.

На основі проведеного аналізу стаття висуває рекомендації щодо подальших дій у напрямку удосконалення правового фундаменту з метою забезпечення більш ефективного та всебічного захисту прав людини в сучасному світі.

Ключові слова: *Конституція України, правовий фундамент, права людини, забезпечення прав, міжнародні стандарти, національне законодавство, захист прав людини, воєнний стан.*

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової статті є проведення аналізу сучасного правового фундаменту, спрямованого на забезпечення та захист прав людини. Ця стаття ставить за мету розглянути різні аспекти правового захисту прав людини, включаючи міжнародні стандарти, національне законодавство, судову практику та механізми правозахисту.

Шляхом аналізу поточного стану та ефективності існуючих правових інструментів, стаття прагне виявити сильні та слабкі сторони системи захисту прав людини. Крім того, стаття розгляне перспективи розвитку правового фундаменту і запропонує конструктивні рекомендації щодо його вдосконалення.

Аналіз наукових досліджень. Окремі аспекти окресленої проблематики вивчали такі

© Сірко В. С., 2023

вітчизняні вчені М. Афанасьєва, Б. Бурлаков, О. Волошенюк , О. Гарасимів, М. Данканич, Ю. Кучеренко, М. Мерник, В. Полякова, П. Пушкар, А. Федорова та ін.

Виклад основного матеріалу: Правовий фундамент є невід'ємною складовою будь-якої суспільної системи, яка прагне забезпечити гарантований захист прав та свобод своїх громадян. У контексті прав людини, він виступає як фундаментальна база, на якій ґрунтуються всі аспекти захисту особистості та гарантується її гідність та справедливість.

Забезпечення прав людини є однією з найважливіших вимог сучасного правового порядку та глобальної суспільної справедливості. Від цього залежить не лише сама індивідуальна гідність, а й стабільність суспільства, його розвиток та процвітання.

Сучасний правовий фундамент, який забезпечує права людини, базується на комплексі міжнародних документів та національних законодавчих актів, що регулюють права та свободи особи. Цей фундамент становить важливу основу для захисту гідності, свободи та рівноправ'я всіх людей незалежно від їхньої раси, статі, релігії, політичних переконань чи інших характеристик.

Одним із найважливіших компонентів цього фундаменту є Всеагентська Декларація прав людини, прийнята Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році. Цей документ закріплює базові права та свободи, які мають бути гарантовані кожній людині, такі як право на життя, свободу слова, релігійну свободу, право на справедливий судовий процес та інші.

Крім того, численні міжнародні конвенції та договори розширюють кількість прав, які підлягають захисту. Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права визнають право на працю, освіту, житло, охорону здоров'я та інші соціально-економічні права.

Роль Конституції України в забезпеченні прав людини надзвичайно важлива, оскільки вона визначає основні права та свободи громадян, а також механізми їх захисту. Конституція закріплює основні права та свободи людини і громадянина, такі як право на життя, на особисту недоторканість, на свободу слова, на свободу віросповідання тощо. Вона гарантує захист цих прав та обов'язковість їх виконання всіма органами влади. Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22) [1].

Конституція містить принципи, які визначають основні напрямки державної політики в сфері захисту прав людини, такі як принцип верховенства права, демократії, правової держави тощо.Встановлює механізми захисту прав людини, зокрема, правосуддя через незалежний суд, можливість звернення до органів влади та міжнародних організацій у разі порушення прав, а також можливість конституційного контролю. Конституція забороняє будь-яку форму дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних переконань, релігії, національного чи соціального походження, статі, майнового стану тощо.

Права людини в Україні чітко визначені в Конституції, але в зв'язку з вторгненням російської федерації на територію української держави зафіксовано їх порушення, що спричиняє обмеження прав і свобод українських громадян. На сьогодні зафіксовані грубі порушення прав людини, такі як: посягання на життя та здоров'я людини, масові знищення цивільного населення, вбивства українських лідерів, насильства, катування, заволодіння та пошкодження майна; порушено свободу пересування, право на особисте та приватне життя та багато інших злочинних дій з боку агресора. Наразі всі факти злочинних дій фіксуються міжнародними та національними організаціями; разом з тим світова спільнота визнала, що події, які відбуваються на території України, – це геноцид українського народу. В цілому існують національні та міжнародні гарантії прав людини, де основним завданням є формування механізму забезпечення та захисту прав людини, який включає загальну систему гарантій прав і свобод [3].

За принципом екстериторіальної юрисдикції держава несе відповідальність за порушення прав людини її представниками на будь-якій території, на якій вона має ефективний контроль, навіть якщо ця територія – за межами її міжнародно визнаних національних кордонів. Таким чином, Росія є відповідальною за

порушення прав людини її представниками на окупованих територіях України. Окуповані РФ території України залишаються обмеженими для доступу національних та міжнародних установ і організацій, що досліджують ситуацію із правами людини. За таких умов дані з соцмереж, ЗМІ тощо є цінним джерелом інформації про все, що відбувається на цих територіях [2].

Професор М. Афанасьєва встановила особливості забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах війни та в період подолання наслідків війни, які полягають у забезпеченні правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод. Науковець наголошує, що запровадження обмежувальних заходів першочергово зумовлено необхідністю швидкого здійснення відновлення територіальної цілісності, захисту суверенітету держави та захисту конституційного ладу. За таких умов відбувається непропорційне втручання в реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина[5].

Перспективи розвитку правового фундаменту законодавства щодо прав людини можуть включати кілька ключових напрямків, таких як розширення захисту прав, цифрові права, міжнародне співробітнецтво. Проблема здійснення та захисту прав людини в сучасному світі вимагає об'єднання зусиль всього людства. Оскільки права людини мають безпосереднє відношення до фундаментальних засад людського буття, до творення повноцінної людини – особистості, то «основним у характеристиці прав людини є те, що вони мають захищатися державою та законом» [4]. Перспективи розвитку визначаються суспільними потребами, динамікою суспільного прогресу, а також викликами, що ставлять перед собою сучасні демократичні держави. Швидкий розвиток технологій, зокрема штучний інтелект, біометричні системи тощо, створюєть нові виклики для забезпечення приватності та захисту особистих даних громадян. Нове законодавство має регулювати використання таких технологій з урахуванням прав людини. У світі все більше зростає міжнародна співпраця та інтеграція. Це ставить перед державами завдання гармонізації свого законодавства з міжнародними стандартами прав людини, щоб уникнути порушень прав громадян у контексті глобальних відносин. Зміни в соціальних, економічних та культурних аспектах життя суспільства можуть вимагати адаптації законодавства про права людини. Наприклад, зростання числа мігрантів може потребувати розширення захисту їх прав. Загальною тенденцією є постійне зміцнення захисту прав людини та пристосування законодавства до змін у суспільстві та технологіях.

Висновок: Забезпечення прав людини залишається актуальним завданням у сучасному світі. Аналіз сучасного правового фундаменту та виявлення його слабких місць дозволяє нам визначити перспективи для подальшого розвитку системи захисту прав людини, що включає у себе удосконалення механізмів контролю, підвищення правової свідомості населення та підтримку міжнародного співробітництва. Тільки шляхом спільних зусиль ми зможемо досягти більш високого рівня захисту прав і свобод кожної людини. Отже, сучасний правовий фундамент, який забезпечує права людини, є результатом довгого та постійного процесу розвитку міжнародного права та національного законодавства і є важливою гарантією для забезпечення справедливого та гуманного суспільства.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Огляд порушень прав людини, вчинених російською федерацією на окупованих територіях України за березень 2023 року. URL: https://vostok-sos.org/oglyad-porushen-prav-lyudyny-vchynenyh-rosijskoyu-federacziyeyu-na-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-za-berezen-2023-roku-na-pidstavi-vidkrytyh-dzherel/
3. Пильгун Н.В., Плис Н.В. Права людини як фундаментальна цінність в українському суспільстві. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*: зб. наук. пр. Київ: НАУ, 2022. № 4(65). С. 65-71.
4. Білозьоров Д., Вишковська В. Правозахисна функція держави : сутність та механізм здійснення в Україні. Монографія. Київ, 2015. 196 с.
5. Права людини в особливих правових режимах: досвід України: монографія за заг. ред. д.ю.н., проф. М.В. Афанасьєвої. Одеса: ВД «Гельветика». 2022. 356 с.

Sirko V. S. Legal foundation of ensuring human rights: analysis and perspectives

This scientific article is devoted to the analysis and evaluation of the legal foundation necessary for the effective provision of human rights. The key aspects of modern legislative principles underlying the protection of individual rights and freedoms are noted. The article highlights the importance

of legal regulation to ensure guarantees and protection of human rights, which are defined as fundamental principles of justice and dignity.

The article analyzes the current state of the legal foundation in the context of international human rights standards and national legislation. Various aspects are considered, including the constitutional enshrinement of human rights, the legal mechanism of protection, international treaties and their impact on the domestic legal system.

Next, the article examines the prospects for the development of the legal foundation for the further protection of human rights. Possible ways to improve legislation, identify gaps in the legal system, and search for innovative solutions to increase the effectiveness of legal protection are indicated. The protection of human rights during martial law is the ultimate and most important task for any society experiencing conflict or war situations. In such conditions, the risks of human rights violations increase significantly due to military operations, extreme circumstances and the changing nature of power. Martial law is often accompanied by the introduction of temporary restrictions on the rights and freedoms of citizens, which are determined by the current legislation. However, it is important to ensure that these restrictions are proportionate, necessary and in line with international human rights standards. Emergency situations, such as martial law, often pose serious threats to the integrity and security of the civilian population. Such threats may include attacks on residential areas, destruction of infrastructure, and mass displacement of populations. In these conditions, it is important to ensure the protection of citizens, especially vulnerable groups such as women, children and people with disabilities.

Based on the analysis, the article puts forward recommendations for further actions in the direction of improving the legal foundation in order to ensure more effective and comprehensive protection of human rights in the modern world.

Key words: *Constitution of Ukraine, legal foundation, human rights, ensuring rights, international standards, national legislation, protection of human rights, martial law.*

УДК 349.3: 006. 032
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.31

О. В. Валецька
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
ORCID ID: 0009-0007-1600-7791

ЗАКРІПЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В АКТАХ МОП ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ (НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ)

Конституція України закріпила стратегічний курс на набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, що включає і імплементацію європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя, особливо у сфері соціальних прав людини та закріплення соціальних гарантій. Європейська Рада на саміті у Брюсселі 23 червня 2022 р. ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз, а 14 грудня у Брюсселі саміт лідерів ЄС затвердив історичне рішення: розпочати переговори про вступ з Україною. Ця історична подія передбачає і прискорення реформування соціального законодавства з метою встановлення європейських соціальних прав, особливо вразливим категоріям, серед яких є і сім'ї з дітьми. Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу закріплення соціальних норм в актах МОП та європейському законодавстві на прикладі встановлених соціальних гарантій сім'ям з дітьми. Проблемам впровадження в нашій державі європейських та міжнародних стандартів у сферу соціального захисту, у тому числі сім'ям з дітьми приділили уваги такі вчені: Н.Б. Болотіна, О.С. Бурлака, К.Б. Бориченко, Б.І. Сташків, Л.Ю. Малюга, Л.В. Кулачок, О.М. Пономаренко, П.М. Корнєва та інші. Європейські (регіональні) стандарти соціального захисту сімей з дітьми передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Європейською соціальною хартією (переглянутою) 1996 р., Європейським кодексом соціального забезпечення 1964 р. (переглянутий у 1990 р.), Європейською конвенцією про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 2009 р., Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутою) 2011 р. 10 листопада 2016 року був підписаний Європейський кодекс соціального забезпечення, що є підтвердженням того, що Україна спрямовує свої зусилля на повну адаптацію національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів, визначених Європейською соціальною хартією (переглянутою) та цим Кодексом. З огляду проведене дослідження можна стверджувати, що вітчизняне законодавство в цілому відповідає вимогам Кодексу та іншим європейським актам, а в деяких випадках навіть перевищує (наприклад, строк відпустки по вагітності та пологам), однак сучасні реалії економічного життя та рівень не лише допомог, а й заробітних плат не спроможні забезпечити нормальне існування сім'ї з дитиною. І хоча не всі конвенції МОП у сфері соціального захисту ратифіковані, однак нещодавня ратифікація Конвенцій № 102 та 117 підвереджує європейський напрямок розвитку України та поліпшення становища та захисту сім'ї, материнства та батьківства.

Ключові слова: *законодавство, соціальні права, сім'ї з дітьми, соціальні гарантії, європейське законодавство, Європейська соціальна хартія, Європейський суд з прав людини, соціальні стандарти, міжнародні стандарти, Міжнародна організація праці.*

Постановка проблеми. В Україні на рівні Конституції закріплено стратегічний курс на набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, що включає і імплементацію європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя, особливо у сфері соціальних прав людини та закріплення соціальних гарантій. Європейська Рада на саміті у Брюсселі 23 червня 2022 р. ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз, а 14 грудня у Брюсселі саміт лідерів ЄС затвердив історичне рішення: розпочати переговори про вступ з Україною. Ця історична подія передбачає і прискорення реформування

© Валецька О. В., 2023

соціального законодавства з метою встановлення європейських соціальних прав, особливо вразливим категоріям, серед яких є і сім'ї з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу впровадження в нашій державі європейських стандартів у сферу соціального захисту, у тому числі сім'ям з дітьми зверталася науковці та практики. Окремої уваги потребують наукові праці таких учених, як Н.Б. Болотіна, О.С. Бурлака, К.Б. Бориченко, Б.І. Сташків, Л.Ю. Малюга, Л.В. Кулачок, О.М. Пономаренко, П.М. Корнєва та інші. Проте ця проблема не втратила своєї актуальності, що й зумовлює необхідністьпо дальших наукових досліджень.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу закріплення соціальних норм в актах МОП та європейському законодавстві на прикладі встановлених соціальних гарантій сім'ям з дітьми.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV визначена мета адаптації законодавства України до міжнародних, у першу чергу, європейських стандартів - це досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, що мають намір вступити до нього. Державна соціальна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямована на забезпечення єдиних підходів до створення проектів законів та підзаконних актів з урахуванням вимог законодавства ЄС у всіх сферах, у тому числі у сфері соціального захисту населення [1]. В сучасних умовах євроінтеграції нашої держави питання впровадження європейських стандартів щодо закріплення соціальних прав, у тому числі, соціального захисту сімей з дітьми набуває особливого значення.

Указом Президента України від 11 червня 1995 року було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, де зазначалось, що національні інтереси України потребують утвердження нашої держави як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. Адаптація соціальної політики повинна передбачити реформування систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної сфери у відповідності зі стандартами ЄС та поступового досягнення загальноєвропейського рівня соціального забезпечення та захисту населення [2]. І хоча цей Указ вже втратив чинність, оскільки передбачав програму дій до 2007 року, однак вперше визначив основні напрямки діяльності України на шляху євроінтеграції, і деякі із завдань виконані, а саме створена система соціального страхування, однак актуальність досягнення європейських стандартів у сфері соціального захисту населення не втратила своєї актуальності і стоїть на першому місці серед найважливіших завдань для держави.

Європейські (регіональні) стандарти соціального захисту сімей з дітьми передбачені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Європейською соціальною хартією (переглянутою) 1996 р., Європейським кодексом соціального забезпечення 1964 р. (переглянутий у 1990 р.), Європейською конвенцією про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом 2009 р., Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутою) 2011 р.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод була прийнята 04.11.1950 р., ратифікована Україною 17.07.1997 р. своєю основною метою визначає створення умов для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених Загальною декларацією прав людини. Для забезпечення дотримання сторонами своїх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї був створений Європейський суд з прав людини (ст. 19) [3].

Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні (ст. 35) [3].

Особливістю практики Європейського суду з прав людини при вирішенні справ та винесенні відповідних рішень є те, що при цьому відбувається тлумачення Конвенції та створюються нові стандарти. Прикладом може слугувати справи Джонсон проти Ірландії, Ельсгольц проти Німеччини, основним надбанням яких є те, що суд поширив сферу дії Конвенції і на нешлюбні відносини, оголосивши, що відповідно до ст. 8 Конвенції поняття «сім'я» не обмежується шлюбними зв'язками і може включати de facto «сімейні зв'язки», коли сто-

рони проживають разом, ведуть господарство спільно, але не перебувають у шлюбі, а також ще раз наголосив на рівності всіх дітей, народжених у шлюбі та поза ним [4,5].

Показовим є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кечко проти України», у якому розглядалося порушення ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції щодо можливості мирно володіти своїм майном, до якого, як вважав заявник, входять надбавки. П. 23 рішення Суду визначив, що в межах свободи дій держави визначати, які надбавки виплачувати своїм працівникам з державного бюджету, однак, якщо законодавство передбачає такі виплати, дотримані всі умови, органи державної влади не можуть свідомо відмовити у таких виплатах, доки відповідні положення є чинними [6]. П. 26 рішення визначив, що органи державної влади не можуть посилатися на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань [6]. Вимоги Кечко були частково задоволені із зазначенням обов'язку сплатити компенсацію матеріальної та моральної шкоди.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV визначено, що суди при розгляді справ застосовують Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду як джерело права (ст. 17), а також застосовують заходи загального характеру з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого судом порушення, а одним із заходів визначено внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування (с. 13) [7].

Одним із основних документів Ради Європи стала Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р., ратифікована нашою державою Законом України від 14.09.2006 р. Науковці справедливо зазначають, що у зв'язку з прийняттям у 1988 році Додаткового протоколу та прийняттям переглянутої Європейської соціальної хартії було розширено та поліпшено соціально-економічні права, які були закріплені Хартією 1961 року [8, с. 9]. Всі права, закріплені Хартією поділені на такі тематичні групи: зайнятість, професійне навчання та рівні можливості; охорона здоров'я, соціальне забезпечення та соціальний захист; трудові права; діти, сім'я, мігранти. Ст. 8 Хартії визначає право працюючих жінок на охорону материнства, що включає встановлену тривалість відпустки по вагітності та пологам не менше 14 тижнів з оплатою, комплекс стандартів праці вагітних жінок або тих, що нещодавно народили. Ст. 11 встановлює право на охорону здоров'я, а ст. 12 на соціальне забезпечення, що включає створення умов в державі для піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень. Ст. 13 зобов'язує держави надавати для малозабезпечених осіб за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню належної допомоги, а у разі захворювання - забезпечення догляду. Ст. 16 та 17 закріплює зобов'язання держав створити умови для гарантування права на соціальний, правовий та економічний захист сімейного життя такими засобами як соціальна допомога, допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла тощо, а також аналогічні права підлітків та дітей через створення та забезпечення функціонування відповідних закладів та служб. Ст. 27 встановлює право осіб із сімейними обов'язками рівні можливості та рівне ставлення до них, зокрема можливість отримати обома батьками відпустки п догляду за дитиною. Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14.09.2006 р. № 137-V визначено, що Україна бере на себе більшість зобов'язань, однак не всі [9]. Серед вищеназваних ми не ратифікували повністю ст. 13, що означає, що стандарти, передбачені Європейською конвенцією про соціальну та медичну допомогу не повністю реалізовані в Україні. Тільки 17.05.2017 року були ратифіковані тільки п. 3,4 ст. 12, п. 1, 2 залишилися нератифіковані [10].

10 листопада 2016 року в рамках робочого візиту до Ради Європи Віце-прем'єр-міністр України того часу П. Розенко підписав Європейський кодекс соціального забезпечення і тим самим підтвердив, що Україна спрямовує свої зусилля на повну адаптацію національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів, визначених Європейською соціальною хартією (переглянутою) та цим Кодексом, тим самим взяв на себе наступні зобов'язання - надавати соціальну допомогу, зокрема: медичну допомогу захищеним особам у зв'язку зі станом здоров'я, допомогу по старості та у випадках безробіття, у разі виробничої травми, допомоги сім'ям з дітьми, а також по вагітності та пологам, допомогу по інвалідності та у разі втрати годувальника [11]. Ч. VII Європейського кодексу соціального забезпечення від 16.04.1964 р ETS № 48 встановлює допомогу сім'ям з дітьми, обста-

виною, за якої надається допомога є обов'язок утримувати дітей, а сама допомога включає забезпечення дітей харчуванням, одягом, житлом, відпочинком. Розмір допомоги розраховується у відсотках до загальної заробітної плати пересічного повнолітнього некваліфікованого робітника чоловічої статті - 1,5 % заробітку помножені на загальну кількість дітей всіх жителів та відповідно до додатку ст. 66 Кодексу (40-45 %) [11]. Ч. VIII кодексу визначає, що за обставин вагітності та пологів, а також припинення заробітку внаслідок цього, надається допомога медична, що включає допомогу лікарів чи кваліфікованих акушерок у дородовий період, під час пологів і у післяпологовий період, госпіталізацію з метою підтримання, відновлення чи поліпшення здоров'я жінки, її спроможності працювати та задовольняти свої особисті потреби (ст. 49) [11]. Грошова допомога (періодична) розраховується за правилами, зазначеними вище, у середньому буде становити 45% заробітної плати пересічного повнолітнього некваліфікованого робітника чоловічої статті, а її тривалість може обмежуватися 12 тижнями або більш тривалим періодом (ст. 52) [11]. У Доповненні 2 Кодексу визнається, що грошова допомога сім'ям з дітьми надається, поки дитина, яка має право на таку допомогу продовжує набувати освіту і не досягне визначеного віку, що не може бути менше 16 років [11]. В Україні тарифна ставка першого тарифного розряду за ЄТС становить 1762 грн., а з 2018 року -1921 грн. відповідно до Закону України «Про оплату праці» та Закону України про державний бюджет на поточний рік [12, 13]. З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що вітчизняне законодавство в цілому відповідає вимогам Кодексу, а в деяких випадках навіть перевищує (наприклад, строк відпустки по вагітності та пологам), однак сучасні реалії економічного життя та рівень не лише допомог, а й заробітних плата не спроможна забезпечити нормальне існування сім'ї з дитиною.

Погоджуємося із думкою Л.В. Кулачок, яка зазначила, що всі європейські стандарти виходять із необхідності забезпечення гідного рівня добробуту сім'ї, оскільки саме він є визначальною формою прогресу та цивілізованості людства, його культури, а заможна і здорова родина була і є синонімом незалежної і заможної держави [8, с. 10]. Закладаючи основі відносин між близькими людьми, сім'я одночасно закладає основи відносин із суспільством, орієнтує людину на трудову та суспільно-політичну діяльність людини.

15.02.2011 р. була ратифікована Україною Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 р. яка визначила основні нормативні положення щодо усиновлення дитини. У кожному випадку усиновлення компетентний орган повинен приділити особливу увагу важливості того, що усиновлення забезпечує дитину стабільним та гармонійними домашніми умовами (ст. 4) [14]. Наше сімейне законодавство відповідає стандартам Європи у сфері усиновлення дітей.

Міжнародні стандарти соціального забезпечення сімей з дітьми закріплені у низці конвенцій Міжнародної організації праці. Погоджуємося з думкою Є. В. Краснова, що враховуючи окремі особливості сучасного розвитку України, неможливо автоматично перенести загальновизнані міжнародні акти у сфері соціального забезпечення до вітчизняного законодавства, оскільки останні розраховані на розвинені економічні відносини [15, с. 106]. Деякі з них ратифіковані нещодавно, але це свідчить про неухильний намір нашої держави у вдосконаленні законодавства у соціальній сфері у відповідності з міжнародними стандартами. Серед конвенцій особливо виділимо Конвенцію № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 29.06.1952 року, ратифіковану нашою державою 16.03.2016 р. [16]. Ст. 42 Конвенції передбачила такі форми реалізації сім'ями допомог: періодичні виплати захищеним особам, які мають необхідний стаж або надання дітям їжі, одягу, житла, умов для відпочинку чи допомоги на дому, або сукупність таких форм [17]. Цей акт встановив коло суб'єктів, які мають право на отримання допомоги, що повинні бути конкретизовані національним законодавством. Розділ VII Конвенції присвячений родинним допомогам, і норми в цілому повторюють і положення Європейської соціальної хартії і, особливо, Європейського кодексу соціального забезпечення, так само визначають соціальним ризиком - утримання дітей, а також загальний розмір допомоги повинен становити 3% заробітної плати звичайного дорослого робітника чоловічої статті, помножений на кількість дітей всіх захищених осіб або 1,5 % такої заробітної плати, помножені на загальну кількість дітей всіх жителів [17]. Захищені особи включають встановлені категорії працюючих, які становлять не менше 50% усіх працюючих або встановлені категорії економічно активного населення, які становлять не менше ніж 20% усіх жителів тощо (ст. 45) [17]. Ця Конвенція не визначає проце-

дуру досягнення стандартів, і ми погоджуємося з позицією К.В. Бориченко, що Конвенція проголошує гнучкість нормативно-правового регулювання країн, які її ратифікували [18, с. 17]. Допомога по вагітності та пологам передбачена ч. VIII Конвенції і передбачає медичну та грошову допомогу у випадку призупинення заробітку у зв'язку з вагітністю та пологами, їх наслідками, тривалість допомоги може бути обмежена 12 тижнями або більш тривалий, як це визначено національним законодавством [17]. Цікавий висновок робить Є.В. Краснов, що аналіз нормативної бази України дає можливість стверджувати, що норми законодавства не лише відповідають нормам Конвенції, а й в окремих випадках є вищими мінімально встановлених вимог, наприклад, охоплю ширше коло осіб, яким гарантується соціальні допомоги [15, с. 107].

Конвенція МОП № 103 про охорону материнства (переглянута) від 28.06.1952 року, ратифікована 14.09.1956 року, надає перелік прав жінок, які пов'язані з настанням такого соціального ризику як вагітність і пологи [19]. Таким жінкам надається відпустка по вагітності та пологам, включаючи грошову та медичну допомогу. Розміри допомоги встановлюються національним законодавством з метою встановлення належного рівня життя для жінки та дитини. Медична допомога включає догляд та спостереження до, під час та після пологів, які надаються кваліфікованими акушерами або лікарями, при необхідності - госпіталізацію з можливістю жінки вільно обирати лікаря або медичний заклад. Ці види допомоги надаються за рахунок коштів системи загальнообов'язкового соціального страхування у розмірах не менше дві третини попереднього заробітку, а жінкам, які не можуть претендувати на таку допомогу, за рахунок фонду громадської допомоги при перевірці їх прибутків [19].

Конвенція МОП № 117 про основні цілі та норми соціальної політики, яку Україна ратифікувала 16.09.2015 року, встановлює загальні орієнтири для соціальної політики держав, вважаючи, що при плануванні економічного розвитку держав, основною метою визнається підвищення рівня життя населення, а вся політика повинна спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також заохочення його прагнення до соціального прогресу (ст. 1,2) [20, 21]. Конвенція визначає сфери, в яких необхідно досягти прогресу, для чого необхідно вжити всі можливі заходи на міжнародному, регіональному та національному рівнях: охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освіта, піклування про добробут дітей, становище жінок, умови праці, винагорода найманих працівників і незалежних виробників, захист трудових мігрантів, соціальне забезпечення, стандарти громадських служб тощо [20]. Особлива увага розвитку широких систем освіти, професійного навчання та учнівства з метою ефективної підготовки дітей та підлітків до корисної діяльності, що включає і встановлення мінімального віку та умов прийняття на роботу, і певні обмеження щодо застосування праці дітей [20]. І ще на одному аспекті необхідно зосередити увагу - встановлення прожиткового мінімуму, який повинний враховувати такі сімейні потреби працівників: продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта (ст. 5) [20]. Оскільки ратифікована Конвенція передбачає приведення національного законодавства у відповідність з її нормами, проаналізуємо розмір прожиткового мінімуму в Україні. Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 2024 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня 2024 року - 2920 грн. [13]. Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів на основі прожиткового мінімуму визначаються розміри мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та інших соціальних виплат [22, 23]. Для нашої теми дослідження важливим є те, що він лежить в основі державної соціальної допомоги. Методикою визначення прожиткового мінімуму встановлено, що він складається з вартісної величини набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, також мінімального набору непродовольчих товарів, необхідного для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості, і також мінімального набору послуг, необхідного для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості [22]. Постановою КМУ затверджено набори продуктів харчування та непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних та демографічних

груп населення від 11.10.2016 р. № 780, однак рішенням Окружного адміністративного суду м. Києва від 25.04.2018 р. ця постанова визнана нечинною, але справа ще не пройшла апеляційне та касаційне провадження [23, 24, 25]. Не потрібно робити складні розрахунки, щоб впевнитися, що прожитковий мінімум в Україні не може задовольнити базові потреби окремих осіб та осіб з сімейними обов'язками.

Конвенція МОП № 130 про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби від 25.06.1969 р. визначає наступні страхові випадки: потреба в медичному обслуговуванні лікувального та профілактичного характеру, а також непрацездатність внаслідок хвороби (ст. 7) [26]. Серед осіб, які підлягають забезпеченню в разі настання цих випадків належать, крім інших, дружини та діти осіб, які працюють за наймом та встановлені категорії економічно активного населення (ст. 10) [26]. Допомога включає допомогу вдома; допомогу, що надають спеціалісти стаціонарним та амбулаторним хворим; допомогу спеціалістів, яка може бути надана за межами лікарні; видачу необхідних медикаментів за рецептом лікаря, госпіталізацію у випадку потреби. Конвенція визначає право на виплату допомоги у зв'язку з хворобою, розмір якої визначається національним законодавством, але достатня для підтримання здоров'я особи, і для забезпечення належного матеріального становища сім'ї, особливо з дітьми (ст. 8) [26]. Ця Конвенція Україною не ратифікована.

Конвенція МОП № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення від 21.06.1982 р. визначає серед інших галузей соціального забезпечення, на які поширюється збереження прав, допомога по материнству та родинні допомоги (ст. 2) [27]. Система збереження набутих прав передбачає потрібне підсумовування періодів страхування, роботи за наймом, професійної діяльності чи проживання, залежно від випадку, нагромаджених на підставі законодавства відповідних членів МОП, для чого члени МОП запроваджують у разі потреби спеціальні правила підсумовування різного роду періодів, що дають право на допомогу за спеціальними системами (ст. 7) [27]. Ця система гарантує виплачування допомоги особам, які проживають або перебувають на території іншого члена Організації на умовах та межах, визначених взаємною згодою відповідних членів Організації (ст. 10) [27]. Ця Конвенція Україною також не ратифікована, отже це залишається лише орієнтиром для майбутніх соціальних перетворень.

І хоча не всі конвенції МОП у сфері соціального захисту ратифіковані, однак, ми погоджуємося з О.С. Бурлакою, що нещодавня ратифікація Конвенцій № 102 та 117 підвереджує європейський напрямок розвитку України та поліпшення становища та захисту сім'ї, материнства та батьківства [28, с. 13].

До Конвенцій у сфері соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства можна віднести Конвенцію № 118 про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення від 28.06.1962 р. Відповідно до її норм кожен член Організації, який ратифікував Конвенцію, надає громадянам іншого члена такі ж права нарівні зі своїми громадянами, включаючи і допомогу по вагітності і пологам, у разі хвороби, родинні допомоги тощо. Ця Конвенція Україною не ратифікована, що має економічні причини, адже навіть система загальнообов'язкового соціального страхування в нашій державі була створена відносно нещодавно у 2000 році, зараз знаходиться у стадії реформування.

Слушною, з нашої точки зору, є позиція О.С. Бурлаки, яка запропонувала наступну класифікацію історичних етапів розвитку міжнародно-правового регулювання соціальних відносин в Європі, а в основу закладено участь інститутів ЄС, Ради Європи та держав-членів. Перший етап включає імплементацію положень Римського договору шляхом прийняття у 1974 році «Першої програми дій у соціальній сфері» та Європейської соціальної хартії 1962 року [29, с. 83]. Другий етап розпочато у 90-ті роки XX ст. і включає прийняття Маастрихтської угоди, пізніше - Амстердамського договору та Протоколу про внесення поправок до Європейської соціальної хартії 1995 року і, в цілому, його можна охарактеризувати як етап розширення співпраці держав-членів в рамках ЄС [29, с. 84]. Третій етап починається з прийняттям у 1996 році Переглянутої Європейської соціальної хартії та Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. [29, с. 84].

Завершуючи дослідження, ми зупинимося на питанні адаптації національного законодавства до стандартів ЄС. У дисертаційному дослідженні О.Л. Омельченко констатує, що під адаптацією соціальної політики України до європейських стандартів необхідно розуміти проведення реформи систем соціального страхування, охорони праці та здоров'я, пенсійного забезпечення, зайнятості у від повності з стандартами ЄС для поступового досягнення

загальноєвропейського рівня життя [30, с. 12]. Нам видається не дуже вдалим таке формулювання, хоча по суті воно відображає основні ознаки адаптації. Щодо етапів такої адаптації, вищезазначений автор визнає наступні: імплементація Угоди про партнерство та співробітництво; укладання галузевих угод; приведення чинного законодавства України у відповідність до стандартів ЄС; створення механізму гармонізації нашого законодавства до законодавства ЄС [30, с. 12]. Саму адаптаційну діяльність, з позиції О.Л. Омельченко, необхідно поділити на наступні етапи: вивчення та аналіз європейських норм з метою встановлення їх сутності, змісту та особливостей; виявлення ступеня відповідності вітчизняних норм нормативним положенням законодавства ЄС; безпосередня адаптаційна правотворча діяльність; впровадження у правозастосовну діяльність адаптованого законодавства [30, с. 14]. І хоча вказане дослідження стосувалося трудового права, ми вважаємо, що такі етапи адаптаційної діяльності можна віднести до соціальної сфери.

У авторефераті Л.Ю. Малюги «Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначені проблемні факторами, які зумовлюють поглиблене наукове дослідження даної проблематики: 1) невідповідність соціального законодавства України європейським соціальним стандартам; 2) відсутність чітких механізмів реалізації громадянами соціальних прав; 3) низький рівень відповідальності держави перед населенням України; 4) недоліки, колізії та прогалини чинного національного соціального законодавства, що потребує концептуального вдосконалення [31, с. 18]. Ми повністю погоджуємося з автором дослідження.

Висновки. Всі європейські стандарти, які містять соціальні права та соціальні гарантії, виходять із необхідності забезпечення гідного рівня життя людини, добробуту сім'ї, оскільки саме він є визначальною формою прогресу та цивілізованості людства, його культури, а заможна і здорова родина була і є синонімом незалежної і заможної держави. Саме це закладено у Європейській соціальній хартії (переглянутої), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейському кодексі соціального забезпечення. Закладаючи основі відносин між близькими людьми, сім'я одночасно закладає основи відносин із суспільством, орієнтує людину на трудову та суспільно-політичну діяльність людини.

Міжнародні стандарти соціального забезпечення сімей з дітьми закріплені у низці конвенцій Міжнародної організації праці. Деякі з них ратифіковані нещодавно, але це свідчить про неухильний намір нашої держави у вдосконаленні законодавства у соціальній сфері у відповідності з міжнародними стандартами. Серед конвенцій особливо виділимо Конвенцію № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 29.06.1952 року, ратифіковану нашою державою 16.03.20016 р., Конвенцію № 117 про основні цілі та норми соціальної політики, ратифікована 16.09.2015 року, Конвенція № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення від 21.06.1982 р., яка ще не ратифікована нашою державою.

Список використаної літератури:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Закон від 18.03.2004 року № 1629-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15
2. Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 11.06.1996 року № 615-98 (втрата чинності 10.07.2015 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1995 р.: ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1995, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-BPURL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/475/97-%D0%B2%D1%80
4. Джонстон та інші проти Ірландии (Johnston and Others v. Ireland) від 18 грудня 1986 р. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/CASE%20OF%20JOHNSTON%20AND%20OTHERS%20v.%20IRELAND%20-%20[Russian%20Translation]%20(1).pdf
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ельсгольц проти Німеччини» 13.07.2000 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO240
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кечко проти України» 08.11.2005 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон від 23.02.2006 року № 3477 - IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15
8. Кулачок Л.В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціального захисту: авто-

реф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.05. / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харьків, 2003.20 с.
9. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон від 14.09.2006 року № 137-V. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/sh
10. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу від 11.12.1953 року ETS № 14. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws
11. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04.1964 року ETS № 48. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649
12. Про оплату праці. Закон від 24.03.1995 року № 108/95-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95
13. Про державний бюджет України на 2024 рік. Закон від 09.11.2023 року № 3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3460-20
14. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
15. Краснов Є.В. Ратифікація Конвенції МОП № 102 як шлях до зміцнення системи соціального забезпечення України: Тези доп. учасн. II Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.) / за ред. М.І. Іншина. Прінт-Сервіс. Київ. 2016. С. 7-9.
16. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102. Закон від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1024-19
17. Конвенція МОП № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 29.06.1952 р., ратифікована 16.03.2016 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011
18. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: Монографія. Одеса: Вид-во Фенікс, 2015. 302 с.
19. Конвенція МОП № 103 про охорону материнства (переглянута) від 28.06.1952 року, ратифікована 14.09.1956 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/691_019
20. Конвенція МОП № 117 про основні цілі та норми соціальної політики від 22.06.1962 р., ратифікована 16.09.2015 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_016
21. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117. Закон від 16.09.2015 р. № 692-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/692-19
22. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 р. № 178/147/31. URL:. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0281-
23. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики від 17.06.2002 р. № 293. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws
24. Про затвердження набори продуктів харчування та непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних та демографічних груп населення. Постанова КМУ від 11.10.2016 року № 780. URL:. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%
25. Про визнання нечинною та скасування Постанови КМУ від 11.10.2016 р. № 780: Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 25.04.2018 р. № 826/3639/17. Резолютивна частина. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3639805.
26. Конвенція МОП № 130 про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби від 25.06.1969 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws.
27. Конвенція МОП № 157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення від 21.06.1982 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws.
28. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2017. 39 с.
29. Бурлака О.С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2017. 419 с.
30. Омельченко О.Л. Адаптація трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2010. 26 с.
31. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2020. 41 с.

Valetska O. V. Enshrining social rights in the acts of the ilo and European legislation (on the example of social guarantees for families with children)

The Constitution of Ukraine enshrines a strategic course for Ukraine's full membership in the European Union, which includes the implementation of European standards in all spheres of public life, especially in the area of social human rights and social guarantees. The European

Council at its summit in Brussels on June 23, 2022, decided to grant Ukraine candidate status to the European Union, and on December 14, in Brussels, the EU leaders' summit approved a historic decision to start accession negotiations with Ukraine. This historic event also implies accelerating the reform of social legislation in order to establish European social rights, especially for vulnerable categories, including families with children. The purpose of the article is to conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of the consolidation of social norms in ILO and European legislation using the example of established social guarantees for families with children. The problems of implementing European and international standards in the field of social protection, including for families with children, were paid attention to by such scientists as N.B. Bolotina, O.S. Burlaka, K.B. Borichenko, B.I. Stashkiv, L.Yu. Maliuga, L.V. Kulachok, O.M. Ponomarenko, P.M. Korneva and others. European (regional) standards of social protection for families with children are provided for by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the European Social Charter (revised) of 1996, the European Code of Social Security of 1964 (revised in 1990), the European Convention on the Legal Status of Children Born out of Wedlock of 2009, and the European Convention on the Adoption of Children (revised) of 2011. On November 10, 2016, the European Code of Social Security was signed, which confirms that Ukraine is directing its efforts towards full adaptation of national legislation in the social sphere to European standards defined by the European Social Charter (revised) and this Code. Although not all ILO Conventions in the field of social protection have been ratified, the recent ratification of Conventions 102 and 117 confirms the European direction of Ukraine's development and the improvement of the situation and protection of families, mothers and fathers.

Key words: *legislation, social rights, families with children, social guarantees, European legislation, European Court of Human Rights, European Social Charter, social standards, international standards, International Labor Organization.*

УДК 341.232.2:339
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.32

С. І. Скляров
аспірант
відділу міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В. М. Корецького

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОПОДАТКУВАННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

Стаття присвячена ретроспективному аналізу міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій. У статті досліджуються історичні етапи формування міжнародних норм і правил оподаткування для корпоративних структур, їх вплив на економіку та податкові системи різних країн. Розглядаються ключові аспекти міжнародного оподаткування, такі як концепція трансфертного ціноутворення, проблеми уникнення податків, взаємодія між податковими системами різних країн та роль міжнародних організацій у формуванні податкових політик. Головною метою цієї статті є проведення ретроспективного аналізу міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій з метою розкриття еволюції податкових норм та їх впливу на глобальну економіку. Досліджуються основні етапи розвитку міжнародних податкових систем, їх взаємозв'язок з економічними та соціальними аспектами, а також роль міжнародних організацій у формуванні цього режиму.

У статті також висвітлюється вплив транснаціонального оподаткування на розвиток країн, особливості його впровадження в умовах глобалізації та роль міжнародних угод у регулюванні цього питання. Розглядаються позитивні та негативні наслідки міжнародних податкових практик для економічної стабільності та соціального розвитку. Стаття містить висновки та рекомендації щодо подальших напрямків розвитку міжнародного правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій з урахуванням сучасних викликів і тенденцій у світовій економіці.

Дослідження слугує підґрунтям для подальших наукових робіт, спрямованих на вдосконалення міжнародно-правового режиму оподаткування та розробку ефективних стратегій для управління податковими питаннями транснаціональних корпорацій у глобальному контексті.

Ключові слова: *ретроспективний аналіз, міжнародно-правовий режим, оподаткування, транснаціональні корпорації, глобалізація, вплив на економіку, корпоративна відповідальність, міжнародні відносини, глобальна конкуренція.*

Постановка проблеми. Ретроспективний аналіз міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій розкриває низку складних проблем, які виникають у зв'язку з глобалізацією міжнародної економіки та розвитком міжнародних бізнес-структур впродовж останніх століть. Перш за все, існує проблема недостатньої гармонізації податкових систем різних країн, що призводить до використання корпораціями податкових прийомів та уникнення оподаткування шляхом переміщення прибутків між юрисдикціями. Другий аспект полягає в нерівності між країнами у здатності створювати ефективні механізми протидії ухиленню від оподаткування та визначенні реального обсягу прибутків, які заробляють транснаціональні корпорації, адже це призводить до втрати податкових надходжень для країн, в яких розташовані філії чи дочірні підприємства корпорацій [1, с. 93].

Крім того, важливо враховувати проблему невизначеності та розбіжностей у трактуванні податкових правил між різними юрисдикціями, що зумовлює потребу у створенні єдиних та взаємно зрозумілих стандартів оподаткування для транснаціональних корпорацій. Додатково, слід звернути увагу на проблему недостатньої прозорості та відкритості інформації щодо фінансової діяльності транснаціональних корпорацій, що ускладнює контроль та виявлення податкових порушень.

Найважливішим викликом є необхідність створення ефективних міжнародних механізмів співпраці та координації між країнами з метою

© Скляров С. І., 2023

розв'язання проблем, пов'язаних із податковою політикою транснаціональних корпорацій та забезпеченням справедливого розподілу податкового навантаження [2, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками спостерігається зростаючий інтерес до створення глобальних ініціатив з метою боротьби з ухиленням від оподаткування та забезпечення більшої прозорості у фінансовій діяльності корпорацій. Ініціативи такі, як Загальний стандарт звітності (Common Reporting Standard) та пропозиції ОЕСР щодо глобальної мінімальної ставки корпоративного податку, визначають нові стандарти у міжнародному оподаткуванні. Цифрова економіка та зростання транснаціональних цифрових компаній також стали об'єктом уваги. Такі дослідники, як: Волковський М., Безверхий К., Імнадзе І., Карєв В., Кінг-Савич С., Ковова І., Малишкін О., Радіонова Н., Семенова С., Скіннер Г., Шуляренко С. в своїх працях аналізують, які виклики виникають у зв'язку з оподаткуванням цифрових послуг та як міжнародні правові структури адаптуються до цих змін. Аброл Д., Безрукова Н., Зуколото Г., Максименко А., Матвєєва А., Кассіолато Дж., Кумар К., Обідаіро С., Панченко В., Рубі Б., Свічкар В., Черніч Я. акцентувати увагу, в своїх дослідженнях, на ролі оподаткування транснаціональних корпорацій у досягненні цілей сталого розвитку й розглядають можливості створення податкових стимулів для компаній, які активно долучаються до соціально-екологічних ініціатив.

Мета статті полягає у проведенні ретроспективного аналізу міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій. В статті розглядається еволюція податкових норм та угод, які визначають оподаткування міжнародних корпорацій протягом певного періоду часу. Основний акцент робиться на змінах, що відбулися в правовому середовищі та податкових стратегіях корпорацій у контексті глобалізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ характеризується глобалізацією економіки та висхідним впливом транснаціональних корпорацій (ТНК), тому така глобалізація породжує необхідність ефективного регулювання оподаткування транснаціональних компаній для забезпечення справедливості, стійкого економічного розвитку та забезпечення фінансової стабільності в країнах.

Міжнародне оподаткування — це складний аспект податкової системи, який містить взаємодію різних країн у сфері оподаткування корпоративних структур та фізичних осіб, що проводять господарську діяльність за межами своєї держави [3, с. 32]. Враховуючи сучасні виклики, науковці виокремлюють у своїх дослідженнях основні аспекти міжнародного оподаткування, що визначаються рядом факторів:

– подвійне оподаткування виникає, коли дохід оподатковується у двох або більше країнах, адже міжнародні податкові угоди спрямовані на уникнення подвійного оподаткування через механізми, такі як кредитування податку або визначення пріоритетної юрисдикції для оподаткування;

– ухилення від оподаткування, адже, ТНК можуть використовувати різноманітні стратегії для мінімізації податкових зобов'язань, використовуючи різні юрисдикції, податкові пільги;

– міжнародні податкові угоди, тобто держави укладають податкові угоди для регулювання оподаткування доходів, що виникають внаслідок міжнародної діяльності, тому, що ці угоди визначають правила щодо розділу податкових прав між країнами;

– відповідні стандарти обміну інформацією, адже має відбуватися зростання практики обміну інформацією між країнами для боротьби з уникненням податків та утриманням фінансової прозорості;

– зростання ролі цифрових технологій і міжнародних компаній створює нові виклики у визначенні місця оподаткування прибутків;

– грамотна політика держав, адже різні країни мають власні підходи до оподаткування, що може призводити до конкуренції за привабливішими податковими умовами для інвесторів [4, с. 119].

Ретроспективний аналіз міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій вказує на постійні зміни та адаптації у цій сфері. Починаючи з початку XX століття, коли виникали перші спроби координувати оподаткування через податкові конвенції та угоди, і до сьогодення, ми спостерігаємо еволюцію міжнародних стандартів та норм, які регулюють оподаткування ТНК. У 60-70-х роках минулого століття були прийняті ключові документи та відповідні моделі, такі як Модельну Конвенцію ООН та Модельну конвенцію ОЕСР, тому відповідним чином дані моделі надавали загальні принципи стосовно розподілу права на оподаткування між країнами та уникненню подвійного оподаткування [5, с. 42].

Проте з глибшою інтеграцією глобальних ринків у 80-90-х роках та зростанням міжнарод-

ної торгівлі, з'явилися нові виклики. Тривале уникнення оподаткування через трансфертне ціноутворення, створення офшорних структур та інші методи стали актуальними питаннями, що вимагали удосконалення міжнародно-правового регулювання. Тому формування міжнародних норм і правил оподаткування для корпоративних структур відбувалося упродовж численних історичних етапів:

– до 20-х років XX століття національні системи оподаткування визначалися внутрішньодержавними потребами та відсутністю широкомасштабних міжнародних стандартів оподаткування;

– інтербелум (20-ті роки XX століття), — зростання міжнародної торгівлі й іноземних інвестицій створювали необхідність для співпраці між державами у сфері оподаткування та відбулися перші спроби стандартизації оподаткування через податкові угоди між окремими країнами;

– після Другої світової війни відбулося збільшення обсягів міжнародної торгівлі та іноземних інвестицій, тому це призвело до появи нових проблем у сфері оподаткування. Тому створення Організації Об'єднаних Націй сприяло встановленню міжнародних стандартів у багатьох галузях, включаючи оподаткування;

– в 1950-1970 рр. відбулося поширення мережі податкових угод та конвенцій між країнами та створення Організації економічного співробітництва та розвитку, що сприяло розробці стандартів і рекомендацій щодо оподаткування;

– в 1980-1990 рр. сталося посилення міжнародного співробітництва у сфері оподаткування, але разом з цим постало питання щодо уникнення податків і виведення прибутків з-під оподаткування через розмивання бази оподаткування;

– початок XXI століття розпочався зростанням уваги до проблеми баз інформації та створення стандартів обміну податковою інформацією, таких як Загальний стандарт звітності;

– сьогодні спостерігається загальний рух до боротьби з ухиленням від оподаткування і розв'язання проблем подвійного оподаткування та збільшення уваги до впливу цифрової економіки на оподаткування [6, с. 18].

Варто відзначити, що саме на початку XXI століття спостерігається збільшення уваги до прозорості та боротьби з ухиленням від оподаткування [7, с. 156]. Запровадження стандартів BEPS OECP та ініціативи в рамках роботи G20 стали важливими кроками у боротьбі з податковими ухиленнями. Зважаючи на вищевикладене генезу міжнародних принципів регулювання діяльності транснаціональних корпорацій, вони встановлені наступними нормами та документами:

- Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємтсва 21 червня 1976 року;
- Тристоронньою декларацією Міжнародної організації праці від 16 листопада 1977 р. про принципи щодо багатонаціональних підприємств і соціальної політики;
- Проєкт Кодексу поведінки транснаціональних корпорацій 1983 року;
- Проєкт Конвенції про відповідальність ТНК та інших комерційних підприємств у відношенні до прав людини 2003 р.;
- Конвенція про транснаціональні корпорації від 6 березня 1998 р. [8, с. 41].

До організацій, створених для дослідження питань регулювання діяльності транснаціональних корпорацій, входять Центр ООН з питань транснаціональних корпорацій, Комісія ООН з питань ТНК, Відділ міжнародних інвестицій, ТНК і технології ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі та розвитку — орган Генеральної Асамблеї ООН), Комісія з міжнародних інвестицій та ТНК Спільного секретаріату з питань торгівлі та розвитку ЮНКТАД [9, с. 119]. Відповідним чином роль транснаціональних корпорацій у світовій спільноті протягом останнього десятиліття значно зросла. Так, транснаціональні корпорації вносять внесок у розвиток інвестиційного середовища та впливають на політичні, фінансові, економічні та соціальні процеси у країні перебування. За даними UNCTAD, обсяг готівки, що перебуває в розпорядженні 100 найбільших транснаціональних корпорацій, досяг 5 трлн доларів США, з яких 0,5 трлн доларів США може бути інвестовано [10, с. 164]. ТНК відзначаються галузевою спрямованістю та наявністю сучасних технологій. На підприємствах ТНК працює приблизно 10% всіх робітників в не аграрному секторі(з них майже 60% працюють у материнських компаніях, 40% — у дочірніх підрозділах). Активно беручи участь на ринку, вони можуть витіснити вітчизняних виробників та стати монополістами, що негативно впливає на розвиток відповідної галузі в приймаючій країні. Як транснаціональні центри, ТНК впливають на світову економіку. За оцінками деяких експертів, ТНК здійснюють більше ніж половина світового зовнішньоторговельного обороту. На

долю ТНК припадає понад 80% торгівлі сучасними технологіями, а утворюючи єдину мережу, транснаціональний капітал володіє 1/3 всіх виробничих фондів і виробляє майже половину світового валового продукту. ТНК контролюють до 90% експорту капіталу. Загальні валютні резерви транснаціональних компаній у п'ять-шість разів перевищують резерви центральних банків усіх країн світу [11, с. 211].

На кожному етапі формування міжнародних норм і правил оподаткування відбувалася активна дискусія, консультації між державами й розвиток стандартів для адаптації до змін у світовій економіці.

Основним інструментом податкової політики транснаціональних корпорацій є їх внутрішній ринок [12, с. 211], який може бути створений у будь-якій міжнародній структурі, що включає багато юридичних осіб. Господарські операції, формально вважаються ринковими (та реалізовані за договорами купівлі-продажу, постачання), фактично становить собою переміщення грошових коштів та послуг в межах однієї контрольованої групи компаній [13, с. 109]. При цьому, залежно від особливостей структури власності ТНК, перерозподіл фінансів та податкового навантаження визначається двома основними концепціями:

• перерозподіл на користь країни походження (характерно для ТНК з державною участю та ТНК, які тісно пов'язаних з державою країни походження);

• перерозподіл на користь «податкових оазисів» (характерно для ТНК з незалежним приватним капіталом) [15, с. 74].

Тому, міжнародно-правовий режим оподаткування є складною системою норм, угод та принципів, які визначають, як країни взаємодіють у сфері оподаткування міжнародних бізнес-операцій. Головною метою такого режиму є уникнення подвійного оподаткування та створення стабільної правової основи для співпраці між країнами. У цьому контексті, багатосторонні організації, такі як Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), відіграють важливу роль у розробці та удосконаленні міжнародних стандартів оподаткування. Зокрема, модель податкової конвенції про уникнення подвійного оподаткування, розроблена ОЕСР, послужила основою для багатьох податкових угод між країнами. Крім того, інші організації, такі як Міжнародна фінансова корпорація та ООН, також зробили вагомий внесок у формування міжнародно-правового режиму оподаткування, зокрема в контексті розвинених та країн що розвиваються, а останні роки свідчать про збільшення уваги до питань податкової транспарентності та боротьби з податковим ухиленням на міжнародному рівні.

Один з прикладів міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій — це система податкових угод (tax treaties), які укладаються між країнами [15, с. 317]. Ці угоди визначають правила, за якими оподатковуються прибутки транснаціональних корпорацій, що діють у багатьох країнах. Основна мета таких податкових угод — уникнення подвійного оподаткування, коли прибуток підлягає оподаткуванню в обох країнах, де діє корпорація. Зазвичай, податкові угоди встановлюють правила розподілу права на оподаткування між країнами, а також механізми для вирішення податкових спорів.

Окрім того, останнім часом активно обговорюються ініціативи, спрямовані на боротьбу з уникненням оподаткування транснаціональних корпорацій через використання різних податкових прогалин та оптимізацію ставок оподаткування. До цих ініціатив входять, наприклад плани щодо впровадження глобального мінімального податку для корпорацій та зміни в структуру оподаткування цифрових компаній [15, с. 399]. Ці міжнародно-правові механізми спрямовані на створення чітких правил для оподаткування транснаціональних корпорацій та запобігання подвійному оподаткуванню, а також на зменшення можливостей для уникнення оподаткування через різноманітні податкові стратегії. Наприклад, Google здійснює свою діяльність у сфері інтернет-технологій та онлайн-послуг, і має глобальний вплив. Одним з важливих аспектів оподаткування для ТНК, таких як Google, є розподіл прибутку між країнами, де вони мають філії чи представництва. У контексті податкових угод, укладених між країнами, зазвичай визначається, яка частина прибутку підлягає оподаткуванню в кожній конкретній країні. Однак у світі технологій і інтернет-бізнесу може виникати ситуація, коли прибуток компанії генерується великою мірою в онлайн-середовищі, а не в фізичних офісах у кожній країні, а це може призводити до складнощів у визначенні місця, де саме слід оподатковувати цей прибуток. Нещодавно світ стикнувся з ініціативами, спрямованими на введення глобального мінімального податку для корпорацій, який має за мету уникнення ситуацій, коли компанії штучно переносять свій при-

буток до країн з низькими ставками оподаткування [15, с. 605]. Тому є важливим є питання оподаткування цифрових компаній, таких як Google, що викликає обговорення стосовно того, як адаптувати податкові правила до нових реалій глобального інтернет-бізнесу та забезпечити справедливий розподіл оподаткування.

Висновки і пропозиції. В ретроспективному аналізі міжнародно-правового режиму оподаткування транснаціональних корпорацій виділяється неабияка еволюція стандартів, що регулюють цю сферу. З початку XX століття, коли з'явилися перші спроби створення міжнародних податкових конвенцій та угод, і закінчуючи сучасністю зі стандартами BEPS, визначення правил оподаткування транснаціональних компаній постійно змінювалося. Проте із заглибленням глобалізації у 80-90-х роках та збільшенням обсягів міжнародної торгівлі з'явилися нові виклики, — трансфертне ціноутворення, створення офшорних структур та інші методи оподаткування вимагали нових підходів у регулюванні.

Запровадження стандартів BEPS OECP та інші ініціативи, спрямовані на підвищення прозорості та уникнення податкових ухилень, стали кроками у правильному напрямку. У наш час, не дивлячись на досягнення, існують невирішені питання та виклики, особливо в контексті цифрового оподаткування та податкової конкуренції. Перегляд сучасних тенденцій, таких як ініціативи з регулювання цифрового бізнесу, вказує на необхідність подальшого адаптування міжнародного правового режиму. У системі оподаткування транснаціональних корпорацій необхідно особливу увагу звернути на непрямі податки.

Зважаючи на природну відмінність ТНК від суб'єктів малого підприємництва, можлива модифікація або розробка спеціального єдиного податкудля них. Зокрема, критерії оцінки бізнесу та ставки можуть розроблятися індивідуально для певних галузей, в яких ведуть діяльність ТНК. У поєднанні зі спеціалізованим податковим обліком ця система повністю дозволить обмежити застосування всіх методів «оптимізації» оподаткування та перерозподілу прибутку, які використовуються ТНК. Якщо цього не вдасться досягти, корисними були б об'єднання приймаючих країн, розробка однорідної політики щодо ТНК та практична співпраця на рівні законодавців, податкових та правоохоронних органів.

У перспективах розвитку можливе введення для транснаціональних корпорацій, таких як Amazon, Apple, Google, обов'язкової сплати місцевих податків з будь-якого доходу від продажів, здійснених у країні. OECP пропонує змусити корпорації розкривати податковим органам прибуток продажів та податків в розрізі по країнах, встановити жорсткі правила, які дозволять блокувати переміщення нематеріальних активів високої вартості в податкові офшори, мало або зовсім не пов'язані з бізнес-діяльністю; затвердити вимоги щодо відкриття закордонних філій транснаціональними корпораціями; виправити законодавство для нейтралізації податкових переваг складних фінансових інструментів, включаючи гібридний капітал, відрахувань на виплати відсотків.

Список використаної літератури:

1. Skinner G. L. Transnational Corporations and Human Rights: Overcoming Barriers to Judicial Remedy. Cambridge University Press. 2020. 250 p.
2. Безрукова Н. В., Свічкарь В. А. Інноваційний менеджмент транснаціональних корпорацій. *Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,* 2023. С. 7-9.
3. Ruby B. New World Order – The Rise of Transnational Corporate Republic. Balvinder Ruby. 2023. 174 p.
4. Černič J. L. Corporate Accountability under Socio-Economic Rights (Transnational Law and Governance). Routledge. 2018. 308 p.
5. King-Savic S. Forging Transnational Belonging through Informal Trade: Thriving Markets in Times of Crisis (Southeast European Studies). Routledge. 2021. 198 p.
6. Cassiolato J., Zucoloto G., Abrol D. Transnational Corporations and Local Innovation: BRICS National Systems of Innovation. Routledge India. 2020. 478 p.
7. Волковський М.А. Транснаціональні корпорації та їх роль в економіці світу. *Інноваційне підприємництво та торгівля: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.* 2023. Том 1 С. 155-158.
8. Імнадзе І. Н. Забезпечення сталого розвитку транснаціональних корпорацій. *Журнал стратегічних економічних досліджень.* 2023. № 3(14). С. 38-45.
9. Радіонова Н. Й. Особливості обліку та фінансової звітності транснаціональних корпорацій. *Міжнародний науковий журнал» Інтернаука». Серія:» Економічні науки».* 2023. № 6 (74). С. 116-120.
10. Obidairo S. Transnational Corruption and Corporations: Regulating Bribery through Corporate Liability. Routledge. 2016. 286 p.

11. Kumar K. Transnational Enterprises: Their Impact On Third World Societies And Cultures. Routledge. 2019. 350 p.
12. Малишкін О. І., Безверхий К. В., Ковова І. С., Семенова С. М., Шуляренко С. М., Карєв В. П. Гармонізація бухгалтерського обліку та оподаткування на підприємствах України в контексті нормативів ЄС. Монографія. Державний університет інфраструктури та технологій. Київ: ВД «АртЕк». ДУІТ. 2018. 418 с.
13. Максименко А. Асиметрії оподаткування діяльності ТНК в умовах нерівномірності економічного розвитку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики.* 2021. Том 2, № 37. С. 105–115.
14. Панченко В. В., Матвєєва А. В. Економіко-правові аспекти міжнародного регулювання іноземного інвестування. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. №3. С. 110-114.
15. Langlois R. N. The Corporation and the Twentieth Century: The History of American Business Enterprise (The Princeton Economic History). Princeton University Press. 2023. 816 p.

Skliarov S. I. Retrospective analysis of the international legal regime of taxation of transnational corporations

The article is dedicated to a retrospective analysis of the international legal regime of taxation for transnational corporations. It explores the historical stages of the formation of international norms and rules of taxation for corporate structures, their impact on the economy, and the tax systems of different countries. Key aspects of international taxation are examined, such as the concept of transfer pricing, tax avoidance issues, the interaction between the tax systems of different countries, and the role of international organizations in shaping tax policies. The main objective of this article is to conduct a retrospective analysis of the international legal regime of taxation for transnational corporations to reveal the evolution of tax norms and their impact on the global economy. The study explores the main stages of the development of international tax systems, their correlation with economic and social aspects, as well as the role of international organizations in shaping this regime.

The article also highlights the impact of transnational taxation on the development of countries, the peculiarities of its implementation in the context of globalization, and the role of international agreements in regulating this issue. Positive and negative consequences of international tax practices for economic stability and social development are discussed. The article includes conclusions and recommendations regarding further directions for the development of the international legal regime of taxation for transnational corporations, taking into account contemporary challenges and trends in the global economy.

The research serves as a foundation for further scientific work aimed at improving the international legal regime of taxation and developing effective strategies for managing tax issues for transnational corporations in a global context.

Key words: *retrospective analysis, international legal regime, taxation, transnational corporations, globalization, impact on the economy, corporate responsibility, international relations, global competition.*

УДК 340.054
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.33

К. Р. Слюсаренко
аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У статті висвітлено проблему недостатнього правового регулювання штучного інтелекту. Досліджено законодавство України та зарубіжних країн у цій галузі. Проаналізовано сфери взаємодії людини та штучного інтелекту, позитивну практику і ризики його використання. Розглянуто сучасний стан розвитку штучного інтелекту, перспективи визнання його суб'єктом права у майбутньому. Підтримано позицію, що незалежний штучний інтелект доцільно розглядати як «електронну особу» або квазісуб'єкт права. Досліджено, що творча діяльність штучного інтелекту віднесена до категорії права особливого роду (sui generis).

Встановлено, що використання штучного інтелекту без належного нагляду та правового регулювання може призвести до дезінформації, пропаганди, дискримінації та навіть руйнування економіки. Зазначено, що на даний час суб'єктом, відповідальним за некоректну роботу штучного інтелекту, залежно від обставин справи, є його розробник або користувач. Висвітлено необхідність захисту інформації, зокрема персональних даних людей, від некоректної роботи програм зі штучним інтелектом та детальної розробки етичних принципів їх використання.

Досліджено використання технологій штучного інтелекту Україною у війні з російською федерацією. Зроблено висновок, що сучасні технології допомагають нам ефективно боротися із супротивником, який значно перевищує нас у кількості, однак слід обачно використовувати штучний інтелект, враховуючи всі можливі ризики та відповідальність. Головним пріоритетом при використанні штучного інтелекту Україною має бути створення безпечного для людини цифрового середовища.

Ключові слова: *юриспруденція, штучний інтелект, інформаційне право, правосуб'єктність, право інтелектуальної власності, інформаційні технології, право sui generis, тенденції розвитку юриспруденції.*

Постановка проблеми. Під час технологічної конференції Web Summit у Лісабоні (2017 р.) Стівен Хокінг розпочав свою промову із наступних слів: *«Створення Artificial Intelligence (штучного інтелекту) може бути як найбільшим успіхом в історії нашої цивілізації, так і найгіршою подією. Ми просто не знаємо. Невідомо, чи буде Artificial Intelligence безкінечно допомагати нам, чи просто відсуне нас вбік, розвиваючись все ширше, чи знищить нас».*

Раніше штучний інтелект (ШІ) був мрією філософів, фантазією науковців, яка, здавалося б, віддалена від нас століттями майбутнього наукового прогресу. Ще в стародавньому світі існували легенди про творіння, неживі істоти, яких їхні творці наділили свідомістю та здатністю мислити. Підґрунтя для створення штучного інтелекту заклали філософські вчення, в яких людське мислення описували як процес механічного маніпулювання символами, а втілив ці ідеї в реальність та поклав початок створення машинного інтелекту у 1950-х роках видатний математик і криптограф Алан Тюрінг.

Нині штучний інтелект став частиною нашого буття, він вже існує серед нас разом зі своїми позитивними якостями та недоліками, активно використовується у різних сферах людського життя. Щодня ми користуємось Face ID у телефоні або друкуємо текст за допомогою T9, в сучасних машинах і літаках вбудована функція автопілота, набирають популярності юридичні чат-боти, штучний інтелект використовується при написанні позовних заяв, скарг та інших процесуальних документів. Як прогнозують науковці, через певний час штучний інтелект зможе самостійно виконувати юридично

© Слюсаренко К. Р., 2023

значущі дії та замінить людину в багатьох процесах, які можна автоматизувати.

Штучний інтелект дуже активно розвивається останнім часом. Китай у 2017 році запровадив цифровий суд, в якому замість судді працює ШІ, для вирішення спорів у сфері авторського права, а також певних категорій господарських спорів. У Великобританії суддям дозволили користуватися ШІ при написанні текстів судових рішень, з'являються чат-боти, що надають користувачам юридичні послуги та створюють документи. Одним із юридичних чат-ботів в Україні є Contractum, який створює договори та проводить перевірку контрагентів за лічені хвилини – це все вказує на тенденцію до збільшення автоматизації та використання провідних технологій у юридичній галузі, що значно заощадить час юристів при роботі із документами.

Однак штучний інтелект може бути не лише корисним, а й, без достатнього контролю або зловживання ним, створювати дезінформацію чи пропаганду, фальсифікувати дані та спричиняти багато шкоди людині. Саме тому постала необхідність його правового регулювання.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що штучний інтелект є новим для нас явищем, багато вітчизняних науковців присвячують свої роботи його дослідженню. Даній проблематиці присвячені праці Н.В. Гетьманцевої, М.В. Карчевського, О.В. Кохановської, О.Ф. Скакун, Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової, Ю. М. Щербина та багатьох інших авторів.

Метою статті є дослідження правового регулювання штучного інтелекту в Україні і світі, висвітлення проблематики даної теми і перспектив розвитку сучасної юриспруденції в світлі активного використання штучного інтелекту у багатьох сферах життя людини.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід надати визначення поняттю штучний інтелект. Започаткував цей термін Джон Маккарті, який визначав штучний інтелект як науку і технологію створення інтелектуальних машин та інтелектуальних комп'ютерних програм, пов'язану із аналогічною задачею використання комп'ютерів для розуміння людського мислення, однак ШІ не повинен обмежуватись методами біологічного спостереження.

На жаль, в Україні наявна проблема недостатнього правового регулювання штучного інтелекту, адже не врегульована специфіка його правового статусу та відповідальність за некоректну роботу. Першим вагомим зрушенням для подолання прогалин у вітчизняному законодавстві стала розробка у 2020 році *Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні*, яка визначає штучний інтелект як «*організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань*» [1].

Штучний інтелект здатний моделювати роботу мозку людини завдяки відтворенню когнітивної функції, аналогічної за критеріями, характеристиками і показниками відповідним функціям людини. Залежно від здатності до самоудосконалення та мислення його можна умовно *класифікувати* на слабкий, сильний та суперінтелект (штучний інтелект, що може перевищувати людський розум). Останній в майбутньому може стати суб'єктом правовідносин.

На думку Б.С. Щербини, штучний інтелект проходить три етапи юридичного розвитку: 1) новостворений ШІ; 2)несамостійний ШІ; 3)незалежний ШІ. Саме на третьому етапі штучний інтелект отримає змогу бути позивачем чи відповідачем у суді, обіймати посади в державних органах, створювати юридичних осіб, наймати робітників та створювати собі подібних штучних інтелектів відповідно до законодавства [2, с. 145-146].

За словами О.В. Кохановської, сприйняття юридичною спільнотою і суспільством концепції штучного інтелекту як суб'єкта права може нести непередбачувані за своїми наслідками результати, тому необхідно адекватно регулювати відносини у цій сфері. Пошуки юристів-теоретиків і практиків, дискусії на цю тему мають відбуватися постійно, з урахуванням швидкості технічного та інформаційного прогресу [3, с.97].

Підтримує цю позицію І.В. Діордіца, який зазначає, що на основі дослідження питання адміністративно-правового регулювання кібербезпеки України можна зробити висновок, що штучний інтелект вже зараз можна розглядати як рівноправного учасника правовідносин, тому необхідно прописати правила його співіснування з біологічною людиною [4, с.141-142].

Є.О. Харитонов та О.І. Харитонова визначають штучний інтелект як квазі-юридичну особу. Науковці пропонують включити до видів право-

суб'єктності юридичної особи таке положення як «кіберздатність» - здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері та те, що кіберздатність може реалізовуватися не тільки за допомогою правочинів, а й юридичних вчинків [5, с.45].

Оскільки ряд вчених погоджується з тим, що штучний інтелект є саме суб'єктом права, слід визначити його ознаки. Штучний інтелект є технічною системою, яка наділена ознаками інтелекту (піддається навчанню, здатна розуміти і розпізнавати інформацію, вирішувати поставлені перед собою задачі і приймати рішення). Як тільки ШІ зможе усвідомлювати та керувати своїми діями, він стане новим суб'єктом правовідносин.

Чи реальні такі прогнози? Вважаємо, що так. У Данії було створено синтетичну політичну партію, очільником якої є чат-бот Ларс. А в Саудівській Аравії у 2017 році на саміті «Інвестиційна ініціатива майбутнього» правовий статус продукту штучного інтелекту вперше в світі прирівняли до правосуб'єктності людини, надавши андроїду Софії, оснащеній штучним інтелектом, громадянство Саудівської Аравії. Отже, хоча ШІ і базується на комп'ютерних програмах, створених людиною, однак в силу наукового прогресу він набуває здатності до саморозвитку, а тому виходить за межі об'єкта права. Незалежний штучний інтелект вже доцільніше розглядати як «електронну особу» або квазісуб'єкт права, що може усвідомлювати фактичну сторону своєї діяльності, оцінити суспільну небезпечність певних дій або бездіяльності та обирати відповідну модель поведінки.

Наша держава активно співпрацює з міжнародними організаціями та впроваджує європейський досвід з питань правового регулювання і використання штучного інтелекту, зокрема є членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи, а також брала активну участь в обговоренні Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Загальний регламент про захист персональних даних 2016 р. (GDPR) став орієнтиром для законопроекту №5628 про захист персональних даних в Україні, який хоч і не було прийнято, але основні принципи GDPR дотримуються вітчизняними компаніями на добровільних засадах.

Національна асоціація адвокатів України створила *Робочу групу з питань правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства*, завданням якої є сприяння розвитку галузі ШІ, визначення меж його використання, а також допомога в забезпеченні належного захисту прав людини під час використання систем штучного інтелекту шляхом створення рекомендацій до законодавства в цій сфері. Вагомим кроком в регулюванні штучного інтелекту також стала розробка Міністерством цифрової трансформації Дорожньої карти регулювання штучного інтелекту в Україні, яка серед своїх цілей визначає захист прав людини від ризиків розробки та використання систем, оснащених штучним інтелектом.

Штучний інтелект постійно працює з величезними обсягами інформації, здатний самостійно збирати дані із відкритих джерел та використовувати їх. Оскільки науковий прогрес досяг такого результату, що віртуальну реальність дедалі складніше відрізнити від справжнього буття, проблеми використання штучного інтелекту стають все гострішими. Програми, які функціонують завдяки ШІ, без належного контролю над ними, можуть фальсифікувати дані, генерувати фото та відео і поширювати дезінформацію в мережі Інтернет.

Показовим прикладом шкідливої діяльності ШІ є скандал із мовним застосунком ChatGPT, який згенерував неправдиву інформацію стосовно мера австралійського міста. Замість даних про те, що Браян Гуд допоміг викрити спроби підкупу іноземцями банківських працівників, ChatGPT на запит видає інформацію про те, що Б. Гуд був визнаний винним у хабарництві та корупції, за що його було притягнуто до кримінальної відповідальності. Цей скандал міг би закінчитися першим в світі позовом проти штучного інтелекту, однак адвокати мера надали розробнику ChatGPT OpenAI термін для виправлення недостовірної інформації. Оскільки в березні 2023 року відбувся масовий витік персональних даних користувачів даного застосунку, влада Італії обмежила доступ до ресурсу ChatGPT у зв'язку із занепокоєнням щодо конфіденційності інформації та відсутності контролю щодо його використання.

Ще одним серйозним викликом для інформаційної безпеки стала поява новітньої технології маніпуляції аудіо- та відеозаписами *deepfake,* завдяки чому людям надзвичайно складно відрізнити правду від створених технологіями продуктів.

«Deepfake» - це метод синтезу зображень людини на основі штучного інтелекту. Дане поняття утворилося зі слів deep learning (глибоке навчання) та fake (підробка). За допомогою цієї технології, яка з'явилася у 2016 році,

створюються дуже реалістичні, але сфальсифіковані фото- і відеозображення людей. Головні загрози deepfake – підрив авторитету та довіри до засобів масової інформації через публікації в ЗМІ неперевірених матеріалів; використання його в шахрайських цілях.

Фахівці з інформаційної безпеки вважають, що внаслідок великого поширення фейкових матеріалів певної миті аудіозаписи, фотографії та відеозаписи більше не зможуть використовуватись як докази у суді. Схожої думки і Д.М. Цехан. Вчений наголошує, що головною перешкодою, яка на сьогодні унеможливлює використання цифрової інформації в якості доказу, є відсутність експертних методик її ідентифікації та аутентифікації [6, с.128]. Щоб побороти дану системну проблему, слід розробити порядок підтвердження аутентичності інформації як доказів, врегулювати в Україні відповідальність за створення діпфейків, а також зобов'язати засоби масової інформації перевіряти дані та матеріали перед їх публікацією. Слід звернути увагу на законодавчу практику Великобританії, в якій у законі «Про безпеку в інтернеті» (Online Safety Bill) криміналізовано поширення діпфейків. США закріпили в законодавстві також заборону на створення діпфейків з метою дискредитації особи, вчинення злочинів або в політичних цілях.

Однак, дана технологія може бути і корисною для суспільства за умови її етичного використання. Надзвичайно креативним способом корисного використання діпфейку є розробка USC Shoah Foundation «Dimensions in Testimony». На основі раніше записаних відеоінтерв'ю осіб, що пережили Голокост, створюються їхні інтерактивні біографії. Відвідувачі музею в будь-який час можуть «поспілкуватися» зі свідками геноциду, ставити їм запитання та отримувати відповіді на основі записаних раніше інтерв'ю. Таким чином з'являється зовсім новий досвід вивчення історії попередніх поколінь [7].

Хто нестиме відповідальність за такі інциденти? Оскільки на даний час штучний інтелект не визначено суб'єктом правовідносин, то притягнути до відповідальності за його некоректну роботу можна лише розробників чи користувачів. Зараз питання відповідальності, пов'язаної із використанням штучного інтелекту не врегульовано однозначно, тому для визначення суб'єкта, відповідального за некоректну роботу ШІ, потрібно встановлювати в кожному випадку причинно-наслідковий зв'язок між дією та обставинами, які потягли за собою негативні наслідки. Наприклад, якщо відбувся збій в роботі автопілота на транспортному засобі внаслідок недоліків самої програми - відповідальність нестиме її розробник, а якщо збій стався внаслідок несанкціонованого втручання в роботу програми третіх осіб – винними є ці особи. Аналогічно можна визначити, хто саме нестиме відповідальність за створену за допомогою ШІ неправдиву інформацію. Ці, та багато інших завдань і виступатимуть основою подальших розвідок сучасної юриспруденції.

Ілон Маск разом із групою провідних експертів зі штучного інтелекту опублікували відкритий лист із закликом призупинити подальші розробки в цій сфері, доки не розроблять протоколи та стандарти безпеки, які регулюватимуть штучний інтелект. Автори листа наголошують на тому, що ШІ становить велику небезпеку для людства і може призвести до економічних та політичних потрясінь. За словами Ілона Маска, штучний інтелект є фундаментальним ризиком для існування людської цивілізації, адже рано чи пізно він може вийти з-під контролю.

Великим позитивним зрушенням для подолання проблем, пов'язаних із використанням сучасних технологій, стало узгодження Європарламентом Закону про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act), який скоріше за все набере чинності на початку 2025 року і стане першим в світі комплексним законодавчим регулюванням ШІ. Головною метою закону є створення безпечного, прозорого, відстежуваного та екологічно чистого штучного інтелекту, тому *забороняється* використовувати штучний інтелект для когнітивних маніпуляцій, що негативно впливають на людину, збирати дані та зображення людей із відкритих джерел для створення баз даних, проводити соціальну класифікацію людей за будь-якими ознаками, використовувати ШІ для відстеження обличь у людних місцях. Як виняток, таке використання можливе лише правоохоронними органами за рішенням суду для пошуку окремих людей, підозрюваних у найтяжчих злочинах, а також для упередження реальних чи майбутніх загроз, терористичних актів. Відповідно до законопроекту, користувачі зможуть подавати скарги і отримувати змістовні пояснення, а штрафи для розробників за порушення законодавства в сфері ШІ будуть сягати від семи з половиною до тридцяти п'яти мільйонів євро [8].

За словами розробників закону, комплексне регулювання штучного інтелекту з боку Євро-

пейського Союзу стане позитивним прикладом для урядів багатьох держав, а компанії зі штучним інтелектом, які підкоряються правилам ЄС, вірогідно поширять певні зобов'язання за межі континенту разом зі своєю продукцією.

Незважаючи на позитивні аспекти законопроекту, він має і певні спірні моменти. За словами Елли Якубовської, старшого радника European Digital Rights, «*Важко радіти закону, який вперше в ЄС зробив кроки до легалізації публічного розпізнавання обличь в реальному часі у всьому блоці*»[9].

Інформація дуже тісно переплітається з інтелектуальною діяльністю, а інколи виступає результатом такої діяльності. Оскільки за допомогою штучного інтелекту створюються (і продаються за значні кошти) картини, музика, літературні твори, то постала необхідність визначити як будуть врегульовані права інтелектуальної власності на об'єкти, створені штучним інтелектом.

Для країн англосаксонського права характерним є підхід, що права інтелектуальної власності можуть належати виключно людині, а тому штучний інтелект не може бути ними наділений. Законодавство Великобританії містить норму, згідно якої право власності на об'єкти, створені машиною, належить особі, яка вжила заходів для вироблення такого твору. Австралійське законодавство пішло дещо іншим шляхом і визначило, що твори, які створені штучним інтелектом, взагалі не можуть захищатися авторськими правами, адже вони створені не людиною.

Україна має схожу з європейською правову позицію, згідно якої автором визнається фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір, тому штучний інтелект не може бути наділеним авторськими правами. Відповідно до Закону України «Про авторське право та суміжні права» 2023 року (далі – Закон) самостійну творчу діяльність штучного інтелекту було віднесено до категорії права sui generis (унікальної правової конструкції). Відповідно до статті 8 Закону, «*Неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (sui generis)».* Стаття 33 Закону зазначає, що суб'єктами права sui generis на об'єкти інтелектуальної власності можуть бути особи, яким належать майнові права чи ліцензійні повноваження на комп'ютерну програму – творця таких об'єктів. Неоригінальний об'єкт охороняється правом sui generis строком на 25 років, а особисті немайнові права щодо нього не виникають. Закон також передбачає можливість осіб, яким належить право sui generis, звертатися до суду за його захистом [10].

В яких сферах Україна використовує штучний інтелект? Національне агентство з питань запобігання корупції нещодавно почало залучати ШІ до перевірки декларацій державних службовців. В нашій країні також успішно працює Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) та впроваджується концепція Цифрової держави завдяки створенню онлайн-порталу державних послуг «Дія» - амбіціозного проекту держави у смартфоні, в якій будуть доступні 100% публічних послуг. Статистика за січень 2024 року показує, що «Дією» вже користуються понад 20 мільйонів українців із різних куточків світу.

Також штучний інтелект активно використовується нами у війні з російською федерацією. Наприклад, можна зазначити, що Міністерство оборони за підтримки західних країн та США активно розвиває технологічну перевагу задля перемоги над країною-агресором. За словами Міністра оборони Рустема Умєрова, «війну виграють технології». Вже зараз ЗСУ використовує дрони, що обладнані штучним інтелектом, які можуть самостійно розпізнавати ворожу техніку, передавати інформацію про її координати в командний пункт та навести на ціль відповідні засоби для атаки. Окрім цього, наша країна з березня 2022 року користується технологіями американської компанії розпізнавання обличь Clearview AI для ідентифікації російських солдатів. За допомогою Clearview AI можна дізнатися ім'я людини, місце проживання та отримати посилання на сторінки у соціальних мережах. Цю технологію з базою даних у понад 20 мільярдів фото використовують правоохоронні органи США. Однак Clearview AI має небездоганну репутацію - IT-гіганти Twitter, YouTube та Facebook висунули їй вимогу видалити всі зібрані компанією фото їхніх користувачів, також накази видалити всі дані своїх громадян висунули Італія, Франція та Великобританія. Експерти вважають, що використання цієї програми українськими військовими має багато ризиків – від масового стеження та інших зловживань до масштабного збою програми (відповідно – витік персональних даних українців) та перешкод для України до вступу у Європейський Союз. Тому нашій країні слід обміркувати всі ризики і можливі негативні наслідки використання даної технології, в тому числі і відшкодування шкоди за втручання у персональні дані.

Висновки. Штучний інтелект вже є невід'ємною частиною нашого життя. Окрім безлічі корисних функцій, ШІ за недостатнього правового регулювання та контролю над ним може становити величезну загрозу - фальсифікувати дані, поширювати дезінформацію та пропаганду, руйнувати економіку, проявляти расизм, або навіть, за словами Ілона Маска, «створити диктаторський режим і владарювати вічно». Єдиним шляхом подолання цієї глобальної проблеми є ефективний контроль над штучним інтелектом, розробка комплексного законодавчого регулювання цієї галузі та етичних принципів використання ШІ. Люди повинні з відповідальністю поставитись до розробки штучного інтелекту, аби він допомагав нам, а не став загрозою для нашого існування.

Правовий статус штучного інтелекту поки що залишається туманним. За прогнозами вчених, суперінтелект може з часом за правовим статусом прирівнятись до правосуб'єктності людини, доказом чого є надання людиноподібному роботу Софії громадянства Саудівської Аравії. Однак нині ШІ є об'єктом правовідносин, тому не може самостійно нести відповідальність за некоректну роботу чи бути наділеним авторськими правами на продукти своєї діяльності. Вітчизняне законодавство наділяє програми, що створюють об'єкти інтелектуальної власності, правами особливого роду (sui generis).

Україна є однією з передових країн по використанню штучного інтелекту, особливо в сфері оборони країни. Однак нам слід обачніше ставитись до нових технологій і враховувати всі можливі ризики й наслідки використання новітніх розробок, аби захистити персональні дані власних громадян. Також наша країна потребує удосконалення правового регулювання у сфері штучного інтелекту. Головним пріоритетом при використанні сучасних технологій Україною має бути створення безпечного для людини цифрового середовища.

Список використаної літератури:

1. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
2. Щербина Б.С., Ткаченко В.В. Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. *Юридичний вісник*. 2021. Вип.1 (58). С. 142-148.
3. Кохановська О. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / відп. ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 94–98.
4. Діордіца І.В. Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки України: Дис. доктора наук 12.00.07. Запоріжжя. 2018. 521 с.
5. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. До проблеми цивільної правосуб'єктності роботів: матеріали наук.-практ. конф. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження, м. Київ, 29 листопада 2018 р., НТУУ "КПІ ім. Ігоря Сікорського" / упоряд. В.М. Фурашев, С.О. Дорогих. Київ: Вид-во "Політехніка", 2018. С. 42-46.
6. Кіберзлочинність та електронні докази: навч. посібник / Б. М. Головкін, О. І. Денькович, В. В. Луцик, Д. М. Цехан; за ред. канд. юрид. наук, доц. Ольги Денькович, д-р права, проф. Габріеле Шмельцер. Електрон. вид. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с.
7. Dimensions in Testimony. Speak with survivors and other witnesses to the Holocaust and other genocides through their interactive biographies. URL: https://sfi.usc.edu/dit
8. Artificial Intelligence Act: deal on comprehensive rules for trustworthy AI. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231206IPR15699/ artificial-intelligence-act-deal-on-comprehensive-rules-for-trustworthy-ai#:~:text
9. Europe agrees landmark AI regulation deal. URL: https:// www.reuters.com/technology/stalled-eu-ai-act-talks-set-resume-2023-12-08/
10. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2811-20#n725

Slusarenko K. R. Information law in the era of artificial intelligence: challenges and prospects of the development of modern jurisprudence

The article highlights the problem of insufficient legal regulation of artificial intelligence. The legislation of Ukraine and foreign countries in this field has been studied. Areas of interaction between humans and artificial intelligence, positive practice and risks of its use are analyzed. The current state of the development of artificial intelligence, the prospects of recognizing it as a subject of law in the future are considered. The position that independent artificial intelligence should be

considered as an "electronic person" or a quasi-subject of law is supported. It has been investigated that the creative activity of artificial intelligence is classified as a sui generis right.

It has been established that the use of artificial intelligence without proper oversight and legal regulation can lead to misinformation, propaganda, discrimination and economic destruction. It is noted that at present, the entity responsible for the incorrect operation of AI, depending on the circumstances of the case, is its developer or user. The need to protect information, in particular people's personal data, from improper operation of programs with artificial intelligence and the detailed development of ethical principles for their use is highlighted.

The use of artificial intelligence technologies by Ukraine in the war with the Russian Federation is studied. It is concluded that modern technology helps us effectively fight against an adversary that vastly outnumbers us, but artificial intelligence should be used cautiously, taking into account all possible risks and responsibilities. The main priority when using artificial intelligence in Ukraine should be the creation of a safe digital environment for people.

Key words: *jurisprudence, artificial intelligence, information law, legal personality, intellectual property law, information technology, sui generis law, trends in jurisprudence development.*

УДК 343.148:340.68
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.34

Є. М. Попович
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

ЕКСПЕРТНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИКИ В РОБОТІ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

Нині суспільство переживає високий ступінь криміналізації багатьох сфер життя, що потребує змін у системах профілактичних заходів, які здійснюються правоохоронними, державними та громадськими установами. Попередження злочинів та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, нині є важливим завданням правоохоронних органів України. Зокрема, у сфері технічної та криміналістичної експертизи документів нерідкі випадки, коли визначаються причини або передумови, які потребують спеціальних знань. Ця діяльність передбачає виявлення причин злочинів і обставин, що їх підтверджують, цілей проведення криміналістичних і профілактичних заходів, а також розробку і застосування спеціальних профілактичних заходів, які ускладнюють вчинення нових аналогічних злочинів і сприяють їх попередженню.

У статті розглянуто одну з форм профілактики в роботі судово-експертних установ, що дозволяє використання різних видів спеціальних знань для виявлення ситуацій, що призводять до злочинів – експертну профілактику. Визначено, що використання спеціалізованих експертних знань у поєднанні з іншими формами профілактичних заходів дозволяє значно покращити якість роботи з превенції злочинності. Детально розглянуто об'єкти, завдання, що поділяються на типові та нетипові, методи та засоби експертної профілактики. Визначено, що основними методами та засобами експертної криміналістичної профілактики є ті, які розробляються в процесі розгляду справи слідчими або судом. Визнано, що працівник судово-експертної установи може здійснювати профілактичну діяльність через експертну ініціативу. Як результат зазначено, що на даний час працівники судово-експертних спеціалізованих установ здійснюють профілактичну діяльність досліджуючи питання в рамках експертних методик, а не питання, поставлені ініціаторами дослідження.

Ключові слова: *судово-експертні установи, експерт, спеціальні знання, профілактика, злочини, судовий експерт, судово-технічна експертиза документів, профілактика правопорушень.*

Постановка проблеми. Розробка профілактичних засобів, прийомів і методів завжди була важливим предметом наукових досліджень кримінології.

Водночас з роками завдання кримінології у сфері профілактики або надто розширилися (за рахунок моніторингу процесів та вирішення проблем характеру великих обсягів інформації), або суттєво звузились до лише розвитку.

Застосування технічних засобів захисту, таких як документи, цінні папери тощо. Отже, проблема полягає у вирішенні проблем, пов'язаних із недоцільністю захисту тих чи інших об'єктів від злочинного (злочинного) втручання.

Процес сучасного науково-технічного розвитку вимагає розвитку у експертів-криміналістів спеціальних знань, використання яких при проведенні судових експертиз є невід'ємною частиною дослідження експерта.

Спеціалізована криміналістична профілактика, яка є самостійним елементом профілактики, вимагає експертно-криміналістичної профілактики, яка є складовою частиною експертного дослідження та елементом самостійної попереджувальної діяльності.

Експертна профілактика – розділ судово-медичного розслідування, який вивчає можливість використання різних видів спеціальних навичок і знань для виявлення ситуацій, що призводять до злочинів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених і фахівців зазначають, що кри-

© Попович Є. М., 2023

міналістичний аспект попередження злочинів полягає в роботі слідчих щодо виявлення та усунення причин і обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Тому розробку методичних і тактичних проблем попередження злочинів науковці розглядають у дослідженні проблеми використання слідчим спеціальних (особливо криміналістичних) знань для усунення ситуацій, що породжують злочини, у частині процесуальних і непроцесуальних запобіжних заходів.

Приклади включають внутрішньо-корпоративні бесіди, презентації у вигляді доповідей і лекцій, а також основні моменти процесу в пресі.

Так, видатний вчений І.Я. Фрідман в 1968 році визначив криміналістичну профілактику злочинів як сукупність заснованих на даних криміналістики і судової експертизи наукових прийомів і засобів, які розробляються, удосконаляться кожним з розділів криміналістики та використовуються криміналістами [1, с. 17].

Пізніше, вищевказаний вчений удосконалив поняття криміналістичної профілактики. На його думку, криміналістичне вчення про профілактику вивчає закономірності виникнення обставин, що сприяють правопорушенням, їх виявлення, дослідження, оцінювання і використання в попереджувальних цілях [2, с. 50].

У різний час становлення криміналістичної науки до вивчення питання криміналістичної профілактики, зверталися різні автори. Але криміналістична профілактика потребує більш детального розвитку та вдосконалення засобів, прийомів та методів профілактичного характеру, особливо, в наш час.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наш час, з розвитком сучасних технологій та науки, розширення спеціальних криміналістичних знань судовими експертами, застосування цих знань при проведенні судових експертиз потребує експертно-криміналістичної профілактики, яка є необхідною складовою процесу експертного дослідження та складником самостійної запобіжної діяльності. Для цього необхідними є дані та висновки про причини і умови вчинення злочинних діянь, пов'язаних із недостатньою безпекою об'єктів від злочинного пошкодження. Ця інформація отримується під час проведення кримінально-експертних досліджень, які вказують у клопотаннях слідчих. Рекомендації, що формуються судовим експертом, мають бути організаційно-технічного характеру та чітко визначеними; неможливо обмежитися загальноприйнятими ствердженнями про необхідність покращень у якості матеріалів або оформлення документів – слід надати конкретні заходи і методи для подальшого поліпшення.

Мета статті: Покращення криміналістичної профілактичної діяльності судового експерта у боротьбі з різними видами злочинів та підвищення рівня системи криміналістичних засобів профілактики, як важливих компонент оптимального використання криміналістикою в наш час для поточних потреб та запитів практичної діяльності суду і правоохоронних органів. Впровадження профілактичних заходів судовим експертом шляхом дослідження питань, які не були поставлені іншими учасниками, адаптуючи їх до експертного методу. Також, слід акцентувати на самостійному характеру експертної ініціативи судового експерта у виявленні призначених для профілактики.

Виклад основного матеріалу. Використання спеціалізованих експертних знань у поєднанні з іншими формами профілактичних заходів дозволяє значно покращити якість роботи з превенції злочинності. Вже на етапі розробки теорії профілактики злочину, а також під час широкого впровадження профілактичних заходів в роботу правоохоронних органів наприкінці XX – на початку XXI століття, було прийнято включати профілактичну роботу до сфери кримінального права, а не криміналістики. Розробкою положень криміналістичної профілактики займалися не тільки українські видатні вчені, а й зарубіжні.

Деякі вчені раніше вважали, що оптимальна експертно-профілактична робота складається з двох основних елементів, які взаємозв'язані. Перший елемент – це виявлення обставин, які можуть сприяти вчиненню правопорушень. Другий елемент – розробка рекомендацій щодо усунення цих обставин. В наукових дослідженнях виділялися дві форми експертно-профілактичної діяльності: процесуальна та непроцесуальна. Процесуальна форма означає, що співробітник судово-експертної установи або судовий експерт працюють під час розслідування кримінальних проваджень з метою виявлення обставин, які сприяють чи сприяли вчиненню злочинів, та повідомлення цих обставин органам розслідування. Непроцесуальна форма полягає в активності щодо виявлення криміногенних обставин, зокрема, шляхом аналізу експертної діяльності, участі фахівців або судових експертів у строкових розшукових заходах, попереднього дослідження об'єктів.

Експертна профілактика – це комплекс заходів по використанню спеціальних знань в профілактичній діяльності, яку проводять правоохоронні органи, судові органи та експертні установи усіх рівнів.

Дослідження та аналіз обґрунтувань актуальності теорії криміналістичної профілактики, проведені вченими, проводять до висновку – кримінал стична профілактика має вирішальне значення у боротьбі зі злочинністю і відрізняється від кримінологічної профілактики. В кримінології вивчаються загальні закономірності, що визначають стан, форми, причини та динаміку злочинності, умови, що сприяють їй, характеристики злочинців та загальні профілактичні заходи. В криміналістичну профілактику входить вивчення конкретних типів злочинних діянь, механізму їх вчинення, а також виявлення та аналізу типових слідчих ситуацій, зокрема, які виникають під час розслідування злочинів і служать основою для профілактичної діяльності та прийняття відповідних заходів.

Отже, науково обґрунтованим є саме дослідження та розробка методів профілактичного характеру під час розслідування та розкриття злочинів, що є невід'ємною частиною криміналістичної профілактичної діяльності. Ця діяльність так глибоко увійшла в теорію та практику криміналістики, що вона становить один із головних компонентів криміналістики, як це сформульовано українськими вченими і визнано науковою спільнотою: «Криміналістика – наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методів та засобів судового дослідження та запобігання злочинам» [2, с. 99].

У подальшому розвиток положень криміналістичної профілактики зусиллями В. Ф. Зудіна, М. Ш. Махтаєвої, Н. П. Яблокова, В проведенні ефективної криміналістичної профілактики було розроблено різноманітні методи та засоби, що збільшили коло криміналістичних засобів попередження злочинів. Це призвело до формування структури криміналістичної діяльності, спрямованої на запобігання злочинам. Одним з видів криміналістичної профілактики, що було включено до цієї структури, є експертно-криміналістична профілактика.

Проведення слідчої профілактики і спільної профілактичної діяльності слідчих та оперативно-розшукових органів є важливим етапом криміналістичної профілактики. Однак, експертно-криміналістична профілактика відіграє особливу роль. Вона зосереджена на використанні експертних знань і методів для запобігання злочинам. Експерти з різних галузей експертизи (наприклад, графологія, балістика, фізико-хімічна експертиза) вносять важливий внесок у розкриття і запобігання злочинам шляхом аналізу конкретних злочинних діянь, виявлення модусу операнді та інших специфічних аспектів.

Таким чином, експертно-криміналістична профілактика є важливим елементом криміналістичної профілактичної діяльності, спрямованої на передбачення, розкриття та запобігання злочинам шляхом використання експертних підходів та засобів.

Одними із перших науковців, хто почав займатись питанням методів експертної профілактики, були Д. П. Поташнік та І. Я. Фрідман. При цьому, не треба забувати, що значний внесок в питання розробки і вдосконалення експертної профілактики внесли такі вчені, як Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, М. Ш. Махтаєв, Н. П. Яблоков.

Теорія експертної профілактики є однією з теорій, що вивчаються в криміналістиці та інших юридичних науках. Початок цієї теорії був покладений Т. В. Авер'яновою та І. А. Алієвим, і вона передбачає створення теоретично обґрунтованого підходу до боротьби з злочинністю за допомогою спеціальних знань.

Зазначення принципів побудови та системного підходу є важливим обґрунтуванням створення теорії експертної профілактики. Це передбачає структурованість теорії, зв'язок з загальною теорією судової експертизи та криміналістики, а також поєднання теоретичних та практичних досліджень.

Судова-експертна практика також є важливим обґрунтуванням створення теорії експертної профілактики. Вона підтверджує достовірність цієї теорії та успішні результати профілактичної експертної діяльності, що допомагає у підтримці постійного знання та отриманні реальних результатів.

Структура теорії експертної профілактики включає такі елементи як предмет, об'єкт, завдання, мова теорії, закономірності, принципи, система понять, функції теорії, методи пізнання, висновки та теоретичні сліди. Ці елементи визначають структуру та складові частини теорії та допомагають у її аналізі та розумінні.

Щодо об'єкта експертної профілактики, то його поділяють на:

– Повні (загальні) об'єкти – матеріальні носії інформації про злочини (наприклад, документи, предмети, живі особи і т.п.);

– Звичайні (типові) об'єкти – спеціальні об'єкти родів та видів судових експертиз (наприклад, документи бухгалтерського звіту, акти ревізій, накази і т.п.);

– Визначені (конкретні) об'єкти – об'єкти, які досліджуються у ході проведення конкретної судової експертизи.

Щодо суб'єктів експертної профілактики, то такими визначають: судовий експерт, працівник судово-експертної установи та керівник судово-експертної установи.

Теорія експертної профілактики вирішує різноманітні завдання, які можна поділити на загальні (типові) та спеціальні (нетипові).

Загальне завдання теорії експертної профілактики полягає у сприянні боротьбі з кримінальними правопорушеннями шляхом розробки наукових положень щодо використання судово-експертної діяльності в попередженні злочинів. Це завдання спрямоване на конкретизацію ролі експертів у запобіганні злочинам та підвищення ефективності їхньої роботи.

До спеціальних завдань теорії експертної профілактики відносяться:

– розробка методів та засобів отримання достовірних знань, які надають судовим експертам нові можливості у встановленні умов, що сприяють вчиненню злочинів. Це дозволяє удосконалити процес експертизи та отримувати більш деталізовану інформацію про кримінальні ситуації;

– розробка та покращення заходів щодо покращення взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності. Це включає співпрацю і координацію з різними правоохоронними органами, судами, адвокатами та іншими учасниками правового процесу;

– встановлення обставин, які сприяють вчиненню злочинів. Це включає аналіз та дослідження причин, умов, мотивів та інших факторів, що впливають на злочинну поведінку, з метою розробки рекомендацій щодо їх усунення;

– розробка експертної профілактики в різних типах юридичних процесів, таких як кримінальні, цивільні, адміністративні процеси і т. д. Ця робота пов'язана з розробкою спеціалізованих експертних методів і підходів для запобігання правопорушенням у різних галузях права.

Ці спеціальні завдання допомагають глибше розуміти та вивчати проблеми злочинності та розвивати ефективні стратегії її запобігання з використанням експертного знання та методів.

Враховуючи вищезазначене, можна сказати, що загальними закономірностями, що відносяться як до загальної судової експертизи так і до окремої теорії експертної профілактики є:

– пізнання кримінально-релевантного факту на базі застосування судовим експертом спеціальних знань при дослідженні об'єктів, наданих на експертне дослідження;

– експертна профілактична діяльність має такий же структурно функціональний принцип організації, як і загальна теорія судової експертизи.

Говорячи про методи та засоби експертно-криміналістичної профілактики по джерелу, я дотримуюсь думки науковців про поділ на дві групи:

1) які розробляються та містяться у експертному дослідженні (висновку експерта);

2) які розробляються в якості окремої профілактичної діяльності судово-експертної установи.

Раніше, основними методами та засобами експертної криміналістичної профілактики були ті, які розроблялися в процесі розгляду справи слідчими або судом та ставили перед судовим експертом питання щодо виявлення умов, що сприяють вчиненню злочинів. Однак, з розвитком технологій та розширенням меж кримінальних правопорушень, стало популярнішим використання методів та засобів експертної криміналістичної профілактики другої групи, які розробляються як окремий вид профілактичної діяльності судово-експертних установ.

Раніше експертна профілактика розглядалася як частина діяльності органів слідства та суду. Однак, тепер визнано, що працівник судово-експертної установи може здійснювати профілактичну діяльність через експертну ініціативу. Це дозволяє працівникові судово-експертної установи проявити ініціативу та включити до свого висновку відповіді на запитання профілактичного характеру, які зазвичай не передбачаються експертною методикою. Наприклад, працівник судово-експертної установи може вказати на наявність певних ознак об'єкта, який надходить на дослідження, що можуть мати значення для профілактики злочинів. Таким чином, працівник судово-експертної установи має можливість виконувати профілактичну функцію, проявляючи експертну ініціативу випадках, коли питання профілактичного характеру не було поставлено ініціатором дослідження через його незнання або неувагу.

За даними Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. Бокаріуса» судово-технічна експертиза яка найбільше поставила під сумнів його автентичність – це судово-технічна експертиза документа відомого як СТНК. З 2005 року реєстраційні документи виготовляються шляхом друку документа на поліетиленовій підкладці з подальшим нанесенням особистих даних таких як: номерний знак транспортного засобу свідоцтво про допуск дані власника та інші позначки. Чимало запитань виникає під час проведення техніко-криміналістичного дослідження документів вищевказаних об'єктів або при вирішенні питань пов'язаних із встановленням факту зміни тексту документа або основного змісту кількох документів. Про особливості виготовлення пластикових бланків облікових карток дорожнього руху та спеціальний спосіб нанесення в них інформації про особу. При проведенні таких судових експертиз використовуються такі методи дослідження: візуальна мікроскопія та фотографування з використанням спеціального обладнання. Внести особисті дані в форму за допомогою безконтактного термодруку (друк неможливий). При використанні термодруку не виникає адгезії між матеріалом (в основному матеріалом з якого виготовлено бланк сертифіката і чорнилом що використовується для нанесення персональних даних). Це у свою чергу призводить до того що дані персоналізації можна видалити або змінити не залишаючи жодних слідів цих операцій.

На сьогоднішній день науковці та працівники судово-експертних установ експериментально визначили зміни основного матеріалу таких документів на першому етапі – зняття захисної плівки: механічним (наприклад, видаленням бритвою), хімічним (наприклад, дією хімічної речовини), і фізичні (наприклад, випаровування та утримання в киплячій воді). За допомогою методів і процесів описаних вище зображення було від'єднано без будь-яких проблем і без видимих пошкоджень зображення. На другому етапі неважко видалити текст основного документа персоналізації через відсутність зв'язку між матеріалами. Після зміни не завжди означає змінено. Отже неможливо чітко побачити що зміни були внесені до основного змісту документа за відсутності доказів. Таким чином ці факти призводять до нинішньої думки про те що неможливо з певністю та точністю визначити які документи змінили оригінальний зміст.

Це можна видалити в межах компетенції експерта-криміналіста шляхом нанесення особистих даних на пластикову форму свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу іншим способом друку щоб усунути вищезазначені проблеми. Я вважаю що найбільш вдалим буде лазерний гравер. Ще один спосіб усунути вищезазначену прогалину – використовувати папір як основу для друку бланку реєстрації транспортного засобу. У разі порушення основного змісту паперового документа правоохоронці встановлять необхідні ознаки щоб зробити однозначний висновок про внесення змін. Україна повинна говорити про заборону кримінального переслідування за використання пластикових документів відповідно до законодавства ЄС щодо введення в обіг пластикових документів.

Висновки і пропозиції. Фундаментальною проблемою судово-медичної профілактики є недостатня законодавча регламентація цього питання. Сама форма експертної діяльності є довільною і значною мірою залежить від професійного рівня працівників судово-експертних спеціалізованих установ, почуття обов'язку громадськості, сприйняття працівником деталей справи тощо.

При цьому активна поведінка працівників судово-експертних спеціалізованих установ посідає досить важливе місце в системі прав під час проведення судово-експертного дослідження документів. Проте, як і інші права працівників судово-експертних спеціалізованих установ, якщо законодавством не передбачено заходів щодо реалізації цього права, або якщо працівник не реагує на його пропозиції, експертне попередження залишається емпіричним у своїй діяльності.

Нинішній статус цього питання не створює еквівалентного обов'язку для органу, який призначає проведення судово-медичної експертизи. Він може вільно брати до уваги обставини, активно виявлені працівниками судово-медичної експертизи. Водночас закон не встановлює таких умов, як прояв експертної ініціативи, виконання відповідних вимог до працівників судово-експертних спеціалізованих установ, обмеження експертної ініціативи.

Для вирішення цієї проблеми необхідно уточнити поняття криміналістичної профілактики, розслідувати та притягнути до відповідальності норми, які вимагають встановлення причин та обставин суспільно небезпечних подій як кримінального, так і некримінального характеру.

У зв'язку з розвитком відповідних форм боротьби зі злочинністю та злочинністю в цілому

професійна профілактика набула нового і важливого значення. Актуальним залишається покращення залучення судово-медичних експертів до профілактичної діяльності. На даний час працівники судово-експертних спеціалізованих установ здійснюють профілактичну діяльність, досліджуючи питання в рамках експертних методик, а не питання, поставлені ініціаторами дослідження. Змістом професійної профілактики є зусилля працівників судово-експертних спеціалізованих установ щодо виявлення ознак профілактичного характеру. Слід виділити професійну профілактику як самостійну функцію працівників судово-експертних установ.

Список використаної літератури:

1. Фрідман І.Я. Питання профілактики злочинів при криміналістичному дослідженні документів: монографія. Київ, 1968. 87 с.
2. Бєлкін Р.С. Курс криміналістики. Київ, 2011. 297 с.
3. Журавель В.А. Стан та перспективи експертної профілактики. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків, 2008. С. 36–40
4. Надгірний Г.М. Експертна профілактика: недоліки, шляхи вдосконалення. *Криміналістика та судова експертиза.* 1987. Вип. 34. С. 26–31
5. Яблуков Н.П. Криміналістика та попередження злочинів: матер, всеукр. наук.-прак. конф. щодо проблеми профілактики правопорушень. Київ, 2007. С. 110–111.
6. Космін Н. М. Експертна діяльність у профілактиці злочинів. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 1 (21). С. 64–69.

Popovych Ye. M. Expert prevention as a form of prevention in the work of forensic institutions' staff

Currently, society is experiencing a high degree of criminalization of many spheres of life, which requires changes in the systems of preventive measures carried out by law enforcement, state and public institutions. Prevention of crimes and elimination of the causes and conditions that contribute to the commission of crimes are now an important task of law enforcement agencies of Ukraine. In particular, in the field of technical and forensic examination of documents, it is not uncommon to find reasons or prerequisites that require special knowledge. This activity involves identifying the causes of crimes and the circumstances that confirm them, the goals of conducting forensic and preventive measures, as well as the development and application of special preventive measures that make it difficult to commit new similar crimes and contribute to their prevention.

The article considers one of the forms of prevention in the work of forensic institutions, which allows the use of various types of special knowledge to identify situations that lead to crimes – expert prevention. It was determined that the use of specialized expert knowledge in combination with other forms of preventive measures allows to significantly improve the quality of crime prevention work. Objects, tasks divided into typical and atypical, methods and means of expert prevention are considered in detail. It was determined that the main methods and means of expert forensic prevention are those that are developed in the process of considering the case by investigators or the court. It is recognized that an employee of a forensic expert institution can carry out preventive activities through an expert initiative. As a result, it is stated that currently the employees of specialized forensic institutions carry out preventive activities by researching questions within the framework of expert methods, and not the questions posed by the initiators of the study.

Key words: *forensic institutions, expert, special knowledge, prevention, mischief, judicial expert, ship-technical expert examination of documents, prevention law-enforcers.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.35

Н. А. Литвин
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Н. Ю. Задирака
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
адміністративного права та процесу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

І. А. Мацелюх
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри
службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються особливості притягнення державних службовців до юридичної відповідальності з урахуванням сучасних викликів, які стоять перед державною службою. Зазначається, що впровадження нових підходів до функціонування державної влади обумовлено якісною трансформацією у характері взаємин між державними службовцями та громадськістю. Саме такий підхід відкрив нові можливості для підвищення відкритості та прозорості у діяльності державних структур, що сприяє покращенню довіри громадян до владних інституцій. Вказується на те, що, не дивлячись на позитивні аспекти нового підходу до функціонування державної влади, в ньому також можуть виникати певні проблеми. Це пов'язано з недостатньою підготовкою державних службовців, відсутністю відкритості зі сторони влади, політичним тиском, бюрократичними перешкодами, притягненням до юридичної відповідальності, недостатнім залученням громадськості тощо. Встановлено, що серед перелічених проблем однією із суттєвих є саме притягнення державних службовців до юридичної відповідальності за невиконання або неправомірне виконання службових обов'язків.

Зроблено висновок про те, що забезпечення юридичної відповідальності державних службовців є важливим елементом побудови справедливого та ефективного суспільства. Особливості такої відповідальності включають в себе розробку чітких нормативних актів, прозорість та доступність інформації, встановлення справедливих механізмів юридичної відповідальності та забезпечення незалежності органів, що вирішують питання її настання.

Акцентовано увагу на тому, що притягнення державних службовців до юридичної відповідальності стикається зі значними труднощами, розв'язання яких спонукає працівників до більш відповідального виконання своїх обов'язків, дотримання професійної етики, точного дотримання трудової дисципліни та своєчасного застосування санкцій у разі порушень. До перелічених науковцями проблем доданог політичний тиск і корупцію; недостатня ефективність правосуддя; відсутність чітких нормативів та процедур; недостатня підтримка громадськості.

Ключові слова: *державна влада, державна служба, державні службовці, юридична відповідальність, державно-службові відносини, захист прав, євроінтеграція, правосуддя, судова система, корупція, громадянськість.*

© Литвин Н. А., Задирака Н. Ю., Мацелюх І. А., 2023

Постановка проблеми. За останні роки, з моменту підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році, Україна пройшла через значні зміни, які стосуються двох основних процесів: євроінтеграції та вдосконалення системи державної служби. Ці процеси стали каталізаторами для реформування та модернізації українського суспільства та державної влади. З одного боку, процеси євроінтеграції вимагають від України впровадження європейських стандартів та норм у різних сферах життя, включаючи правову систему, економіку, соціальні та політичні структури. З іншого боку, реформування державної служби передбачає удосконалення принципів та стандартів, які регулюють роботу державних службовців, з метою забезпечення їхньої ефективності, професіоналізму та недоторканості. Обидва ці процеси взаємодіють між собою та сприяють зміцненню демократії, правової держави та стабільності в Україні.

Впровадження нового підходу до функціонування державної влади обумовило якісні трансформації у характері взаємин між державними службовцями та громадськістю. Цей новий підхід відкрив нові можливості для підвищення відкритості та прозорості у діяльності державних структур, що сприяє покращенню довіри громадян до владних інституцій. Крім того, це призвело до акценту на важливості юридичної відповідальності державних службовців перед суспільством та розширенню їхньої обов'язкової взаємодії з громадськістю. Такий підхід змінює парадигму влади, надаючи їй більш демократичний та відкритий характер, що сприяє зближенню влади та громадянина. Отже, важливою еволюцією в політичному та адміністративному житті є здатність державних органів пристосовуватися до нових вимог громадськості та забезпечувати ефективну відповідь на потреби суспільства.

Не дивлячись на позитивні аспекти нового підходу до функціонування державної влади, в ньому також можуть виникати певні проблеми. Це пов'язано з недостатньою підготовкою державних службовців, відсутністю відкритості зі сторони влади, політичним тиском, бюрократичними перешкодами, притягненням до юридичної відповідальності, недостатнім залученням громадськості тощо. Серед перелічених проблем однією із суттєвих, на нашу думку, є саме притягнення державних службовців до юридичної відповідальності за невиконання або неправомірне виконання службових обов'язків. Такий стан речей зумовив потребу у комплексному підході щодо виокремлення особливостей притягнення державних службовців до юридичної відповідальності в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні спостерігається зростаючий інтерес до проблеми притягнення державних службовців до юридичної відповідальності. Тому це питання набуває особливого значення. Основні аспекти притягнення державних службовців до юридичної відповідальності викладені у наукових працях різних вчених, а саме: Л. Білої-Тіунової, Ю. Битяка, Р. Ботвінова, А. Грищука, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Литвина, Д. Лученка, О. Любимова, В. Малиновського, О. Оболенського, С. Серьогіна, О. Стеця, С. Федчишина та ін.

Метою дослідження є визначення особливостей притягнення державних службовців до юридичної відповідальності з урахуванням сучасних викликів, які стоять перед державною службою.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві роль державних службовців є надзвичайно важливою, так як вони відповідають за реалізацію та виконання державних функцій та обов'язків перед громадянами. Оскільки діяльність державних службовців безпосередньо впливає на інтереси громадян та держави, важливо забезпечити ефективний механізм контролю та відповідальності за невиконання або неправомірне виконання службових обов'язків, що є ключовим аспектом забезпечення ефективності та довіри до владних структур.

Попри це, «на сьогоднішній день неприємним є той факт, що державні службовці часто порушують присягу, вчиняють корупційні правопорушення та кримінальні злочини, чим знеславлюють свій статус. Аргументи, які «пояснюють» такі дії державних службовців є: низька заробітна плата, «незнання» законодавства та багато інших, але кількість та підстава їх вчинення зумовлюють такі фактори як: неналежне нормативне регулювання юридичної відповідальності у вітчизняному законодавстві, належного, якісного та ефективного механізму притягнення державних службовців до юридичної відповідальності» [1, с. 235]. Наведене не є виправданням для державних службовців, однак держава повинна вжити всіх заходів, щоб забезпечити їх як на правовому, так і на соціальному рівнях.

Процес визначення юридичної відповідальності державних службовців є складним і неоднозначним. Так, Любимов О.К. вважає, що

відповідальність державних службовців крім загальних та спеціальних ознак юридичної відповідальності має притаманні їй певні особливості, які і відрізняють її від відповідальності звичайних громадян [2, с.22]. Отже виникає доцільність у розгляді особливостей притягнення до юридичної відповідальності державних службовців.

Однією з головних особливостей притягнення до юридичної відповідальності державних службовців є необхідність чіткого визначення правових норм і принципів, на яких ґрунтується їхня діяльність. Це включає в себе розробку спеціальних кодексів поведінки, нормативних актів щодо виконання службових обов'язків та механізмів контролю за їх виконанням. Крім того, важливо забезпечити прозорість та доступність інформації про процеси притягнення державних службовців до юридичної відповідальності, що сприяє підвищенню довіри громадян до владних структур.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання юридичної відповідальності державних службовців є Закони України «Про державну службу» [3], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [4], «Про запобігання корупції» [5], Кодекс України про адміністративні правопорушення [6], Кримінальний кодекс України [7], постанова Кабінету Міністрів України від 01.01.2014 р. № 500 «Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби» [8], тощо.

Ще однією важливою особливістю є встановлення пропорційних та справедливих механізмів відповідальності, які враховують особливості конкретних ситуацій та рівень вини державного службовця. Це, у свою чергу, допомагає уникнути недооцінки або перебільшення ступеня відповідальності та забезпечує об'єктивне розглядання справ.

Для встановлення пропорційних та справедливих механізмів відповідальності державних службовців необхідно: щоб були розроблені чіткі та однозначні правові норми, які визначають види правопорушень, відповідальність за них та процедури застосування цієї відповідальності; при розгляді ситуацій, пов'язаних з правопорушеннями державними службовцями, уважно аналізувати всі обставини та контекст, що їх оточують, що дозволить зробити відповідальність пропорційною та справедливою; для забезпечення об'єктивного розгляду справ і прийняття рішень щодо відповідальності мати незалежні органи або комісії, які будуть відповідати за ці процеси; забезпечити прозорість процедури притягнення до відповідальності. Така процедура повинна бути доступною та зрозумілою для всіх сторін, що беруть участь у процесі; забезпечити механізми для оскарження рішень, що допоможе уникнути неправомірних рішень та забезпечити справедливий процес.

Крім того, необхідною умовою є забезпечення незалежності та нейтральності (непартійності) органів, які вирішують питання про притягнення державних службовців до юридичної відповідальності. Дана особливість є критично важливим аспектом для забезпечення справедливості та довіри до правосуддя, що, у свою чергу, передбачає кілька ключових аспектів:

– незалежність судової системи та контроль над розглядом справ про порушення державними службовцями. Тобто судді мають бути вільними від будь-якого впливу або тиску з боку виконавчої або законодавчої влади;

– нейтральності (непартійності) і об'єктивність судових органів, які повинні розглядати справи об'єктивно, без будь-якого впливу політичних або інших інтересів. Тобто судді повинні діяти виключно на підставі закону та доказів у кожній конкретній справі, без урахування зовнішніх чинників;

– забезпечення незалежності суддів передбачають встановлення правових, інституційних та процедурних гарантій, що захищають їх від будь-якого тиску або впливу. Тобто включення стабільних умов служби, процедур призначення та звільнення, а також механізми захисту від неправомірних атак чи переслідувань;

– прозорість та відкритість процесу судових органів. Тобто судові засідання та рішення повинні бути доступними для громадськості, а судовий процес має відбуватися з дотриманням процедурних правил та забезпеченням права на захист для всіх сторін.

Загалом, незалежність та нейтральність (непартійність) судових органів є основними принципами правової держави, що гарантують справедливість та довіру до правосуддя. Їх забезпечення є важливим завданням для будь-якої демократичної системи.

Серед проблем притягнення державних службовців до юридичної відповідальності науковці виокремлюють: недостатню публічність процесів накладення дисциплінарних стягнень; відсутність спеціальних судових установ, що здійснюють притягнення до юридичної відповідальності державних службовців; відсутність класифікації державних службовців за крите-

рієм правового врегулювання, внаслідок чого складається хибне враження про те, що притягнення до юридичної відповідальності всіх державних службовців відбувається згідно з нормами Закону України «Про державну службу»; відсутність розмежування в Законі України «Про державну службу» понять цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців; неузгодженість норм Закону України «Про державну службу» щодо цивільно-правової та матеріальної відповідальності державних службовців з нормами цивільного та трудового законодавства; непослідовна політика держави в сфері боротьби з корупцію, що є наслідком для негативної оцінки населення антикорупційних зусиль влади; недосконалість кримінального законодавства в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [9, с. 91].

Погоджуючись із вказаним вище, на нашу думку, варто ще вказати на проблеми, що потребують додаткової уваги. Так, при притягненні державних службовців до юридичної відповідальності політичний тиск та корупція може бути серйозною проблемою, що ставить під загрозу правосуддя та ефективність державного управління. Ці явища можуть мати різні прояви та наслідки, включаючи втручання в судовий процес, вплив на прийняття рішень з метою виправдання або захисту певних осіб або інтересів, а також підкуп або неправомірне використання владних повноважень для особистої вигоди.

Політичний тиск може проявлятися через втручання політичних чиновників або партій у роботу правоохоронних органів чи судів з метою впливу на рішення у справах, пов'язаних з державними службовцями, що, у свою чергу, може призводити до необ'єктивного розгляду справ або відхилення від принципів правосуддя. Щодо корупції серед державних службовців, то це також може відігравати важливу роль у процесі притягнення їх до юридичної відповідальності. Недобросовісне виконання службових обов'язків, підкуп, використання службового становища для отримання особистої вигоди – це лише кілька з можливих форм корупції, які можуть перешкоджати ефективному притягненню державних службовців до юридичної відповідальності перед законом.

Для боротьби з політичним тиском та корупцією у процесі притягнення державних службовців до юридичної відповідальності, необхідно зміцнювати незалежність судових та правоохоронних органів, забезпечувати прозорість та відкритість у роботі державних установ, а також перетворювати культуру управління та розвивати механізми громадського контролю. Лише такі заходи сприятимуть створенню умов для справедливого та недискримінаційного притягнення державних службовців до юридичної відповідальності за порушення законодавства.

Наступною проблемою, на яку варто звернути увагу, є недостатня ефективність правосуддя при притягненні державних службовців до юридичної відповідальності, яка може включати багато аспектів. Так, процеси судового розгляду можуть бути повільними та недостатньо результативними, порушення законодавства можуть залишатися без належного реагування, а вироки можуть бути несправедливими або недостатньо суворими. Такі недоліки можуть мати серйозні наслідки, такі як відчутний рівень безкарності серед державних службовців, порушення довіри громадськості до правосуддя та загроза державній стабільності та правовій державності в цілому.

Для поліпшення ситуації необхідно вдосконалювати процеси судового розгляду, забезпечувати швидкість та доступність судочинства, зміцнювати незалежність судів, а також ефективно ставити на відповідальність державних службовців за порушення законодавства.

Відсутність чітких нормативів та процедур при притягненні державних службовців до юридичної відповідальності є проблемою, яка може призвести до непередбачуваних результатів у судових справах. Брак конкретних правових норм може створювати прогалини, які використовуються для ухилення від відповідальності або для втручання у процеси судового розгляду. Окрім того, відсутність чітких процедур може спричиняти процесуальні ускладнення та затримки, що призводять до несправедливості або втрати довіри до системи правосуддя.

Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити та впровадити чіткі та прозорі процедури, які визначають критерії притягнення державних службовців до юридичної відповідальності, порядок розгляду справ, а також механізми контролю за діяльністю державних службовців. Такий підхід сприятиме забезпеченню справедливості та відповідності принципам правової держави.

Ще одна проблема, яка може виникати з різних причин і мати негативні наслідки для прозорості та демократичності процесу – це недостатня підтримка громадськості при при-

тягненні державних службовців до юридичної відповідальності. Вбачається, що відсутність активної участі громадськості може призвести до відчуття безкарності серед державних службовців, а також до недовіри громадськості до системи правосуддя.

Для вирішення цієї проблеми необхідно стимулювати більшу участь громадськості у судових процесах шляхом інформування та освіти населення про права та можливості брати участь у вирішенні справедливих судових справ. Крім того, важливо забезпечити доступ громадськості до інформації про судові процеси та роботу державних службовців, що допоможе зміцнити довіру громадськості до правосуддя та сприятиме більшій відкритості та прозорості у судовій системі.

Висновок. Забезпечення юридичної відповідальності державних службовців є важливим елементом побудови справедливого та ефективного суспільства. Особливості такої відповідальності включають в себе розробку чітких нормативних актів, прозорість та доступність інформації, встановлення справедливих механізмів юридичної відповідальності та забезпечення незалежності органів, що вирішують питання її настання.

Притягнення державних службовців до юридичної відповідальності стикається зі значними труднощами, розв'язання яких спонукає працівників до більш відповідального виконання своїх обов'язків, дотримання професійної етики, точного дотримання трудової дисципліни та своєчасного застосування санкцій у разі порушень. До перелічених науковцями проблем варто додати політичний тиск і корупцію, недостатню ефективність правосуддя, відсутність чітких нормативів та процедур, недостатню підтримку громадськості. Враховуючи ці аспекти, можна забезпечити ефективний захист прав та інтересів громадян та держави.

Варто вказати, що перелік особливостей притягнення державних службовців до юридичної відповідальності та перелік визначених проблем не є вичерпним і це у свою чергу спонукає до подальших наукових обговорень.

Список використаної літератури:

1. Грищук А.Б. Загальнотеоретичні аспекти відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО.* 2022. Випуск 71 С. 234-238.
2. Любимов О.К. Юридична відповідальність як елемент правового статусу державного службовця. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 20-26.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889VIII (Редакція станом на 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/889-19#Text
4. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III (Редакція станом на 01.08.2021). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (Редакція станом на 30.12.2023). *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (Редакція станом на 08.08.2021). *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (Редакція станом на 01.01.2024). *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text
8. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.01.2014 № 500. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/500-2014-%D0%BF#Text
9. Тимошенко М.І., Савичук Н.О., Галушкіна Л.В. Відповідальність державних службовців: проблеми реалізації. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 20. С. 87-93.

Lytvyn N. A., Zadyraka N. Yu., Matseliukh I. A. Peculiarities of bringing civil servants to legal responsibility

The article examines the peculiarities of bringing civil servants to legal responsibility, taking into account the modern challenges facing the civil service. It is noted that the introduction of new approaches to the functioning of state power is due to a qualitative transformation in the nature of relations between civil servants and the public. It is this approach that has opened up new opportunities for increasing openness and transparency in the activities of state structures, which contributes to the improvement of citizens' trust in government institutions. It is pointed out that, despite the positive aspects of the new approach to the functioning of state power, certain problems

may also arise in it. This is due to insufficient training of civil servants, lack of openness on the part of the authorities, political pressure, bureaucratic obstacles, prosecution, insufficient involvement of the public, etc. It was found that among the listed problems, one of the essential ones is the bringing of civil servants to legal responsibility for failure to perform or improper performance of official duties.

It was concluded that ensuring the legal responsibility of civil servants is an important element of building a fair and efficient society. Features of such responsibility include the development of clear regulations, transparency and availability of information, establishment of fair mechanisms of legal responsibility and ensuring the independence of bodies that resolve the issue of its occurrence.

Attention is focused on the fact that bringing civil servants to legal responsibility faces significant difficulties, the solution of which encourages employees to more responsibly perform their duties, observe professional ethics, strictly observe labor discipline, and timely apply sanctions in case of violations. Political pressure and corruption were added to the problems listed by scientists; insufficient efficiency of justice; lack of clear regulations and procedures; insufficient public support.

Key words: *state power, state service, state employees, legal responsibility, state-service relations, protection of rights, European integration, justice, judicial system, corruption, citizenship.*

УДК 347.962.32
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.36

В. В. Бабко
суддя
Деснянського районного суду міста Києва

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ НЕЗМІНЮВАНОСТІ СУДДІВ

У статті розглядаються положення міжнародних стандартів дотримання принципу незмінюваності суддів. Вказано, що на сьогоднішній день міжнародною правовою спільнотою розроблено значну кількість документів, які утворюють платформу для приведення національних суддівських систем до єдиного зразка. Констатовано, що міжнародний підхід до формування суддівського корпусу передбачає диференціацію процедури оцінки в залежності від типу правової системи, а також особливостей кар'єрного просування. Огляд практики Європейського суду з прав людини свідчить про те, що більшість з розглядуваних справ, заявниками яких були громадяни України, котрі виконували обов'язки суддів судів різних інстанцій стосувались неправильного тлумачення національними органами порядку забезпечення незалежності судової влади та її функціонування на засадах відповідальності, доброчесності, об'єктивності та прозорості положень нормативно-правових актів, зокрема в частині притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Фундаментальність незалежності та об'єктивності суддівської системи передбачає створення та впровадження гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів судді, що надає можливість уникнути окремі корупційні та інші ризики, які можуть виникнути на етапі розгляду справи. Підсумовано, що міжнародні стандарти дотримання в національних правових системах принципу незмінюваності судді відтворюється крізь призму таких рис як: 1) забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів суддів, незалежно від їх посади та форми організації судового органу (інстанції); 2) чітке визначення підстав для припинення кар'єрного просування судді з метою уникнення двотлумачення положень законодавчих та інших нормативних актів; 3) створення системи суб'єктів, в дискрецію яких входить відібрання претендентів на заміщення вакантних посад суддів та забезпечення прозорої процедури; 4) визначення звільнення судді з посади найсуворішою санкцією, яка може бути застосована; створення порядку оскарження такого рішення; 5) забезпечення дотримання принципу незалежності судової влади на етапі оцінювання професійної діяльності судді; 6) забезпечення порядку інтеграції міжнародних стандартів відправлення правосуддя в національні правові системи.

Ключові слова: *судоустрій, судочинство, суд, кар'єрне просування, суддівський корпус, судова влада.*

Постановка проблеми. Гарантування об'єктивності та прозорості судочинства є пріоритетним завданням сучасної правової та демократичної держави. Більшість проблем забезпечення судоустрою та визначення статусу суддів було вирішено під час реформи у 2016 році, логічним наслідком чого стало прийняття нового (нині чинного) Закону України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів», в якому було чітко визначено вихідні положення, на яких ґрунтується незалежність суддів. Одним із таких положень є гарантування незмінюваності судді. Такий законодавчий підхід зумовлений як прагненням забезпечити кадровий потенціал суддівської системи, так і спробою зменшити кількість корупційних ризиків під час формування суддівського корпусу. Водночас, будь-яка національна реформа проводиться у відповідності до міжнародних та європейських стандартів та на виконання вимог міжнародної спільноти. Не є виключенням і реформа суду взагалі та визначення принципу незмінюваності суддів як гарантії їх незалежності зокрема. Забезпечення належного судочинства в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та тимчасової окупації ворогом окремих територій України потребує подальшого впровадження рекомендацій та стандартів відправлення правосуддя, визначених в міжнародних нормативно-правових актах та документах.

© Бабко В. В., 2023

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування суддівського корпусу та гарантування дотримання керівних принципів відправлення правосуддя та інших дотичних питань присвятили свої праці такі вчені як Н. Квасневська, Я. Зейкан, О. Костенко, І. Шицький, С. Обрусна, Т. Пономарьова та інші. Водночас, особливості впровадження у суддівську практику міжнародних стандартів дотримання принципу незмінюваності суддів майже не ставали предметом наукових пошуків, що і зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Мета статті - розгляд основних міжнародних стандартів відправлення правосуддя та гарантування незалежності суддів, а також аналіз перспектив їх подальшого впровадження в національну суддівську практику.

Виклад основного матеріалу. Відтак, на сьогоднішній день міжнародною правовою спільнотою розроблено достатньо значну кількість документів, які утворюють платформу для приведення національних суддівських систем до єдиного зразка. *Аналіз міжнародних стандартів у сфері судочинства надає можливість їх диференціювати на такі групи*: 1) міжнародні стандарти, які забезпечують об'єктивність судового розгляду та незалежність суддів; 2) міжнародні стандарти, які гарантують суддівську етику та доброчесність; 3) міжнародні стандарти, які забезпечують формування суддівського корпусу та кар'єрного просування суддів; 4) міжнародні стандарти із організаційно-управлінського та інформаційно-аналітичного забезпечення судоустрою; 5) міжнародні стандарти, які забезпечують здійснення правосуддя та виконання судових рішень. Дослідження наведених стандартів дозволяє констатувати, що принцип незмінюваності суддів інтегрований в національне законодавство із урахуванням всіх наведених стандартів.

Одним із основних міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють суддівську діяльність є Європейська Хартія про статус суддів (Департамент з юридичних питань Ради Європи, 08-10 липня 1998 року, DAJ/DOC (98)23), в якій визначено, що щодо кожного рішення, пов'язаного з підбором, відбором, призначенням, просуванням по службі або припиненням повноважень судді Закон передбачає втручання органу, незалежного від виконавчої та законодавчої влади, у складі якого щонайменше половина членів, які беруть участь у засіданні, є суддями, обраними такими самими суддями у порядку, який гарантує якнайширше представництво суддівського корпусу [1]. На виконання цього положення в Україні було створено систему органів, метою яких є забезпечення незалежності судової влади та її функціонування на засадах відповідальності, доброчесності, об'єктивності та прозорості. До таких органів було віднесено Вищу раду правосуддя (до 2017 року – Вища рада юстиції), Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, Державну судову адміністрацію України, Громадську раду доброчесності. Водночас, аналіз судової практики свідчить про те, що, фактично, низка повноважень наведених суб'єктів дублюється, а ускладнений процес оцінки та відбору претендентів на посаду суддів не тільки негативно впливає на процедуру формування суддівського корпусу, а і призводить до порушення принципів захисту суддів.

В контексті наведеного показовою є позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), викладена у рішенні по справі «Денисов проти України» (Заява № 76639/11). *Заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції на невідповідність вимогам незалежності та безсторонності проваджень у ВРЮ (нині – Вища рада правосуддя – В.Б.) та ВАСУ (нині – Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду – В.Б.) щодо звільнення його з посади голови Київського апеляційного адміністративного суду. Він також скаржився на те, що ВАСУ не забезпечив належний перегляд його справи, обмеживши, тим самим, його право на доступ до суду*. З приводу заяви Міжнародна комісія юристів, заявила, що принцип незалежності судової влади обов'язково передбачає забезпечення гарантії перебування на посаді голови суду. З метою забезпечення такої гарантії перебування на посаді та збереження як незалежності окремих голів судів, так і їхньої можливості підтримувати незалежність суддів у їхніх судах, у провадженні щодо звільнення з посади голови суду мають забезпечуватись такі самі гарантії незалежності та справедливості, що й у провадженні про звільнення з посади судді. Третя сторона стверджувала, що застосовність статті 6 Конвенції у цій справі має визначатись відповідно до підходу, встановленого в рішенні у справі «Вільхо Ескелайнен та інші проти Фінляндії» (Vilho Eskelinen and Others v. Finland), який застосовувався Судом у справах щодо суддів, у тому числі в згаданому рішенні у справі «Бака проти Угорщини» (Baka v. Hungary) [2]. Міжнародний підхід до гарантування принципу незмінюва-

ності суддів передбачає створення системи гарантій, які можуть застосовуватись як під час призначення та перебування судді на посаді, так і при звільненні, що означає, що будь–яка підстава для припинення суддею своєї роботи має бути нормативно визначена та доведена у встановленому законом порядку. Такий підхід також застосовується під час формування суддівського корпусу крізь призму визначеної послідовності проходження претендентом на посаду етапу відбору та перевірки відповідності обраній посаді. Це також стосується і випадків притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Фундаментальність незалежності та об'єктивності суддівської системи передбачає створення та впровадження гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів судді, що надає можливість уникнути окремі корупційні та інші ризики, які можуть виникнути на етапі розгляду справи.

У Висновку №1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів (від 1 січня 2001 р.) зазначено, що незалежність судової влади повинна забезпечуватися внутрішніми стандартами якнайвищого рівня. Відповідно, держави повинні включити положення про незалежність судової влади або у свої конституції, або основоположні принципи в країнах, які не мають конституцій, але де повага до незалежності судової влади гарантується давньою культурою та традиціями. Цим стверджується фундаментальна важливість незалежності при визнанні особливої ситуації в юрисдикціях загального права (зокрема, Англії та Шотландії), де існує тривала традиція незалежності, незважаючи на відсутність формальних конституцій [1]. Розгляд положень Конституції України свідчить про те, що у чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» законодавцем було враховано основні положення щодо здійснення правосуддя. Зокрема у наведений нормативно-правовий акт було інтегровано конституційні приписи, викладені у ст. 126 Закону, в якій визначено, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Цією ж нормою забезпечується дотримання керівних стандартів, передбачених вищезазначеним документом. Безпосередньо принцип незмінюваності суддів відтворюється крізь призму положення щодо того, що суддя обіймає посаду безстроково та вичерпний перелік підстав для звільнення судді з посади.

Основні принципи ООН визначають (пункт 13): «Просування по службі суддів в умовах будь-якої системи повинно ґрунтуватися на об'єктивних чинниках, зокрема, здібностях, порядності та досвіді». Рекомендація № R (94) 12 також є недвозначною: «Усі рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні базуватися на об'єктивних критеріях, а відбір суддів та їхнє просування по службі повинні базуватися на професійних якостях з урахуванням рівня кваліфікації, порядності, здібностей та ефективності». Рекомендація № R (94) 12 чітко визначає, що ці вимоги застосовуються до усіх осіб, які здійснюють суддівські функції, включно з тими, хто має справу з конституційними, кримінальними, цивільними, господарськими та адміністративними питаннями (а також, у більшості відношень, і до непрофесійних суддів та інших осіб, які здійснюють суддівські функції). Отже, загально прийнятим є те, що призначення повинні ґрунтуватися «на професійних якостях» на основі «об'єктивних критеріїв», а політичні міркування повинні бути неприпустимими. Основними проблемами залишаються: (a) наповнення реальним змістом загального прагнення забезпечити функціонування системи призначення «на основі професійних якостей» та «об'єктивності» та (b) узгодження теорії з дійсністю [1]. Таким чином, побудова системи формування суддівського корпусу та забезпечення кар'єрного просування судді повинна включати такі базові складники як оцінка професійного рівня претендента, його доброчесність та відповідність вимогам, встановленим законодавчими та іншими нормативно-правовими актами.

У Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо незалежності судової системи, частина I: незалежність суду (від 12-13 березня 2010 р.) визначено, що для забезпечення зовнішньої та внутрішньої суддівської незалежності державам слід дотримуватися наступних стандартів: a. Базові принципи, що стосуються незалежності судової системи, повинні бути закріплені у Конституції чи текстах еквівалентної юридичної сили. Серед них головними є наступні: судова система є незалежною від інших органів державної влади, судді у своїй діяльності підпорядковуються тільки закону, розрізняються тільки за функціями, які вони виконують, включно з принципом того, що суддя природного права чи суддя за законом попередньо встановлюється законом та є незмінюваним. b Всі рішення

стосовно призначення та підвищення суддів по службі ґрунтуються на заслугах із застосуванням об'єктивних критеріїв в рамках закону. c. Правила щодо заборони на суміщення посад та можливості відводу суддів є важливими елементами суддівської незалежності. d. Необхідною складовою забезпечення суддівської незалежності є те, що незалежна рада суддів має визначальний вплив на прийняття рішень щодо призначення суддів та підвищення їх на посаді. Поважаючи різноманітність існуючих судових систем, Венеціанська комісія рекомендує державам, які ще не зробили цього, створити незалежну раду суддів. В усіх випадках рада суддів повинна мати плюралістичний склад, причому значну частину, якщо не більшість, мають становити судді. За винятком осіб, що є учасниками ради в силу посадових обов'язків, цих суддів призначають чи обирають їхні колеги. e Судді загальної інстанції повинні призначатися безстроково до досягнення пенсійного віку. Випробувальні терміни для суддів становлять проблему з точки зору їхньої незалежності. f. Ради суддів, або дисциплінарні суди, повинні мати вирішальний вплив у дисциплінарному провадженні. Необхідно забезпечити можливість оскарження рішення дисциплінарного органу в суді…[1]. Виходячи із наведеного положення європейської правової спільноти можна виокремити пріоритетні напрями відправлення правосуддя та забезпечення принципу незмінюваності суддів, серед яких: 1) закріплення в Конституції України статусу суддів та гарантування їх незалежності та об'єктивності; 2) забезпечення кар'єрного просування суддів та справедливого формування суддівського корпусу (захист від корупційних ризиків гарантується розгалуженням системи органів, які беруть участь у відборі претендентів на вакантну посаду судді та участі у конкурсі); 3) забезпечення соціального захисту суддів; 4) захист суддів від неправомірного впливу та несправедливого притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Ще одним міжнародним документом є Декларація щодо принципів незалежності судової влади (прийнята Конференцією голів Верховних судів країн Центральної та Східної Європи, від 14 жовтня 2015 р.), в якій зазначено, що

судді мають забезпечуватися гарантіями незмінюваності. Строки повноважень суддів повинні належним чином гарантуватися законом. У процесі призначення суддів на посаду не слід застосовувати випробувальний термін, а якщо він є, потрібно його якомога обмежити. Під час випробувального терміну суддя має право на такий же захист, привілеї, імунітет й особисту незалежність, що й судді, щодо яких не застосовано випробувального терміну. Рекомендується, щоб усі судді, які здійснюють повноваження в межах визначеної юрисдикції, призначалися на період, що закінчуватиметься після досягнення певного віку. Судді мають достроково йти у відставку лише за власним бажанням; звільнятися з посади вони мають тільки після обґрунтування їх непрацездатності, вчинення злочину чи інших проступків, що унеможливлюють відповідність займаній посаді… Щоразу, коли суддю прагнуть звільнити з посади, він повинен мати право бути належним чином поінформованим про це, а також на повноцінний та справедливий розгляд своєї справи. Жоден суддя не повинен притягатися до дисциплінарної відповідальності чи звільнятися за винесені ним судові рішення, окрім як у разі грубої недбалості чи навмисного порушення закону. Якщо закон передбачає оцінювання професійної діяльності суддів, воно має відбуватися з дотриманням принципу незалежності судової влади. Оцінювання суддів може виявляти сфери, у яких їм слід удосконалюватися, та визначати претендентів на підвищення по службі. Оцінюванням не можна зловживати. Воно не може слугувати приводом для звільнення судді з посади. Усі дисциплінарні заходи, процедури відсторонення чи звільнення судді з посади мають проводитися відповідно до раніше визначених стандартів поведінки судді й прозоро [1]. Отже, розгляд провідних документів надає змогу констатувати, що міжнародний підхід до формування суддівського корпусу передбачає диференціацію процедури оцінки в залежності від типу правової системи, а також особливостей кар'єрного просування. Водночас, не дивлячись на те, що окремі вимоги та порядок відібрання претендентів та звільнення з посади суддів відрізняються (здебільшого, це залежить від того, чи передбачає країна «кар'єрних суддів») гарантії незмінюваності суддів залишаються сталими для суддівських систем всіх країн. Огляд практики Європейського суду з прав людини свідчить про те, що більшість з розглядуваних справ заявниками яких були громадяни України, що виконували обов'язки суддів судів різних інстанцій стосувались неправильного тлумачення національними органами забезпечення незалежності судової влади та її функціонування на засадах відповідальності, доброчесності, об'єктивності

та прозорості положень нормативно-правових актів, зокрема в частині притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Так, у рішенні ЄСПЛ по справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) *заявник скаржився на порушення його прав за Конвенцією під час його звільнення з посади судді Верховного Суду України. Зокрема, він стверджував за статтею 6 Конвенції, що: (i) його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом»; (ii) провадження у Вищій раді юстиції (далі – ВРЮ) було несправедливим у зв'язку з тим, що воно не здійснювалося згідно з процедурою, передбаченою національним законодавством, яке закріплює низку важливих процесуальних гарантій, включаючи строки застосування дисциплінарних стягнень; (iii) Верховна Рада України (далі - парламент) ухвалила рішення про його звільнення на пленарному засіданні з порушенням правил використання системи електронного голосування; (iv) його справа не розглядалась «судом, встановленим законом»; (v) рішення у його справі постановлялись без здійснення належної оцінки доказів, а важливі доводи, висунуті стороною захисту, не були належним чином розглянуті; (vi) відсутність у Вищого адміністративного суду України (далі - ВАСУ) достатніх повноважень для розгляду актів, ухвалених ВРЮ, суперечила його «праву на суд»; (vii) не дотримувався принцип рівності сторін. Заявник також скаржився на те, що його звільнення не відповідало статті 8 Конвенції і що у нього не було ефективних засобів юридичного захисту у цьому зв'язку, всупереч статті 13 Конвенції*. Суд визначив, що точність та передбачуваність підстав для дисциплінарної відповідальності є бажаними для цілей юридичної визначеності та особливо для гарантування незалежності суддів. Тому слід докласти зусиль для того, щоб уникнути розпливчастих підстав або широких визначень. Проте нове визначення включає в себе багато загальних термінів, таких як «[вчинення] дій, що порочать звання судді або можуть викликати сумніви [щодо] його/її неупередженості, об'єктивності та незалежності, [або у] чесності та непідкупності судових органів» та «порушення морально-етичних принципів поведінки судді» серед інших. Це видається особливо небезпечним через такі нечіткі терміни та можливість використання цього як політичної зброї проти суддів. ... Таким чином, підстави для дисциплінарної відповідальності досі сприймаються надто широко та потрібне більш жорстке регулювання для того, щоб забезпечити незалежність судової влади. Доповідь за результатами дослідження, серед іншого, ретельно розглядає питання дисциплінарних заходів щодо суддів різних юрисдикцій. У ній наводиться думка про те, що у країнах Європи немає єдиного підходу до організації системи суддівської дисципліни [3]. Що стосується національного законодавства, потрібно вказати на те, що притягнення до дисциплінарної відповідальності є однією із двох, визначених в ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підстав для переведення судді до іншого суду без його згоди. Ст. 106 Закону має вичерпний перелік підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (ч. 1 ст. 106 передбачає дев'ятнадцять пунктів порушень, які може допустити суддя умисно або внаслідок недбалості). В ст. 109 законодавчого акту визначено шість видів дисциплінарних стягнень, викладені від найлегшого (попередження) до найсуворішого (звільнення з посади). Подання до переведення судді до суду нижчого рівня є п'ятим за ступенем суворості видом дисциплінарного стягнення, водночас воно не застосовується до судді вищого спеціалізованого суду, а також відповідно до положень законодавства у випадку притягнення до дисциплінарної відповідальності із застосуванням цього стягнення, заборонено переведення судді до Вищого спеціалізованого суду. Отже, враховуючи, що таке стягнення передбачає переведення судді на нижчу посаду, можна говорити про його матеріальний характер, а також про потенційні корупційні ризики, які можуть виникнути внаслідок його застосування.

У багатьох країнах Європи підстави дисциплінарної відповідальності судів визначаються у доволі загальних термінах (таких як, наприклад, істотне або повторне порушення посадових обов'язків, що призвело до виникнення враження про явну невідповідність судді займаній посаді (Швеція). Як виняток, в Італії законодавством передбачається повний список із тридцяти семи різних дисциплінарних порушень, пов'язаних з поведінкою суддів як під час виконання посадових обов'язків, так і поза ним. Санкції за дисциплінарні порушення судді можуть включати в себе: попередження, догану, переведення, переведення на менш кваліфіковану роботу, пониження в посаді, затримку підвищення, штраф, зниження зарплати, тимчасове відсторонення від виконання обов'яз-

ків, звільнення з або без збереження пенсії. Звільнення судді як найбільш сувора санкція зазвичай призначається лише судом; у деяких правових системах вона також може призначатися іншими органами, такими як спеціалізована Дисциплінарна палата Вищої ради суддів, але, як правило, потім її застосування можна оскаржити до суду. За виключенням Швейцарії, парламент не бере участі у в процедурі; проте у Швейцарії система кардинально відрізняється через обмежений строк, на який обирається суддя [1]. Отже, більшість положень, спрямованих на забезпечення принципу незмінюваності судді є типовими для всіх європейських країн. Проведення у 2016 році в Україні суддівської реформи також мало метою унормування підходів до визначення пріоритетних вихідних положень, на яких має будуватись система національного судочинства.

Водночас, виходячи із сучасних незадовільних економічних та політичних реалій, а також збільшення випадків вимушеного відрядження як тимчасове переведення судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації більш актуальним стає питання приведення у відповідність національного законодавства вимогам міжнародної правової спільноти в частині врегулювання процедури формування суддівського корпусу в умовах воєнного та інших надзвичайних станів (із огляду на положення ст. 55 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в якій зазначено, що у період дії надзвичайного чи воєнного стану і за умови зміни територіальної підсудності судових справ, що розглядаються у відповідному суді, в порядку, передбаченому частиною сьомою статті 147 цього Закону, суддя суду, територіальна підсудність справ якого змінюється, може бути без його згоди відряджений для здійснення правосуддя до суду, якому визначається територіальна підсудність справ, що перебували у провадженні суду, в якому працює суддя, а в разі відсутності вакансій у цьому суді – до іншого суду того самого рівня і спеціалізації [4]).

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що *міжнародне забезпечення дотримання в національних правових системах принципу незмінюваності судді відтворюється крізь призму таких рис як*: 1) забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів суддів незалежно від їх посади та форми організації судового органу (інстанції); 2) чітке визначення підстав для припинення кар'єрного просування судді з метою уникнення двотлумачення положень законодавчих та інших нормативно-правових актів; 3) створення системи суб'єктів, в дискрецію яких входить відібрання претендентів на заміщення вакантних посад суддів та забезпечення прозорої процедури; 4) визначення звільнення судді з посади найсуворішою санкцією, яка може бути застосована та створення порядку оскарження такого рішення; 5) забезпечення дотримання принципу незалежності судової влади на етапі оцінювання професійної діяльності судді; 6) забезпечення порядку інтеграції міжнародних стандартів відправлення правосуддя в національні правові системи.

Список використаної літератури:

1. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 756 с.
2. Рішення ЄСПЛ по справі «Денисов проти України» (Заява № 76639/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text
3. Рішення ЄСПЛ по справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
4. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII «Про судоустрій та статус суддів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

Babko V. V. International standards for observance of the principle of judge permanence

The article examines the provisions of international standards for ensuring compliance with the principle of immutability of judges. It is indicated that to date the international legal community has developed a sufficiently significant number of documents that form a platform for bringing national judicial systems to a single model. It was established that the international approach to the formation of the judicial corps involves the differentiation of the evaluation procedure depending on the type of legal system, as well as the features of career advancement. A review of the practice of the European Court of Human Rights shows that most of the considered cases in which the applicants were citizens of Ukraine, who performed the duties of judges of courts of various instances, concerned the incorrect interpretation by national bodies of ensuring the independence of the judiciary and its functioning on the basis of responsibility, integrity, objectivity and transparency of the provisions of regulatory and legal acts, in particular in terms of bringing judges to disciplinary responsibility. It is summarized that international enforcement of the principle of immutability of judges in national legal systems is reproduced through the prism of such features as: 1) ensuring proper protection

of the rights, freedoms and legitimate interests of judges regardless of their position and the form of organization of the judicial body (instance); 2) a clear definition of the grounds for terminating the career advancement of a judge in order to avoid double interpretation of the provisions of legislative and other normative acts; 3) creation of a system of entities whose discretion includes the selection of applicants to fill vacant positions of judges and ensuring a transparent procedure; 4) determination of dismissal of a judge from the post by the most severe sanction that can be applied and creation of a procedure for appealing such a decision; 5) ensuring compliance with the principle of judicial independence at the stage of evaluating the professional activity of a judge; 6) ensuring the order of integration of international standards of administration of justice into national legal systems.

Key words: *judicial system, judiciary, court, career advancement, judicial corps, judicial power.*

УДК 343:98.322
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.37

Ю. С. Кононенко
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

Статтю присвячено дослідженню проведення окремих слідчих розшукових дій, як процесуального засобу отримання інформації щодо характеру злочинної події, способу виявлення, дослідження і збирання криміналістично значущої інформації при розслідуванні державної зради. Проведено оцінку сучасного стану правого регулювання та визначення особливостей проведення слідчих розшукових дій при розслідуванні державної зради, зокрема приділено увагу особливостям проведення огляду та обшуку.

Звертається увага, що основні напрями розслідування державної зради, конкретні методичні і тактичні рекомендації щодо проведення слідчих розшукових дій, залежать насамперед від форми вчинення держаної зради, змісту наявної інформації про подію та предмет злочину, способу його вчинення, правового статусу потенційного підозрюваного та іншої вихідної інформації, яка перебуває у розпорядженні слідчого як на момент внесення відомостей до ЄРДР, так і в подальшому. Характерною рисою розслідування державної зради, є те, що її форми вчиняються в умовах неочевидності, що в свою чергу вимагає активного проведення СРД, спрямованих на виявлення, збирання, фіксацію матеріальних джерел інформації одразу після початку досудового розслідування.

На підставі аналізу слідчої та судової практики встановлено, що по даній категорії кримінальних проваджень найчастіше проводиться огляд документів та комп'ютерних даних, зокрема інформації, яка міститься у відкритій мережі Інтернет, («Telegram»-каналах, акаунтах у соціальних сторінках осіб, причетних до злочину тощо). Огляд комп'ютерних даних є основним засобом збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів під час досудового розслідування державної зради.

Визначено, що для забезпечення захисту, збереження інформації з відкритих джерел про факт державної зради та з метою безпосереднього її дослідження під час подальшого судового розгляду кримінального провадження, обов'язковою умовою фіксації має бути складання слідчим відповідного протоколу огляду, з урахуванням особливостей, передбачених Протоколом Берклі.

Ключові слова: *державна зрада, злочин, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, тактичні особливості.*

Постановка проблеми. Ефективність досудового розслідування державної зради здебільшого залежить від успішного та своєчасного проведення слідчих розшукових дій (СРД), як процесуального засобу отримання інформації щодо характеру злочинної події, способу виявлення, дослідження і збирання криміналістично значущої інформації, яка з плином часу може бути втрачена. Зважаючи на це, для своєчасної реалізації завдань кримінального судочинства, тактику розслідування державної зради належить постійно забезпечувати новітніми засобами та методами проведення СРД, які спрямовані на збирання доказів у кримінальному провадженні. Таким чином, успіх роботи слідчого залежить від того, наскільки він тактично грамотно застосовує криміналістичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих СРД [1, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового регулювання, а також тактичні та організаційні питання проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування в своїх роботах досліджували: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, В. С. Бондар, А.Ф. Волобуєв, Ю.М. Грошевий, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, О.Р. Михайленко, В.Т. Нор,

© Кононенко Ю. С., 2023

М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тищенко, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, С. С. Чернявський, К.О. Чаплинський та інші. Проте розгляд тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні державної зради, не здійснювався.

Формування цілей. Метою статті є дослідження тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні державної зради.

Виклад основного матеріалу. Основні напрями розслідування державної зради, конкретні методичні і тактичні рекомендації щодо проведення СРД, а також тактичних операцій як на початковому, так і на наступних етапах розслідування залежать насамперед від форми вчинення держаної зради, змісту наявної інформації про подію та предмет злочину, способу вчинення злочину, правового статусу потенційного підозрюваного та іншої вихідної інформації, яка перебуває у розпорядженні слідчого як на момент внесення відомостей до ЄРДР, так і в подальшому. Характерною рисою розслідування державної зради, є те, що її форми вчиняються в умовах неочевидності, що в свою чергу вимагає активного проведення СРД, спрямованих на виявлення, збирання, фіксацію матеріальних джерел інформації одразу після початку досудового розслідування.

В цілому методика розслідування державної зради передбачає проведення на початковому етапі різноманітних СРД та інших процесуальних дій, специфікою з яких відрізняються насамперед огляд документів та комп'ютерних даних, які розміщені в електронних мережах (ст. 237 КПК України), допит свідків, потерпілих, підозрюваних (ст. ст. 225,224 КПК України); обшук житла чи іншого домоволодінні підозрюваних (ст. 234 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228, 229 КК України), а також призначення та проведення судових експертиз (ст. ст. 242-245 КПК України).

Однак, застосування такого широкого комплексу процесуального інструментарію не завжди можливо у кримінальних провадженнях, які розпочаті за ознаками державної, особливо у формі переходу на бік ворога чи надання допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, внаслідок вчинення таких злочинів на тимчасово окупованій території України, та перебування там більшості очевидців, свідків, документів, речових доказів та осіб, які підозрюються у вчинені таких злочинів. Аналіз слідчої та судової практики свідчить, що по даній категорії кримінальних проваджень найчастіше проводиться огляд документів та комп'ютерних даних, зокрема інформації, яка міститься у відкритій мережі Інтернет, («Telegram»-каналах, акаунтах у соціальних сторінках осіб, причетних до злочину тощо). Відповідно до статті 237 КПК України огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі) [2].

Досить поглиблені дослідження проблематики процесуальної організації і тактики проведення огляду комп'ютерних даних проведено А.В.Коваленко, який відзначає, що огляд комп'ютерних даних проводиться стороною обвинувачення з використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіовізуального виразу комп'ютерних даних із метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження. Такий огляд є основним засобом збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів (електронних документів) під час досудового розслідування [3, с.55]. Слід погодитись із цілком справедливим твердженням А.В.Столітнього про те, що електронні докази – це інформація, що зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв, в електронних пристроях чи електронних інформаційних системах та відповідає вимогам ст. 84 КПК України, при цьому речові докази та документи будуть електронними доказами лише у випадку, коли їх джерелом є інформація, що зберігається (передається) в електронному вигляді [4, с. 148]. Під час розслідування державної зради електронні докази в мережі Інтернет можуть міститися на веб-сайтах, електронній пошті, соціальних мережах, у пошукових системах інформації тощо.

Слід відмітити, що у наукових дослідженнях останнім часом значна увага приділяється OSINT – розвідці з відкритих джерел. До переваг OSINT, на відміну від інших видів розвідки, відносять доступність джерел інформації, обсяг джерел інформації, різносторонність, оперативність отримання, легкість подальшого використання і вартість отримання [5, с. 127]. До інструментів та технологій OSINT, які можуть бути використані при розслідуванні державної

зради, відносяться: пошукові системи, соціальні мережі, офіційні та наукові сайти, онлайн карти, для збору інформації про підозрюваних осіб, їхню діяльність, освіту тощо. Зокрема, за допомогою пошукових систем (Google, Bing тощо) можна отримати інформацію про освіту, досвід роботи, належність до певних організацій, контактну інформацію підозрюваних осіб, тощо. Використання соціальних мереж (Facebook, Instagram, LinkedIn тощо) дозволяє здійснити аналіз особистих профілів підозрюваних та їх зв'язків з іншими особами або організаціями, зокрема надати інформацію про його діяльність та зв'язок з представниками держави-агресора, виявлення публікацій, які свідчать про проросійські погляди, тощо. Використання архівного сервісу: web.archive.org. дозволяє переглядати старі версії веб-сторінок, які могли бути змінені або видалені. Зокрема цей ресурс дає змогу проаналізувати архівні копії сторінок сайтів для вивчення інформації про підозрюваних осіб та їх діяльність. Геолокаційні інструменти: Google Maps, Google Earth дозволяють відстежити місця, пов'язані з підозрюваними, аналізувати їх маршрути, місця проживання та роботи. Зокрема Google Maps, може бути використано для перевірки адрес та розташування організацій, в якій працювали підозрювані тощо [6]. Отже, за допомогою інструментів та ресурсів OSINT можна отримати значну кількість доказів, які підтверджують участь підозрюваних осіб у протиправних діях. Зокрема: 1) зафіксувати та систематизувати доступні факти (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) отримати аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців з числа місцевих жителів на окупованій території; 3) проаналізувати ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) отримати оригінали/копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін. [7, с.15].

Розглядаючи питання тактичних особливостей проведення огляду комп'ютерних даних, слід звернути увагу на застосування порядку виявлення та дослідження комп'ютерних даних, що зберігаються на носіях, запропонований О. В. Манжай: 1) аналіз доступних (відкритих) файлів шляхом контекстуального пошуку за ключовими фразами; 2) пошук прихованих і зашифрованих, тимчасових, специфічних даних; 3) спроба відновлення видалених файлів [8, с.112] У контексті досліджуваного питання слід погодитись з думкою А В.Коваленка, який указує на безпосередність візуального та аудіовізуального дослідження комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки. Адже комп'ютерні дані за своїм визначенням є інформацією, що була зашифрована для обробки логічними процесорами комп'ютерної техніки і, відповідно, в оригінальному вигляді не може бути сприйнята органами відчуття людини. Від так огляд комп'ютерних даних, як засіб збирання та дослідження доказів, з урахуванням вимог абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України полягає в тому, щоб під час огляду цих даних уповноважені особи мали особисто сприйняти зміст аудіовізуального виразу комп'ютерних даних і відобразити його у протоколі СРД та додатках до нього у формі, придатній для сприйняття такого змісту іншими людьми [3, с.56].

Щодо фіксації комп'ютерних даних, то виходячи зі змісту ст. 104, абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, основною й обов'язковою формою фіксування є складання протоколу [2]. За загальним правилом, фіксація доказів в електронній формі, відбувається двома основні способи: 1) фіксація на аналоговому матеріальному носієві, властивості якого характеризуються безпосереднім і, як правило, відносно незмінним відображенням інформації (фото- та відеозапис); 2) фіксація на комп'ютерному носієві, фізичні властивості якого використовуються не для безпосереднього відображення інформації, а для записузчитування дискретних станів електромагнітного поля опосередковано через аналогово-цифровий перетворювач [9, с.25].

Відповідно до положень ч. 4 ст. 99 КПК України копія інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа [2]. Водночас суди, маючи на меті додержання засади безпосередності дослідження доказів, отриманих шляхом огляду інтернет-ресурсів, ставлять питання про дослідження в ході судового засідання інформаційного ресурсу, з якого виготовлена копія відповідної інформації, що не завжди може бути реалізовано через її видалення. Адже той спосіб фіксації, який зараз використовують, не забезпечує необхідного рівня перевірки, аудиту тих даних, які зберігаються і потім використову-

ються фактично як оригінал електронного документа чи цифрових даних [10].

З метою забезпечення допустимості та достовірності доказів з відкритих джерел рекомендовано застосовувати рекомендації щодо архівації даних, які містяться у відкритих джерелах. Слідчі, відповідні спеціалісти повинні чітко розуміти цей алгоритм дій, що надасть змогу захистити та зберегти інформацію з плином часу, включаючи забезпечення вимог щодо: справжності, доступності, ідентичності, постійності, рендерингу (візуалізації) та зрозумілості [11]. Адже належним чином зафіксовані та заархівовані дані є оригіналом цифрової інформації, яка, найчастіше, є визначальним, основним, а часом і єдиним доказом вини особи у вчиненні того чи іншого кримінального правопорушення. Саме на ці індикатори цифрової інформації, звертається увага у Протоколі Берклі, які підлягають захисту й збереженню [12].

Отже, для забезпечення захисту, збереження відповідної інформації з метою безпосереднього її дослідження під час подальшого судового розгляду кримінального провадження, обов'язковою умовою фіксації та збереження інформації з відкритих джерел про факт державної зради має бути складання слідчим відповідного протоколу огляду, з урахуванням особливостей, передбачених Протоколом Берклі – практичного посібнику з використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом [13]. Вважаємо, що використання Протоколу Берклі, при дослідженні цифрових відкритих джерел, є досить позитивною моделлю кримінального процесуального регулювання при розслідуванні державної зради. Безумовно, докази, отримані під час огляду Інтернет-ресурсів, мають бути перевірені та оцінені процесуальним шляхом.

Як демонструє слідча практика, при проведенні обшуку в ході розслідування аналізованого злочину, слід зосередити увагу на пошуку комп'ютерної техніки, комп'ютерних даних, електронних доказів. На підставі положень ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, зокрема електронних доказів, відшукання знаряддя кримінального правопорушення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії [2]. Крім того, пошук та вилучення доказів в електронній формі можуть здійснюватися шляхом тимчасового вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду відповідно до вимог ст. 168 КПК України [2] На відміну від огляду, при розслідуванні державної зради, обшук провадиться за наявністю достатніх підстав вважати, що публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України або публічні заклики громадянином України щодо підтримки рішень та/або дій держави-агресора та засоби, за допомогою яких вчинялася така діяльність, можуть мати значення для кримінального провадження та знаходяться певному приміщенні чи місці або в деякої особи. В результаті обшуку відбувається вилучення певних документів й предметів, що можуть мати значення письмових або речових доказів і знаходитися у володінні чи відданні конкретної особи або установи. Вилучення здійснюється тоді, коли слідчий має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для кримінального провадження, знаходяться у певної особи або певному місці. З метою найбільш ефективного пошуку слідів комп'ютерної інформації до провадження обшуку необхідно залучати спеціаліста з інформаційно-телекомунікаційних систем.

Під час обшуку, огляду чи тимчасового доступу до засобів комп'ютерної техніки створюють абсолютно ідентичний оригіналу екземпляр інформації у формі документа як процесуального джерела доказів. Слід наголосити, що власник, володілець або утримувач комп'ютерної системи, яку досліджують, можуть застосовувати різні способи захисту від копіювання. За такої умови ідентичне копіювання буде неможливим, що обґрунтовує фізичне вилучення носія електронної інформації під час обшуку або слідчого огляду для його вивчення та подолання систем захисту в процесі проведення відповідної судової експертизи [14, с.259].

Для підвищення ефективності проведення обшуку в приміщеннях, де знаходиться комп'ютерна техніка пропонуємо такий алгоритм: 1) збір інформації щодо кількості та типу засобів телекомунікацій та комп'ютерної техніки, виду електроживлення, підготовленності користувачів та технічного персоналу; 2) час проведення обшуку доцільно обрати на момент максимального робочого режиму та вжити захо-

дів до охорони комп'ютерної техніки; 3) залучення до участі та активна участь у проведенні обшуку спеціаліста (-ів) із використанням технічних та інших засобів [15, с.142]; 4) підбір понятих, бажано, проводити із числа осіб, які володіють знаннями у галузі комп'ютерної техніки; 5) вилучення попередньо зафіксованих файлових слідів-відображень та файлових слідів-предметів (залежно від обставин провадження) доцільно проводити шляхом: а) вилучення разом з носієм. У цьому випадку на попередньо виключеній комп'ютерній системі здійснюється від'єднання інтерфейсних та силових кабелів; б) вилучення окремо від носія: по-перше, шляхом вилучення даних, попередньо зафікосваних спеціалістом на власних носіях інформації (на переносні накопичувачі комп'ютерної інформації, та портативну комп'ютерну техніку) [16, с. 30][1]; по-друге, шляхом вилучення самих носіїв інформації (резервних копій даних комп'ютерної системи тощо). В даному випадку носії інформації вилучаються та залучаються до матеріалів кримінального провадження в якості речових доказів [15, с. 30].

Також, під час розслідування державної зради перед слідчими постає питання щодо витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей відповідно до п. 2 ст. 93 КПК України. Такими заходами можуть бути витребування відомостей від органів державної влади (військових частин, Департаменту з питань громадянства, паспортизації та реєстрації Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби, управлінь МО України, державних установ виконання покарань, військово-цивільних адміністрацій, правоохоронних, судових та контролюючих органів) та місцевого самоврядування. Зокрема надані документи можуть стосуватись відомостей щодо: зафіксованості нанесення ракетно-авіаційних ударів та артилерійських обстрілів на певній території та пошкодження низки об'єктів; віднесення відомостей до інформації з обмеженим доступом відповідно до «Переліку відомостей Збройних сил України, що становлять службову інформацію (ПСІ-2017)», затвердженого наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 22.11.2017 № 408, розголошення якої в умовах воєнного стану неуповноваженими на це особами створює загрозу для життя та здоров`я цивільних осіб і військовослужбовців, а також може бути використано державою, що здійснює збройну агресію проти України (інформація про розміщення військової техніки, зброї, озброєння, бойових припасів, а також дислокування за вказаними в переписці координатами підрозділів ЗСУ та інших військових формувань, які у відкритому доступі не розміщувалися); перебування конкретних осіб на території військових частини за визначений період з долученням документів та інших матеріалів, які підтверджують вищезазначену діяльність останніх (якими можуть бути копії з книг запису відвідувачів на КПП військової частини, копії з книг обліку порушень пропускного режиму військової частини; копії з книг обліку видачі одноразових перепусток військової частини тощо); правового статусу та місця знаходження військових частин; акти про проведення службових перевірок; проходження служби у відповідних військових частинах (витяги із наказів про зарахування на службу; витяги із наказів про звільнення в запас у зв`язку з позбавленням військового звання в дисциплінарному порядку); щодо перебування військовополонених у виправних колоніях, таборах для тримання військовополонених чи інших місцях позбавлення волі (характеристики; копії особової справи військовополоненого, в якій містяться документи, що посвідчують особу, в тому числі військовий квиток, виданий т. зв «лнр», «днр» та фотографії підозрюваних чи свідків); проходження ними військової служби в лавах окупаційних військ; картки-повідомлення про взяття в полон; довідками щодо перетину кордону (документи, що містять дані про конкретних осіб, в тому числі їх фотографії, що у сукупності можуть підтверджувати); перебування підозрюваного на обліку у психіатра чи нарколога; щодо перебування на відповідній посаді (копії наказів про призначення, переведення, звільнення, копію заяви про звільнення, характеристики); щодо реєстрації військової техніки та її військово-функціонального призначення, належності відповідній військовій частині; щодо розташування на певній місцевості дислокації ЗСУ, військової техніки, та її стану та готовності до виконання бойових завдань; щодо працівників, які виїхали з тимчасово окупованої території України, а також працівників, що залишились на цій території; інформації про розташування

[1] Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами : монографія / [Л. І. Громовенко, Ю. Ф. Жаріков, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Ю. Ю. Орлов]. К. : НАВСУ, 2000. 364 с.

під час обстрілу лінії розмежування між ЗСУ й окупаційними організаціями тощо. Відповіді на ці запити нададуть реальну можливість встановити обставини вчинення державної зради у певній формі, зокрема визначити місце вчинення злочину, наслідки й інші відомості щодо події злочину як обставини, які підлягають доказуванню, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України. Подібна інформація може бути отримана також в порядку ст.ст 159-166 КПК України, якими регламентовано порядок тимчасового доступу до речей і документів.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що тактичні особливості провадження слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування державної зради обумовлюються характером початкової слідчої ситуації, поведінкою підозрюваного, наявністю або відсутністю протидії розслідуванню з боку підозрюваного та інших зацікавлених осіб, стану наявної у слідчого інформації про обставини вчиненого злочину.

Список використаної літератури:

1. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2007. 224 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Офіційний веб сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
3. Коваленко А.В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий* вісник Херсонського державного університету. Серія *Юридичні науки*. 2023. Випуск 4. С.53-58. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/393
4. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09 (081 – Право). Національна академія прокуратури України. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2018. 648 с.
5. Шурат Т. Г., Смук А. О. Деякі аспекти розвідки з відкритих джерел інформації (OSINT). Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 жовт. 2017 р.) : у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 126–128.
6. Блог Романа Радейка. Корисні фішки та цифрові інструменти для юристів. URL: https://onlinelawschool.pro/bloglaw/tpost/7f5nsu9yu1-yakosintnstrumenti-vikoristano-u-rozsldu
7. Вайда Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття, документування та кримінальна відповідальність за протиправні дії/діяльність. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 13–17.
8. Манжай О.В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 3 (74). С. 111–120.
9. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. / М.В. Гуцалюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О.В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 125 с.
10. Лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 вих. 515 окв 21 Керівникам обласних прокуратур «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел». https://zakononline.com.ua/documents/show/500229___686193
11. Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. Портал Судової влади Укрїни. 07 червня 2022 р. URL:https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/
12. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_ BerkeleyProtocol.pdf.
13. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність: аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/problemydokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnohoprokurora/
14. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / О. А. Самойленко; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с. URL: https://doi.org/10.32837/11300.13264 с.259
15. Федотов О. А. Організація і тактика викриття приховування злочинів у сфері комп'ютерних технологій: дис…канд.. 12.00.09. Київ.2011. 239 с.
16. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами : монографія / [Л. І. Громовенко, Ю. Ф. Жаріков, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, Ю. Ю. Орлов]. К. : НАВСУ, 2000. 364 с.

Kononenko Yu. S. Tactical features of conducting individual investigators (devocative) actions in the investigation of state treason

The article is devoted to the study of individual investigative search actions as a procedural means of obtaining information about the nature of the criminal event, the method of detection, research and collection of forensically significant information in the investigation of treason. An assessment of the current state of legal regulation and determination of the specifics of conducting investigative actions during the investigation of high treason was carried out, in particular, attention was paid to the specifics of the inspection and search.

Attention is drawn to the fact that the main directions of the investigation of high treason, specific methodological and tactical recommendations for conducting investigative investigative actions depend primarily on the form of committing high treason, the content of available information about the event and the subject of the crime, the method of its commission, the legal status of the potential suspect and other source information , which is at the disposal of the investigator both at the time of entering information into the EDPR and in the future. A characteristic feature of the investigation of state treason is that these forms are carried out in conditions of non-obviousness, which in turn requires active investigative actions aimed at identifying, collecting, recording material sources of information immediately after the start of the pre-trial investigation.

Based on the analysis of investigative and judicial practice, it was established that in this category of criminal proceedings, documents and computer data are most often reviewed, in particular, information contained in the open Internet, ("Telegram" channels, accounts on social pages of persons involved in crime, etc.). Computer data review is the primary means of collecting and examining electronic (digital) evidence during a pre-trial treason investigation.

It was determined that in order to ensure the protection, preservation of information from open sources about the fact of treason and for the purpose of its direct investigation during the further judicial review of the criminal proceedings, a mandatory condition of fixation should be the preparation of the appropriate inspection protocol by the investigator, taking into account the features provided for by the Berkeley Protocol .

Key words: *treason, crime, pre-trial investigation, investigative (search) actions, tactical features.*

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.38

Ю. О. Данилевська
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, завідувач докторантури
Донецького державного університету внутрішніх справ,

А. О. Данилевський
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 305 КК УКРАЇНИ

У статті надається кримінально-правова характеристика контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів як злочину проти здоров'я населення. Розглядається склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 Кримінального кодексу України, його кваліфікуючі ознаки: вчинення контрабанди наркотиків повторно, за попередньою змовою групою осіб, якщо предметом контрабанди були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини, або зазначені речовини у великих розмірах та особливо кваліфікуючі ознаки: контрабанда наркотиків, вчинена організованою групою та особливо великий розмір наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів контрабанди. Звертається увага на непослідовність законодавця у застосуванні такої кваліфікуючої ознаки контрабанди як «вчинення особою, раніше судимою за контрабанду», яка передбачена у всіх складах кримінально-правових норм про контрабанду, крім контрабанди наркотиків.

Наводяться найбільш типові способи контрабанди наркотиків до яких відносять: приховування наркотику на собі або у транспортному засобі. До найбільш поширених видів наркотичних засобів, як предмету контрабанди, належать канабіс, героїн, макова солома.

Наголошується, що контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів нарівні із контрабандою культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, підакцизних товарів, є спеціальними нормами щодо контрабанди товарів, передбаченою ст. 201-3 кримінального кодексу України.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, злочин, кримінально-правова характеристика, контрабанда, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, фальсифіковані лікарські засоби, незаконний обіг наркотиків.*

Постановка проблеми. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів (далі – незаконний обіг наркотиків) залишається одним із пріоритетних напрямів діяльності не лише правоохоронних органів, а й, у цілому, держави. Так, у Стратегії забезпечення державної безпеки підкреслюється, що сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та нових схем його фінансування, міжнародної злочинності, зокрема в кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного фундаменталізму, політичного та релігійного екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки тощо [1].

Основу наркоторгівлі (наркобізнесу) складають кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 307, 311 та 305 КК України. Так, за даними

© Данилевська Ю. О., Данилевський А. О., 2023

Національної поліції, двоє жителів Київщини ввозили в Україну кокаїн з Чеської Республіки, маскуючи у прихованому схроні в автомобілі. Збували наркотик гуртовими партіями під час особистих зустрічей із довіреними особами лише за готівку. Їх місячний прибуток від такої діяльності сягав 450 тисяч доларів США [2].

Отже, з урахуванням зазначених викликів, окреслюються стратегічні пріоритети діяльності правоохоронних органів, серед яких, послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого [3]. Для формування послідовної кримінально-правової політики необхідним є, в тому числі, й аналіз чинного кримінального закону.

З урахуванням вищезазначеного, **метою цієї статті** є кримінально-правова характеристика такого наркозлочину як контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінально-правову характеристику контрабанди наркотиків, чи її окремих елементів у своїх роботах досліджували такі автори як Ю.В. Баулін, О.П. Горох, О.О. Дудоров, О.О. Козярук, Н.В. Коломієць, А.А. Музика, О.М. Омельчук, А.М. Полях, О.В. Процюк, А.В. Савченко, В.В. Сіленко, С.О. Сорока, Є.В. Фесенко та інші.

Запобіганню контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів присвятили свої праці В.В. Василевич та Ю.О. Левченко, а кримінологічну характеристику та запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів чи прекурсорів митними органами України розглядала у своїх роботах А.М. Шалай.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за 2022 рік було обліковано 34398 кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення серед яких – 115 за ст. 305 КК України, з них – у 56 кримінальних провадженнях особам вручено повідомлення про підозру, і 44 кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2, 3 ст. 283 КПК України) з обвинувальним актом [4].

За 2023 рік було обліковано 39124 кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, серед яких – 145 за ст. 305 КК України, з них – у 74 кримінальних провадженнях особам вручено повідомлення про підозру, і 44 кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2, 3 ст. 283 КПК України) з обвинувальним актом [5].

У свою чергу, згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень у період 2022-2023 років за вчинення злочину, передбаченого ст. 305 КК України, було винесено 144 обвинувальні вироки [6].

Утім, не дивлячись на незначну кількість облікованих фактів контрабанди наркотиків та винесених обвинувальних вироків за ст. 305 КК України, латентність та суспільна небезпечність цього злочину є високою, як і загроза завдання шкоди здоров'ю населення від контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є очевидною. Тому, на нашу думку, основним безпосереднім об'єктом цього злочину є здоров'я населення.

Думки дослідників цього злочину щодо основного безпосереднього об'єкту різняться. Так, С.О. Сорока вважає, що основним безпосереднім об'єктом контрабанди наркотичних засобів є встановлений кримінальним законом порядок суспільних відносин у сфері охорони здоров'я населення, який порушується при незаконному переміщенні зазначених засобів через митний кордон України. Додатковим безпосереднім об'єктом є порядок суспільних відносин у сфері економічно-господарської діяльності держави [7, с. 78].

Іншої точки зору дотримується О.О. Козярук: основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 305 КК України, є порядок суспільних відносин у сфері економічно-господарської діяльності держави. Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів є встановлений кримінальним законом порядок суспільних відносин у сфері охорони здоров'я населення, який в окремих випадках може порушуватись при незаконному переміщенні зазначених засобів через митний кордон України [8, с. 24-25]. Наведена позиція є дискусійною, оскільки порядок суспільних відносин у сфері економічно-господарської діяль-

ності держави дійсно може бути під загрозою завдання шкоди від товарної контрабанди, але контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів навряд чи завдає шкоду указаним суспільним відносинам, адже йдеться про контрабанду предметів, які виключені з вільного цивільного обігу, тож їхнє переміщення через кордон, в принципі, не може відбуватися в законний спосіб та бути частиною економічно-господарської діяльності держави.

Предмет злочину, який розглядається, зазначений у диспозиції ст. 305 КК України, ним є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби. З урахуванням бланкетності диспозицій норм розділу XIII Особливої частини КК України для тлумачення зазначених предметів контрабанди слід звертатися до Закону України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори». Визначення фальсифікованих лікарських засобів наведено у Законі України від 4 квітня 1996 року № 123 «Про лікарські засоби».

Попри те, що предмет злочину викладений у множині, кримінально караним вважається діяння, предметом якого є лише один вид наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів.

Узагальнення кримінальних справ у 2009 році дозволило дійти висновків, що в Україні предметом злочину, передбаченого ст. 305 КК України, найчастіше виступають наркотичні засоби рослинного походження (марихуана, макова солома, опій, героїн (синтезований з опію або макової соломи), гашиш); серед психотропних речовин «лідирують» барбітал, діазепам, феназепам, тетразепам, реланіум, МДМА [9, с. 9].

У своєму дослідженні 2022 року О.О. Козярук зазначає, що першість серед предметів, які намагаються переправити через державний кордон посідає особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонений, – це канабіс, також його похідні – екстракт канабісу та смола канабісу, також до групи особливо небезпечних наркотичних засобів входить героїн, макова солома. До наркотичних засобів, обіг яких обмежено належить: кокаїн, бупренорфін, метадон, трамадол, субутекс, морфін. Серед особливо небезпечних психотропних речовин, обіг яких заборонено, поширення набув – MDMA (метилендіоксиметамфетамін). Інші психотропні речовини обіг яких обмежено: амфетамін, метамфетамін, фенозепам, фенобарбітал. Поміж прекурсорів фігурують: псевдоефідрин та калію перманганат [8, с. 71-72]. Як бачимо, тенденції щодо контрабанди канабісу, героїну, макової соломи, MDMA, фенозепаму є досить стійкими протягом десятиліть.

До декриміналізації у 2011 році товарної контрабанди склад злочину, передбачений ст. 305 КК України, традиційно розглядався як спеціальний щодо складу злочину, передбаченого ст. 201 КК України, що було обумовлено предметом і, відповідно, об'єктом злочину. Після скасування кримінальної відповідальності за контрабанду товарів і до її рекриміналізації Законом України від 09 грудня 2023 року № 3513-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» розглядати контрабанду наркотиків як спеціальний склад кримінального правопорушення щодо складу, описаного у ст. 201 було недоречним. Що ж стосується контрабанди товарів, відповідальність за вчинення якої передбачена ст. 201-3 КК України, то її можна розглядати як загальну норму щодо ст. 305 КК України.

Разом із цим, ми підтримуємо позицію дослідників щодо необхідності включення до предмету контрабанди, відповідальність за вчинення якої передбачена ст. 305 КК України, отруйних та сильнодіючих речовин, виключивши вказівку на них зі ст. 201 КК України [7, с. 95-96; 8, с. 73].

Об'єктивна сторона злочину, що розглядається, виражається в діях, які полягають у переміщенні наркотиків через митний кордон України. Під такими діями необхідно розуміти ввезення чи вивезення на митну територію України, транзит через територію України наркотиків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є місце його вчинення – митний кордон України та способи вчинення – поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Для тлумачення цих ознак об'єктивної сторони контрабанди до внесення змін до КК України Законом України від 09 грудня 2023 року № 3513-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» зверталися до положень Митного кодексу України. Так, відповідно до ст. 10 Митного кодексу України митним кордоном України є межі митної території України (останню становлять: територія

України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять митну територію України). Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України.

Переміщення предметів контрабанди через митний кордон України поза митним контролем це згідно зі ст. 482 Митного Кодексу України їхнє переміщення: 1) поза місцем розташування митного органу; 2) поза робочим часом, установленим для митного органу, і без виконання митних формальностей; 3) із незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу.

Переміщенням предметів контрабанди через митний кордон України з приховуванням від митного контролю відповідно до ст. 483 Митного Кодексу України охоплюються дії з переміщення наркотиків з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості [10].

Після внесення змін до ст. 201 КК України Законом України від 09 грудня 2023 року № 3513-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» у примітці цієї статті з'явилося законодавче тлумачення переміщення через митний кордон України та переміщення через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю. Так, під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди поза місцем розташування митного органу або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей або переміщення предметів контрабанди з незаконним звільненням від митного контролю.

Під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди з використанням спеціально виготовлених схованок (тайників) та інших засобів чи способів, що утруднюють їх виявлення, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням до митного органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять завідомо неправдиві відомості, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та якщо зазначені документи та відомості необхідні для визначення розміру належних до сплати митних платежів та/або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України.

Найбільш поширеними способами переміщення наркотиків з приховуванням від митного контролю визнані: приховування на собі або в особистих речах під час слідування пасажирським потягом, приховування в пасажирському купе потяга, приховування на собі або в особистих речах під час слідування автотранспортом. До основних способів переміщення наркотиків поза митним контролем належать: переміщення в легковому автотранспорті та на собі або в особистих речах при пішому перетинанні кордону [9, с. 10].

У свою чергу О.О. Козярук, аналізуючи вироки з 2015 по першу половину 2021 року, дійшла висновку, що найчастіше контрабанда наркотиків вчиняється на автомобільному транспорті, автобусним транспортом, за допомогою поштового зв'язку, авіа транспортом, залізничним транспортом, пішим ходом, паромним транспортом [8, с. 96].

Злочин, передбачений ст. 305 КК України, вважається закінченим з моменту фактичного незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України. При цьому, як свідчать

матеріали судової практики, незаконне переміщення може бути здійснене, наприклад, шляхом перевезення, перенесення, пересилання зазначених предметів через митний кордон.

Не дивлячись на позицію Пленуму Верховного Суду України, який у своїй постанові від 3 червня 2005 року № 8 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 8) «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» рекомендує кваліфікувати як замах на контрабанду випадки, коли предмети контрабанди виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду речей, транспорту або ж особистого огляду), суди при винесені вироків кваліфікують такі діяння як закінчений злочин [11].

Так, вироком Бориспільського міськрайонного суду Київської області особа_10 був засуджений за ч. 3 ст. 305, ч. 3 ст. 307 КК України, а саме: 19 липня 2021 року під час проходження митного контролю в зоні митного контролю залу «Приліт» терміналу ДПМА Бориспіль особа_10 обрав канал, позначений символами зеленого кольору «зелений коридор», тим самим, відповідно до ч. 5 ст. 366 МК України, заявивши про те, що переміщувані ним через митний кордон України товари не підлягають письмовому декларуванню, оподаткуванню митними платежами, не підпадають під встановлені законодавством заборони та обмеження щодо ввезення на митну територію України та засвідчив про факти, що мають юридичне значення.

На момент проходження митного контролю належним чином оформленої митної декларації особа_10 не надав, з приводу декларування до інспекторів митниці не звертався. Після неодноразових запитань про наявність у нього заборонених предметів та пропозиції добровільно видати такі предмети, керуючись вимогами ст. 340 МКУ, у відношенні особа_10 було проведено особистий огляд із залученням медичного працівника. Під час проведення особистого огляду особа_10 було повідомлено про наявність у нього в кишково-шлунковому тракті 90 капсул, заповнених порошкоподібною речовиною білого кольору, яка відповідно до результатів проведених судових експертиз, містить у своєму складі наркотичний засіб, обіг якого обмежено, кокаїн, загальною масою 712,99 г, що є особливо великим розміром [12].

Проаналізувавши судову практику застосування ст. 305 КК України, О.О. Козярук вважає за доцільне замах на вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів прирівняти до закінченого кримінального правопорушення, враховуючи те, що ступінь суспільної небезпеки від вчинених дій є однаковою [8, с. 192]. Схожої думки дотримується у своїх публікаціях Д.В. Бабіков [13].

З такою позицією можна частково погодитись. Дійсно, самі наркотики виступають загрозою здоров'ю населення, тому будь-яке поводження з ними тягне за собою кримінальну відповідальність, яка не повинна залежати від того, виявлене це діяння правоохоронними органами чи ні. Тому сам факт вчинення діяння, що полягає у приховуванні від митного контролю або намаганні оминути митний контроль свідчить про підвищену суспільну небезпечність суб'єкта і повинен тягнути за собою кримінальну відповідальність. Проте для цього не треба вносити жодних змін до кримінального законодавства, адже під терміном «переміщення», який використовується у диспозиції ст. 305 КК, можна розуміти як результат, так і процес, тому достатньо змінити підхід до застосування зазначеної кримінально-правової норми.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності (16 років).

Суб'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується умисною формою вини, але оскільки це злочин з формальним складом, то встановити вид умислу неможливо.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 305 КК України, є вчинення контрабанди наркотиків повторно, за попередньою змовою групою осіб, якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини, або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби у великих розмірах (ч. 2 ст. 305 КК України). Особливо кваліфікуючими ознаками контрабанди наркотиків є її вчинення організованою групою або якщо предметом цих дій були речовини в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 305 КК України). Для тлумачення ознак особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини слід звертатися до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року № 770, а задля визначення великого чи особливо великого розміру – до наказу МОЗ України від 01 серпня 2000 року № 188 «Про затвердження таблиць невеликих,

великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу».

До речі, кваліфікуюча ознака «ті самі дії, вчинені повторно» передбачена лише у ст. 305 КК України, в інших статтях КК України, де описана контрабанда інших предметів, зазначена така кваліфікуюча ознака як «та сама дія, вчинена … особою, раніше судимою за контрабанду».

У свою чергу, у ч. 3 примітки до ст. 201 КК України зазначено, що для цілей ст. ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4 КК України під особою, раніше судимою за контрабанду, слід розуміти особу, що має судимість за вчинення злочину, передбаченого ст. ст. 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 КК України. Як зазначалося раніше [14, с. 289], незрозумілою видається позиція законодавця щодо включення ст. 305 КК України до словосполучення «…яка має судимість за вчинення злочину, передбаченого статтями 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 цього Кодексу», адже у ст. 305 КК України зазначена лише така кваліфікуюча ознака, як повторність, якою не охоплюється вчинення контрабанди інших, ніж зазначено у ст. 305 КК України, предметів контрабанди. Більш послідовним кроком видається уніфікувати кваліфікуючи ознаки контрабанди у ст. 305 КК України шляхом включення такої кваліфікуючої ознаки як «особою, раніше судимою за контрабанду» або ж виключити у примітці до ст. 201 КК України з переліку статей вказівки на ст. 305 КК України.

Висновки. Наведена кримінально-правова характеристика контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів, аналіз судової практики та урахування позицій дослідників свідчать, що кримінально-правові норми, описані у ст. 305 КК України, в цілому можуть слугувати інструментом протидії незаконному обігу наркотиків. Напрямами вдосконалення цієї норми є розширення предмета злочину та уточнення кваліфікуючих ознак.

Список використаної літератури:

1. Стратегія забезпечення державної безпеки, затверджена указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377.
2. Поліцейські перекрили міжнародний канал контрабанди наркотиків: вилучено кокаїну на близько пів мільйона доларів. URL: https://mvs.gov.ua/news/policeiski-perekrili-miznarodnii-kanal-kontrabandi-narkotikiv-viluceno-kokayinu-na-blizko-piv-miliona-dolariv.
3. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text.
4. Єдиний Звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
5. Єдиний Звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: Єдиний Звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/.
7. Сорока С.О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: монографія. Львів: ЛьвДУВС. 2012. 228 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/455/1/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0%20%D0%A1.%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%20-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85.pdf.
8. Козярук О.О. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів за кримінальним правом України (ст. 305 КК України). Дис. на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький. 2022. 291 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=BhFY1SoO8woEpUDucfMvymCxpq8RfXxyf3ZfGCX4&temaSearch1=%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0+%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B2&typeSearch1=1&tab=small
9. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Х., 2009. – 20 с.
10. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3801.
11. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного суду України від 3 червня

2005 року № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05#Text.
12. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 18.01.2022 у судовому провадженні 1-кп/359/316/2022. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102584775.
13. Бабіков Д.В. Момент закінчення кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням предметів через митний кордон України: аналіз наукових позицій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2022. № 73. Ч. 2. С. 109–114.
14. Назимко Є.С., Данилевська Ю.О., Пономарьова Т.І. Рекриміналізація контрабанди в світлі законодавчих ініціатив. *Право та державне управління.* 2023. № 3. С. 285 – 290.

Danylevska Yu. O., Danylevskyi A. O. Criminal law characteristics of the crime under art. 305 of the cc of Ukraine

The article provides a criminal-legal description of the smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, falsified medicinal products as a crime against public health. The composition of the criminal offense provided for in Art. 305 of the Criminal Code of Ukraine, its qualifying features: repeated commission of drug smuggling by a group of persons, if the subject of smuggling was particularly dangerous narcotic drugs or psychotropic substances, or the specified substances in large quantities and especially qualifying features: drug smuggling committed by an organized group and especially a large amount of contraband narcotics, psychotropic substances, their analogues, precursors, falsified medicines. Attention is drawn to the legislator's inconsistency in applying such a qualifying sign of smuggling as «commitment by a person previously convicted of smuggling», which is provided for in all criminal law regulations on smuggling, except drug smuggling.

The most typical methods of drug smuggling are given, which include: hiding the drug on oneself or in a vehicle. Cannabis, heroin, and poppy straw are among the most common types of narcotics smuggled.

It is emphasized that the smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, falsified medicines is equal to the smuggling of cultural values, poisonous, powerful, explosive substances, radioactive materials, weapons or ammunition, parts of firearms, as well as special technical means of secretly obtaining information, timber or sawn timber of valuable and rare tree species, unprocessed timber, as well as other timber prohibited for export outside the customs territory of Ukraine, excise goods, are special regulations regarding smuggling of goods provided for in Art. 201-3 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal offense, crime, criminal-legal characteristics, smuggling, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors, falsified medicinal products, illegal drug trafficking.*

УДК 343. 36.126
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.39

Т. М. Радь
аспірантка кафедри кримінального права, процесу
та криміналістики
Київського університету
інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5777-3109

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 236 КК УКРАЇНИ

Питання, що відносяться до суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України (далі ст. 236 КК) важливі, особливо в даний час як для теорії кримінального права, так і для існуючої практики. Проте на фоні помітних успіхів у з'ясуванні теоретичних і методологічних питань такого елемента складу кримінального правопорушення як суб'єкт діяння порушення правил екологічної безпеки, ця проблема не знайшла свого належного дослідження. У роботі з'ясовуються загальні теоретичні та методологічні проблеми суб'єкта кримінального правопорушення.

Авторка досліджує проблему класифікації суб'єкта, існуючі точки зору на це важливе теоретичне, а отже і практичне питання. У статті пропонується власна позиція щодо класифікації суб'єкта кримінального правопорушення. З цією метою використовуються довідникові джерела для з'ясування понять «приватна особа» та «неслужбова особа» і пропонується їх визначення як суб'єктів кримінального правопорушення, в тому числі і передбачених ст. 236 КК. Крім того, для з'ясування цих суб'єктів використовуються категорії логіки стосовно повноти понять. Авторка розглядає існуючі погляди стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК, критично відноситься до них, указуючи на їх неповноту та пропонує своє вирішення цього питання. З цією метою звертається до чинних національних і міжнародних правових актів. На підставі дослідження пропонує визначення суб'єкта кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки.

Метою статті є дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК з врахуванням сучасних реалій на теренах України, а також формулювання на підставі дослідження поняття суб'єкта кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що авторка пропонує загальні теоретичні підходи, які стосуються суб'єкта кримінального правопорушення. Піддає критичному аналізу існуючі погляди в юридичній літературі щодо класифікації суб'єктів кримінальних правопорушень і вперше їх використовує для формулювання визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК. При цьому використовує для предмета свого дослідження оновлене законодавство про кримінальну відповідальність та міжнародно-правові акти.

Ключові слова: *суб'єкт кримінального правопорушення, порушення правил екологічної безпеки, приватна особа, неслужбова особа, спеціальний суб'єкт.*

Постановка проблеми. Питання, що відносяться до суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України (далі ст. 236 КК) важливі, особливо в даний час як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної практики. Проте на фоні помітних успіхів у з'ясуванні теоретичних і методологічних питань такого елемента складу кримінального правопорушення як суб'єкт діяння порушення правил екологічної безпеки, ця проблема не знайшла свого належного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: В.І. Антипов, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров,

© Радь Т. М., 2023

Л.Б. Ільковець, В.М. Комарницький, М.Й. Коржанський, О.В. Кришевич, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, В.С. Плугатир, В.Я. Тацій та ін. Проте, до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

– дослідити суб'єкт кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);

– провести критичний аналіз існуючих поглядів на суб'єкт кримінального правопорушення порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України).

Викладення основного матеріалу. Проблема суб'єктів кримінальних правопорушень (виконавців злочинів) і, зокрема проти навколишнього природного середовища, отримала певну теоретичну розробку в юридичній літературі [1, с. 194-237; 2, с. 1-30; 3, с. 1-304; 4, с. 932-934; 5, с. 128-133; 6, с. 186-204; 7, с.73-104; 8, с.69-98; 9, с. 96-129; 10, с. 92-116; 11, с. 127-145; 12, с. 99-106; 13, с.100-106]. Суб'єктом кримінальне право визнає фізичну, осудну особу, яка досягла до моменту вчинення кримінального правопорушення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочинного діяння і застосування покарання [1, с. 194-237]. Ці вимоги стосуються також і складів злочинів проти навколишнього природного середовища.

Слід звернути увагу на те, що проблема суб'єкта злочину (у нашому випадку суб'єкта кримінального правопорушення) достатньо тривалий проміжок часу була і зараз є дискусійною у теорії кримінального права. Слід сприйняти позицію законодавця, що «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність» (ч.1 ст. 18 КК) [14]. Має сенс думка, яка відображена в юридичній літературі, що «суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, яка досягла певного віку» [4, с. 932]. Не викликає заперечення твердження, що «особа фізична: зі стст. 6-8 КК випливає, що кримінальній відповідальності підлягають громадяни України, іноземці, особи без громадянства, тобто фізичні особи. Юридичні особи (підприємства, установи, організації; ін.) не можуть бути суб'єктами злочину» [4, с. 932]. На переконання професора В.Я. Тація є наступна думка, що «з приводу можливого визнання юридичних осіб суб'єктами злочину в юридичній літературі останнім часом йде активна дискусія» [4, с. 932]. Крім того, В.Я. Тацій переконаний, що «переважна більшість фахівців у галузі кримінального права, спираючись на вітчизняну правову традицію, рішуче заперечують проти встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, оскільки це неминуче призведе до деструкції основних засад кримінального права (зокрема, щодо осудності, вини, принципу особистої винної відповідальності) і потребуватиме докорінних змін усієї кримінально-правової системи України» [4, с. 932-933]. Історико-правовий аналіз законодавчого підходу до розуміння цього елемента складу кримінального правопорушення (суб'єкта кримінального правопорушення) все-таки дає підстави стверджувати, що вітчизняний КК завжди визнавав суб'єктом кримінального правопорушення виключно людину, зокрема до 1 вересня 2014р., коли вже й до юридичної особи можна застосовувати заходи кримінально-правового характеру за деякі кримінальні правопорушення [15,с.14]. Проте це надто важлива наукова проблема потребує окремого наукового дослідження, оскільки належної відповіді стосовно юридичної особи та її відповідальності ще не отримано.

У ч. 2 ст. 18 КК сформульовано наступне визначення спеціального суб'єкта: «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [14]. Також згідно ч. 3 ст. 18 КК «службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади чи місцеве самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом управління із спеціальним статусом повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, організації, судом або законом [14]. Крім того, відповідно до ч. 4 ст.18 КК «Службовими особами також визнаються посадові особи іноземм-

них держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [14].

Слід сприйняти думку В.Я. Тація, що «відповідно до ч. 1 ст. 18 та ч.1 ст. 19 КК осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта злочину. Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Здатність людини під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактично об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно-небезпечних наслідків) та їх соціальну значущість. Така спроможність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками, бо свідомість і воля завжди взаємопов'язані і тільки у своїй сукупності визначають характер поведінки в конкретній життєвій ситуації» [4, с.933]. Не викликає сумнівів думка, яка має місце в юридичній літературі, що «відповідно до ч. 1 ст. 22 КК кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилось 16 років. Натомість особи, які досягли 14 років до моменту вчинення злочину, притягуються до кримінальної відповідальності за вичерпний перелік злочинів, який передбачений ч.2 ст. 22 КК…» [16, С.76].

Усе викладене вище дає нам змогу стверджувати, що відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до такої особи відповідного покарання. Ці вимоги стосуються також і кримінальних правопорушень, передбачених ст. 236 КК.

Належне вирішення проблеми суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК, стає неможливим без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта цього кримінального правопорушення та дискусійних питань вчення про суб'єкт кримінального правопорушення. Важливо погодитися з твердженням, яке має місце в існуючих працях, що «термін «методологія» в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання» [17, с. 365-367]. Натомість у вузькому розумінні цього слова «під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики» [18, с. 13-14]. У контексті з означеного вище, можна стверджувати, що формування низки методологічних основ учення про суб'єкт кримінального правопорушення відносяться до теорії і кримінально-правових поглядів І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І.Г. Фіхте, які мали значний вплив на розвиток правової думки в Україні. Слід погодитися з думкою Т.М. Приходько, що «необхідні передумови для переходу від метафізичного матеріалу до діалектичного були підготовлені вченням Канта і Гегеля» [19,с. 105]. На переконання цієї науковиці «особливої уваги заслуговують дослідження теоретичних поглядів Канта і позицій його філософського розуміння злочину і особи, яка його вчинила» [19, с. 105]. За концепцією суб'єкта І. Канта зазначається, що «уявлення про свободу волі, яка є повністю незалежною від розуміння чуттєвого світу… є основою кримінально-правових поглядів… будь-яке умисне порушення пов'язано з визнанням його в якості злочину. При цьому суб'єкт злочину як фізична особа, має свободу волі, яка розглядається і оцінюється…як бажання» [20]. Натомість як вірно стверджує Т.М. Приходько, що «злочин на думку Гегеля, є виявом волі окремої особи, злочинець розуміється як не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права, який підлягає покаранню у відповідності до вчиненого злочину» [19, с.106].

Нам уявляється, що поглиблюватися у подальші філософські погляди є дослідженням окремої наукової роботи. Ми лише показали, що проблема суб'єкта надто складна проблема. Тому ми зосередимося на суб'єкті кримінального правопорушення, порушення правил екологічної безпеки (за ст. 236 КК). У той же час ми зупинимося лише на окремих питаннях перед тим, як перейти до дослідження суб'єкта кримінального правопорушення,

передбаченого ст. 236 КК. Зокрема, важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта кримінального правопорушення і, зокрема, досліджуваного нами, є вік кримінальної відповідальності. Деякі складнощі цієї проблеми, на наше переконання, полягають в тому, що вона пов'язана не тільки з природними, біологічними, географічними, але й із соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. Так, загальна кримінальна відповідальність за чинним КК наступає з 16 років, хоча на практиці і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно. Проте слід погодитися з думкою В.К. Матвійчука , що «за деякі злочини, не оговорені в законі, кримінальна відповідальність може наставати з 18 років або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт злочину. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в кримінальному законі конкретний перелік норм, що передбачають настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років» [21, с. 204]. Крім того, стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, зазвичай існує проблема і його класифікації. Одні автори заявляють, що такими можуть бути як приватні, так і службові особи. Інші запевняють, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи. Крім того, існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи. Також в теорії кримінального права суб'єкти кримінальних правопорушень також класифікуються на загальні і спеціальні суб'єкти.

Становище, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта кримінального правопорушення і, зокрема, передбаченого ст. 236 КК. Скористаємося з цією метою термінологією, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Зокрема В.Я. Тацій та ін. при визначенні суб'єкта кримінального правопорушення, що стосується конкретних діянь, використовують термін «приватна особа» [22,с. 135]. Ми приєднуємося до позицій, яка має місце в юридичній літературі, що «поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати» [21, с. 70]. Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» слово «приватний» означає «який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий//… Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який немає офіційного значення… виконується поза державною службою… який не перебував на державній службі… Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державної служби…» [23, с. 926]. З існуючого тлумачення терміна «приватний» у названому словнику, неможливо визначити ознаки приватної особи. Для цього необхідно скористатися приписами, наведеними в чинному законодавстві про кримінальну відповідальність (ст. 364 КК), як це роблять автори у своїх працях, а саме: «ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що наводяться в юридичній літературі. Порівнюючи вказані ознаки й правові наслідки, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміну «приватна», наведених у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта кримінального правопорушення» [21, с. 194-200]. Крім того, важливо погодитися з думкою, що «визначення й обґрунтування ознак суб'єкта злочину необхідно проводити через діяльність і функції суб'єкта» [24, с. 70-71]. Натомість стосовно службових осіб, які дають вказівку на вчинення кримінального правопорушення або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно зі ст. 364 КК відноситься «до здійснення постійно чи тимчасово, чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється уповноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи уповноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо» [25, с.79]. Суть однієї функції «виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [26, с.491-495]. Натомість друга охоплює «коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін.» [26, ст. 495]. Важливо погодитися з твердженням,

що «у частини суб'єктів, функції та статус службової особи відсутні, а тому неможливо дати всебічний об'єктивне визначення суб'єкта кримінального правопорушення (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину» [27, с.80]. У цьому контексті слід поводитися з думкою, такими є: «1) виробничі функцій, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність юридичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцію або іншими нормативно відомчими актами» [27, с. 62-71].

Ми сприймаємо думку, яка є в юридичній літературі, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відноситься до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично вірно розглядати конкретні системи в конкретних умовах (тобто в системі досліджуваних суспільних відносин)» [27, с.63].

Не сприйнятливою є позиція, коли йдеться про «використання терміну «громадянин» в поєднанні зі службовими особами, як складових суб'єкта злочину, оскільки таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину приводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину» [21, с. 93]. Також поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як справедливо стверджує С.Б. Гавриш «для злочинів проти довкілля дійсно недостатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта» [28, с.484].

Маючи теоретико-методологічні дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, перейдемо до з'ясування суб'єкта діяння, передбаченого ст. 236 КК. Дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК почнемо з існуючих поглядів на цей суб'єкт, який в існуючих публікаціях є дискусійним: 1) О.О. Дудоров та В.М. Комарницький стверджують, що «суб'єкт цього злочину спеціальний, а саме особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримуватись відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки.

Така особа може бути суб'єктом злочину, якщо вона займається господарською діяльністю як фізична особа – підприємець або у випадку екологічних аварій і катастроф, які склалися з її вини. Відповідно до п. 3 ППВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17 у випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії, за наявності підстав, мають кваліфікуватися також за відповідними нормами, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності» [29, с. 360]; 2) В.І. Антипов заявляє, що «суб'єктом цього злочину можуть бути працівники організацій, на яких діючими інструкціями або правилами, відповідними розпорядженнями або у зв'язку з їх службовим становищем покладена відповідальність за додержання порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки. Дії службових осіб, які допустили внаслідок зловживання владою чи службовим становищем або через службову недбалість порушення правил екологічної безпеки, коли при цьому спричинено тяжкі наслідки, охоплюється ст. 236 КК і додаткової кваліфікації за стст. 364 і 367 КК не потребують» [30, с.525]. 3) М.Й. Коржанський переконує, що «відповідальними за порушення правил екологічної безпеки є особи, на яких покладено обов'язки дотримання правил екологічної безпеки і які досягли віку шістнадцяти років» [31, с. 398]; 4) Л.Б. Ільковець запевняє, що «суб'єктом злочинів проти довкілля є здебільшого службові особи, а також працівники підприємств, установ і організацій, на яких покладені певні обов'язки: проведення екологічної експертизи, врахування в роботі висновків екологічної експертизи, визначення екологічних нормативів, у тому числі визначених у дозволах на використання природних ресурсів та забруднення довкілля.

У випадках, передбачених коментованою статтею, фізична особа може бути суб'єктом злочину, якщо вона займається підприємницькою діяльністю без реєстрації юридичної особи, або у випадках екологічних аварії і катастроф, які сталися з її вини. Наприклад, якщо з вини громадянина С., який придбав приміщення заводу і розпочав діяльність, сталося так, що відходи попереднього виробництва забруднили підземні води і це призвело до загибелі і захворювання людей, то такий громадянин має бути притягнути до кримінальної відповідальності» [32, с. 412]. Крім того, ця ж науковиця в доповненнях зазначає, що «суб'єктом злочину проти довкілля є фізична осудна особа, яка досягла

16-річного віку. А у випадках умисного знищення чи пошкодження природних ресурсів, що перебувають у чужій власності, якщо це не привело до наслідків, передбачених статтями розділом VIII чинного Кодексу «Злочини проти довкілля», відповідальність згідно зі ст. 194 , 347 , 352 , 378 наступає з 14 років» [32, с. 412]; 5) С.Б. Гавриш стверджує, що суб'єктом цього злочину є службова особа, відповідальна за проведення екологічної експертизи, а так само за порушення вказаних правил проектування, будівництва, експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів» [33, с.267]; 6) О.В. Кришевич, В.С. Плугатир дотримуються думки, що «суб'єкт цього злочину – спеціальний, а саме особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримуватись відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки. Така особа може бути суб'єктом злочину, якщо вона займається господарською діяльністю як фізична особа – підприємець або у випадках екологічних аварій і катастроф, які склалися з її вини. Відповідно до п. 3 ППВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17 у випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії, за наявності підстав, мають кваліфікуватися також за відповідними нормами, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності» [34, с. 543].

Перш за все, при аналізі поглядів авторів на суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК необхідно виділити позитивні положення. Так ,О.О. Дудоров і В.М. Комарницький правильно зазначають, що «суб'єкт цього злочину спеціальний, а саме особа, на яку покладено правовий обов'язок дотримуватися відповідних приписів законодавства з правил екологічної безпеки. Це може бути особа, яка займається господарської діяльністю як фізична особа – підприємець або у випадках екологічних аварій і катастроф, які сталися з її вини і службові особи [див. п.3 ППВСУ від 10.12.2004 р № 17] [29, с. 360]. Не викликає заперечення позиція М.Й. Коржанського, що «відповідальні за порушення правил екологічної безпеки є особи, на яких покладено обов'язок дотримання правил екологічної безпеки і які досягли віку 16 років» [31, с. 398]. Слід погодитися з думкою Л.Б. Ільковець, що «суб'єктом злочину проти довкілля є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку.» [32, с. 412]. Подібної позиції стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК, дотримуються О.В. Кришевич, В.С. Плугатир О.О. Дудоров, В.М. Комарницький [34, с. 543; 29, с. 360]. Натомість до дискусійних (негативних) положень стосовно суб'єкта кримінального правопорушення слід віднести наступне в поглядах авторів: 1) О.О. Дудоров, та В.М. Комарницький, В.І. Антипов, Л.Б. Ільковець, С.Б. Гавриш послуговуюся застарілою редакцією ст. 236 КК. Частково це стосується О.В. Кришевич та В.С. Плугатиря, коли вони ведуть мову про державну екологічну експертизу [34, с. 543].

На наше переконання, для того щоб належним чином визначитися з суб'єктом кримінального правопорушення потрібно розуміти, що в ст. 236 КК йдеться про такі діяння як: «1) порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля; 2) порушення правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило…» і далі за текстом. Тому для першої форми кримінального правопорушення з метою з'ясування суб'єкта цього діяння необхідно звернутися до Закону України від 23.05.2017р. № 2059-VIII «Про оцінку впливу на довкілля» [35]. Виходячи з приписів ч. 3 ст. 2 цього Закону «суб'єктами оцінки впливу на довкілля є суб'єкти господарювання, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які є замовниками планової діяльності і для цілей цього Закону прирівнюються до суб'єктів господарювання (далі суб'єкт господарювання.)…» [35]. За п. 3 ч. 1 ст. 1 цього Закону, планова діяльність – планова господарська діяльність, що включає будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, перепрофілювання, ліквідацію…об'єктів, інше втручання в природне середовище…» [35]. Отже, суб'єкти господарювання, які порушують порядок здійснення оцінки впливу на довкілля в супереч положенням ст. 2 цього Закону, а також стосовно сфери застосування оцінки впливу на довкілля (за ст. 3 цього Закону) своїми діяннями, що призвели до наслідків, передбачених в диспозиції ст. 236 КК, підлягають кримінальній відповідальності. Тобто, тут суб'єкт – спеціальний, це може бути як фізична особа – підприємець або службова особа суб'єкта господарювання.

Стосовно такої форми прояву цього ж кримінального правопорушення, то це – порушення

правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів. Таким чином, суб'єктами кримінального правопорушення можуть бути суб'єкти господарювання, при діяннях яких порушуються правила екологічної безпеки, які призводять до наслідків зазначених у ст. 236 КК.

Висновки. Таким чином суб'єктом цього злочину можуть бути лише особи, на яких покладено правовий обов'язок дотримуватись відповідних приписів законодавства – це службові особи підприємств, установ, і організацій, які відповідають за діяння, передбачені в цій статті і порушують правила екологічної безпеки, що сформульовані в чинному екологічному законодавстві, яке стосується цієї сфери.

Список використаної літератури:

1. Матвійчук В.К. Суб'єктивні ознаки складів злочину проти навколишнього природного середовища. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. К. : Національна академія управління, 2011. с.194-237.
2. Розенко В.І., Матвійчук В.К. Суб'єкт злочину. Лекція. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 2004. 36 с.
3. Свєтлов О.Я. Відповідальність за службові злочини. Київ : Наукова думка, 1978. 304 с.
4. Тацій В.Я. Суб'єкт злочину. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17. Кримінальне право / редкол: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук. України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАМ України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 932-934.
5. Харь І.О. Суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди : зарубіжний досвід. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : юридичні науки. 2023. № 3 Том 34 (73). С. 128-133. DOI https:doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.22 URL : http://surl.li/ollwc
6. Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Юридична Наука*. № 1. 2018. С. 186-204. URL : http://surl.li/elimz
7. Харь І.О. Суб'єкт злочинів у сфері господарської діяльності, передбачених статтями 211 – 212, 212-1, 213, 216, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224,227,229,231-232, 232-1, 232-2, 233 Кримінального кодексу України. *Юридична Наука*. № 11. 2016. С. 73-104. URL : http://surl.li/elith
8. Харь І.О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти власності. *Юридична Наука*. № 9. 2016. С. 69-98. URL : http://surl.li/eliul
9. Харь І.О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. *Юридична Наука*. № 8. 2016. С. 96-129. URL : http://surl.li/elius
10. Харь І.О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи за КК України. *Юридична Наука* № 7 2016. С. 92-116. URL : http://surl.li/elivd
11. Харь І.О. Теоретичні і прикладні проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. *Юридична Наука* № 3. 2016. С. 127-145. URL : http://surl.li/elixo
12. Харь І.О. Посадова особа: теоретичні та прикладні проблеми. *Юридична наука.* № 8. 2014. С.99-106. URL : http://surl.li/eliyt
13. Харь І.О. Необхідна сучасна концепція суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. Юридична Наука. № 3. 2014. С. 100-106. URL : http://surl.li/elizg
14. Кримінальний кодекс України: Кодекс, Закон від 05 квітня 2001 р. № 2341- III (в редакції на 16.10.2020 р.) URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
15. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra. Юридична газета. № 24, 12 травня. 2013. 1.4 – 9.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум: Навч. посібник / І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін.; за заг. ред. Матвійчука В.К. К. : КНТ, 2006. 432 с.
17. *Філософія права* / За ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
18. Шем'яков О.П. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України (Загальна частина) / Хохлова І.В., Шем'яков О.П. : Навч. посібник. Кив: Центр навчальної літератури, 2006. С. 86-95.
19. Приходько Т.М. Суб'єкт злочину : філософсько-правовий аспект. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасний стан кримінального законодавства України: шляхи реформування». 1 березня 2018 р. Ірпінь: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. с.105-108.
20. Концепція суб'єкта в філософській системі Канта. URL:https://studoped:a.ru/3 174752. kontseptsiva-sub-ekta-v-filosofskoy-sistemekanta.html
21. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія]. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.
22. Тацій В.Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти/ [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К. – Х. : 2001. С.130-141.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : «Перун», 2005. 1728 с.

24. Матвійчук В.К. Кримінально-правова боротьба органів внутрішніх справ зі злочинним забрудненням водних об'єктів : Навч. посібник. Київ : НД і РДВ Української академії внутрішніх справ, 1992. 79 с.
25. Попов М.Й., Харитонов С.О. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. Т. 2 : Особлива частина / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид. допов. Харків : Право, 2013 / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. С. 782-840.
26. Мельник М.І. Злочини у сфері службової діяльності Кримінальне право України. Особлива частина : Підруч. / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.] ; за ред. М.І. Мельникова, В.А. Клименка. Київ : 2004. С. 491-513.
27. Матвейчук В.К. Уточнення поняття суб'єкта екологічних злочинів на етапі розвитку нашого суспільства та держави. Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : 1992. С. 62-64.
28. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона природного середовища України. Проблеми теорії і розвитку законодавства. Харків: Основа, 1994. 640 с.
29. Дудоров О.О., Комарницький В.М. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид. К. : «ВД «Дакор», 2013. С. 355-393.
30. Антипов В.І. Коментар до статті 236-246 КК. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. ; за ред. С.С. Яценка. К. : А.С.К., 2002. С. 521-554.
31. Коржанський М.Й. *Науковий* коментар Кримінального кодексу України. К. : Атіла, Академія, Ельга-Н., 2001. 656 С.
32. Ільковець Л.Б. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончеренка В.Г. К. : «ФОРУМ», 2001. С. 407-452.
33. Гавриш С.Б. Злочини проти довкілля (§ 1-4). Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид. переробл. і доп. Х. : Право, 2015. с. 266-278.
34. Кришевич О.В., Плугатир В.С. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченка, В.В. Чернея, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 539-587
35. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059- VIII. URL : http://surl.li/hktaz

Rad T. M. Theoretical and methodological issues of studying the subject of a criminal offence under art. 236 of the criminal code of Ukraine

The issues related to the subject of a criminal offence under Article 236 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – Article 236 of the CC) are important, especially at present, both for the theory of criminal law and for the existing practice. However, against the background of significant progress in clarifying the theoretical and methodological issues of such an element of a criminal offence as the subject of an act of violation of environmental safety rules, this issue has not been properly studied. The article examines the general theoretical and methodological issues of the subject of a criminal offence.

The author examines the problem of classification of the subject, the existing points of view on this important theoretical and, consequently, practical issue. The article offers the author's own position on the classification of the subject of a criminal offence. For this purpose, the author uses reference sources to clarify the concepts of "private person" and "non-official person" and proposes to define them as subjects of a criminal offence, including those under Article 236 of the CC. In addition, to clarify these subjects, the author uses the categories of logic regarding the completeness of concepts. The author examines the existing views on the subject of a criminal offence under Article 236 of the CC, is critical of them, pointing out their incompleteness, and offers her own solution to this issue. For this purpose, the author refers to the current national and international legal acts. Based on the study, the author proposes to define the subject of the criminal offence of violation of environmental safety rules.

The purpose of the article is to study the subject of a criminal offence under Art. 236 of the CC with due regard for the current realities in Ukraine, and also to formulate, based on the study, the concept of the subject of a criminal offence of violation of environmental safety rules.

The scientific novelty of the work is that the author proposes general theoretical approaches relating to the subject of a criminal offence. The author critically analyses the existing views in the legal literature on the classification of subjects of criminal offences and for the first time uses them to formulate the definition of the subject of a criminal offence under Article 236 of the CC. At the same time, the author uses the updated legislation on criminal liability and international legal acts as the subject of his research.

Key words: *subject of a criminal offence, violation of environmental safety rules, private person, non-official person, special subject.*

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.40

С. В. Тищенко
старший слідчий головного слідчого управління
Державного бюро розслідувань

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПРОКУРОРА ТА СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто особливості взаємодії прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування з урахуванням притаманних їм процесуальних функцій. Наголошено на відмінності прокурорського нагляду та судового контролю в розрізі забезпечення належного дотримання прав, свобод і законних інтересів людини в кримінальному провадженні. Зазначено, що прокурорський нагляд спрямований на сторону обвинувачення для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності досудового розслідування, а судовий контроль покликаний забезпечити реалізацію конституційних функцій судової влади, не пов'язаних з відправленням правосуддя, щодо недопущення порушення чи безпідставного обмеження основоположних прав і свобод людини. Вказано, що наявні відмінності правової природи судового контролю та прокурорського нагляду в частині забезпечення законності досудового розслідування зумовили необхідність існування налагодженої і законодавчо визначеної процесуальної взаємодії прокурора та слідчого судді. Проте на практиці така взаємодія не є досконалою, оскільки виникає низка питань, пов'язаних із пасивною діяльністю прокурора. Низький рівень ініціативності прокурора призводить до неспроможності аргументувати достатність підстав для проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі й запобіжних заходів. При цьому відмічено, що слідчий суддя в межах такої «взаємодії» зазвичай стає на бік сторони обвинувачення, що негативно впливає на забезпечення прав і свобод і людини. Окрім того, наявні в кримінальному процесуальному законі вимоги щодо організації взаємодії прокурора та слідчого судді здебільшого є формалізованими та потребують спрощення, якщо вони безпосередньо не пов'язані з обмеженням прав і свобод людини.

Ключові слова: *взаємодія; досудове розслідування; нагляд прокурора; сторона обвинувачення; слідчий суддя; судовий контроль; повноваження; процесуальні функції; права людини; прокурор.*

Постановка проблеми. Конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України), а також побудова кримінального судочинства на принципі змагальності сторін (ст. 22 КПК України) обумовили зміщення акцентів у діяльності правоохоронних органів з внутрішньовідомчих інтересів у бік захисту прав людини, чітко розмежувавши функції прокурора та суду при здійсненні нагляду / контролю за досудовим розслідуванням з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. В державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини при здійсненні кримінального переслідування (обвинувачення) саме судовий захист відіграє визначальну роль для стримування свавілля виконавчої влади та захисту від необґрунтованого обмеження гарантованих державою прав людини.

Реформування кримінального судочинства в частині розширення судового контролю за прийняттям процесуальних рішень, пов'язаними з обмеженням конституційних прав і свобод людини (насамперед на стадії досудового розслідування) значно підвищило ефективність виконання завдань кримінального провадження. Однак в практичній площині під час взаємодії прокурора як представника сторони обвинувачення зі слідчим суддею нерідко виникає змішування процесуальних функцій, коли останній належним чином не звертає увагу на законність та повноту викладених підстав поданих (погоджених) прокурором клопотань, а співпрацює з ним шляхом «доопрацювання» позиції сторони обвинувачення, обґрунтовуючи замість прокурора необхідність проведення тих чи інших процесуальних дій або застосування певних заходів забезпечення кримінального

© Тищенко С. В., 2023

провадження. В такому випадку слідчий суддя виходить за межі повноважень судової гілки влади та набуває функцій сторони обвинувачення, чим фактично порушує європейський стандарт права людини на справедливий суд, що полягає у безсторонності, неупередженості та незалежності судового розгляду (ст. 6 ЄКПЛ). Зазначене обумовлює необхідність здійснення подальших наукових досліджень щодо вдосконалення взаємодії прокурора та слідчого судді з метою узгодження процесуальних функцій цих суб'єктів кримінального провадження, що сприятиме дотриманню процесуальних гарантій прав і свобод людини на досудовому розслідуванні.

Стан дослідження проблеми. В теорії кримінального процесу проблеми взаємодії суб'єктів кримінального провадження зазвичай розглядаються односторонньо, а саме як взаємодія органів досудового розслідування між собою. Цьому питанню приділено значну увагу таких вітчизняних науковців як М. І. Бортуна, О. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, О. В. Линника, Л. М. Лобойка, Т. О. Лоскутова, М. М. Михеєнка, Д. П. Письменного, В. Я. Тація, О. М. Толочко, Л. Д. Удалової, О. О. Юхно та інших фахівців. Однак особливості процесуальної взаємодії прокурора зі слідчим суддею як сторін кримінального судочинства, повноваження яких покликані здійснювати нагляд за додержанням законності під час досудового розслідування, залишаються дискусійними. Тому для забезпечення ефективного виконання покладених на них повноважень вбачається необхідним дослідження питання щодо зміни усталених підходів до їх взаємодії у напрямку спрощення формалізованих процедур, які не пов'язані з порушенням прав і свобод людини. Це обумовлює актуальність теми поставленої у заголовок статті.

Метою статті є дослідження особливостей взаємодії прокурора та слідчого судді на досудовому розслідуванні. Досягнення цієї мети здійснюватиметься з урахуванням процесуальних функції прокурора та слідчого судді, а також приписів кримінального процесуального законодавства та ризиків порушення прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Прокурорський нагляд та судовий контроль у кримінальному провадженні є важливими елементами державного механізму гарантування прав і свобод людини, передбаченого чинним кримінальним процесуальним законодавством. Однак їхня спільна зовнішня (формальна) спрямованість не означає тотожності процесуальних повноважень прокурора та слідчого судді, останні виконують різні функції у кримінальному процесі. Прокурор зі слідчим суддею є представниками різних гілок влади, що виконують покладені на них функції держави в межах своєї кримінальної процесуальної компетенції. Якщо на прокурора покладено процесуальну функцію обвинувачення, то до слідчого судді взагалі висуваються вимоги щодо незалежності, об'єктивності й неупередженості у прийнятті рішень. Таке розмежування має на меті усунути будь-який взаємовплив у процесі процесуальної взаємодії та застерегти від змішування процесуальних функцій сторони обвинувачення та слідчого судді.

В юридичній літературі зазначається, що прокурорське процесуальне керівництво є формою прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України). Здійснення такого нагляду забезпечує професійне, ефективне та, найголовніше, законне виконання завдань, що виникають у процесі встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення [1, с. 42]. Разом з тим процесуальне керівництво за діяльністю органами досудового розслідування є правовим методом здійснення функції кримінального переслідування. Тому прокурорський нагляд за додержанням законів необхідно розглядати як такий, що спрямований на сторону обвинувачення для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності у процесі розкриття і розслідування кримінальних правопорушень.

Водночас судовий контроль, здійснюваний слідчим суддею, передбачає не лише забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, але й санкціонування рішень, пов'язаних з їх обмеженням (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України). В теорії кримінального процесу під судовим контролем розуміють систему передбачених процесуальним законом засобів, спрямованих на реалізацію конституційних функцій судової влади, не пов'язаних з відправленням правосуддя, щодо недопущення необґрунтованого обмеження прав людини у кримінальному провадженні та їх негайного, беззаперечного поновлення у разі порушення службовими особами органів досудового розслідування або прокурором [2, с. 21]. Слідчий суддя здійснює судовий контроль за діяльністю сторони обвинувачення, що залежить від ініціативної діяльності прокурора

під час досудового розслідування, зокрема у випадках подання (погодження) клопотань про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також за необхідності застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що створює підстави для перевірки слідчим суддею суворого дотримання законності та достатньої обґрунтованості в рішеннях, діях чи бездіяльності прокурора.

У порівняні правової природи судового контролю та прокурорського нагляду, для останнього характерна постійність і всеосяжність, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурору надано доволі широкий перелік можливостей щодо прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих (розшукових) дій з метою кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. В свою чергу судовий контроль має тимчасовий характер і здійснюється періодично за наявності випадків, коли вирішуються питання щодо надання дозволу на проведення ініційованих прокурором слідчих (розшукових) дій або вжиття заходів забезпечення кримінального провадження [3, с. 145]. Такі відмінності між повноваженнями прокурора та слідчого судді насамперед викликані специфікою покладених на них функцій у кримінальному провадженні, а в розрізі забезпечення законності досудового розслідування обумовлюють необхідність ведення налагодженої і законодавчо унормованої спільної діяльності у формі процесуальної взаємодії. КПК України передбачає доволі значний обсяг слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжних заходів, які потребують від прокурора подачу (або погодження) клопотань та отримання відповідного дозволу слідчого судді.

У загальному розумінні зміст будь-якої взаємодії зводиться до обміну інформацією для вирішення практичних завдань [4, с. 369]. При цьому на стадіях кримінального провадження поняття взаємодії варто розглядати як відповідний напрям діяльності, що ґрунтується на законі й здійснюється шляхом комунікативності та ефективного використання повноважень, методів і форм, характерних для органів прокуратури та слідчого судді, з метою розслідування злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні [5, с. 53]. Особливості взаємодії прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування визначаються не лише визначеним процесуальним статусом, а й напрямом і завданнями їх діяльності [6, с. 95].

Разом з тим, на практиці не є винятком ситуації, коли діяльність прокурора щодо здійснення процесуального нагляду набуває пасивної форми, що має прояв у необґрунтованості прийнятого процесуального рішення та неспроможності надати достатні підстави для проведення слідчих (розшукових) дій (обшуку, слідчого експерименту, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи тощо), негласних слідчих (розшукових) дій (накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж тощо) чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження (приводу, накладення арешту на майно та інші). Оскільки прокурор уповноважений доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування та погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій [7], його ініціативність і безпосередня участь при прийнятті процесуальних рішень різко зменшується. Тобто виконуючи роль спеціального суб'єкта погодження, прокурор втрачає необхідність самостійно готувати відповідні клопотання до слідчого судді, обмежуючись тим, що складається і подається йому на погодження слідчим. У зв'язку з цим прокурором може не проводитись належна перевірка клопотань на предмет достатньої аргументованості позиції щодо необхідності проведення тих чи інших процесуальних дій або застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження [8, с. 257]. Подекуди замість змістовного викладення обставин кримінального провадження та подання доказів щодо обставин, на які сторона обвинувачення посилається для переконання слідчого судді у необхідності задоволення поданого клопотання, прокурор займає формальну позицію, яка звужується до оперування загальними положеннями КПК України, але щодо конкретного кримінального провадження [9, с. 13]. Зазначене не призводить і не може призвести до ефективної взаємодії прокурора та слідчого судді, так як відсторонення прокурора від процесуального керівництва та здійснення нагляду за дотриманням законності органами досудового розслідування викликає потребу у слідчого судді усунути наявні прогалини замість нього, що

призводить до підміни процесуальних функцій цих суб'єктів кримінального провадження.

Наприклад, подаючи клопотання про накладення арешту на майно, крім формальних відомостей про перелік і вид майна, що належить арештувати, прокурор повинен зазначати підстави, мету та детальне обґрунтування, яке виправдовує такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні про арешт майна (ст. 171 КПК України) [7]. Проте поширеною є практика, коли слідчий суддя задовольняє таке клопотання, адже самостійно знаходить відповідне обґрунтування та виправдовує накладення арешту на майно наявністю одних із ризиків, передбачених ч. 1 ст. 170 КПК України замість прокурора.

Іншим прикладом є подання клопотання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Прокурор, погоджуючи або подаючи клопотання про проведення обшуку, серед загальних відомостей (найменування кримінального провадження, короткий виклад обставин кримінального правопорушення тощо) має звернути увагу на достатність підстав для обшуку та наявність ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням (ч. 3 ст. 234 КПК України). Також до клопотання мають бути додані інші матеріали, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи цього клопотання [10, с. 165]. За відсутності таких відомостей слідчий суддя повинен відмовити у задоволенні клопотання про обшук. Але в межах «взаємодії» слідчий суддя «допрацьовує» за прокурора відсутні аргументи, необхідні для отримання дозволу на проведення такого обшуку, що не сприяє захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного та інших осіб. Замість того, щоб гарантувати права людини та захищати їх від свавілля органу досудового розслідування, слідчий суддя стає на бік сторони обвинувачення, виконуючи функцію кримінального переслідування.

Наведені негативні приклади взаємодії прокурора та слідчого судді пов'язані з підміною процесуальних функцій обвинувачення та судового контролю під час перевірки законності обмеження прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому розслідуванні. При таких ситуаціях не можна вести мову про взаємодію між прокурором та слідчим суддею, що ґрунтується на загальній засаді змагальності, що передбачає об'єктивність, безсторонність та неупередженість слідчого судді.

Варто зазначити, що підміна процесуальних функцій прокурора та слідчого судді під час їхньої взаємодії не єдине питання, що потребує вдосконалення при реалізації процесуальної взаємодії прокурора та слідчого судді. Положення чинного кримінального процесуального закону містять низку суто формальних вимог, які гальмують здійснення швидкої та ефективної взаємодії. Зокрема, приписами кримінального процесуального закону передбачений досить складний та громіздкий механізм процесуального документообігу між прокурором та слідчим суддею під час їхньої взаємодії на стадії досудового розслідування. Норми КПК України вимагають від прокурора складання або погодження досить складного за формою клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, застосування заходу забезпечення кримінального провадження, запобіжного заходу. Дотримання вказаних формальних процесуальних вимог передбачає досить затратний за часом та ресурсами процес підготовки відповідного клопотання та звернення з останнім до слідчого судді. При цьому подача клопотання відбувається виключно у паперовій формі, з подальшою реєстрацією у суді, організаційним розподілом на конкретного слідчого судді та призначенням до судового розгляду.

Наявність такої регламентованості дій прокурора щодо подачі (погодження) клопотання до слідчого судді ускладнює процес комунікації, хоча на обмеження прав і свобод людини передбачені дії не впливають, адже мають суто процедурний характер. В цьому плані, як справедливо наголошує Т. О. Лоскутов, детальне регулювання відносин між органами кримінального судочинства є зайвим через відсутність можливості впливати на обмеження процесуальних прав людини. В іншому випадку процесуальна форма, яка є гарантією дотримання процесуальних прав, переходить у формалізм, створюючи перепони на шляху до здійснення захисту кримінальних прав [11, с. 173]. Надмірна конкретизація організаційних питань, що повсякчас виникають у взаємодії прокурора та слідчого судді лише зменшує свободу розсуду щодо обмеження процесуальних прав [12, с. 178]. За такого підходу організаційна частина взаємодії має спрощуватись у бік діджиталізації, що сприятиме зменшенню тяганини низки процедур, пов'язаних з паперовим обігом документів, а також буде логічним доповненням тих механізмів, що вже використовуються у судовій сис-

темі [13, с. 94].

При цьому необхідно зважати, що вирішуючи питання про організацію швидкої взаємодії прокурора та слідчого судді, не потрібно спрощувати всі наявні вимоги, оскільки мінімальна регламентація відносин залишить великий простір для власного розсуду посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження [14, с. 68]. Тому, на наш погляд, деталізація необхідна при вирішенні питань щодо обмеження прав і свобод людини, коли питання, пов'язані з процедурою взаємодії, мають залишатись на вільний розсуд прокурора та слідчого судді, спрощуючи існуючі в КПК України формальні вимоги.

І навпаки, якщо в процесі взаємодії прокурора та слідчого судді вирішуються питання щодо обмеження прав в свобод людини, положення чинного КПК України мають залишатися більш конкретними (деталізованими), що позитивно впливатиме на дотримання прав учасників кримінального провадження. Наприклад, при складанні клопотання про отримання тимчасового доступу до речей і документів, що безпосередньо обмежує фундаментальне право особи на власність, необхідно зазначати індивідуалізацію ризиків, чому саме цей захід забезпечення кримінального провадження є важливим в конкретному кримінальному провадженні. Водночас формальні вимоги, пов'язані з поданням такого клопотання до слідчого судді у паперовій формі, його реєстрацією, мають спрощуватись, зокрема за допомогою використання сучасних інформаційних технологій.

Іншим прикладом може бути вимога ч. 9 ст. 170 КПК України щодо звернення до слідчого судді із клопотанням про арешт майна протягом 24 годин після накладення попереднього арешту на майно у невідкладних випадках. Однак виникають випадки, коли прокурор не звертається до слідчого судді особисто, а реєструє відправлення відповідного клопотання через пошту, хоча фактично здати його може пізніше, внаслідок чого він збільшує встановлений законом термін, оскільки строк не вважається порушеним, якщо процесуальний документ направлено на пошту до закінчення строку.

Таким чином, ступінь правової регламентації взаємодії прокурора та слідчого судді має залежати від можливості обмеження прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні.

Висновки. Взаємодія прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування має узгоджуватися з процесуальними функціями цих суб'єктів кримінального провадження. У взаємовідносинах прокурора та слідчого судді діяльність першого суб'єкта має здійснюватися у напрямку обвинувачення, а другого суб'єкта – у напрямку судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів учасників досудового розслідування.

Невиконання прокурором та слідчим суддею своїх процесуальних функцій під час взаємодії між собою призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. Зокрема, нерідким випадком у ході досудового розслідування є ситуація, коли слідчий суддя необґрунтовано приймає сторону обвинувачення, «допрацьовує» за «пасивного» прокурора в частині аргументування необхідності обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваного. Це відбувається у межах розгляду слідчим суддею клопотань прокурора про застосування запобіжного заходу, клопотань про накладення арешту на майно тощо.

Положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації взаємодії прокурора та слідчого судді потребують удосконалення. Шляхом внесення змін та доповнень до законодавчих норм формальна (паперова, організаційна) частина взаємодії прокурора та слідчого судді має спрощуватися для підвищення ефективності взаємодії цих суб'єктів під час досудового розслідування. Разом з тим, змістовна частина взаємодії прокурора та слідчого судді, що безпосередньо пов'язана з обмеженням прав, свобод і законних інтересів людини має досить детально регулюватися приписами кримінального процесуального законодавства.

Список використаної літератури:

1. Сакал В. М. Місце та роль прокурора – процесуального керівника в організації досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 2. С. 41-51.
2. Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження. *Перспективи розвитку діяльності органів досудового розслідування: процесуальний та організаційний аспекти.* Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. С. 20-28.
3. Фурсов Д. Ю. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю за законністю досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 41. Т. 2. С. 142-146.

4. Казарян І. С. Психологічні аспекти взаємодії слідчого судді та слідчого (прокурора) під час розгляду клопотання про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Development trends and improvement of old methods*. 2023. С. 368-374.
5. Линник О. В., Чекалюк В. А. Взаємодія прокурора та слідчого судді під час кримінального провадження. *Міжнародний юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (3). С. 52-57.
6. Бортун М. І. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2013. № 4. С. 95-100.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
8. Жук А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємство, господарство і право.* 2021. № 3. С. 254-259.
9. Бєлоусов Ю., Венгер В., Мітько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує: звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». Київ: СТ-Друк, 2017. 268 с.
10. Галаган В. І., Канфуі І. В. Взаємодія слідчого, прокурора та слідчого судді під час вирішення питання проведення обшуку за КПК України. С. 161-171.
11. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
12. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.
13. Когут І., Циганюк Ю. Діджиталізація кримінального провадження в контексті удосконалення механізмів взаємодії слідчого та дізнавача із прокурором. *Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс*. Вінниця. 2022. С. 94-95.
14. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження: монографія. Київ: Істина, 2012. 288 с.

Tyshchenko S. V. The features of the interaction of the prosecutor and the investigating judge during the pre-trial investigation

The article discusses the peculiarities of interaction between the prosecutor and the investigating judge during pre-trial investigation, taking into account their respective procedural functions. Emphasis is placed on the difference between prosecutor's supervision and judicial control in ensuring the proper observance of rights, freedoms, and legitimate interests of individuals in criminal proceedings. It is noted that prosecutor's supervision is aimed at representing the prosecution to ensure the completeness, comprehensiveness, and objectivity of the pre-trial investigation, while judicial control is intended to ensure the implementation of constitutional functions of judicial authority not related to dispensing justice, to prevent violations or unjustified restrictions of fundamental human rights and freedoms. It is indicated that the differences in the legal nature of judicial control and prosecutor's supervision regarding the legality of pre-trial investigation have necessitated the existence of established and legislatively defined procedural interaction between the prosecutor and the investigating judge. However, in practice, such interaction is not perfect, as it raises a number of issues related to the passive activity of the prosecutor. The low level of initiative by the prosecutor leads to an inability to argue the sufficiency of grounds for conducting investigative (search) and covert investigative (search) actions or applying measures to ensure criminal proceedings, including preventive measures. At the same time, it was noted that the investigating judge within such «interaction» usually takes the side of the prosecution, which negatively affects the provision of human rights and freedoms. In addition, the requirements in the criminal procedural law regarding the organization of interaction between the prosecutor and the investigating judge are mostly formalized and need to be simplified, if they are not directly related to the restriction of human rights and freedoms.

Key words: *interaction; pre-trial investigation; prosecutor's supervision; prosecution; investigating judge; judicial control; powers; procedural functions; human rights; prosecutor.*

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.41

Г. С. Буга
доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи
Донецького державного університету внутрішніх справ,
https://orcid.org/0000-0003-3957-7387

С. Г. Кузьменко
доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального захисту факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0002-5325-9433

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ І НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Контроль і нагляд є одними з найважливіших ланок системи управління в цілому та небанківських фінансових установ зокрема. Адже чітко налагоджена контрольно-наглядова діяльність дає можливість своєчасно вдосконалювати систему управління, корегувати плани, зменшувати та запобігати правопорушенням у згаданій сфері. У цьому аспекті варто наголосити, що необхідно виявляти причини, щоб запобігати негативним наслідкам. Проблемі контролю суспільство завжди приділяло значну увагу і здійснювало його за допомогою різних форм, заходів і прийомів. Суспільство в процесі свого розвитку породжує відомі загальні функції, без яких воно не може обійтися і які набувають об'єктивного характеру. До цих функцій відноситься і контроль як елемент будь-якої системи, що розвивається і присутність якого зумовлена об'єктивними законами суспільного розвитку. Державний фінансовий контроль є однією з важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування й ефективного використання фінансових ресурсів для досягнення поставлених державою цілей у сфері фінансів та бізнесу. Фінансові групи, особливо ті, що поєднують банківську та страхову діяльність, набувають все більшого значення в Україні. І такі об'єднання передбачають певні ризики: внутрішньо групові транзакції створюють можливості для уникнення регуляторних обмежень, є ризик зазнати втрат від поширення труднощів на всі бізнес-одиниці фінансової групи. Метою державного регулювання та нагляду за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг є забезпечення захисту законних інтересів клієнтів, сталого розвитку і стабільності фінансового ринку, а також створення сприятливих умов для розвитку підприємництва в Україні і належного конкурентного середовища на фінансовому ринку.

Ключові слова: *контроль, нагляд, контрольно-наглядова діяльність, розвиток підприємництва в Україні, сфера фінансів та бізнесу, бізнес-одиниця.*

Постановка проблеми. Контроль і нагляд є одними з найважливіших ланок системи управління в цілому та небанківських фінансових установ зокрема. Адже чітко налагоджена контрольно-наглядова діяльність дає можливість своєчасно вдосконалювати систему управління, корегувати плани, зменшувати та запобігати правопорушенням у згаданій сфері. У цьому аспекті варто наголосити, що необхідно виявляти причини, щоб запобігати негативним наслідкам.

Загальна мета контролю і нагляду, як відомо, полягає в тому, щоб виявляти фактичний стан справ у будь-якому процесі, співставляти відповідність цього стану наміченим цілям і в разі необхідності застосовувати корегуючі заходи з приведення підконтрольного об'єкта до належного стану. Природно, що найефективнішою є така організація контрольно-наглядової діяльності, яка допомагає завчасно виявляти насамперед причини тих чи інших порушень. Безумовно, однією з основних цілей контрольно-наглядової діяльності є своєчасне виявлення різних порушень та їх винуватців, але кінцевою метою як контролю, так і нагляду все ж є виправлення та усунення порушень. Добре організо-

© Буга Г. С., Кузьменко С. Г., 2023

вана система контролю і нагляду є конструктивним інструментом управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості контролю і нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ були предметом наукових досліджень Дудко В. П., Коваль Л. В., Савченко Л. А., Шестак В. С. та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів особливості контролю і нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ, потребують додаткового опрацювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення особливостей контролю і нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ.

Виклад основного матеріалу. Проблемі контролю суспільство завжди приділяло значну увагу і здійснювало його за допомогою різних форм, заходів і прийомів. Суспільство в процесі свого розвитку породжує відомі загальні функції, без яких воно не може обійтися і які набувають об'єктивного характеру. До цих функцій відноситься і контроль як елемент будь-якої системи, що розвивається і присутність якого зумовлена об'єктивними законами суспільного розвитку.

Суспільне призначення контролю полягає в тому, що він служить засобом отримання інформації про процеси, що відбуваються в суспільстві і різних його утвореннях, визначення відповідності дій на шляху досягнення мети, виявлення причин відхилення від них, розробки заходів, що протидіють виявленим відхиленням.

Контроль як функція управління являє собою спостереження, а також перевірку відповідності діяльності об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням (законам, планам, нормам, наказам, інструкціям, розпорядженням та ін.). Найважливіше завдання контролю – попереджати можливі упущення і помилки, спонукати посадових осіб до добросовісного виконання службових обов'язків, сприяти підвищенню особистої відповідальності кожного за доручену ділянку роботи [1].

Суспільне призначення контрольної функції фінансів полягає у створенні економічних умов для здійснення державою контролю за розподілом централізованих і децентралізованих фондів, з метою забезпечення фінансових потреб держави. Тобто, контрольна функція фінансів фактично є об'єктивною основою фінансового контролю. Але в той же час вона не породжує фінансовий контроль. Для його ефективного здійснення і функціонування, як елемента фінансової системи, необхідні детальна розробка як теоретичних, так і методологічних основ, постійна організуюча діяльність держави, спрямована на створення певних органів фінансового контролю, вдосконалення організації діяльності діючих, належна регламентація їх прав і обов'язків, удосконалення форм, методів цього контролю, визначення нормами права його зовнішніх меж та форм взаємодії контролюючих органів [2, с. 220].

На думку науковця В. П. Дудко, фінансовий контроль – комплексна і цілеспрямована фінансово-правова діяльність органів фінансового контролю або їхніх підрозділів чи представників, а також осіб, уповноважених здійснювати контроль, що базується на положеннях актів чинного законодавства. Він полягає в установленні фактичного стану справ на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності та спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності в процесі формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів для ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових правовідносин [3, с. 15].

Державний фінансовий контроль – різновид фінансового контролю, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю. На думку В. П. Дудко, він полягає в установленні фактичного стану справ щодо дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямований на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності під час формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що належать державі, а також використання коштів, що залишаються в суб'єкта фінансових правовідносин у зв'язку з наданими пільгами за платежами до бюджетів, державних позабюджетних фондів та кредитів, отриманих під гарантії Кабінету Міністрів України [3, с. 16].

На нашу думку, державний фінансовий контроль покликаний контролювати не фінансові кошти, належні державі, а відповідність фінансової діяльності суб'єктів господарювання, що ведуть свою діяльність на території даної держави, встановленим нею стандартам та вимогам, тобто перш за все дотримання чинного законодавства. Тобто ми вважаємо, що державний фінансовий контроль – це контроль спеціально уповноважених органів державної влади за дотриманням суб'єктом контролю встанов-

лених державою правил ведення фінансової діяльності. Дослідники змішують державний фінансовий контроль, який полягає в контролі держави за фінансовою діяльністю всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на її території, та внутрішній фінансовий контроль держави за фінансовою діяльністю належних їй підприємств та рухом належних їй грошових потоків. У другому випадку держава виступає як власник грошових коштів, який їх контролює, і її контролююча діяльність мало чим відрізняється від контролюючої діяльності підприємства, яке слідкує за власними грошовими потоками, або фізичної особи, яка, наприклад, відслідковує, на що були спрямовані кошти, пожертвувані нею благодійній організації. Безперечно, в держави більше можливостей, але сутність її діяльності саме така. Під час же державного фінансового контролю держава виконує свою функцію саме як держава, а не як окремий суб'єкт господарювання.

Основною метою державного фінансового контролю є:

1) викриття на підконтрольних об'єктах порушень принципів законності, ефективності, доцільності й економії при формуванні та використанні державних фінансових і матеріальних ресурсів, відхилень від прийнятих норм, стандартів на якомога ранній стадії;

2) притягнення винних до відповідальності, забезпечення відшкодування заподіяних збитків;

3) ужиття заходів з метою запобігання таким порушенням у майбутньому.

Державний фінансовий контроль є однією з важливих функцій державного управління, яка полягає у сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування й ефективного використання фінансових ресурсів для досягнення поставлених державою цілей у сфері фінансів та бізнесу.

Щодо визначення поняття адміністративного нагляду, то в юридичній літературі існують різні варіанти, що, як відзначає Л. В. Коваль, становить деякі труднощі теоретичного та практичного характеру у зв'язку з розмежуванням понять нагляду і контролю [4, с. 182].

НБУ здійснює такі види нагляду за діяльністю на ринку небанківських фінансових послуг:

– пруденційний нагляд (нагляд за дотриманням пруденційних нормативів та інших вимог до діяльності, установлених законодавством України, а також встановлення певних кількісних та якісних вимог (пруденційних нормативів) до діяльності фінансових установ. Контроль за їх дотриманням дозволяє регулятору своєчасно виявити ризикову діяльність, вжити заходи оперативного втручання та в такий спосіб запобігти настанню негативних наслідків) [5]. Пруденційний нагляд є складовою частиною загальної системи нагляду, що проводиться органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, і базується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею, дотриманні обов'язкових нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами;

– нагляд за ринковою поведінкою (нагляд за дотриманням фінансовою установою вимог до ведення діяльності, які передбачають відкритість і прозорість такої діяльності, бездоганну ділову репутацію власників та менеджменту, доброчесність та справедливе ставлення фінансової установи до клієнтів, увагу до їх потреб (надання якісних послуг, реклама, розкриття інформації, залучення посередників тощо), добросовісну конкуренцію щодо інших фінансових установ, недопущення шахрайства чи іншої протиправної діяльності, а також належну внутрішню організацію фінансової установи, яка забезпечує контроль за дотриманням вищезгаданих правил);

– нагляд на консолідованій основі. Фінансові групи, особливо ті, що поєднують банківську та страхову діяльність, набувають все більшого значення в Україні. І такі об'єднання передбачають певні ризики: внутрішньо групові транзакції створюють можливості для уникнення регуляторних обмежень, є ризик зазнати втрат від поширення труднощів на всі бізнес-одиниці фінансової групи [6, с. 164].

НБУ не бачить необхідності у встановленні додаткових пруденційних вимог до фінансових компаній. Винятками можуть бути випадки, коли фінансова компанія планує надавати фінансові послуги з обміну валют чи переказу коштів без відкриття рахунку. Якщо фінансова компанія є учасником банківської/фінансової групи, то для забезпечення стабільності фінансової системи та обмеження спільних ризиків до фінансової компанії застосовуватимуться додаткові вимоги на рівні групи (консолідований нагляд) [6, с. 165–166].

Орган, який здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, відповідно до розподілу повноважень, з метою здійснення нагляду

на консолідованій та субконсолідованій основі у своїх нормативно-правових актах має право встановлювати вимоги до фінансової групи, її підгруп щодо: наявності ефективної системи корпоративного управління; наявності ефективної системи управління ризиками; наявності ефективної системи внутрішнього контролю; наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі; складання та порядку подання консолідованої та субконсолідованої звітності; достатності регулятивного капіталу; економічних нормативів; лімітів та обмежень щодо певних видів діяльності, у тому числі щодо діяльності на території інших держав; порядку подання необхідної звітності та інформації [6, с. 167].

Фінансова група, її підгрупи, учасники груп зобов'язані дотримуватися вимог, установлених органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

НФУ, за якими здійснює нагляд НКЦПФР та які є учасниками банківської або небанківської фінансової групи, за якою здійснює нагляд НБУ, підлягають нагляду з боку НБУ.

Фінансова група зобов'язана визначити серед учасників відповідальну особу та погодити її з відповідним органом, який здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг. До погодження органом, який здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, відповідальної особи фінансової групи та в разі, якщо за висновком органу, який здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, відповідальна особа, визначена фінансовою групою, не спроможна належним чином забезпечити виконання функцій відповідальної особи, відповідальною особою вважається фінансова установа – учасник групи з найбільшим значенням активів за останній звітний квартал.

Учасники фінансової групи зобов'язані подавати відповідальній особі фінансової групи, органу, який здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, звіти та інформацію, необхідні для підготовки консолідованих звітів, та забезпечувати виконання вимог щодо нагляду на консолідованій основі. Вони зобов'язані забезпечити проведення щорічної аудиторської перевірки своєї річної фінансової звітності. Відповідальна особа фінансової групи зобов'язана забезпечити проведення щорічної перевірки аудиторською фірмою річної консолідованої звітності фінансової групи.

З 1 січня 2024 року вступив в силу новий Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», який встановлює чіткі вимоги до роботи фінустанов [7; 8]. Зокрема, у ст. 1 Закону зазначено, що пруденційні вимоги – якісні та кількісні (включаючи пруденційні нормативи) вимоги, які встановлюються Регулятором з метою забезпечення відповідності діяльності фінансової установи вимогам законодавства для виявлення потенційних ризиків у діяльності фінансових установ, а також їх мінімізації; пруденційні нормативи – кількісні показники, дотримання певного значення яких є обов'язковим для фінансових установ, які встановлюються Регулятором з метою оцінки фінансового стану та виявлення потенційних ризиків у діяльності фінансових установ, а також мінімізації таких ризиків і своєчасного реагування на можливі негативні наслідки в діяльності таких осіб.

Метою державного регулювання та нагляду за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг є забезпечення захисту законних інтересів клієнтів, сталого розвитку і стабільності фінансового ринку, а також створення сприятливих умов для розвитку підприємництва в Україні і належного конкурентного середовища на фінансовому ринку. Регулятор в межах своїх повноважень здійснює нагляд за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг відповідно до цього Закону та спеціальних законів та у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Регулятора. Регулятор здійснює оверсайт окремих складових ринку фінансових послуг відповідно до спеціальних законів.

Регулятор здійснює такі види нагляду за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг:

1) *пруденційний нагляд*;

2) *нагляд за ринковою поведінкою*.

Регулятор здійснює нагляд на консолідованій основі, який передбачає нагляд за фінансовими групами з метою контролю та обмеження ризиків, на які наражається фінансова установа внаслідок участі у фінансовій групі, шляхом оцінки, моніторингу та контролю ризиків фінансової групи у визначеному нормативно-правовими актами Регулятора порядку.

Пруденційний нагляд здійснюється Регулятором з метою забезпечення стійкості окремого надавача фінансових послуг та стабільності фінансової системи загалом, а також захисту інтересів клієнтів і кредиторів надавачів фінансових послуг відповідно до цього Закону, спе-

ціальних законів, а також нормативно-правових актів Регулятора.

Пруденційний нагляд здійснюється шляхом: оцінки та контролю рівня, характеру й особливостей ризиків діяльності особи, що охоплюється наглядовою діяльністю; оцінки та контролю окремих видів діяльності (операцій) об'єкта нагляду, у тому числі визначення рівня безпеки та стабільності його операцій, виявлення недоліків та негативних тенденцій в його діяльності; оцінки якості системи корпоративного управління, системи внутрішнього контролю об'єкта нагляду з урахуванням характеру його діяльності; оцінки та контролю фінансового стану об'єкта нагляду, стану дотримання ним значень пруденційних нормативів та інших пруденційних вимог; перевірки достовірності звітності об'єкта нагляду; виявлення фактів здійснення ризикової діяльності, ознаки якої визначено у відповідності до спеціальних законів та нормативно-правових актів Регулятора, що загрожує інтересам клієнтів та кредиторів об'єкта нагляду, та запобігання здійсненню такої діяльності; контролю та забезпечення дотримання об'єктом нагляду вимог законодавства України; застосування до надавачів фінансових послуг коригувальних заходів, заходів раннього втручання, заходів впливу та/або накладення на посадових осіб юридичної особи, фізичних осіб – підприємців, які надають фінансові послуги, інших осіб адміністративних стягнень [7].

Ще одним напрямом нагляду є *ризик-орієнтований підхід* до нього, а новий закон упроваджує такі підходи. Тобто вимоги та правила нагляду за фінансовими установами залежатимуть від їх розміру, виду діяльності, значимості та ризиків. Це дасть змогу забезпечити пропорційність, коли малим неризиковим фінансовим установам приділятиметься мінімальна увага з боку регулятора. Також закон вводить нову складову – нагляд за ринковою поведінкою установ. Тут йтиметься про посилення контролю за дотриманням фінустановами вимог до захисту прав споживачів, розкриття достатньої інформації споживачам, прозорих структур власності, належної ділової репутації власників та керівників тощо.

Категорія «контроль» за своїм змістом значно ширша категорії «нагляд», який є складовою частиною контролю. При проведенні контролю між суб'єктом і об'єктом існують відносини підпорядкування, контролюючий орган має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта, застосовувати юридичні санкції за порушення законодавства.

Висновки. Нагляд за діяльністю НФУ – це складова державного управління, самостійний специфічний вид діяльності уповноважених суб'єктів нагляду із спеціальним статусом щодо спостереження, аналізу та перевірки відповідності стану та діяльності НФУ законодавчим вимогам, дотримання нею встановлених критеріїв і нормативів діяльності, додержання правил надання фінансових послуг з метою запобігання, виявлення або усунення порушень, як правило, без безпосереднього втручання в їх діяльність.

Основною метою нагляду за діяльністю НФУ є забезпечення стабільності і безпечності їх функціонування, захист інтересів споживачів ринків фінансових послуг, створення сприятливих умов для розвитку і ефективного функціонування ринків фінансових послуг. А тому такий нагляд – це різновид державного контролю за НФУ і відрізняється безпосереднього від нього меншим обсягом управлінського навантаження в цих відносинах, визначеним суб'єктом, який перевіряє додержання НФУ, яка організаційно непідпорядкована органу нагляду, дотримання законності, спеціальних норм і правил, але безпосередньо не втручається в адміністративно-господарську, фінансову чи іншу діяльність НФУ, не застосовує юридичних санкцій.

В Україні на сьогодні існує множинна система наглядових органів у фінансовому секторі, структурована за видами фінансових установ – НБУ, НКЦПФР та Антимонопольний комітет, які суттєво різняться між собою як за статусом, рівнем незалежності, так і за інституційною спроможністю, правилами і процедурами, що застосовуються в процесі їх діяльності. Якщо НБУ достатньо забезпечений ресурсами для здійснення державного регулювання небанківської фінансової діяльності, то інституційна спроможність інших не відповідає викликам, що існують на піднаглядних їм ринках.

Список використаної літератури:

1. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : монографія. Харків : Основа, 2003. 208 с.
2. Савченко Л. А. Правові питання фінансів і фінансового контролю. *Науковий вісник Академії державної податкової служби України*. 2001. № 2 (12). С. 217–224.
3. Дудко В. П. Державний фінансовий контроль : навч. посіб. Чернівці : Прут, 2005. 484 с.
4. Коваль Л. В. Адміністративне право : курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
5. Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими

фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами : розпорядження Держкомфінпослуг України від 15.07.2010 р. № 585. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/474661___474726
6. Буга Г. С. Особливості нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 164–171.
7. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX. *Відомості Верховної Ради.* 2023. № 3-4. Ст.10.
8. Новий закон про фінансові послуги та фінансові компанії встановлює чіткі вимоги до роботи фінустанов від 16.12.2021 р. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/noviy-zakon-pro-finansovi-poslugi-ta-finansovi-kompaniyi-vstanovlyuye-chitki-vimogi-do-roboti-finustanov

Buha H. S., Kuzmenko S. H. Features of control and supervision of the activities of non-banking financial institutions

Control and supervision are one of the most important parts of the management system in general and non-bank financial institutions in particular. After all, clearly established control and supervisory activities make it possible to timely improve the management system, adjust plans, reduce and prevent offenses in this area. In this aspect, it should be noted that it is necessary to identify the causes in order to prevent negative consequences. The general goal of control and supervision, as is known, is to identify the actual state of affairs in any process, compare the compliance of this state with the intended goals and, if necessary, apply corrective measures to bring the controlled object to the proper state. Naturally, the most effective organization of control and supervisory activities is one that helps to identify in advance, first of all, the causes of certain violations. Of course, one of the main goals of control and supervisory activities is the timely identification of various violations and their culprits, but the ultimate goal of both control and supervision is still the correction and elimination of violations. A well-organized control and supervision system is a constructive management tool. State financial control is one of the important functions of public administration, which consists in facilitating the implementation of the state's financial policy, ensuring the process of formation and effective use of financial resources to achieve the goals set by the state in the field of finance and business. Financial groups, especially those combining banking and insurance activities, are becoming increasingly important in Ukraine. And such associations involve certain risks: intragroup transactions create opportunities to avoid regulatory restrictions, and there is a risk of incurring losses from the spread of difficulties to all business units of the financial group. The purpose of state regulation and supervision of activities in the provision of financial and related services is to ensure the protection of the legitimate interests of clients, sustainable development and stability of the financial market, as well as the creation of favorable conditions for the development of entrepreneurship in Ukraine and a competitive environment in the financial market.

Keywords: *control, supervision, control and supervisory activities, development of entrepreneurship in Ukraine, finance and business, business unit.*

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.42

В. М. Шевченко
ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ

СУТНІСТЬ ПРОЦЕДУР ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Доведено, що процедури прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України різняться залежно від того: 1) хто ініціює розгляд справи; 2) яка мета є бажаною до досягнення при його прийнятті; 3) правовими наслідками прийнятого рішення; 4) ступенем та способом втручання в правові відносини. Втім основний критерій для їхньої диференціації – джерело ініціативи, адже визначає не лише характер, мету та особливості її проведення, а і юридичну значимість цього процесу з формальної та юридичної сторін. Зокрема при заявному типі означених процедур, як правило, задовольняється потреба у здійснені правоохоронного обслуговування, яке з-поміж необхідності забезпечення приватного інтересу базується на потребі реалізації встановленого режиму функціонування конкретних правовідносин, що формують сферу суспільних відносин посиленої охорони. Водночас втручальний тип процедур прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України об'єктивує необхідність активної участі поліцейських у процесах забезпечення громадського порядку і безпеки у спосіб запобігання потенційним порушенням, виявлення та припинення протиправних дій задля попередження їхнього виникнення у майбутньому.

Уточнено, що процедури прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України як правило мають втручальний характер, адже стосуються ситуацій, коли поліція проявляє свої функціональні обов'язки на підставі спеціальних повноважень (наприклад, під час проведення патрулювання здійснюється перевірка документів особи, опитування особи, поверхнева перевірка і огляд чи зупинення транспортного засобу в результаті якого може бути складено постанову про адміністративне правопорушення як різновид адміністративного акту) або з метою виконання законодавчих приписів у рамках інших процедурних етапів реалізації своєї діяльності.

Ключові слова: *забезпечення правопорядку, індивідуальний акт, Національна поліція України, охорона, превентивна діяльність, прийняття адміністративного акту, процедура.*

Постановка проблеми. Досить тривалий час точилась полеміка щодо того, який має бути нормативний вияв регулювання процедури прийняття адміністративних актів в Україні. Здебільшого обговорювалась необхідність існування Адміністративно-процедурного кодексу України, адже різні аспекти процедури прийняття адміністративних актів встановленні в ряді нормативно-правових актів різної юридичної сили. Власне наразі це питання вважається вирішеним з огляду на наявність Закону України «Про адміністративну процедуру».

Його положеннями, наприклад, встановлено, що: 1) прийняття адміністративних актів здійснюється з дотриманням принципів адміністративної процедури, що визначені цим Законом (принципи верховенства права, законності, рівності перед законом, обґрунтованості, неупередженості, пропорційності тощо); 2) адміністративний акт приймається посадовою особою, уповноваженою відповідно до закону та/або на підставі внутрішніх розпорядчих актів адміністративного органу; 3) підставою для визнання протиправними прийнятого адміністративного акта є недотримання вимог, які пред'являються до посадової особи адміністративного органу, що розглядає справу, 4) особа має право на звернення до адміністративного органу з вимогою прийняти адміністративний акт; 5) адміністративний орган несе відповідальність за адміністративні акти, прийняті в автоматичному режимі; 6) оформлення та зміст адміністративного акта має відповідати Главі 1 Розділу V цього Закону; 7) набрання чинності та припи-

© Шевченко В. М., 2023

нення дії адміністративного акта врегульовано Главою 2 Розділу V цього Закону; 8) особа має право на адміністративне оскарження адміністративного акту у визначених законодавством випадках [1].

Однак попри наявність Закону України «Про адміністративну процедуру», який встановлює ключові принципи та процедури прийняття адміністративних актів, зокрема і органами Національної поліції України при здійсненні превентивної діяльності, маємо констатувати, що їхня неоднорідність зумовлює неоднозначність розуміння їхньої специфіки, що може мати наслідком недоліки в практико-реалізаційній площині.

Тому **метою цієї статті** є визначення специфіки та особливостей процедур прийняття адміністративних актів у контексті превентивної діяльності поліції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження, проведені П. С. Лютіковим, А. М. Турчаком, Р. С. Мельником, В. М. Бевзенком та В. П. Тимощуком, вносять важливий внесок у розуміння проблематики процедур прийняття адміністративних актів в Україні. Зокрема П. С. Лютіков та А. М. Турчак у своїй роботі зосереджуються на вивченні процедур прийняття адміністративних актів як умови їхньої правомірності. Їх дослідження, опубліковане у науковому віснику Ужгородського Національного Університету, висвітлює ключові аспекти процедурного регулювання в контексті адміністративного права, що дозволяє отримати більш глибоке розуміння процесу прийняття адміністративних рішень. Мельник Р. С. та В. М. Бевзенко у своєму навчальному посібнику «Загальне адміністративне право» надають комплексний огляд основ адміністративного права, включаючи аспекти прийняття адміністративних актів та їхньої процедури. Водночас В. П. Тимощук у своїй монографії «Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії» звертає увагу на процедурні аспекти прийняття та припинення дії адміністративних актів.

Результати досліджень цих вчених сприяють поглибленню знань у сфері адміністративного права та допомагають вирішувати актуальні проблеми, пов'язані з процедурою прийняття адміністративних актів в Україні, однак не розкривають специфіку та особливості процедур прийняття адміністративних актів у контексті превентивної діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу. Як правильно зазначається на сторінках адміністративно-правової літератури, процедура прийняття адміністративних актів складається з певних стадій, які розглядаються переважно як відносно самостійна сукупність послідовно здійснюваних, взаємопов'язаних процесуальних дій, які об'єднані однією метою [2, с. 162; 3, с. 65]. Необхідно відмітити, що загальновизнаного підходу щодо чіткого визначення переліку стадій прийняття адміністративних актів немає. Тому взявши за основу Закон України «Про адміністративну процедуру», а також низку відомчих нормативно-правових актів, що регулюють превентивну діяльність Національної поліції України можемо визначити наступні її стадії.

Ініціювання прийняття адміністративних актів та початок процедури. За загальним правилом для того, щоб процедура розпочалася особа повинна проявити ініціативу – прийняти рішення подати заяву до Національної поліції України. У Законі «Про адміністративну процедуру» визначається, що ініціювання провадження і початок провадження є окремими стадіями. Така відмінність виходить з того, що справи розпочинаються за заявою особи або в разі ініціювання адміністративного провадження Національною поліцією України за наявності відповідних підстав (у тому числі конкретних подій).

У адміністративно-процедурному законодавстві інших країн вважається, що адміністративний орган може розпочати справу за власним розсудом відповідно до закону. При цьому початком провадження можуть вважатися навіть певні дії щодо особи. Наприклад, в естонському законодавстві це питання урегульоване так: «(1) Адміністративне провадження для видання адміністративного акта чи здійснення заходу починається наступним чином: 1) з подання адміністративному органу; 2) в адміністративних провадженнях, ініційованих адміністративним органом, – з повідомлення учасника провадження про провадження; 3) в адміністративних провадженнях, ініційованих адміністративним органом, – зі здійснення стосовно учасника провадження першої процедурної дії» [4; 5, с. 70].

В Україні існують аналогічні підстави для початку адміністративного провадження за ініціативою адміністративного органу, зокрема і Національною поліцією України при здійсненні превентивної діяльності. Такими є: 1) виконання повноважень, визначених законом; 2) настання події, визначеної законом як підстава для прийняття адміністративного акта; 3) порушення

права, свободи чи законного інтересу особи або публічного інтересу, виявлене [1] співробітниками чи уповноваженими особами Національної поліції України. Іншими словами, особливості старту процедури прийняття адміністративного акту залежать від різновиду адміністративної процедури – заявної чи втручальної [3, с. 65]. Необхідно зазначити, що процедури прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України як правило мають втручальний характер, адже стосуються ситуацій, коли поліція проявляє свої функціональні обов'язки на підставі спеціальних повноважень (наприклад, під час проведення патрулювання здійснюється перевірка документів особи, опитування особи, поверхнева перевірка і огляд чи зупинення транспортного засобу в результаті якого може бути складено постанову про адміністративне правопорушення як різновид адміністративного акту) або з метою виконання законодавчих приписів у рамках інших процедурних етапів реалізації своєї діяльності. В таких ситуаціях поліція діє передбачувано, реагуючи на потенційні загрози, що сприяє підвищенню рівня безпеки в суспільстві.

Зокрема, наприклад, встановлено обов'язок, що працівники, уповноважені на здійснення заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, одночасно формують матеріали за фактами вчинення домашнього насильства та інформують про це керівника уповноваженого підрозділу поліції для поставлення кривдника на профілактичний облік із наданням копій таких матеріалів [6]. Тобто уповноважений підрозділ поліції бере на профілактичний облік кривдника з моменту виявлення факту вчинення ним домашнього насильства. Для того, щоб розпочалася процедура прийняття адміністративного акту про взяття на профілактичний облік кривдника необхідною є наявність таких підстав як: 1) складений адміністративний протокол про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП; 2) терміновий заборонний припис стосовно кривдника, винесений працівником уповноваженого підрозділу поліції; 3) отримання уповноваженим підрозділом поліції в установленому законом порядку інформації про видачу судом обмежувального припису кривднику; 4) рішення суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП; 5) відкриття кримінального провадження стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням ним домашнього насильства чи насильства за ознакою статі; 6) повідомлення установи виконання покарань про звільнення від відбування покарання кривдника, засудженого за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі [6]. На цьому етапі працівники, уповноважені на здійснення заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, також перевіряють «наявність у них предметної та територіальної компетенції для прийняття такого рішення» [1]. Аналогічний порядок існує і при ініціюванні початку процедури взяття на профілактичний облік дитини, що регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [7].

Водночас винесення постанови про адміністративне правопорушення можна розглядати з позиції подвійного змісту її юридичної природи, зокрема з одного боку це самостійна процедура прийняття адміністративних актів яка має місце в тому числі при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України (хоч і пов'язана з безпосереднім припиненням адміністративних правопорушень), адже має спонукати правопорушника від утримання протиправних дій надалі через механізми примусу. З іншого ж боку, вона може розглядатися як елемент забезпечення правопорядку, спрямований на відновлення порушеного законом порядку, віддільного від механізмів превенції. На нашу думку, винесення постанови про адміністративне правопорушення має за мету не лише покарання правопорушника, а й запобігання подібним порушенням у майбутньому, свідченням чого між іншим є підвищення рівня відповідальності за рецидивну поведінку особи (повторність правопорушення).

Для того, щоб розпочалася процедура винесення постанови про адміністративне правопорушення необхідним є виявлення самого адміністративного правопорушення. Наприклад, постанова у справі про адміністративне правопорушення виноситься в разі виявлення адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, передбачених: 1) статтями 80 і 81 (в частині перевищення нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах транспортних засобів), частинами першою, другою, третьою, п'ятою, шостою, восьмою, десятою і одинадцятою статті 121, статтями 121-1, 121-2, частинами

першою і другою статті 121-3, частинами першою, другою, третьою, четвертою, шостою і сьомою статті 122, частиною першою статті 123, статтями 124-1, 125, частинами першою, другою і четвертою статті 126, частинами першою, другою і третьою статті 127, статтями 128 - 129, частиною першою статті 132-1, частинами третьою, шостою, восьмою, дев'ятою, десятою і одинадцятою статті 133-1, частинами першою, другою і третьою статті 140, частинами шостою, сьомою і восьмою статті 152-1 КУпАП поліцейськими підрозділів Департаменту патрульної поліції, територіальних (відокремлених) підрозділів територіальних органів поліції, поліцейські яких забезпечують безпеку дорожнього руху в окремих регіонах та населених пунктах; 2) статтею 127-3 КУпАП поліцейськими підрозділу Департаменту патрульної поліції, Департаменту внутрішньої безпеки; 3) за частинами першою і другою статті 127-4 КУпАП поліцейськими підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки [8].

Ведучи мову про заявний тип процедури прийняття адміністративних актів, то форму та порядок її подання індивідуалізованою особою визначено у статтях 40-45 Закону України «Про адміністративну процедуру». Причому якщо законом встановлюється обов'язкова форма подачі заяви як електрона, то до неї висуваються вимоги, що визначені у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг».

Примітно, що попри те, що зміст заяви чітко визначений у Законі України «Про адміністративну процедуру», допускаються, що він може бути доповнений додатковими положеннями, необхідними для досягнення мети прийняття адміністративного акта. Наприклад, для отримання дозволу на зберігання та носіння (реєстрація) гладкоствольної зброї необхідно звернутись до Національної поліції України із такими документами: заява щодо видачі дозволу на зберігання та носіння зброї на ім'я керівника органу поліції; дві фотокартки розміром 3 х 4 см; дублікат дозволу з відміткою магазину про продаж зброї, пристрою або з відміткою про переоформлення їх у встановленому законодавством порядку; платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції про внесення коштів за надання відповідної платної послуги; договір страхування [9]. Водночас для отримання дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів встановлено більш деталізований та ємний перелік документів. Так юридична особа подає особисто або через уповноважений нею орган чи особу державному адміністраторові або до структурного підрозділу з питань боротьби з наркозлочинністю територіального органу Національної поліції заяву у довільній формі, до якої додаються такі документи: копія статуту юридичної особи із зазначенням видів діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що провадиться юридичною особою; копії документів, що підтверджують право власності на об'єкти чи приміщення, призначені для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, або договору оренди об'єкта чи приміщення; план-схема об'єкта чи приміщення з обов'язковим зазначенням безпосередніх місць провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; копії договору про охорону об'єкта чи приміщення та документів, що підтверджують обладнання приміщення засобами охоронної та пожежної сигналізації; витяг з наказу про допуск до роботи з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами осіб (із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, місця проживання і посади) та особи (осіб), відповідальної за їх зберігання і використання. Важливо, що юридична особа, діяльність якої пов'язана з культивуванням, перевезенням, зберіганням і знищенням рослин, включених до таблиці І переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770, крім зазначених документів, подає також копії: документа, що підтверджує на момент подання заяви право власності на земельну ділянку або постійного користування чи оренди земельної ділянки; документа, що підтверджує факт придбання в суб'єктів насінництва та розсадництва, внесених до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, насіння для культивування рослин, включених до переліку вище значеної Постанови (для маку – першої репродукції, для конопель – першої або другої репродукції); витягу з карти-схеми земельної ділянки із зазначенням площі посіву, відстані до населених пунктів, лісових угідь, залізниці та автомобільних доріг місцевого значення; договору про охорону місць культивування, зберігання

і знищення рослин, включених до списку № 3 таблиці І переліку вище значеної Постанови, їх пожнивних залишків та додатку, в якому зазначається інформація про розташування сил і засобів підрозділів охорони. А у разі перевезення частин рослин, включених до списку № 3 таблиці І переліку вище значеної Постанови, або їх насіння, яке не відповідає вимогам ГОСТ 12094-76 або ГОСТ 9158-76 щодо відсоткового вмісту сміттєвих домішок, або їх пожнивних залишків для подальшого перероблення (доочищення), крім зазначених документів, подається також копія договору про охорону таких частин рослин та насіння під час перевезення і схема маршруту перевезення [10].

Після того як документи та відомості, які необхідні для заявної чи втручальної процедури надійшли у відповідні підрозділи поліції, вони обов'язково реєструються (присвоюється номер реєстрації) та позначається дата отримання (звернення), а при реєстрації програмними засобами – ще й час отримання. Після перевірки усіх поданих документів та з'ясування підстав для розгляду справи означена процедура переходить у наступну стадію. Однак якщо виявлено порушення, при заявній процедурі заява залишається без розгляду, а при втручальній – виноситься рішення (у письмовій або усній формі) про відсутність підстав для початку її розгляду.

Отже, перша стадія процедури прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національною поліцією України характеризується різними сутнісними ознаками, що обумовлено специфікою її ініціації (заявний чи втручальний тип), однак загалом об'єктивує вектори подальшого перебігу конкретних правовідносин.

Підготовка адміністративної справи до розгляду та вирішення. Ця стадія є важливою для подальшого плину та динаміки процедури, оскільки на ній закладаються необхідні передумови для належного та повного розгляду справи по суті та прийняття адміністративного акту. Під час підготовки справи до розгляду та вирішення, крім невідкладного розгляду та вирішення справи, Національна поліція України має встановити наявність та достатність матеріалів у справі [6]. В різних інструкціях та порядках, що регулюють здійснення превентивної діяльності органами поліції встановлюється також терміни для підготовки адміністративної справи перед винесенням рішення. Наприклад, «Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» [6] передбачає, що матеріали за фактом вчинення домашнього насильства необхідно перевірити та сформувати протягом доби. А для підготовки винесення рішення для взяття дитини на профілактичний облік надається три доби [7].

За необхідності орган поліції: 1) витребовує додатково документи та відомості, що перебувають у володінні органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи чи організації, що належить до сфери його управління; 2) залучає до участі в адміністративному провадженні адресата, повідомляє йому правові підстави початку адміністративного провадження та можливі наслідки прийняття адміністративного акта; 3) повідомляє заінтересованим особам про початок адміністративного провадження та про їхні права на участь в адміністративному провадженні; 4) повідомляє учасникам адміністративного провадження порядок ознайомлення з матеріалами справи, їхні права і обов'язки; 5) надає учасникам адміністративного провадження можливість подати документи, клопотання, пояснення та зауваження, довести обставини, що мають значення для вирішення справи; 6) вирішує питання про необхідність залучення до участі в адміністративному провадженні осіб, які сприяють розгляду справи, призначення експертизи, проведення огляду на місці або огляду речей, проведення слухання у справі; 7) виконує інші передбачені законом обов'язки в рамках адміністративного провадження [1].

Деякі автори визначають наступною стадією процедури прийняття адміністративного акту «дослідження обставин справи та збирання доказів» [3, с. 66]. Але ми вважаємо, що такі дії як збір і аналіз інформації отриманої з електронних ресурсів, отримання пояснень, обстеження тощо відбувається на стадії розгляду справи та прийняття рішення.

Отже, стадія підготовки адміністративної справи до розгляду та вирішення є суто організаційним процесом, що є вкрай необхідним для фактичного її вирішення. На цьому етапі співробітники та уповноважені органи Національної поліції України здійснюють всі необхідні дії для того, щоб забезпечити подальшу повноту та об'єктивність розгляду справи та прийняття відповідного адміністративного рішення.

Розгляд справи та прийняття рішення. На цій стадії уповноважена особа адміністративного органу, а в цьому випадку працівник поліції, з'ясовує усі важливі обставини справи (зокрема аналізують необхідну інформацію, збирають докази, встановлюють обставини події та визначають відповідні заходи, що необхідно здійснити) та виносить обґрунтоване рішення.

Наприклад, з метою перевірки відповідності об'єктів чи приміщень установленим МВС вимогам проводиться їх обстеження працівниками структурного підрозділу з питань боротьби з наркозлочинністю територіального органу Національної поліції та органу поліції охорони в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві. Законодавством встановлено строк, який не перевищує трьох робочих днів з дати подання заяви та документів для реалізації означених дій, а їхніми наслідками є акти обстеження за встановленими формами [10].

В деяких нормативно-правових актах прямо зазначається, що рішення по справі виносить керівник уповноваженого підрозділу поліції (наприклад про взяття на профілактичний облік). На цій стадії можливе внесення інформації про прийняте рішення в Єдині електронні бази МВС.

Наприклад, відомості про взяття кривдника на профілактичний облік протягом доби вносяться до інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» [6].

Також зазначимо, що рішення може бути винесено як паперовій формі, так і в електронній. Зокрема дозвіл на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів або письмове повідомлення про відмову у видачі дозволу оформляється у двох примірниках, кожний з яких засвідчується підписом керівника територіального органу Національної поліції, а в разі його відсутності – заступником керівника або особою, яка виконує його обов'язки, і скріплюється печаткою такого органу [10].Водночас рішення щодо видачі дозволів на придбання, зберігання, перевезення і використання вогнепальної зброї, бойових припасів до неї, основних частин зброї, холодної зброї, пристроїв, патронів до них, пневматичної зброї, вибухових матеріалів і речовин приймається у формі електронного документа, на який накладається кваліфікований електронний підпис [11].

Адміністративний акт після його прийняття (видання) має бути доведений до відома його адресата в офіційному порядку. Лише після цього адміністративний акт набуде чинності та матиме відповідні юридичні наслідки. Недоведене до відома заінтересованої особи рішення суб'єкта Національної поліції не є адміністративним актом. При цьому варто розуміти, що доведення адміністративного акта до відома заінтересованої особи є передумовою не його законності, а його юридичної дії [12, с. 283].

Наступна стадія є факультативною – це *оскарження рішення про прийняття адміністративного акту або апеляція.* Необхідно відмітити, що у нормативно-правових актах, що регулюють заявну процедуру акцентується на праві заявника оскаржити прийнятий адміністративний акт у спосіб адміністративного чи судового оскарження. Наприклад, така норма закріплена в наказі МВС від 21 серпня 1998 р. № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів», в якому вказано, що: «рішення про відмову в наданні дозволу, наданні направлення на комісійний продаж, продовженні строку дії дозволу, переоформленні зброї, основної частини зброї, пристрою, зміні місця зберігання зброї, боєприпасів до неї, основної частини зброї, пристрою та патронів до нього (постановці на облік власника за новим місцем проживання) може бути оскаржено в установленому законодавством порядку» [11].

У втручальних процедурах така норма може бути відсутньою. Наприклад, не вказуються на право оскаржити винесене рішення про постановку на профілактичний облік в таких наказах Міністерства внутрішніх справ України як: від 19 грудня 2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України», від 19 грудня 2017 р. № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». І хоча це не обмежує особу, щодо якої винесене таке рішення оскаржити таке рішення в судовому порядку, на нашу

думку, це право необхідно закріпити й у відповідних нормативно-правових актах.

Висновки. Процедури прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України різняться залежно від того: 1) хто ініціює розгляд справи; 2) яка мета є бажаною до досягнення при його прийнятті; 3) правовими наслідками прийнятого рішення; 4) ступенем та способом втручання в правові відносини. Втім основний критерій для їхньої диференціації – джерело ініціативи, адже визначає не лише характер, мету та особливості її проведення, а і юридичну значимість цього процесу з формальної та юридичної сторін. Зокрема при заявному типі означених процедур, як правило, задовольняється потреба у здійснені правоохоронного обслуговування, яке з-поміж необхідності забезпечення приватного інтересу базується на потребі реалізації встановленого режиму функціонування конкретних правовідносин, що формують сферу суспільних відносин посиленої охорони. Водночас втручальний тип процедур прийняття адміністративних актів при здійсненні превентивної діяльності Національної поліції України об'єктивує необхідність активної участі поліцейських у процесах забезпечення громадського порядку і безпеки у спосіб запобігання потенційним порушенням, виявлення та припинення протиправних дій задля попередження їхнього виникнення у майбутньому.

Список використаної літератури:

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. №. 2073-IX. *Верховна Рада України*: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text
2. Адміністративне право України. Повний курс. За заг. ред. Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Лютіков П. С., Турчак А. М. Процедура прийняття адміністративного акту як умова його правомірності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2022. Серія ПРАВО. Вип. 73: Ч. 2. С.62-68.
4. Haldusmenetluse seadus (konsolideeritud tekst 26.10.2016). URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/430744
5. Тимощук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії. К.: «Конус-Ю», 2010. 296 с.
6. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 лютого 2019 року № 124. *Верховна Рада України*: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text
7. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 року № 1044. *Верховна Рада України* офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text
8. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2015 р. № 1395. *Верховна Рада України*: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15#Text
9. Дозвіл на придбання, зберігання і носіння (реєстрація) гладкоствольної зброї. URL: https://guide.diia.gov.ua/view/vydacha-dozvolu-na-prydbannia-zberihannia-i-nosinnia-reiestratsiia-hladkostvolnoi-zbroi-958c1ae9-a18c-4d5f-8006-87dc11850aba
10. Деякі питання видачі дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 469. *Верховна Рада України*: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2011-%D0%BF#Text
11. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної [...]: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. *Верховна Рада України*: офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text
12. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право. К.: Ваіте, 2014. 376 с.

Shevchenko V. M. The essence of procedures for adopting administrative acts in the implementation of preventive activities of the National Police of Ukraine

It has been proven that the procedures for adopting administrative acts in the implementation of preventive activities of the National Police of Ukraine differ depending on: 1) who initiates the consideration of the case; 2) what goal is desirable to achieve upon its adoption; 3) legal

consequences of the adopted decision; 4) degree and method of interference in legal relations. However, the main criterion for their differentiation is the source of the initiative, because it determines not only the nature, purpose and peculiarities of its implementation, but also the legal significance of this process from the formal and legal sides. In particular, with the declared type of the specified procedures, as a rule, the need for law enforcement service is satisfied, which, among the need to ensure private interest, is based on the need to implement the established mode of functioning of specific legal relations that form the sphere of public relations of enhanced protection. At the same time, the interventionist type of procedures for adopting administrative acts in the implementation of preventive activities of the National Police of Ukraine objectifies the need for active participation of police officers in the processes of ensuring public order and safety in order to prevent potential violations, identify and stop illegal actions in order to prevent their occurrence in the future.

It is clarified that the procedures for adopting administrative acts in the implementation of preventive activities of the National Police of Ukraine are usually intrusive in nature, because they relate to situations when the police perform their functional duties on the basis of special powers (for example, during patrolling, a person's documents are checked, a person is interviewed , surface inspection and inspection or stopping of a vehicle as a result of which a resolution on an administrative offense may be drawn up as a type of administrative act) or for the purpose of fulfilling legislative prescriptions within the framework of other procedural stages of the implementation of its activity.

Key words: *adoption of an administrative act, individual act, law enforcement, National Police of Ukraine, preventive activity, procedure, security.*

УДК 343.625.3
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.43

Т. К. Яковлева
аспірантка
Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ

В статті розглядаються кількісно-якісні показники ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Вказується, що протягом дії чинного національного кримінального законодавства низка кримінальних правопорушень залишається поза увагою законодавця та вчених, що призводить або того, що вони стають латентними, або до віктимізації населення, зумовленої зневірою у правоохоронних органах, а також дієвості законодавства. Це стосується і кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Достатньо значна кількість таких діянь є проступками або нетяжкими злочинами, що свідчить про відсутність у законодавця сформованого уявлення про ступінь суспільної небезпечності, а також про тенденцію до потенційного збільшення кількісного показника, що зумовлено недостатньо ефективними санкціями, визначеними за їх вчинення. Зауважується, що виходячи із аналізу судових вироків, а також кількісного та якісного показників таких кримінальних правопорушень, можна зробити висновок, що ймовірніше за все у найближчі роки кількість випадків вчинення особами ухилення від сплати аліментів на утримання дітей збільшиться, що може бути зумовлено негативними наслідками бойових дій держави-агресора, тимчасовою окупацією окремих регіонів країни та економічно нестабільною ситуацією. Ще одним фактором може стати відсутність сучасного та ефективного механізму впливу на осіб, які вчиняють такі суспільно небезпечні діяння. Підсумовується, що до загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України можна віднести: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів.

Ключові слова: *ухилення, аліменти, дитина, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кількісно-якісні показники, стан, тенденції.*

Постановка проблеми. Кримінологічна наука є комплексним вченням, яке включає в себе теоретичні надбання низки суміжних юридичних та інших наук. Це зумовлено тим, що основною метою кримінології є вивчення стану злочинності, прогнозування її тенденцій, а також створення стратегій та концепцій запобігання кримінальним правопорушенням. В сучасних умовах розвитку держави та суспільства регулярно з'являються нові чинники та фактори, які детермінують трансформацію вже існуючих видів суспільно небезпечних діянь або появу абсолютно нових. Проте, необхідно зауважити, що не дивлячись на певною мірою негативну кримінологічну ситуацію, кількісно-якісна характеристика окремих видів кримінальних правопорушень залишається приблизно однаковою, що зумовлено особливостями їх складів, а також причин та умов, які впливають на їх вчинення. Одним із таких кримінальних правопорушень є діяння, передбачене ст. 164 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан і тенденції вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України розглядались у працях таких учених як А.М. Бабенко, О.М. Джужа, Д.П. Євтєєва, Є.С. Назимко, І.В. Семеногов, Т.І. Пономарьова та ін. Проте, окремі питання залишились вирішеними не в повній мірі, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є аналіз та унормування кількісно-якісних показників ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Виклад основного матеріалу. Загальні тенденції злочинності залишаються, більшою мірою, відносно сталими, а різниця полягає

© Шевченко В. М., 2023

виключно у зміні кількісного показника цих кримінальних правопорушень. Ретроспективний аналіз стану та тенденцій злочинності з моменту прийняття чинного кримінального законодавства надає підставу для констатації, що всі наявні причини та умови інтенсифікації криміногенних загроз залишаються стабільними. Зокрема, це можна пояснити відсутністю актуальних стратегій та концепцій запобігання кримінальним правопорушенням, прогалинами у кримінальному законодавстві, а також потребі в оновленні окремих нормативно-правових актів (прикладом є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», прийнятий у 1993 році).

Протягом дії чинного національного кримінального законодавства низка кримінальних правопорушень залишається поза увагою законодавця та вчених, що призводить або того, що вони стають латентними, або до віктимізації населення, зумовленої зневірою у правоохоронних органах, а також дієвості законодавства. Це стосується і кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Достатньо значна кількість таких діянь є проступками або нетяжкими злочинами, що свідчить про відсутність у законодавця сформованого уявлення про ступінь її суспільної небезпечності, а також про тенденцію до потенційного збільшення кількісного показника, що зумовлено недостатньо ефективними санкціями, визначеними за їх вчинення.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Вчені зауважують, що на підставі аналізу ст. 164 КК можна вважати, що є два самостійні способи його вчинення: перший, коли йдеться про ухилення від сплати аліментів за рішенням суду, та другий спосіб, коли підставою виплати коштів є укладений договір про сплату аліментів на утримання дітей між платником та тією особою, яка утримує дітей. Термін «ухилення» в кримінальному аспекті аналізується досить докладно в окремому дослідженні [1, с. 89], тому не потребує додаткового уточнення. Під час аналізу такого елементу криміналістичної характеристики, як слідова картина проступку, що нами досліджується, маємо вказати на специфіку, зумовлену тим, що в більшості випадків слідами будуть документи, які свідчать про приховування доходу, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного або приватного виконавця, документи, які свідчать про невиконання договору. Цій категорії справ фактично не характерні криміналістичні сліди (ніг, рук, транспортних засобів та інші). Методика розслідування передбачає формулювання переліку обставин, які потрібно встановити по даній категорії справ на підставі аналізу ст. 91 КПК та складу ст. 164 КК: 1) чи мало місце ухилення від сплати коштів (за який саме період, де це відбулося); 2) розмір грошових коштів, які потрібно було сплатити; 3) за який саме спосіб вчинення діяння; 4) хто має сплатити кошти; 5) якими саме доказами підтверджується винуватість особи. Щоб повною мірою розкрити ці аспекти, потрібно звернутися до кримінально-правової характеристики досліджуваного кримінального проступку. Маємо зазначити наступне, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей різновид «майнового» кримінального правопорушення, що вчиняється проти сім'ї та неповнолітніх. Потерпілим від злісного ухилення від сплати встановлених рішен-

ням суду коштів на утримання дітей (ст. 164 КК) у будь-якому випадку можуть бути особи, котрі не досягли встановленого національним законодавством віку, з якого настає повноліття (18-ти років), що є рідними дітьми винного, а так само й усиновленими чи удочереними особами. Крім того, потерпілим від цього кримінального правопорушення може бути й така категорія членів родини, як працездатні діти (рідні чи усиновлені) у віці від 18-ти до 23-х років, які продовжують навчання, а також повнолітні непрацездатні діти, які потребують матеріальної допомоги. У такому кримінальному правопорушенні, як злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (ст. 164 КК), потерпілими можуть бути не лише неповнолітні, але й малолітні особи, які є рідними дітьми винного, а так само й усиновленими чи удочереними особами [2, с. 122; 3]. Виходячи із аналізу судових вироків, а також кількісного та якісного показників таких кримінальних правопорушень, можна зробити висновок, що ймовірніше за все у найближчі роки кількість випадків вчинення особами ухилення від сплати аліментів на утримання дітей збільшиться, що може бути зумовлено негативними наслідками бойових дій держави-агресора, тимчасовою окупацією окремих регіонів країни та економічно нестабільною ситуацією. Ще одним фактором може стати відсутність сучасного та ефективного механізму впливу на осіб, які вчиняють такі суспільно небезпечні діяння.

Так, відовідно до вироку Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 01.07.2021 (справа № 159/408/18), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *обвинувачений, відповідно до рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 02 липня 2014 року зобов`язаний сплачувати починаючи з 24 червня 2014 року аліменти на утримання малолітніх дітей в розмірі по 500 (п`ятсот) гривень щомісячно на кожну дитину, до досягнення повноліття. Так, обвинувачений, будучи ознайомленим із вказаним судовим рішенням та знаючи про покладений на нього обов`язок щодо сплати аліментів на утримання малолітніх дітей - сина та доньки у періоди часу з 01 січня 2016 року по 31 червня 2016 року, з 01 серпня 2016 року по 31 серпня 2016 року, з 01 грудня 2016 року по 31 жовтня 2017 року злісно ухилявся від сплати вищевказаних коштів. У вказаний період часу, будучи працездатним і попередженим державним виконавцем про кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів, документів, які б свідчили про неможливість працевлаштування чи погіршення стану здоров`я у виконавчу службу не пред`являв, офіційно не працевлаштувався, в центрі зайнятості, як шукаючий роботу не реєструвався, отримував доходи за кордоном та у межах України, однак про суму заробітку та джерела доходів державного виконавця не повідомляв, аліменти не виплачував. Внаслідок зазначених умисних дій утворилась заборгованість по сплаті коштів на утримання малолітніх дітей за вказаний вище періоду розмірі 18000 (вісімнадцять тисяч)гривень, що сукупно становить суму виплат за 18 місяців відповідних платежів, а загальна сума заборгованості по сплаті аліментів становить 35233,33 грн. Допитаний в судовому засіданні свою винуватість у вчиненні інкримінованого йому діяння визнав повністю та суду показав, що йому відомо про існування судового рішення, відповідно до якого його зобов`язано сплачувати аліменти на утримання дітей. Проте, протягом вказаних періодів аліментів не сплачував, хоча мав періодичні заробітки, про які державного виконавця не повідомляв. Причин несплати аліментів назвати не зміг. У вчиненому розкаюється, вказував, що буде намагатись виплатити заборгованість по аліментах. Потерпіла судовому засіданні підтвердила факт повної несплати аліментів обвинуваченим у вказаний в обвинуваченні період. При призначенні покарання покладалась на розсуд суду* [4]. Наведений приклад свідчить про те, що особа ухилялась від сплати аліментів на утримання дітей без об'єктивних причин. Більше того, під час судового розгляду обвинувачений не зробив спроби пояснити свою суспільно небезпечну поведінку. Водночас, призначене йому покарання у виді громадських робіт не здатне здійснити належний вплив, якого буде достатньо для здійснення належного кримінально-правового та кримінологічного впливу. Необхідно відмітити, що в окремих випадках, особи, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України роблять спроби уникнути кримінальної відповідальності та покарання шляхом надання неправдивих показань та заперечення своєї вини.

Так, відповідно до вироку Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області

від 05.01.2022 року (справа 495/11825/18), особу обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України за таких обставин: *так, рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, від 28.11.2013 року вирішено стягувати аліменти з обвинуваченого на утримання дітей у розмірі 1/3 частини всіх видів заробітку щомісячно, починаючи з 23 жовтня 2013 року до повноліття доньки, а потім по 1/4 частині заробітку до повноліття сина, тобто до 18 серпня 2030 року, але мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. 27 лютого 2018 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, позбавлено батьківських прав відносно його малолітнього сина також встановлено мінімальний розмір аліментів на одну дитину який не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Старшим державним виконавцем відділу державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції винесено постанову про відкриття виконавчого провадження з виконання виконавчого листа щодо стягнення з обвинуваченого аліментів на утримання дітей доньки та сина. Однак, обвинувачений після набрання судовим рішенням чинності, здійснив платежі на загальну суму 19474,58 гривен, серед них останній 16.07.2018 року. На теперішній час реальних виплатів на утримання дітей не робив, не приймав заходів по працевлаштуванню, на обліку в Білгород-Дністровському міськрайонному центрі зайнятості не перебуває, на виклики до відділу Державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції Одеської області не з`являється, змінив місце проживання без повідомлення державного виконавця, які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів. Слід зазначити, що обвинувачений злісно ухиляється від встановлених рішенням суду коштів на утримання дитини (аліментів). Встановлена загальна сума заборгованості станом на 31.10.2018 року згідно розрахунку, виданим відділом державної виконавчої служби Білгород-Дністровського міськрайонного управління юстиції Одеської області, складає 45 113 гривень 28 копійок. На протязі всього судового розгляду обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України не визнавав. Після дослідження всіх доказів по справі, обвинувачений свою вину визнав повністю та пояснив, що дійсно, він з потерпілою перебував у шлюбі, від якого у них є двоє неповнолітніх дітей. 28.11.2013 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області було стягнуто з нього на користь потерпілої аліменти на утримання їх дітей. 27 лютого 2018 року рішенням Татарбунарського районного суду Одеської області, його було позбавлено батьківських прав відносно малолітнього сина, також встановлено мінімальний розмір аліментів на одну дитину який не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Після рішення суду він спочатку сплачував аліменти на утримання дітей, на загальну суму 19474,58 гривен, однак з липня 2018 року, він перестав платити аліменти, так як не мав можливості, тому що не мав роботи. На обліку в Білгород-Дністровському міськрайонному центрі зайнятості не перебуває, оскільки працює за наймом. Пояснив, що буде оплачувати і заборгованість по аліментах та самі аліменти. Просив його суворо не карати* [5]. Враховуючи наведені приклади, можна підсумувати, що до загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України можна віднести: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів. Водночас, негативним фактором також є те, що зарубіжні країни, а також міжнародна практика є не в повній мірі показовими в частині кримінально-правової та кримінологічної протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що в умовах ведення агресивної війни російської федерації проти України відбувся перерозподіл кримінальних правопорушень, що призвело до виникнення певного дисбалансу, що мав наслідком втрату ефективності низки кримінологічних заходів та засобів впливу на протиправну діяль-

ність. Так, збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України (які не були розповсюдженими до 2014 року), а також кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (які мали нульові показники до 2022 року) призвело до акцентуації уваги законодавця на потребі в удосконаленні відповідних норм кримінального законодавства, у зв'язку із чим інші залишились поза увагою, але залишились розповсюдженими. Проте, не можна не погодитись із тим, що протягом двох останніх років протиправна діяльність в умовах воєнного стану була передбачена як кваліфікуюча ознака низки кримінальних правопорушень, але їх перелік не є достатньо аргументованим, що свідчить про низький рівень кримінологічного забезпечення механізму прогнозування злочинності.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора надає підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України не є розповсюдженими хоча і тримають стабільно високий рівень. Так, у 2019 році кількість таких діянь складала 0,5 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2020 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 31,1 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2021 році досліджуване діяння склало 0,6 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 33 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2022 році досліджуване діяння склало 0,2 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 40 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; у 2023 році досліджуване діяння склало 0,3 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 35,4 % від загальної кількості кримінальних правопорушень проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

До загальних кримінологічних тенденцій щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України можна віднести: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів.

Список використаної літератури:

1. Оксаніченко А.С. Поняття злісності за кримінальним правом України : дис… к-та юрид. наук : 12.00.08/Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2020. 221 с.
2. Семеногов І.В. Злочинне ухилення від утримання дітей або батьків (ст.ст. 164, 165 Кримінального кодексу України): досвід систематичного тлумачення ознак потерпілого. *Вісник* кримінологічної асоціації України. 2014. № 7. С. 215–223.
3. Переверза О. Я. Кулава М. К., Філіпова Н. А. Проблемні питання кримінально-правової, кримінологічної характеристики та розслідування кримінальних проступків з ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2021/18.pdf
4. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 01.07.2021 (справа № 159/408/18). URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/98004301
5. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 05.01.2022 року (справа 495/11825/18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102434835

Yakovleva T. K. Criminological characteristics of alimony payment evasion

The article examines the quantitative and qualitative indicators of child support evasion. It is indicated that during the effective national criminal legislation, a number of criminal offenses remain outside the attention of legislators and scientists, which leads either to the fact that they become latent, or to the victimization of the population caused by distrust in law enforcement agencies, as well as the effectiveness of legislation. This also applies to criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen. A fairly significant number of such acts are misdemeanors or minor crimes, which indicates that the legislator does not have a well-formed idea of the degree of their social danger, as well as a tendency towards

a potential increase in the quantitative indicator, which is caused by insufficiently effective sanctions determined for their commission. It is noted that based on the analysis of court verdicts, as well as the quantitative and qualitative indicators of such criminal offenses, it can be concluded that, most likely, in the coming years, the number of cases of evasion of child support payments by persons will increase, which may be due to the negative consequences of hostilities the actions of the aggressor state, the temporary occupation of certain regions of the country and the economically unstable situation. Another factor may be the lack of a modern and effective mechanism of influence on persons who commit such socially dangerous acts. It is concluded that the general criminological trends regarding the quantitative and qualitative indicators of criminal offenses provided for by Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine can be attributed to: 1) dependence on the direction and course of social and economic policy development; 2) internal correlation with separate forms of domestic violence; 3) interdependence of the quantitative and qualitative indicator with the mechanism of labor policy formation; 4) the prospect of potential growth of the quantitative indicator under the conditions of special legal regimes.

Key words: *evasion, alimony, child, criminal offense, criminal liability, quantitative and qualitative indicators, state, trends.*

UDC 341
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.44

M. R. Arakelian
Doctor of Law, Professor, First Vice Rector,
Professor at the Department of International and European Law,
National University "Odesa Law Academy"

A. V. Lutsan
Master of Law,
Postgraduate Student at the Department of International and European Law,
National University "Odesa Law Academy"

PROTECTING WOMEN'S RIGHTS IN QATAR: LEGISLATION, PROGRESS AND CHALLENGES

This article provides a review of the current situation of women's rights in Qatar, identifies the challenges women face, and outlines strategies to address these challenges.

Qatar is a rapidly developing country with a diverse population, including a significant number of women. The country has made considerable strides towards gender equality and women's empowerment in recent years. During the preparation of the article it was found out that Qatar has ratified several international conventions and agreements that promote women's rights, including the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) and the Beijing Declaration and Platform for Action. The State of Qatar has also introduced various policies and initiatives to promote women's education, employment and leadership roles.

Despite these efforts, however, women in Qatar still face several challenges in accessing their rights fully. But at the same time we can observe that women in Qatar are pushing back, becoming more vocal about their rights at least online, despite the restricted civic space. As we can observe, many women in Qatar do not know legislation well and what the official male guardianship rules are, or their legal basis, and know of them only because of their experiences or from the words of others. The findings show that, in many aspects of their lives, adult women are treated as legal minors in Qatar. Combined with other discriminatory laws and practices, male guardianship limits the ability of women in Qatar to live full, productive, and independent lives and fuels further discrimination and domestic violence. Furthermore, the country's sponsorship system, which is tied to the employment of migrant workers, often results in the exploitation and abuse of female migrant workers. Female migrant workers are also excluded from labor protections, such as minimum wage and maximum working hours, which makes them vulnerable to exploitation.

The legislative regulation of the main challenges, needs and problems women are facing in Qatar is analyzed in the article. Also significant attention has been given in this article to such areas as the legislation and its implementation in the area of protection of women's health. Considerable attention was paid to the development and limitation of rights in the field of education and opportunities in the field of professional development.

Key words: *protection of women's rights, gender equality, human rights in Qatar, women's rights in Qatar, violation of women's rights.*

Introduction. Women's rights have been a crucial topic of discussion globally, and Qatar is no exception. Qatar, a small Gulf state in the Middle East, has made significant progress in recent years towards advancing women's rights through various legislative measures. While traditionally, Qatar has been a conservative and patriarchal society, the country has taken several steps towards promoting gender equality and empowering women. Qatar has introduced a number of legal and policy changes to ensure that women enjoy equal opportunities and are protected from discrimination.

While the country has made significant progress in terms of gender equality and women's empowerment, there is still much to be done to ensure full protection of women's rights.

The problem statement. Qatar has a unique legal system that is a combination of civil law

© Arakelian M. R., Lutsan A. V., 2023

and Islamic law. Islamic law, or Sharia, has a significant influence on the legal framework of the country. Traditionally, under Sharia, women have had limited rights and have been subject to strict gender segregation. However, in recent years, the country has undertaken several initiatives to promote women's rights and gender equality.

In 2003, Qatar passed a law granting women the right to vote and stand for election in municipal elections. In 2011, the country's first female minister was appointed. The same year, a new labor law was introduced that prohibits gender discrimination in the workplace and provides for equal pay for equal work. In 2017, Qatar became the first country in the region to introduce a law allowing domestic workers to change employers without their consent.

Moreover, in 2021, the Qatar Cabinet approved a draft law on domestic violence that includes provisions for protection orders, penalties for abusers, and a national hotline for victims. The law aims to combat all forms of violence against women and will help to provide legal protection and support for victims.

Despite these positive developments, there are still significant challenges that Qatar faces in promoting gender equality and women's rights. For example, while women can vote and stand for election in municipal elections, they are still excluded from participating in national elections. Women also face restrictions on their ability to travel, work, and marry without the consent of their male guardians, which is a major obstacle to their economic and social empowerment.

The purpose of the article. This paper aims to provide a comprehensive overview of the current situation of women's rights in Qatar, including the current state of women's rights legislation in Qatar, the progress made, the challenges faced, and the strategies needed to further protect women's rights. The article draws on existing literature and research, including official reports, academic articles, and news sources.

Discussion. Qatar's constitution enshrines equality among citizens. But the U.S. State Department and human rights groups say the Qatari legal system discriminates against women when it comes to their freedom of movement and issues of marriage, child custody and inheritance. Under Shariah law, for example, women can inherit property, but daughters receive half as much as sons. Men can easily divorce their wives, while women must apply to courts from a narrow list of acceptable grounds. Men can marry up to four wives without issue, while women must obtain approval from a male guardian to get married at any age. Under a rule rarely enforced, Qatari women under the age of 25 also must secure a male guardian's permission to leave the country. Husbands and fathers may bar women from traveling. Unmarried Qatari women under 30 cannot check into hotels. Single women who get pregnant face prosecution for extramarital sex. There is no government office dedicated to women's rights[6].

Women's rights in Qatar are conflicting, and even contradictory sometimes. As a woman in Qatar, you might have access to the most luxurious lifestyle, but still not feel comfortable wearing shorts outside. You might start your own successful business, yet still feel unprotected by the police.

Qatar is a country that exists right at the intersection of modernity and tradition, and this play noticeble most strikingly when it comes to gender rights[21].

No doubt that within the Gulf, Qatar is among the best nations for women's rights. Within the global ranking of gender inequality, however, Qatar is 44th according to Human Development Report 2021/2022 prepared by UNDP[5]. We can observe this paradoxical nature throughout various levels of life in Qatar. The country has explicitly stated its commitment to gender equality, yet still enforces imbalanced laws in the spheres of inheritance, marriage, and even whose testimony holds more weight in court. That said, women in the peninsula are highly educated and have significantly more freedoms than some of its neighbors.

Attitudes towards women are improving in Qatar, however, there are some key contradictions which deserve special attention. For example, even though there is a popular sense of women being respected and protected, many laws do not practice this ideal.

The Qatari government has introduced several legal and policy changes to promote gender equality and protect women's rights.

According to Article 35 of Permanent Constitution of the State of Qatar declares that all persons are equal before the law and there shall be no discrimination whatsoever on grounds of sex, race, language, or religion[16].

In 2009, Qatar became a member of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)[3]. Despite membership, the country did not fully commit to all portions of the convention. Qatar

refuses to maintain the following: gender equality in domestic laws and policies, equality with regard to nationality, equality before the law, freedom of movement and of residence and domicile and equality in marriage and family life. These requirements contradict Islamic law[5].

In addition, Qatar has introduced policies to promote women's participation in the workforce. In 2013, the government launched the Qatar National Vision 2030, which aims to promote sustainable development and diversification of the economy. As part of this vision, the government has set a target of increasing the proportion of women in the workforce to 51% by 2022. To achieve this target, the government has introduced several measures, including providing subsidies to companies that employ women and introducing quotas for women in certain industries[17].

The male guardianship system is closely related to the seclusion of women from a male-dominated society that has traditionally controlled women's sexuality and strictly limited their autonomy. For example, women reported that their male guardians and other family members refused them permission to travel, work or study where they wished because they were intent on ensuring that they do not end up in a relationship with a man against their family's wishes, acquire a reputation for being viewed as sexually active or breaking social taboos, or to otherwise "protect" them from male society[8]. It is not just travel that is restricted. Women must obtain permission from their male guardians—who may be fathers, brothers, uncles, grandfathers, and, when married, their husbands—to exercise many of their basic rights, including to marry, obtain a government scholarship to pursue higher education, work in many government jobs, and obtain some reproductive health care. Women cannot be primary guardians of their own children at any time. They have no authority to make independent decisions relating to their children's documents, finances, travel, and sometimes schooling and medical treatment, even if they are divorced and a court ordered that their children should live with them ("custody"), or the children's father has died. If the child has no male relative to act as guardian, the government takes up this role.

Discrimination in laws relating to divorce and decisions concerning children has left some women trapped in abusive relationships, often waiting years to obtain a divorce. If they do leave, they may be unable to remarry for fear of losing custody of their children and remain dependent on their former husbands, who remain the children's legal guardians[19].

Women are required to have a male guardian's permission to marry. Once married, a woman is required to obey her husband and can lose her husband's financial support if she works or travels or refuses to have sex with him, without a "legitimate" reason. While the family law forbids husbands from hurting their wives physically or morally, and there are general criminal code provisions on assault, Qatar has no law on domestic violence or measures to protect survivors and prosecute their abusers. No law explicitly prohibits corporal punishment of children either[21].

Women can be forced to return to their families by the police if they leave their home, including when fleeing abuse. In January, a Yemeni woman was killed by her former Qatari husband outside a family court that had ruled in her favor in a dispute concerning their child[10].

Qatar allows men to pass citizenship to their spouses and children, whereas children of Qatari women and non-citizen men can only apply for citizenship under narrow conditions. This discriminates against Qatari women married to foreigners, and their children and spouses.

As we can see from all above mentioned women's freedom depend a lot on opinion of her male guardian.

Let's look closer at the progress of women's rights in the political and economical sphere.

Qatar was the first Gulf country to allow women the right to vote alongside men, in 1999. These elections—the first ever in Qatar—were deliberately held on 8 March 1999, International Women's Day[8]. It was the first GCC country to enfranchise its population.

Speaking about the amount of women in the political sphere we should mention Majlis ash-Shura *(*Consultative Assembly of Qatar) - legislative body of the State of Qatar. It was designated by the Emir of Qatar. In November 2017, Emir Tamim bin Hamad Al Thani appointed four women to the 45-member council. It is the first time women have taken part in the council. The Shura Council of Qatar looks over government policy, creates proposals for new laws and renews the country's financial allocation.

Prominent Qatari women hold other high-level positions, too. The female deputy foreign minister gained prestige as the spokeswoman for Qatar's critical diplomatic efforts amid the U.S. military and NATO withdrawal from Afghanistan. Another powerful woman is Sheikh Tamim's younger sister, the head of the Qatar Museum Authority who has become one of the international art world's

most popular figures. Last year, Sheikh Tamim appointed two women to the country's advisory Shura Council. But the legislative elections for the 45-member council were a stark testament to Qatari women's limited role. Female candidates did not win a single seat.

Qatar appointed its first female cabinet minister in 2003, when Sheikha Ahmed al-Mahmoud was named as Minister of Education. In 2008, Ghalia bint Mohammed bin Hamad Al Thani was made Minister of Public Health. The third woman government minister was Hessa Al Jaber, who was designated as head of the Ministry of Communication and Technology. Hanan Al Kuwari became the fourth female cabinet member in 2016 when she was made Minister of Public Health.

Speaking about influential womens in Qatar it would be a mistake not to mention Her Highness Sheikha Moza bint Nasser. She has been actively engaged in education and other social reforms in Qatar for many years and has played a major role in spearheading national and international development projects.

Domestically, she currently serves as Chairperson of Qatar Foundation for Education, Science and Community Development (QF), a private non-profit organization founded in 1995. Its flagship project is Education City, which serves as a hub of academic excellence and houses branch campuses of renowned international universities and institutions. Qatar Foundation is also engaged in numerous scientific research and economic and social development projects. In addition to her work at Qatar Foundation, Sheikha Moza served as the Vice Chair of the Supreme Council of Health from 2009-2014 and as the Vice Chair of the Supreme Education Council from 2006-2012. In these roles, she helped enact major top-down reforms of Qatar's public schools and healthcare system. More recently, she chairs Sidra Medicine, a new training and research hospital that opened its doors in 2016 and is set to become a leading institution for women and children's specialty care.

Qatar has made significant advances on women's access to higher education. In the 1970s there were a few hundred female graduates in Qatar, but by 2018 there were more than 38,000 Qatari female graduates, exceeding the number of Qatari men with bachelors and postgraduate degrees[14]. Part of that success is due to the former Emir's wife, Sheikha Moza, who set up Education City in 1997 under Qatar Foundation to encourage foreign universities to set up satellite campuses in Doha, enabling Qatari women to access more universities and a broader range of academic courses, including from internationally high-ranking institutions and in mixed gender (co-educational) environments.

However, male guardians can directly or indirectly control women's choices about education. Qatar's Family Law requires that the husband "allow his wife to complete her compulsory education and facilitate continuation of her university education within the State, provided that this shall not conflict with her family duties," making a woman's right to study contingent on her husband and prioritizing her domestic responsibilities.

Education is a huge priority for the Qatari state, and the government has made tremendous strides. In fact, the adult literacy rate is over 97%. Furthermore, Qatar has an incredibly high proportion of female students; the gross ratio of women enrolled in post-secondary education is five times that of men. However we still can observe that women being limited and controlled in they choices and ability to choose what to study and where by they guardians[21].

Despite a large number of highly educated Qatari women—there are more Qatari women university graduates than men graduates—Qatari women's employment hovers at 37 percent compared to Qatari men's employment at 68 percent[14]. While Qatari men's participation in the labor force is increasing, Qatari women's participation has remained steady and even shown "a significant and continuous decline among the more educated women." Qatar's Vision 2030 aims for a diversified workforce including "increased opportunities and vocational support for Qatari women." Yet, women face severe discrimination in their right to work.

Qatari women reporting that they need male guardian permission in order to work in most government ministries and some governmental or quasi-governmental institutions. No law requires employers to ask women to obtain such permission but there is also no law prohibiting public or private institutions from requiring such permission.

Article 93 of the Labour Law of 2004 states that women shall be given equal remuneration to men when they do the same work and shall have the same opportunities for training and advancement as men[7]. Unfortunately, women on average still earn 70% of what men make and are more likely to be unemployed. Most women work in the public sector; very few women work in the private sector, and fewer still are in top-level positions, with a few exceptions.

The Labour Law provides that women shall not be employed in dangerous work, arduous work, work that is detrimental to their health or morals, or other works to be specified by a Decision of the Minister. The Minister may also specify that women cannot be employed during certain times, such as at night.

Many women stop or scale back work after they marry or have children. For those who don't, new mothers have 50 days of paid maternity leave; this is provided they worked at the company for at least a year. There is no national policy for paternity leave, however, most companies do offer a few days to new fathers. Many expat and local families hire expat women from places like Southeast Asia or Africa to help with childcare and housework.

Women also struggle to obtain high-level posts in private companies and the public sector, even though more than half of all college graduates are women. There is no law prohibiting gender discrimination in the workplace. Despite the obstacles, some women have managed to succeed professionally.

Qatar has a strong regional reputation for its healthcare service, which provides free or subsidized health care to its citizens and residents with health insurance[2]. However, in some cases women face discrimination in their access to health care. Women reported that in some cases hospitals required that they show a marriage certificate as a prerequisite for admission, or to receive certain forms of care such as for pregnant women to obtain prenatal and obstetric care. Human Rights Watch interviewed healthcare workers who said hospital staff are required to report women to the police if they are pregnant outside of marriage, as sex outside of marriage is a crime.

Women also reported that they need male guardian permission in order to access specific forms of sexual and reproductive health care.

Under the Penal Code, abortion is generally illegal, except if necessary to save the life of the woman. A pregnant woman who performs an abortion on herself or consents to its performance is subject to up to five years' imprisonment. A person who intentionally performs an abortion on a pregnant woman is subject to the same penalty if she consents, or to up to ten years' imprisonment if she does not consent. Law No. 2 of 1983 governing the practice of the medical professions provides that if the pregnancy is of less than four months' duration an abortion may be legally performed if continuation of the pregnancy would cause certain and serious harm to the mother's health; or if there is evidence that the child would be born with serious and incurable physical malformations or mental deficiency, and both spouses consent to the abortion.

Women also need their husband's consent in relation to some matters of fertility, but it is unclear what the legal basis for such a requirement is, such as if they are seeking sterilization. Women and girls who are unmarried but experiencing reproductive health issues for which they need examinations or birth control may also need to get guardian permission or show a marriage certificate to access such care.

After analyzing all the mentioned above issues and inequality areas in sphere of women's rights we can come to concussion that following strategies could be helpful in protecting women's rights in Qatar:

1. Legal and Policy Reforms: The government should review and amend laws and policies that discriminate against women and adopt measures to protect women's rights fully. Moreover, the government should implement the existing legal protections, including those relating to domestic violence and sexual harassment, effectively.

2. Education and Awareness-raising: To promote gender equality and empower women, there is a need to raise awareness among the public and stakeholders about women's rights and gender equality. This can be achieved through education campaigns, public dialogues, and media engagement.

3. Capacity Building: Government officials, law enforcement agencies, and judicial authorities need to be trained to address gender-based violence effectively and provide support to women who experience abuse.

4. Support for Women's Organizations: Civil society organizations that advocate for women's rights should be supported and encouraged to work actively in this direction and achieve the set goals.

Conclusion. The present situation indicates that Qatar is moving toward greater gender equality. A struggle for equality and women's rights in Qatar still exists despite its progressive nature. The country is aware of this issue and is continuing its work to further the rights of women in Qatar. Gender issues have become a key theme of social development programmes and strategies. There have already been achievements in creating equal opportunities and legal reform for female citizens. More are sure to come with Qatar's commitment to increased gender equality.

The state of Qatar continues its increasing concern about human rights through making the required legislative, legal, administrative and other arrangements to establish those rights and provide the means whereby to confirm and develop them in the context of comprehensive social development.

Bibliography:

1. Adelle Tippetts. Women's rights in Qatar have shown promising growth. URL: https://borgenproject.org/womens-rights-in-qatar/.
2. Annekathryn Goodman, "The Development of the Qatar Healthcare System: A Review of the Literature," International Journal of Clinical Medicine 6, №, 3. 2015.
3. CEDAW/C/QAT/CO/1.URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.?symbolno=CEDAW%2fC%2fQAT%2fCO%2f1&Lang=en.
4. Everything I Have to Do is Tied to a Man. Women and Qatar's Male Guardianship Rules, March 2021. URL: https://www.hrw.org /report/2021/03/29/everything-i-have-do-tied-man/women-and-qatars-male-guardianship-rules#8051.
5. Human Development report 2021/2022. Uncertain times, unsettled lives Shaping our future in a transforming. URL: https://hdr.undp .org/system /files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.
6. Isabel Debre Explainer: Status of women in Qatar, host of World Cup. URL:https://apnews.com/article/womens-soccer-sports-travel-c22b188c2770d3683e f37eb508b9c49.
7. Labour Law, Law No. 14 of 2004. URL: http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/67387/119186/F-1851656538/QAT67387%20Eng.pdf.
8. Lambert, Jennifer. Political Reform in Qatar: Participation, Legitimacy and Security. Middle East Policy. Middle East Policy Council.2011. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/J.1475-4967.2011.00475.
9. Law No. 15 of 2011 on Combating Human Trafficking. URL: https://www.unodc.org/cld/document/qat/2011/qatari_law_no._15_of_year_2011_on_combating_trafficking_in_human_beings_en.html.
10. Law No. 15 of 2017. URL: MONOGRAPH /105099/128416/F-1438071320/QAT105099%20Eng.pdf.
11. Law No. 22 of 2006 Promulgating the Family Law. URL: http://www.a lmeezan.qa/LawPage.aspx?id=2558&language=en.
12. Law No. 38 of 2005 on Qatari Nationality. URL: http://www.refworld.org/pdfid/542975124.pdf.
13. Lesley Walker, "Female university students in Qatar outnumber men 2:1," Doha News, June 12, 2014. URL: https://www. dohanews.co/female-university-students-outnumber-males-nearly/
14. Louay Bahry and Phebe Marr, "Qatari Women: A New Generation Of Leaders?," Middle East Policy Council. № 12. 2005.
15. Penal Code, Law No. 11 of 2004. URL: http://www .almeezan.qa/LawPage.aspx?id=26&language=en.
16. Permanent Constitution of the State of Qatar, 2004. URL: http://www .parliament.am/library/sahmanadrutyunner/katar. pdf.
17. Qatar National Vision 2030. URL: https://www .gco.gov.qa/en/about-qatar/national-vision2030/.
18. Qatar. Events of 2021. Human Rights Watch Report. URL: https://www .hrw.org/world-report/2022/country-chapters/qatar#d91ede.
19. Qatar: Male Guardianship Severely Curtails Women's Rights. March 2021. URL:https://www.hrw.org/news/2021/03/29/qatar-male-guardianship-severely-curtals-womens-rights.
20. Sana Hussain. Woman killed by ex-husband outside Doha family court January 2021. URL: https://dohanews.co/woman- killed-by-ex-husband-outside-doha-family-court/.
21. Valentin Sergon. Guide to women's rights in Qatar. URL: https://www.expatica.com/qa/living/gov-law-admin/womens-right-in-qatar-70967/.

Аракелян М. Р., Луцан А. В. Захист прав жінок у Катарі: законодавство, прогрес та виклики

Стаття містить огляд поточної ситуації стосовно прав жінок у Катарі, визначає проблеми, з якими стикаються жінки, і окреслює стратегії вирішення цих проблем.

Катар – країна, що швидко розвивається та має у своєму складі багатонаціональне населення, серед якого значна кількість жінок. За останні роки країна зробила значний крок у напрямку гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. У ході підготовки статті з'ясувалося, що Катар ратифікував кілька міжнародних конвенцій і угод, які заохочують права жінок, включаючи Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Пекінську декларацію та Платформу дій. Країна також запровадила різноманітні політики, ініціативи та сприятливі умови спрямовані на просування жіночої освіти, працевлаштування та змогу зайняття керівних позицій жінками.

Однак, незважаючи на ці зусилля, жінки в Катарі все ще стикаються зі значними проблемами в повному доступі до своїх прав. Але в той же час ми можемо спостерігати, що жінки в Катарі не відступають, а стають більш обізнаними і потрохи заявляють про

свої права незважаючи на обмеження. Як ми з'ясували, багато жінок у Катарі погано знають законодавство та офіційні правила чоловічої опіки чи їхню правову основу, і знають про них лише завдяки власному досвіду чи зі слів інших. Ми можемо зробити висновки, що в багатьох аспектах життя з дорослими жінками у Катарі поводяться як з неповнолітніми. У поєднанні з іншими дискримінаційними законами та практиками чоловіча опіка обмежує здатність жінок у Катарі жити повноцінним, продуктивним і незалежним життям і сприяє подальшій дискримінації та домашньому насильству. Крім того, система спонсорства в країні, пов'язана з працевлаштуванням трудящих-мігрантів, часто призводить до експлуатації та жорстокого поводження з жінками-мігрантами. Працюючі жінки-мігранти також обмежені в умовах захисту праці, таких як мінімальна заробітна плата та максимальна тривалість робочого часу, що робить їх уразливими до експлуатації.

У статті проаналізовано законодавче регулювання основних викликів, потреб і проблем, з якими стикаються жінки в Катарі. Також у цій статті значну увагу було приділено таким сферам, як законодавство та його реалізація у сфері охорони здоров'я жінок. Певну увагу було приділено розвитку та обмеженню прав у сфері освіти та можливостей у сфері професійного розвитку.

Ключові слова: *захист прав жінок, гендерна рівність, права людини в Катарі, права жінок в Катарі, порушення прав жінок*

УДК 342.9:352.4
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.45

А. І. Ноцик
аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОБРОВІЛЬНОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

У статті сформовано авторське розуміння поняття принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади як системи базових та невід'ємних ідей, концепцій та правил, що гарантовані Конституцією та законами України, та визначають сутність, мету, завдання, організаційні засади та основні напрямки діяльності добровільної об'єднаної територіальної громади, гарантують права та свободи її жителів, а також забезпечують ефективне та демократичне здійснення місцевого самоврядування на відповідній території. Визначено, що система принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади не є статичною та може адаптуватися з урахуванням специфічних умов та потреб конкретної громади. Розкрито, що система принципів може слугувати основою для розробки статуту громади, а також для прийняття рішень щодо організації та функціонування громади. Запропоновано, що загальна система принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади в Україні складається з наступних засад: – добровільність (важливість вільного волевиявлення громадян у питаннях об'єднання територіальних громад); – гласність (прозорість та відкритість діяльності громад для забезпечення довіри громадян до владних структур і підвищення рівня їхньої участі у прийнятті рішень); – субсидіарність (важливість рішень, що приймаються на найближчому до громади рівні, сприяючи більшій ефективності та адаптованості); – економічна доцільність (забезпечення оптимального використання ресурсів та створення умов для економічного зростання та розвитку громад); – пропорційність (розподіл ресурсів та повноважень відповідно до потреб і можливостей кожної громади, що сприяє справедливому розвитку); – спроможність (громади повинні мати достатні ресурси та кваліфікований персонал для ефективного виконання своїх функцій та завдань); – партисипаторна демократія (активна участь громадян у процесах управління та прийнятті рішень, що дозволяє забезпечити відповідність інтересів громади її потребам); – відповідальність (владні структури та управлінські органи повинні бути відповідальними перед громадянами за свої дії та прийняті рішення); – підзвітність (необхідність регулярного звітування перед громадянами та іншими зацікавленими сторонами щодо виконання своїх обов'язків і прийнятих рішень); – рівність (забезпечення рівних можливостей і прав для всіх громадян, незалежно від їхньої соціальної чи економічної статусу); – доступність (створення умов, щоб усі громадяни мали доступ до послуг та можливостей незалежно від їхнього місця проживання); – партнерство та співпраця (співпраця між громадами, владними структурами та іншими зацікавленими сторонами для досягнення спільних цілей та розв'язання проблем); – інноваційність (використання новаторських підходів та технологій для покращення якості життя громадян та забезпечення сталого розвитку); – сталість розвитку (забезпечення збалансованого розвитку громади з урахуванням потреб сучасних і майбутніх поколінь).

Ключові слова: *адміністративний центр, адміністративні процедури, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правові відносини, бюджет, державна підтримка, добровільна об'єднана територіальна громада, місцева влада, повноваження, порядок.*

Актуальність теми. Сучасний етап розбудови Української держави з урахуванням глобальних змін, що відбулися останнім часом під впливом процесів, пов'язаних з проведенням адміністративно-територіальної реформи, характеризується активним розвитком місцевого самоврядування як одного із пріоритетних напрямів державної політики. Слід також

© Ноцик А. І., 2023

визнати, що з того часу, як Україна обрала курс на євроінтеграцію, значно актуалізувались проблеми реалізації ратифікованих угод із країнами Європейського Союзу, у тому числі ключових положень Європейської Хартії місцевого самоврядування, а також забезпечення якісного розвитку регіонів країни як важливих складових частин соціально-економічної системи України [5, с. 3].

Безумовно, подальше функціонування держави, що обрала європейський вектор розвитку в усіх сферах життєдіяльності суспільства, неможливе без удосконалення адміністративно-правових засад діяльності органів місцевого самоврядування. Адже від того, наскільки сильною та самостійною є місцева влада, як вона забезпечує та реалізовує функцію надання публічних послуг населенню, яким чином упроваджується конструктивне соціальне партнерство між центральним виконавчим апаратом і територіальними громадами напряму залежить сталий і збалансований розвиток міст та регіонів, якісне вирішення питань місцевого значення, і головне – реалізація визначених Конституцією України соціальних та економічних гарантій прав і свобод громадян [5, с. 3].

Огляд останніх досліджень. Загальні та спеціальні адміністративно-правові засади організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади стали предметом дослідження таких вчених як: Б. Андрушків, К. Анісімов, А. Берлач, Я. Білоус, Є. Бородін, О. Голинська, І. Дзюба, В. Дрешпак, О. Євдокімов, Н. Кирич, Ю. Ковальчук, В. Кравченко, І. Крикавська, М. Латинін, В. Малоокий, А. Матвієнко, Н. Мішина, В. Небелюк, С. Поляруш та інших.

Однак, діючі проблеми оптимізації використання ресурсів та надання якісних послуг на місцевому рівні в Україні підкреслюють актуальність наукових досліджень у сфері діяльності об'єднаних територіальних громад.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу теорії адміністративного права, положень чинного законодавства та практичної діяльності суб'єктів права, розкрити поняття та систему принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади.

Виклад основних положень. Під принципами (від лат. principium – первинне, визначальне) права зазвичай розуміють відправні ідеї, основні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання. Принципи права як безпосереднє вираження, уособлення загальнолюдських суспільних цінностей (людської гідності, особистої автономії, солідарності, довіри тощо) спрямовані на їхнє утвердження, забезпечення і захист, дозволяють відтворити їх при формуванні та дії права. Принципи права символізують дух права, пов'язують право з мораллю, політикою, економікою, переводять на мову правових ка- тегорій і репрезентують суспільні інтелектуально-ціннісні настанови і тенденції. Принципи формують переконання суб'єктів у правовій сфері, впливають на ухвалення ними юридично значущих рішень. Принципи права мають найбільш загальний, абстрактний характер. У зв'язку з цим перед суб'єктами нормотворчості і правозастосування постає важливе завдання – наповнити принципи як загальні ідеї нормативним змістом. Таке наповнення відбувається в процесі практичної діяльності різних гілок влади. Зрозуміло, що це є традиційним завданням органів законодавчої влади, яке виконується ними в процесі поточної нормотворчості. Важливу роль у вираженні принципів та їх застосуванні відіграють також суди. Питання про спе- цифічний зміст принципу зазвичай вирішується ними тоді й остільки, коли й оскільки це стає необхідним при вирішенні конкретної справи. Унаслідок цього принцип як ідея перетворюється на сукупність кон- кретних вимог [8, с. 66–69].

Н. І. Бровко, С. О. Поляруш-Сафроненко визначили, що принципи добровільного об'єднання територіальних громад (ОТГ) в Україні характеризують їх сутність, зміст та основні завдання у правовідносинах утворення і функціонування названих громад та реорганізації органів місцевого самоврядування і мають теоретичне і практичне значення. Теоретичне значення полягає в необхідності децентралізації функціонування системи місцевого самоврядування, а практичне значення – в реалізації інтересів, потреб, протиріч і компромісів суб'єктів місцевого самоврядування. З позиції вчених, принципи добровільного об'єднання територіальних громад – це закріплені нормами Конституції і Законів України, з урахуванням верховенства права, основні ідеї добровільного об'єднання жителів села, селища, міста, що покликані здійснювати в межах своєї компетенції муніципальну владу самостійно та через своїх представників при підтримці держави й забезпечувати права і свободи жителів певної адміністративно- територіальної одиниці [3, с. 10–17].

Ю. Кириченко запропоновано теоретичне визначення категорії «принципи діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права» як законодавчо зафіксовані нормами вітчизняного та міжнародного законодавства об'єктивно обумовлені природою публічної влади, стержневі, відносно стабільні, науково обґрунтовані засади, які, з одного боку, визначають організаційну структуру, соціальну спрямованість і основні властивості місцевого самоврядування як багатокомплексного соціально-правового явища, а з іншого, – які на протязі тривалого часу не зазнають суттєвих змін, і визначають характер і зміст нормотворчої і правозастосовчої діяльності виконавчих і представницьких органівмісцевого самоврядування як суб'єктів адміністративних правовідносин [5, с. 6].

Враховуючи вищенаведене, можна визначити, що принципи організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади – це система базових та невід'ємних ідей, концепцій та правил, що гарантовані Конституцією та законами України, та визначають сутність, мету, завдання, організаційні засади та основні напрямки діяльності добровільної об'єднаної територіальної громади, гарантують права та свободи її жителів, а також забезпечують ефективне та демократичне здійснення місцевого самоврядування на відповідній території.

Характеризуючи систему принципів, для початку слід звернутися до законодавства. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [2].

Згідно Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) конституційності та законності; 2) добровільності; 3) економічної ефективності; 4) державної підтримки; 5) повсюдності місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності [1].

Принципи діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права Ю. Кириченко поділено на дві групи: 1) організаційні; 2) функціональні. Відповідно до організаційних принципів формується і функціонує система органів місцевого самоврядування (верховенства закону в організації системи органів місцевого самоврядування; поєднання представницької демократії з формами прямого волевиявлення громадян; підконтрольності та відповідальності органів і посадовців місцевого самоврядування перед територіальною громадою; організаційного відособлення місцевого самоврядування, його органів в системі управління державою і взаємодія на засадах партнерства з органами державної влади у здійсненні загальних завдань і функцій; повсюдності місцевого самоврядування; правової, організаційної та фінансової спроможної автономії місцевого самоврядування. Функціональні принципи слугують підґрунтям для належної адміністративної нормотворчої та правозастосовної діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративно-правових відносин (пріоритету прав і свобод людини і громадянина; відкритості і прозорості у діяльності органів місцевого самоврядування; законності як діяльності органів місцевого самоврядування відповідно до повноважень і в порядку, визначених законом; поєднання співмірності, необхідної достатності та придатності здійснюваних дій з боку органів місцевого самоврядування з неприпустимістю зловживання наданими повноваженнями під час вирішення питань місцевого значення; компетенції, професіоналізму, неупередженості та спроможності; запобігання корупційним діянням; доступності та своєчасності надання адміністративних послуг; субсидіарності прийняття рішень; участі представників територіальних громад у розробці проектів управлінських рішень та їх прийнятті; колегіальності; відповідальності за прийняті рішення [5, с. 13].

Н. І. Бровко, С. О. Поляруш-Сафроненко визначили, що до принципів утворення та функціонування добровільного об'єднання територіальних громад належать: 1) верховенство права, конституційність і законність; 2) добровільність об'єднання; 3) економічна ефективність; 4) державна підтримка; 5) повсюдність місцевого самоврядування; 6) прозорість та відкритість; 7) відповідальність та забезпечення прав і свобод людини й громадянина [3, с. 10–17].

Характеризуючи принципи добровільного об'єднання територіальних громад, Ю. В. Дьяченко акцентує увагу, що принципово, що об'єднання територіальних громад здійснюється виключно на добровільних засадах та має на меті забезпечення повсюдності самоврядування, тобто доступності до послуг, які надаються органом місцевого самоврядування кожним мешканцем об'єднаної територіальної громади. Важливо також відзначити пріоритет прозорості та відкритості процесу об'єднання, який має забезпечуватись завдяки активній співпраці влади та громадськості та необхідність досягнення економічної ефективності ОТГ [4, с. 382].

В. В. Карпенко систематизує принципи комплексного розвитку громади: принцип плановості з урахуванням збереження природного довкілля; принцип комплексності; принцип охорони компонентів географічної складової, відповідального споживання та відтворення природних ресурсів; пропорційності; цілісності (інтегрованості різних аспектів дослідження, взаємозв'язку та взаємообумовленості географічного та соціально-економічного управління); справедливості та рівності (міжгенераційній, соціальній, економічній, політичній) та врахування індивідуальних особливостей (як окремих осіб, так і громад); відкритості та прозорості; соціальної захищеності; взаємної відповідальності за розвиток; законності; урахування та відповідність законним очікуванням; етичності; доступності адміністративної влади та публічних послуг; ефективності [6, с. 438].

Базуючись на принципах, визначених у Бюджетному кодексі України, Європейській хартії місцевого самоврядування та інших положеннях чинної нормативно-правової бази, а також наукових джерелах, М. Блажівська сформулювала такі принципи ефективного фінансового забезпечення розвитку територіальних громад: – єдності системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад; – гласності та відкритості в процесі формування і функціонування системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад; – достовірності даних про наявні фінансові ресурси територіальної громади; – ефективного, економного та цільового використання фінансових ресурсів; – конструктивної взаємодії власників фінансових ресурсів, що впливають на розвиток територіальної громади. Також вчена пропонує додаткові принципи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні, серед яких називає такі: – об'єктивності, що передбачає врахування попереднього досвіду та інформації, яка зібрана в ході забезпечення розвитку територіальних громад; – цілепокладання, що передбачає чітке формування конкретних цілей та мети їх досягнення; – результативності, що передбачає спрямування повної сукупності заходів на отримання результату, а саме досягнення визначених цілей; – ефективності, що передбачає визначення ефективності реалізації фінансового забезпечення розвитку територіальних громад шляхом співвідношення витрат на реалізацію та отриманих після реалізації результатів поліпшення економічного та соціального стану територіальної громади; – пріоритетності, що передбачає зарахування до переліку основних напрямків фінансування найважливіших завдань, реалізація яких дасть змогу досягти гармонійного розвитку територіальної громади; – компетентності, що означає залучення до цього процесу широкого кола експертів, що володіють знаннями у всіх сферах соціально- економічного розвитку; – комплексності, що передбачає створення інноваційної економічної структури, що базується на постулатах соціального консенсусу; – спадкоємності, що передбачає залучення до процесу розробки фінансових планів представників усіх зацікавлених сторін із метою забезпечення спадковості щодо їх реалізації; – прозорості, що передбачає відкритість та прозорість дій всіх суб'єктів під час фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, широке висвітлення їх діяльності у ЗМІ, залучення стейкхолдерів; – ситуаційності, що передбачає виявлення, оцінку, врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, а також сценаріїв дій, у результаті виникнення можливих варіантів розвитку, залежно від їх комбінації [7].

Отже, система принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади не є статичною та може адаптуватися з урахуванням специфічних умов та потреб конкретної громади. При цьому, система принципів може слугувати основою для розробки статуту ОТГ, а також для прийняття рішень щодо організації та функціонування ОТГ.

Загальна система принципів організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади в Україні складається з наступних засад:

– добровільність (важливість вільного волевиявлення громадян у питаннях об'єднання територіальних громад);

– гласність (прозорість та відкритість діяльності громад для забезпечення довіри грома-

дян до владних структур і підвищення рівня їхньої участі у прийнятті рішень);

– субсидіарність (важливість рішень, що приймаються на найближчому до громади рівні, сприяючи більшій ефективності та адаптованості);

– економічна доцільність (забезпечення оптимального використання ресурсів та створення умов для економічного зростання та розвитку громад);

– пропорційність (розподіл ресурсів та повноважень відповідно до потреб і можливостей кожної громади, що сприяє справедливому розвитку);

– спроможність (громади повинні мати достатні ресурси та кваліфікований персонал для ефективного виконання своїх функцій та завдань);

– партисипаторна демократія (активна участь громадян у процесах управління та прийнятті рішень, що дозволяє забезпечити відповідність інтересів громади її потребам);

– відповідальність (владні структури та управлінські органи повинні бути відповідальними перед громадянами за свої дії та прийняті рішення);

– підзвітність (необхідність регулярного звітування перед громадянами та іншими зацікавленими сторонами щодо виконання своїх обов'язків і прийнятих рішень);

– рівність (забезпечення рівних можливостей і прав для всіх громадян, незалежно від їхньої соціальної чи економічної статусу);

– доступність (створення умов, щоб усі громадяни мали доступ до послуг та можливостей незалежно від їхнього місця проживання);

– партнерство та співпраця (співпраця між громадами, владними структурами та іншими зацікавленими сторонами для досягнення спільних цілей та розв'язання проблем);

– інноваційність (використання новаторських підходів та технологій для покращення якості життя громадян та забезпечення сталого розвитку);

– сталість розвитку (забезпечення збалансованого розвитку громади з урахуванням потреб сучасних і майбутніх поколінь).

Список використаної літератури:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Бровко Н. І. Принципи добровільного об'єднання територіальних громад в Україні. Legal Bulletin. 2021. Вип. 3-4. С. 10-17.
4. Дьяченко Ю. В. Принципи добровільного об'єднання територіальних громад. Зб. тез доп. 80-ї наук. конф. викл. акад., Одеса, 7–8 трав. 2020 р. Одес. нац. акад. харч. технологій ; під заг. ред. Б. В. Єгорова. Одеса : ОНАХТ, 2020. С. 381–383
5. Кириченко Ю.М. Адміністративно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис... д-ра юрид. наук. 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. 44 с.
6. Карпенко В. В. Принципи комплексного розвитку територіальних громад: підходи до визначення. Університетські наукові записки. 2011. № 3. С. 429-439.
7. Блажівська М. А. Принципи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в Україні. Демократичне врядування. 2019. Вип. 2.
8. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

Notsyk A. I. The concept and system of principles of the organization and functioning of the voluntary united territorial community

The author's understanding of the principles of organization and functioning of a voluntary united territorial community as a system of basic and integral ideas, concepts and rules guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine and defining the essence, purpose, tasks, organizational principles and main directions of activity is formed in the article of a voluntary united territorial community, guarantee the rights and freedoms of its residents, as well as ensure effective and democratic implementation of local self-government in the relevant territory. It was determined that the system of principles of organization and functioning of a voluntary united territorial community is not static and can be adapted taking into account the specific conditions and needs of a specific community. It is revealed that the system of principles can serve as a basis for the development of the charter of the community, as well as for making decisions regarding the organization and functioning of the community. It is proposed that the general system of principles for the organization and functioning of a voluntary united territorial community in Ukraine consists of the following principles: – voluntariness (the importance of citizens' free expression of will in matters of uniting territorial communities); – glasnost (transparency and openness of community activities to ensure citizens' trust in government

structures and increase the level of their participation in decision-making); – subsidiarity (the importance of decisions made at the level closest to the community, contributing to greater efficiency and adaptability); – economic feasibility (ensuring optimal use of resources and creating conditions for economic growth and community development); – proportionality (distribution of resources and powers in accordance with the needs and capabilities of each community, which promotes fair development); – capacity (communities must have sufficient resources and qualified personnel to effectively perform their functions and tasks); - participatory democracy (active participation of citizens in management and decision-making processes, which allows to ensure that the interests of the community meet its needs); – responsibility (power structures and management bodies must be accountable to citizens for their actions and decisions); – accountability (the need for regular reporting to citizens and other interested parties regarding the performance of their duties and decisions made); – equality (ensuring equal opportunities and rights for all citizens, regardless of their social or economic status); – accessibility (creating conditions so that all citizens have access to services and opportunities regardless of their place of residence); – partnership and cooperation (cooperation between communities, authorities and other interested parties to achieve common goals and solve problems); – innovativeness (use of innovative approaches and technologies to improve the quality of life of citizens and ensure sustainable development); - sustainability of development (ensuring the balanced development of the community, taking into account the needs of current and future generations).

Key words: *administrative center, administrative procedures, administrative-legal status, administrative-legal relations, budget, state support, voluntary united territorial community, local government, powers, order.*

УДК 342.922:349
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.46

П. В. Діхтієвський
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Н. Ю. Задирака
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ СУБ'ЄКТА ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

У статті досліджено особливості правового регулювання відносин захисту права на забуття суб'єкта персональних даних. Здійснено аналіз позицій окремих вітчизняних науковців щодо подолання проблеми. Підсумовано загальну доктринальну позицію щодо того, що право на забуття є відносно новою концепцією, викликаною розвитком науково-технічного прогресу, а наявні проблемні питання потребують подальшого дослідження та законодавчого регулювання. Зокрема, не зважаючи на надані законодавством можливості звернення до вищого органу влади чи суду зі скаргою про задоволення права на видалення персональних даних суб'єкта, практична реалізація цього права є проблемною. У результаті аналізу міжнародних документів другої половини XX століття встановлено, що право на таємницю приватного життя включає в себе право бути забутим, згідно з яким особа має право вимагати видалення особистих даних із загального доступу, пошукових систем, якщо посилання на наявну інформацію можуть завдати шкоди такій особі. Здійснено загальний аналіз Регламенту ЄС 2016/679 «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних» та детально досліджено визначені у ст. 17 конкретні підстави, за яких суб'єкт персональних даних має право на стирання контролером інформації щодо нього. Визначено дискусійним питання обсягу і меж принципу правомірності, який можливо розуміти у вузькому та широкому значенні у царині протидії порушенню права на захист персональних даних. Здійснено аналіз основних категорій права на забуття у Законі України «Про захист персональних даних». Встановлено, що п. 3 ст. 15 принцип правомірності порушення права на захист персональних даних, застосовано у широкому значенні, включаючи будь-які неправомірні дії щодо збору таких даних. Узагальнено, що право на забуття суб'єкта персональних даних в Україні хоч і закріплено на законодавчому рівні, проте доцільним є здійснення подальшого його узгодження із вимогами Регламенту ЄС 2016/679 щодо формування чіткого механізму повного знищення контролером персональних даних суб'єкта без надмірної затримки при одначасному встановленні легітимних випадків відмови видалення персональних даних.

Ключові слова: *законодавство, інформаційно-телекомунікаційні відносини, персональні дані, правовий механізм, права людини, право на забуття, регламент ЄС, світова електронна мережа, суб'єкт забуття.*

Постановка проблеми. Життя більшості людей тісно пов'язане зі світовою електронною мережею. В цій електронній мережі розміщена велика кількість інформації, яку важко осягнути, систематизувати, а особливо – припинити існування (здійснити видалення) такої інформації. Наразі стає актуальним забезпечення реалізації одного із найважливіших елементів права на захист особистих даних – право бути забутим. Суть такого права, на нашу думку, полягає у здатності особи вимагати видалення або знищення інформації, яка знаходиться у світовій

© Діхтієвський П. В., Задирака Н. Ю., 2023

електронній мережі та стосується такої особи. За таких умов, реалізація права на забуття у межах сучасного насиченого інформаційного простору є особливо актуальною, а також вимагає правового вирішення з тих причин, що функціонування світової мережі не обмежується державним кордонам певної країни, а заходи, що вживаються на національному рівні, не завжди є ефективними.

Незважаючи на те, що право на забуття існує в національних правових системах багатьох країн світу, включаючи країни-члени Європейського Союзу (надалі – ЄС) та Україну, однак доцільним є розроблення та встановлення на міждержавному рівні більш уніфікованих та дієвих гарантій дотримання права на забуття кожного суб'єкта персональних даних та, відповідно, механізмів їх реалізації в окремих країнах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Варто зауважити, що дослідженню загальних теоретико-правових питань реалізації права на забуття, а також реалізації даного права в системі захисту персональних даних, присвячено ряд праць таких вітчизняних та зарубіжних науковців як Г. Андрощук, А. Бойко, В. Буга, С. Булавіна, О. Волох, С. Векслер, А. Гаудамуз, С. Ільченко, А. Копейченко, І. Припхан, Ю. Размєтаєва, В. Секхолмі, П. Сухорольський, М. Тарнавська, І. Федоришина, Р. Феллнер, Е. Франтзу та інших.

Незважаючи на те, що важливі аспекти права на забуття в системі захисту персональних даних відображені в працях зазначених вище учених, постійний розвиток інформаційно-телекомунікаційних відносин та оновлення нормативно-правової бази їх регулювання, спонукають до дискусії та більш глибокого дослідження нормативно-правової бази реалізації права на забуття в системі захисту персональних даних на сучасному етапі розвитку.

Метою даного дослідження є деталізація окремих аспектів сучасного правового регулювання відносин захисту права суб'єкта на забуття на підставі чинної міжнародної та вітчизняної нормативно-правової бази, доктринальних тлумачень вітчизняних та зарубіжних науковців, а також формулювання авторського бачення шляхів подальшого удосконалення зазначеного типу відносин в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасного міждержавного співробітництва, Україна на законодавчому рівні створює умови щодо забезпечення дотримання принципів захисту права на обробку, видалення персональних даних, встановлених міжнародним правом, а також пропонує власні заходи щодо запобігання та протидії подібним або новим можливим правопорушенням у сфері використання інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Для досягнення мети даного дослідження щодо розкриття сутності питання правового регулювання відносин захисту права на забуття суб'єкта персональних даних на початку дослідження доцільно звернутися до короткого аналізу окремих наукових позицій вітчизняної доктрини тлумачення права на захист персональних даних та охарактеризувати визначені науковцями проблеми та запропоновані шляхи їх подолання у зазначеній царині суспільно-інформаційних правовідносин.

Аналізуючи механізм реалізації права на забуття та проблемні питання, які виникають під час такої реалізації, Славко А.С. та Рєпін Д.А. зазначають, що стрімкий розвиток інформаційних мереж та наявність великої кількості користувачів призвів до того, що частина оприлюдненої інформації не відповідає дійсності, є застарілою, а ще частина – прямо порушує право особи на повагу до її приватного життя. Крім того, існування наразі великої кількості пошукових систем можуть містити потенційно небажану інформацію про особу, а для видалення такої інформації потрібно звернутися до адміністраторів кожної системи, що потребує значних затрат часу і ресурсів. Науковці узагальнюють, що право на забуття є відносно новою концепцією, викликаною науково-технічним прогресом, і виклики, які виникають у цій сфері, потребують подальшого дослідження та законодавчого регулювання [1, с. 523].

Буга В.В. та Турбін Д. О. відносять визначення права на забуття в системі захисту персональних даних до категорії інформаційного права, мотивуючи таку позицію тим, що власником особистої приватної інформації насамперед є сама особа, яка має право подати до оператора пошукової системи мережі Інтернет заяву або до вищого органу влади чи суду скаргу / позов про видалення або зміну посилань на певні інтернет-сторінки, які містяться в списку результатів пошуку, що з'являється після введення імені такої особи до пошукового рядка [2, с. 148].

Токарева В. О. здійснює порівняння таких цифрових прав людини як право на видалення (право на забуття) та право на виправлення неточних персональних даних, зібраних у електронних базах даних. Крім того, автор

звертає увагу на право почати все з чистого (цифрового) листа, що дозволить особам розпочати абсолютно нову (цифрову) ідентичність. Науковець наголошує, що застосування права на видалення або забуття, передбачає виключення, які покликані забезпечити баланс публічних та приватних інтересів та повною мірою не забезпечують реалізацію права бути забутим у разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння [3, с. 44].

Як зазначає О.М. Калітенко, висунення різних позицій в процесі наукової дискусії щодо законодавчого закріплення процедури видалення персональних даних обумовлено тим, що право бути забутим знаходиться на межі таких двох особистих немайнових прав: 1) право на інформацію, яке проявляється у безперешкодному доступі до неї та право на вираження власної думки; 2) право фізичної особи на приватність, недоторканість та повагу до свого приватного та сімейного життя та захист персональних даних [4, с. 85].

За визначення Разметаєвої Ю.С., право бути забутим не має сталого визначення. Воно розглядається як: 1) таке, що відображає вимоги особи вилучити певні дані про себе, щоб треті особи не могли більше відслідковувати їх; 2) право на мовчання про минулі події в житті, які більше не відбуваються; 3) можливість для приватних осіб прибирати особисту інформацію (тексти, відео або фотографії) з певних інтернет-ресурсів, щоб вона не була знайдена пошуковими системами тощо. Наголошено, що «навіть за відсутності конкретного визначення, що встановлюється відповідними правовими нормами як на національному, так і на наднаціональному рівні, право бути забутим згадується як право особи на те, щоб її персональні дані більше не оброблялися, як тільки відповідних цілей було досягнуто» [5, с. 226].

Посикалюк О.І. право бути забутим визначає як спосіб захисту особистих немайнових прав особи, спрямований на гарантування таємниці минулого й життєвого спокою того, хто вирішив не присвячувати себе публічним справам [6, с. 199].

Соколова М.В. виділяє умови та особливості застосування права бути забутим у мережі, поміж яких: 1) неадекватність, недоречність, неактуальність даних; 2) дані самі по собі не видаляються з мережі, припиняється тільки їхнє індексування пошуковими системами; 3) значна свобода розсуду й необхідність юридичної оцінки в кожному конкретному випадку [7].

Аналіз наукових позицій дає підстави зробити узагальнення про наявність у науковій доктрині детального дослідження окремих елементів застосування правового механізму видалення персональних даних. Не зважаючи на надані законодавством можливості звернення до вищого органу влади чи суду зі скаргою про задоволення права на видалення персональних даних суб'єкта, практична реалізація цього права залишається проблематичною, оскільки з більшості існуючих інформаційних баз видалення даних є ускладненим по ряду різних причин. Наприклад, вже зібрані персональні дані можуть не відстежуватись, що ускладнює їх видалення в усіх вторинних контролерів і їх процесорів, неможливість перевірення остаточності та повноти видалення даних тощо.

Вперше на міжнародному глобальному рівні право особи на захист від втручання інших осіб у її приватне життя, зокрема з боку держави, було закріплено у ст. 12 («Повага до приватного та сімейного життя») Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй 1948 р. [8]. Дана Декларація закріпила принципи побудови правових інструментів нормативного регулювання та захисту прав людини. Пізніше зазначене право було закріплено й у статті 8 Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 р. [9].

Аналіз міжнародних нормативно-правових актів дає підстави узагальнити те, що у міжнародних правовідносинах право на таємницю приватного життя включає в себе право бути забутим. Тобто, особа має право вимагати видалення особистих даних із загального доступу, пошукових систем, якщо посилання на наявну інформацію можуть завдати шкоди такій особі. До видів такої інформації доцільно віднести застарілі, неповні чи половинчасті, неточні, неправдиві, надлишкові дані, правові підстави для зберігання яких стали не актуальними з огляду на часовий чи інший розвиток суспільно-політичних, економічних тощо подій.

Наприкінці XX століття категорія права на забуття знайшла своє конкретне закріплення у міжнародному термінологічно-смисловому контексті категорії права на захист персональних даних. Конвенція «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» 1981 р., що передбачає для кожного «право вимагати виправлення або знищення даних про нього, якщо в процесі обробки такої інформації було порушено норми міжнародного та вітчизняного законодавства» [10].

Подальший розвиток міжнародного нормативно-правового регулювання відносини захисту персональних даних здійснювався наступним чином. У 1995 р. була прийнята Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» [11]. Даний документ не містив визначення поняття та механізму здійснення забуття суб'єкта персональних даних.

У 2010 р. розпочалась робота Європейської комісії над розробкою регламенту ЄС із захисту персональних даних. У 2012 р. було опубліковано проект Регламенту ЄС 2016/679 «Про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних» (надалі – Регламент ЄС 2016/679). У кінцевому результаті Регламент ЄС 2016/679 було прийнято 14.04.2016 р. Набрав він чинності 24.05.2016 р. Після дворічного перехідного періоду Регламент ЄС 2016/679 почав застосовуватися з 25.05.2018 р. Цей міжнародний нормативно-правовий акт має окрему статтю (Право на стирання («право бути забутим»)), що присвячена праву суб'єктів даних на забуття та право вимагати видалення даних [12].

Досліджуючи положення Регламенту ЄС 2016/679 зарубіжні науковці, зокрема Блекмер В.С., зазначає, що оскільки цей нормативно-правовий акт є регламентом, а не директивою, то він не вимагає від національних урядів прийняття законів, які уможливлюють його дію, і є безпосередньо зобов'язальним і застосовним [13]. Тервангне С. характеризує категорію «право на стирання» або «право бути забутим» як «право суб'єкта ретроактивно вилучати свої дані, які обробляються» [14].

Аналіз ст. 17 Регламенту ЄС 2016/679 дає нам можливість розуміти умови реалізації права на забуття персональних даних в тому сенсі, що суб'єкт таких даних має право на стирання контролером персональних даних щодо нього у випадку існування конкретних підстав.

Доцільно розпочати аналіз з тієї підстави, коли видалення даних можливе у випадку втрати необхідності обробляти зазначені персональні дані для цілей обробки. Така підстава тотожна основним принципам обмеженості ціллю, мінімізації даних та зменшення періоду зберігання. Тобто, на нашу думку, в межах цієї підстави положеннями Регламенту ЄС 2016/679 ще раз акцентується увага на необхідності позбуватися даних, коли вони вже не є актуальними для досягнення визначених цілей обробки.

Ще однією підставою для забуття суб'єкта персональних даних є відкликання ним своєї згоди на обробку. Адже, в межах принципу правомірності, надання суб'єктом згоди є підставою для обробки його персональних даних. Проте Регламент ЄС 2016/679 також визначає можливість безапеляційно відкликати зазначену згоду. Слід зазначити, що процес відкликання згоди не повинен протирічити принципу прозорості. Тобто, такий процес повинен бути доступним, чітким, зрозумілим. Продовження обробки персональних даних при відкликанні може здійснюватися лише у тому випадку, якщо суб'єкт отримав якусь іншу підставу для правомірної обробки, або його нова ціль обробки сумісна із початковою ціллю.

Також персональні дані про особу повинні бути видалені контролером у тому випадку, коли така особа заперечує проти здійснення обробки. Подібне заперечення має здійснюватися відповідно до положень ст. 21 Регламенту ЄС 2016/679, в якій зазначено, що «суб'єкт даних може в будь-який час заперечувати проти обробки, що ґрунтується на таких двох підставах правомірності: 1) необхідність виконання завдання в інтересах суспільства або здійснення офіційних повноважень контролера; 2) необхідність для цілей законних інтересів контролера або третьої сторони» [12]. Тобто, якщо особа заперечує проти обробки його персональних даних та відсутні більш вагомі підстави для здійснення подальшої обробки, то правомірним є реалізація права такого суб'єкту бути забутим.

Регламент ЄС 2016/679 містить ще кілька окремих випадків, коли суб'єкт даних має право на забуття: 1) застосовується автоматично без оцінки наявності вагомих підстав для подальшої обробки у випадку, коли дані обробляються для чітких маркетингових цілей (ч. 2 ст. 21); 2) для забезпечення дій контролера відповідності нормативно-правовим актам ЄС або держав-членів; 3) суб'єктом персональних даних, які були зібрані для пропозиції послуг інформаційного суспільства, є дитина [12].

Проводячи аналіз міжнародного правового регулювання відносин захисту персональних даних слід зазначити, що захист фізичних осіб під час опрацювання персональних даних є фундаментальним правом ЄС. Проте, аналіз Регламенту ЄС 2016/679 дає нам підстави висловити наступні припущення. Однією з підстав для реалізації права на стирання даних є неправомірність обробки даних. У даному

випадку мається на увазі порушення правомірності як основоположного принципу. Проте, виникає питання розуміння та застосування обсягу і меж принципу правомірності. На нашу думку, залишається нез'ясованим факт про те, чи доцільно розуміти зазначений принцип у вузькому значенні – в межах наявності відповідних підстав правомірності. Чи, з іншого боку, можливо більш широко тлумачити дотримання принципу правомірності порушення права на захист персональних даних, відносячи будь-які неправомірні дії щодо обробки, використання тощо зазначених даних.

Оскільки нами вбачається те, що порушене вище питання є відкритим та може зашкодити юридичній визначеності (реалізації положень щодо права на забуття), яку слід розуміти як «чіткість та зрозумілість у викладенні норм актів права, у наслідок чого кожна особа має впевненість у розумній стабільності норм права, передбачності ситуацій та інших юридичних наслідків застосування таких норм» [15]. З метою формування більш обґрунтованих пропозицій щодо загальної проблематики правового регулювання відносин із захисту персональних даних, звернемося до аналізу основних категорій права на забуття у вітчизняному законодавстві.

Національна нормативно-правова система у царині правовідносин із захисту персональних даних розширює та деталізує норми прямої дії Конституції України про те, що «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди» (ст. 32), «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію» (ст. 34) [16] тощо, а також положення спеціального Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. Зазначений Закон безпосередньо спрямований на захист основоположних прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних, та поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів (ст. 1) [17].

У п. 2 ст.15 (Видалення або знищення персональних даних) Закону України «Про захист персональних даних» визначено, що персональні дані видаляються або знищуються в порядку, встановленому відповідно до вимог закону та підлягають видаленню або знищенню у разі: 1) закінчення строку зберігання даних, визначеного згодою суб'єкта персональних даних на обробку цих даних або законом; 2) припинення правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником, якщо інше не передбачено законом; 3) видання відповідного припису Уповноваженого або визначених ним посадових осіб секретаріату Уповноваженого; 4) набрання законної сили рішенням суду щодо видалення або знищення персональних даних [17].

На нашу думку, у п.2 ст. 15 Закону України «Про захист персональних даних» принцип правомірності застосовано у вузькому значенні, тобто в межах наявності відповідних підстав правомірності. П. 3 ст. 15 цього Закону де зазначено, що «персональні дані, зібрані з порушенням вимог цього Закону, підлягають видаленню або знищенню у встановленому законодавством порядку» [17], сформульовано шляхом більш широкого тлумачення дотримання принципу правомірності порушення права на захист персональних даних, відносячи будь-які неправомірні дії щодо збору таких даних.

В цілому право на забуття щодо персональних даних особи в Україні хоч і закріплено у ст. 15 Закону України «Про захист персональних даних», проте доцільним є здійснення подальшого узгодження національного законодавства про захист персональних даних із вимогами Регламенту ЄС 2016/679 щодо порядку його реалізації як чіткого механізму повного знищення контролером його персональних даних без надмірної затримки. Доцільним також є встановлення легітимних випадків відмови видалення персональних даних, зокрема, якщо обробка таких даних необхідна для реалізації права на свободу вираження поглядів та інформації.

Висновки і пропозиції. Право бути забутим як теоретико-правова категорія відображає можливість особи вилучити дані про себе, щоб треті особи не могли відслідковувати їх. Цей спосіб захисту особистих прав, спрямований на захист таємниці минулого та теперішнього життя особи. Сфера реалізації такого права обмежується інформацією, що належить до приватного життя та персональних даних особи, і не може бути кваліфікована як суспільно корисна інформація.

У міжнародному контексті право на забуття закріплено в ст. 17 Регламенту ЄС 2016/679 та є проявом декількох основоположних принципів. Зокрема, принцип обмеження зберігання

інформації містить вимогу не зберігати персональні дані, коли вже немає необхідності. Практична реалізація цього права залишається проблематичною у складних відносинах функціонування світового інформаційно-комунікаційного (Інтернет) простору. Видалення зібраних персональних даних до прийняття Регламенту ЄС 2016/679 було ускладненим щодо їх забуття усіма вторинними контролерами, а також залишалися перепони щодо перевірки остаточності та повноти видалення даних тощо.

Норми Закону України «Про захист персональних даних» в загальному відповідають міжнародним критеріям захисту прав особи. Проте даний Закон не пропонує чіткого механізму практичної реалізації права на забуття персональних даних. Такий механізм не сформований і на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Доцільним, на нашу думку, є запровадження норм прямої дії в підзаконних нормативно-правових актах щодо захисту персональних даних, а також створення принципово нових інструментів захисту особи від розміщення даних або матеріалів про неї та способів видалення такої інформації через запровадження механізму адміністративно-правової відповідальності за не опрацювання та невиконання володільцями чи розпорядниками персональних даних запитів на видалення персональних даних.

Список використаної літератури:

1. Славко А.С., Рєпін Д.А. Механізм реалізації та захисту права на забуття. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №8. С. 522–525.
2. Буга В.В., Турбін Д. О. Право на забуття в системі захисту персональних даних. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 1 (70) С. 146–153.
3. Токарева В. О. Окремі питання реалізації права на видалення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 2022. № 4. С. 42–47.
4. Калітенко О. М. Право на забуття: здобуток європейський чи глобальний? Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні : матеріали міжнар. колокв. (м. Одеса, 27 жовт. 2018 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2018. С. 84–86.
5. Размєтаєва Ю. С. Залиште мене у спокої або право бути забутим. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри : статті учасників 1 Міжнародного круглого Правовий часопис Донбасу № 1 (70) 2020 52 столу (м. Львів, 28–29 жовтня 2016 року). Львів : видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2017. С. 221–234.
6. Посикалюк О. О. Межі захисту особистих немайнових прав публічних осіб: порівняльно-правове дослідження. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 197–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Ppip_2014_13_61.
7. Соколова М. Право бути забутим: Іспанія проти Google. URL: https://www.lawtrend.org/information-access/blog-information-access/pravo-byt-zabytym-evropejskijsud-demonstriruet-nekompetentnost.
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
10. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. 1981. URL: http://zakon2.rada.gov. ua/laws/show/994_326.
11. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text.
12. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних і про скасування Директиви 95/46/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.
13. Blackmer W.S. GDPR: Getting Ready for the New EU General Data Protection Regulation. Information Law Group. 2018. URL: https://www.infolawgroup.com/insights/2016/05/articles/gdpr/gdpr-getting-ready-for-the-new-eu-general-data-protection-regulation.
14. Terwangne C. Internet Privacy and the Right to Be Forgotten/Right to Oblivion. Monograph «VII International Conference on Internet, Law & Politics. Net Neutrality and other challenges for the future of the Internet». Universitat Oberta de Catalunya. Edition 2. 2020. URL: http://www.crid.be/pdf/public/7064.pdf.
15. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL:https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava.
16. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon5.rada.gov.ua.
17. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

Dikhtiievskyi P. V., Zadyraka N. Yu. Exercise of the right to be forgiven subject of personal data

The article examines the peculiarities of the legal regulation of relations protecting the right to oblivion of the subject of personal data. An analysis of the positions of individual domestic scientists on overcoming the problem was carried out. The general doctrinal position regarding the fact that the right to be forgotten is a relatively new concept caused by the development of scientific and technological progress, and the existing problematic issues require further research and legislative regulation, is summarized. In particular, regardless of the possibility provided by legislation to appeal to a higher authority or court with a complaint about the satisfaction of the subject's right to delete personal data, the practical implementation of this right is problematic. As a result of the analysis of international documents of the second half of the 20th century, it was established that the right to privacy includes the right to be forgotten, according to which a person has the right to request the removal of personal data from public access, search engines, if links to available information can harm such person A general analysis of EU Regulation 2016/679 «On the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data» was carried out, and the provisions defined in Art. 17 specific grounds for which the subject of personal data has the right to erasure of information about him by the controller. The question of the scope and limits of the principle of legality, which can be understood in a narrow and broad sense in the field of counteracting the violation of the right to personal data protection, is determined to be debatable. An analysis of the main categories of the right to be forgotten in the Law of Ukraine «On the Protection of Personal Data» was carried out. It was established that clause 3 of Art. 15 principle of legality of violation of the right to protection of personal data, applied in a broad sense, including any illegal actions related to the collection of such data. It is summarized that the right to forget the subject's personal data in Ukraine is enshrined in the legislation, but it is advisable to further harmonize it with the requirements of EU Regulation 2016/679 regarding the formation of a clear mechanism for the complete destruction of the subject's personal data by the controller without excessive delay while at the same time establishment of legitimate cases of refusal to delete personal data.

Key words: *legislation, information and telecommunication relations, personal data, legal mechanism, human rights, right to be forgotten, EU regulation, global electronic network, subject of forgetting.*

УДК 343.362
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.47

С. С. Мірошниченко
доктор юридичних наук, професор,
пролфесор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-4215-1603

П. А. Воробей
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0003-2470-1920

О. В. Микитчик
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-4973-2670

ЗАСОБИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розкрито наукову проблематику неправдивого свідчення через призму засобів кримінально-правової охорони суспільних відносин, передбачених ст. 384 КК та іншими нормами законодавства України про кримінальну відповідальність. Вони виявляються у процесі проведення процесуальних дій, досудового розслідування та судового розгляду, охоплюючи питання відповідальності за правдивість показань, висновків та перекладу. Забезпечення їх ефективності передбачає використання попереджувальних механізмів для запобігання надання неправдивих свідчень. У теоретичному аспекті принцип економії кримінальної репресії постає як засіб охорони найважливіших суспільних відносин, що передбачає максимальне використання важелів впливу для розв'язання завдань державного характеру при мінімізації кримінальної репресії. Важливо враховувати, що зміна суспільних відносин потребує нових методів їх регулювання, а присутність кримінально-правових засобів не достатня для захисту всіх суспільних відносин. Засоби правової охорони повинні базуватися на заходах кримінально – правової політики держави і відповідати принципам поваги, рівноправності перед законом всіх громадян та невідворотності покарання. Проте звинувачувати законодавство про кримінальну відповідальність у недостатній ефективності необґрунтовано в аналізованій нами сфері щодо введення в оману суду або іншого уповноваженого органу буде не обґрунтовано. Закони приймаються для регулювання конкретних суспільних відносин, а їх ефективність забезпечується шляхом економії кримінальної репресії. У зв'язку з цим важливо враховувати роль учасників кримінального судочинства. Основне питання полягає в тому, що ст. 384 КК України встановлює логічну межу, яка забезпечує індивідуалізацію покарання, враховуючи обставини злочину та особливості вини. Зроблено висновок, що максимальне обмеження волі на строк до п'яти років відповідає принципам законності та справедливості, а також забезпечує відповідний рівень покарання за подібні злочини, що є важливим для справедливого правосуддя.

Ключові слова: *неправдиве свідчення, законність, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, обставини злочину, попередження, принцип економії кримінальної репресії, програміст, справедливе правосуддя, доцільність покарання, засоби кримінально-правової охорони, справедливість покарання, досудове розслідування, виконавче провадження, кримінально-правова характеристика діяння, уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу.*

© Мірошниченко С. С., Воробей П. А., Микитчик О. В., 2023

Вступ. Головним засобом охорони найважливіших суспільних відносин є принцип економії кримінальної репресії, а основою кримінально-правової охорони є принцип повноти цих відносин. Принцип економії репресії є одним з головних у кримінально-правовій політиці держави. Не залишається осторонь ця проблематика регулювання суспільних відносин через призму відповідальності за ст. 384 КК України (уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу). Але існує більш загальний принцип використання важелів впливу для вирішення завдань державного характеру. Відповідним фундаментом охорони суспільних відносин від злочинних посягань є вищевказаний принцип за максимальної економії кримінальної репресії та застосування різноманітних альтернативних засобів. Це дає можливість не допускати грубих порушень законодавства про кримінальну відповідальність і максимально охопити всі об'єкти кримінально-правової охорони, менше застосовуючи при цьому засоби кримінально-правового впливу. Із появою нових суспільних відносин виникає потреба в їх регулюванні, й тоді перед законодавцем постає завдання, як краще й ефективніше це зробити. Законодавче регулювання суспільних відносин відбувається в міру їх виникнення. Певні суспільні відносини виникають в аналізованій нами сфері, що пов'язано з розвитком інформаційного суспільства та успішною цифровізацією в Україні.

До певних аспектів засобів кримінально-правової охорони суспільних відносин через призму відповідальності за ст. 384 КК України звертали свої погляди вчені Г. Андрусів, Ю. Гломб, С. Матишевський, П. Михайленко, М. Коржанський, В. Кузнецов, В. Стратонов, Р. Вереша, В. Тацій та ін. Проте аналізована нами проблематика не була предметом їхнього безпосередньо аналізу. Тим самим тема дослідження є актуальною.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі теорії кримінального права, чинного законодавства, емпіричного матеріалу, доктринальних поглядів із цієї проблематики вчених галузі кримінального права розкрити певну проблематику засобів кримінально-правової охорони суспільних відносин через призму кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України.

Виклад основних положень. Із погляду Ю. Гломб, засоби кримінально-правової охорони суспільних відносин у контексті кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України зазвичай виникають під час проведення процесуальних дій, досудового розслідування та судового розгляду і включають питання відповідальності за правдивість показів, висновків та перекладу. Автор підкреслює, що кожне практичне питання має бути підтверджене теоретично, а кожне юридичне поняття детально досліджувалося як практичними фахівцями, так і науковцями відповідних галузей. Динаміка постійного оновлення кримінальних норм та їх удосконалення є природним процесом і важливою складовою науки кримінального права. Попереджувальний механізм в аналізованій сфері спрямований на запобігання надання неправдивих свідчень. Модель попереджень є єдиним комплексом, включаючи протидію введенню в оману суду чи іншого органу. У контексті відповідальності за ст. 384 КК України попереджувальний механізм визначається як один із видів спеціальних попереджень конкретної особи, яка потенційно може вчинити правопорушення. Законодавець визначає шість категорій осіб, які підлягають попередженню, включаючи свідків, потерпілих, експертів, перекладачів, оцінювачів і спеціалістів. Стратегія зменшення криміногенного потенціалу особи, яка надає покази або свідчення, висновок або оцінку, або здійснює переклад, має передбачати попереджувальні заходи насамперед [1].

Отже, засоби кримінально-правової охорони суспільних відносин у контексті відповідальності за ст. 384 КК України, як правило, виникають у процесі проведення процесуальних дій, досудового розслідування та судового розгляду. Вони охоплюють питання відповідальності за правдивість показань, висновків і перекладу. Забезпечення ефективності цих заходів передбачає використання попереджувальних механізмів, спрямованих на запобігання наданню неправдивих свідчень. У глибинному теоретичному аспекті принцип економії кримінальної репресії постає як один із головних засобів охорони найважливіших суспільних відносин. Це передбачає максимальне використання відповідних важелів впливу для розв'язання завдань державного характеру за умови мінімізації кримінальної репресії. Важливо враховувати, що зміна суспільних відносин вимагає нових методів їх регулювання. Наявність кримінально-правових засобів не достатня для захисту всіх суспільних відносин, але звинувачувати законодавство про кримінальну відповідальність у недостатній ефективності недоречно. Закони ухвалюються для регулювання певних суспільних відносин, а їх ефективність забезпе-

чується насамперед через економію кримінальної репресії.

У більш глибинному теоретичному аспекті слід зазначити, що принцип економії кримінальної репресії «minimum minimorum» є одним із головних засобів охорони найважливіших суспільних відносин, а принцип повноти цих відносин є основою кримінально-правової охорони. Якщо аналізувати кримінально-правову політику держави загалом, то принципи економії репресії є одним із головних в цьому питанні. Існують більш загальні принципи використання відповідних важелів впливу для вирішення завдань державного характеру. Такі принципи є відповідним фундаментом охорони суспільних відносин від злочинних посягань за максимальної економії кримінальної репресії. Це дає можливість уникати грубих порушень законодавства про кримінальну відповідальність, а отже – охопити всі необхідні об'єкти кримінально-правової охорони і якомога менше застосовувати засоби кримінально-правового впливу.

Зміна суспільних відносин висуває нові вимоги до їх регулювання. Для оптимального їх регулювання ставляться відповідні завдання, які ускладнюються появою нових суспільних відносин, передбачити які не можна. Наявність кримінально-правових засобів не достатня для захищеності всіх суспільних відносин. Але стверджувати, що законодавство про кримінальну відповідальність не ефективне і не виконує своєї ролі, не доречно і безпідставно. Закони приймаються законодавцем для потреби регулювання певних суспільних відносин. Головним у цьому питанні є економія кримінальної репресії [2].

Крім того, законодавець може свідомо, з метою економії кримінальної репресії, не ставити певні суспільні відносини під охорону кримінального закону або якесь суспільно-шкідливе посягання на об'єкт, що охороняється, не визнавати за злочин [3, с.162]. Погодитися з такою позицією важко, оскільки законодавець, навпаки, є своєрідним «вартовим» законодавчого регулювання чинних суспільних відносин і тих, які виникають в силу різних обставин у державі. Стверджувати те, що законодавець свідомо з метою економії кримінальної репресії не ставить під охорону закону про кримінальну відповідальність певні суспільні відносини, на наш погляд, недоречно й безпідставно. Передбачити виникнення нових суспільних відносин не можна, а тому законодавче регулювання здійснюється в мірі їх існування.

Проблема вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність завжди була складною й актуальною, а особливо сьогодні, коли виникло багато суспільних відносин, пов'язаних з умовами воєнного стану. Виникає логічне питання: чи встигає законодавець за розвитком суспільного життя? На наш погляд, встигає повною мірою. Разом із тим проблема регулювання існуючих суспільних відносин у державі виявляється через призму застосування максимальної економії кримінальної репресії. Відсутність такої економії може призвести до масових порушень закону про кримінальну відповідальність та конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це спричинить негативну оцінку з боку суспільства не тільки правоохоронної та судової системи, але й недовіру до органів державної влади в боротьбі зі злочинністю. Тому легковажності до застосування норм законодавства про кримінальну відповідальність не має бути взагалі [4].

Виходячи з таких теоретичних кримінально-правових позицій, слід підкреслити, що в епоху інформаційного суспільства значно зростає роль програмістів, які безпосередньо формують інформаційну матерію сучасного цифрового життя. Відповідно, на наш погляд, доцільно розпочати наукову дискусію про виділення окремого суб'єкта кримінального правопорушення за неправдиве свідчення – програміста.

Кримінально-правова політика держави при застосуванні кримінальної репресії має ґрунтуватися на принципах поваги, рівноправності перед законом усіх громадян і невідворотності покарання. Економія кримінальної репресії має базуватися на оптимальних, відповідних тяжкості вчинених злочином покарань і коректування судом покарання з урахуванням обтяжувальних та пом'якшувальних обставин і особи злочинця. Засоби кримінально-правової охорони мають бути доцільними, гуманними, справедливими і ґрунтуватися на суспільній потребі їх застосування, хоча вказані критерії носять загальний характер, оскільки не співпадають за змістом. З одного боку, покарання може бути гуманним і справедливими, а справедливе – доцільним, і навпаки. Через ці поняття проходить вираз суспільної справедливості. Вона необхідна для регулювання суспільних відносин і є духовною і фізичною безпекою людини. Суспільно-моральна підтримка може бути лише тоді, коли особі, яка вчинила злочин, було призначене справедливе покарання. Суспільство негативно сприймає несправедливе

покарання, де суспільно-морально підтримка зводиться нанівець. Тоді покарання як справедлива відплата за злочин втрачає своє суспільне призначення. Ніхто не може дати відповіді на питання – яке ж покарання слід вважати справедливим? [5]

Справедливість – це категорія оціночна і може бути покладена в основу будь-яких суспільних відносин, а тому складно знайти критерії її оцінки при призначенні покарання. Суд, призначаючи покарання, ураховує передбачені законом обставини, але говорити про абсолютну справедливість не можна, оскільки її просто не існує. Призначене покарання має бути суспільно корисним і відповідати інтересам не тільки особи, але й суспільства загалом. У цьому полягає єдиний сенс покарання. Адже інтереси конкретної особи й суспільства взаємопов'язані та відображають соціальну природу взаємодії. Без особи немає суспільства й навпаки. Заподіюючи шкоду особі, страждає також і суспільство, адже особа є частиною цього суспільства. Практика боротьби зі злочинністю свідчить, що надмірно жорстоке покарання, як правило, приносить більше шкоди ніж користі. Це призводить до негативних наслідків не тільки конкретній особі, а й суспільству загалом, оскільки з'являється відчуття страху, недовіри, неповаги до правоохоронної і судової системи. Лише повне, конкретне обвинувачення у вчиненні конкретного злочину (злочинів) може бути обґрунтованим і законним [6, с.11].

Отже, справедливість в контексті кримінальної відповідальності за неправдиве свідчення полягає в забезпеченні балансу між інтересами всіх сторін – особи, суспільства та правосуддя – і врахуванні цього балансу при призначенні покарання.

У цьому й полягає справедливість застосування закону про кримінальну відповідальність. Забезпечення ефективності покарання дає можливість реально забезпечити безпеку суспільства. Без охорони суспільних відносин та їх основних інтересів покарання втрачає свій сенс. Разом із тим покарання не завжди може бути корисним, оскільки караючи одного члена суспільства, порушується відповідний баланс благополуччя всіх членів суспільства. Тому при виборі відповідних кримінально-правових засобів охорони суспільних відносин необхідно враховувати можливі негативні наслідки застосування покарання. Законодавець завжди має враховувати економію кримінальної репресії. Це можливо лише за умови ухвалення відповідних кримінально-правових норм, які мають застосовуватися на практиці. А для цього потрібно працювати над концепцією майбутнього закону та його соціальною обґрунтованістю. При призначенні покарання страждає не тільки винна особа, але й відбувається певна диспропорція меж санкцій. У нормах закону про кримінальну відповідальність існує така своєрідна диспропорція меж санкцій. Пояснюється така різниця між завищеними й заниженими санкціями кримінально-правових норм лише як рудимент радянської системи, звідки у вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність було перенесено багато таких норм [7].

На наш погляд, при притягненні особи до кримінальної відповідальності загалом і за ст. 384 КК України зокрема, суддівський розсуд також має бути розумно обмежений, оскільки не всі судді однаково розуміють міру вини, відповідальності і призначають покарання без урахування оптимальної відстані між нижньою і верхньою межею санкцій кримінально-правової норми. При застосуванні покарання слід максимально використовувати економію кримінальної репресії і при альтернативному застосуванні кримінально-правової норми чи інших засобів охорони, перевагу надавати останнім.

У законодавстві про кримінальну відповідальність є норми, які практично не застосовуються, що впливає на економію кримінальної репресії. Законодавець, ухвалюючи відповідну кримінально-правову норму, має враховувати її мету для досягнення результату регулювання суспільних відносин. У цьому саме й полягає оптимальний розмір санкцій кримінально-правових норм. Повага громадянського суспільства до закону є виявом правосвідомості суду і призначення різних видів покарання. Аналіз чинного законодавства і практика його застосування свідчать, що розміри санкцій деяких кримінально-правових норм не оптимальні. Деякі з них завищені й тому не завжди повною мірою реалізовані [8, с.259-262].

Законодавець не має ігнорувати права і свободи кожного громадянина, включаючи навіть винну особу. Заподіяна матеріальна шкода може бути компенсована, тоді як моральна шкода, не маючи відповідних критеріїв оцінки, не може бути компенсована. У цьому саме й полягає неналежна охорона прав і свобод людини і громадянина, хоча така охорона прав і свобод передбачена статтею 27-56 Конституції України [9]. Будь-які санкції норм Закону про кримінальну відповідальність не можуть бути покла-

дені в основу благополуччя суспільства через призму кримінально-правової політики держави, оскільки завищені санкції порушують принцип економії репресії, а занижені не забезпечують належної охорони суспільних відносин. Важливу роль в економії кримінальної репресії відіграють оптимальні санкції норм Закону про кримінальну відповідальність. Це забезпечується логічною межею між верхньою і нижньою санкцією норми [10]. Так, за ст. 384 КК України передбачена, на наш погляд, оптимальна межа санкції – від виправних робіт на строк до двох років до обмеження волі на строк до п'яти років. У санкціях аналізованих норм така межа не має перевищувати позбавлення волі на строк не більше 5 років, що і зазначено в КК України. Це дає можливість забезпечити індивідуалізацію покарання, ураховуючи ст. 69 КК України, й забезпечити приблизний рівень покарання за вчинення однорідного чи тотожного злочину [11]. Це відповідає категорії законності й справедливості.

Отже, у контексті неправдивого свідчення можна сформулювати висновок, що ст. 384 КК України передбачає логічну межу для покарання, що забезпечує індивідуалізацію покарання, ураховуючи обставини злочину та особливості вини. Зокрема, максимальне обмеження волі на строк до п'яти років відповідає категорії законності та справедливості, а також забезпечує близький рівень покарання за подібні злочини, що є важливим для справедливого правосуддя.

Ухвалюючи рішення про застосування засобів охорони об'єктів суспільних відносин, слід уважно проаналізувати їх доцільність, оскільки є можливість захисту цих відносин іншими, не кримінально-правовими, засобами. Це дає можливість застосовувати метод економії кримінальної репресії, виявити як кримінально-правові, так й інші засоби охорони. В оцінюванні всіх засобів охорони суспільних відносин перевага надається найбільш ефективному, навіть якщо всі інші засоби будуть рівними з кримінально-правовими. Тут вирішальну роль відіграє економія кримінальної репресії, а отже перевага надається громадським, адміністративним та іншим засобам. Порівняльна ефективність різних засобів охорони суспільних відносин може бути перевірена лише практикою застосування цих засобів. У пошуках оптимального варіанту законодавець вимушений випробовувати різні засоби, неодноразово змінювати засоби захисту окремих суспільних відносин, вивчати ефективність його охорони всіма можливими засобами: кримінально-правовими, адміністративними та засобами громадського впливу [3, с.169].

Звертаючись до аналізу емпіричного матеріалу, слід зазначити, що в єдиному реєстрі судових рішень не виявлено жодного вироку стосовно притягнення до кримінальної відповідальності спеціалістів за ст. 384 КК України [12]. Це ще не дає однозначно підстави стверджувати, що такий вид суб'єкта вчинення злочину має бути виключений із КК України. Проте звертає увагу наукова спільнота на те, що зазначений виклик вимагає подальшого більш ґрунтовного дослідження.

Практика застосування Закону про кримінальну відповідальність свідчить, що реформування правоохоронної системи не достатньо враховує економію кримінальної репресії. Кримінально-правова політика держави ґрунтується на загальноприйнятих категоріях справедливості, гуманізму та демократизму і має різноманітні й ефективні методи і засоби впливу щодо винних осіб. Тому слід частіше застосовувати цивільно-правові засоби й засоби громадського впливу. Це дасть можливість більш ефективно впливати на правосвідомість суспільства, застосовувати економію кримінальної репресії засобами кримінально-правової охорони суспільних відносин.

Висновки. Засоби кримінально-правової охорони суспільних відносин у контексті відповідальності за ст. 384 КК України виявляються у процесі проведення процесуальних дій, досудового розслідування та судового розгляду, охоплюючи питання кримінальної відповідальності за правдивості показань, висновків і перекладу. Забезпечення їх ефективності передбачає використання попереджувальних механізмів для запобігання наданню неправдивих свідчень. У теоретичному вимірі принцип економії кримінальної репресії є засобом охорони найважливіших суспільних відносин, що передбачає максимальне використання важелів впливу для розв'язання завдань державного характеру за умови мінімізації кримінальної репресії. Важливо враховувати, що зміна суспільних відносин потребує нових методів їх регулювання, а присутність кримінально-правових засобів не достатня для захисту всіх суспільних відносин.

Проте обвинувачувати законодавство про кримінальну відповідальність у недостатній ефективності не доречно. Закони ухвалюються для регулювання конкретних суспільних відносин, а їх ефективність забезпечується через економію кримінальної репресії. У зв'язку з цим

важливо враховувати роль програмістів у сучасному інформаційному суспільстві та розпочати дискусію про відведення окремого місця в кримінальному праві для неправдивих свідчень, зокрема, й програмістів. Загальний висновок полягає в тому, що ст. 384 КК України передбачає логічну межу для покарання, що забезпечує індивідуалізацію покарання, ураховуючи обставини злочину та особливості вини. Максимальне обмеження волі на строк до п'яти років відповідає категорії законності та справедливості, а також забезпечує близький рівень покарання за подібні злочини, що є важливим для справедливого правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Гломб Ю.О. Попереджувальний механізм у призми відповідальності за ст. 384 КК України (введення в оману суду або іншого уповноваженого органу). *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. URL : file:///Users/valentynhalunko/Downloads/595-%D0%...%20(2).pdf
2. Принцип економії репресії. *Голос України*. 2002. URL : http://www.golos.com.ua/article/251621
3. Коржанський М. Предмет і об'єкт злочину: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
4. Федулова І. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дисертація. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3506/1/fedulova_d.pdf
5. Мнишенко Є. Принципи кримінально-правової політики у сфері права на отримання освіти в Україні. *Науковий* вісник. URL : 2%D0%90.pdf
6. Воробей П.А. Кримінально-правове ставлення в вину : монографія. Київ: Атіка, 2009. С. 11.
7. Конопельський В. Правовий статус засуджених: Лекція. Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016. URL : https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lec3-2015.pdf
8. Коржанський М., Щупаківський Р.В. Санкції у кримінальному законі України. *Науковий вісник юридичної Академії МВС*, Дніпропетровськ, 2004. № 1. С. 259-262.
9. Право на судовий захист. *Конституційний Суд України*. 2023. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst
10. Хряпінський П. Кримінальна правотворчість (гуманізація кримінального законодавства): навчальний посібник. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2011.
11. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2023. URL : https://reyestr.court.gov.ua/

Miroshnychenko S. S., Vorobei P. A., Mykytchyk O. V. Means of criminal protection of social relations

The article reveals scientific problems through the prism of means of criminal law protection of social relations provided for by Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine. They are revealed in the process of conducting procedural actions, pre-trial investigation, and trial, covering the issue of responsibility for the truthfulness of testimony, conclusions and translation. Ensuring their effectiveness involves the use of warning mechanisms to prevent false testimony. In the theoretical aspect, the principle of economy of criminal repression acts as a means of protecting the most important social relations, which involves the maximum use of levers of influence to solve tasks of a state nature while minimizing criminal repression. It is important to consider that the change of social relations requires new methods of their regulation, and the presence of criminal legal means is not enough to protect all social relations. However, to blame the legislation on criminal responsibility for insufficient efficiency without justification in the area analyzed by us in terms of misleading the court or other authorized body would not be a balanced approach. Laws are adopted to regulate specific social relations, and their effectiveness is ensured by the economy of criminal repression. In this regard, it is important to consider the role of participants in criminal proceedings. The main issue is that Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine establishes a reasonable logical limit that ensures the individualization of punishment, considering the circumstances of the crime and the specifics of guilt. It was concluded that the maximum restriction of freedom for a period of up to five years complies with the principles of legality and justice, and also ensures the appropriate level of punishment for similar crimes, which is important for fair justice.

Key words: *perjury, legality, criminal responsibility, criminal offense, circumstances of the crime, warning, principle of economy of criminal repression, programmer, fair justice, expediency of punishment, means of criminal legal protection, justice of punishment, pretrial investigation, executive proceedings, criminal law characterization, action, misleading the court or other authorized body.*

УДК 343.364 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.48

Г. С. Крайник
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-7018-7710

А. А. Вознюк
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3352-5626

Т. Б. Ніколаєнко
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-4587-2561

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ (СТ. 384 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У статті здійснено кримінально-правовий аналіз об'єктивних ознак введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (за ст. 384 Кримінального кодексу України). Актуалізовано, що ця стаття визначає кримінальну відповідальність за завідоме надання неправдивих відомостей свідками, потерпілими, експертами, оцінювачами або перекладачами під час здійснення досудового розслідування та безпосередньо в процесі здійснення правосуддя та найголовніше – справедливого судового рішення. Під час дії воєнного стану в Україні актуальним залишається забезпечення правосуддя, на що суттєво впливають рішення органів дізнання та досудового слідства, перекладачів, експертів та інших учасників провадження. Родовим об'єктом уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу є правовідносини між учасниками судочинства (провадження) у сфері забезпечення здійснення та охорони правосуддя. Так, правовідносини забезпечують формування й довіру до доказів, на основі яких суд чи інший визначений законом юридичний арбітр ухвалює несприятливе для особи рішення чи звільняє її від кримінальної відповідальності чи задовольняє (відмовляє в задоволені) інших позовних вимог.

Правильне наукове розуміння об'єктивних ознак введення в оману суду або іншого уповноваженого органу за неправдиві свідчення має значення для законного судового вирішення справ, а також захисту прав та інтересів осіб, їх гідності та авторитету судів і правоохоронних органів. Предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є завідомо неправдива інформація, що може суттєво вплинути на рішення суду та проведення дізнання або досудового слідства. Ця інформація може стосуватися показань свідків і потерпілих, висновків експертів, оцінювачів або перекладів. Об'єктивна сторона порушення виявляється в учиненні низки альтернативних дій та обстановці, що спрямовані на введення в оману суду чи інших уповноважених органів. Ці дії є суспільно небезпечними, протиправними, активними та вчиняються з усвідомленням їх наслідків. Підкреслено, що спірною є наукова позиція тих учених, які вважають, що відсутність попереднього повідомлення про кримінальну відповідальність за лжесвідчення виключає кримінальну відповідність за ст. 384 КК України.

Ключові слова: *докази, експерт, кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, лжесвідчення, оцінювач, перекладач, потерпілий, правосуддя, предмет, свідок, слідство, справедливість, суд.*

© Крайник Г. С., Вознюк А. А., Ніколаєнко Т. Б., 2023

Вступ. Актуальність наукової статті про кримінально-правовий аналіз об'єктивних ознак введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (згідно зі статтею 384 Кримінального кодексу України) є важливою у сучасному контексті науки кримінального права для забезпечення ефективного правосуддя в Україні.

По-перше, у зв'язку зі зростанням кількості кримінальних правопорушень та важливістю забезпечення справедливості в судочинстві, детальний аналіз ознак таких кримінальних правопорушень набуває вельми важливого значення. Наукове з'ясування об'єктивних ознак, які характеризують це кримінальне правопорушення, сприятиме покращенню правозастосування та забезпеченню довіри до судової гілки влади зокрема та державної влади загалом.

По-друге, українське судочинство, рівень довіри до якого залишається, на жаль, поки низьким, потребує не тільки критики, однак і наукової підтримки, особливо в разі зміни редакції певної статті КК України (що відбулося зі ст. 384 КК України, про яку йдеться у статті) або іншого нормативного акта. Слушним у цьому аспекті будуть наукові положення, які підвищують рівень довіри до доказів у процесі здійснення правосуддя. Одними з головних складових цього є покази свідків, потерпілих, висновки експертів спеціалістів, оцінювачів, до яких у суспільства не має виникати будь-яких сумнівів у їх правдивості та достовірності.

По-третє, в умовах постійного розвитку інформаційного суспільства та технологій злочинність здатна змінюватися та адаптуватися до нових умов. Тому потреба постійного аналізу та вдосконалення кримінального законодавства щодо ознак таких кримінальних правопорушень підсилює актуальність забезпечення відповідності правових норм реальним суспільним потребам.

Питання кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу розробляли такі вітчизняні науковці: Н. Алєксєєва, М. Бажанов, В. Борисов, С. Денисов, В. Навроцький, В. Опанасенко, В. Осадчий, В. Тютюгін, О. Фелик, М. Шепітько та ін. Проте дискусійними або за межами їх аналізу залишаються певні важливі наукові положення цієї проблематики. Тим самим стаття є актуальною, адже новітній науковий аналіз об'єктивних ознак кримінального правопорушення – введення в оману суду або іншого уповноваженого органу – дасть можливість правильно кваліфікувати відповідні кримінальні правопорушення, розробити більш ефективні способи доказування цієї категорії справ, що загалом може підвищити довіру до правосуддя в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу поглядів з цієї проблематики вчених у галузі кримінального права та чинного законодавства з'ясувати об'єктивні ознаки введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України), розкрити їх зміст.

Виклад основних положень. У науковій спільноті галузі кримінального права існують певні тенденції щодо аналізованої тут проблематики. Так, Н. Алєксєєва з'ясувала питання кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них, зокрема соціальну зумовленість криміналізації діянь, спрямованих на перешкоджання одержанню достовірних доказів і встановлення істини у справі [1]. В. Опанасенко було розглянуто питання кримінальної відповідальності за фальсифікацію доказів: особливості регламентації та шляхи вдосконалення [2]. О. Фелик дослідив родовий та безпосередній об'єкти введення в оману суду або іншого уповноваженого органу [3; 4]. М. Шепітько дослідив кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання [5], а згодом – злочини у сфері правосуддя [6].

Водночас деякі питання кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, наприклад об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, залишилися дискусійними, тому потребують дослідження.

М. Шепітько визначає, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень у сфері правосуддя визначив суспільні відносини у сфері забезпечення здійснення правосуддя [7, с. 212]. О. Фелик пропонує родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти правосуддя розуміти суспільні відносини, що виникають між учасниками судочинства (провадження) та іншими зацікавленими особами, які забезпечують умови з належної охорони (відповідно до чинного законодавства) правосуддя в Україні [3, с. 174]. Обидва автори визнають об'єктом складу кримінального правопорушення суспільні відносини, а вказані визначення дають, на наш погляд, достатнє уявлення про родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти правосуддя. При цьому М. Шепітько акцентує на забезпеченні здійснення правосуддя, не згадуючи у визначенні про учасників судочинства [7, с. 212], а О. Фелик – на складі

учасників судочинства (провадження) та на охороні правосуддя [3, с. 174].

Визнаючи об'єктом кримінального правопорушення не всі суспільні відносини, а лише ті, що охороняються правом, на наш погляд, варто говорити про правовідносини як об'єкт складу будь-якого кримінального правопорушення. Отже, родовим об'єктом уведення в оману суду чи іншого уповноваженого органу є правовідносини між учасниками судочинства (провадження) у сфері забезпечення здійснення та охорони правосуддя.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є суспільні відносини стосовно забезпечення належних умов для отримання суб'єктами провадження правдивої інформації, що відповідає чинному законодавству. Ця інформація включає в себе правдиві показання свідка або потерпілого, достовірні висновки експертів і спеціалістів, документи, які складені для подання або подані до органу, який здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищої ради правосуддя, тимчасової слідчої чи спеціальної комісії Верховної Ради України. Також до цієї інформації належать надані достовірні або непідроблені докази, правдиві звіти оцінювачів майна, а також правильні переклади, зроблені перекладачами у вищезазначених випадках [4, с. 210]. Позитивним аспектом цього визначення є належна деталізація, а негативним – складність для сприйняття.

Основним безпосереднім об'єктом складу аналізованого кримінального правопорушення М. Шепітько називає суспільні відносини, що забезпечують формування доказів та інформації, що має оцінний характер, який окреслюється показаннями свідка або потерпілого, висновком експерта, перекладом, зробленим перекладачем, звітом оцінювача майна, наданими під час здійснення правосуддя [5, с. 43-44]. Із таким визначенням можна погодитися, замінивши термін «суспільні відносини» на «правовідносини». Додатковими безпосереднім об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є правовідносини, що забезпечують установлені законом права та інтереси фізичних і юридичних осіб, волі, честі та гідності фізичної особи, авторитет судів і правоохоронних органів при здійсненні правосуддя.

Предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є завідомо неправдива інформація, що може суттєво вплинути на рішення суду та проведення дізнання або досудового слідства. Предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, на нашу думку, слід розуміти таку завідомо неправдиву інформацію, що може суттєво вплинути на рішення суду та проведення дізнання або досудового слідства: завідомо неправдива інформація про фактичні обставини провадження у вигляді показань, які містяться у протоколах слідчих або судових дій та інших документованих носіях – щодо свідка та потерпілого; завідомо неправдива інформація про фактичні обставини провадження, що міститься у їх висновках – щодо експерта та спеціаліста; завідомо неправдива інформація, що міститься у звіті оцінювача майна – щодо оцінювача; завідомо неправдива інформація, що міститься в перекладі про фактичні обставини провадження – щодо перекладача; інші завідомо недостовірні або підроблені докази – щодо інших доказів.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 384 Кримінального кодексу України, виявляється в учиненні таких альтернативних дій: надання свідомо неправдивих показань свідком; подання свідомо неправдивих показань потерпілим; представлення неправдивого висновку експерта; надання неправдивого звіту оцінювача майна або виконання неправомірного перекладу перекладачем. Кожна з цих дій утворює закінчене кримінальне правопорушення від моменту їх учинення, яке поєднується з проголошенням відповідних відомостей, їх фіксацією та оформленням. Кримінальне правопорушення вважається завершеним незалежно від того, чи були виявлені ці протиправні дії до винесення судового рішення. Діяння виражається у формі активної, суспільно небезпечної, усвідомленої, конкретної та вольової (цілеспрямованої) діяльності, спрямованої на введення в оману суду чи іншого уповноваженого органу. Окрім діяння, до обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, на думку М. Шепітька, належать спосіб (обман) та обстановка [5, с. 91, 150].

Щодо способу, то він прямо не вказаний у ст. 384 КК, і тому ми не підтримуємо визнання способу обману обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вказаного складу кримінального правопорушення. Також не виокремлює спосіб обов'язковою ознакою В. Тютюгін [8, с. 877, 878].

Щодо обстановки вона виражається в тому, що об'єктивна сторона відбувається під час проведення дізнання чи досудового слідства, під час здійснення виконавчого провадження, в суді та ін. [8, с. 878].

Ще одним дискусійним питанням щодо застосування ст. 384 КК України є те, чи впливає на кримінальну відповідальність свідка, експерта та інших осіб попередження або непопередження їх про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України. В. Тютюгін переконаний, що таке непопередження про кримінальну відповідальність виключає кримінальну відповідальність [8, с. 878]. Із вказаною позицією не погоджується М. Шепітько, наводячи слушні аргументи про те, що: 1) згідно зі ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності; 2) підставою кримінальної відповідальності за ст. 2 КК України є діяння, яке містить склад кримінального правопорушення [5, с. 155], а про попередження про відповідальність там не йдеться. Також резонним є риторичне питання: а чому тоді не попереджають за кримінальну відповідальність за умисне вбивство, зґвалтування тощо? За даними дослідження судових вироків за ст. 384 КК, у 98% вироків вказувалось про попередження свідків, потерпілих та інших осіб про настання кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України [5, с. 155]. Більш аргументованою видається позиція М. Шепітька, що непопередження про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України в жодному разі не виключає кримінальної відповідальності.

Висновки. Отже, стаття 384 КК України визначає кримінальну відповідальність за завідоме надання неправдивих відомостей свідками, потерпілими, експертами, оцінювачами або перекладачами під час здійснення досудового розслідування та безпосередньо в процесі здійснення правосуддя та, найголовніше, справедливого судового рішення.

Родовим об'єктом уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу є правовідносини між учасниками судочинства (провадження) у сфері забезпечення здійснення та охорони правосуддя.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є правовідносини, що забезпечують формування доказів та інформації, що має оцінний характер, який окреслюється показаннями свідка або потерпілого, висновком експерта, перекладом, зробленим перекладачем, звітом оцінювача майна, наданими під час здійснення правосуддя. Додатковими безпосереднім об'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є правовідносини, що забезпечують установлені законом права та інтереси фізичних і юридичних осіб, волі, честі та гідності фізичної особи, авторитет судів і правоохоронних органів при здійсненні правосуддя. Так, суспільні відносини забезпечують формування та довіру до доказів, на основі яких суд чи інший визначений законом юридичний арбітр ухвалює несприятливе для особи рішення чи звільняє її від кримінальної відповідальності або задовольняє (відмовляє в задоволені) інші позовні вимоги. Правильне наукове розуміння об'єктивних ознак уведення в оману суду або іншого уповноваженого органу за завідомо неправдиві свідчення має значення для судового вирішення справ, а також захисту прав та інтересів осіб, їх гідності та авторитету судів і правоохоронних органів.

Предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України, є завідомо неправдива інформація, що може суттєво вплинути на рішення суду та проведення дізнання або досудового слідства. Ця інформація може стосуватися показань свідків і потерпілих, висновків експертів, оцінювачів або перекладів.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 384 Кримінального кодексу України, виявляється в учиненні таких альтернативних дій: надання свідомо неправдивих показань свідком; подання свідомо неправдивих показань потерпілим; представлення неправдивого висновку експерта; надання неправдивого звіту оцінювача майна або виконання неправомірного перекладу перекладачем. Кожна з цих дій утворює закінчене кримінальне правопорушення від моменту їх учинення, яке поєднується з проголошенням відповідних відомостей, їх фіксацією та оформленням.

Підкреслено, що спірною є наукова позиція тих учених, які вважають, що відсутність попереднього повідомлення про кримінальну відповідальність за лжесвідчення виключає кримінальну відповідність за ст. 384 КК України, оскільки, по-перше, згідно зі ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності; по-друге, підставою кримінальної відповідальності за ст. 2 КК України є діяння, яке містить склад кримінального правопорушення незалежно від попередження про кримінальну відповідальність.

Список використаної літератури:

1. Алєксєєва Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 19 с.
2. Опанасенко В. І. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів: особливості регламентації та шляхи вдосконалення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2019. 20 с.
3. Фелик О.В. Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого статтею 384 КК. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 5. С. 170-175. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/29.pdf.
4. Фелик О.В. Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 202-223. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/29.pdf.
5. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: монографія за ред. проф. Борисова В.І. Харків: Апостіль, 2012. 260 с.
6. Шепітько М.В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків: Право, 2018. 408 с.
7. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 17: Кримінальне право України; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Харків: Право, 2016. 1064 с.
8. Кримінальний кодекс України.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Науково-практ. коментар. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

Krainyk H. S., Vozniuk A. A., Nikolaienko T. B. Criminal law analysis of objective signs of misleading the court or other authorized body (Article 384 of the Criminal Code of Ukraine)

The article provides a criminal legal analysis of the objective signs of misleading the court or other authorized body (Article 384 of the Criminal Code of Ukraine). It has been updated that Article 384 of the Criminal Code of Ukraine defines criminal liability for the knowing provision of false information by witnesses, victims, experts, evaluators, or translators during the pre-trial investigation and directly in the process of justice and the very essence of a fair court decision. The generic object of this criminal offense is the legal relations between the participants in the judicial proceedings (proceedings) in the sphere of ensuring the implementation and protection of justice. The main direct object of the criminal offense provided for in Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine are public relations regarding the provision of appropriate conditions for the subjects of the proceedings to obtain truthful information that corresponds to the current legislation. Thus, social relations ensure the formation and trust of evidence, based on which a court or other legal arbiter determined by law makes a decision unfavorable to a person or exempts him from criminal liability or satisfies (refuses to satisfy) other claims. Correct scientific understanding of the objective signs of misleading the court or other authorized body for perjury is important for the judicial resolution of cases, as well as the protection of the rights and interests of individuals, their dignity, and the authority of courts and law enforcement agencies. The subject of the analyzed criminal violation is knowingly false information that may affect the outcome of the court process or investigation. This information may refer to the testimony of witnesses and victims, the opinions of experts, evaluators, or translations. The objective side of the violation is manifested in the performance of such actions and circumstances, which are aimed at misleading the court or other authorized bodies. These actions are socially dangerous and are committed deliberately, with awareness of their consequences. It is pointed out that the scientific position of those scientists who believe that the lack of prior notification of criminal liability for perjury excludes criminal liability for false testimony before a court or other legally authorized arbitral legal body are controversial, excludes criminal compliance under Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine, since, firstly, according to Art. 68 of the Constitution of Ukraine, ignorance of laws does not exempt from legal responsibility; secondly, the basis of criminal liability under Art. 2 of the Criminal Code of Ukraine is an act that contains the composition of a criminal offense, regardless of a warning about criminal liability.

Key words: *appraiser, court, criminal liability, criminal offences, evidence, expert, investigation, justice, perjury, subject, translator, victim, witness.*

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.49

А. З. Ланкевич
кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Голова Львівського окружного адміністративного суду,
ORCID ID: 0009-0005-4443-5684

НАКАЗ ЯК ФОРМА ВЛАДНО-ВОЛЬОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОТВОРЧИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Правові акти, що видаються уповноваженими органами державної влади, є тими правовими засобами, які відіграють значну роль в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини з боку держави, серед яких визначальне значення мають накази. Теоретичним аспектам з'ясування процесу створення правових актів, особливостям їх розвитку, вдосконаленні з боку владних органів держави присвячено чимало наукових праць фахівців у різних галузях правової науки. А тому без правильного визначення поняття правотворчості як однієї з форм владно-вольової діяльності органів держави, неможливо побудувати цілісної теорії юридичної відповідальності за віддання і виконання явно злочинного наказу чи розпорядження.

Сьогодні у теорії права гостро відчувається дефіцит наукових досліджень розуміння значення наказу як однієї з форм правотворчої діяльності та правоутворення зокрема. У зв'язку із цим перспективним напрямом подальших наукових досліджень у цьому напрямі має стати створення науково обґрунтованої концепції окремих форм правоутворення, вироблення концептуальних підходів до процесу нормотворчості, а також розробка ґрунтовних теоретичних засад для утворення ефективної правової політики в Україні.

Відзначається, що в юридичній науці підходи до розуміння окремих форм правотворчості як особливого правового явища, що забезпечує правове регулювання певних суспільних відносин потребують вдосконалення. Оскільки без видання наказів як одного з видів правових актів органів публічного управління неможливо уявити функціонування держави та суспільства.

Саме аналіз правової доктрини та цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики правотворчого процесу метою якого є встановлення загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів суспільних відносин саме з допомогою нормативно-правових актів (форм), дає можливість глибше і повніше з'ясувати одну з головних соціальних властивостей державної влади, що реалізуються в особливій нормативній формі, що організовує взаємовідносини володарюючих і підвладних, забезпечуючи тим самим необхідний правопорядок в державі.

Вказується особлива значущість наказів як різновиду державного впливу у правовому регулюванні суспільних відносин, що представляє складову державно-владної діяльності у сфері правотворчості. Видаючи накази державні органи та їх посадові особи тим самим виражають та легітимізують свою управлінську діяльність які є однією з правових форм діяльності держави в регулюванні суспільних відносин. Накази, які з'являються в результаті такої правотворчої діяльності, утворюють правову основу реалізації державного управління. Цими актами визначаються предмет правового регулювання, суб'єкти правовідносин, методи й засоби регулювання, що забезпечує вирішення завдань державної діяльності.

Ключові слова: *правотворчість, правовий акт, нормативно-правовий акт, наказ, правова форма.*

Постановка проблеми. Правотворчий процес є складним явищем правової дійсності зі створення, зміни та скасування юридичних норм, закріплених у правових актах. Зміст та сутність правотворчої діяльності зі створення наказів як однієї з форм діяльності держави є найбільш дискусійними аспектами правотворчості в науковому плані, що зумовлено неоднозначністю розуміння самого наказу, як об'єкту і результату творчості. Підвищує ступінь дискусійності наукового дослідження питань цієї форми правотворчості актуалізація тих під-

© Ланкевич А. З., 2023

ходів до розуміння наказу, що стосуються його широкого тлумачення як явища багатоаспектного, складного та багатопроявного.

Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарату, однією зі складових якого є категорія «наказ», розкриття особливостей якого дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в тому, щоб розкрити позиції вітчизняних та зарубіжних науковців щодо категорії «наказ» як однієї із об'єктивізованих форм правотворчої діяльності держави, з'ясувати точки зору багатоаспектного розгляду цього правового засобу для фіксації його суттєвих ознак та їх співвідношення з суміжними категоріями. Запропонувати такий підхід до розуміння цього правового явища, який би враховував різні аспекти досліджуваного феномена правової дійсності. Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання логіко-семантичного і загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі дослідження, ключові питання, пов'язані з правовою природою наказу знаходять свій вияв у працях наступних вітчизняних вчених-конституціоналістів, а саме: Г.В. Андрусів, П.П. Богуцький, В.В. Бондарєв, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.А. Клименко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов та інші.

Виклад основного матеріалу.

Насамперед, для визначення специфіки наказу як однієї з форм правотворчої діяльності держави, розкриття його суттєвих ознак та співвідношення з суміжними категоріями, диференціація та ін., ми проведемо дослідження через призму основних характеристик терміна правотворчість, який є організаційно оформленою процедурною діяльністю державних органів та їх посадових осіб зі створення і прийняття нормативних актів, зокрема, наказів.

У науковій літературі визначення кожного поняття, у тому числі правотворчості, має свої особливості. Так, юридична енциклопедія визначає правотворчість як напрям діяльності держави, пов'язаний із офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення та скасування [2, с. 51].

С. Боброовник та В. Щебельський зауважують, що правотворчість спрямована на створення та вдосконалення єдиної, внутрішньої узгодженої системи норм, які регулюють суспільні відносини. При цьому на думку дослідників, юридичний характер правотворчості визначається процесом надання правовим нормам загальнообов'язкового характеру [3, с.697].

У теорії права вирізняють два великі соціальні процеси: 1) походження або виникнення права; 2) розвиток права, коли воно вже сформувалося як цілісна нормативно-регулятивна система. У першому випадку йдеться передусім про початок, що самоорганізується у появі права – правоутворенні (формуванні права), у другому – про організаційний початок у розвитку, вдосконаленні права, що вже існує, про активну, свідому діяльність держави у правовій сфері суспільства. Цей історичний процес визначається теорією права як правотворчість [11, с. 88].

Правотворчість – найважливіший напрям діяльності будь-якої держави, основний елемент механізму правового регулювання, а також завершальна й конститутивна стадія формування права. З правотворчості починається правове регулювання й дія його механізму. Правове регулювання суспільних відносин, що входять у сферу державно-владної діяльності, забезпечує вирішення завдань державної діяльності. Правотворча діяльність завжди представляє собою початковий етап правового регулювання, до якого входять також правореалізація й правозастосування [13, с. 24].

У філософсько-соціологічному, інакше кажучи, широкому розумінні, такі поняття як «правотворчість», «правотворчий процес» співпадають і юридична цінність поняття «процес » певною мірою втрачається. Тому, в юридичній практиці поняття правотворчості та правотворчого процесу нерідко вживаються як синоніми [13, с. 25].

Сучасне розуміння сутності правоутворення, на переконання В. Копєйчикова, базується, по-перше, на концепції спільності й відмінності права і закону, згідно з якою право може існувати й поза своєю інституційною формою (законодавством) у вигляді рівного й справедливого масштабу свободи, що знаходить своє відображення в правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах та ін. По-друге, на теоріях правової держави й громадянського суспільства, домінуюче значення в яких має саме громадянське суспільство, тобто спільність рівних, вільних і незалежних осіб, які по відношенню до дер-

жави виступають громадянами. Громадянське суспільство безпосередньо утворює право у формі типових конкретних правовідносин, що зумовлені соціальними чинниками, емпіричною правосвідомістю населення. Роль держави полягає в дослідженні, узагальненні й систематизації різних видів правової поведінки, правової взаємодії членів громадянського суспільства [9, с. 160].

Правотворчий процес є суворо регламентованою процедурою здійснення права правотворчої ініціативи, розгляду, прийняття, підписання, офіційного опублікування й набрання чинності законами й іншими нормативно-правовими актами [10].

Стадіями процесу правотворчості є: виявлення потреб у правовому регулюванні та наявності об'єктивних умов створення припису, формування юридичного мотиву; прийняття рішення про підготовку проекту акту, попередній розгляд проекту, його обговорення та доопрацювання; прийняття проекту акту, його підписання та оприлюднення. Здійснюється цей процес у відповідності з принципами законності, науковості, демократизму, збереження національної самобутності, зв'язку з практикою, професіоналізму, гуманізму [7].

О. Скакун досліджуючи особливості правотворчості підкреслює, що це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм [12, с. 293].

Проте слід зазначити, що правотворчість не можна зводити до законотворчості. Законотворчість є виключною монополією представницьких вищих органів держави (в Україні – Верховної Ради) або народу (громадянського суспільства) у передбачених законом випадках [8].

Разом з тим, як зауважує С. Гусаров, для правотворчості як особливої форми діяльності компетентних державних органів, уповноважених громадських організацій або всього народу зі встановлення, зміни чи скасування юридичних норм, створення та розвитку системи права, характерні певні ознаки. Так, правотворчість: здійснюється передусім державою, яка в особливих випадках може делегувати ці повноваження громадським організаціям або іншим суб'єктам права, а також може здійснюватися безпосередньо громадянами держави на референдумі; має організаційну спрямованість – кожний правотворчий орган видає нормативні акти згідно зі своєю компетенцією; здебільшого відображується у створенні нових норм права, зміні або скасуванні чинних правових норм; здійснюється у межах, встановлених процесуальними нормами (процедурами) [6, с. 44-45].

Також синтезуючи ознаки правотворчої діяльності, С. Гусаров вважає, що правотворчість – це діяльність державних та недержавних органів, підприємств, установ чи організацій (або всього народу, територіальних громад), яка спрямована на закріплення (встановлення) у нормативних актах обов'язкових для виконання правил поведінки, які являють собою втілення волі народу, з урахуванням вимог соціального прогресу [5, с. 14].

Проте в контексті досліджуваної проблематики, нам найбільш імпонує позиція С. Бобровник та В. Щебельський на погляд яких, правотворчість є особливим різновидом юридичної діяльності, якій властиві такі ознаки: вона здійснюється уповноваженими державними органами і в межах законодавчого процесу; її результатом є прийняття нормативно-правового акта; має організований характер та мету; охороняється та гарантується державою [2, с. 697].

У сучасній літературі поняття «форма» трактується в декількох значеннях. Енциклопедичні й довідкові джерела тлумачать цей термін у найзагальнішому вигляді – як спосіб зовнішнього вираження та закріплення конкретних дій суб'єктів. Зокрема, під формою (від лат. forma – зовнішність, устрій) розуміється «зовнішній вигляд, обрис; структура, система організації чого-небудь; зразок чого-небудь, шаблон» [14, с. 721]; «спосіб організації чого-небудь; спосіб існування певної внутрішньої структури, зовнішнє вираження» [4, с. 906].

Відповідно, правова форма та форма права на погляд В. Білої, позначають різні явища правової дійсності. Якщо форма права є способом вираження загальнообов'язкових правил поведінки, то правова форма є способом вираження та легітимації певної діяльності, яка може, однак не обов'язково, полягати у виробленні та виданні таких правил. Більшу частку відносин, опосередкованих правовою формою, становить власне практичне застосування нормативних приписів шляхом видання індивідуальних актів управління, вчинення юридично значущих дій, укладення та виконання адміністративних договорів. Правова форма не лише фіксує активність суб'єкта права, надає її результатам юридичного значення, однак і гарантує дотримання правил її здійснення,

забезпечує засобами державного примусу. Набуваючи правової форми, діяльність стає «гарантованою» державою [1, с.101].

Правова форма являє собою певне відношення права до явищ зовнішньої реальності та критерій відмежування права від неправа. Відповідно аксіологічне значення правової форми як наукової категорії полягає у її здатності утворювати зв'язок правової матерії із явищами суспільного життя, які держава визнає як такі, що потребують правового регулювання, можливості їх узагальнення та систематизації. При цьому, правова форма є зовнішнім образом комунікації, що надає їй юридично значущого характеру.

Аналіз поглядів науковців щодо розуміння досліджуваного нами питання дозволяє стверджувати, що результатом правотворчого процесу органів державної влади є видання нормативно-правових актів, зокрема, наказів, які є однією з правових форм діяльності держави в регулюванні суспільних відносин. У такий спосіб державні органи та їх посадові особи виражають та легітимізують свою управлінську діяльність. Відтак, накази, які з'являються в результаті такої правотворчої діяльності, утворюють правову основу реалізації державного управління. Цими актами визначаються предмет правового регулювання, суб'єкти правовідносин, методи й засоби регулювання, що забезпечує вирішення завдань державної діяльності. Саме процес створення наказів як різновиду нормативно-правових актів у правовій сфері діяльності держави складає зміст правореалізуючої форми здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності органів державної влади та її посадових осіб і утворює зв'язок правової матерії із явищами суспільного життя, які держава визнає як такі, що потребують правового регулювання.

Створення та реалізація наказу є однією з особливих форм юридичної діяльності органів державної влади та її компетентних посадових осіб щодо встановлення, зміни чи скасування юридичних норм, створення та розвитку системи права, якій властиві певні ознаки. Так, наказ як одна з форм реалізації правотворчих повноважень :

видається державою та уповноваженими її посадовими особами в межах відповідної юрисдикції;

має організаційну спрямованість – кожний правотворчий орган має права видавати накази згідно зі своєю компетенцією;

має організований характер та мету;

може створювати нові норми права, змінювати або скасуванні чинні правові норми;

створюється та реалізується у межах, встановленої суворо регламентованої процедури;

охороняється та гарантується державою.

Стадіями правотворчого процесу пов'язаного зі створенням та реалізацією наказу як однієї з особливих форм юридичної діяльності органів державної влади є:

виявлення потреб та інтересів суспільства у правовому регулюванні тих чи інших суспільних відносин та наявності об'єктивних умов для створення наказу, формуванні юридичного мотиву для його правової регламентації;

прийняття рішення про підготовку проекту наказу, попередній розгляд проекту, його обговорення та доопрацювання;

прийняття проекту наказу, його підписання та оприлюднення.

Сутність наказу залежить від характеру правоутворюючого процесу, який має об'єктивний і суб'єктивний зміст. Об'єктивний зміст правоутворюючого процесу щодо створення наказу не залежить від суб'єктів і формується рівнем розвитку суспільства, де еталоном і стандартом є панування права у суспільстві, що вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у наказах як одного з джерел права. Натомість, суб'єктивний зміст правоутворюючого процесу щодо створення наказу - це те, що залежить від суб'єктів і формується шляхом прийняття такого акту, який має державно-владний характер, загальне поширення та юридичну силу для упорядкування певного виду суспільних відносин.

Саме співвідношення об'єктивного та суб'єктивного змісту правоутворюючого процесу щодо створення наказу є вирішальним у процесі формування норми права, яка виражає волю уповноважених владних суб'єктів та спрямована на встановлення правил поведінки органів, посадових осіб і громадян, а також на виникнення, зміну або припинення конкретних правових відносин. Отже, специфіка взаємодії суб'єктивних і об'єктивних факторів при формуванні наказу, визначають весь процес з його правоутворення та характеризують його зміст.

Таким чином, правотворчий процес зі створення наказу і його правореалізація є постійно взаємодіючими процесами, їх неможливо уявити один без одного. Правотворчий процес зі створення наказів створює норми для реалізації положень законів, адже саме в них вони

набувають змісту й дієвості, практичного здійснення та втілення в життя.

Висновки. Враховуючи наведені вище аспекти досліджуваного нами явища правової дійсності, а також його риси, запропонуємо таку дефініцію категорії «правотворчість зі створення наказів» – це одна із форм юридично-значущої діяльності уповноважених суб'єктів права (переважно органів публічної влади, їх посадових осіб), яка має владно-вольовий характер та заснована на законі, є правовою за формою та здійснюється у процедурно-процесуальному порядку, що утворює зв'язок правової матерії (мови юридичних принципів і норм) із суспільними явищами, закономірностями їх розвитку, які отримують своє зовнішнє вираження та закріплення в наказі як одному з джерел об'єктивного права.

Список використаної літератури:

1. Біла В. Правова форма як категорія науки адміністративного права С.98-104.
2. Бобровник С.В. Правотворчість / С.В. Бобровник, В.Є. Щебельський // *Юридична енциклопедія:* у 6 т. К. : Укр. енцикл., 2003. Т. 5. С.51
3. Великий енциклопедичний юридичний словник [авт.-уклад. Шемшученко Ю. С.]. Київ: Юридична думка, 2007. 990 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і гол. ред. В. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Гусаров С.М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: [монограф.] / С. М. Гусаров ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х., 2014, 412 с.
6. Гусаров С.Н. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. С.38-46.
7. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю.С. Шемшученка: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. 656 с
8. Загальна теорія держави і права / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Тертишина. Х., 2002. 584 с.
9. Загальна теорія держави і права / За ред. Академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В.В. Копєйчикова. К.: Юрінком, 1997. 160 с.
10. Медведчук В. Від системи правотворчості до систематизації національного законодавства. *Юридичний вісник України*. 1999. № 42.
11. Плавич С.В. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення. *Держава і право*: [зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки]. Вип. 35. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. С. 88–94.
12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.
13. Слинько Д.В. Юридична природа нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2017. Вип. 24. С. 24–27.
14. Сучасний словник іншомовних слів: [близько 20 тис. слів і словосполучень] / уклад. : О. Скопненко, Т. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

Lankevych A. Z. Order as a form of authority and voluntary activity of the state for the implementation of legislative authorities

An important role in the establishment and provision of human rights and freedoms by the state is played by various legal means, among which legal acts issued by authorized bodies of state power are of decisive importance. Many scientific works by specialists in various fields of legal science are devoted to the theoretical aspects of clarifying the process of creating legal acts, the peculiarities of their development, and their improvement by state authorities. And therefore, without a correct definition of the concept of law-making as one of the forms of power-volitional activity of state bodies, it is impossible to build a coherent theory of legal responsibility for giving and carrying out an obviously criminal order.

Today, in the theory of law, there is an acute shortage of scientific research on the understanding of the meaning of the order as one of the forms of law-making activity and law-making in particular. In connection with this, the promising direction of further scientific research in this direction should be the creation of a scientifically based concept of individual forms of law-making, the development of conceptual approaches to the process of rule-making, as well as the development of thorough theoretical foundations for the formation of an effective legal policy in Ukraine.

It is noted that in legal science, approaches to understanding individual forms of law-making as a special legal phenomenon that provides legal regulation of certain social relations need improvement. Since it is impossible to imagine the functioning of the state and society without issuing orders as one of the types of legal acts of public administration bodies.

It is the analysis of the legal doctrine and a whole series of issues related to various aspects of the problems of the law-making process, the purpose of which is to establish universally binding rules of behavior of the subjects of social relations precisely with the help of regulatory legal acts (forms), that allows a deeper and more complete to clarify one of the main social properties of state power, which are implemented in a special regulatory form, which organizes the relationship between the ruling and subordinates, thereby ensuring the necessary legal order in the state.

The special significance of orders as a type of state influence in the legal regulation of social relations, which is a component of state-authority activity in the sphere of law-making, is indicated. By issuing orders, state bodies and their officials thereby express and legitimize their management activities, which are one of the legal forms of state activity in regulating social relations. The orders that appear as a result of such law-making activity form the legal basis for the implementation of public administration. These acts define the subject of legal regulation, subjects of legal relations, methods and means of regulation, which ensures the solution of tasks of state activity.

Key words: *law-making, legal act, normative-legal act, order, legal form.*

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.50

В. М. Сівак
аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ФОРМА ПРАВЛІННЯ

Актуальність коректного визначення змісту поняття форми правління полягає у тому, щоб воно відображало не лише бажаний стан, на досягнення якого мають бути спрямовані зусилля інституційної системи, а передусім реальний стан, за якого можуть бути досягнені цілі стратегічного розвитку держави, реалізується мета її функціонування. Констатується, що від коректного розуміння призначення держави на конкретному етапі історичного розвитку залежить правильність визначення його поняття, складових елементів і зв'язків між ними.

Виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління: 1) метафізичний; 2) космологічний; 3) аксіологічний; 4) антропологічний. На підставі цих підходів розроблено матрицю категорійно-понятійної системи через такі групи категорій, що описують: 1) зміст форми правління; 2) нормативну складову закріплення та легітимність функціонування форми правління; 3) правовий статус вищих органів державної влади. Розкрито зміст кожного елемента.

Встановлено, що жодна форма правління не є найкращою, оскільки кожна має і сильні, і слабкі сторони, через що науково обґрунтовано завдання щодо вироблення засад до визначення класифікаційних критеріїв типологізації форм правління.

Форма правління визначається як закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки, виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Ключові слова: *форма правління, поняття форми правління, методологія дослідження форми правління, республіка, монархія, війна проти України, концепція неопрагматизму, республіканська форма правління, держава, президентсько-парламентська форма правління, інституційна система влади.*

Постановка проблеми. Визначення поняття форми правління має важливе значення, адже від цього залежить презентація тих конститутивних реально ідентифікованих та встановлених ознак, які її описують. правильно обраних методів залежить взагалі можливість досягнення мети дослідження, розв'язання усіх поставлених наукових завдань.

Повномасштабне вторгнення в Українську державу російських окупаційних військ триває вже понад десять років, і це докорінно змінило уявлення про державу як важливий політичний інститут і значно трансформувало інститути громадянського суспільства.

Однак, незважаючи на докорінні зміни, констатуємо що наразі існує замало робіт, передусім теоретико-правового характеру, які були б присвячені розумінню необхідності аудиту форми правління на предмет її здатності до реалізації Конституції України, стратегічної політики і стратегічного курсу держави.

Не є достатньо вивченою та достеменно з'ясованою роль Президента України як глави держави, гаранта додержання Конституції України, забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина, Верховного Головнокомандувача і голови РНБОУ.

Тож постає наукове завдання щодо виділення сучасного змісту форми правління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи питання визначення поняття

© Сівак В. М., 2023

форми правління відзначаємо на комплекс загально-теоретичних праць Я. О. Бариської, С. О. Болдіжар, С. К. Бостана, О. Т. Волощук, А. З. Георгіци, Р. М. Павленка, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілка, В. Є. Протасової, І. В. Процюка, С. Г. Серьогіної, В. М. Шаповала та ін.

Критичний аналіз здебільшого зводиться до певних побажань стосовно окремих ознак у тих чи тих визначеннях, або ж пропозицій щодо удосконалення змішаних форм правління, утім не достатньо розвідок, в яких презентується типологізації цих досліджень і відповідних, представлених в них, підходів. Тож нашим завданням є певним заповнити цю прогалину, розробивши напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління і на підставі викладеного презентації власного розуміння поняття, ґрунтуючись на сучасній парадигмі державотворення.

Виклад основного матеріалу. Екстраполюючи ці думки, чимало дослідників змішують підходи до визначення поняття форми держави і форми правління. Це пов'язано із загальним підходом до аналізу філософської категорії „форма". Однак за нашого випадку він не завжди коректний, адже поняття „форма правління" необхідно розглядати як нерозривну словосполуку.

Отже, під **формою правління** у найбільш поширеному вигляді, представленому у більшості наукових досліджень, розуміють структуру, правове становище і співвідношення вищих органів державної влади [1, с. 115]. У цьому понятті чітко виділяються три класифікаційні ознаки:

1) структура вищих органів влади;
2) правове становище вищих органів влади;
3) співвідношення функцій вищих органів влади.

С. Бостан пропонує структуру поняття „форма держави" вважати базовою: 1) форма соціально-політичного режиму; 2) форма державно-політичного режиму; 3) форма державного правління; 4) форма державно-територіального устрою. При цьому наголошується на необхідності виділення «внутрішньої» та «зовнішньої» форми держави [2, с. 15–16].

На думку І. В. Процюка, для розуміння підходів щодо розмежування понять форми правління і поділу влади доцільно використовувати юридичний критерій класифікації форми правління, яким виступає закріплена у конституції держави і реалізована на практиці модель поділу державної влади. Саме вона визначає специфічний порядок формування гілок влади, особливості розмежування їхньої компетенції, передбачає обрання тих чи тих важелів впливу (систему стримувань і противаг). Отже, поділ влади характеризує змістовий аспект влади, а форма державного правління – організаційний [3, с. 4–5].

Найбільш розповсюдженим є визначення поняття форми правління як порядок утворення й організації вищих органів влади в державі [4, с. 73; 5, с. 73].

На думку Я. Бариської, *форма державного правління* відображає систему інституційно-правових відносин у сфері формування, організації та здійснення публічної влади на національному рівні в суспільстві; цю категорію необхідно розуміти як інтеграцію двох взаємопов'язаних понять: а) систему інституцій; б) систему правових стосунків [6, с. 8].

Форма правління є одним із трьох елементів ***форми держави*** – сукупність способів організації, устрою та реалізації державної влади, що виражають зміст держави [7, с. 193]. Через це В. Сухонос під формою правління розуміє спосіб організації державної влади, який засвідчує особливості відповідальності глави держави. За формою правління усі держави поділяються на:

− *монархії* (глава держави не притягується до юридичної відповідальності);

− *республіки* (главу держави можна притягти до юридичної відповідальності в результаті процедури імпічменту) [8, с. 15].

Можна погодитися із Р. Мартинюком, який, уточнюючи підхід В. Сухоноса та інших дослідників, наголошує, що „*форма правління* – це нормативно встановлена організація державної влади, а не її функціональна характеристика, адже предметом дослідження юридичної науки є правова організація влади. І те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційна сутність" [9, с. 207]. Тобто увиразнюється ***нормативістський підхід*** до визначення.

Здійснений аналіз наукових підходів до визначення поняття форми правління дає підставу приєднатися до тих авторів, які наголошують на некоректності застосування емпіричного методологічного підходу із наголосом на функціональному аспекті форми правління. За такого випадку здійснюється підміна аналізу форми правління аналізом політичного режиму.

Як відображений в основному законі спосіб організації державної влади, що засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між

вищими органами держави, насамперед тими, що співвіднесені із законодавчою і виконавчою владою визначає форму державного правління В. М. Шаповал [10, с. 49].

Дещо уточнено порівняно із наведеною дефініцією визначає це поняття А. Георгіца, стверджуючи, що це „*спосіб організації та функціонування* вищих органів, котрий у принципі зумовлюється становищем глави держави та його відносинами з законодавчою владою" [11, с. 199]. За такого випадку акцент робиться не лише на організації влади, а й на її функціонуванні, також акцентовано на зв'язках глави держави лише із законодавчою владою.

Узагальнюючи подані дефініції, З. Макарова визначає „форму державного правління" як спосіб організації та функціонування вищих органів державної влади, що зумовлює особливості компетенції, взаємовідносини владного трикутника (президент – уряд – парламент) [12, с. 84].

Ще глибше розмірковує С. Бостан, який з позиції конституційного права під „формою державного правління" розуміє стійку, закріплену в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається правовим статусом (порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії) вищих органів державної влади [13, с. 151].

По-перше звертає на себе увагу застосування у поданому визначенні описової ознаки системи влади „стійкість"; по-друге, повністю підтримуємо застосування автором для опису влади терміна „система"; по-третє, С. Бостан чітко наголошує на необхідності закріплення системи влади в конституційно-правових нормах; по-четверте, автором не виділяється окремо голова держави або окремі гілки влади, а вживається узагальнювальний термін „вищі органи державної влади"; і, нарешті, по-п'яте, чітко вказано на те, що зміст влади визначається її правовим статусом.

На наш погляд, наведене визначення є одним із найбільш репрезентативних і науково обґрунтованих із позицій юридичної техніки і правничої герменевтики та юридичного термінознавства.

На думку М. Терещука, ***форма правління*** визначає порядок організації державної влади – це система, спосіб формування, компетенція і порядок взаємовідносин усіх складових державного механізму. При цьому дослідник відзначає, що прихильники вузького трактування запропонованого поняття пов'язують форму правління лише із правовим становищем, натомість прихильники широкого – долучають відносини вищих органів державної влади із центрами економічної і політичної влади, політичне середовище [14, с. 75].

Однак така позиція є дискусійною, адже форма правління залежить від організації верховної державної влади і від визначення правового становища глави держави. Тобто при з'ясуванні ключового поняття, доцільно відмовитись від підходу, за якого застосовується так зване „широке" та „вузьке" розуміння. Адже цілісне розуміння зумовлюється істотними і сутнісними ознаками поняття. Щодо форми правління цією ознакою виступає правове становище глави держави, а не відносини усіх складових механізму держави.

Також дискусійною є позиція цього автора щодо включення до наведеного переліку органів судової влади і прокуратури.

Адже розбіжності між двома основними формами правління, що властиві зарубіжним країнам, – монархією і республікою – визначаються тим, хто стоїть на чолі держави, – монархом або президентом. Демократизм або реакційність, агресивність або миролюбність, централізація або децентралізація, ступінь злиття правлячої партії з державним апаратом, політичний режим та інші чинники не залежать прямо від форми правління [15, с. 115]

Як можна зауважити, М. Терещук певною мірою ототожнює поняття форм правління і державного управління, послуговуючись емпіричним підходом. Загальнозрозуміло, що в основі наукової класифікації форм правління мають лежати конститутивні правові формально-визначені ознаки, адже, як слушно зазначає Р. Мартинюк, „ те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційно встановлена сутність" [16, с. 215].

На думку М. Вегеша, *форма державного правління* – це певний спосіб організації верховної влади в державі, який визначається джерелами влади, порядком формування і правовим статусом вищих державних органів, зумовлює структуру, принципи взаємовідносин та сферу компетенції кожного з них. Форма державного правління вказує на те, як організована верховна влада в державі, в який спосіб формуються її центральні органи та як вони підпорядковуються один одному [17, с. 83].

Підсумовуючи аналіз визначень поняття, відзначимо, що вони не є строкатими і кон-

структивно відповідають двом базовим схемам будови: 1) в яких зазначено лише нормативну організацію державної влади; 2) в яких наголошується на таких ознаках, як способи здійснення керівництва, взаємовідносини вищих органів влади.

Наголошується на гібридній формі правління і в підручнику з Конституційного права, де наголошено, що сутність тієї чи тієї гібридної форми правління визначається не арифметичними підрахунками ознак, що відрізняють її від інших сучасних форм, а співвідношенням конституційних і реальних повноважень у сфері виконавчої влади, якими володіють президент і прем'єр-міністр. Крім того, необхідно врахувати і те, що реальний їхній статус може змінюватися залежно від суспільно-політичних обставин і навіть від авторитету політиків, які займають відповідні посади [11]. На гібридній формі правління також зосереджують увагу З. Макарова [18, с. 75], П. Мироненко [19, с. 128].

Однак автори, наголошуючи на „недосконалості загальної класифікації", пропонуючи широкий спектр різноманітних форм правління, називаючи їх „гібридними", не надають методологічного обґрунтування такого рішення, досконалої системи узагальнення і пропозиції нових підходів до формування класифікаційних критеріїв типології форм правління.

У значній кількості публікацій встановлено плутанину із поняттями форми правління і політичних режимів. Одним із прикладів є робота О. Майбороди, який зауважує, що „між політичними інститутами і економічною динамікою, слід звернути увагу на висновки із проведеного дослідниками порівняльного аналізу щодо впливу на неї демократичних і авторитарних форм правління" [20, с. 210].

Також набули популярності підходи, в яких дослідники прагнуть виділити ту чи ту форму правління, спираючись на емпіричний підхід. Такий підхід, зосібна, представлено в дисертації Я. Бариської, яка виділяє „фюрерську республіку", „радянську республіку" тощо [6]. Адже вони стосуються окремих держав, а екстраполяція алгоритму їх дослідження на інші державні утворення не завжди дасть однаковий результат за однакових висхідних умов застосування методології.

Також потребують більшої наукової та понятійної точності деякі інші роботи [21].

Висновки. Висновуючи щодо аналізу різних підходів до визначення поняття форми правління, нами було виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій, що виступає елементом наукової новизни:

– ***метафізичний*** – форма правління постає як абсолютне буття, що існує в історичному просторі та часі і описується наперед визначеними конститувними ознаками;

– ***космологічний*** – розглядає форму правління як центральний вимір форми держави крізь призму еволюції природи і соціальної системи, характеризується допущенням еволюції і трансформацією елементів форми правління;

– ***аксіологічний*** – включає у форму правління всі можливі цінності конкретної соціальної системи, зосібна людини як найвищої цінності, творця форми правління через причетність до Бога, як досконале творіння;

– ***антропологічний*** – визначає буття форми правління через її суверена – главу держави, його повноваження, цінності, які він упроваджує, досягненню рівня щастя як прояву людської сутності. У пропонованій концепції уявлення про главу держави як свідомого творця світової еволюції, перетворює його на відповідальну особу за результати власної діяльності, ставить підвищені вимоги до рівня суб'єктивного фактора, висуваючи на перший план професійні, організаційні, моральні і духовні риси глави держави.

Враховуючи значний спектр досліджень форми правління, передусім різноманітних спроб визначення його поняття, ми виокремили дві загальні групи підходів до розв'язання поставленого наукового завдання: 1) визначення форми правління як способу організації та здійснення державної влади; 2) визначення форми державного правління, закріпленої в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії (правовим статусом) вищих органів державної влади.

Зважаючи на нинішню безпекову ситуацію, з урахуванням мілітаризації суспільних відносин, пропонуємо авторське наукове визначення поняття **форма правління.** Це – закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки,

виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Список використаної літератури:

1. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
2. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави : теоретико-правові засади : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 36 с.
3. Процюк, І. В. Поділ влади в умовах різних форм правління : автореф. дис. …докт. юрид. наук. Харків, 2013. 35 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. 5-е вид. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 2-е вид. / пер. з рос. Харків : Консум, 2005. 656 с.
6. Бариська, Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дос-лідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2010. 20 с
7. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2013. 544 с.
8. Сухонос В. В. Суверенітет як чинник диференціації форми правління і політичного режиму у контексті загальнотеоретичної юриспруденції. *Правові горизонти.* 2017. С. 15–20.
9. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207–219.
10. Шаповал В. М. Форма держави в конституційному праві. *Вісник конституційного суду України*. 2003. №2. С. 47–58.
11. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Тернопіль : Астон, 2003. 483 с.
12. Макарова З. С. Типологія форми державного правління. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 82–85.
13. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 490 с.
14. Терещук М. М., Долгий О. А. Форми державного правління: історико-правовий аспект. *Вісник Закарпатського національного університету* : *Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 70–76.
15. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін .; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
16. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207–219.
17. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с. (Вища освіта XXI століття).
18. Макарова З. Вплив типології форми державного правління на статус глави держави. *Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 71–76.
19. Мироненко П. В. Класифікація форм державного правління: базові напрями переосмислення класичних підходів. *Нова парадигма*. Вип. 118. С. 125–135.
20. Майборода О. М. Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід : монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 216 с.
21. Батир Ю. Г., Помаза-Пономаренко А. Л., Лопатченко І. М. Демократичні та недемократичні форми політичного правління: виклики сучасному світу. *Вісник* Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2022. Вип. 2 (17). С. 149–157. DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-18.

Sivak V. M. A modern gist of government form

The relevance of an adequate definition of the concept of the form of government lies in the fact that it renders not only the desired state, the achievement of which includes all the efforts of the institutional system, but, above all, the actual state which contributes to achieving the goals of the state's strategic development and accomplishing the purpose of its functioning. It is noted that the adequate understanding of the role of the state at a particular stage of historical development depends on the correct definition of its concept, constituent elements, and their relations.

The author distinguishes individual areas of theoretical-legal concepts for defining the form of government: 1) metaphysical; 2) cosmological; 3) axiological; 4) anthropological. Based on the mentioned approaches, a matrix of the system of categories and concepts was developed through the following groups of categories describing: 1) the content of the form of government; 2) the normative component of consolidation and legitimacy of the functioning of the form of government; 3) the legal status of supreme public authorities. The content of each element is specified.

It is established that no form of government is the best, since each has both strengths and weaknesses, and therefore the task of developing a framework for determining the classification criteria for typologizing forms of government is scientifically substantiated.

The form of government is defined as an institutional system of power enshrined in constitutional law, the content of which is determined by the legal status of supreme public authorities, whose synchronized and coordinated activities create guaranteed conditions for ensuring sovereignty and independence, implementation of national interests, and cultivate the systemic ability of the state and society to timely identify threats and dangers, identify vulnerabilities and assess their potential danger, prevent or minimize their negative impact, respond effectively, and recover quickly and fully from threats or emergencies and crises of all kinds, including, but not limited to, hybrid threats.

Key words: *form of government, concept of form of government, methodology for studying form of government, republic, monarchy, war against Ukraine, concept of neopragmatism, republican form of government, state, presidential-parliamentary form of government, institutional system of government.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.51

Д. Є. Запольський,
аспірант кафедри господарського права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0006-3093-501X

ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ»

Статтю присвячено проблематиці поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні». Проаналізовано методи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Наголошено, що проблема адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні має важливе значення для захисту довкілля, забезпечення розмінування на деокупованих територіях, подальшого розвитку України як правової держави, збереження екосистем, флори та фауни, забезпечення сталого природокористування, доступу до якісної питної води населення, недопущення виникнення та ефективна боротьба із лісовими пожежами, сприяння розвитку туризму, рекреації, сприяння процесу євроінтеграції України та її відбудови від наслідків російської агресії.

Сформульовано авторське визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» як взаємоузгодженої сукупності норм та і принципів права, методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів і їхня діяльність, що мають на меті здійснення забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Наголошено, що забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні вимагає постійного удосконалення системи його адміністративно-правового забезпечення, застосування ефективних механізмів, впровадження кращих світових практик та креативних інновацій у цій сфері, залучення фінансування для їх реалізації, в тому числі й від міжнародних та закордонних партнерів України.

Встановлено, що військові дії агресора, зокрема численні обстріли, щільне мінування території України окупантами, підрив греблі Каховської ГЕС, масова загибель дельфінів в Чорному морі, негативно вплинули на безпекову ситуацію щодо довкілля та й спричинило суттєве погіршення реальної поточної ситуації із забезпеченням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні у місцях ведення активних бойових дій, у прифронтових районах та на деокупованих територіях, спричинили численні руйнування та й пожежі, зокрема, і лісові пожежі, внаслідок обстрілів окупантів, пошкодження і руйнації численних об'єктів інфраструктури й виробничих потужностей суб'єктів господарювання, унеможливили здійснення належного й ефективного природокористування у численних громадах України.

Встановлено, що метод адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні - це є упорядкована і взаємопов'язана система прийомів й способів практичної реалізації завдань та і функцій у діяльності відповідних уповноважених органів публічної влади та їхніх посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів з метою забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, довкілля, права людини, система адміністративно-правового забезпечення, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.*

Постановка проблеми. У процесі євроінтеграції України, адміністративної реформи, забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, подолання негативних наслідків повномасштабної агресії рф, захисту довкілля, розвитку економіки України, важливого значення набуває дослідження проблематики системи адміністративно-правового

© Запольський Д. Є., 2023

забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Дослідження поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні», сприятиме розвиткові науки адміністративного права, вдосконаленню систем адміністративно-правового регулювання сталого господарювання у лісах України та й практики сталого лісокористування, а також вдосконаленню діяльності в цій сфері уповноважених суб'єктів.

Внаслідок цього дослідження проблематики поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» є важливим для подальшого розвитку науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» є актуальною, а окремі її аспекти були предметом дослідження сучасних науковців, зокрема: М.Алмаші, І.Верещук, Я.Лазура, О.Сурілової.

О.Сурілова зазначає, що частиною сучасної концепції сталого розвитку є ідея фундаментальна щодо дотримання прав майбутніх поколінь людства. Природні ресурси Землі - це є загальна спадщина усього людства, включаючи й сучасні, й майбутні покоління. Мета цього - це є виживання людини як біологічного виду. Характерним нині є динамічний характер процесу сталого розвитку, який не є статичним, а є динамічним процесом змін, в котрому масштаби експлуатації природніх ресурсів, напрями інвестицій, захист довкілля, орієнтація технічного розвитку та й інституційні зміни узгоджують із нинішніми та й майбутніми потребами[1, с. 14].

Я. Лазур зазначає, що в часи активного розвитку демократичних процесів, здійснення правотворчої й правозастосовної діяльності органами державного управління є фактором тим, котрий надає імпульс для формування та й реалізації форм адміністративно-правового захисту прав й свобод громадян[2, с. 35].

Метою статті є охарактеризувати проблематику поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні».

Завданнями даної статті є: сформулювати авторське визначення проаналізувати поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні»; визначити поняття «метод адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні».

Виклад основного матеріалу. Проблема адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні має важливе значення для захисту довкілля, забезпечення розмінування на деокупованих територіях, подальшого розвитку України як правової держави, збереження екосистем, флори та фауни, забезпечення сталого природокористування, доступу до якісної питної води населення, недопущення виникнення та ефективна боротьба із лісовими пожежами, сприяння розвитку туризму, рекреації, сприяння процесу євроінтеграції України та її відбудови від наслідків російської агресії. А тому Україна, неурядові організації, ЄС й міжнародне співтовариство приділяють важливу увагу питанням забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, їх фінансовій підтримці, а також формуванню ефективної правозастосовної практики у цій сфері.

Внаслідок агресії рф у 2014 році понад 1.5 млн мешканців АР Крим, м. Севастополь, Донецької та Луганської областей стали внутрішньо переміщеними особами – вимушеними переселенцями в інші регіони України. Нова, потужніша хвиля вимушених переселенців в Україні була спричинена повномасштабним вторгненням росії 24 лютого 2022 року. Вже понад 1,4 мільйона будинків в Україні пошкоджені були або ж зруйновані після повномасштабного вторгнення рф 24 лютого 2022 р. Ситуація особливо критична у прифронтових громадах у Луганській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Запорізькій та Миколаївській областях, де є постійні обстріли та й досі завдавати шкоди продовжують помешканням, будівлям та й довкіллю, спричиняють лісові та степові пожежі внаслідок численних обстрілів, і посилюють й без того суттєві руйнування, окремі із яких ще більш погіршили затоплення, спричинені підривом греблі Каховської ГЕС[3]. За офіційними даними станом на 1 вересня 2023 року в Україні вже зареєстровано 4 млн 965 тис. внутрішньо переміщених осіб, із яких 300 тис. додалися з 1 вересня 2022 року [4].

Право людини на безпечне довкілля це є юридична можливість проживати в довкіллі, яке не заподіює шкоди її здоров'ю та життю, а в випадку порушення цього права - вимагати захисту його у порядку встановленому законодавством. Це загальне визначення охоплює усі основні ознаки цього суб'єктивного права:

1) право проживання в сприятливому довкіллі, безпечному для здоров'я і життя людини;

2) право вимагати усунення різноманітних перешкод при здійсненні цього права в порядку установленому законодавством;

3) право на звернення у відповідні органи за захистом свого порушеного права із метою його відновлення;

4) здійснення захисту порушеного права шляхом встановлення певних правових гарантій державою.

Отже, адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це є взаємоузгоджена сукупність норм та і принципів права, методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів і їхня діяльність, що мають на меті здійснення забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні вимагає постійного удосконалення системи його адміністративно-правового забезпечення, застосування ефективних механізмів, впровадження кращих світових практик та креативних інновацій у цій сфері, залучення фінансування для їх реалізації, в тому числі й від міжнародних та закордонних партнерів України.

Військові дії агресора, зокрема численні обстріли, щільне мінування території України окупантами, підрив греблі Каховської ГЕС, масова загибель дельфінів в Чорному морі, негативно вплинули на безпекову ситуацію щодо довкілля та й спричинило суттєве погіршення реальної поточної ситуації із забезпеченням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні у місцях ведення активних бойових дій, у прифронтових районах та на деокупованих територіях, спричинили численні руйнування та й пожежі, зокрема, і лісові пожежі, внаслідок обстрілів окупантів, пошкодження і руйнації численних об'єктів інфраструктури й виробничих потужностей суб'єктів господарювання, унеможливили здійснення належного й ефективного природокористування у численних громадах України.

Важливою проблемою у сфері адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні нині є проблема розмінування. За офіційними даними Україна – це одна є із найбільш замінованих країн у світі. Ще до 24 лютого 2022 року, понад 1,8 мільйона людей на Донбасі вже вісім років жили в оточенні мін[5].

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року нові міни закладають агресори часто біля житлових будинків, лікарень, ліній комунікацій, на територіях підприємств, вздовж доріг. Внаслідок цього цивільне населення не може безпечно виїхати з районів, що постраждали від бойових дій. Війни колись закінчуються, але міни все ще залишаються в землі, реальну загрозу створюючи життю протягом ще багатьох наступних років[6]. Чимало громадян України загинули внаслідок підриву мін уже, у тому числі й на деокупованих територіях[7].

Наразі чимало громад в Україні мають мінне забруднення та й потребують підтримки із розмінування територій, особливо із початком посівної кампанії. Це стосується не тільки громад, на території котрих велись активні бойові дії або ж які вже були деокуповані, але й територій, по яким було нанесено авіаційні й ракетні удари.

Згідно Закону України «Про протимінну діяльність в Україні»[8] від 6 грудня 2018 року, розмінування (гуманітарне розмінування) – це є комплекс заходів, котрі проводяться операторами протимінної діяльності із метою ліквідації небезпек, пов'язаних з вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне й технічне обстеження територій, виявлення, знешкодження та/або ж знищення вибухонебезпечних предметів, складення карт, підготовку документації після розмінування, маркування, надання інформації щодо протимінної діяльності і передачу очищеної території громадам.

Цим законом також передбачена діяльність операторів протимінної діяльності в Україні. Це можуть бути і уповноважені підрозділи центральних органів виконавчої влади, і підприємства, установи й організації незалежно від форми їх власності, у тому числі міжнародні й іноземні. Розмінування може здійснюватися як і при негайному реагуванні в аварійному порядку, так й під час звичайного перебігу подій.

Гуманітарне розмінування може здійснюватися за 6 етапами умовними. Заходи 1-3 етапів мають зазвичай оперативний характер та й координуються відповідними командуваннями Сил оборони України й військовими адміністраціями. А заходи 4-6 етапів проводяться тільки на територіях, де підтверджено вже сприятливу безпекову ситуацію задля виконання процесу вивільнення земель, і до цього залучають операторів протимінної діяльності.

Нижче розглянемо основні етапи гуманітарного розмінування:

1). Оперативне реагування після артилерійських, ракетних й авіаційних ударів, після інцидентів з вибухонебезпечними предметами, із метою пошуку і знищення боєприпасів, які не вибухнули чи їхніх залишків, забезпечення відповідних процесуальних дій правоохоронних органів.

2). Пошук, виявлення, знищення чи знешкодження вибухонебезпечних предметів на звільнених територіях з метою розблокування функціонування об'єктів життєзабезпечення, а також об'єктів транспортної інфраструктури та й доступу жителів до соціальних об'єктів і житлового фонду.

3). Оперативний пошук вибухонебезпечних предметів на відповідних сільськогосподарських територіях в рамках забезпечення харчової безпеки держави.

4). Ідентифікація з залученням операторів протимінної діяльності ймовірно забруднених і забруднених територій, котрі можуть містити потенційно ризики від вибухонебезпечних предметів.

5). Проведення гуманітарного розмінування операторами протимінної діяльності в рамках виконання алгоритму щодо вивільнення земель містить процедуру щодо зменшення територій під час технічного обстеження її, суцільне очищення територій методом розмінування або ж очищення району ведення бойових дій.

6). Проведення зовнішнього контролю щодо якості розмінування силами акредитованих органів із інспектування. Після успішного проведення такого зовнішнього контролю якості передає відповідальність оператор протимінної діяльності місцевим органам влади за територію.

Окремі територіальні громади в Україні уже пройшли процес гуманітарного розмінування або ж знаходяться на фінальній стадії його. Так, оператори протимінної діяльності The Halo Trust і Демінінг Солюшнс передали відповідну документацію щодо розмінування зазначених ділянок вже територіальним громадам: Великодимерська ОТГ Броварського району, Макарівська ОТГ Бучанського району Київської області. Проте більшість громад, котрі потенційно мають мінне забруднення, перебувають лише на початку процесу їх гуманітарного розмінування. Актуальне виконання заходів щодо гуманітарного розмінування в Україні можна перевірити за допомогою відповідної інтерактивної мапи.

За останній рік з'явилося чимало профільних організацій, котрі бажають працювати в Україні у сфері розмінування, але вони мають пройти ще складну процедуру сертифікації для роботи в Україні в якості оператора протимінної діяльності. Зокрема, про такі наміри здійснювати розмінування територій заявив один із найбільших агровиробників України - ТОВ СП «Нібулон». Розглядаючи необхідність створення внутрішньої експертизи стосовно розмінування щодо замінованих 25,5 тис. га земельного банку «Нібулона», дана компанія зрозуміла, що вона може стати корисною ринку розмінування в цілому – й пропонувати відповідні свої послуги аграріям, громадам і державі.

Держава поки що не виділяє гроші на гуманітарне розмінування, тому на його проведення кошти надають міжнародні організації. Так, ООН планує виділити біля 4 млн. дол. для Миколаївської області з метою закупівлі механізованих засобів розмінування та й підготовку операторів для керування ними[9].

Під час засідання Національного органу з питань протимінної діяльності, котре відбулося 20 березня 2023 року за участі Міністра оборони України О.Резнікова, було ухвалено План заходів щодо гуманітарного розмінування земель сільськогосподарського призначення.

Мова йде про гуманітарне розмінування близько 470 тисяч гектарів земель сільгосппризначення Дніпропетровської, Київської, Запорізької, Миколаївської, Сумської, Херсонської, Харківської, Чернігівської та Черкаської областей[10].

Першочергово заходи із обстеження та розмінування здійснюватимуть в регіонах, де проблема мінного забруднення територій є найбільше актуальною, а очищення відповідних сільгоспугідь – найбільш є економічно обґрунтованим. Для реалізації цих заходів доведено також й спрощений порядок отримання дозволу для операторів протимінної діяльності в Україні на виконання вибухових робіт під час розмінування та й використання вибухових матеріалів на період воєнного стану.

З початку 2023 року завдяки роботі піротехнічних підрозділів державних органів і неурядових операторів аграріям українським вже повернуто у використання понад 200 тисяч га земель сільгоспризначення, які були заплановані до першочергового обстеження та й розмінування.

Наші піротехніки – підрозділи ДССТ, ДСНС, неурядові оператори протимінної діяльності дуже гарні результати демонструють. Навіть, зараз, у грудні місяці, коли погода не сприяє роботі у полях, щотижня саперами обстежується від 3 до 5 тисяч га сільгоспземель.

На сьогодні із 470 тисяч гектарів земель, які запланували обстежити, а в разі необхідності їх

очистити та й розмінувати першочергово, уже аграріям повернуто до господарської експлуатації понад 200 тисяч га. Так, за даними різних обласних військових адміністрацій, станом на 15 грудня 2023 року вже було обстежено 268,6 тис. га земель сільгосппризначення із близько 470 тис. га земель, запланованих до першочергового обстеження та й розмінування. Із них біля 205 тис. га вже повернуто в експлуатацію.

Уряд та міжнародні партнери посилено працюють над посиленням спроможностей операторів й стратегічним плануванням роботи всіх дотичних сторін у сфері протимінної діяльності на найближчі 10 років в Україні. Кінцева мета – повернути в безпечне використання до 80% територій України, котрі нині є потенційно забрудненими[9].

У зв'язку із повномасштабною агресією рф проти України численні вчинено посягання окупантами на довкілля, в тому числі й екоциди, зокрема, внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС й масштабних лісових пожеж, та й інших зухвалих злочинів щодо довкілля в Україні, що нині спричиняє численні проблеми у сфері адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Війна рф проти України руйнує природні ареали та аграрні угіддя України, чим ставить під пряму загрозу продовольчу глобальну безпеку. Нині близько 30% території України – 174 тис. кв. км. вже забруднені вибухонебезпечними предметами. А понад 2,4 млн га лісів вже пошкоджено. Теракт із підривом греблі Каховської ГЕС призвів до найбільшої екологічної катастрофи в історії Україні із часів аварії на Чорнобильській АЕС. А інтенсивні бойові дії тривають і надалі.

Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України збирає вже дані про екологічні загрози, які спричинені окупантами рф, і розробляє плани для їх подальшої ліквідації. Міндовкілля працює вже над відновленням екологічних об'єктів після їх деокупації.

За підрахунками Державної екологічної інспекції відповідно до затверджених методик сума збитків, яка завдана вже внаслідок війни довкіллю України, становить станом на 20 грудня 2023 року - 2 183 млрд грн. І орієнтовно зростає на 2 млрд гривень за добу. Вже 2645 зафіксовано фактів працівниками Державної екологічної інспекції заподіяння шкоди довкіллю внаслідок війни, з них вже задокументовано працівниками Державної екологічної інспекції 1478 фактів заподіяння шкоди довкіллю внаслідок війни[11].

Офіс генерального прокурора повідомив про відкриття кримінального провадження за статтею «екоцид» в зв'язку з підривом окупантами рф Каховської ГЕС[12]. За процесуального керівництва Херсонської обласної прокуратури досудове розслідування розпочато у кримінальних провадженнях за фактами екоциду і порушення законів та звичаїв війни (ст. 441, ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України[13] від 5 квітня 2001 року).

Нижче охарактеризуємо метод адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

У процесі адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні важливо застосовувати метод переконання. Так, на думку В. Авер'янова мета методу переконання як засобу специфічного правового впливу це є дотримання вимог чинного законодавства всіма учасниками правовідносин на підставі їх внутрішнього визнання мети законодавчого регулювання, а також і необхідності дотримання певних правил. А метод примусу в свою чергу полягає в дотриманні норм законодавства ними шляхом їх підкорення владним приписам[14, с. 120].

Метод примусу полягає завжди у застосуванні відповідних способів впливу на свідомість та й волю учасників правовідносин від імені держави із метою попередження та й припинення правопорушень. Найбільш поширеним різновидом примусу державного є адміністративний примус. У цілому методи переконання та і примусу протиставляти не потрібно, а гармонійне застосування їх запорукою є для ефективного здійснення державного управління щодо забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

У загальному розумінні методами адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні є упорядкована і взаємопов'язана система прийомів й способів практичної реалізації завдань та і функцій у діяльності відповідних уповноважених органів публічної влади та їхніх посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів з метою забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Отже, метод адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні - це є упорядкована і взаємопов'язана система прийомів й спо-

собів практичної реалізації завдань та і функцій у діяльності відповідних уповноважених органів публічної влади та їхніх посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів з метою забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Основні форми адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це судова, адміністративна та державна (парламентська) форми.

Використання тих чи інших форм адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні є доречним у відповідних випадках залежно від ситуації, обставин, що склалися або вчинених правопорушень.

Висновки і пропозиції. На основі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки і пропозиції.

Отже, проблема адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні є важливою проблемою, належне вирішення котрої є запорукою для захисту довкілля, забезпечення розмінування на деокупованих територіях, подальшого розвитку України як правової держави, збереження екосистем, флори та фауни, забезпечення сталого природокористування, доступу до якісної питної води населення, недопущення виникнення та ефективна боротьба із лісовими пожежами, сприяння розвитку туризму, рекреації, сприяння процесу євроінтеграції України та її відбудови від наслідків російської агресії.

Адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це є взаємоузгоджена сукупність норм та і принципів права, методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів і їхня діяльність, що мають на меті здійснення забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Метод адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні - це є упорядкована і взаємопов'язана система прийомів й способів практичної реалізації завдань та і функцій у діяльності відповідних уповноважених органів публічної влади та їхніх посадових осіб, інших уповноважених суб'єктів з метою забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Основні форми адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це судова, адміністративна та державна (парламентська) форми.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: міжнародного співробітництва щодо забезпечення забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні; порівняльно-правового аналізу адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні та в країнах ЄС; захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Отже, у даній статті охарактеризовано проблематику поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні».

Список використаної літератури:

1. Сурілова О.О. Порівняльне екологічне право: Навчальний посібник. О.: Феникс, 2010. 220 с.
2. Лазур Я.В. Загальні проблеми дослідження правовідносин у сфері адміністративно-правового забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Публічне право. 2011. № 2. С. 33-39.
3. Сільє Я. Нашими пріоритетами є відбудова інфраструктури і допомога з підготовкою до зими. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3789739-ako-sile-postijnij-predstavnik-undp-v-ukraini.html (дата звернення: 25.11.2023).
4. Верещук І. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk/ (дата звернення: 25.11.2023).
5. ООН: Україна - одна з найбільш замінованих країн у світі. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3448566-oon-ukraina-odna-z-najbils-zaminovanih-krain-u-sviti.html (дата звернення: 26.11.2023).
6. ООН: Україна одна з найбільш замінованих країн у світі. URL: https://suspilne.media/225131-oon-ukraina-odna-z-najbils-zaminovanih-krain-u-sviti/ (дата звернення: 26.11.2023).
7. Трагічно загинув суддя Красноградського районного суду Харківської області. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/252990-tragicheski-pogib-sudya-krasnogradskogo-rayonnogo-suda-kharkovskoy-oblasti (дата звернення: 26.11.2023).
8. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 6 грудня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 6. Ст. 39.
9. Гуманітарне розмінування: з початку року в господарську експлуатацію повернуто вже більше 200 тис. га найбільш цінних сільгосп-

земель. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=88980f79-9457-4a65-af17-c10cc5d7a208&title=GumRozminuvannia (дата звернення: 21.11.2023).
10. Башлик Д. План гуманітарного розмінування с.-г. земель схвалено в дев'яти регіонах України. URL: https://minagro.gov.ua/news/plan-gumanitarnogo-rozminuvannya-s-g-zemel-shvaleno-v-devyati-regionah-ukrayini-denis-bashlik (дата звернення: 27.11.2023).
11. ЕкоЗагроза: Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://ecozagroza.gov.ua/ (дата звернення: 27.11.2023).
12. За фактом підриву окупантами Каховської ГЕС розпочато розслідування за статтею «екоцид» - Офіс генпрокурора. URL: https://interfax.com.ua/news/general/914845.html (дата звернення: 27.11.2023).
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
14. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія. за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Д.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.

Zapolskyi D. Ye. Concept of "administrative and legal ensuring of the right of safe environment for life and health in Ukraine"

The article is devoted to the concept of "administrative and legal ensuring of the right of safe environment for life and health in Ukraine". Methods of the "administrative and legal ensuring of the right of safe environment for life and health in Ukraine" are analysed.

It was emphasized that the problem of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine is of great importance for environmental protection, ensuring demining in de-occupied territories, further development of Ukraine as a legal state, preservation of ecosystems, flora and fauna, and sustainable use of nature , access to high-quality drinking water for the population, prevention of occurrence and effective fight against forest fires, promotion of tourism development, recreation, promotion of the process of European integration of Ukraine and its reconstruction from the consequences of Russian aggression.

The author's definition of the concept of "administrative-legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine" is formulated as a mutually agreed set of norms and principles of law, methods of administrative law, authorized subjects and their activities aimed at ensuring the right for a safe environment for life and health in Ukraine.

It was emphasized that ensuring the right to an environment safe for life and health in Ukraine requires constant improvement of the system of its administrative and legal support, the use of effective mechanisms, the implementation of best world practices and creative innovations in this area, the attraction of funding for their implementation, including and from international and foreign partners of Ukraine.

It was established that the military actions of the aggressor, in particular numerous shellings, dense mining of the territory of Ukraine by the occupiers, the blowing up of the Kakhovskaya HPP dam, the mass death of dolphins in the Black Sea, had a negative impact on the security situation in relation to the environment and caused a significant deterioration of the real current situation with ensuring the right to a safe life and health of the environment in Ukraine in the places of active hostilities, in the front-line areas and in the de-occupied territories, caused numerous destruction and fires, in particular, forest fires, as a result of shelling by the occupiers, damage and destruction of numerous infrastructure and industrial facilities capacities of business entities, made it impossible to implement proper and effective nature management in numerous communities of Ukraine.

It has been established that the method of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine is an ordered and interconnected system of techniques and methods of practical implementation of tasks and functions in the activities of the relevant authorized public authorities and their officials. other authorized subjects in order to ensure the right to an environment safe for life and health in Ukraine.

Key words: *administrative and legal ensuring, environment, human rights, system of administrative and legal provision, the right to an environment safe for life and health, ensuring the right to an environment safe for life and health.*

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.52

А. А. Манукян
аспірант кафедри податкового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті послідовно розкривається поняття «процедури» в її онтологічному зв'язку з матеріальними правовідносинами. Автор відзначає, що «процедура» передбачає наявність стадійності реалізації дій, що визначаються через специфічні офіційно регламентовані процедурні права та обов'язки учасників відповідних суспільних відносин, які можуть бути реалізовані в межах певних етапів. Дотримання процедури є умовою настання матеріально-правових наслідків, обумовлює матеріальні правовідносини.

Притягнення до відповідальності за порушення норм податкового права охоплює охоронні процедури, направлені на дотримання учасниками суспільних відносин норм матеріального права, які доцільно поділити за галузями права: притягнення до фінансової відповідальності, притягнення до адміністративної відповідальності та притягнення до кримінальної відповідальності.

В статті узагальнюється, що процедури притягнення до відповідальності структуруються та передбачають, як правило, такі стадії: виявлення та фіксація правопорушення, кваліфікація діяння, прийняття рішення про притягнення особи до відповідальності, факультативна стадія оскарження рішення про притягнення особи до відповідальності, виконання рішення про притягнення до відповідальності.

Автор концентрується саме на процедурах притягнення до фінансової відповідальності. Настання фінансової відповідальності нерозривно пов'язано з контрольною діяльністю податкових органів, що розглядається в статті в межах виявлення та фіксації порушення норм податкового законодавства, внаслідок чого формується та надсилається податкове повідомлення-рішення – формальна підстава для застосування фінансової санкції.

В процедурах притягнення до фінансової відповідальності розглядаються і факультативні стадії оскарження рішень контролюючих органів, які поділяються на адміністративні та судові способи оскарження. Судові процедури оскарження організовані в межах адміністративного процесу оскарження. Автор торкається питань змісту і порядку надсилання податкового повідомлення-рішення, строків судового оскарження рішень податкових органів, узгодження податкового зобов'язання, та звернення контролюючого органу до суду.

Ключові слова: *юридична відповідальність, фінансова відповідальність, податкове правопорушення, порушення норм податкового законодавства, юридична процедура, платник податків, податкове повідомлення-рішення, податкові перевірки, практика Верховного Суду, судова практика, судові рішення.*

Постановка проблеми. Процедурна складова відіграє неабияку роль у забезпеченні послідовності розвитку суспільних відносин. В особливій мірі актуальності процедурна складова набуває у регулюванні імперативних за своїм характером суспільних відносин. При цьому ессенціальною, зведеною до абсолютної міри обов'язковості, є процедури притягнення до юридичної відповідальності. В загальному сенсі, до таких процедур відносяться і процедури притягнення до юридичної відповідальності платника податків за порушення податкового законодавства. З одного боку такі процедури є умовою забезпечення справедливості застосування відповідальності до платників податку, з іншого боку є необхідними для забезпечення податкових надходжень до бюджетів відповідних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань правової процедури присвячено праці К. В. Николиної, до окремих питань процедури в межах податкового права зверталися М. П. Кучерявенко, А. О. Монаєнко, К. В. Смолов.

© Манукян А. А., 2023

Утім, з розвитком суспільних відносин, актуалізуються питання практичного застосування процедурних норм: підстав для застосування відповідальності, контрольної діяльності, способів надсилання, вручення рішень контролюючого органу, строків оскарження рішень податкових органів тощо. Що обумовлює необхідність проведення комплексного дослідження цієї теми.

Мета статті полягає в проведенні комплексного теоретико-практичного дослідження питання застосування відповідальності за порушення норм податкового законодавства, акцентуючи увагу на стадіях та практичних питаннях застосування фінансової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. А. О. Монаєнко відзначено, що наявність примусових заходів, спрямованих на виконання правової норми, є не тільки елементом правового регулювання відповідних суспільних відносин, а й умовою існування відповідної галузі права [6, с. 168]. Одним з видів примусу є юридична відповідальність. Притягнення до юридичної відповідальності здійснюється за наявності матеріальної підстави для притягнення особи до юридичної відповідальності та процедурної підстави – належної юридичної процедури.

К. В. Николина справедливо відзначає, що сама наявність регламентованої процедури спрямована на запобігання свавіллю органів державної влади під час здійснення ними повноважень, спрямована на запобігання прийняття та виконання протиправних рішень, захист прав і свобод людини та громадянина, а також їх законних інтересів [7, с. 46].

Матеріальні та процедурні відносини пов'язані складною системою онтологічних взаємодій. Матеріальні правовідносини обумовлюють виникнення процедурних відносин, при цьому матеріальні правовідносини можуть бути реалізовані тільки в рамках відповідної правової процедури [6, с. 169]. А. О. Монаєнко наголошує, що реалізація матеріально-правової норми не може відбутися раніше моменту виникнення процедурних відносин [6, с. 169].

Виникнення матеріальних відносин – з порушення норм податкового законодавства, обумовлюють можливість застосування санкції норми права, що передбачає склад фінансового, адміністративного чи кримінального правопорушення. Правозастосування відповідної норми права пов'язано зі здійсненням відповідної правової процедури та/або процесу притягнення особи до відповідальності.

Процедура притягнення до відповідальності за порушення норм податкового законодавства виражає формальну сторону діяльності органів державної влади, спрямовану на підтримання правопорядку в рамках ширших процедур збору грошових коштів до грошових фондів – бюджетів відповідного рівня.

Юридична процедура реалізації матеріально правової норми часто поєднана з сукупністю юридичних фактів, дотримання яких є складним юридичним фактом в собі, та виражає одну з конститутивних ознак застосування матеріальної норми права.

Складна сукупність юридичних фактів, притаманна юридичній процедурі, обумовлює наявність тих чи інших можливостей, прав та обов'язків в учасника правовідносин, пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій такими учасниками. Юридичні процедури повинні відповідати вимогам визначеності, послідовності та доступності.

Так, для виконання матеріального обов'язку притягнення порушника до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення, потрібно реалізувати процедурні обов'язки: провести податкову перевірку, в якій зафіксувати інформацію, що свідчить про вчинення податкового правопорушення, належним чином оформити та надіслати (вручити) податкове повідомлення-рішення.

Податкове право належить до сфери публічного права і характеризується детальною регламентацією взаємодії органів державної влади з платниками податків та іншими учасниками податково-правових відносин. Діяльність контролюючих та правоохоронних органів під час притягнення особи до відповідальності здійснюється виключно з дотриманням принципу законності, тобто на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений законами України та Конституцією України [3].

Притягнення до відповідальності належить до компетенції органів публічної влади, наділених спеціальними повноваженнями.

Поняття правової процедури пов'язано з усіма сферами права і має сукупність проявів, зокрема: процедури встановлення та регламентування суспільних відносин, процедури застосування норм права, до яких відноситься будь-яка реалізація правового припису.

У дослідженні ми виходимо з того, що поняття «процедура» є широким за своїм змістом поняттям та включає: власне (адміністративні, позасудові) процедури, та процес, що

передбачає окрему нормативно врегульовану сферу суспільних відносин, обов'язковим учасником якої є суд.

Аналізуючи правову процедуру К. В. Николина відносить наступні ознаки, притаманні правовим процедурам: виникнення особливих процедурних правовідносин, спрямованих на реалізацію матеріального права чи обов'язку; власне процедурний характер; характеризується цілісною послідовністю дій, спрямованих на досягнення конкретного результату; офіційний правовий характер; регламентація спеціальними нормами права; залежить від здійснення дій сторонами відповідного процесуального правовідношення, вольовий та інтелектуальний характер їх дій; визначає послідовність дій, здійснення яких є окремим юридичним фактом та сам обумовлює настання правових наслідків в межах процедурного правовідношення, становить елемент складного юридичного факту, як умови для реалізації матеріальних правовідносин; є юридичною діяльністю [7, с. 45].

На підставі визначеного, ми надаємо наступну дефініцію поняттю «процедура»: офіційно регламентований процедурними нормами права порядок реалізації наявних в учасників суспільних відносин (матеріальних) прав та покладених на них обов'язків, що складають певну послідовність можливих до вчинення дій, структуровані за стадіями та направлені на досягнення відповідної мети, є підставою для настання матеріально-правових наслідків.

У процедурах притягнення до відповідальності за порушення норм права можна виділити наступні стадії: 1) виявлення та фіксація правопорушення; 2) кваліфікація діяння; 3) притягнення до відповідальності; 4) факультативна адміністративна або процесуальна стадія оскарження рішення про притягнення особи до відповідальності; 5) виконання рішення про притягнення особи до відповідальності.

Податкові процедури є загальними інтегральними категоріями, які включають процедури обліку, сплати, звітності, контролю та притягнення до відповідальності, включаючи процедури оскарження рішень контролюючих органів.

М. П. Кучерявенко виділяє охоронні податкові процедури, до таких процедур безпосередньо включаються процедури притягнення осіб до відповідальності за порушення норм права [4, с. 155].

Спірні податково-правові відносини характеризуються конфліктом інтересів сторін. З одного боку, інтерес платника податків направлений на максимізацію обсягу отримуваного доходу та зменшення грошового обсягу податкового зобов'язання. З іншого боку, інтерес держави, який реалізується в особі уповноважених на те органів державної влади, направлений на максимізацію податкових надходжень до бюджетів відповідного рівня, а відповідно зменшення обсягу доходів у платника податків, що найчастіше реалізується шляхом підвищення ставок податків, розширення кола об'єктів, що підлягають оподаткуванню.

Однак, відзначаємо, що економічне зростання та зростання обсягу доходів у платника податків часто пов'язано зі збільшенням обсягу податкових надходжень, що все частіше призводить до обрання більш ліберальних підходів у сфері оподаткування на противагу профіскальним. Введення більш ліберальних та стабільних правил оподаткування направлено на стимулювання розвитку бізнесу, його переходу до юрисдикцій з відповідними правовими режимами, а як наслідок – збільшення кола оподатковуваних суб'єктів.

Відповідно до статті 111 Податкового кодексу України за порушення норм податкового законодавства може наставати фінансова, адміністративна та/або кримінальна відповідальність [8].

На підставі чого в межах процедур притягнення до відповідальності за порушення норм податкового законодавства можна виділити: процедуру притягнення до фінансової відповідальності, процедуру притягнення до адміністративної відповідальності, притягнення до кримінальної відповідальності в межах кримінального провадження.

В рамках дослідження ми зосереджуємось в першу чергу на процедурах притягнення до фінансової відповідальності, оскільки кримінально-процесуальні відносини та відносини з процедур притягнення до адміністративної відповідальності є принципово іншими, особливими галузями правового регулювання, а процедури реалізації відповідальності за порушення норм податкового законодавства істотними особливостями в їх межах не відрізняються.

Почнемо з розгляду відносин, що виникають у зв'язку з притягненням осіб до фінансово-правової відповідальності за порушення норм податкового законодавства України.

Першим і найбільш істотним моментом, на який слід звернути увагу, в рамках процедури притягнення особи до фінансової відповідальності – це відсутня обов'язкова процесуальна складова, тобто участь суду при вирішенні

спірних відносин. Притягнення особи до фінансової відповідальності реалізується поза процесуальною формою до моменту оскарження рішення про притягнення особи до відповідальності [5, с. 167].

Керуючись положеннями пункту 112.5 статті 112 Податкового кодексу України, особи, винні у скоєнні податкових правопорушень, притягаються до відповідальності на підставі податкового повідомлення-рішення [8]. Притягнення особи до фінансової відповідальності є результатом контрольної діяльності податкових органів.

Податкове повідомлення-рішення повинно містити посилання на акт проведення перевірки [8]. К. В. Смолов вказує, що саме акт, складений за результатами проведення перевірки, містить основну доказову інформацію, що є одночасно підставою для вручення податкового повідомлення-рішення та надалі може бути використано судом; саме акт проведення перевірки відображає стадію вирішення справи по суті, хоча при цьому не є безпосередньо складовою податкового повідомлення рішення; акт податкової перевірки не є актом правозастосування і не створює прав та обов'язків для платника податків чи податкового агента, а отже і не може бути оскаржений; виконує роль фіксації інформації [16, с. 215-216]. Однак, слід відзначити, що оскарженню може підлягати наказ про проведення перевірки.

Саме це відображає особливості стадії податкового контролю – вона реалізується на всіх етапах податкового процесу, і пронизує його наскрізно. Однак, саме в рамках притягнення до фінансової відповідальності, контрольна стадія є обов'язковою передумовою винесення контролюючим органом податкового повідомлення-рішення.

Автор в процесі аналізу судової практики, а саме постанови Верховного Суду від 22.08.2018 р. у справі № 812/1283/17, звертає увагу, що проведення податкової перевірки є обов'язковою умовою та обумовлює компетенцію податкових органів на прийняття відповідного рішення [16, с. 216].

Так, наведеним рішенням Верховного Суду вказано, що компетенція на винесення податкового повідомлення-рішення виникає за дотримання умови – проведення податкової перевірки, і не може виникнути лише внаслідок самого факту податкового правопорушення [11].

Податкове повідомлення-рішення є нормативно визначеною категорією, зміст якої закріплений в підпункті 14.1.157 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України, за яким можна виділити наступні його ознаки: письмова форма; видається контролюючим органом; констатує наявність податкового обов'язку (грошового чи звітного); та полягає в інформуванні платника податків про наявність такого зобов'язання. Таким чином, слід констатувати, що податкове повідомлення-рішення необов'язково означає, що воно стосується питання фінансової відповідальності особи [8].

Податкове повідомлення-рішення є актом індивідуальної дії. Відповідно до тлумачення Конституційного Суду України в рішенні від 23.06.1997 року № 2-зп акт ненормативного характеру містить приписи (вимоги, зобов'язання), що звертаються до окремої особи та вичерпують власну дію після їх реалізації, діють одноразово [15].

К. В. Смолов вказує, що адміністративні акти, прийняті на виконання покладених на контролюючі органи зобов'язань, направлені переважно на узгодження та погашення податкових зобов'язань [16, с. 214].

Податкове повідомлення рішення, як підстава для притягнення особи до фінансової відповідальності повинно поєднувати змістовну складову та процедурну (дотримання порядку надсилання та/або вручення).

Змістовний елемент податкового повідомлення рішення передбачає включення до нього інформації, зміст та обсяг якої визначається нормативно. Недотримання вимог чого, може бути підставою для оскарження податкового повідомлення-рішення або є підставою стверджувати відсутність юридичного факту притягнення особи до відповідальності, залежно від обставин.

Перелік загальних змістовних вимог, що висуваються до податкового повідомлення-рішення, закріплюється в підпункті 58.1.1 пункту 58.1 статті 58 Податкового кодексу України та включає: суму грошового зобов'язання з розрахунком податкового зобов'язання та штрафних санкцій або зміст іншого податкового зобов'язання, що підлягає виконанню; підставу для здійснення відповідних дій з посиланням на приписи права; строки для виконання податкових зобов'язань; попередження про наслідки невиконання (несвоєчасного виконання) податкового повідомлення-рішення; граничні строки для його оскарження [8].

Окремим видом податкових повідомлень-рішень є рішення щодо притягнення особи до

фінансової відповідальності, що у відповідності до підпункту 58.1.1 пункту 58.1 статті 58 Податкового кодексу України включає додатково: обґрунтовану підставу для притягнення особи до фінансової відповідальності з посиланням на обставини вчинення податкового правопорушення, виявлених в ході контрольної діяльності, та посиланням на нормативну підставу для притягнення особи до відповідальності; посилання на акт документальної перевірки; детальний розрахунок штрафних санкцій, включаючи пеню; інформацію про наявність обставин, які пом'якшують, обтяжують або звільняють від фінансової відповідальності [8].

К. В. Смолов вказує, що податкове повідомлення рішення не містить мотивувальної частини, як обов'язкового елементу змісту (хоча і повинно містити посилання на акт проведення перевірки), що призводить до проблеми визначення обґрунтованості рішення, необхідності в межах судового провадження повторно перевіряти законність винесеного рішення контролюючим органом [16, с. 215].

Хоча, справедливо відзначити, що обґрунтованість та вмотивованість актів індивідуальної дії, що приймаються в межах податкових відносин, власне повинні бути перевірені в межах адміністративного провадження компетентним судом. Недотримання цих вимог призводить до того, що податкове повідомлення-рішення може бути скасовано в межах процедури судового оскарження.

Щодо формальної складової податкового повідомлення-рішення, то вона полягає в викладенні змісту на бланках та за формою, спеціально передбаченими законодавством. Зокрема, порядок заповнення податкового повідомлення-рішення визначається наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку надіслання контролюючими органами податкових повідомлень-рішень платникам податків» від 28.12.2015 р. № 1204 [14].

До окремих правил надсилання податкових повідомлень рішень відноситься: окреме надсилання за кожним податком/збором, надсилання окремих податкових повідомлень-рішень в випадках, прямо передбачених законом, відображення податкового повідомлення рішення в відповідному реєстрі, складання їх у письмовій формі, накладення підпису та за необхідності печатки, відображення в електронному кабінеті платника.

Процедура надсилання податкового повідомлення рішення умовно поділяється на електронну та фізичну.

Так, у випадку, якщо платник податку надіслав заяву про здійснення ним спілкування засобами електронного зв'язку та в інших випадках спеціально встановлених законом, податкове повідомлення-рішення надсилається в електронний кабінет платника, та копіюється на електронну пошту.

В інших випадках податкове повідомлення-рішення надсилається за податковою адресою платника податків рекомендованим листом з повідомлення про вручення або особисто вручається платнику податків (його представнику) [8]. Керуючись змістом статті 42 Податкового кодексу України, здійснення електронного спілкування, за виключенням випадків, прямо передбачених законом, є саме правом платника податків і може здійснюватися без обмежень [8]. Утім, електронне спілкування платника податків з контролюючим органом не передбачає автоматичного виникнення такого права у контролюючого органу. Саме платник податків виражає волю та надає право вести спілкування контролюючому органу електронно, шляхом надсилання відповідної заяви, за виключенням передбачених законом випадків.

Слід звернути увагу, що в практиці вимога про особисте або поштове вручення платнику податків податкових повідомлень-рішень часто не дотримується, а податкове повідомлення-рішення надсилається в електронному кабінеті платника, хоча відповідної заяви від платника податків не надходило. В таких випадках податкове повідомлення-рішення слід вважати, таким що не було вручено в межах належної правової процедури.

Вирішення спірних відносин у сфері оподаткування мають характерний поділ на дві процедури: адміністративного та судового оскарження податкових повідомлень-рішень. Податкове повідомлення-рішення може бути оскаржене в межах адміністративного провадження, судового провадження незалежно від факту адміністративного оскарження або після процедури адміністративного оскарження.

Відповідно до підпункту 14.1.7 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України оскарження рішень контролюючого органу передбачає оскарження податкових повідомлень-рішень чи інших рішень контролюючого органу в межах адміністративного та/або судового оскарження в порядку і строки, встановлені Податковим кодексом України [8].

Адміністративне оскарження рішень контролюючого органу передбачає звернення

платника податків до контролюючого органу вищого рівня. При цьому, обов'язок доведення правомірності рішення покладається саме на контролюючий орган, хоча практика показує, що контролюючі органи підтримують рішення, прийняті органами нижчого рівня. Це можна пояснити конфліктом інтересів, адже головною метою контролюючих органів будь-якого рівня є формування дохідної частини бюджетів відповідних рівнів, та виробленою практикою вирішення питань, що постають в практиці податкових органів.

В такому випадку, адміністративне оскарження застосовується для того, щоб: 1) податкове зобов'язання вважалось неузгодженим протягом часу адміністративного оскарження, а податковий борг не виникав; 2) зупинити виконання зобов'язань, визначених податковим повідомленням-рішенням; 3) з розрахунку платника податків, що рішення не буде прийняте у встановлений законом строк, і скарга буде вважатися задоволеною; 4) для підготовки до судового оскарження податкового повідомлення-рішення.

Тому переважно застосовується процедура судового оскарження в межах адміністративного провадження (процесу). Тоді, при застосуванні процедур адміністративного оскарження, таке оскарження вважається досудовою формою врегулювання спору. При цьому, при судовому оскарженні податкового повідомлення-рішення сума податкового зобов'язання вважається неузгодженою.

Особливими та істотними ознаками адміністративного процесу є особливості реалізації принципу змагальності сторін: так суд повинен повно та всебічно дослідити докази та обставини справи, включаючи за необхідності вчинення дій, спрямованих на виявлення та витребування доказів з власної ініціативи, відповідно до статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України [1].

Відзначаємо, що обов'язок доказувати правомірність рішення покладається на контролюючі органи лише в рамках судового оскарження його рішень. Відповідно до частини 2 статті 77 Кодексу адміністративного судочинства України саме контролюючий орган буде зобов'язаний довести правомірність винесення рішення про притягнення особи до відповідальності за порушення норм податкового законодавства [8]. Що не реалізується в рамках процедур адміністративного оскарження. В межах адміністративних процедур хоча і покладається обов'язок мотивувати винесене рішення, проте контролюючих орган фактично залишається упередженим при вирішенні відповідних спірних правовідносин.

В рамках будь-якої з процедур істотним є питання також дотримання строків на оскарження рішень контролюючих органів. Так, в рамках судової практики було вироблено власну доктрину та підходи до визначення строку на оскарження рішень контролюючих органів – доктрину спеціальних податкових строків.

У постанові Верховного Суду від 11 жовтня 2019 року по справі № 640/20468/18 висловлено позицію на підставі пункту 56.18 статті 58 Податкового кодексу України, якщо рішення не стосуються нарахування грошових зобов'язань платника податків:

1) за умови застосування процедури адміністративного оскарження, встановлюється тримісячний строк для звернення до суду у випадку прийняття рішення за результатами адміністративного оскарження;

2) шестимісячний строк для оскарження рішень контролюючого органу, якщо рішення за результатами адміністративного оскарження не приймалось чи таке рішення не було вручено у встановлені законом строки;

3) строк в 1095 (2555) днів встановлюється, якщо не було застосовано процедуру адміністративного оскарження рішень контролюючого органу [10].

У постанові від 03 квітня 2020 року по справі №2540/2576/18 Верховний Суд, підтримуючи наведену позицію, констатував принцип спеціальних податкових строків [9]. У випадку, якщо рішення контролюючого органу не стосуються нарахування грошових зобов'язань платника податків, встановлюється строк на оскарження в 1095 (2555) днів [9].

У постанові від 26 листопада 2020 року по справі № 500/2486/19 Верховний Суд дійшов висновку, що слід застосовувати норму пункту 56.19 статті 56 Податкового кодексу України, який встановлює місячний строк для оскарження [12].

Ми вважаємо за доцільне закріпити ці положення у Кодексі адміністративного судочинства України в межах окремої статті, де чітко розмежувати в який строк та у яких випадках може бути здійснено право на судове оскарження рішень контролюючого органу.

Таким чином можливо виділити наступні складові процедури притягнення до фінансової відповідальності за порушення норм податкового законодавства: виявлення факту вчи-

нення податкового правопорушення; фіксація факту податкового правопорушення в межах проведення податкової перевірки; формування, надсилання (вручення) податкового повідомлення-рішення; факультативні стадії адміністративного або судового оскарження; виконання рішення про притягнення особи до податкової відповідальності.

Процедуру притягнення до фінансової відповідальності можна визначати, як регламентований порядок, тобто структуровані в межах стадій права та обов'язки контролюючого органу та платника податків, спрямований на притягнення особи, винної у вчиненні податкового правопорушення, до фінансової відповідальності, дотримання якого є обов'язковою умовою для настання відповідальності.

При цьому для притягнення особи до фінансової відповідальності може потребуватися додаткове звернення до суду з боку контролюючого органу. Право на звернення до суду в межах спеціальної процедури надається контролюючому органу в окремих випадках, передбачених Кодексом адміністративного судочинства України, і може являти собою стадію виконання рішення про притягнення до адміністративної відповідальності. Прикладом чого є стягнення податкового боргу після узгодження податкового зобов'язання внаслідок невдалого оскарження в адміністративному та/або судовому провадженні та несплати узгодженого зобов'язання у встановлений законом строк.

Особливістю процедури звернення контролюючих органів до суду є наявність дискреції у виборі правил звернення до суду. Керуючись тлумаченням Верховного Суду, викладеним у постанові від 26 червня 2020 року по справі № 280/2993/19, контролюючий орган має право самостійно обрати звертатися в загальному чи спеціальному порядку до адміністративного суду відповідно до статті 283 Кодексу адміністративного судочинства України [13; 1].

Торкаючись питання процедур притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства, слід відзначити, що вони вчиняються в межах судового провадження з розгляду справ про адміністративні правопорушення місцевими судами згідно зі статтею 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2].

Справи про адміністративні правопорушення розглядаються у спеціальному порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення [2].

Ключовими особливостями кримінально-правових процедур притягнення до відповідальності за порушення норм податкового законодавства є особливості, пов'язані з самим фактом порушення. Так, підставою для відкриття кримінального провадження часто виступає податкова інформація, зібрана в межах контрольних заходів. Слід відзначити, що для можливості стверджувати про наявність такого правопорушення, як ухилення від сплати податків, необхідно встановлювати обсяг податкового зобов'язання.

Таким чином, процедури притягнення до фінансової відповідальності можуть обумовлювати виникнення кримінально-процесуальних правовідносин.

Висновки і пропозиції. Процедура поєднує складну сукупність юридичних фактів, які обумовлюють можливість застосування матеріальної норми права, тобто притягнення особи до відповідальності. Процедура означає офіційно регламентований порядок реалізації наявних в учасників суспільних відносин прав та обов'язків, що характеризується стадійністю і виражається в послідовності можливих та необхідних до вчинення дій, що є юридичними фактами, які обумовлюють настання матеріально-правових наслідків для особи. Процедури притягнення до відповідальності є видом охоронних процедур. І хоча притягнення до відповідальності за порушення норм податкового законодавства може відбуватися в межах процедур притягнення до фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності, ключовим є саме притягнення до фінансової відповідальності з огляду на її виражену компенсаційну та фіскальну функції. Процедура притягнення до фінансової відповідальності має наступні стадії: виявлення факту податкового правопорушення в межах контрольної діяльності; фіксація факту правопорушення при проведенні податкової перевірки; складання, надсилання чи вручення податкового-повідомлення рішення; факультативну стадію адміністративного чи судового оскарження рішення контролюючого органу; виконання рішення про притягнення особи до відповідальності. При цьому через складність, неоднозначність та колізійність нормативного регулювання, ця сфера вразлива до зловживань, у зв'язку з чим потребується вирішення плеяди питань, що підіймаються в межах практики та доктрини, зокрема: обґрунтованості та наявності підстав для притягнення особи до відповідальності, строків оскарження, порядку вручення податкових повідомлень-рішень.

Список використаної літератури:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 04.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20231104#Text (дата звернення: 14.11.2023).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 14.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text (дата звернення: 14.11.2023).
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 14.11.2023).
4. Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа та класифікація: монографія. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 460 с.
5. Лата Н. Ф. Правові особливості оскарження рішень податкових органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 166–168.
6. Монаєнко А. О. Поняття фінансово-процесуального примусу в сучасній фінансово-правовій науці. *Право України*. 2010. № 12. С. 168–175.
7. Николина К. В. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 44–46.
8. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20230903#Text (дата звернення: 14.11.2023).
9. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 03 квітня 2020 р., судова справа № 2540/2576/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88575707 (дата звернення: 14.11.2023).
10. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 11 жовтня 2019 р., судова справа № 640/20468/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85033140 (дата звернення: 14.11.2023).
11. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 серпня 2018 р., судова справа № 812/1283/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76035627 (дата звернення: 14.11.2023).
12. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 листопада 2020 р., судова справа № 500/2486/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515 (дата звернення: 14.11.2023).
13. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 червня 2020 р., судова справа № 280/2993/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90366882 (дата звернення: 14.11.2023).
14. Про затвердження Порядку надіслання контролюючими органами податкових повідомлень-рішень платникам податків: Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2015 р. № 1204. Дата оновлення: 08.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0124-16#Text (дата звернення: 14.11.2023).
15. Рішення Конституційного Суду України від 23.06.1997 р. № 2-зп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97#Text (дата звернення: 14.11.2023).
16. Смолов К. В. Оскарження платником податків рішень контролюючих органів у судовому порядку: окремі теоретичні та практичні проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 211–228.

Manukian A. A. Procedural aspects of imposing liability for violations of tax legislation

The article systematically elucidates the concept of “procedure” in its ontological connection with substantive legal relations. The author underscores that “procedure” encompasses execution of actions divided in stages, contingent upon specific officially regulated procedural rights and obligations of participants within corresponding social relations, which are operationalized across defined stages. Adherence to procedural requirements is paramount for triggering substantive legal ramifications and determines substantive legal relations.

Enforcing liability for violations of tax law encompasses a range of enforcement procedures designed to ensure compliance with legal mandates by participants in societal relations, which reasonably can be categorized by branches of law distinction: enforcement of financial liability, enforcement of administrative liability, and enforcement of criminal liability.

The article outlines that enforcement of liability typically follows a structured process, which includes the following stages: detection and recording of an offense, qualification of the act, decision-making on bringing a person to liability, optional stage of appealing against such a decision, execution of the liability enforcement decision.

The author directs attention to the procedures associated with imposing financial liability. The commencement of financial liability is closely tied to the supervisory actions undertaken by tax

authorities, which are examined in the article within the context of detecting and documenting violations of tax legislation. This process culminates in the issuance and dispatch of a tax notification-decision, serving as the formal basis for imposing a financial penalty.

The procedures for imposing financial responsibility also encompass optional stages for challenging decisions made by tax authorities, which are categorized into administrative and judicial avenues of appeal. The judicial appeal order is incorporated within the administrative appeal procedures. The author discusses the substance and process involved in issuing a tax notification-decision, the appealing terms for decisions made by tax authorities, determination of tax obligation and liability and the process undertaken by tax authorities in court proceedings.

Key words: *legal liability, financial liability, tax offense, violation of tax legislation, legal procedure, taxpayer, tax notification-decision, tax audits, Supreme Court practice, court practice, court decisions.*

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.53

Т. С. Поліщук
ORCID ID: 0000-0003-4484-5526
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна
електронна пошта: tan.iv2017@gmail.com

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Актуальність статті полягає в тому, що у сучасному світі засоби масової інформації відіграють значну роль у формуванні та розвитку правової культури. Вони є важливим каналом, через який інформація про правові норми, процеси та події в сфері права передається широкій аудиторії. Засоби масової інформації, такі як телебачення, радіо, газети, журнали, інтернет-портали та соціальні медіа, не лише інформують громадськість про актуальні правові питання, але й сприяють у формуванні свідомості громадян щодо їх прав та обов'язків. Метою статті є встановлення ролі та місця засобів масової інформації у системі впливу на правосвідомість населення, і, як наслідок, на правову культуру сучасного суспільства. У статті здійснений аналіз формування впливу засобів масової інформації на правову культуру українців. Дане дослідження було здійснено через призму засобів, способів та методів повідомлення населенню правової інформації, та формування у неї правосвідомості, а як наслідок правової культури, що відображається обізнаністю в галузі права. Також у даній статті представлені ряд недоліків, котрі можуть впливати на правову культуру, викривлення правової свідомості, внаслідок неякісної подачі інформації. Шляхом дослідження і аналізу відповідних категорій був розроблений покроковий механізм усунення цих прогалин та покращення ситуації сприйняття населенням правової інформації, її аналізу та застосування в подальшому. Зроблено висновок, що засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні правової культури та правової свідомості громадян. Вони є основним каналом поширення правової інформації, сприяють розумінню законів та правових норм, а також впливають на формування громадянської позиції щодо правових питань. Однак, варто визнати, що є певні недоліки у роботі засобів масової інформації, які впливають на їхній внесок у розвиток правової культури. Деякі засоби масової інформації можуть бути необ'єктивними у своєму висвітленні, спотворюючи факти або підкреслюючи лише один погляд на правові питання. Крім того, не всі засоби масової інформації активно взаємодіють з аудиторією щодо правової тематики, що обмежує можливості громадян отримати повну та об'єктивну інформацію. Незважаючи на це, перспективи розвитку в цій сфері залишаються перспективними. Важливо вдосконалювати роботу засобів масової інформації, сприяючи підвищенню їхньої об'єктивності та доступності інформації про право.

Ключові слова: *правова культура, правосвідомість, засоби масової інформації, правова обізнаність, громадянське суспільство.*

Вступ. Слід почати з того, що у сучасному світі засоби масової інформації відіграють значну роль у формуванні та розвитку правової культури. Вони є важливим каналом, через який інформація про правові норми, процеси та події в сфері права передається широкій аудиторії.

Засоби масової інформації, такі як телебачення, радіо, газети, журнали, інтернет-портали та соціальні медіа, не лише інформують громадськість про актуальні правові питання, але й сприяють у формуванні свідомості громадян щодо їх прав та обов'язків. Вони розкривають сутність законів та правових норм, пояснюють правові процедури та механізми, а також висвітлюють юридичні практики та судові рішення.

© Поліщук Т. С., 2023

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі питання становлення, ролі засобів масової інформації на формування правової культури досліджували такі науковці, як А.А. Головка, Н.Л. Бойко, С.М. Наумкіна, В.С. Цимбалюк, О.В. Каплій, О.М. Макеєва та інші.

Метою статті є встановлення ролі та місця засобів масової інформації у системі впливу на правосвідомість населення, і, як наслідок, на правову культуру сучасного суспільства. Аналізуючи стан впливу виокремлено ключові завдання та проблеми, що виникають внаслідок правової інформації населення. Виокремивши ключові недоліки впливу засобів масової інформації на правову культуру населення, знайти реальні шляхи усунення цих недоліків, та зрозуміти подальшу роботу та шлях засобів масової інформації у руслі становлення правової культури населення та її позитивного розвитку.

Результати дослідження. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у висвітленні правових скандалів, корупційних схем, порушень прав людини та інших правопорушень. Це допомагає залучати увагу громадськості до проблем правопорушень та сприяє формуванню громадянської позиції стосовно них.

Крім того, засоби масової інформації можуть відображати різні точки зору на правові питання, що сприяє розвитку плюралізму і демократії в суспільстві. Вони можуть висвітлювати дискусії щодо законопроектів, правових реформ та інших правових ініціатив, надаючи громадськості можливість висловлювати свої думки та долучатися до обговорень.

У цілому, засоби масової інформації мають величезний потенціал для підвищення правової культури та правової свідомості громадян, сприяючи їхній освіті в галузі права та розвитку громадянської активності.

Роль засобів масової інформації (ЗМІ) у формуванні правової культури сучасного суспільства не може бути переоцінена. Вони є ключовими агентами, які сприяють усвідомленню громадянами їхніх прав та обов'язків, а також у виробленні власних правових поглядів та цінностей [3, с.30-33].

ЗМІ є основним джерелом інформації про правові норми, процедури та події, що стосуються правосуддя та правопорядку. Вони відображають і розповсюджують інформацію про нові закони, судові рішення, права та обов'язки громадян. Через різноманітні формати, від новинних статей до документальних фільмів, ЗМІ роблять правову інформацію доступною та зрозумілою для широкої аудиторії.

Пояснення правових норм та процедур через різноманітні медійні формати є важливим аспектом в розвитку правової культури суспільства. Сучасні науковці розглядають цей процес як ключовий у контексті набуття громадянами не лише знань про правові норми, але й їх зрозуміння та застосування в реальному житті.

Згідно з висловлюваннями деяких науковців, таких як Наумкіна С.М. та Стоцький В.В., медійні формати можуть бути ефективними засобами для пояснення складних правових понять та процедур. Вони вважають, що використання візуальних засобів, аудіо- та відеоматеріалів дозволяє краще зрозуміти громадянам основні аспекти правової системи та її функціонування [2].

Однак, деякі дослідники, такі як Головка А.А. [7, с.85-87] та Бойко Н. Л. [1, с.356-358] вказують на необхідність уваги до якості та об'єктивності інформації, що надається через медійні канали. Вони зауважують, що при поясненні правових норм та процедур через ЗМІ важливо дотримуватися принципів об'єктивності, точності та доступності інформації.

Узагальнюючи думки сучасних науковців, можна зробити висновок, що медійні формати мають великий потенціал у поясненні правових норм та процедур для широкої аудиторії. Проте їх ефективність залежить від якості та об'єктивності наданої інформації, а також від вміння використовувати різноманітні комунікаційні стратегії для досягнення максимального розуміння та впливу на громадян.

Однак роль ЗМІ в формуванні правової культури не обмежується лише поширенням інформації. Вони також відіграють важливу роль у формуванні громадської свідомості та ставлення до права. ЗМІ відображають важливі правові проблеми та дискусії, створюють платформу для обговорення та аналізу різних точок зору. Це допомагає громадянам розуміти складні аспекти правової системи, а також розвивати критичне мислення та самосвідомість у сфері права [1, с. 356-362].

Окрім того, ЗМІ можуть відігравати роль «сторожа прав і свобод», викриваючи порушення прав людини, корупційні схеми та недоліки в правосудді. Вони можуть спонукати громадян до дії та залучення до рішення правових проблем через масові акції, петиції та інші форми громадського протесту.

Звідси випливає, що ЗМІ мають великий вплив на формування правової культури

суспільства. Вони не лише інформують громадян про їхні права та обов'язки, а й сприяють формуванню громадської свідомості, активізації громадянського суспільства та зміцненню правової демократії. Тому важливо підтримувати свободу преси, забезпечувати об'єктивність та достовірність інформації, а також сприяти розвитку медійної грамотності серед населення.

Пояснення правових норм та процедур через різноманітні медійні формати є важливим аспектом розвитку правової культури сучасного суспільства. Тому, розглянемо, які різноманітні медійні формати використовуються для пояснення правових питань, та як це сприяє збільшенню правової грамотності та свідомості громадян [4, с.496-501].

По-перше, одним із найпоширеніших медійних форматів для пояснення правових норм є новинні статті та телепрограми. У новинах зазвичай розглядаються актуальні правові питання, подаються інформація про законодавство, судові рішення та правові події. Це допомагає громадянам бути в курсі останніх змін у законодавстві та розуміти їхні наслідки для суспільства.

По-друге, документальні фільми та телепередачі також є важливим джерелом правової інформації. Вони можуть розглядати конкретні правові справи, історії правозахисників чи процеси правової реформи. Ці програми не лише розкривають складні аспекти права, але й можуть викликати глибокі дискусії та рефлексію у глядачів.

По-третє, інтернет та соціальні медіа стали важливими платформами для пояснення правових питань. Блоги, відео-блоги, веб-серіали та вебінари дозволяють експертам та правозахисникам надавати доступну та зрозумілу інформацію про правові норми та процедури широкому колу глядачів. Це особливо корисно для молодого покоління, яке активно використовує інтернет для отримання інформації [11, с.77-85].

Крім того, ігрові та інтерактивні формати можуть використовуватися для навчання правових питань. Віртуальні ігри та симуляції можуть допомогти громадянам усвідомити складні аспекти права та навіть відчути себе у ролі суддів чи адвокатів.

Усі ці різноманітні медійні формати допомагають робити правову інформацію доступною та зрозумілою для різних шарів населення. Вони сприяють підвищенню правової грамотності та свідомості громадян, що є важливим для зміцнення правової культури суспільства.

Згідно з дослідженнями відомих науковців, таких як Макеєва О.М. та Каплій О.В., ЗМІ відіграють роль посередника між правовою системою та громадянами. Шляхом поширення інформації про правові норми, судові рішення та правозахисні події, ЗМІ активно впливають на формування громадянської позиції. Наприклад, акцентуючи увагу на конкретних правозахисних проблемах чи інцидентах порушення прав, ЗМІ можуть сприяти мобілізації суспільства для захисту прав людини та реформування правової системи [5, с.35-41].

Деякі науковці, такі як Raczkowska A . [10, с.113-115] та Godlewska-Michalak B. [9, с.87-91], звертають увагу на те, що вплив ЗМІ на формування громадянської позиції може бути двояким. З одного боку, об'єктивне та професійне висвітлення правових питань може сприяти усвідомленню громадянами своїх прав та обов'язків, а також стимулювати активну громадянську участь у формуванні правової політики. З іншої сторони, політизація ЗМІ та маніпуляція інформацією можуть призвести до спотворення правової реальності та спричинити плутанину серед громадян щодо їхніх прав та обов'язків.

ЗМІ також можуть впливати на формування громадянської позиції через створення певного образу правової системи та її органів. Дослідження показують, що негативне висвітлення діяльності судових органів або правозахисних інституцій може підірвати довіру громадян до правової системи та сприяти поширенню правопорушень.

Незважаючи на важливий внесок ЗМІ у розвиток правової культури, існують деякі недоліки та виклики, з якими вони зіштовхуються у своїй роботі:

Політизація та вплив власників. ЗМІ можуть бути під впливом політичних або комерційних інтересів їхніх власників. Це може призвести до відхилення від об'єктивного та непристрасного висвітлення правових питань, а також до цензури та вигідної для власника маніпуляції інформацією [8, с.98-101].

Недостатня професійна підготовка. Відомості та розуміння правових питань у журналістів та редакторів можуть бути недостатніми, що призводить до неточного або спотвореного відображення правових подій та процесів.

Спотворення фактів та відсутність контексту. У зусиллях привернути увагу аудиторії ЗМІ можуть надмірно спрощувати складні правові

питання або віддавати перевагу сенсаційним заголовкам, що може призвести до неправильного розуміння суті правових процесів та подій.

Відсутність балансу та різноманітності. Деякі ЗМІ можуть бути нахиленими до представлення лише одного погляду на правові питання, не враховуючи інші точки зору чи експертні думки. Це може призвести до зменшення об'єктивності та повноти інформації.

Відсутність взаємодії з аудиторією. Не всі ЗМІ активно взаємодіють з аудиторією щодо правових питань, що може обмежити можливості громадян отримати інформацію та обговорити її. Важливо, щоб ЗМІ стимулювали діалог та взаємодію з аудиторією для підвищення рівня правової грамотності [11, с.77-85].

Ці недоліки свідчать про необхідність постійного контролю, самокритичності та професійного розвитку у роботі ЗМІ з правовою тематикою.

Професор Каплій О.В. зазначає, що одним із основних недоліків є недостатнє розуміння журналістами правових питань. Журналісти часто не мають достатньої юридичної експертизи для правильного висвітлення правових подій та процесів [4, с.256].

За словами Мендісабель Л.М., ще одним проблемним аспектом є відсутність балансу та об'єктивності в інформаційному висвітленні. Деякі ЗМІ можуть бути схильними до спотворення фактів або підкреслення лише одного погляду, що викликає необ'єктивне розуміння правових питань.

Згідно з дослідженням Інституту масової інформації, багато ЗМІ також не взаємодіють активно з аудиторією з питань права. Це обмежує можливості громадян отримати повну та об'єктивну інформацію та взяти участь у діалозі щодо правових питань [6, с.145-147].

Висновки. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні правової культури та правової свідомості громадян. Вони є основним каналом поширення правової інформації, сприяють розумінню законів та правових норм, а також впливають на формування громадянської позиції щодо правових питань.

Однак, варто визнати, що є певні недоліки у роботі ЗМІ, які впливають на їхній внесок у розвиток правової культури. Деякі засоби масової інформації можуть бути необ'єктивними у своєму висвітленні, спотворюючи факти або підкреслюючи лише один погляд на правові питання. Крім того, не всі ЗМІ активно взаємодіють з аудиторією щодо правової тематики, що обмежує можливості громадян отримати повну та об'єктивну інформацію.

Незважаючи на це, перспективи розвитку в цій сфері залишаються перспективними. Важливо вдосконалювати роботу ЗМІ, сприяючи підвищенню їхньої об'єктивності та доступності інформації про право. Також необхідно підтримувати та розвивати медійну грамотність серед громадян, щоб вони могли критично оцінювати інформацію, що надходить до них через ЗМІ.

Отже, засоби масової інформації можуть стати важливим інструментом у формуванні правової культури та правової свідомості громадян, якщо їх роботу вдосконалюватимуть та розвиватимуть відповідно до сучасних вимог та стандартів.

Список використаної літератури:

1 Бойко Н. Л. Українці в Інтернеті. Інтереси та пріоритети використання мережі. Українське суспільство 1992 – 2010. Соціальний моніторинг / За ред. д.е.к.н. В.Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2010. С. 356 – 363.

2 Наумкіна С.М., Стоцький В.В. Політичний дискурс засобів масової інформації України як індикатор суспільних процесів. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Polzap/2011_3/11nsmisp.pdf.

3 Цимбалюк В. С. Мас-медіа-право в інформаційному суспільстві. Інформація і право. 2011. № 1 (1). С. 30–33.

4 Каплій О. В. Правовий вплив недержавних засобів масової інформації на формування правової культури та правомірної поведінки громадян. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.

5 Макеєва О. М. Поняття і сутність правової комунікації в сучасному інформаційному просторі. *Наукові* праці Національного авіаційного університету. Серія: *Юридичний вісник* «Повітряне і космічне право». К.: НАУ, 2017. № 3 (44). С. 35–41.

6 Руіс Мендісабаль Л.М. Зв'язки з громадськістю як комунікативний аспект державного управління : дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : 25.00.01. К., 2001. 189 с.

7 Головка А.А. Діяльність сучасних ЗМІ в контексті інформаційної безпеки України [Текст]. Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук (м. Ужгород, 08–09 квітня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 85–87.

8 Bralczyk J., Wasilewski J., Wizerunek sądu i sędziów. Stan obecny, przyczyny, perspektywy, [w:] Media i sądy pro bono et malo. Wzajemne relacje w służbie demokratycznego państwa prawa. Materiały pokonferencyjne, red. B. Godlewska-Michalak, Warszawa. 2008., p. 98–101.
9 Godlewska-Michalak B., Działania Krajowej Rady Sądownictwa w sprawie dialogu między władzą sądowniczą a środkami masowego przekazu, [w:] Media i sądy pro bono et malo. Wzajemne relacje w służbie demokratycznego państwa prawa. Materiały pokonferencyjne, red. B. Godlewska-Michalak, Warszawa 2008., p. 87 – 91.
10 Raczkowska A. Wpływ sprawozdawczości sądowej na świadomość prawną" [w:] Łojko E. (red.), „Prawnicy i dziennikarze – współpraca, rywalizacja, manipulacja", Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2013., p.113 – 115.
11 Sobczak J., Dziennikarz sprawozdawca sądowy. Dylematy i zasadzki, [w:] Media i sądy pro bono et malo. Wzajemne relacje w służbie demokratycznego państwa prawa. Materiały pokonferencyjne, red. B. Godlewska-Michalak, Warszawa 2018., p.77 – 85.

Polishchuk T. S. Mass media as a means of forming legal culture of ukrainians: current state and development prospects

The relevance of the article lies in the fact that in the modern world mass media play a significant role in the formation and development of legal culture. They are an important channel through which information about legal norms, processes and events in the field of law is transmitted to a wide audience. Mass media such as television, radio, newspapers, magazines, Internet portals and social media not only inform the public about current legal issues, but also contribute to the formation of citizens' awareness of their rights and responsibilities. The purpose of the article is to establish the role and place of the mass media in the system of influence on the legal awareness of the population, and, as a result, on the legal culture of modern society. The article analyzes the formation of the influence of mass media on the legal culture of Ukrainians. This study was carried out through the prism of the means, ways and methods of communicating legal information to the population, and forming legal awareness in it, and as a consequence of legal culture, which is reflected in awareness in the field of law. Also, this article presents a number of shortcomings that can affect the legal culture, distortion of legal awareness, due to low-quality information. Through research and analysis of the relevant categories, a step-by-step mechanism was developed to eliminate these gaps and improve the situation of public perception of legal information, its analysis and further application. It was concluded that mass media play an important role in the formation of legal culture and legal awareness of citizens. They are the main channel for the dissemination of legal information, contribute to the understanding of laws and legal norms, and also influence the formation of citizens' positions on legal issues. However, it is worth recognizing that there are certain shortcomings in the work of mass media that affect their contribution to the development of legal culture. Some media may be biased in their coverage, distorting the facts or emphasizing only one perspective on legal issues. In addition, not all mass media actively interact with the audience on legal topics, which limits the opportunities for citizens to obtain complete and objective information. Despite this, the prospects for development in this area remain promising. It is important to improve the work of mass media, contributing to increase their objectivity and availability of information about the law.

Key words: *legal awareness, legal culture, mass media, legal awareness, civil society.*

УДК 342.9:35.072.2
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.54

О. О. Баркалов
кандидат технічних наук,
спеціаліст в ПП «Oracle»
ORCID ID: 0009-0004-8814-2763

СФЕРА НАДРОКОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація: *в даній статті здійснено науковий екскурс дослідження окремих питань публічного адміністрування в сфері надрокористування.*

Відзначено, що існуючі дослідження в області надрокористування лягають в основу розуміння регуляторних, екологічних та соціальних викликів, ідентифікації слабких місць у правових та управлінських структурах, а також розробки стратегій для сталого розвитку. Наявні дослідження підкреслюють важливість прозорості управлінських процесів та активної участі громадськості у прийнятті рішень, що може зменшити конфлікти та підвищити ефективність використання ресурсів. В умовах швидких змін у технологічному ландшафті та змін клімату, необхідно адаптувати правові та управлінські системи до нових реалій, що вимагає внесення інновацій у методи видобутку та використання природних ресурсів.

На сьогоднішній день, науковцями акцентовано увагу, що глобальні тенденції та міжнародне співробітництво є критично важливим для адресації транскордонних екологічних викликів та досягнення більшої справедливості у міжнародному розподілі прибутків від надрокористування. Правове визначення поняття «надра» є ключовим для забезпечення охорони всіх компонентів, які входять у це поняття, зокрема, підземних вод та геологічних формацій, що вимагає чіткого законодавчого регулювання. Потрібно зосередити зусилля на удосконаленні контрольно-наглядових механізмів у сфері надрокористування, включаючи формування спеціальних органів, таких як Гірнича поліція, для забезпечення дотримання норм законодавства та ефективного регулювання в цій важливій сфері.

На підставі аналізу виокремлених напрямків, вважаємо, що перспективні напрямки подальших наукових досліджень у сфері надрокористування можна виокремити таким чином: технологічні інновації в видобутку; стале управління ресурсами; екологічні дослідження; правові аспекти надрокористування; міжнародне співробітництво та стандарти; соціально-економічні аспекти; освіта та підвищення обізнаності.

Ключові слова: *надра, надрокористування, наукові дослідження, об'єкт наукового дослідження, наукові інновації в сфері надрокористування.*

Постановка проблеми. Сфера надрокористування як об'єкт адміністративно-правового дослідження вимагає глибокого аналізу через свою важливість та багатовимірність у контексті забезпечення національної безпеки, економічного розвитку, та охорони навколишнього середовища. Видобуток і використання природних ресурсів поставляє перед урядами завдання регулювання цих процесів таким чином, щоб забезпечити стале розвитання, захистити екологію і гарантувати соціальну справедливість.

Проблема полягає в тому, що потрібно виважено поєднувати інтереси держави, приватного сектору і громадськості, забезпечуючи при цьому ефективне використання ресурсів. Регулятивні механізми мають враховувати технологічні новації, економічні цикли та екологічні вимоги, що постійно змінюються. Це вимагає створення гнучких, але при цьому строгих нормативних актів, які б могли адаптуватись до нових викликів і змін у сфері надрокористування.

Додатково, важливою проблемою є забезпечення прозорості та відкритості управлінських процесів у цій сфері для запобігання корупції та зловживань. Питання корупції особливо актуальне в країнах з високим рівнем ресурсної залежності, де великі природні ресурси можуть стати джерелом незаконного збагачення окремих осіб або груп. Одночасно, існує виклик щодо забезпечення прав місцевих громад, які часто страждають від негативних наслідків видобутку

© Баркалов О. О., 2023

корисних копалин. Це включає забруднення, відселення, зміни в соціальній структурі та інші соціально-економічні зміни.

В контексті адміністративно-правового дослідження, сфера надрокористування вимагає ретельного вивчення діючих законодавчих рамок, аналізу їх ефективності та розробки рекомендацій щодо вдосконалення управління природними ресурсами. Це потребує взаємодії юридичної науки, технічних дисциплін та екології для створення комплексного підходу до розробки та впровадження політик у цій критично важливій сфері.

Метою статті є розкриття наукових досліджень, які були зроблені та сприяли подальшій науковій розробці в сфері надрокористування.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти надрокористування в Україні досліджувалися в працях науковців В. К. Філатової, О. А. Грицан, Р. С. Кіріна, А. П. Гетьмана, О. М. Олійника та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. Значення існуючих досліджень у сфері надрокористування є фундаментальним, оскільки вони надають базу для розуміння поточних регуляторних, екологічних та соціальних викликів. Ці дослідження виявляють слабкі місця у правових та управлінських структурах, допомагають ідентифікувати зони потенційного конфлікту між різними зацікавленими сторонами та визначають можливі шляхи для сталого розвитку. Наявні наукові роботи також підкреслюють важливість прозорості та залучення громадськості у процеси прийняття рішень, що може значно зменшити конфлікти і підвищити ефективність управління ресурсами.

Проте, з огляду на стрімкі зміни у технологічному ландшафті, екологічних умовах та економічних реаліях, існує гостра потреба у подальших дослідженнях. Майбутні дослідження повинні зосередитись на розробці більш гнучких правових і управлінських систем, які зможуть адаптуватися до змінюваних умов і водночас захищати основні права та інтереси всіх зацікавлених сторін. Важливо також звернути увагу на глобальні тенденції та міжнародне співробітництво, що може допомогти вирішити транскордонні екологічні виклики та забезпечити більшу справедливість у міжнародному розподілі прибутків від користування надрами.

Особливу увагу в майбутніх дослідженнях варто приділити технологічним інноваціям, які можуть радикально змінити способи видобутку та використання природних ресурсів. Це включає розробку нових, менш інвазивних методів експлуатації надр, що мінімізують вплив на довкілля та здоров'я людей. Крім того, важливим напрямком є дослідження впливу видобутку ресурсів на зміну клімату і вивчення можливостей для зменшення цього впливу.

Загалом, продовження та розширення досліджень у сфері надрокористування є ключовим для забезпечення сталого розвитку, врахування інтересів майбутніх поколінь і зниження ризиків для довкілля. Це вимагає інтеграції зусиль науковців, законодавців, представників бізнесу та громадськості, а також міждисциплінарного підходу для розуміння складних взаємозв'язків між технічними можливостями, правовими рамками і соціально-економічними викликами.

В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк акцентують увагу, що надра як об'єкт правового регулювання являють собою об'ємно-площинний простір, який містить корисні копалини, геоенергетичні та геотермальні ресурси, порожні природи, рідкісні мінералогічні. Палеонтологічні утворення або ділянки такого простору. Що виступають у вигляд природних та техногенних порожнин, який є власністю українського народу та використовується з метою геологічного вивчення будови земної кори та процесів, що в ній плинуть, розвідки та розробки родовищ корисних копалин, захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод, організації природного заповідування, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, а також аналогічної ділянки, що не використовується. Коли говориться про охорону надр, то мова повинна йти не лише про раціональне використання корисних копалин, але й про охорону надр при використанні їх з будь-якою іншою метою. Включення до поняття «надра» підземних вод, геологічних відслонень та ін. обумовлює й організацію їх охорони.

Правове значення поняття «надра» саме і складається у тому, що правовій охороні підлягають надра в цілому, тобто все те, що охоплюється цим поняттям, адже як частина понятійного апарату науки екологічного права та екологічного законодавства воно виступає засобом вираження об'єкта правового регулювання і, звісно, забезпечує реалізацію прав та обов'язків суб'єктів користування надрами [1].

І.Б. Мачуська здійснила дисертаційне дослідження «Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері надро-

користування в Україні» в якому проведено дослідження історико-правових аспектів розвитку контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування в Україні в різні історичні періоди. Розкрито юридичну сутність контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування. Визначено поняття, сутність і структуру правового інституту контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування. Проаналізовано систему суб'єктів здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування в Україні. Розглянуто правові проблеми громадського контролю у сфері надрокористування. Досліджено діяльність органів публічної влади у сфері надрокористування та внесено пропозиції щодо їх удосконалення. Досліджено нормативно-правові акти ЄС у сфері надрокористування. Проаналізовано законодавство Республіки Італія у сфері надрокористування та особливості здійснення контрольно-наглядової діяльності у зазначеній сфері. Запропоновано шляхи вдосконалення здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування шляхом формування спеціального підрозділу Гірничої поліції як органу контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування, а також ухвалення нормативно-правового акту – «Положення про Гірничу поліцію України», у контексті адаптації законодавства України до законодавства ЕС, посилення ролі інституту контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування. Показано, що одним із дієвих механізмів забезпечення дотримання норм законодавства у сфері надрокористування є заходи адміністративної відповідальності. Вносяться конкретні пропозиції щодо внесення змін до норм Кодексу про адміністративні правопорушення та законодавства про надра. Виокремлено чотири основні групи адміністративних деліктів за порушення законодавства у сфері надрокористування та здійснено їх класифікацію. Запропоновано розробити та прийняти низку нормативно-правових актів з метою удосконалення адміністративно-правового забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування та внесення змін до системи чинного вітчизняного законодавства [2].

Академік А. П. Гетьман пише: «Національна екологічна політика в сучасних умовах розглядається, як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Однак ефективність регулювання відносин по охороні навколишнього природного середовища, раціональному природокористуванню та забезпеченню екологічної безпеки залишається недостатньо високою. Про це свідчить стан довкілля на значній території України, суттєвеве зменшення мінерально-сировинних ресурсів, погіршення здоров'я населення та ін.» [3].

У сьогоднішніх умовах наша країна знаходиться на щаблі бурхливої перебудови основоположних засад державної еколого-правової політики, пріоритетними напрямками якої є навколишня безпека, збалансоване використання природних ресурсів, ефективне державне управління у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування, клімату, збереження природних екосистем та біологічної різноманітності відновлення та розвиток природоохоронних територій та об'єктів. Через повномасштабне вторгнення армії РФ та набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС перед нашою державою постали нові виклики та загрози на шляху формування сучасних основ еколого-правової політики. Незважаючи на військові дії, ми маємо можливості для побудови нової європеїзованої системи екологічної безпеки, оптимізації механізмів правового забезпечення екологічно збалансованого використання та відтворення природоресурсного потенціалу відповідно до євростандартів. Саме зараз актуалізоване питання про критичні сировинні ресурси як вагому частину виконання EU Green Deal. Для України це надзвичайно важливо особливо у контексті набуття статусу кандидата у члени ЄС при опорі агресії з боку Росії. Тим більше, що це питання стосується забезпечення національної безпеки та суверенітету. Нагадаємо, що ще в червні 2021 р. Україна та ЄС уклали Меморандум про стратегічне партнерство у сировинній галузі та відповідну дорожню карту заходів. Це сприятиме подальшому наближенню політик та законодавства у сфері гірничодобувної промисловості, зокрема щодо екологічних, соціальних та корпоративних критеріїв у всіх видах діяльності до вимог ЄС. Проте зараз понад 2 тис. українських родовищ корисних копалин, які оцінюються більш ніж у 12 трлн євро, знаходяться на тимчасово окупованих росіянами територіях. 16.03.2023 ухвалено Європейський закон про критичну сировину для забезпечення доступу ЄС до безпечних, диверсифікованих, доступних та стійких його постачань. Прийнятий пакет розглядається як збалансована стратегія

безпечного та стабільного постачання критичної сировини для подальшого успішного екологічного та промислового переходу, наближення кліматичних амбіцій. Поряд із зазначеним Законом прийнято Закон ЄС про нульову промисловість, який спрямований на розширення виробництва в ЄС ключових вуглецево-нейтральних або «нульових» технологій для забезпечення безпечних, стійких та конкурентоспроможних ланцюгів постачання чистої енергії, досягнення кліматичних та енергетичних амбіцій ЄС. Вважається, що його прийняття стане вагомим внеском у процес декарбонізації. Крім того, Комісією (у той же день) було запропоновано реформувати структури ринку електроенергії у ЄС задля прискорення використання відновлюваних та невикопних, доступних джерел енергії та поступова відмова від газу, створення більш чистої та конкурентоспроможної промисловості, захисту прав споживачів від коливання цін на викопне паливо тощо [4, с. 80–90; 5, с.280].

Проведено аналіз системи нормативно-правових актів з регулювання дозвільних відносин в сфері користування надрами, який засвідчив наявність широкого різноманіття видів користування надрами, який пропонується класифікувати за критеріями: 1) дозвільних документів: 1.1) користування за наявності спецдозволу та акту про надання гірничого відводу; 1.2) корис-тування за наявності спецдозволу без надання гірничого відводу; 1.3) користування без спец-дозволу та без надання гірничого відводу; 2) вид діяльності (мета користування) – 2.1) геологічна; 2.2) гірнича; 2.3) підземна; 2.4) комплексна; 2.5) інша; 3) строк користування: 3.1) постійне; 3.2) тимчасове; 4) оцінка впливу на довкілля: 4.1) діяльність, що підлягає ОВД; 4.2) діяльність, що не підлягає ОВД; 5) участь в аукціоні: 5.1) отримання спецдозволу за результатами аукціону; 5.2) отримання спецдозволу без проведення аукціону; 6) земельна ділянка: 6.1) з попереднім погодженням надання земельної ділянки; 6.2) без попереднього погодження надання земельної ділянки; 6.3) без надання земельної ділянки; 7) відчуження права користування надрами: 7.1) без права відчужувати права, надані спецдозволом; 7.2) з правом передачі тре-тім особам з передачею прав та обов'язків за УРП та переоформленням спецдозволу [6, с.14].

Встановлено загальну часову послідовність діючої аукціонної процедури надання надр у користування, яка включає наступні етапи: – подання заявки на участь в аукціоні; – участь (перемога) в аукціоні; – отримання спецдозволу; – укладення угоди про умови користування надрами; – придбання геологічної інформації; – отримання гірничого відводу (за потреби); – отри-мання земельної ділянки (за потреби); – отримання висновку з ОВД (за потреби).Аргументовано, що дозвільна система у сфері надрокористування, яка є сукупністю урегульованих законодавством відносин, що виникають між суб'єктами надання адміністративних послуг та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру, має міжгалузеву природу, оскільки об'єднує і відносини адміністративних послуг і організаційно-господарські відносини. Натомість закон, що регулює відносини дозвільної системи у сфері господарської діяльності, належить до блоку правового регулювання економічного розвитку. Визначено сучасну систему нормативно-правових актів, що забезпечують регулювання дозвільних відносин в сфері користування надрами, яка представлена: – міжнародно-правовими актами та договорами; – Конституцією України; – законами України про надра, розвиток мінерально-сировинної бази, нафту і газ, охорону довкілля, оцінку впливу на довкілля, угоди про розподіл продукції, адміністративні послуги, електронні довірчі послуги, приватизацію вугледобувних підприємств, державного і комунального майна, дозвільну систему у сфері господарської діяльності, забезпечення прозорості у видобув-них галузях, державний бюджет, податки та гірничим законом; – указами Президента України про забезпечення енергетичної безпеки, стимулювання пошуку, видобутку та збагачення корисних копалин, які мають стратегічне значення для сталого розвитку економіки та обороноздатності держави, Національну раду з відновлення України від наслідків війни; – постановами та розпорядженнями КМУ, наказами Міндовкілля, Держгеонадр, інших органів виконавчої влади, предметом регулювання яких є сукупність відносин, що визначають статус дорадчого суб'єкта дозвільної діяльності, процедури перед- та пост-дозвільної діяльності тощо [6, с.14].

Обґрунтовано, що чинна дозвільна система у сфері користування надрами має кілька специфічних об'єктно-суб'єктних складів: – загальний, який охоплює відносини переважної біль-шості видів господарської діяльності та видів георесурсів; – особливий, що включає певні умови користування надрами; – окремий,

представлений конкретними видами корисних копа-лин. Запропоновано для подальшої диференціації правових режимів користування надрами враховувати додатково й інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки його складу та уніфікувати договори в цій сфері [6, с.14-15].

Р.В. Білоус досліджував питання правового регулювання загального користування надрами. Науковцем запропоновано авторську дефініцію поняття загального користування надрами як права всіх фізичних осіб, що перебувають на території України, безоплатно, без закріплення надр за окремими особами та без надання відповідних дозволів здійснювати загальнодоступне, вільне користування надрами та їх природними (корисними) властивостями з метою задоволення життєво необхідних побутово-господарських, естетичних, оздоровчих, рекреаційних культурно-освітніх та інших потреб, за винятком обмежень, встановлених чинним законодавством України; – визначено характерні ознаки загального користування надрами, що дозволяє віднести загальне надрокористування до окремих правовідносин, зокрема: а) відсутність у визначеному законодавством порядку прямих заборон на здійснення саме загального надрокористування; б) відсутність комерційної (підприємницької) складової під час та/або за результатами здійснення загального користування надрами; в) малозначимість користування надрами для задоволення дрібних побутових, господарських та інших потреб у загальному порядку; г) відсутність фактичної можливості задовольнити свої потреби за рахунок природних (корисних) властивостей надр в інший спосіб, ніж як скориставшись ними у загальному порядку; 5 – окреслено комплекс можливих форм і механізмів реалізації права загального користування як законодавчо визначеної можливості реалізації фізичною особою своїх невід'ємних екологічних прав; – запропоновано поняття гірничого сервітуту розуміти як право обмеженого користування чужою ділянкою надр, наданою для спеціального надрокористування, що встановлюється в інтересах фізичної особи, яка здійснює загальне користування надрами; – запропоновано розглядати видобування корисних копалин у порядку загального надрокористування як дії людини з вилучення корисних копалин місцевого значення за допомогою нескладних побутових способів і засобів їх здійснення задля задоволення особистих побутово-господарських та інших потреб; – на дисертаційному рівні визначено поняття гарантій здійснення права загального надрокористування як систему правових засобів і способів, що забезпечують реалізацію, охорону і захист права фізичних осіб на задоволення естетичних, рекреаційних, культурних, оздоровчих, духовних, побутово-господарських та інших потреб людини у процесі загальнодоступного використання певних природних (корисних) властивостей надр [7].

Отже, на підставі аналізу виокремлених напрямків, вважаємо, що перспективні напрямки подальших наукових досліджень у сфері надрокористування можна виокремити таким чином: 1) розробка та впровадження нових, ефективніших та екологічно безпечніших технологій для видобутку корисних копалин. Це включає такі аспекти, як автоматизація видобувних процесів, розробка методів мінімального втручання в навколишнє середовище та використання відновлювальних технологій; 2) вивчення методів ефективного управління природними ресурсами, що забезпечують їх збереження для майбутніх поколінь. Це охоплює розробку критеріїв оцінки запасів, планування розробки родовищ та методи відновлення земель після видобутку; 3) оцінка впливу видобутку на довкілля та розробка стратегій для мінімізації цього впливу. Важливими є дослідження зі зменшення викидів вуглекислого газу, управління відходами та використання вторинних ресурсів; 4) аналіз існуючих та розробка нових правових рамок для регулювання сфери надрокористування, включаючи законодавство про ліцензування, екологічні стандарти та корпоративну відповідальність; 5) дослідження міжнародного досвіду та адаптація кращих практик у сфері надрокористування. Розробка стратегій для гармонізації національного законодавства з міжнародними угодами та стандартами; 6) вивчення впливу діяльності з надрокористування на місцеві громади, економіку регіонів та соціальний розвиток. Розробка стратегій для забезпечення справедливого розподілу доходів від видобутку ресурсів; 7) розробка програм освіти та тренінгів для фахівців у сфері надрокористування, а також інформаційних кампаній для населення про важливість сталого використання природних ресурсів.

Список використаної літератури:

1. Аграрне право України : підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.

2. Мачуська І. Б. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. д. ю. н. за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 432 с.
3. Гетьман А. П. Правові засади державної екологічної політики в сфері охорони довкілля. Досвід і проблеми інкорпорації, імплементації та адаптації екологічного законодавства: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 25 верес. 2013 р. Дніпропетровськ, 2013. С. 53–71.
4. Сучасні теоретичні та прикладні основи права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2023. 912 с.
5. Пахомов А.В., Єрофєєва М.М. Щодо проблеми реформування законодавства про надра в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №11. С.279-281. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/656.
6. Кірін, Р.,Євстігнєєв, А.,Виприцький, А. (2022). Сучасна система законодавства з регулювання дозвільних відносин у сфері користування надрами: стан та проблеми. Law. State. Technology, 2, 8–19, doi: 10.32782/LST/2022-2-2
7. Білоус Р.В. Правове регулювання загального користування надрами: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Харків, 2017. 22 с.

Barkalov O. O. The field of subsoil use as an object of administrative and legal research

Abstract: in this article, a scientific excursion into the study of certain issues of public administration in the field of subsoil use is carried out.

It was noted that existing research in the field of subsoil use forms the basis of understanding regulatory, environmental and social challenges, identification of weaknesses in legal and management structures, as well as development of strategies for sustainable development. Existing research emphasizes the importance of transparency in management processes and active public participation in decision-making, which can reduce conflicts and increase the efficiency of resource use. In the conditions of rapid changes in the technological landscape and climate change, it is necessary to adapt legal and management systems to new realities, which requires innovations in the methods of extraction and use of natural resources.

To date, scientists have emphasized that global trends and international cooperation are critically important for addressing transboundary environmental challenges and achieving greater justice in the international distribution of profits from subsoil use. The legal definition of the concept of «subsoil» is key to ensuring the protection of all components included in this concept, in particular, underground water and geological formations, which requires clear legislative regulation. Efforts should be focused on improving control and supervision mechanisms in the field of subsoil use, including the formation of special bodies, such as the Mining Police, to ensure compliance with legislation and effective regulation in this important area.

Based on the analysis of the identified directions, we believe that promising directions for further scientific research in the field of subsoil use can be identified as follows: technological innovations in mining; sustainable management of resources; ecological studies; legal aspects of subsoil use; international cooperation and standards; socio-economic aspects; education and awareness raising.

Key words: *subsoil, subsoil use, scientific research, object of scientific research, scientific innovations in the field of subsoil use.*

УДК 343.31
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.55

А. В. Ткаченко
кандидат юридичних наук,
доцент факультету №2 кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ,
суддя Саксаганського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області
ORCID ID: 0009-0005-7436-5728

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Наукове дослідження присвячено злободенній темі для сьогодення України в частині забезпечення основних прав та свобод людини й громадянина, а саме положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві з урахуванням досвіду протистояння воєнній агресії армії рф, яка розгорнулась на території на території нашої держави. Актуальність обраної теми підкреслюється нездійсненністю сподівань світової спільноти щодо припенення воєн у майбутньому, адже ще з початку 21 сторіччя прослідковувалась так звана тенденція до високотехнологічного озброєння, розширення ядерного потенціалу передових країн світу та широке пропагування напрямку мілітаризації. У зв'язку з цим, міжнародним гуманітарним правом передбачені загальний та спеціальний правові механізми захисту суспільства від результатів війни. Відповідно однією із таких гарантій дотримання законів та звичаїв війни є укладання міжнародно-правового договору спрямованого на захист військових під час полону, яким є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими.

Так, під військовополоненими слід розуміти громадян конкретної суверенної держави, а також добровольців, які є громадянами іноземної держави, на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини в період збройного конфлікту. Відповідно до чого військовий може бути взятий у полон виключно у період збройного конфлікту міжнародного характеру.

Виокремлено, що виклики російсько-української війни спровокували прегляд сталих підходів до визначення правового положення військовополонених у сфері міжнародного гуманітарного права, враховуючи масштаб такого конфлікту, як першого у постмодерністському світі, де значна кількість процесуальних моментів обміну не регульовано.

Автором визначено, що у практиці індивідуального або групового обміну зазначається, що держави, які мають військовополонених, зобов'язуються їх повернути або ж репатріювати. Водночас стронами збройного конфлікту повинні забезпечуватись гідні та відповідні умови репатріації й утримання військових.

Підкреслено, що одним із унікальних обмінів військовополоненими, який передбачав особливі умови їх тримання на території Туреччини на невизначений строк є обмін п'яти українськими командирами, які керували обороною «Азовсталі». Така ситуація породила нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права, оскільки де-юре, аналізуючи вихідні норми міжнародного гуманітарного права, можна стверджувати, що комбатанти, які потрапили в полон на території воюючої сторони і згодом були передані третій (нейтральній) країні, продовжують мати статус військовополонених.

Ключові слова: *правовий статус військовополонених, збройний конфлікт обмін військовополоненими, конвенції, міжнародне гуманітарне право, міжнародний збройний конфлікт, репатріація.*

Мета статті. Мета наукової розвідки є теоретико-правовий аналіз проблемних аспектів регулювання питання обміну військовополонених у міжнародному гуманітарному праві через призму досвіду російсько-українського збройного конфлікту.

© Ткаченко А. В., 2023

Постановка проблеми. Після закінчення холодної війни та розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік народи світу покладали великі надії на настання нової ери безконфліктності – без загрози війни. Однак, не дивлячись на проголошення світу без війни і відмови від застосування сили як засобу вирішення політичних та інших суперечок не означало, що застосування таких методів та способів ведення війни повністю зникне з життя міжнародної спільноти. Всупереч цьому технологічний потенціал передових країн світу у 21-го столітті підвищився щодо утримання й удосконалення збройних сил, підвищення їхньої боєздатності, поновлення навчання кадрів, забезпечення сучасною зброєю та військовою технікою тощо. Варто наголосити, що не дивлячись на це підписання Україною Будапештського меморандуму, який стосувався відмови від ядерної зброї був винятковим випадком з вищезазначеної тенденції. Як наслідок, міжнародне гуманітарне право сьогодні керується правовими положеннями та доктринами 20-го століття, не беручи до уваги соціальні зміни в глобалізованому суспільстві.

Враховуючи практику воєнних дій на території нашої країни слід зауважити, що застосування норм міжнародного гуманітарного права потребує перегляду. Приміром, визначення правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві, що передачено, як загальними, так і спеціальними правовими механізмами захисту від результатів воєнних дій. Де одним з таких негативних наслідків є захоплення їх в полон.

У найзагальнішому розумінні полон – це обмеження свободи військовослужбовця ворожою державою в особі військових органів з метою виведення військовослужбовця з подальших військових операцій. Особи, які перебувають у військовому полоні, повинні набути статусу військовополонених. У зв'язку з цим міжнародне гуманітарне право передбачає різні рівні захисту та певні режими безпеки для військовополонених і цивільних осіб.

Слід зазначити, що загальні правові механізми захисту надаються цивільним особам незалежно від віку, політичних поглядів, релігійних переконань, статі, раси тощо. Разом з тим такі механізми захисту надаються через підвищену вразливість певних категорій осіб в умовах збройного конфлікту або через їхню особливу роль у наданні допомоги цивільному населенню під час бойових дій та забезпеченні його виживання (наприклад, бойові медики). Аналогічний принцип, який грунтується на максимальному звуженні змісту прав закладений Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню утримання військових у полоні присвячувалась значна кількість досліджень вітчизняних науковців де серед найбільш ґрунтовних слід виокремити імена таких авторів: Березняк В., Блистів Т., Годжек С., Грушко М., Кундеус В., Малига В., Мінаєв А., Недря К., Потильчак О., Репецький В., Сарана В., Слободянюк М., Степаненко К., Степанова О., Таран О., Тарасов О. та інші. Не дивлячись на значну кількість наукових доробків з пов'язаних такою проблематикою, питання правового регулювання статусу військовополонених залишається маловивченим і потребує подальших досліджень, особливо в умовах російсько-українського конфлікту та запобіганню агресії в контексті міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року було запроваджено правовий режим воєнного стану через повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України [2]. На основі системного аналізу положень національного законодавства України можна дійти висновку, що між запровадженням правового режиму воєнного стану та оголошенням стану війни немає принципової різниці з погляду правового впливу на суспільні правовідносини.

Крім того, буквальний аналіз ч. 1 ст. 4 Закону України «Про оборону України» дозволяє зробити висновок, що введення воєнного стану є однією з передумов оголошення стану війни [3]. Водночас у світлі положень ч. 2 ст. 4 Закону України «Про оборону України», вжиття заходів щодо відсічі агресії не ставиться у пряму залежність від оголошення стану війни чи введення воєнного стану [3].

З приводу застосування норм міжнародного гуманітарного права наголошуємо, що:

– системний аналіз положень Женевських конвенцій (Конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях [4]; Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі [5]; Конвенція про поводження з військовополоненими [2]; Конвенції про захист цивільного населення під час війни [6]) дає підстави для того, щоб стверджувати, що застосування останніх не пов'язане

виключно з оголошенням стану війни. Натомість ці договори містять положення про те, що Конвенції застосовується в усіх випадках оголошеної війни або іншого збройного конфлікту, що виникає між двома або більше державами-учасницями, навіть якщо одна з двох або більше держав-учасниць не визнає стану війни;

– аналогічно, Гаазької конвенція про закони і звичаї сухопутної війни не накладає жодних обмежень на застосування її положень лише після оголошення війни [7];

– ст. 39 Статуту ООН також передбачає, що Рада Безпеки визначає наявність загрози миру та безпеці, порушень миру та актів агресії і закладає рекомендації або вирішує, яких заходів слід вжити відповідно до ст. 41 і ст. 42 для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки [8].

Таким чином, застосування положень міжнародного гуманітарного права не залежить від оголошення стану війни або введення воєнного стану.

З огляду на це статус військовополонених має життєво важливе значення, як в чатині їхнього правового статусу, так і щодо особливостей поводження з ними. У міжнародних збройних конфліктах проводиться чітке розмежування між цивільними особами та учасниками бойових дій. Відповідно перші володіють імунітетом від нападу, який припиняється у разі переходу цивільної особи до лав збройних сил і набуваючи при цьому прав учасників бойових дій (сам факт участі у воєнних діях не тягне за собою кримінальної відповідальності). Учасник бойових дій міжнародних збройних конфліктах, є військовополоненим.

Міжнародним гуманітарним правом розрізняється кілька категорій осіб у контексті формування правової бази для їхнього захисту. По-перше, це категорія «комбатантів», визначена у статті 43 Додаткового протоколу І до Женевських конвенцій [9]. Основними обов'язками комбатантів є: а) робити все можливе, щоб відрізнити себе від цивільних осіб; б) підтримувати баланс між гуманітарними вимогами та військовою необхідністю під час військових операцій, тобто комбатанти зобов'язані вживати таких заходів, які дійсно необхідні для виконання бойового завдання і не спричинити зайвих втрат і страждань, тобто не перевищувати межі своїх дій. Вирішальним аспектом правового статусу комбатантів є те, що тільки такі особи мають право застосовувати так зване «дозволене насильство» під час збройного конфлікту. Якщо комбатант потрапляє в полон, він не може бути притягнутий до відповідальності за це «дозволене насильство».

По-друге, це «поранені» та «хворі», що визначено в пункті 1 частини 1 статті 3 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях під час війни [4]. При цьому визначення «хворий» та «поранений» застосовується незалежно від того, чи є громадянин військовослужбовцем або цивільною особою. Конвенція передбачає, що всі поранені і хворі користуються однаковим захистом, незалежно від їхнього кольору шкіри, релігії, національного чи соціального походження, політичних чи інших переконань. Варто наголосити, що у сучасному міжнародному праві викладені вимоги, яких воюючі сторони повинні дотримуватися стосовно цивільних осіб, а саме заборона нападу на цивільних осіб. Також вони повинні завжди і за будь-яких обставин розрізняти комбатантів і цивільних осіб.

До третьої категорії осіб належать військовополонені, визначення яких передбачено у статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [1]. Військовополоненими, як вони згадуються в цій Конвенції, є особи, які перебувають у військовому полоні в супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Члени збройних сил сторони конфлікту та члені ополчення або добровольчих формувань, які є частиною цих збройних сил.

2. Члени інших воєнізованих та добровольчих формувань (у тому числі організованих рухів опору), що належать до однієї зі сторін конфлікту та діють на їхній території або за її межами. Втім такі ополчення або добровольчі угрупування повинні відповідати таким умовам: а) перебувають під командуванням особи, відповідальної перед своїми підлеглими; б) мати постійні відмітні знаки, які добре видно здалеку; в) відкрито носити зброю; г) здійснені ними операції повинні відповідати законам та звичаям війни.

3. Члени регулярних збройних сил, які перебувають на службі в уряді або органах влади, не визнаних державою, що їх затримує.

4. Особи, що супроводжують збройні сили, які фактично не є членами збройних сил (наприклад, члени екіпажу військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, персонал військових робочих підрозділів тощо). Однак ці особи повинні мати дозвіл супроводжуючих збройних сил і тому їм видається посвідчення особи за уніфікованою формою.

5. Члени екіпажів торговельних суден, включаючи капітанів, пілотів і палубних робітників, а також члени екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителі неокупованих територій, які при наближенні ворога беруть до рук зброю для опору силам агресора, не маючи часу для формування регулярних військ (у разі, якщо вони носять зброю відкрито і дотримуються законів і звичаїв війни) [1].

Статус військовополоненого має вторинний характер за важливістю після статусу учасника бойових дій. Іншими словами, в більшості випадків саме комбатантам надається статус військовополоненого, що окреслює їм низку гарантій і прав, передбачених за IV Гаазькою конвенцією 1907 року, III Женевською конвенцією 1949 року Додатковим протоколом I 1977 року і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.

Окрім комбатантів, згідно з ст. 3 IV Гаазької конвенції 1907 року та ст. 4 III Женевської конвенції 1949 року, статус військовополонених поширюється й на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, включаючи членів екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників та персонал військових робочих підрозділів або служб. Цей статус може також поширюватися на інших цивільних осіб, таких як члени екіпажів торгових суден, включаючи капітанів, лоцманів та юнг, а також члени екіпажів цивільних повітряних суден сторін, що перебувають у конфлікті. Медичний і релігійний персонал не є військовополоненими, але може користуватися перевагами цього статусу, як це гарантовано статтею 33 III Женевських конвенцій 1949 року [6].

Військовополонені – це громадяни певних суверенних держав (а також солдати-добровольці, які є громадянами іноземних держав), на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини під час збройного конфлікту. Військовополоненими можуть бути лише військовослужбовці збройних сил під час збройних конфліктів міжнародного характеру. З цієї причини можна розрізняти військовополонених та інтернованих.

Інтерновані – це громадяни іноземної держави, які опинилися на території супротивника під час збройного конфлікту з різних причин, таких як постійне або тимчасове проживання, відрядження, навчання, стажування або участь у наукових конференціях. Держава може прийняти рішення про затримання громадян ворожої сторони, тобто запровадити тимчасові обмеження їхніх прав і свобод, такі як обмеження пересування, встановлення місця проживання, тимчасове вилучення радіопередавальних засобів тощо. Лише держава в особі вищого органу державної влади оцінює загрози безпеці та приймає рішення про конкретні заходи, в тому числі про інтернування іноземців. Перебування в якості військовополоненого закінчується, коли після закінчення бойових дій військовополонений звільняється і підлягає репатріації. За певних обставин інтернування як військовополоненого може бути припинено раніше [10].

Держава, яка утримує військовополонених, зобов'язана повернути або репатріювати військовополонених. При цьому сторона збройного конфлікту повинна забезпечити належні умови для репатріації, погасити борги (якщо такі накопичилися через залучення до роботи військовополонених) і видати необхідну документацію, що стосується перебування військового в якості військовополоненого. Репатріація без згоди військовополоненого, як правило, небажана (хоча існують винятки і різні погляди на це питання), а особи, які перебувають під слідством за скоєння воєнних злочинів, не репатріюються доти, доки не будуть визнані винними і не отримають покарання. Тяжкопоранені або тяжкохворі військовополонені повинні бути репатрійовані або прийняті в нейтральну країну, як тільки вони стануть придатними для передачі. Сторони конфлікту можуть також домовитися про обмін військовополоненими з гуманітарних міркувань, не чекаючи закінчення війни. Вони також можуть звільнити військовополонених до закінчення бойових дій. Це звільнення вібувається під слово честі та обіцянку не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту [10].

Окремої уваги заслуговує політичний дефолт процедури обміну полоненими, оскільки міжнародне гуманітарне право не передбачає цього питання: у період з 2014 по 2023 роки обміни здійснювалися ситуативно і різними органами влади залежно від їхніх контактів з іншою стороною. Наприклад, до процесу активно залучався Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; станом на червень 2022 року обміном військовополонених займаються Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба безпеки України.

12 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Порядок здійснення передачі

військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора [11]. Уряд також вніс зміни до постанови № 257 від 11 березня 2022 року «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», згідно з якими рішення про передачу військовополонених противника та звільнення захисників України, які утримуються державою-агресором як військовополонені, приймаються відповідно до порядку передачі військовополонених [12]. Слід зазначити, що обмін військовополоненими здійснюється за погодженням з Офісом Генерального прокурора, коли розслідуються кримінальні провадження, в яких військовополонений має статус підозрюваного або обвинуваченого, оскільки з такими особами складно зв'язатися після того, як вони покинуть територію України.

На особливу увагу заслуговує один із обміні військовополоненими, який створив нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права: під час обміну, який відбувся в Туреччині 22 вересня 2022 року, було звільнено п'ятьох українських військових командирів які відповідали за оборону «Азовсталі» в Маріуполі. Незважаючи на обмін, ці військовослужбовці не повернулися додому і залишилися на території країни-обмінника – Туреччини. За неофіційною інформацією, однією з умов рф було те, що п'ятеро командирів «Азову» залишаться на території Туреччини до кінця війни, а президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган гарантуватиме їхню безпеку.

Проблема полягає в тому, що ця ситуація є новою для міжнародного гуманітарного права і не відображена у змісті правових норм. Тому ми хотіли б підкреслити, що пункт 2 частини В статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, де вказано, що у разі прийняття на територію нейтральної держави або держави, що не воює, осіб, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, поводження з ними є таким самим як і з військовополоненими. Також повинно бути проведено примусове затримання й роззброєння нейтральною державою військ воюючих держав, що вступили на територію цієї держави під час збройного конфлікту з поміщенням їх в певній місцевості, яку їм забороняється покидати, якщо не буде вирішено застосування до них більш м'якого режиму. Втім є певні виключення, а саме на них не поширюється дія статтей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58–67, 92, 126 Конвенції у разі дипломатични відносин між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює (стосовно положень статтей країни-покровителя). Якщо такі дипломатичні відносини існують, сторонам конфлікту дозволяється здійснювати функції держав-покровительок, передбачені Конвенцією, щодо цих осіб, без шкоди для функцій, які зазвичай здійснюються цими відповідно до їхньої дипломатичної та консульської практики та угод. До того ж можливо упродовж бойових дій, що сторони конфлікту за сприяння заінтересованих нейтральних держав організують госпіталізацію в нейтральних країнах хворих та поранених військовополонених, про яких ідеться в абзаці 2 ст. 109 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими [1]. Окрім цього можуть бути укладені угоди про репатріацію або інтернування в нейтральній країні здорових військовополонених, які були інтерновані протягом тривалого періоду часу.

Таким чином з детального аналізу положень вищезгаданої конвеції випливає, що комбатанти, які потрапили в полон на території воюючої сторони і згодом були передані третій (нейтральній) країні, продовжують мати статус військовополоненого.

Висновки. Отже, з вищевикладеного дослідження можна зробити такий загальний висновок, що досвідом російсько-української війни продиктовано важливість перегляду усталених норм гуманітарного права, як на міжнародному, так і національному рівнях, адже вони є недостатньо ефективними у сучасних умовах, що унеможливлює практичне застосування положень міжнародних нормативно-правових актів у повному обсязі. Не дивлячись на це тримання військових у полоні повинно грунтуватися на зобов'язанні забезпечення належних та прозорих умов репатріації й утримання із можливістю їх повернення до закінчення воєнних дій.

Керуючись положеннями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, обмін військовополоненими можливий із їх подальшим перебуванням осіб на території третьої країни під особисті гарантії її керівництва на невизначений строк, що відбулось у випадку повернення п'ятьох українських військових командирів які відповідали за оборону «Азовсталі» в Маріуполі, що вже почали виконувати професійно-орієнтовані завдання обороняючи нашу країну. Така ситуація породжує нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Тому юри-

дично, аналізуючи вихідні норми міжнародного гуманітарного права, можна стверджувати, що комбатанти, які потрапили в полон на території воюючої сторони і згодом були передані третій (нейтральній) країні, продовжують мати статус військовополонених.

Список використаних джерел:

1. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародна Конвенція від 27 липня 1929 р. / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_153#Text (дата звернення: 04.03.2023).
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 04.03.2023).
3. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII // База «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1932-12#Text (дата звернення:04.03.2023).
4. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення:04.03.2024).
5. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 04.03.2023).
6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення:04.03.2023).
7. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 04.03.2023).
8. Статут Організації Об'єднаних Націй, від 26 червня 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/un charter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 04.03.2023).
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення: 04.03.2023).
10. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 218–223. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf (дата звернення: 04.03.2023).
11. Про порядок тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022– %D0%BF#Text (дата звернення: 30.12.2022).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов`язаних із військовополоненими в особливий період : Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text (дата звернення: 30.12.2022).

Tkachenko A. V. The theoretical and legal position of prisoners of war in international humanitarian law through the prism of the russian-ukrainian war

The scientific study is devoted to a topical topic for today's Ukraine in terms of ensuring the basic rights and freedoms of a person and a citizen, namely the position of prisoners of war in international humanitarian law, taking into account the experience of resisting the military aggression of the Russian army, which unfolded on the territory of our state. The relevance of the chosen topic is emphasized by the unfeasible expectations of the world community regarding the cessation of wars in the future, because since the beginning of the 21st century, the so-called trend towards high-tech weapons, the expansion of the nuclear potential of the advanced countries of the world, and the widespread promotion of the direction of militarization have been followed. In this regard, international humanitarian law provides general and special legal mechanisms for the protection of society from the results of war. Accordingly, one of such guarantees of compliance with the laws and customs of war is the conclusion of an international legal treaty aimed at protecting military personnel during captivity, which is the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War.

Thus, prisoners of war should be understood as citizens of a specific sovereign state, as well as volunteers who are citizens of a foreign state and are subject to international legal norms regarding the protection of human rights and freedoms during an armed conflict. According to which a soldier can be captured only during an armed conflict of an international nature.

It is highlighted that the challenges of the Russian-Ukrainian war provoked a review of the permanent approaches to determining the legal status of prisoners of war in the field of international humanitarian

law, taking into account the scale of such a conflict, as the first in the postmodern world, where a significant number of procedural moments of exchange are not regulated.

The author determined that in the practice of individual or group exchange, states that have prisoners of war undertake to return or repatriate them. At the same time, the parties to the armed conflict must ensure decent and appropriate conditions for the repatriation and maintenance of military personnel.

It is emphasized that one of the unique exchanges of prisoners of war, which provided for special conditions of their detention on the territory of Turkey for an indefinite period, is the exchange of five Ukrainian commanders who managed the defense of Azovstal. This situation gave rise to a new practice of applying the principles of international humanitarian law, since de jure, analyzing the original norms of international humanitarian law, it can be asserted that combatants who were captured on the territory of a warring party and were subsequently handed over to a third (neutral) country continue to have the status prisoners of war.

Key words: *legal status of prisoners of war, armed conflict, exchange of prisoners of war, conventions, international humanitarian law, international armed conflict, repatriation.*

УДК 342.721
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.56

О. С. Дяковський
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
докторант кафедри публічного права
Державний податковий університет
ORCID ID: 0000-0003-3412-9278

С. С. Чернецький
доктор філософії з публічного управління та адміністрування
ORCID ID: 0000-0002-7368-4509

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ДОСВІД УКРАЇНИ І ЄС

У статті розглядається інституційне забезпечення захисту персональних даних в контексті України та ЄС, а також порівнюється досвід цих двох регіонів. Україна, рухаючись до вступу до ЄС, активно працює над адаптацією свого законодавства щодо захисту персональних даних до стандартів ЄС. В сучасному цифровому світі, де персональні дані стають найціннішим активом, їх захист стає важливим аспектом для забезпечення приватності та безпеки громадян. Зокрема, в 2010 році був прийнятий Закон України «Про захист персональних даних», що визначає правові основи захисту цих даних та встановлює відповідальність за їх порушення. Проте, існують певні виклики в реалізації цього закону, такі як недостатня ефективність контролю за дотриманням правил захисту даних.

З'ясовано, що у порівнянні з Україною, ЄС має більш розвинуту систему інституційного захисту персональних даних. Однією з ключових інституцій у цьому контексті є Європейський орган з захисту даних, який має на меті забезпечення дотримання правил щодо захисту даних в усіх країнах-членах ЄС. Додатково, ЄС прийняв загальний регламент щодо захисту даних, який надає громадянам більші права контролю над їх персональними даними та встановлює високі стандарти захисту цих даних. Встановлено, що хоча Україна активно працює над покращенням свого законодавства в частині захисту персональних даних, їй ще потрібно зробити значні зусилля, щоб досягти такого ж рівня інституційного забезпечення, як у ЄС. Йдеться про вдосконалення контрольних механізмів, підвищення рівня поінформованості громадян про їх права та зобов'язання щодо захисту даних, а також зміцнення співпраці з міжнародними партнерами у цій сфері. Хоча обидва регіони знаходяться на різних етапах розвитку у цій сфері, подальше співробітництво та обмін досвідом можуть сприяти покращенню стандартів захисту персональних даних на всій території.

Ключові слова: *інформаційні технології, персональні дані, стандарти, механізми правового захисту, обіг даних, інформація, суб'єкти захисту, правове регулювання, відповідальність, згода на обробку, цифрове середовище.*

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій та поширення відповідної продукції фактично у всі сфери людської діяльності несуть в собі не тільки очевидні переваги, але й низку загроз та проблем. Одна з таких пов'язана із захистом персональних даних. Згідно статистичних даних, у 2023 році в ЄС було накладено близько 2,1 млрд. € штрафів через порушення законодавства про захист персональних даних. Сумарна кількість перевищує сукупну вартість аналогічного штрафу за 2019, 2020 та 2021 роки в цілому. Основною причиною цього став новий рекордний штраф у розмірі 1,2 млрд. € для материнської компанії Facebook – Meta, пов'язаний з незаконною передачею даних до США в рамках стандартних договірних положень платформи [1].

© Дяковський О. С., Чернецький С. С., 2023

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика захисту персональних даних та стрімкого росту кількості порушень в даному напрямку притаманна і для України. Зазначене обумовлено низьким рівнем інституційного забезпечення, що формується на засадах реактивності, а не проактивності, що власне суперечить динамічній природі технологій та їх впливу на захист персональних даних. Про недосконалість нормативно-правового регулювання ведуть мову у своїх дослідженнях такі вчені як Бєлова Ю. Д., який піддає ґрунтовному аналізу базову директиву щодо захисту персональних даних в ЄС [2], Кебус А. В., що в рамках теоретичних наукових розвідок проводить порівняльно-правовий аналіз особливостей інституційного забезпечення захисту персональних даних [3]. Із зарубіжних розвідок цікавими були статистичні дослідження, оприлюднені в рамках статті Амстронга М. [1].

Мета статті – розкриття специфіки інституційного забезпечення в частині захисту персональних даних із урахуванням досвіду передових країн світу.

Виклад основного матеріалу. Інституційне забезпечення захисту персональних даних являє собою систему правових, організаційних, технічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності персональних даних, які зберігаються, обробляються та передаються різними суб'єктами, у тому числі організаціями, компаніями, органами публічного управління. Мова йде про створення ефективних правових рамок, розробку політик та процедур, впровадження технічних засобів захисту, формування цифрової свідомості та навчання персоналу, а також надання прав й контролю громадянам над їхніми персональними даними. Інституційне забезпечення захисту персональних даних може включати створення спеціалізованих органів, що надають консультації та здійснюють нагляд за виконанням правил захисту даних, провадять регулярну оцінку ризиків й аудит систем безпеки даних.

Інституційне забезпечення захисту персональних даних є важливою складовою сучасного цифрового середовища, оскільки воно сприяє підвищенню довіри користувачів до обробки їхніх персональних даних, а також забезпечує відповідність нормам чинного законодавства. Так, основним правовим інструментом ЄС у сфері захисту персональних даних була Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 24.10.1995 р. «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» (Директива про захист персональних даних) [3]. Ключова ціль документу – захист основоположних прав і свобод, що зводяться до уникнення та мінімізації ризиків неправомірного втручання у персональні дані третіми особами в процесі їх обробки. В розрізі аналізу розвитку законодавства ЄС про захист персональних даних вказана Директива має суттєве значення, адже фактично вона сформувала підґрунтя для подальшого нормативно-правового і організаційного розвитку інституту в рамках ЄС (було закріплено цілі, окреслено термінологію, принципи обробки даних, сформовано ключові засади у співвідношенні із застосуванням національного законодавства, розкрито зміст особливих категорій обробки і т.і.). Проте, 27.04.2016 прийнято Регламент (Євросоюз) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних [4], яким власне скасовано дію вищевказаного документу. Порівняно з Директивою до регламенту внесено багато нових вимог, які здебільшого ускладнюють процес роботи організацій, які працюють з персональними даними. Однією з таких змін є, наприклад, обов'язок повідомляти уповноважені органи про витік персональних даних протягом 72 годин.

Його прийняття – логічний і не менш важливий крок в удосконаленні інституційного забезпечення захисту персональних даних, адже норми багато в чому резонують із попередньою Директивою [2, с. 137]. Зокрема, саме в Регламенті суттєво розширено вже існуючі права фізичної особи як суб'єкта захисту персональних даних, а також інтегровано нові (право бути забутим, право на мобільність, посилення права доступу до персональних даних, бути поінформованим про випадки незаконного доступу).

З юридичної точки зору цікаво звернути увагу на один організаційний аспект. Так, ст. 203 Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу встановлено, що умови норм, прийнятих у ЄС, мають бути затверджені державами-учасницями [5], у зв'язку з чим вимоги Регламенту мають були імплементовані в національне законодавство держав-членів до травня 2018 року. Деякими країнами не було дотримано вказаної вимоги, через що Європейська Комісія закликала Суд ЄС накласти на них фінансові санкції (Греція

виплатила 5 287,50 € / день з дати порушення терміну, з мінімальною одноразовою виплатою в розмірі 1 310 000 € з дня винесення першого судового рішення до повного виконання зобов'язань). Після такого кейсу, в Греції оперативно ухвалили новий закон про персональні дані. Аналогічна ситуація сталася і в Іспанії.

Достатньо складним і суворим з позиції наслідків за недотримання вимог у сфері захисту персональних даних видається законодавства Ісландії. Станом на 2023 рік в державі успішно функціонує спеціальний наглядовий орган – Persónuvernd. Профільним законом Ісландії [6] встановлено зобов'язання проконсультуватися та отримати попередній дозвіл на обробку персональних даних, якщо цілі зачіпають суспільні інтереси. Не менш важливим стало створення Національного реєстру Ісландії із переліком суб'єктів, котрі заперечують проти спаму та використання їхніх даних для маркетингових цілей. Контролери, які займаються маркетингом і продажами перед використанням контактних даних повинні перевірити наявність особи в цьому списку. З-поміж прогресивних аспектів вбачаємо:

− введення в дію норми, котра визначає строки чинності законодавства про обробку персональних відносно даних померлих фізичних осіб – щонайменше 5 років з моменту їхньої смерті;

− персональні дані, зібрані за допомогою відстежувальних технологій, у т.ч. Cookie, не можуть зберігатися понад 90 днів;

− рекламні листи мають чітко містити: найменування особи, яка звертається до суб'єкта, контакт для заперечення проти отримання листів і телефонних дзвінків, відомості щодо джерела надходження контакту, якщо суб'єкт не являється клієнтом;

− знижено поріг надання згоди на обробку персональних даних до 13 років.

Так, якщо в Ісландії на державному рівні передбачено жорсткі штрафи та систему контролю за захистом персональних даних, то до прикладу Іспанія обрала за основу модель часткового саморегулювання. Національне законодавство країни встановлює, що у випадку надходження до наглядового органу скарги відносно порушень у сфері захисту персональних даних, розпоряднику надається два місяці для самостійного вирішення питання. Разом з тим, сильної критики зазнало положення закону про те, що політичні партії мають право використовувати персональні дані, отримані з веб-сторінок та інших публічних джерел, для здійснення політичної діяльності в період виборів. Після оскарження в Конституційному суді Іспанії цього положення було внесено правки і наразі дозволяється обробка лише у тому випадку, якщо вони були вільно оприлюднені людьми під час здійснення свого права на вираження поглядів та ідеологічну свободу. Присутній також цілий розділ про гарантії цифрових прав. У кількох статтях ідеться про захист приватного життя на робочому місці (закріплено право на недоторканність приватного життя та право використання цифрових пристроїв на робочому місці, право на недоторканність приватного життя від використання пристроїв відеоспостереження/звукозапису на робочому місці та використання систем геолокації при виконанні трудових зобов'язань). Згода на використання файлів Cookie може вважатися отриманою на законних підставах, якщо на сайті хоча б мінімум інформації про використання надається за допомогою банера. Регламентовано, що згодою також слід вважати конклюдентну дію, до прикладу, у формі використання смуги прокрутки або переходу за посиланнями на відвіданому сайті.

Законодавство про захист персональних даних у Франції має тривалу історію, адже профільний Закон про обробку даних, файлів та свобод прийнято ще в 1978 році [7]. Окремі аналогії можна проводити у відношенні із Законом Ісландії. Французьке право також передбачає положення стосовно обробки персональних даних померлих, здійснення якої може провадитися виключно в тому випадку, якщо за життя особа не заперечила проти цього. Подібно до Національного реєстру Ісландії, у Франції існує Bloctel. Будь-яка особа в праві пройти реєстрацію, тим самим виразивши свою відмову від надходження рекламних дзвінків та повідомлень. Чинність такої відмови – 3 роки із можливістю продовження. Порівняно із практикою Іспанії, в ході використання на сайті файлів Cookie згода суб'єкта має бути однозначною: прокручування вниз, гортання або перегляду сайту чи додатка недостатньо, щоб це вважалося згодою. Французька правова комуніта наполягає на тому, що підтвердження особи має в першу чергу відображати її волю: суб'єкт інформується у зрозумілій, повній та видимій формі, лише одних посилань на загальні умови використання сайту недостатньо. При цьому, тут дозволено купувати маркетингові списки з даними у третіх осіб, якщо має місце відповідний дозвіл на перечу персональних даних

від суб'єктів, що містяться у списках та забезпечено належний захист даних.

В свою чергу, основу національної моделі правового захисту персональних даних складає Конституція України [8], а саме в розрізі комплексу положень розділу 2. Власне регулювання правових відносин в частині обробки і захисту персональних даних як таких покладено на Закон України «Про захист персональних даних» [9]. До законодавства у сфері захисту персональних даних слід також віднести Кримінальний кодекс України (наприклад, статті 163, 182 та ін.), у яких передбачено кримінальну відповідальність за правопорушення [10]. Адміністративна відповідальність за порушення у сфері обробки та захисту персональних даних встановлена ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення [11]. Захист персональних даних передбачається ст. 270, 286 Цивільного кодексу України [12], ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [13], Основами законодавства про охорону здоров'я від 19.11.1992 (ст. 40) [14]; Законами України «Про нотаріат» (ст. 8) [15], «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16] тощо. Майже всі галузеві нормативно-правові акти також містять положення, що регламентують обробку персональних даних у відповідній сфері [17, с. 204].

Для реалізації політики у сфері захисту персональних даних ще у 2011 році було створено перший профільний центральний орган виконавчої влади – Державну службу України з питань захисту персональних даних. За три роки свого функціонування служба була ліквідована, а її повноваження передано до Департаменту з питань захисту персональних даних Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Одна із ключових функцій (контролю) реалізується шляхом проведення перевірок фізичних осіб, фізичних осіб-підприємців, підприємств, установ і організацій усіх форм власності, органів державної влади та місцевого самоврядування, що є володільцями та/або розпорядниками персональних даних. Специфіка проведення планових і позапланових, виїзних і невиїзних перевірок регламентована спеціальним Порядком [18]. Слід наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб [19]. На практиці, досить часто можна зустріти випадки, коли помилково діяльність із проведення перевірок щодо додержання вимог законодавства про захист персональних даних розглядають в розрізі Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [20]. Разом з тим, доцільно зауважити, що вимоги вказаного закону поширюються виключно на діяльність центральних органів виконавчої влади та підпорядкованих їм територіальних управлінь, органів місцевого самоврядування, державних колегіальних органів і т.і. Вказане також підтверджується, зважаючи на гарантії незалежності та безсторонності омбудсмена. Відповідно, двома ключовими документами, дія яких поширюється на перевірки зі сторони Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є Закон [9] та Порядок [18].

При цьому, що не менш важливо, в ході реалізації своїх повноважень органи публічної влади в праві витребовувати виключно ту інформацію, котра необхідна їм для виконання управлінських функцій. В розрізі зазначеного, показовою є постанова Харківського окружного адміністративного суду № 820/10192/15, де зазначено, що в процесі перевірки державною податковою інспекцією було витребувано не лише первинні документи про об'єкт перевірки (книжковий клуб), але й дані щодо його клієнтів, для яких роблять знижку (зокрема, ПІБ, номер картки, перелік придбаної продукції, розмір знижки та її обґрунтування і т.і.). Суд визнав такий перелік відомостей затребуваним необґрунтовано, початково посилаючись на легальне трактування концепту «захист персональних даних» через призму чинного законодавства, а за тим на ст. 10 Закону України «Про захист персональних даних» [21]. В рамках судового засідання було наголошено, що розголошення подібного роду даних є допустимим виключно у випадку згоди самих суб'єктів персональних даних, а також за умови, коли це необхідно для забезпечення прав людини, економічного добробуту, а також інтересів національної безпеки. Відповідно, зважаючи на зазначене, відмову суб'єкта господарювання у наданні податковій службі вказаних відомостей слід сприймати як правомірну та обґрунтовану. Ідентичної думки були також судді вищих інстанцій.

В системі інституційного забезпечення захисту прав людини наступною ланкою слід вважати судовий захист (зазвичай, цивільне провадження). Проте кількість судових справ

у порівнянні із іншими категоріями є відносно невеликою, що, на нашу думку, є наслідком низької правової обізнаності громадян. Одним із важливих інструментів, що дає змогу всім відповідним зацікавленим сторонам у складі організації оцінити вимоги до захисту даних, є оцінка впливу на захист даних. Офіційна процедура та інструмент документування широко використовується для пов'язаної з високими ризиками діяльності з обробки даних; типові форми для нього надають різні органи, що займаються захистом даних, та інші зацікавлені сторони. Офіційну процедуру захисту даних рекомендується проводити до запуску нової ІТ-системи або процесу обробки. Керувати організацією цього процесу мають фахівці із захисту даних, однак відповідальність за дотримання законів про захист даних лежить на розпорядникові даних як суб'єкті, що виконує обов'язки з обробки даних.

Вітчизняна інституційна модель має перейняти кращі зарубіжні практики захисту персональних даних, зокрема шляхом:

− створення спеціального реєстру при Департаменті з питань захисту персональних даних Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини із переліком суб'єктів, котрі заперечують проти спаму та використання їхніх даних для маркетингових цілей;

− популяризації соціальної реклами в контексті механізмів захисту персональних даних, акцентуючи увагу на праві на забуття в Інтернеті;

− удосконалення вітчизняного законодавства шляхом визначення специфіки роботи із персональними даними померлих осіб, регламентації меж та способів використання персональних даних в рамках трудових відносин; не лише перелічувати права особи, а й містити більш детальні положення щодо процедури їх реалізації.

Захист даних сам по собі передбачає наявність достатніх ресурсів, постійне навчання і підтримку з боку вищого керівництва. Розпорядник даних повинен також забезпечувати наявність відповідних можливостей для аудиту захисту даних і сприяти аудиторам, які проводять перевірку від імені органів публічного управління в частині захисту даних. Під аудитом захисту даних мається на увазі систематична та незалежна перевірка відповідності діяльності, пов'язаної з обробкою персональних даних, внутрішній політиці та процедурам у сфері захисту даних, а також вимогам застосовної нормативної бази. За підсумками програми аудиту має прийматися план безперервного підвищення якості; крім того, доцільно рекомендувати проходження галузевих програм сертифікації, таких як ISO 27001 або ISO 27701.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи зазначене слід вказати, що у більшості країн ЄС було створено органи, які спеціалізуються на захисті даних, а в деяких країнах нагляд за державними та приватними установами в цій сфері здійснюють два різні органи. Використовуючи встановлені законом повноваження, орган із захисту даних розглядає скарги суб'єктів даних у зв'язку з потенційними порушеннями закону про захист даних, робить запити і проводить розслідування порушень законодавства про захист даних і в разі необхідності вживає заходів щодо забезпечення його дотримання, а також сприяє підвищенню обізнаності суб'єктів даних про їхні права на захист персональної інформації відповідно до застосовних законів про захист даних. Базові правила обробки персональних даних властиві як для європейських держав, так і для України. Проте чинний Закон був прийнятий ще у 2010 році, але з того часу змінилися технології обробки даних, способи та підходи до їх захисту.

Ефективний захист даних не є чимось недосяжним: він вимагає правового і технічного професіоналізму, виділення достатніх ресурсів і підготовки всіх фахівців, залучених до процесу обробки персональних даних. Захист даних являє собою не одиничний захід, а безперервну діяльність, що визначається організаційною стратегією, концепцією управління і готовністю нести відповідальність. Такого роду відповідальність, заснована на ретельній оцінці ризиків, спирається на документування всіх дій у сфері захисту даних, а також постійний внутрішній контроль і зовнішній нагляд.

Список використаних джерел:

1. Armstrong M. EU Data Protection Fines Hit Record High in 2023. Statista. 2023. URL: Chart: EU Data Protection Fines Hit Record High in 2023 | Statista (дата звернення: 01.08.2023)
2. Бєлова Ю. Д. Стандарти захисту права на персональні дані відповідно до Директиви 95/46/ЄС. *Університетські наукові записки*, 2017. Вип. № 63. С. 130 – 140.
3. Директива про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.10.1995 р. *Верховна Рада України. Законо-*

давство України. URL: https://goo.gl/kKAZGq (дата звернення: 01.08.2023)
4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) / EURLex. URL: https://goo.gl/Klj2kL (дата звернення: 01.08.2023)
5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01). URL: old.minjust.gov.ua/file/23491.docx (дата звернення: 01.08.2023)
6. Lög um persónuvernd og vinnslu persónuupplýsinga. Lög nr. 90 27. júní 2018. URL: https://www.althingi.is/altext/148/s/1296.html (дата звернення: 01.08.2023)
7. Loi relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés: № 78-17 du 6.01.1978 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006068624/ (дата звернення: 01.08.2023)
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141
9. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010. № 34. Ст. 481
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. № 25-26. Ст. 131
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. №№ 40-44. Ст. 356
13. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992. № 22. Ст. 303
14. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993. № 4. Ст. 19
15. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993. № 39. Ст. 383
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013. № 27. Ст. 282
17. Кебус А. В. Законодавства України та держав Європейського Союзу щодо кримінально-правового захисту персональних даних. *Часопис Київського університету права*, 2023. Вип. 1. С. 202 – 205.
18. Порядок здійснення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних: наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 1/02-14 від 08.01.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1_02715-14#n92 (дата звернення: 01.08.2023)
19. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998. № 20. Ст. 99
20. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007. № 29. Ст. 389
21. Постанови Харківського окружного адміністративного суду у справі № 820/10192/15 від 29.10.2015 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/53324994 (дата звернення: 01.08.2023)
22. Боднарчук О. В., Габрелян А. Ю. Розвиток системи страхування банківських вкладів України. Економіка. Фінанси. Право, 2023. № 6. С. 50 – 55.
23. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. Матеріали конференцій МЦНД, 2021. URL: https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02 (дата звернення: 15.08.2023)
24. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. Аналітично-порівняльне правознавство, 2023. № 4. С. 451 – 458.
25. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Система прав свідка в кримінальному процесі: стан, проблеми та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2023. № 4. С. 168 – 180.
26. Kreminskyi O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskyi O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, 2023. Vol. 1. № 43. P. 21 – 24.
27. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, 2021. № 3(32). URL: http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550 (дата звернення: 01.08.2023)

Diakovskyi O. S., Chernetskyi S. S. Institutional support for personal data protection: experience of Ukraine and the EU

This article examines the institutional framework for personal data protection in the context of Ukraine and the EU, and compares the experience of these two regions. As Ukraine moves towards EU accession, it is actively working to adapt its personal data protection legislation to EU standards. In today's digital world, where personal data is becoming the most valuable asset, its protection is becoming an important aspect of ensuring the privacy and security of citizens. In particular, in 2010, the Law of Ukraine «On Personal Data Protection» was adopted, which defines the legal framework for protecting this data and establishes liability for its violation. However, there are certain challenges in the implementation of this law, such as the lack of effective control over compliance with data protection rules.

It has been found that, compared to Ukraine, the EU has a more developed system of institutional protection of personal data. One of the key institutions in this context is the European Data Protection Authority, which aims to ensure compliance with data protection rules in all EU member states. Additionally, the EU has adopted a general data protection regulation that gives citizens greater control over their personal data and sets high standards for data protection.

It is established that although Ukraine is actively working to improve its legislation in the area of personal data protection, it still needs to make significant efforts to achieve the same level of institutional support as in the EU. This includes improving control mechanisms, raising awareness of citizens about their data protection rights and obligations, and strengthening cooperation with international partners in this area. Although the two regions are at different stages of development in this area, further cooperation and exchange of experience can help improve personal data protection standards throughout the territory.

Key words: *information technology, personal data, standards, legal protection mechanisms, data circulation, information, subjects of protection, legal regulation, responsibility, consent to processing, digital environment.*

УДК 502.171
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.57

В. В. Коваленко
кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
ORCID ID: 0009-0009-8283-9267

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В РАМКАХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуті питання стосовно теоретичного та практичного аналізу організаційно-правових проблем формування та реалізації екологічної політики як невід'ємної частини цілей сталого розвитку України. Це дослідження базується на міжнародних документах, які є керівними принципами для гармонізації правових інструментів у раціоналізації використання природних ресурсів відповідно до європейських законів. Наголошено, що на основі аналізу чинного природоохоронного законодавства України та його застосування, а також врахування поглядів науковців зроблено висновок про необхідність пріоритетності галузевих екологічних реформ у сферах охорони біорізноманіття, обмеження промислового забруднення, поводження з відходами, моніторинг викидів та звітність, контроль навколишнього середовища та законодавча відповідальність. З»ясовано, що основною метою сталого розвитку України є забезпечення динамічного соціально-економічного зростання при одночасному збереженні якості навколишнього середовища та ощадливому використанні природних ресурсів. Ця мета спрямована на задоволення потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь через створення високоефективної економічної системи. Така система не тільки стимулюватиме екологічну стійкість, продуктивну працю та науково-технічний прогрес, але й демонструватиме сильну соціальну орієнтацію.Серед сірих зон удосконалення екологічної політики України для забезпечення ефективної, прозорої та сучасної повоєнної відбудови визначено посилення контролю за дотриманням стандартів та екологічних нормативів щодо управління природними ресурсами, удосконалення механізму виплат за завдану довкіллю шкоду, надання податкових пільг та інших фінансових стимулів екологічно інноваційним практикам, заохочення екологічного аудиту та сертифікації, гнучке ціноутворення на екологічну продукцію, стимулювання наукового темпераменту у вирішенні екологічних проблем.

Ключові слова: *сталий розвиток, екологічна політика; стабільність, управління природними ресурсами, екологічне законодавство, сталість.*

Постановка проблеми. Суть сталого розвитку полягає в ефективному вирішенні складного взаємозв'язку між економічним зростанням і захистом навколишнього середовища. У цьому контексті існування людини виходить за рамки простого економічного розвитку, а також шляхом збереження здатності контролювати та захищати екологічне середовище. Сучасний етап розвитку людства позначений швидкими трансформаціями в усіх аспектах життя, де взаємопов'язані зміни динамічно розвиваються, взаємно підсилюючи одна одну, часто з непередбачуваними наслідками. Багато з них є реальною загрозою для подальшого розвитку суспільства. Швидкі темпи світового економічного зростання, збільшення виробництва та споживання перешкоджають відновленню природного середовища. Як наслідок, з'явилися очевидні ознаки екологічної кризи, що охоплює такі проблеми, як зміна клімату, виснаження основних невідновлюваних ресурсів, нехтування протоколами екологічної безпеки в економічних зусиллях і порушення правових норм, що регулюють поводження з відходами, що сприяє масовому забрудненню навколишнього середовища. У свою чергу, екологічні виклики перешкоджають глобальному економічному розвитку та нормальній життєдіяльності суспільства, призводять до негативних наслідків для здоров'я населення, збільшення витрат на охорону навколишнього середовища, загострення боротьби за при-

© Коваленко В. В., 2023

родні ресурси (зокрема, у формі збройних конфліктів і війн).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Безпосередньо питання правових засад екологічної політики в рамках цілей сталого розвитку України вивчали В. М. Боголюбов, Г. М. Буканов, Т. П. Галушкіна, О. М.Дзюбенко, М. О. Клименко, Ю. А. Краснова, В. В. Ладиченко, Л. Г. Мельник, Л. А. Мусіна, С. В. Ожго, В. Г. Потапенко, О. О. Ракоїд, Л. В. Сергієнко, Д. Л. Фелонюк, С. Д. Черних та інші.

Здобутки цих науковців містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються предмету статті, водночас потребує поглибленого осмислення саме правові засади екологічної політики в рамках цілей сталого розвитку України в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Однією з цілей сталого розвитку України на період до 2030 р., що закріплена на законодавчому рівні, є сприяння поступовому всеохоплюючому та сталому економічному зростанню в нашій державі [8], з урахуванням затверджених Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 р. глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р. [13].

Виходячи з цього, у березні 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив Національну економічну стратегію на період до 2030 року, установивши при цьому, що дана Стратегія є основою для розробки на всіх рівнях державної влади планів заходів, проектів програмних і стратегічних документів, проектів законів та інших актів законодавства [14], суб'єктами реалізації якої мають стати й наукові установи та учені відповідного профілю.

Поряд з цим, варто зазначити, що на процес діяльності в Україні всіх учасників, які залучені до сталого економічного зростання, суттєвий негативний вплив на сьогодні має розпочата у лютому 2022 р. відкрита воєнна агресія рф проти нашої держави, що слід враховувати при періодичному перегляді та корегуванні змісту зазначеної економічної стратегії.

Сталий розвиток є першорядним центром у сучасному світі. Концепція сталого розвитку сьогодні визнана всіма країнами ООН одним із пріоритетів людства, перехід до якого має відбуватися на національному та глобальному рівнях. Термін «сталий розвиток» все частіше вживається не лише бізнес-спільнотою, а й в офіційних політичних та економічних документах різних ешелонів. В останні десятиліття міжнародні організації підкреслили важливість досягнення сталого розвитку. Досягнення сталого розвитку неможливе без створення ефективної системи прийняття рішень, яка включає колективний досвід суспільного розвитку, вкорінений у плюралізмі та універсальних цінностях. Згідно з принципами сталого розвитку, люди постають як активні агенти та головні рушії прогресу. Вони відіграють безпосередню роль у формуванні контурів свого життя, активно беручи участь у процесі прийняття рішень і контролюючи виконання цих рішень.

В Україні сталий розвиток відіграє ключову роль у екологічній політиці, сприяючи розумному використанню природних ресурсів, охороні навколишнього середовища та задоволенню потреб людини. Однак сучасні виклики вимагають постійної уваги до взаємопов'язаних питань економічного, соціального та екологічного розвитку, зумовлюючи необхідність їх регулювання через призму концепції сталого розвитку [1, с.90].

Основною метою сталого розвитку України є забезпечення динамічного соціально-економічного зростання при одночасному збереженні якості навколишнього середовища та ощадливому використанні природних ресурсів. Ця мета спрямована на задоволення потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь через створення високоефективної економічної системи. Така система не тільки стимулюватиме екологічну стійкість, продуктивну працю та науково-технічний прогрес, але й демонструватиме сильну соціальну орієнтацію.

Слід зазначити значний інтерес науковців до проблем екологічної політики. За останнє десятиліття світова еколого-економічна наука виробила підходи із залученням інформаційно-ідеологічного, адміністративного та економічного інструментарію в екологічну політику.

На думку Д.Л. Фаленюк правове поняття «інституційне та функціональне забезпечення формування та реалізації екологічної політики» потрібно розглядати широко, охоплюючи систему державних, недержавних та наддержавних інституцій, які прямо та опосередковано впливають на екологічну політику держави. Україна потребує в залученні різноманітних соціальних, політичних, громадських, економічних та освітніх структур до активних екополітичних зусиль до безпосередньої діяльності, пов'язаної з охороною навколишнього середовища, моніторинговою експертизою та контролем за кількісними показниками використання природних ресурсів тощо [2, с. 143-144].

Правовий аспект цього питання є вирішальним. За роки незалежності в Україні відбувалося активне створення різноманітних концепцій, законів, рекомендацій та пропозицій громадськими організаціями. Водночас, незважаючи на активну декларативну та рекомендаційну діяльність, цілісна та системна екологічна політика ще не втілена в життя. Така ситуація підкреслює необхідність формування комплексної та цілеспрямованої національної екологічної політики. Ця політика має ефективно збалансувати зусилля всіх зацікавлених сторін, включаючи державу, громадян, громадські організації, виробників і споживачів.

У сучасний час аксіоматичним є твердження про пряму залежність соціально-економічного розвитку регіону, окремої країни та світу в цілому від ефективності екологічної політики, раціональності її формування, а також від того, наскільки впроваджуються заходи щодо збереження та охорони довкілля. Водночас досягнення збалансованого використання природних ресурсів, а отже, забезпечення екологічної безпеки, середовища, сприятливого для життя і здоров'я людей, збереження екологічної рівноваги, потребує злагодженості всіх без винятку зацікавлених сторін – у тому числі державних і наднаціональних суб'єктів, представники громадськості та окремі особи [3, с. 15-16].

Теоретико-методологічні виклики, які часто забувають або недооцінюються, але мають вирішальне значення для інтеграції в «практичну складову» реалізації екологічної політики, охоплюють наступне: вивчення особливостей реалізації екологічної політики як на макро-, так і на мікрорівнях; визначення оптимальних інструментів проведення екологічної політики з урахуванням економічних інтересів і пов'язаних з ними ризиків; створення інструментів для освітніх ініціатив та підвищення обізнаності громадськості, включаючи шляхи участі громадськості в процесах прийняття екологічних рішень. Сучасні юридичні дослідження, спрямовані на вирішення проблеми підтримки екологічних принципів у рамках сталого розвитку, повинні включати останні тенденції соціальних, гуманітарних та природничих наук.

Національні цілі сталого розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях, властивих українському суспільству. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України [4, с. 115-117].

У наш час доцільно дивитися на всі сфери життя через екологічну призму, роблячи екологічну політику невід'ємною частиною національного порядку денного країн. Екологічна політика охоплює колективні зусилля суспільства та уряду з цілями захисту та покращення природного середовища, ефективної гармонізації управління природними ресурсами та функцій захисту довкілля, забезпечення екологічної безпеки громадян, сприяння прийняттю безвідходних та маловідходних екологічних дружні технології, сприяння розвитку екологічної освіти [5, с. 19-20].

Забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, як зазначено у ст. 16 Конституції, є основним обов'язком держави. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля і на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права. Конституція покладає на всіх громадян нашої країни відповідальність за охорону природи та її багатств. Виконуючи свій конституційний обов'язок (ст. 16 Конституції України), Уряд України у 2000 році спрямував свої зусилля на забезпечення прав громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України) [6].

Для досягнення цієї мети були визначені основні пріоритети, а саме розвиток та вдосконалення екологічного законодавства, інституційне вдосконалення системи державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та управління ресурсами, збільшення участі громадськості в процесах розробки та прийняття рішень у цій сфері, поглиблення міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища, гармонізація національного екологічного законодавства з європейськими стандартами, а також створення ефективної державної системи моніторингу довкілля та використання природних ресурсів.

Реалізація зазначених пріоритетів вимагала виконання комплексу правових заходів, спрямованих на створення безпечного середовища для життєдіяльності людини. У сучасному розвитку українського екологічного законодавства помітна тенденція до його деталізації та постійного вдосконалення окремих частин. Прийнято низку основних правових актів, які регулюють практично всі аспекти охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів. Створено законодавчу базу у сфері охорони навколишнього природного середовища, вико-

ристання природних ресурсів та екологічної безпеки [7, с. 191-192].

У 2015 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла ключовий документ під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року», який охоплює 17 цілей і 169 завдань, спрямованих на викорінення бідності, збереження ресурсів планети та забезпечення добробуту людей. все. Крім того, у програмі визначено 232 індикатори для вимірювання прогресу в досягненні цих цілей. У документі звертається особлива увага на те, що досягнення цілей у сфері сталого розвитку можливе лише завдяки спільній роботі органів управління, інститутів громадянського суспільства та громадян. Називаються цілями сталого розвитку (ЦСР), вони являють собою гармонійне поєднання пріоритетів економічного, соціального та екологічного розвитку, а також інструменти, необхідні для їх досягнення. Досягнення екологічної рівноваги та заохочення сталого розвитку є невід'ємними компонентами цієї загальної основи сталого розвитку.

Підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р., в 2019 році був прийнятий Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» в якому наголошується, що з урахуванням специфіки розвитку України, потрібно забезпечити дотримання цих цілей, а саме йдеться про подолання бідності, забезпечення гендерної рівності, сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх. Ці зусилля спрямовані на забезпечення гармонійного балансу між економічним, соціальним та екологічним вимірами сталого розвитку України. Згідно з Угодою про асоціацію, метою співпраці України та ЄС є досягнення екологічних цілей. До них належать збереження, охорона, поліпшення та стійке відтворення якості навколишнього середовища, а також охорона здоров'я населення. Угода наголошує на розумному та раціональному використанні природних ресурсів і заохочує заходи на міжнародному рівні для вирішення регіональних і глобальних екологічних проблем [8].

Аналізуючи проєкт Закону України від 07.08.2018 р. «Про стратегію сталого розвитку України до 2030 року» можна дійти до висновку, що перехід до сталого розвитку це процес зміни ціннісних орієнтацій багатьох людей. Визнаними міжнародними фундаментальними цінностями розвитку є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність [9].

Очікується, що законодавство України буде приведено у відповідність із законодавством ЄС у різних критичних сферах. До них належать управління змінами клімату, освіта та навчання, доступ до інформації щодо екологічних питань та процесу прийняття рішень, якість повітря, управління водою та водними ресурсами, управління відходами та ресурсами, охорона природи, збереження та захист екосистем, промислове забруднення, промислові загрози, використання хімікатів тощо. Гармонізація українського законодавства зі стандартами ЄС у цих сферах відображає прагнення сприяти сумісності та співпраці в екологічній політиці та практиці. У 2019 р. було ухвалено Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року», в якому зазначено: «Метою державної екологічної політики є досягнення належного стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх сфер соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, запровадження збалансованого природокористування та збереження і відновлення природних екосистеми» [10].

Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей, у тому числі формування в суспільстві екологічних цінностей і принципів сталого споживання і виробництва. Він має на меті забезпечити сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу України, інтегрувати екологічну політику в процеси прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України та зменшити екологічні ризики для мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення. Крім того, політика спрямована на вдосконалення та розвиток Державної системи управління навколишнім середовищем [11, с. 163-164].

До повномасштабної війни експерти стверджували, що подолати розрив між станом захисту навколишнього середовища в ЄС і Україні одним стрибком вважали неможливим. Вони підкреслили, що для успішного узгодження з вимогами Європейського зеленого курсу Україна має послідовно виконувати певні передумови. Проте масштабні руйнування, спричинені російською агресією, створили нові реалії

та умови. Сьогодні, в умовах нинішнього воєнного часу, є значні можливості для швидкої модернізації та розвитку. З отриманням Україною статусу кандидата на вступ до ЄС вкрай необхідний перехід на законодавство ЄС, де зелена економіка виступає як основний вектор розвитку. Водночас, як справедливо зазначено в доктрині, шлях до виконання екологічних і кліматичних зобов'язань не є ані коротким, ані простим. Ця складність виникає через приблизно 200 нормативно-правових актів у сфері навколишнього середовища та клімату в межах ЄС, за даними Європейської комісії. Україна має привести своє законодавство та політику у відповідність із цими актами [12, с. 69–71].

Висновки. Концепція сталого розвитку окреслює загальну траєкторію суспільного прогресу з акцентом на екологічну сферу. Сталий розвиток передбачає гармонійну взаємодію між людством і природними ресурсами, підкреслюючи баланс і взаємозалежність. Це передбачає раціональне та ефективне споживання природних ресурсів з мінімізацією негативних впливів під час задоволення індивідуальних потреб. Розуміння людством необхідності врахування можливих ризиків, пов'язаних із шкідливим впливом на довкілля, сприяє постійній співпраці на міжнародному та регіональному рівнях.

Глобальні екологічні проблеми вимагають спільних зусиль і проведення відповідної політики. Міжнародні угоди формулюють головні цілі сталого розвитку, слугуючи керівними принципами для досягнення націй. На загальнодержавному рівні затверджено різноманітні нормативно-правові акти, які закріплюють та актуалізують концепцію сталого розвитку. Ці законодавчі заходи закладають основу екологічної політики, окреслюючи завдання, цілі та принципи, якими керуються екологічні ініціативи національного рівня.

Нещодавнє приведення екологічного законодавства України у відповідність до нормативно-правової бази Європейського Союзу, спричинене імплементацією Угоди про асоціацію, підкреслює обов'язковість того, щоб національне законодавство передусім відповідало об'єктивним і пріоритетним вимогам. Це передбачає комплексну законодавчу базу, яка регулює екологічні відносини, враховуючи як громадські, так і приватні інтереси, а також інтегруючи необхідність регулятивного нагляду в ключових галузях промисловості. Такий підхід спрямований на забезпечення стабільності функціонування суспільства та сприяння сталому розвитку України.

Угода про асоціацію з ЄС та Європейська зелена угода заклали курс на суттєву трансформацію екологічної політики України. Однак через військове вторгнення на її територію не всі заплановані заходи були реалізовані. Війна, як не дивно, стала каталізатором державних заходів, спрямованих на розвиток економіки та інфраструктури, узгоджуючи принципи Європейської зеленої угоди. Для досягнення цього вкрай необхідні пріоритетні горизонтальні та галузеві екологічні реформи. Ці реформи мають на меті привести сферу управління навколишнім середовищем у відповідність до європейських стандартів, забезпечивши швидкий, якісний, прозорий, відкритий та сучасний процес відновлення з екологічної точки зору. Перш за все, серед цих реформ – захист біорізноманіття, зменшення промислового забруднення; поводження з відходами; моніторинг викидів і звітність, а також екологічний контроль і відповідальність.

Вирішення цих викликів вимагає впровадження сучасних інструментів реалізації екологічної політики, інноваційних підходів до виробничо-економічних процесів, відродження техніко-технологічних ресурсів.

Кардинальні зміни, пов'язані з Революцією гідності та курсом на євроінтеграцію, обумовлюють можливість побудувати нову Україну на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування. У 2030 році Україна вбачається країною, в якій заліковані рани, спричинені воєнними діями на сході України, і яка розвивається за принципами сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Черняк М. Є., Дзюндзюк В. Б. Теоретичні засади регіонального розвитку у сучасних умовах. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. Вип. 2. С. 88–97.
2. Фелонюк Д. Л. Сучасна екологічна політика України: правові основи інституційного та функціонального забезпечення її формування та реалізації: дис… канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса: 2023. 247 с.
3. Екологічні реформи для повоєнного відновлення та євроінтеграції України: аналітичний документ / Голубовська-Онісімова Г., Гаврилюк Р., Андрусевич Н., Кравченко О., Алексєєва Е., Малкова Т. Київ: Форум громадянського сусп-ва Східного партнерства, 2023. 34 с.
4. Стратегія сталого розвитку : підручник / Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мельник Л. Г.,

Ракоїд О. О., Соломенко Л. І., Прилипко В. А. Київ : ВЦ НУБІПУ, 2019. 328 с.
5. Буканов Г. М. Формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні : автореф. дис… докт. держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя: 2021. 40 с.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text
7. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 191–200.
8. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text
9. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: проєкт Закону України від 07.08.2018 р. № 9015 URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A
10. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text
11. Ладиченко В. В. Екологічна політика і право ЄС : навч. посіб. Київ : *Видавничий центр НУБіП України*, 2019. 363 с.
12. Галушкіна Т. П., Мусіна Л. А., Потапенко В. Г. Основні принципи впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні: навч. посіб. Київ: 2019. 154 с.
13. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. № 70/1. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU15167.
14. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text.

Kovalenko V. V. Legal basis of environmental policy in the framework goals of sustainable development of Ukraine

The article deals with the theoretical and practical analysis of organizational and legal problems of the formation and implementation of environmental policy as an integral part of the goals of sustainable development of Ukraine. This study is based on international documents, which are guidelines for the harmonization of legal instruments in the rationalization of the use of natural resources in accordance with European laws. It was emphasized that based on the analysis of the current environmental protection legislation of Ukraine and its application, as well as taking into account the views of scientists, a conclusion was made about the need to prioritize sectoral environmental reforms in the areas of biodiversity protection, limiting industrial pollution, waste management, emission monitoring and reporting, environmental control and legislative responsibility. It was found that the main goal of sustainable development of Ukraine is to ensure dynamic socio-economic growth while preserving the quality of the environment and economical use of natural resources. This goal is aimed at meeting the needs of both current and future generations through the creation of a highly efficient economic system. Such a system will not only stimulate environmental sustainability, productive work and scientific and technological progress, but will also demonstrate a strong social orientation. Among the gray areas of improvement of Ukraine's environmental policy to ensure effective, transparent and modern post-war reconstruction, the strengthening of control over compliance with standards and environmental regulations regarding management is defined natural resources, improving the mechanism of payments for environmental damage, providing tax benefits and other financial incentives to ecologically innovative practices, encouraging ecological audit and certification, flexible pricing of ecological products, stimulating scientific temperament in solving environmental problems.

Key words: *sustainable development, environmental policy; stability, natural resource management, environmental legislation, sustainability.*

УДК 351.751:070
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.58

А. А. Манжула
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0003-4662-9376

О. Ю. Дрозд
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ,
ORCID ID: 0000-0002-4514-6594

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ТА МЕДІА-ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Стаття аналізує правові аспекти статусу, діяльності та відповідальності журналістів і медіа-працівників в Україні, особливо в умовах воєнного стану. Висвітлюються результати п'ятирічної кампанії Ради Європи щодо безпеки журналістів, а також розглядається доцільність модернізації сторінки про Україну на сайті Платформи Ради Європи із захисту журналістики. Особлива увага приділяється аналізу українського та міжнародного правового поля, включаючи наукові джерела, законодавчі акти та практичні приклади.

Наголошено, що метою статті є аналіз правового регулювання статусу, основ діяльності та відповідальності журналістів і інших медіа-учасників в Україні, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану.

У статті підкреслюється значення таких медіа-учасників, як фіксери та блогери, у певних ситуаціях під час дії воєнного стану, пропонуються шляхи покращення правового регулювання їхньої діяльності з метою підвищення рівня інформаційної безпеки. Автором підкреслено розуміння впливу медіа-учасників на суспільство та визначення напрямків для подальшого розвитку правового регулювання їхньої діяльності в Україні.

У заключенні важливо підкреслити, що стаття відображає актуальність для сучасного медіа-простору і сприяють кращому розумінню впливу медіа-учасників на суспільство в умовах воєнного стану, а також визначенню можливих шляхів покращення правового регулювання їхньої діяльності. Важливо, щоб подальший розвиток правових механізмів забезпечував захист і безпеку журналістів та інших медіа-працівників, що є необхідним для підтримання демократичних принципів і свободи слова в Україні.

Ключові слова: *журналіст, фіксер, блогер, професійна діяльність журналістів, медіаучасник, правові засади діяльності журналістів, гарантії, телекомунікації.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де доступ до Інтернету став майже безмежним, кожен користувач мережі може стати джерелом інформації, конкуруючи з традиційними медіа. Створюючи та поширюючи контент, користувачі генерують «ланцюгові реакції», подібні до морських хвиль, а іноді й справжні «інформаційні цунамі», що охоплюють мільйони людей.

В умовах воєнного стану, коли інформаційний простір стає полем битви, а соціальні мережі та онлайн-платформи перетворюються на майданчики для інтенсивної комунікації, роль блогерів, фіксерів та інших медіа-акторів стає особливо вагомою. Їхні публікації мають значний вплив на суспільну думку, формуючи ставлення громадян до подій та рішень влади.

Однак зростання впливу блогерів несе з собою й нові виклики. З одного боку, важливо

© Манжула А. А., Дрозд О. Ю., 2023

зберегти свободу слова та забезпечити доступ до інформації. З іншого боку, виникає гостра потреба в захисті інформаційної безпеки, адже дезінформація та пропаганда можуть мати руйнівні наслідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські науковці активно досліджують проблемні питання захисту професійної діяльності журналістів. Дослідженнями в цій сфері займаються такі фахівці, як В.П. Іваненко, О.В. Коваленко, Н.М. Тарасенко, І.С. Бойко та інші. Їхні праці роблять значний внесок у теоретичне підґрунтя та розуміння цієї важливої теми.

Окрім науковців, вагомий внесок у правове регулювання діяльності журналістів зробили й практики. Серед них слід виділити Л.М. Сидоренка, М.І. Кравчука, В.А. Шаповала, С.Д. Коваля, О.П. Демченка. Їхня діяльність допомогла встановити чіткі рамки та правила роботи журналістів, що сприяє захисту їхніх прав та свобод.

Однак, варто зазначити, що питання правового статусу інших медіа-учасників, а також основи їхньої діяльності та відповідальності, потребують більш глибокого дослідження та висвітлення. Це стосується, зокрема, блогерів, фіксерів, онлайн-видань та інших нових форм медіа.

Мета статті полягає в покращенні правового регулювання статусу, основ діяльності та відповідальності журналістів і інших медіа-учасників в Україні, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначена проблема вимагає глибокого аналізу та систематизації правових, соціологічних і етичних аспектів діяльності журналістів, фіксерів, блогерів та інших медіа-учасників під час правового режиму воєнного стану, що робить її надзвичайно актуальною і важливою для подальших досліджень. Зважаючи на невизначеність і розвиток нових засобів комунікації, а також зміни у правовому полі, розуміння ролі та відповідальності фіксерів, блогерів та інших медіа-учасників є ключовим кроком до забезпечення належної інформаційної безпеки, правопорядку та захисту прав громадян під час надзвичайних ситуацій.

З огляду на вищезазначене, особливої уваги сьогодні потребує питання правового регулювання статусу «інших медіа-учасників», принципів їхньої діяльності та відповідальності, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» визначає два окремі поняття: «журналіст» і «особи, що прирівнюються до журналістів». Відповідно до статті 1 цього Закону, журналіст – це творчий працівник медіа, який професійно займається збиранням, одержанням, створенням, редагуванням, поширенням і підготовкою інформації для медіа. Підтвердженням статусу журналіста є документ, виданий медіа-організацією або професійною чи творчою спілкою журналістів. Такий документ повинен містити назву та тип медіа, ідентифікаційний номер у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або назву професійної чи творчої спілки, фото журналіста, його прізвище, ім'я та по батькові, номер документа, дату видачі, строк його дії та підпис відповідальної особи [1].

Частина друга статті 15 Закону зазначає, що для цілей цієї статті, а також статей 12 і 13, до журналістів прирівнюються кіно- та телеоператори, режисери та інші працівники медіа, якщо вони входять до складу відряджених творчих груп. Це прирівнювання поширюється лише на питання стажу роботи, охорони праці та відряджень журналістів (статті 12, 13 і 15 Закону).

Для прикладу, якщо кінооператор працює над створенням документального фільму у відрядженні разом з журналістом, він має такі ж права на охорону праці, як і сам журналіст. Або, якщо телеоператор супроводжує журналіста під час висвітлення подій у зоні конфлікту, його стаж роботи також прирівнюється до стажу роботи журналіста. Інший приклад - режисер, який входить до складу творчої групи, що відряджається для зйомок телевізійного сюжету, також має такі ж права на охорону праці та соціальні гарантії, як і журналіст.

Однією з обов'язків України як члена Ради Європи є гарантування належного виконання рішень Європейського Суду з прав людини. Згідно зі статтею 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також статтею 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», рішення Європейського Суду є обов'язковими для виконання [2].

Виконання рішення Європейського Суду передбачає не лише виплату відшкодування, а й прийняття додаткових заходів. Ці заходи можуть мати індивідуальний характер і спрямовані на усунення конкретного порушення, визначеного у рішенні, а також загального характеру, що спрямовані на запобігання подібних пору-

шень у майбутньому. Наприклад, якщо рішенням Суду визначено, що держава порушила право особи на справедливий суд, Україна повинна не лише виплатити компенсацію, але й забезпечити можливість для особи переглянути справу в апеляційному суді з дотриманням всіх процесуальних гарантій.

Додатково, держава може вжити загальних заходів, таких як зміна законодавства чи практики, щоб уникнути подібних порушень у майбутньому. Наприклад, якщо рішенням Суду визначено, що певна норма законодавства порушує права людини, Україна може прийняти закон, що виправляє цей недолік і запобігає подібним порушенням у майбутньому.

У справі «Гонгадзе проти України» Рішення Європейського Суду стосується порушення прав людини, пов'язаних з невідповідністю ефективного розслідування викрадення та смерті журналіста. Комітет Ради Європи наглядає за його виконанням. Виконання рішення передбачає виплату компенсації та усунення проблем через зміни в законодавстві та практиці застосування. Тривожно, що журналісти та медіа учасники стають об'єктами погроз та переслідувань. Комітет закликає держави-члени забезпечити безпеку журналістів та розглянути їхню роль у суспільному обговоренні, враховуючи нові технології [3].

Міжнародні організації, включаючи Комітет з прав людини ООН, визнають, що журналістика розширюється, включаючи не лише професійних журналістів, а й аналітиків, блогерів та інших, що публікують інформацію в різних медіа. Захист журналістів не обмежується лише офіційно визнаними журналістами, але поширюється на всіх учасників медіа, що сприяють суспільному обговоренню. Державам покладається обов'язок гарантувати безпеку журналістів із урахуванням розвитку нових медіа та забезпечити їх від неправомірних дій. Страх перед переслідуванням може обмежувати свободу слова, тому необхідно забезпечити належний захист для всіх осіб, які виконують функції громадського контролю. Виконання рішення справи «Гонгадзе проти України» вимагає внесення змін до законодавства для забезпечення захисту осіб, які не мають офіційного статусу журналістів [4].

З метою вирішення проблем та забезпечення захисту для осіб, що несистематично займаються журналістикою, Верховна Рада України рекомендує привести визначення понять «журналіст» та «журналістська діяльність» у відповідність до європейських стандартів, виключивши необхідність доведення протиправного наміру перешкоджання журналістській діяльності [5].

Рекомендації та документи можуть використовувати різні терміни в залежності від контексту та мети тексту. Наприклад, терміни «медіа-учасники» та «медіа-актори» можуть бути використані для опису осіб або організацій, які беруть участь у медіа-просторі та впливають на інформаційне середовище.

1. **Журналісти (journalists)**: Це загальний термін, який охоплює всіх осіб, що працюють у журналістській сфері.

2. **Медіа-професіонали (media professionals)**: Цей термін, на нашу думку, підкреслює професіоналізм журналістів та інших осіб, які працюють у медіа.

3. **Журналістська громадськість (journalistic community)**: Це поняття, на нашу думку, вказує на журналістів як частину спільноти, що займається журналістською діяльністю.

Головенко Р.Б. вважає, що вплив блогів у певних випадках вже конкурує з впливом медіа. Проте статус блогерів залишається неоднозначним через об'єктивні обставини. Зараз більшість громадян користується Інтернетом та створює контент, додаючи всіх у друзі без розбору. Це часто ускладнює визначення моменту, коли користувач з великою аудиторією у соцмережах отримує медійний вплив, подібний до блогера [6].

Наприклад, у сучасному цифровому світі багато людей створюють власні відеоблоги на YouTube, де вони діляться своїм життям, думками та рекомендаціями. Однак через велику кількість відвідувачів і підписників не завжди очевидно, коли такий користувач перетинає межі звичайного інтернет-контенту і стає впливовим медійним діячем.

У класифікаторі професій України ДК 003:2010 передбачено категорію професій «Письменники, редактори та журналісти» (код 2451.2), до якої включені не лише професії зі словом «журналіст»[7].

Наприклад, у цьому класифікаторі також можуть бути вказані такі професії, як «Журналіст розслідувального журналу», «Репортер», «Фотокореспондент» та інші, що відображають різноманітні аспекти і спеціалізації у журналістиці.

Також можна встановити назви посад у журналістському напрямку, виходячи з Переліку посад журналістів державних і комунальних суб'єктів у сфері медіа, які рівняються посадам керівних працівників, спеціалістів секретаріату

(апарату) відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.16 р. № 1038 [8].

Професійні назви посад з цього Переліку відповідають назвам у Класифікаторі професій. Окрім цього, посади режисерів (код 2455.2), телеоператорів (код 3132) та інших працівників суб'єктів у сфері медіа можуть бути прирівняні до журналістів за умовами та нормами, передбаченими статтями 12, 13 та 15 Закону України "Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста", якщо вони, за необхідності, входять до складу відряджених творчих груп.

Європейський підхід до врегулювання статусу «інших медіа-учасників» використовує ширше поняття. У Рекомендаціях Комітету CM/Rec(2016)4 «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших медійних суб'єктів» спільно з журналістами використовується термін «інші медіа-актори» або «інші медійні суб'єкти»[9]. На жаль, у деяких випадках адміністративні заходи, такі як обмеження через обов'язкову реєстрацію або акредитацію блогерів і користувачів Інтернету, можуть застосовуватися недобросовісно. Наприклад, якщо уряд чи влада вимагають, щоб блогери та активні користувачі Інтернету проходили обов'язкову реєстрацію, це може призвести до обмеження свободи слова та виразу думок. Такі заходи можуть перешкоджати незалежній діяльності медійних суб'єктів та обмежувати доступ до інформації для громадськості.

У чинному національному законодавстві України відсутні визначення термінів «фіксер» і «блогер». Проте слід відзначити, що загальновживані терміни, що вже використовуються у побуті та мають чітке значення в праві, не потребують додаткового визначення.

На законодавчому рівні термін «блогер» не має однозначного визначення в більшості країн світу. Блогерами можуть бути люди, які активно створюють та публікують власний контент у мережі Інтернет, такий як текстові пости, відео, аудіозаписи тощо на різних платформах, таких як веб-блоги, соціальні медіа або YouTube. Цей термін може бути визначений внутрішніми правилами конкретних платформ.

На нашу думку, блогер - це особа, яка систематично створює та публікує власний контент у мережі Інтернет на різних платформах з метою інформування, розважання або обговорення певних тем. В свою чергу, фіксер - це особа, яка надає допомогу журналістам, забезпечуючи їх інформаційними ресурсами, контактами та доступом до подій, місць подій або людей для збору новин або проведення журналістських розслідувань. Фіксер може бути важливим посередником для журналістів у роботі над матеріалами та отриманні достовірної інформації, особливо у випадках, коли доступ до джерел або подій обмежений або складний.

У відповідності до законодавства України статті 16 Закону України "Про медіа", фіксери та блогери можуть вирішити добровільно зареєструватися як учасники онлайн-медіа. Це означає, що якщо вони регулярно публікують інформацію через власні облікові записи на платформах спільного доступу до інформації, то мають можливість зареєструватися як суб'єкти у сфері онлайн-медіа відповідно до закону про медіа. Наприклад, блогер, який активно веде свій блог на платформі YouTube та регулярно публікує відео на різні теми, може вирішити зареєструвати себе як суб'єкт у сфері онлайн-медіа для отримання певних прав та переваг, що передбачені законом[10].

Не слід ставити знак рівності між діяльністю блогера та журналіста - таку позицію висловив Ярослав Нечипорук. Він вважає, що, хоча обидва збирають та поширюють інформацію в Інтернеті, блогери не завжди виконують це як професію, а скоріше користуються своїм правом на інформацію[11].

Пояснюючи цю думку, можна навести приклади. Наприклад, блогер, який веде свій кулінарний блог і ділиться рецептами страв зі своїми читачами, може робити це як хобі або заради задоволення, а не як основне джерело доходу. У той же час, професійний журналіст, який працює для медіа-компанії та публікує матеріали на їхньому веб-сайті, має іншу мотивацію та відповідальність, оскільки його робота пов'язана зі збором та розповсюдженням інформації як професійне заняття.

В Україні, під час воєнного стану, військове командування має право регулювати роботу медіа. Це зроблено для об'єктивної інформаційної підтримки і повідомлення громадськості про воєнні події та злочини, вчинені проти України. Додатково, заходи призначені для запобігання розголошенню обмеженої інформації, що може негативно вплинути на операції Збройних Сил. Головнокомандувач Збройних Сил України видав наказ щодо організації взаємодії з представниками медіа та блогерами під час воєнного стану, включаючи алгоритм роботи, акредитацію та правила дії в районах бойових дій.

Законодавство в Україні не визначає фіксерів та блогерів, але передбачає можливість реєстрації блогерів як суб'єктів у сфері онлайн-медіа. Зміни до Закону про рекламу стосуються поширення реклами блогерами та вимагають відмітки на замовленій рекламі. Щодо відповідальності, журналісти, фіксери, блогери та інші медіа-учасники можуть нести відповідальність за порушення законодавства, проте ідентифікація поширювачів інформації може бути складною через використання псевдонімів або анонімність.

24 лютого 2022 року Верховна Рада України ухвалила закони, які внесли зміни до Кримінального кодексу України. Ці зміни стосуються поширення незаконного контенту, зокрема визначають відповідальність за колабораційну діяльність, несанкціоноване поширення інформації про направлення зброї, а також відповідальність за образу честі та гідності військовослужбовців. Журналісти та інші медіа-учасники відіграють важливу роль у захисті демократичного суспільства, але нині стають жертвами різних нападів, включаючи фізичне та психологічне насильство, переслідування та онлайн-погрози. Захист свободи слова та професійної діяльності журналістів є одним із стратегічних завдань Стратегії інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28.12.21 р. № 685/2021.

Рада Європи, разом з міжнародними організаціями та об'єднаннями журналістів, утворила Платформу для захисту журналістики та безпеки журналістів. Вона опублікувала звіт «Війна в Європі та боротьба за право на репортажі», де розглянуті ключові аспекти, що впливають на свободу медіа та безпеку журналістів. Цей звіт висвітлює ситуацію в Європі та рекомендує заходи для покращення захисту журналістів.

Згідно з Міжнародним гуманітарним правом та правами людини, Росія, яка окупує частину східних областей України, несе відповідальність за дотримання прав людини та свобод на окупованих територіях. Європейський Суд з прав людини оголосив перше рішення стосовно скарги на Росію через окупацію, що підтверджує її статус окупанта з 2014 року. Отже, Україна не несе відповідальності за агресію Росії.

На неформальній зустрічі з партнерами Платформи у жовтні 2023 року виникла ідея переглянути сторінку, присвячену Україні, щодо розподілу попереджень на дві категорії залежно від джерела загрози. Перша категорія - попередження, пов'язані з агресією Російської Федерації, може включати підкатегорію щодо окупованих територій. Друга категорія - попередження, не пов'язані з агресією Росії.

Також вважаємо, що Україна повинна докласти всіх зусиль для розслідування злочинів та притягнення винних осіб до відповідальності. Рада Європи розпочала п'ятирічну кампанію з безпеки журналістів, спрямовану на підвищення безпеки медіаакторів та захист свободи слова на всьому континенті. Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович Бурич підкреслила важливість незалежних медіа для справжньої демократії та зобов'язання допомагати урядам захищати журналістів від залякувань та насильства. Головною метою є покращення безпекових умов для журналістів та інших медіа учасників по всій Європі. Це передбачає ухвалення та впровадження національних планів дій для захисту журналістів та зміцнення правових та інституційних стандартів. Крім того, кампанія спрямована на створення ефективних механізмів правового захисту на національному рівні для боротьби з порушеннями свободи медіа, покращення розслідування злочинів проти журналістів та накладання належних покарань винуватцям.

Орієнтованість спрямована на широкий спектр суб'єктів, включаючи журналістів, пресради, правозахисні організації, суддів, прокурорів, політиків, громадянське суспільство та заклади освіти. Вона створена для протидії загрозам свободи преси в Європі, враховуючи зростання випадків насильства та залякування журналістів та безкарності правопорушників. Її запровадження відповідає необхідності зміцнення свободи слова та захисту журналістів в умовах зростаючого тиску на незалежність ЗМІ.

Висновки. У сучасних умовах, особливо в період воєнного конфлікту, роль соціальних мереж та інтернет-платформ стає визначальною для комунікації та обміну інформацією. Це підкреслює значення діяльності фіксерів, блогерів та інших медіа-учасників як ключових учасників цього процесу.

У багатьох країнах законодавство все частіше врегульовує різні аспекти діяльності блогерів та медіа-учасників, такі як права на авторство, реклама та захист персональних даних. Однак термін «блогер» не завжди має чітке юридичне визначення.

В Україні виникає потреба в правовому регулюванні статусу та діяльності фіксерів, блогерів та інших медіа-учасників з огляду на необхідність їх захисту від цензури та переслідувань, а також відповідальності за поширення забороненої законом інформації.

Забезпечення свободи слова та захисту національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні вимагає розробки ефективного правового механізму, який би забезпечував свободу вираження думок, але одночасно запобігав поширенню дезінформації та інформації, що може загрожувати національній безпеці.

Таким чином, вдосконалення правового регулювання діяльності журналістів, блогерів, фіксерів та інших медіа-учасників є важливим завданням для забезпечення свободи слова та національної безпеки в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.97 р. № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр#Text
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.06 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
3. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі "Гонгадзе проти України", заява №34056/02 від 08.11.05 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text
4. Ізабель Візелер-Ліма Звіт про захист журналістів у світі та політика Європейського Союзу в цьому питанні (2022/2057(INI)). URL: https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/2057(INI)&l=en
5. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Безпека діяльності журналістів в Україні: стан, проблеми і шляхи їх вирішення": Постанова Верховної Ради України від 14.01.20 р. № 456-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 29. Ст. 205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-IX#Text
6. Головенко Р.Б. Правовий статус блогерів в Україні: аналіз ЗМІ. URL: https://imi.org.ua/monitorings/pravovyj-status-blogeriv-v-ukrayini-analiz-imi-i53699
7. Національний класифікатор України ДК 003:2010 "Класифікатор професій": наказ Держспоживстандарту України від 28.07.10 р. № 327. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text
8. Про умови оплати праці журналістів державних і комунальних суб'єктів у сфері медіа: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.16 р. № 1038. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/provnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-28-hrudnia-2016-r-1038-915-250823
9. Рекомендація CM/Rec(2016)4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту журналістики та безпеки журналістів та інших працівників ЗМІ. - Ухвалена Комітетом міністрів 13 квітня 2016 року на 1253-му засіданні заступників міністрів. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806415d9
10. Про медіа: Закон України від 13.12.22 р. № 2849-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text
11. Нечипорук Я.В. Правовий статус блогера. Юридичний електронний науковий журнал. 2022. № 9/2022. С. 172-176. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/41.pdf

Manzhula A. A., Drozd O. Yu. Legal regulation of journalists and media workers in Ukraine

The article analyzes the legal aspects of the status, activities and responsibilities of journalists and media workers in Ukraine, especially under martial law. The results of the Council of Europe's five-year campaign for the safety of journalists are highlighted, and the expediency of modernizing the page on Ukraine on the website of the Council of Europe's Platform for the Protection of Journalism is considered. Particular attention is paid to the analysis of the Ukrainian and international legal framework, including scholarly sources, legislative acts and practical examples.

It is emphasized that the purpose of the article is to analyze the legal regulation of the status, bases of activities and responsibilities of journalists and other media participants in Ukraine, in particular in the conditions of the legal regime of martial law.

The article emphasizes the importance of media actors such as fixers and bloggers in martial law situations and suggests ways to improve the legal regulation of their activities in order to increase the level of information security. The findings of the study contribute to a better understanding of the impact of these media actors on society and identify areas for further development of legal regulation of their activities in Ukraine.

In conclusion, it is important to emphasize that the article reflects the relevance of the modern media space and contributes to a better understanding of the impact of media actors on society under martial law, as well as identifying possible ways to improve the legal regulation of their activities. It is important that the further development of legal mechanisms ensures the protection and safety of journalists and other media workers, which is essential for maintaining democratic principles and freedom of speech in Ukraine.

Key words: *journalist, fixer, blogger, professional activity of journalists, media participant, legal basis of journalists' activity, guarantees, telecommunications.*

УДК 341.232
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.59

К. В. Бортняк
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
Навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
ORCID ID: 0000-0002-2135-3820

Н. В. Добрянська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
державно-правових та гуманітарних наук,
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0002-6319-0409

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА ДИТИНИ ТА ЇХНІЙ ЗАХИСТ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ І НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

У статті розкрито питання, що найбільш дотичні до розуміння основоположних прав дитини та їх захисту європейськими та національними інституціями. Вказано, що звернення уваги на дітей як на повноправних членів суспільства, визнання за ними прав і свобод, що належать їм від народження, а також наділення їх широким спектром прав, які є правами будь-якої фізичної особи, свідчить про те, що людська цивілізація, до певної міри, досягає розвитку правового, демократичного та соціального суспільства, яке дбає про своє подальше існування. Діти, як основа такого суспільства, мають бути належним чином виховані, стати повноцінними суб'єктами усіх відносин і особливо, суб'єктами права, що наділені відповідним правовим статусом.

Підкреслено, що на реалізацію цього держава, в якій зростає молоде покоління, спрямовує максимум зусиль, формуючи відповідне законодавство та створюючи інституції, що мають повноваження забезпечувати і охороняти права дитини. Водночас, світова спільнота намагається досягти неухильного дотримання прав дитини у будь-якій державі та створити умови за яких такі права будуть гарантуватись і забезпечуватись. У контексті незмінної європеїзації нашої держави, особливий інтерес становить діяльність низки інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Водночас, зауважено, що Україна послідовно працює над тим аби створити якнайкращі умови для розвитку українських дітей. І нині, в умовах, коли існують реальні загрози життю та здоров'ю дітей, що спричинені воєнними діями росії проти нашої держави, Україна намагається не втратити того темпу, який досягнутий нею у цій сфері. З'ясовано, що в Україні, нині діє відповідна система законодавства, яка становить цілісний механізм нормативно-правових актів, а також органів та служб, в компетенцію яких входять питання хорони прав дитини. Основним завданням цих органів у нинішній період є максимальне забезпечення безпечного середовища існування для дітей, їх соціального захисту та якомога повнішої реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Ключові слова: *дитина, права дитини, захист прав дитини, право на життя, право на місце проживання, право дитини на соціальний захист, європейські інституції захисту прав дитини, Уповноважений з прав дитини.*

Постановка проблеми. Основним завданням, яке сьогодні стоїть перед нашою державою є забезпечення прав та свобод дитини. З огляду на це, Україна послідовно працює над тим аби створити якнайкращі умови для розвитку українських дітей. Особливий тиск на психіку ще несформованої свідомості дитини, який відбувається шляхом активізації низки негативних

© Бортняк К. В., Добрянська Н. В., 2023

чинників, що продукуються в сучасному суспільстві, з-поміж яких: соціально-економічні негаразди, негативні приклади соціальних відносин, недостатні механізми правового, культурного та інших форм виховання, поглиблення кризи сімейних відносин та моральних цінностей та багато інших деструктивних аспектів, призводить до втрати значної частини нашого майбутнього покоління. І нині, в умовах, коли існують реальні загрози життю та здоров'ю дітей, що спричинені воєнними діями росії проти нашої держави, Україна намагається не втратити того темпу захисту прав і свобод дитини, який вже досягнутий нею у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом дослідження – правами дитини та їх охороною займались такі вчені як: Б. Андрусишин, Ю. Бисага, С. Бобровник, І. Жаровська, Н. Лесько, А. Нестеренко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, Н. Пархоменко, П. Рабінович, С. Стеценко, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін.

Мета статті полягає у дослідження проблематики, що стосується захисту основоположних прав дитини на рівні європейських і національних інституцій.

Виклад основного матеріалу. Звернення уваги на дітей як на повноправних членів суспільства, визнання за ними прав і свобод, що належать їм від народження, а також наділення їх широким спектром прав, які є правами будь-якої фізичної особи, свідчить про те, що людська цивілізація, до певної міри, досягає розвитку правового, демократичного та соціального суспільства, яке дбає про своє подальше існування. Діти, як основа такого суспільства, мають бути належним чином виховані, стати повноцінними суб'єктами усіх відносин і особливо, суб'єктами права, що наділені відповідним правовим статусом.

На реалізацію цього держава, в якій зростає молоде покоління, спрямовує максимум зусиль, формуючи відповідне законодавство та створюючи інституції, що мають повноваження забезпечувати і охороняти права дитини. Водночас, світова спільнота намагається досягти неухильного дотримання прав дитини у будь-якій державі та створити умови, за яких такі права будуть гарантуватись і забезпечуватись. У контексті незмінної європеїзації нашої держави, особливий інтерес становить діяльність низки європейських інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Так, А. В. Дакал, дотримується подібної думки зауважуючи, що питання які торкаються охорони прав дитини виступають чи ненайголовнішими у діяльності таких інституцій як Європейський суд та Організація Об'єднаних Націй, оскільки піклування про дітей є ознакою піклування про майбутні покоління, а відтак, про безпосереднє продовження існування людської цивілізації. Вчена робить наголос, що упродовж останніх 50-ти років міжнародне співтовариство активно працювало над виробленням та ухваленням низки договорів, спрямованих на захист прав і законних інтересів дітей, а це, у свою чергу, свідчить про певну сформованість та чіткість міжнародної системи стандартів у цій сфері. Натомість, дослідниця підкреслює, що робота у цій царині не припиняється і зараз … [1, с. 102].

У цьому контексті варто зазначити, що Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року визначила основні права дитини, які мають бути дотримані та охоронені, визнаю такими право: на життя, виживання та розвиток (ст. 6); на ім'я та набуття громадянства (ст. 7); на збереження індивідуальності та возз'єднання зі своєю сім'єю (ст. 8); на свободу висловлювати свої погляди (ст. 12); на свободу думки, совісті, релігії (ст. 14); на свободу асоціацій та мирних зібрань (ст. 15); на невтручання в особисте, сімейне життя, недоторканість житла та таємницю кореспонденції, незаконного посягання на її честь та репутацію (ст. 16); на захист прав та інтересів дитини при усиновленні (ст. 21); на захист та гуманітарну допомогу дітям зі статусом біженця (ст. 22); на необхідний для фізичного, розумового, морального і соціального розвитку дитини рівень життя (ст. 27); на освіту (ст. 29-30); на захист від економічної експлуатації (ст. 32); на неучасть у військових діях (ст. 38); на фізичне та психологічне відновлення і соціальну реінтеграцію жертв зловживань та експлуатації (ст. 39); на розвиток у дитини почуття гідності і значущості, зміцнення поваги до прав людини й основних свобод інших (ст. 40) [2].

Як зауважує, І. О. Позігун, міжнародні механізми захисту прав дитини – це спеціалізовані установи й організації, які безпосередньо здійснюють захист їх прав. Науковець підкреслює те, що сьогодні у світі існують досить розгалужені інструменти та механізми захисту прав дітей, які поширюються на ті держави світу, які є учасницями відповідного міжнародного договору, щодо захисту прав дитини. Дитина є суб'єктом правовідносин, оскільки володіє певним об'ємом прав та обов'язків [3, с. 159].

Досить важливим аспектом у питаннях забезпечення захисту прав дитини та однією

з умов, на яких наполягає Європейський Союз у плані подальшої співпраці, є гармонізація українського законодавства, що стосується окресленої тематики, передусім, це стосується Конвенції про права дитини. Тут доречно звернути увагу на тезу, висловлену Н. В. Лаговською, яка підкреслює, що світова спільнота не лише дбає про нормативно-правові акти у сфері захисту прав дитини, але й створює різні організації та установи, які діють задля захисту прав дитини. Натомість, вони продовжують створювати та ініціювати прийняття, тих міжнародних документів, потреба в яких диктується часом [4, с. 10].

Говорячи про міжнародний механізм захисту прав дитини варто також акцентувати увагу на діяльності тих інституцій, що створені міжнародною спільнотою для реалізації норм та положень закріплених у міжнародно-правових документах. З-поміж них, безумовно, варто назвати такі як: Комітет ООН з прав дитини, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО). Окрім того, в аспекті охорони прав дитини, особливе місце відводиться судовим органам. І тут не оминути діяльність Європейського суду з прав людини, який відіграє важливу роль щодо захисту та відновлення порушеного права дитини у випадку, коли вичерпану усі можливі варіанти його захисту в країні походження чи проживання.

Попри те, значна кількість вчених підкреслюють, той факт, що українське законодавство все ж містить значну кількість і загальних і спеціальних нормативно-правових актів, які створюють належний правовий механізм охорони прав і свобод дитини. Передусім, це стосується постанови Верховної Ради УРСР № 789-XII від 27 лютого 1991 року, якою ратифіковано Конвенцію про права дитини [5]. Це зумовило прийняття нашою державою низки зобов'язань, які базуються на таких ключових принципах як: «першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя дітей; залучення кожної дитини до життя спільноти; відсутність дискримінації». Водночас, Україна зобов'язана звітуватись перед Комітетом ООН з прав дитини про стан дотримання прав дітей в державі, надсилаючи один раз на п'ять років про це відповідний звіт. Такий звіт є підставою для формулювання Комітетом ООН з прав дитини зауважень і рекомендацій, що носять для держави обов'язковий для виконання характер, спрямованих на покращення становища дітей [6, с. 18].

Враховуючи те, що діти є найбільш незахищеною категорією фізичних осіб, їхні права і свободи мають захищатися державою, вони мають отримувати належну підтримку не лише від батьків, опікунів чи піклувальників, але й від уповноважених на це органів. Адже права дитини, що виходять з її емоційного і психологічного розвитку, що закріплені в нормативно-правових актах потребують ще й гарантій реалізації, а це у свою чергу, вимагає вироблення і закріплення певних процедурних аспектів та засобів правового характеру, розробки організаційних елементів, що входять до загального механізму захисту прав дитини. У цьому ключі належне місце в системі органів та інституцій відведено Уповноваженому з прав дитини, який на думку Є. М. Решетника, виступає як дитячий омбудсмен та є, по суті, різновидом класичної моделі – омбудсмена, уповноваженого з прав людини. Вчений вважає, що можна співвіднести ці два інститути як часткове та ціле. тому витоки формування вказаного інституту потрібно шукати через історію становлення класичного інституту омбудсмана [7, с. 249].

Водночас, науковець підкреслює, що «інституція омбудсмена сприймається у сучасних умовах як необхідний елемент національної системи захисту прав людини, ключова ланка у процесі перетворень у країнах, що стали на шлях демократії та верховенства права. Цілий ряд держав створив окремі представництва для пропагування прав людини, що стало передумовою виникнення інституту уповноважених з прав дитини» [7, с. 249-250].

З-поміж законодавчих актів, що формують систему охорони прав дитини також необхідно виокремити Конституцію України, яка закріплює положення про охорону дитинства, материнства та інституту сім'ї [8]; Кодекси України – Сімейний [9], Цивільний [10], Кримінальний [11] та ін.; Закони України: «Про охорону дитинства» [12], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII [13], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [14], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III [15], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» 16 листопада 2000 року № 2109-III [16], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» 2 червня 2005 року № 2623-IV [17],

«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» 13 січня 2005 року № 2342-IV [18], «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання» від 11 грудня 2003 року № 1382-IV [19], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII [20], «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року № 3739-VI [21], «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 року № 1296-IV [22] та багато інших.

Аналізуючи сьогоднішній стан дотримання прав дитини варто погодитись з І. Ковалем, який зазначає, що сьогодні багато із задекларованого у Конвенції про права дитини стосовно українських дітей не можна зреалізувати в силу війни росії проти України. Вчений цілком справедливо наголошує, що більшість з прав дитини «неможливо повноцінно забезпечити, а деякі права через військовий стан, вимушене переселення порушуються» [23, с. 67-68].

Підтримуючи думки науковців про те, що в Україні існує налагоджена системи органів, які опікуються питаннями захисту прав дитини все ж варто підкреслити вагоме місце в ній судових органів. Саме судові органи найчастіше стають останньою інстанцією, яка бере участь у процесі відстоювання прав дитини, після чого у хід можуть бути задіяні міжнародні судові інституції.

Так, зокрема, як підкреслює, Л. В. Красицька, «сімейні права дитини є предметом судового розгляду й Європейського суду з прав людини у контексті порушення ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., а саме права на повагу до свого приватного і сімейного життя». Вчена підкреслює, що «позиція Європейського суду з прав людини щодо захисту сімейних прав дитини полягає у такому:

– при розгляді сімейного спору пріоритет мають інтереси дитини над інтересами батьків;

– діти, народжені у шлюбі, і діти, народжені поза шлюбом, є рівними у своїх правах;

– будь-яке обмеження, накладене на особисте спілкування у відносинах між батьками та дітьми, повинне ґрунтуватися на належних до справи та обґрунтованих причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання сім'ї;

– передача дитини під публічну опіку повинна мати тимчасовий характер, такий захід не може бути санкціонований без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів і має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів зі сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками» [24, с. 266].

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що Україна сьогодні перебуває у надважких умовах щодо забезпечення прав і свобод дитини. Сформувавши, по суті, значну базу для функціонування ефективного механізму захисту прав дитини, що враховує переважно усі напрацьовані у цій царині стандарти, спрямовані на належний захист прав і свобод дитини світовим співтовариством, попри те, нині не може їх зреалізувати на практиці. Потураючи будь-які права людини загалом, країна-агресор зазіхнула і на права дитини, і передусім, на основоположне право – право на життя. Значна кількість українських дітей позбавлені будь-яких прав: перебувають під обстрілами, втратили свої родини, отримали численні травми, що позбавило їх здоров'я, перебувають під окупацією, примусово розлучені з батьками … і цей перелік, на жаль, можна продовжувати.

З огляду на це, держава в особі її компетентних органів, має постійно контактувати з міжнародними інституція стосовно отримання практичної допомоги у вирішенні вказаних проблем. Особливо, таку допомогу потрібно спрямувати на повернення українських дітей примусово вивезених з України з тимчасово окупованих територій, що здійснила країна-агресор.

Список використаної літератури:

1. Дакал А. В. Проблематика захисту прав і законних інтересів дитини: європейські стандарти та практичний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 22. С. 100–106.
2. Конвенція про права дитини схвалена Резолюцію 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Позігун І. О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158–163.
4. Лаговська Н. В. Імплементація європейських стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 2. С. 7–14.
5. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: постанова Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року № 789-XII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 13. Ст. 145. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text
6. Рижук І. В. Особливості функціонування інституту спеціалізованих омбудсменів в Україні.

Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 18–21. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/ryzhuk
7. Решетник Є. М. Інститут Уповноваженого з прав дитини: історія та сучасність. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 248–250.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
15. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 42. Ст. 213.
16. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України 16 листопада 2000 року № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. Ст. 2.
17. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року № 2623-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354.
18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України 13 січня 2005 року № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.
19. Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
20. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
21. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
22. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 року № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
23. Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: «*Юридичні науки*». 2023. № 2 (38). С. 66–71.
24. Красицька Л. В. Захист сімейних прав дитини європейським судом з прав людини. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. В: Економіка і право. 2011. Вип. 2. С. 263–267.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. Fundamental rights of the child and their protection by European and National Institutions

The article reveals the issues that are most relevant to the understanding of the fundamental rights of the child and their protection by European and national institutions. It is indicated that paying attention to children as full-fledged members of society, recognizing their rights and freedoms that belong to them from birth, as well as granting them a wide range of rights that are the rights of any natural person, shows that human civilization , to a certain extent, achieves the development of a legal, democratic and social society that cares about its future existence. Children, as the basis of such a society, must be properly educated, become full-fledged subjects of all relations and especially, subjects of law, endowed with the appropriate legal status.

It is emphasized that the state, in which the young generation is growing, is making maximum efforts to implement this, forming appropriate legislation and creating institutions that have the authority to ensure and protect the rights of the child. At the same time, the world community is trying to achieve consistent observance of children's rights in any state and to create conditions under which such rights will be guaranteed and ensured. In the context of the constant Europeanization of our country, the activity of a number of institutions, in particular the European Court of Human Rights (ECtHR), is of particular interest.

At the same time, it was noted that Ukraine consistently works to create the best possible conditions for the development of Ukrainian children. And now, in conditions where there are real threats to the lives and health of children caused by Russia's military actions against our country, Ukraine is trying not to lose the pace it has achieved in this area. It was found out that in Ukraine, there is currently an appropriate system of legislation, which constitutes an integral mechanism of normative legal acts, as well as bodies and services whose competence includes issues of protection of children's rights. The main task of these bodies in the current period is the maximum provision of a safe living environment for children, their social protection and the fullest possible implementation of the principle of ensuring the best interests of the child.

Key words: *child, child's rights, protection of child's rights, right to life, right to residence, child's right to social protection, European institutions for the protection of children's rights, Commissioner for Children's Rights.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.60

Д. С. Комарницький
доктор філософії з права,
генеральний директор
ТОВ «Центр розвитку економіки і права»
ORCID ID: 0009-0000-6296-8488

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ФУНКЦІЇ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу та функцій Міністерства юстиції України обумовлена важливістю повноважень, якими наділене це міністерство в сучасних умовах розвитку суспільства і держави в Україні. Зміст завдань та функцій Міністерства юстиції України визначає форми та методи його діяльності та характеризує роль цього міністерства у реалізації державою її функцій в цілому.

Відповідно до Конституції України термін «орган державної влади» є загальним і охоплює такі терміни, як «орган законодавчої влади», «орган виконавчої влади», «орган судової влади».

Правовий статус будь-якого державного органу складається із ряду елементів, які автор наводить у цій статті. Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади було затверджене Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96. Організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначають норми Закону України «Про центральні органи виконавчої влади».

Компетенція є одним із визначальних елементів правового статусу органу виконавчої влади і являє собою комплекс повноважень зі здійснення виконавчої влади. Положення про Міністерство юстиції України було затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228.

За своїм правовим статусом Міністерство юстиції України є юридичною особою публічного права, центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України.

Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, що у свою чергу свідчить про провідну та системоутворюючу роль цього міністерства у реалізації системи функцій держави в цілому.

Завдання та функції Міністерства юстиції України мають міжгалузевий функціональний характер. Зазначене міністерство координує діяльність інших центральних органів виконавчої влади в межах наданих йому повноважень з питань реалізації державної правової політики, які відносяться до його компетенції.

Ключові слова: *Міністерство юстиції України, центральний орган виконавчої влади, функції держави, державна правова політика.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу та функцій Міністерства юстиції України обумовлена важливістю повноважень, якими наділене це міністерство в сучасних умовах розвитку суспільства і держави в Україні. Зміст завдань та функцій Міністерства юстиції України визначає форми та методи його діяльності та характеризує роль цього міністерства у реалізації державою її функцій в цілому.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу та функцій Міністерства юстиції України.

Стан дослідження. Дослідження адміністративно-правового статусу органів державної влади знайшло широке відображення у вітчизняній науці адміністративного права [1–11]. Однак, зважаючи на актуальність для науки та практики державного управління, дослідження адміністративно-правового статусу та функцій Міністерства юстиції України потребує свого подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 19 Конституції України термін «орган державної влади» є загальним і за своїм змістом охоплює такі терміни, як «орган законодавчої

© Комарницький Д. С., 2023

влади», «орган виконавчої влади», «орган судової влади» (ст. 6 Конституції України) [12].

Орган держави (державний орган) – це структурно організований елемент державного механізму, наділений владними повноваженнями та необхідними матеріальними засобами для здійснення завдань, пов'язаних із реалізацією функцій держави. Система цих органів утворює державний апарат [13, с. 286].

Державний апарат – це сукупність органів, за допомогою яких практично здійснюється державна влада. Державний апарат в Україні побудований і функціонує за принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову [14, с. 121].

Правовий статус будь-якого державного органу складається із ряду елементів. Визначення правового статусу державного органу передбачає знаходження відповідей на наступні питання: до якого виду органів відноситься орган за основним змістом своєї діяльності (державний орган, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, судовий орган, орган прокуратури, тощо); хто даний орган засновує, створює, хто формує його штат; кому орган підлеглий, підзвітний, підконтрольний і перед ким несе відповідальність, хто може відміняти, призупиняти, змінювати та опротестовувати його акти; яка компетенція органу; які суб'єкти йому підлеглі, підзвітні, підконтрольні, чиї акти він може відміняти, призупиняти, змінювати, опротестовувати і т. д.; якою є юридична сила актів даного органу, якими є офіційні назви таких актів; якими державними символами орган може користуватися; якими є джерела фінансування органу; чи володіє орган правами юридичної особи [15, с. 121].

Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади було затверджене Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96 [16]. Організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначають норми Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [17].

Характеризуючи правовий статус міністерств (інших центральних органів виконавчої влади) слід зазначити, що вони є призначуваними, єдиноначальними, постійно діючими, вищими органами функціональної, галузевої та міжгалузевої компетенції у системі органів виконавчої влади, підпорядкованими Кабінету Міністрів України, юрисдикція яких поширюється на всю територію держави, що виконують правотворчі та правозастосовчі функції. Діяльність міністерств (інших центральних органів державної виконавчої влади) фінансується за рахунок державного бюджету України. Міністерства (інші центральні органи виконавчої влади) в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видають накази, організовують і контролюють їх виконання. У випадках, передбачених законодавством, зазначені накази є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, представницькими органами, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та громадянами. У разі потреби міністерства (інші центральні органи виконавчої влади) видають разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами спільні накази. Нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом (ст. 117 Конституції України) [15, с. 127].

Компетенція є одним із визначальних елементів правового статусу органу виконавчої влади і являє собою комплекс повноважень зі здійснення виконавчої влади. Встановлення компетенції органів виконавчої влади здійснюється за умови попереднього визначення їх завдань, функцій, форм та методів діяльності.

Положення про Міністерство юстиції України було затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. За своїм правовим статусом Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб - підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та наці-

ональних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення, забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації, забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. Міністерство юстиції України є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, самостійний баланс, рахунки в органах Казначейства, а також рахунки, у тому числі в іноземній валюті, в державних банках для зарахування авансового внеску стягувача, обліку депозитних сум і зарахування стягнутих з боржників коштів та їх виплати стягувачам [18].

Функції будь-якого центрального органу виконавчої влади визначаються його завданнями. До основних завдань Міністерства юстиції України відносяться забезпечення формування та реалізація державної правової політики, політики з питань банкрутства; забезпечення формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства; забезпечення проведення перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади»; забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб - підприємців; забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері організації виконання рішень, кримінальних покарань та пробації; забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері правової освіти; забезпечення формування та реалізація державної політики з питань утримання військовополонених; забезпечення реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких накладено санкцію у виді блокування активів, у тому числі вжиття заходів до виявлення та розшуку активів таких фізичних та юридичних осіб, зазначених у відповідних рішеннях Ради національної безпеки і оборони України; здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги та безоплатної вторинної правничої допомоги; забезпечення самопредставництва Мін'юсту як органу державної влади, який у випадках, передбачених законом, бере участь у справах та діє у судах України від імені та в інтересах держави; здійснення захисту інтересів України у Європейському суді з прав людини; забезпечення представництва та самопредставництва інтересів Кабінету Міністрів України у судах України; експертне забезпечення правосуддя; організація роботи нотаріату; запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [18].

Відповідно до покладених на нього завдань Міністерство юстиції України виконує понад 100 функцій, до основних із яких відносяться: розробка проектів законів та інших нормативно-правових актів; виконання функцій відповідно до Закону України «Про санкції»; здійснення правової експертизи проектів законів, інших актів законодавства; здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації; підтримка текстів актів законодавства у контрольному стані, ведення їх обліку та зберігання; облік та зберігання чинних міжнародних договорів України, актів законодавства держав, з якими здійснюється обмін правовою інформацією; ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, надання інформації з нього; інформування громадян про їх права і свободи, правову політику держави, реалізацію проектів, пов'язаних із правовою освітою населення; взаємодія з центральними органами виконавчої влади з питань реалізації Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»; організація розгляду звернень громадян; сприяння створенню організаційних, економічних, інших умов, необхідних для реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом; організація системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих; участь у справах, дії в судах України від імені та в інтересах органів державної влади; представництво інтересів держави, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, його посадових осіб під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України; забезпечує підготовку документів та представництво України в Європейському

суді з прав людини; організовує відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи; здійснює державне регулювання нотаріальної діяльності; здійснює регулювання і нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу окремих категорій суб'єктів господарювання; готує пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України; здійснює координацію та контроль діяльності відділів державної реєстрації актів цивільного стану; організовує роботу, пов'язану із забезпеченням діяльності з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб - підприємців; здійснює відповідно до закону державну реєстрацію політичних партій, всеукраїнських профспілок, їх об'єднань, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців, відокремлених підрозділів іноземних неурядових організацій, представництв, філій іноземних благодійних організацій, постійно діючих третейських судів, засновниками яких є всеукраїнські громадські організації, всеукраїнських творчих спілок, символіки громадських формувань; реєстрацію статуту територіальної громади м. Києва; реєстрацію статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук; забезпечує створення, ведення та функціонування Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, Єдиного реєстру громадських формувань, Реєстру громадських об'єднань, Реєстру символік громадських об'єднань, Електронного реєстру апостилів; здійснює відповідно до закону державне регулювання діяльності державних та приватних виконавців; виконує аналітичні, інформаційні, методичні, організаційні та інші види робіт, пов'язані із забезпеченням реалізації арештованого майна; здійснює інші повноваження, визначені законом [18].

Висновки. За своїм правовим статусом Міністерство юстиції України є юридичною особою публічного права, центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України.

Міністерство юстиції України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, що у свою чергу свідчить про провідну та системоутворюючу роль цього міністерства у реалізації системи функцій держави в цілому.

Завдання та функції Міністерства юстиції України мають міжгалузевий функціональний характер. Зазначене міністерство координує діяльність інших центральних органів виконавчої влади в межах наданих йому повноважень з питань реалізації державної правової політики, які відносяться до його компетенції.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Т. 1. Загальна частина. К.: Юрид. Думка, 2007. 592 с.
2. Державне управління: теорія і практика / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Ін-Юре, 2002. 668 с.
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Факт, 2003. 384 с.
5. Теоретичні засади вирішення проблем державного управління в Україні / [заг. ред. Ю. С. Шемшученка, В. Б. Авер'янова]. К. : ІДП НАН України, 1995. 23 с.
6. Демократичні засади державного управління та адміністративне право : монографія / [Шемшученко Ю. С., Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Кресіна І. О., Нагребельний В. П. та ін.] ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрид. думка, 2010. 496 с.
7. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Наук. думка, 2007. 587 с.
8. Адміністративне право України : підруч. / [Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
10. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
11. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
12. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Т. 4: Н–П. 2002. 717 с.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.
15. Омельченко А. В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні : монографія. К. : КНЕУ, 2011. 309 с.
16. Про Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України : Указ Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179/96#Text
17. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text
18. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text

Komarnytskyi D. S. Administrative and legal status and functions of the Ministry of Justice of Ukraine

The relevance of the study of the administrative-legal status and functions of the Ministry of Justice of Ukraine is due to the importance of the powers that this ministry has in the modern conditions of the development of society and the state in Ukraine. The content of tasks and functions of the Ministry of Justice of Ukraine determines the forms and methods of its activity and characterizes the role of this ministry in the implementation of its functions by the state as a whole.

According to the Constitution of Ukraine, the term «body of state power» is general and includes such terms as «body of legislative power», «body of executive power», «body of judicial power».

The legal status of any state body consists of a number of elements that the author presents in this article. The general provision on the ministry, another central body of state executive power was approved by the Decree of the President of Ukraine dated March 12, 1996 No. 179/96. The organization, powers and procedure of activity of the central bodies of executive power of Ukraine are determined by the norms of the Law of Ukraine «On Central Bodies of Executive Power».

Competence is one of the defining elements of the legal status of an executive body and is a set of powers to exercise executive power. The Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine was approved by Resolution No. 228 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 2, 2014.

According to its legal status, the Ministry of Justice of Ukraine is a legal entity under public law, a central body of executive power, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The Ministry of Justice of Ukraine is the main body in the system of central executive bodies that ensures the formation and implementation of state legal policy, which in turn testifies to the leading and system-forming role of this ministry in the implementation of the system of state functions as a whole.

The tasks and functions of the Ministry of Justice of Ukraine have an interdisciplinary functional nature. The specified ministry coordinates the activities of other central executive bodies within the limits of the powers granted to it within the scope of the implementation of state legal policy, which are within its competence.

Key words: *Ministry of Justice of Ukraine, central body of executive power, functions of the state, state legal policy.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.61

Ю. Ю. Варга
аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету
ORCID ID: 0009-0001-5409-7077

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті відзначено на необхідності спеціальних досліджень організаційно-правових засад діяльності прокуратури саме як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Висвітлено напрацювання наукової доктрини щодо розуміння категорій «організаційно-правові засади діяльності прокуратури» та «об'єкт адміністративно-правового регулювання», відзначено невирішені проблеми стосовно надання визначення окресленим поняттям. Запропоновано авторське розуміння трактування поняття «організаційно-правові засади діяльності прокуратури». Останні, в свою чергу розподілено на загальні та внутрішньо-організаційні. Загальні класифіковано на основні (нормативно-правові, інституційні, процедурні, матеріально-технічні, інформаційні) та додаткові (засади, що визначають взаємодію між органами прокуратури, а також прокуратури та громадянського суспільства). Також, опираючись на позиції дослідників, виділено специфіку організаційно-правових засад діяльності прокуратури, за якою окремі їх аспекти слід віднести до об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: *прокуратура, організаційно-правові засади діяльності прокуратури, адміністративно-правове регулювання, об'єкт адміністративно-правового регулювання, публічний інтерес, адміністративні процедури, юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. Удосконалення діяльності прокуратури є одним із визначальних напрямів реформування усієї системи здійснення правосуддя. Зусилля державотворців спрямовуються на формування інституційно ефективної прокуратури, спроможної забезпечити належний захист прав і свобод громадян, основоположних загальносуспільних інтересів у процесі судочинства, підтримувати якісний стан правопорядку, законності, відкритості та прозорості у своїй діяльності, будучи гідним представником правничої професії та керуючись загальновизнаними світовими стандартами наведеної діяльності.

Попри тривалі традиції функціонування прокурорських органів на теренах нашої держави, численні підходи до їх діяльності потребують перегляду та оновлення. Наведений процес є досить складним, та потребує комплексного вивіреного і системного підходу, адже стосується питання реформування організаційно-правових засад діяльності прокуратури. А останні є досить об'ємною та багатокомпонентною правовою категорією, яка, на жаль, і до сьогодні не отримала чіткого визначення у науковій доктрині. З іншого боку, важливою особливістю удосконалення діяльності прокурорських органів є значний публічний інтерес у його ефективному здійсненні, який походить від публічного інтересу, що закладений безпосередньо у щоденній діяльності наведеної структури, у тих завданнях, які вона реалізує, та цілях, які досягає. Саме тому модернізація організаційно-правових засад діяльності прокуратури потребує застосування засобів адміністративного права, використання його методів та прийомів задля найбільш ефективного спрямування діяльності таких органів публічної адміністрації, збалансування та охорони публічного інтересу у визначеній сфері. Виходячи з наведеного актуальним та необхідним науковим завданням на сьогодні є висвітлення специфіки організаційно-правових засад діяльності прокуратури як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику адміністративно-правового регулювання організаційно-правових засад діяль-

© Варга Ю. Ю., 2023

ності різних органів публічної адміністрації досліджували В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Горшеньов, І.П. Голосніченко, В.К. Колпаков, П.І. Кононов, І.М. Лазарев, М.М. Тищенко та інші. Специфіку діяльності прокуратури висвітлювали у своїх дослідженнях І. О. Артеменко, Д. М. Добровольський, В. В. Долежан, Л. С. Драгомирецька, Л. Ю.Європіна, П. М. Каркач, С.В.Ківалов, І. Є. Марочкін, О.В.Маслова, О. Р. Михайленко, С. В. Подкопаєв, Ю. Є. Полянський, М.М. Слюсаревський, та інші.

Невирішені раніше проблеми. Проте на сьогодні бракує спеціальних досліджень організаційно-правових засад діяльності прокуратури як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Метою даної статті є з'ясування специфіки організаційно-правових засад діяльності прокуратури як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Складність проведення більш спеціальних досліджень полягає у тому, що у доктрині адміністративного права на сьогодні бракує чіткого трактування понять «організаційно-правові засади діяльності органів прокуратури», а також «об'єкт адміністративно-правового регулювання».

Зокрема, Д.В. Приймаченко та Р.В. Ігонін дійшли висновку, що організаційне забезпечення органів судової влади можна визначити як сукупність адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, що реалізуються Державною судовою адміністрацією, мають позапроцесуальний характер впливу і спрямовані на підтримання належних умов для ефективного функціонування органів судової влади [1, с. 60]. Під організаційним забезпеченням діяльності прокуратури П.І. Шаганенко розуміє комплекс нормативно-правових, матеріально-технічних, фінансових, кадрових, інформаційних та оперативних заходів, які направлені на раціональний розподіл трудової діяльності, гарантування правового статусу прокурорів, забезпечення адекватними умовами праці, підтримку організаційного порядку, психологічно здорової атмосфери у колективі з метою досягнення високої ефективності виконання прокуратурою своїх повноважень і містить регулярну щоденну процесуальну та іншу діяльність органів прокуратури, а також контроль та оцінку виконаної роботи [2, с. 146].

Як бачимо, вище запропоновані судження, у яких науковці висловлюють дещо відмінні підходи у розумінні поняття адміністративно-правових засад діяльності державних органів (суду, прокуратури). Д.В. Приймаченко та Р.В. Ігонін акцентують увагу саме на позапроцесуальному характері їх впливу, в той час, як П.І. Шаганенко включає у їхній зміст також і щоденну процесуальну діяльність. При дослідженні поняття організаційно-правових засад діяльності прокуратури варто зауважити, що у своєму змісті воно перетинається з категорією адміністративно-правової організації управління. Остання полягає у виконавчій і розпорядчій діяльності системи суб'єктів, покликаних здійснювати на основі законів та інших правових актів прогнозування й координацію діяльності різних ланок цієї системи, облік і контроль за розпорядженням матеріальними та фінансовими ресурсами, кадрову роботу, застосування моральних і матеріальних стимулів, заходів дисциплінарного й адміністративного впливу. Основними формами виконавчої та розпорядчої діяльності є: а) проведення матеріально-технічних і організаційних дій, що випливають із призначення того чи іншого органу; б) укладання адміністративних і цивільно-правових угод стосовно управлінських чи майнових інтересів конкретного органу; в) видання в межах компетенції актів управління; г) здійснення заходів заохочення; ґ) застосування на основі закону примусових заходів у адміністративному порядку. Управління та його організація мають за мету створення найсприятливіших умов для функціонування виконавчої влади. За таких умов чітке закріплення нормами адміністративного права суб'єктів, що здійснюють державне управління, їх статусу є не самоціллю, а відзначає роль виконавчої влади в суспільстві, створює необхідні умови для розв'язання проблем, що виникають, нормального перебігу соціально-економічних процесів [3].

Актуально з приводу визначення організаційно-правових засад зазначає Д.Г. Заброда, який вважає, що організаційно-правові засади містять обов'язкові та факультативні елементи. До обов'язкових елементів відносяться: правова основа (законодавство); об'єкт правового регулювання; пріоритетні напрями, принципи; суб'єкти та їх завдання, функції, повноваження; засоби (заходи та методи), за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, у тому числі, відповідальності та механізми контролю й нагляду. До факультативних елементів, на думку вченого, слід включити організацію міжнародного співробітництва, інформа-

ційне забезпечення, фінансування, особливості взаємодії та координації у певній сфері [4, с. 47].

На нашу думку, кожне із запропонованих міркувань щодо визначення поняття «організаційно-правові засади діяльності органів влади» є слушним, відображаючи окремий підхід до такого визначення: широкий або вузький. Вважаємо, що існує певна актуальність розгляду організаційно-правових засад діяльності органів прокуратури саме у вузькому аспекті – включаючи до них лише заходи позапроцесуального характеру, що спрямовані на створення належних матеріально-технічних, організаційних, кадрових, інформаційних а інших умов для здійснення функцій прокуратури. Проте все ж наведена категорія у такому випадку буде зводитися до організації управління в органах прокуратури. Важливо розуміти, що за певних обставин та для спеціальних цілей досліджень можливо застосовувати саме такий підхід. Проте для цілей нашого дослідження, організаційно-правові засади діяльності прокуратури варто розглядати у їх широкому розумінні, враховуючи також підхід, що запропонований Д.Г. Забродою. То ж організаційно-правові засади діяльності прокуратури – це сукупність нормативно-правових, організаційних, інституційних, матеріально-технічних, інформаційних, процедурних та інших засобів, за допомогою яких забезпечується безперервна реалізація прокуратурою своїх функцій, завдань та повноважень, досягаються цілі та мета її створення. На наш погляд, наведені засади варто розподілити на загальні та внутрішньоорганізаційні. Загальні засади – це основні нормативно-правові та інші засоби, за допомогою яких визначаються повноваження, цілі, завдання, інституційна структура, принципи, напрями, механізми, процедури діяльності органів прокуратури. Їх, у свою чергу, доцільно класифікувати на основні (нормативно-правові, інституційні, процедурні, матеріально-технічні, інформаційні) та додаткові (засади, що визначають взаємодію між органами прокуратури, а також прокуратури та громадянського суспільства). Внутрішньоорганізаційні засади – це засоби, за допомогою яких відбувається створення умов для безпосередньої реалізації прокуратурою своїх повноважень; це організація управління всередині органу прокуратури, забезпечення його належним матеріально-технічним, кадровим, інформаційним ресурсом, а також забезпечення внутрішньовідомчого контролю і нагляду за дотриманням законності, відповідальність прокурорів за відповідні порушення режиму законності, здійснення прокурорського самоврядування тощо.

То ж розкривши поняття організаційно-правових засад діяльності прокуратури, приходимо до усвідомлення того, що така досить масштабна структура у правовому полі Української держави вочевидь є актуальним об'єктом нормативно-правового регулювання багатьох галузей права – конституційного, кримінального, фінансового, інформаційного, адміністративного, цивільного та інших. У цілому вона є комплексною та багатокомпонентною, складаючи цілісну систему. У такому контексті актуальною задачею є висвітлення особливостей організаційно-правових засад діяльності прокуратури саме як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Для її вирішення визначимо, що саме слід розуміти під поняттям об'єкта адміністративно-правового регулювання, адже з приводу вирішення наведеної наукової проблеми на сьогодні у доктрині також не розроблено узгодженого підходу.

У філософському трактуванні «об'єкт» – це те, що існує поза нами і незалежно від нашої свідомості. Сучасний словник іншомовних слів дає нам більш конкретне поняття об'єкта (лат. objectum – «предмет») – як предмета, явища, на яке спрямована певна діяльність людини [5, с. 464]. Також об'єкт – це те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Об'єкт права теж пізнається, але на відміну від об'єкта філософського він сам може призводити до відповідних змін в оточуючому об'єктивному світі. На відміну від об'єкта у філософії, об'єкт права виконує мобільну, активну роль [6]. Об'єктом адміністративно-правових відносин є поведінка учасників управлінських відносин (дії, утримання від дій) [7, с.130].

Д.Г. Мулявка зауважує, що в адміністративному праві утруднення під час з'ясування сутності об'єкта пов'язані з наявністю багатьох позицій вчених, які частково суперечать одна одній. Д.Г. Мулявка досліджує позицію Є.В. Курінного, який вважає, що частина суспільних потреб, що підлягає або має підлягати правовому забезпеченню, становить поняття «об'єкт права» або «об'єкт правового забезпечення». Об'єкт права, порівняно з предметом правового регулювання, відображає інтелектуальну сторону права як головного важеля реалізації суспільних потреб та інтересів [8, с. 72]. Д.Г.Мулявка додає, що існує думка, що інтерес, який закріплений у законі і охороняється законом, висту-

пає як об'єкт правового забезпечення і захищається в судовому порядку або в іншому законом встановленому [9, с. 212], [10, с.64].

Враховуючи основні тези запропонованих вище міркувань, відзначимо, що об'єктом адміністративно-правового регулювання є, насамперед, частина об'єктивної дійсності, якій властиві відповідні характеристики. Останні і обумовлюють обрання для їх унормування саме засоби адміністративного права. Погодимося з науковцями стосовно того, що за різними аспектами розуміння, об'єктом адміністративно-правового регулювання можна визначити і відповідні суспільні потреби, публічний інтерес, а також поведінку учасників управлінських відносин. Проте формуючи найбільш універсальний підхід до визначення наведеної категорії, вважаємо, що об'єкт адміністративно-правового регулювання – це суспільні відносини, які характеризуються специфічним правовим статусом їх суб'єктів (один із учасників наділений публічно-владними повноваженнями), виникають та продовжують існувати у зв'язку з реалізацією публічного інтересу, їх зміст складають права та обов'язки їх суб'єктів, а також правова поведінка, що повинна спрямовуватися у напрямі підвищеної охорони прав та свобод людини і громадянина, а також забезпечення дотримання загальносуспільного блага.

Враховуючи предмет і методи галузі адміністративного права, А.Чорна, опираючись на напрацювання В. В. Галунька, Г. О. Пономаренко та В. К. Шкарупи, відзначає, що адміністративно-правове регулювання є спеціально-юридичним механізмом впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його суб'єктів та об'єктів [11, с. 113-114]. До сфери адміністративно-правового регулювання входять відносини, які відображають: індивідуальні публічні потреби фізичних і юридичних осіб; третіх осіб, права та свободи яких порушуються першими; загальний публічний інтерес держави й Українського народу в цілому; які реалізують імперативно-владну компетенцію публічної адміністрації та взаємні публічні інтереси всіх невладних учасників адміністративно-правих відносин; які потребують дотримання певних установлених державою в адміністративно-правових нормах правил [11, с. 115], [7, с.130].

На думку колективу авторів (В. В. Галунька, Т. О. Коломоєць, О. В. Правоторової та інших), адміністративне право наповнює всю правову матерію суспільства. Практично неможливо знайти важливі суспільні відносини, які б не врегульовувалися певною мірою нормами адміністративного права. Основними завданнями адміністративного права на сучасному етапі, на їхню думку, є: 1) формування ефективних адміністративних інструментів реалізації прав і свобод у сфері публічного адміністрування; 2) підвищення ефективності функціонування публічних інститутів держави й суспільства; 3) уніфікація та закріплення на законодавчому рівні процедур адміністративної діяльності публічної адміністрації; 4) удосконалення інституту юридичної відповідальності [12, с.23].

Висновки. Підсумовуючи досліджений матеріал, вважаємо, що організаційно-правові засади діяльності прокуратури містять чимало аспектів, які входять до предмету правового регулювання адміністративного права, а також охоплюють собою правовідносини, регулювання яких доцільно здійснювати у напрямі забезпечення виконання завдань адміністративного права. Організаційно-правові засади діяльності прокуратури можливо віднести саме до об'єкту адміністративно-правового регулювання з огляду на їх наступні правові особливості: 1) стосуються правової регламентації та фактичного (організаційного, інституційного, матеріально-технічного тощо) забезпечення діяльності суб'єкта публічної адміністрації – прокуратури. У всіх видах правовідносин, що виникають у сфері організаційно-правових засад діяльності прокуратури хоча б одним із їх суб'єктів (у окремих випадках і усі учасники) є суб'єкт владних повноважень (прокуратура); 2) визначають діяльність наведеного суб'єкта публічної адміністрації (прокуратури), яка справляє безпосередній суттєвий вплив на стан дотримання і реалізації прав та свобод людини, уповноважений забезпечувати дотримання прав та свобод людини і громадянина; 3) є сферою забезпечення публічного інтересу: а) у організаційно-правових засадах діяльності прокуратури міститься індивідуальний публічний інтерес кожної фізичної та юридичної особи з приводу належного захисту їхніх законних прав та інтересів, можливості впливати на діяльність публічної адміністрації, забезпечувати її прозорість, об'єктивність, законність, врахування громадської думки; б) у наведеній сфері реалізується також загальнодержавний і загальносуспільний інтерес Українського народу та держави, що діє від його імені щодо створення якісної системи правосуддя, дотримання загальновизнаних світових і європейських стандартів у наведеній сфері, підтримки

євроінтеграційного курсу, забезпечення режиму законності та правопорядку у держави, а також функціонування системи стримувань і противаг. Усі наведені публічні інтереси можуть бути ефективно поєднані та збалансовані саме завдяки засобам адміністративно-правового регулювання; 4) організаційно-правові засади діяльності прокуратури характеризуються наявною необхідністю врегулювання низки чітких процедур: створення суб'єктів публічного адміністрування, призначення на посаду, провадження безпосередньої діяльності з реалізації повноважень і виконання завдань, взаємодії з громадськістю тощо. Саме такі процедури потребують врегулювання засобами адміністративного права – адміністративні процедури, що дозволяє надати їм характеру чіткості та визначеності прав і обов'язків учасників процедури, строків, умов, а також результатів процедури і відповідальності прокурорів у разі порушення чинного законодавства. Що у свою чергу, забезпечує ефективну реалізацію та дотримання прав і свобод людини і громадянина; 5) стосуються необхідності визначення підстав та видів юридичної відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Приймаченко Д., Ігонін Р. Співвідношення понять «організаційне забезпечення судів», «організаційне управління в судах» та «судове управління». *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №1. С.57-66
2. Шаганенко П.І. Поняття організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури. *Часопис Київського університету права*. 2015. №4. С.144-147
3. Організаційно-правові засади державного управління. Адміністративне право / за ред. проф. Ю.П.Битяка. URL : https://law.wikireading.ru/6825
4. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засади : сутність та зміст категорії. *Науково-практичний журнал Київського національного університету імені Т.Г.Шевченко*. 2013. №2. С.45-51
5. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.
6. Завальна Ж. Об'єкт цивільних правовідносин. *Юридична Україна*. № 7. С. 36–39
7. Чорна А. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 128-132
8. Курінний Є.В. Окремі питання вдосконалення правового інструментарію запобігання корупції. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: «Право». 2014. № 2 (13). С. 71−75
9. Миколенко О.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність: навч. посіб. Харків: Одісей, 2010. 368 с.
10. Мулявка Д.Г. Об'єкт адміністративно-правового забезпечення недержавної охоронної діяльності. *Право і суспільство*. №1. Ч.2. 2020. С. 62-66
11. Теорія держави і права : навчальний посібник / авт.-упоряд. В. В. Галунько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа ; за заг. ред. В.К.Шкарупи. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2007. С. 280.
12. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

Varha Yu. Yu. Organizational and legal framework of activities of the prosecutor's office as an object of administrative law regulation

The article emphasizes the need for specific studies of the organizational and legal framework of activities of the prosecutor's office as an object of administrative law regulation. It is highlighted the best practices of a scientific doctrine on understanding the categories of "organizational and legal principles of activities of the prosecutor's office" and "object of administrative law regulation", and the unsettled problems of defining these concepts. The author offers his interpretation of organizational and legal framework of activities of the prosecutor's office. It is divided into general and internal-organizational. The general ones are classified into basic (regulatory, institutional, procedural, logistical, and informational) and additional (principles determining the interaction between prosecution bodies, as well as between prosecutor's office and civil society). In addition, by relying on the positions of researchers, the author identifies the specifics of the organizational and legal framework of the prosecutor's office, under which its certain aspects should be attributed to the object of administrative law regulation.

Key words: *prosecutor's office, organizational-legal framework of prosecutor's office, administrative-law regulation, object of administrative-law regulation, public service, administrative procedures, legal liability.*

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.62

П. І. Панфьоров
здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті до системоутворюючих ознак, що складають зміст поняття принципів діяльності Національної поліції України у запобіганні кримінальним правопорушенням віднесено наступні: принципи – це правила функціонування Національної поліції України під час здійснення заходів запобігання кримінальним правопорушенням; зазначені правила стосуються лише діяльності Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням; такі принципи базуються на відповідних нормативно-правових актах та обґрунтованих наукових ідеях, поглядах, концепціях, доктринах тощо; вони визначають зміст і характер діяльності Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням та встановлюють найбільш важливі вимоги, які адресуються всім суб'єктам і учасникам цієї діяльності. Здійснено аналіз нормативно-правових актів України, що визначають правові засади діяльності Національної поліції України , статус поліцейських, а також порядок проходження служби, який засвідчив, що хоча у зазначених правових джерелах й закріплені загальні принципи діяльності поліції, але норми, яка б визначала фундаментальні засади щодо безпосереднього здійснення запобігання кримінальним та іншим видам правопорушень немає, що не тільки впливає на ефективність запобіжної діяльності, а й суттєво знижує рівень системного підходу до вирішення завдань та реалізації мети функціонування органів і підрозділів Національної поліції України. У зв'язку з чим, було наведено чіткий перелік принципів для відповідного напряму діяльності правоохоронного органу та запропоновано усунути вказаний недолік шляхом доповнення Розділу ІІ Закону України «Про Національну поліцію» новою ст. 12-1 «Принципи запобігання кримінальним правопорушенням» наступного змісту: «Національна поліція здійснює заходи запобігання кримінальним та іншим видам правопорушень, з урахуванням принципів системності, самостійності, демократизму, соціальної справедливості, комплексності, субординаційності, несуперечливості, своєчасності, достатності, оперативності, пріоритетності, погодженості; спадковості».

Ключові слова: *Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінологічне забезпечення, принципи, запобігання.*

Поліція – це головний правоохоронний суб'єкт будь-якої країни світу. Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися після створення Національної поліції України (НПУ) (2015 р.) [1], в частині організаційно-правового забезпечення основних напрямків діяльності такого правоохоронного органу, у тому числі й щодо здійснення запобігання кримінальним правопорушенням, залишається значна кількість проблемних питань зумовлених законодавчими прогалинами, дублюванням повноважень, певною неузгодженістю, а то й поспішністю реформування органів і підрозділів, відсутністю соціального, матеріально-технічного, фінансового забезпечення як кримінологічного інструментарію, так і безпосередньо самих поліцейських.

Формування принципів як основних ідей здійснюється під впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, які дають характеристику як у цілому права, так і його окремих складових елементів у відповідності до конкретного історичного етапу розвитку суспільства. Зміна змісту політичних, економічних і духовно-моральних відносин впливає на зміст права та його реалізацію, а отже, й на зміст принципів права. Це дозволяє зробити висновок про те, що принципи права фактично відображають природу та закономірності розвитку суспільства, права, а також юридичної практики [2, с. 259–260].

Не вдаючись до наукових дискусій, під *принципами діяльності Національної поліції як*

© Панфьоров П. І., 2023

суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням пропонуємо розуміти *вихідні засади функціонування, що ґрунтуються на нормах Конституції України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законі, що визначає правові засади організації та діяльності поліції, статус поліцейських й порядок проходження служби, а також на положеннях інших Законів України, актів Президента та постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України й виданими відповідно до них актів Міністерства внутрішніх справ, інших нормативно-правових актів, що визначають зміст і характер запобіжної діяльності, з урахуванням науково обґрунтованих ідей, поглядів та доктрин, і встановлюють таким чином найбільш важливі вимоги, які адресуються всім суб'єктам і учасникам цієї діяльності.*

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст виведеного поняття, можна віднести наступні із них:

1. Сформульовані принципи – це правила функціонування НПУ під час здійснення заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

До цих правил відносяться й ті, що встановлені у нормах права і це можна вважати однією з особливостей поліцейської діяльності, які необхідно враховувати при здійсненні запобіжних заходів.

2. Зазначені правила стосуються лише діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

3. Принципи діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням базуються на відповідних нормативно-правових актах.

4. Принципи визначають зміст і характер діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

Поряд з цим, слід зауважити, що якщо правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, а також порядок проходження служби визначені на законодавчому рівні, то поняття запобіжної діяльності не закріплено не тільки законодавчо, але й взагалі не врегульовано в інших нормативно-правових актах України, що, як показали результати наукового дослідження, негативно впливає як на перший, так і на другий рівні діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

З метою усунення вказаної правової прогалини логічно було б доповнити ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» новим абзацом такого змісту:

«Запобігання НПУ кримінальним та іншим правопорушенням – це комплекс науково обґрунтованих та закріплених у нормативно-правових актах заходів, які здійснюються поліцейськими спільно з іншими суб'єктами профілактики з метою недопущення, припинення та протидії суспільно небезпечним діянням, а також для усунення, блокування та нейтралізації детермінант, що породжують або обумовлюють їх вчинення».

5. Принципи запобіжної діяльності НПУ базуються на обґрунтованих наукових ідеях, поглядах, концепціях, доктринах тощо.

6. Принципи визначають найбільш важливі вимоги, які адресуються всім суб'єктам і учасникам цієї діяльності.

Втім, розглядаючи таку ознаку принципів, як закріплення їх у нормативно-правових актах, доцільно зробити уточнення того, що в науці тривалий час ведеться дискусія про те, чи можна вважати принципами такі загальні положення, які не отримали прямого закріплення в нормативно-правовому акті, а лише випливають із змісту його норм [3, с. 16]. З іншого боку, принципи можуть закріплюватися прямо окремими статтями в законодавчих актах чи вкладатися в зміст конкретних правових норм.

У ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» законодавцем прямо зазначається, що оперативно-розшукова діяльність (ОРД) ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини [4].

Натомість, як показало вивчення нормативно-правових актів з питань здійснення поліцейської діяльності, у жодному із них немає статті (розділу, глави, параграфа тощо), яка мала б назву «Принципи запобіжної діяльності НПУ» чи «Принципи застосування поліцією заходів запобігання правопорушенням», що теж виступає однією із детермінант, яка спричинює та обумовлює наявність кризових явищ і процесів у здійсненні превентивної практики НПУ.

Проте, мова про загальні принципи діяльності поліції, як вже було зазначено у попередньому підрозділі, в Законі України «Про Національну поліцію», таки ведеться, що має опосередковане значення й для здійснення функції щодо запобігання кримінальним та іншим видам правопорушенням, у тому числі й тих, не своєчасне реагування на які, чи несвоєчасне запобігання яким, породжує настання кримінальних наслідків (наприклад, домашнє насильство).

Результати проведеного аналізу норм, які є базисними в діяльності поліції, дають мож-

ливість стверджувати, що з основного поліцейського нормативно-правового джерела можна виокремити наступні загальні принципи діяльності, які у тому числі у своєму змісті мають і елементи запобіжного характеру, а саме – у Законі України «Про Національну поліцію» до таких можна віднести наступні:

1). Верховенство права (ст. 6);

Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [1].

2). Дотримання прав і свобод людини (ст. 7).

Під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації. Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [1].

3). Законність (ст. 8).

Організація діяльності суб'єктів протидії злочинності є об'єктом нормативно-правового регулювання. Усі організаційно-правові форми та методи протидії злочинності мають здійснюватися у режимі чіткого і неухильного дотримання та виконання приписів законодавства у цій сфері. У зв'язку з цим слід погодитися з В. В. Голіною, який вказує, що в широкому сенсі заходи запобігання та протидії злочинності не повинні суперечити законові [5, с. 57].

Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1; 6].

Як зазначає В. М. Зінченко, під час оцінки форм і методів правоохоронної діяльності слід враховувати не тільки їх законність, а неодмінно звертати увагу на соціальну значимість цієї діяльності. Дослідник вважає, що критерії такої оцінки неодмінно мають враховувати правову, моральну, гуманістичну та інші складові, враховуючі навіть їх естетичну характеристику [7, с. 57]. Таким чином, суб'єкти протидії злочинності мають право у межах своєї компетенції, встановленої в законодавстві або у відповідних установчих документах, обирати конкретні заходи протидії злочинності, що не суперечать закону.

В. В. Василевич обґрунтовано вважає, що на нормативному рівні принцип законності має мати такий вигляд: «Діяльність суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням реалізується у суворій відповідності до вимог законодавства України. Заходи запобігання кримінальним правопорушенням застосовуються при наявності встановлених законодавством України підстав при неухильному дотриманні прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони застосовуються. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою, в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина» [8, с. 420].

Як у зв'язку з цим зазначено у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», суди у таких випадках мають з'ясовувати всі фактичні обставини справи; службове становище і коло повноважень особи тощо, та вимагати від органів досудового слідства долучення до матеріалів кримінальних повноважень копій

нормативно-правових актів, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи [9, с. 254] (у контексті змісту принципу законності – визначати законність дій чи бездіяльності такої особи). Без сумніву, що зазначені роз'яснення варто враховувати при написанні наукових коментарів, навчальних посібників, методичних рекомендацій з питань поліцейської діяльності, зокрема, запобіжної, у виді так званого розширеного тлумачення норм права, що тільки підвищить як рівень, так і ефективність запобігання НПУ кримінальним правопорушенням.

Аналіз зазначених принципів показує, що ці твердження безпосереднім чином пов'язані з конституційними приписами, а механізми реалізації деяких з них визначаються виключно нормами адміністративного та кримінально-процесуального права. Зокрема, такий принцип діяльності поліції, як дотримання прав і свобод людини, має безпосередній конституційний зміст. Згідно з Конституцією України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [10].

4). Відкритість та прозорість (ст. 9).

Поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність поліції, обов'язково оприлюднюються на веб-порталі центрального органу управління поліції. Нормативно-правові акти з обмеженим доступом оприлюднюються у випадках та в порядку, визначених законом. Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України [1].

5). Політична нейтральність (ст. 10).

Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях [1].

6). Взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11).

Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1].

7). Безперервність (ст. 12).

Поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися за допомогою до поліції або поліцейського. Поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань з посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [1].

На нашу думку, для упорядкування правового механізму та усунення існуючих прогалин і колізій з питань, що стосуються запобіжної діяльності здійснюваної НПУ, Розділ II (Принципи діяльності поліції) Закону України «Про Національну поліцію» необхідно доповнити новою ст. 13 «*Принципи запобігання кримінальним правопорушенням»,* які є продовженням наведених вище загальних принципів діяльності поліції та співвідносяться як ціле та часткове.

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, у науковій літературі та в деяких проектах нормативно-правових актів мова ведеться про такі принципи запобіжної діяльності як: системності, самостійності, демократизму, соціальної справедливості, комплексності, своєчасності, достатності тощо [8, с. 419].

Реалізація принципу *системності* в діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням полягає у наявності стійких функціональних зв'язків між її структурними ланками та з системою в цілому. Зміни її складових частин, стану їх керованості та ефективності функціонування неодмінно впливають на стан функціонування системи в цілому. Системні зв'язки у діяльності суб'єктів протидії злочинності проявляються у наступному: цільовий управлінський вплив одних суб'єктів протидії злочинності на інші з метою вирішення спільних завдань протидії злочинності; планування та координація діяльності суб'єктів, що організують вказану діяльність і створюють систему управління нею; організація взаємодії суб'єктів протидії злочинності; контроль за виконанням управлінських рішень у питаннях протидії злочинності тощо [11, с. 179–180].

Крім того, завданням системності організаційного забезпечення протидії злочинності в Україні є не тільки вирішення нагальних потреб щодо зниження злочинних проявів в Україні, а також забезпечення можливостей взаємодії української системи протидії злочинності з загальноєвропейською та світовою системами протидії злочинності. Фахівці визначають існування глобального та регіонального рівня організації співробітництва держав із протидії злочинності, яке здійснюється через відповідні міжнародні організації, такі як Інтерпол і Європол, Відділ із наркотиків та злочинності ООН (UNODC), спеціальні комісії та експертні комітети Європарламенту та Ради Європи [12, с. 242–254]. Відповідно створення ефективної та керованої національної системи протидії злочинності є необхідною передумовою реалізації міжнародного співробітництва із забезпечення впровадження однакових підходів і схожості принципів контролю над злочинністю, узгодження як стратегічних, так і тактичних заходів для запобігання та протидії її проявам [13].

На наше переконання, принцип *самостійності* в діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням виражається в недопущенні впливу в якійсь формі державних та місцево-самоврядних органів, політичних партій, інших громадських об'єднань чи їх представників аби вплинути на прийняте рішення чи перешкодити діяльності. Згідно з положенням ч. 6 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» втручання в діяльність поліцейського, перешкоджання здійсненню ним певних повноважень, невиконання законних вимог поліцейського, будь-які інші протиправні дії стосовно поліцейського тягнуть за собою відповідальність, що передбачається законом [1; 14, с. 151].

Стосовно *демократизму* в запобіжній діяльності НПУ, то варто зазначити, що в теорії права цей принцип тлумачиться як гарантована законом участь у запобіжній діяльності як населення в цілому, так і громадських і релігійних організацій; вивчення громадської думки щодо застосування тих чи інших заходів у запобіганні кримінальним правопорушенням тощо [15, с. 18]. Інші ж науковці небезпідставно вважають, що демократизм запобігання кримінальним правопорушенням означає його здійснення широкою системою державних органів, за участю в цій діяльності органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян [8, с. 420].

Наступним, в запобіжній діяльності НПУ є принцип *субординації* та *несуперечливості.* Полягає він, перш за все, в підпорядкуванні короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів кримінологічного забезпечення вищим, а також, обов'язковим є взаємозв'язок всіх зазначених структурних елементів системи кримінологічного забезпечення в контексті узгодженості дій, прийняття нормативних актів чи реалізації конкретних планів, програм, стратегій.

У теорії права ученими здійснено наукове тлумачення й принципу «*своєчасності* та *достатності* заходів запобігання кримінальним правопорушенням», а саме: заходи такого змісту і спрямованості застосовуються при виникненні загрози вчинення суспільно небезпечних дінь конкретними особами в такому обсязі і з такою інтенсивністю, які дозволяють не допустити їх вчинення [8, с. 421].

Отже, принципи діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням – це вихідні засади функціонування, що ґрунтуються на нормах Конституції України, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Законі, що визначає правові засади організації та діяльності поліції, статус поліцейських й порядок проходження служби, а також на положеннях інших Законів України, актів Президента та постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України й виданими відповідно до них актів Міністерства внутрішніх справ, інших нормативно-правових актів, що визначають зміст і характер запобіжної діяльності, з урахуванням науково обґрунтованих ідей, поглядів та док-

трин, і встановлюють таким чином найбільш важливі вимоги, які адресуються всім суб'єктам і учасникам цієї діяльності.

Ппроведений аналіз нормативно-правових актів України, що визначають правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України дозволив зробити висновок про те, що хоча у зазначених правових джерелах й закріплені загальні принципи діяльності НПУ, але окремої норми, в якій би були перераховані принципи щодо безпосереднього здійснення запобігання кримінальним та іншим видам правопорушень не має, що не тільки впливає на ефективність запобіжної діяльності, а також суттєво знижує рівень системного підходу до вирішення завдань та реалізації мети функціонування суб'єктів запобігання. У зв'язку з чим, доцільно усунути вказаний недолік шляхом доповнення Розділу ІІ Закону України «Про Національну поліцію» новою ст. 12-1 наступного змісту: «Національна поліція здійснює заходи запобігання кримінальним та іншим видам правопорушень, з урахуванням принципів: системності; самостійності; демократизму; соціальної справедливості; комплексності; субординації; несуперечливості; своєчасності; достатності; оперативності; постановки пріоритетів; погодженості; спадковості».

Список використаної літератури:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
2. Мозоль С.А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення: дис. …док. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2018. 481 с.
3. Колодій А.М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 205 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print
5. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: НЮАУ, 2011. 120 с.
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print
7. Зінченко В.М. Законність, права людини та правоохоронна діяльність. *Часопис* Київського університету права. 2011. № 3. С. 55–58.
8. Василевич В.В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.
9. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258.
10. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print
11. Бесчастний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: 2017. 360 с.
12. Шостко О.Ю. Організована злочинність у системі координат зарубіжного досвіду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 242–254.
13. Бесчастний В.М. Удосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 83–85.
14. Коваленко А.В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 455 с.
15. Профілактики злочинів: підручник / О. М. Джужуа, В. В. Василевич, О. Г. Кролб та ін.; за заг. ред. д.ю.н. проф. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

Panforov P. I. Principles of activity of the National police as a subject of prevention a criminal offence

In the article, the system-forming features that make up the content of the concept of the principles of activity of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses include the following: principles are the rules of operation of the National Police of Ukraine during the implementation of measures to prevent criminal offenses; the specified rules apply only to the activities of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses; such principles are based on relevant legal acts and substantiated scientific ideas, views, concepts, doctrines, etc.; they determine the content and nature of the activity of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses and establish the most important requirements addressed to all subjects and participants of this activity. The analysis of normative legal acts of Ukraine, which determine the legal basis of the National Police of Ukraine, the status of police officers, as well as the procedure for completing the service, was carried out, which proved that although the general

principles of police activity are fixed in the specified legal sources, the norms that would determine the fundamental principles regarding the direct implementation of the prevention of criminal and other types of offenses, which not only affects the effectiveness of preventive activities, but also significantly reduces the level of a systematic approach to solving tasks and realizing the goal of the functioning of the bodies and units of the National Police of Ukraine. In connection with that, a clear list of principles for the relevant direction of the law enforcement body's activity was given and it was proposed to eliminate the specified deficiency by supplementing Section II of the Law of Ukraine "On the National Police" with a new article. 12-1 "Principles of Prevention of Criminal Offenses" of the following content: "The National Police carries out measures to prevent criminal and other types of offenses, taking into account the principles of systematicity, independence, democracy, social justice, comprehensiveness, subordination, non-contradiction, timeliness, sufficiency, efficiency, priority, consent; heredity".

Key words: *National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, criminological support, principles, prevention.*

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.63

С. М. Школа
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

РОЛЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У даній статті проводиться глибокий аналіз судової статистики, спрямований на вивчення висновків по розгляду переліку клопотань про застосування запобіжногозаходу судами першої інстанції. Встановлено, що в кримінальних провадженнях найчастіше залишається у використанні запобіжний захід – тримання під вартою. Звертається увага на рішення Європейського суду з прав людини, які свідчать про тенденцію застосування тримання під вартою винятковим запобіжним заходом, пропонуючи заставу як можливу альтернативу.

Також у статті детально описуються характеристики застави як запобіжного заходу, визначені в Кримінальному процесуальному кодексі України. Проводиться аналіз проблемного питання визначення розміру застави, зокрема, розглянуто судову практику та визначено основні правила встановлення цього показника. Наголошено на важливості застосування диференційованого підходу, а також на обґрунтуванні розміру застави як на етапі первинного розгляду клопотань, так і під час вирішення питання про продовження строку тримання під вартою.

Крім того, в статті розглянуті дискусійні питання щодо межових розмірів застави, зроблено висновок про розширенння переліку обставин, якими суд керується при обранні запобіжного заходу, який надає суду можливість обрати таку заставу, яка забезпечить баланс між особистими правами та інтересами справедливості, забезпечуючи виконання підозрюваними або обвинуваченими їхніх зобов'язань.

Ключові слова: *запобіжний захід, застава, міжнародне співробітництво, судова практика, кримінальні правопорушення, кримінальний процес.*

Постановка проблеми. Неспростовно, що застава є важливим інструментом у забезпеченні балансу між приватними інтересами обвинувачуваних та інтересами справедливості. Однак, виникає питання щодо оптимального використання та регулювання застави в контексті вимог справедливого процесу та визначення критеріїв її ефективності. Тому необхідно дослідити роль та ефективність застави у кримінальному провадженні, враховуючи вимоги справедливого процесу та інтереси всіх сторін, що стоять у судовому процесі.

Стан дослідження. Дослідженням застави як запобіжного заходу займається велика кількість вчених-юристів, наприклад: Джеймс Андерсон, Джоанна Бахман, Марк Літтлвуд, Карен Морган, Джеймс Сміт, Олександр Бурковський, Людмила Воронова, Микола Зварич, Олена Ковальова, Олег Степаненко та інші.

Мета статті полягає у визначенні та виділенні основних питань, пов'язаних із застосуванням застави як запобіжного заходу.

Виклад основних положень. Застава в кримінальному провадженні відіграє важливу роль як один із запобіжних заходів. Її основна мета полягає в забезпеченні виконання підозрюваними або обвинуваченими обов'язків, які накладені на них судом або правоохоронними органами. Ефективність застави в кримінальному провадженні може оцінюватися за допомогою різних критеріїв, включаючи кількість порушень умов застави, часові рамки її виконання, вплив на результативність розслідування та судового процесу, а також ступінь довіри суспільства до правосуддя. Важливою складовою є збалансованість між захистом прав особи, яка підлягає заставі, та інтересами суспільства у забезпеченні правопорядку та безпеки.

Застава у контексті КПК України може бути описана як фінансовий захід, що полягає в зобов'язанні підозрюваного або обвинуваченого внести певну суму грошей або надати інші матеріальні цінності як гарантію виконання певних умов або обов'язків, передбачених

© Школа С. М., 2023

законом. Ця застава може бути застосована з метою забезпечення присутності підозрюваного на слідстві, запобігання ухиленню від провадження, а також для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином, чи виконання інших визначених судом обов'язків. Характеристики застави як запобіжного заходу охоплюють наступне:

– **фінансовий аспект:** застава в основному передбачає внесення фінансових коштів на спеціальний рахунок чи надання інших матеріальних цінностей.

– **гарантія виконання обов'язків:** ця форма застави слугує гарантом того, що підозрюваний або обвинувачений буде дотримуватися вимог суду, наприклад, з'являтися на слідстві чи суді, або не порушувати умови запобіжного заходу.

– **захист інтересів суспільства:** використання застави може забезпечити захист інтересів суспільства, запобігаючи ухиленню від провадження та забезпечуючи відшкодування шкоди потерпілим.

– **можливість зловживання:** існує ризик зловживання встановленими заставами, що може виявитися у неправомірному використанні цього запобіжного заходу або надмірному обмеженні прав підозрюваного або обвинуваченого.

– **контроль суду:** рішення щодо застосування застави зазвичай приймається судом, який враховує всі обставини справи та інтереси всіх сторін, забезпечуючи баланс між необхідністю захисту суспільства та правами підозрюваних або обвинувачених. [1]

Використання застави у кримінальному процесі може бути ініційоване як самостійний захід, так і розглядатися як альтернатива триманню під вартою. Відповідно до думки О. С. Петрова, факт внесення застави може стати підставою для звільнення підозрюваного або обвинуваченого з-під варти. [2] Зауваження П. Маланчука вказує на те, що законодавство передбачає випадки, коли частина суми застави може бути використана для відшкодування завданих збитків. [3]

Щодо характеру запобіжних заходів, варто відзначити, що вони мають превентивний характер і спрямовані на запобігання можливих спроб опору з боку підозрюваного або обвинуваченого у кримінальному провадженні. Вони є ефективним інструментом корекції неправомірної поведінки учасників кримінального судочинства. [4]

Незважаючи на детальне регламентування застави в нормах КПК України, при її застосуванні виникає ряд проблемних питань, навколо яких ведуться дискусії серед науковців. Однією з таких проблем є визначення розміру застави, який формується, враховуючи різноманітні аспекти, такі як обставини правопорушення, сімейний та майновий стан підозрюваного чи обвинуваченого, та інші фактори, визначені статтею 177 КПК України. Цей розмір повинен відповідати можливостям особи, яка застосовує запобіжний захід, і безпосередньо залежить від тяжкості скоєного злочину.

Судова практика щодо визначення розмірів застави характеризується значним розбіжністю і різницею у величині застави. Ця різниця базується на необхідності суду враховувати різноманітні обставини. В. О. Січко вказує на те, що потреба у врахуванні зазначених аспектів випливає з кількох факторів: по-перше, наявне регулювання даного питання не враховує реальної можливості заставодавця внести заставу, що може призвести до встановлення надто високого розміру застави, що у конкретних обставинах може бути непропорційним і неефективним для забезпечення виконання обов'язків, покладених на підозрюваного або обвинуваченого; по-друге, достатній, але недостатній розмір застави не забезпечить ефективність і не дозволить гарантувати виконання зобов'язань щодо належної поведінки і явки, оскільки його розмір порівняно невеликий у порівнянні із майновим станом заставодавця. Таким чином, розмір застави повинен бути обґрунтованим судом і відповідати таким показникам, як обставини кримінального правопорушення, майновий стан підозрюваного або обвинуваченого, сімейний стан, дані про його особу, а також наявність ризиків щодо переховування та впливу на учасників кримінального провадження, що визначені в законодавстві. Крім того, можна відзначити, що норми кримінального процесуального законодавства в цьому плані відповідають практиці Європейського суду з прав людини. [5]

Питання щодо перевірки легальності джерел коштів, які надходять як застава, залишається невирішеним. Вчені та правознавці підкреслюють необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом введення норм, спрямованих на розкриття походження цих коштів. Прихильники такого підходу посилаються на рішення Європейського суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» No 14379/88 від 26 січня 1993 року. У цьому рішенні ЄСПЛ підтвердив правомірність відмови національних судів у застосуванні застави, якщо

особа, яка пропонує її внести, не забезпечує відповідні докази легальності походження коштів. Такі випадки можуть мати місце, наприклад, коли джерело походження коштів є невідомим або коли особа, що вносить заставу, має сумнівну репутацію, пов'язану, наприклад, з наркозалежністю. [6]

Необхідність удосконалення законодавства для чіткого визначення процедур встановлення легальності походження коштів, використовуваних для застави, є актуальною. Важливо забезпечити правові механізми, які дозволять ефективно та справедливо визначати джерела цих коштів, що сприятиме уникненню негативних рішень та прецедентів у правосудді. Крім того, важливо забезпечити баланс між правами підозрюваного та інтересами суспільства. Такі заходи повинні бути ефективними, але й справедливими, не завдаючи непередбачуваних труднощів особі, яка є учасником кримінального провадження, але має законне джерело коштів для застави. Також пропонується розширити перелік об'єктів, які можуть вважатися заставою в рамках запобіжних заходів. Розширення цього переліку дозволить більш гнучко та ефективно використовувати застави в залежності від обставин. Однак важливо, щоб ці об'єкти були чітко визначені та відповідали принципам законності та справедливості. [7]

Висновок. У кримінальному провадженні застава виконує важливу роль як запобіжний захід, спрямований на гарантування дотримання підозрюваними або обвинуваченими їхніх юридичних обов'язків перед судом або правоохоронними органами. Оцінка ефективності застави здійснюється за допомогою різних показників, таких як кількість порушень її умов, вчасність її виконання, вплив на успішність розслідування та рівень довіри суспільства до правосуддя. Важливо досягти балансу між захистом прав особи, яка підлягає заставі, та загальними інтересами суспільства у підтримці правопорядку та безпеки.

У відповідності до КПК України застава розглядається як фінансовий інструмент, спрямований на забезпечення дотримання певних умов або обов'язків. Її характеристики як запобіжного заходу включають фінансовий аспект, гарантію виконання обов'язків, захист інтересів суспільства, можливість зловживання та контроль з боку суду. Застосування застави може бути ініційоване як самостійний захід або як альтернатива триманню під вартою.

Незважаючи на відповідне регулювання застави в законодавстві, існують питання, пов'язані з її застосуванням, такі як визначення розміру та перевірка легальності джерел коштів, що надходять як застава. Покращення законодавства для чіткого визначення процедур встановлення легальності походження коштів, що використовуються для застави, є актуальним. Додатково важливо забезпечити баланс між правами підозрюваного та інтересами суспільства, а також розширити перелік об'єктів, які можуть вважатися заставою, з метою забезпечення відповідності цих об'єктів принципам законності та справедливості.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text .
2. Петров О. С. Актуальні питання застосування застави як різновиду запобіжного заходу за чинним кримінальним процесуальним кодексом України / О. С. Петров // *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2017. - Вип. 25. - С. 110-112. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_25_29 .
3. Маланчук, П.М. Застава в системі запобіжних заходів чинного кримінально-процесуального законодавства України / П.М. Маланчук, В.І. Голованова // Правові горизонти. – 2018. – Вип. 10 (23). – С. 73-77. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/70626 .
4. Security as one of the types of preventive measures in criminal proceedings: problems of application. *Visnik Nacional'nogo universitetu «Lvivska politehnika». Seria: uridicni nauki*. 2022. T. 9, № 35. URL: https://doi.org/10.23939/law2022.35.385 .
5. Січко В. О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні. *DSpace at NLU: Home*. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16839/1/Sichko_2019.pdf .
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «В проти Швейцарії» No 14379/88 від 26 січня 1993 року. URL: https://rm.coe.int/16806f1116 .
7. Денисюк П.Д. Застава як запобіжний захід в кримінальному провадженні: окремі проблем-ні аспекти. Правова держава. 2021. No 42. С. 171–178. URL: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232415

Shkola S. M. The role and effectiveness of bail in criminal proceedings

In this article, an in-depth analysis of judicial statistics is carried out, aimed at studying the conclusions of the consideration of the list of petitions for the application of a preventive measure by the courts of the first instance. It has been established that in criminal proceedings, detention is the most frequently used preventive measure. Attention is drawn to the judgments of the European Court of Human Rights, which indicate a tendency to use detention as an exceptional preventive measure, offering bail as a possible alternative.

The article also describes in detail the characteristics of bail as a preventive measure, defined in the Criminal Procedure Code of Ukraine. An analysis of the problematic issue of determining the size of the bail is carried out, in particular, judicial practice is considered and the basic rules for establishing this indicator are determined. The importance of applying a differentiated approach, as well as justifying the size of the bail both at the stage of the initial consideration of requests and when deciding on the extension of the term of detention, was emphasized.

In addition, the article considers debatable issues regarding the limit sizes of bail, it is concluded that the list of circumstances that the court is guided by when choosing a preventive measure is expanded, which gives the court the opportunity to choose such a bail that will ensure a balance between personal rights and the interests of justice, ensuring the execution of suspects or accused of their obligations.

Key words: *preventive measure, bail, international cooperation, judicial practice, criminal offenses, criminal process.*

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.64

І. Я. Олендер
доктор юридичних наук,
суддя Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді

ЗОВНІШНЄ ПОДВІЙНЕ ОПОДАТКУВАННЯ: ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

У статті проаналізовано різні аспекти міжнародного подвійного оподаткування, зосереджено увагу на його економічних і юридичних аспектах. Визначено, що економічне подвійне оподаткування виникає внаслідок перенесення прибутку та одночасного оподаткування, що потребує вирішення через взаємну угоду між державами. Юридичне подвійне оподаткування, у свою чергу, спостерігається у випадках, коли один платник податків оподатковується у двох державах з однаковими податковими періодами. Особливу увагу приділено різниці між прямими та непрямими податками, що впливає на механізми уникнення подвійного оподаткування. Висвітлено судові рішення та міжнародні практики з цієї проблематики.

Також проаналізовано практику вирішення судових спорів у сфері оподаткування дивідендів у країнах Європейського Союзу. Основною увагою дослідження є можливість національних судів звертатися до Європейського Суду для отримання тлумачень стосовно заборони обмежень, що виникають з національного податкового законодавства щодо дивідендів від компаній-резидентів та нерезидентів. Аналіз показав, що практика таких звернень не є новою, враховуючи аналогічні ситуації в минулому, зокрема, в 2003 році. Виокремлено ключові аспекти юридичного становища, що породжує подвійне оподаткування, та необхідність врегулювання цих питань через податкові договори між державами-членами ЄС. Аналізуються позиції Європейського Суду щодо вирішення спірних питань, зокрема, його підходи до визначення порушення основних свобод через юридичне подвійне оподаткування та можливості його уникнення шляхом міжнародних угод.

Досліджено, як міжнародні судові органи і внутрішні суди країн Європейського Союзу використовують правові норми та механізми для розв'язання складних юридичних проблем, пов'язаних із подвійним оподаткуванням та обмеженнями, що виникають в контексті оподаткування дивідендів. Розглянуто вплив судових рішень і національного законодавства на формування міжнародної практики у цій сфері. Особлива увага приділена еволюції правових підходів до визначення і вирішення протиріч щодо подвійного оподаткування та його уникнення, що стає предметом інтенсивного обговорення на міжнародному рівні.

Ключові слова: *оподаткування дивідендів, юридичне подвійне оподаткування, міжнародне подвійне оподаткування, судові рішення, міжнародні практики.*

Характеризувати види подвійного оподаткування можна по-різному. Одним з підходів є диференціація міжнародного подвійного оподаткування на економічне та юридичне.

Економічне подвійне оподаткування можна визначити як «оподаткування двох різних осіб щодо одного доходу або капіталу» [1]. Найбільш типовими причинами економічного подвійного оподаткування є переписування прибутку від операцій між асоційованими підприємствами та одночасне оподаткування прибутку компанії на рівні компанії та дивідендів на рівні акціонера[2]. У Коментарях до Типової податкової конвенції про доходи та капітал (абз. 40) наголошується, що економічні питання подвійного оподаткування, які виникають внаслідок коригування трансфертного ціноутворення в операціях із пов'язаними сторонами, як правило, вирішуються шляхом процедури взаємної угоди[2]. При цьому окремі фахівці вказують на ситуації, які виникають через оподаткування прибутку як на рівні компанії, так і на рівні акціонерів. Такі ситуації можуть бути вирішені лише належним поєднанням як внутрішнього законодавства, так і податкових договорів[3].

Юридичне подвійне оподаткування в Типовій податковій конвенції про доходи та капітал визначається як «встановлення порівнянних податків у двох (або більше) державах на одного платника податків щодо одного і того ж пред-

© Олендер І. Я., 2023

мета протягом однакових періодів» [1]. Найчастіше юридичне подвійне оподаткування в контексті цієї Конвенції зводиться до випадків, коли резидент однієї договірної держави оподатковується за статтями доходу в країні-джерелі, а ці доходи оподатковуються в державі проживання (наприклад, відсотки; роялті; дивіденди; дохід від постійного представництва у країні-джерелі; або коригування трансфертного ціноутворення, здійснене в країні проживання щодо транзакцій, що проводяться з постійним представництвом у країні-джерелі) [3]. К. ван Раад з цього приводу зауважує, що юридичні питання можуть включати не лише подвійне оподаткування, а й навіть потрійне оподаткування. Він наводить такий приклад: резидент країни А здійснює бізнес у країні Б через постійне представництво, розташоване в ній, яке, у свою чергу, надає позику резиденту країни В. Вчений зазначає, що резидент країни А буде обкладатися податком з тих же доходів у трьох країнах: «У країні В на основі правил про джерела, у країні Б на основі правил щодо джерел для постійних представництв, а в країні А на основі правил проживання» [4].

Не менш важливим є підхід до диференціації подвійного оподаткування за типом податку. За цією ознакою виокремлюють подвійне оподаткування по прямих та непрямих податках. Подібна диференціація є важливою через особливості суб'єктного складу учасників податкових відносин. Коли йдеться про непряме оподаткування відбувається розрив формального та реального платника, що обумовлює застосування специфічних механізмів, наприклад податкового кредиту по ПДВ. Крім того, за загальним правилом експортні операції непрямим податками не оподатковуються через те, що це податки на споживання. У Європейських країнах правове регулювання питань, пов'язаних із сплатою ПДВ, детально урегульовано, у тому числі деталізовані механізми усунення подвійного оподаткування.

Більш неоднозначною є ситуація із подвійним оподаткуванням прямими податками. Раніше вже було зазначено, що міжнародне подвійне оподаткування часто виникає внаслідок одночасного оподаткування країнами доходів особи у країні походження капіталу та в країні-інвесторі, податковим резидентом якої і є такий платник податків. Часто питання щодо оподаткування в подібних випадках вирішуються не національним законодавством і навіть не міжнародними договорами з питань усунення подвійного оподаткування, а судом. Однією з кількох справ щодо оподаткування дивідендів, яку нещодавно вирішив Європейський Суд, була справа Керкхаерт і Моррес [5]. На прикладі цієї справи варто розглянути процедури, що застосовуються з метою усунення подвійного оподаткування по прямих податках у країнах Європейського Союзу.

Відмінною рисою справи Керкхаерт і Моррес була констатація юридичного подвійного оподаткування. Це обумовило виникнення питання про те, чи має держава проживання акціонера уникати юридичного подвійного оподаткування шляхом зарахування податків, утриманих з держави-джерела. У 1995–1996 роках бельгійські платники податків містер Керкхаерт та пані Моррес отримали дивіденди від компанії, розташованої у Франції. Франція відповідно до ч. 3 ст. 15 бельгійського-французького договору про уникнення подвійного оподаткування нарахувала 15% податку на виплату дивідендів до того, як вони були перераховані в Бельгію Керкхаерту та Моррес. Коли Керкхаерт і Моррес оголосили дивіденди за своєю декларацією з податку на доходи фізичних осіб у Бельгії, Бельгія нарахувала податок у розмірі 25%, але французами не було зараховано податок на доходи[5].

Франція на той час використовувала систему обчислення для зменшення подвійного економічного оподаткування прибутку підприємств. Відповідно до неї корпоративний податок повністю або частково обкладався податком на прибуток, що підлягає сплаті дивідендів на рівні акціонерів. Тобто застосовувалася імпутаційна (залікова) система корпоративних податків, у рамках якої надається імпутаційний кредит (avoir fiscal). Він був наданий всім вітчизняним акціонерам, а також іноземним акціонерам за допомогою податкових договорів. Коли імпутаційний кредит було надано іноземним акціонерам, він був доданий до дивідендів, і обидва обкладались відповідно до французького податкового законодавства із утриманням податку у розмірі 15%.

Європейський Суд не розглянув наслідки фінансового звільнення, але, скоріше, зосереджувався на звільненому юридичному подвійному оподаткуванні, оскільки запит про попереднє ухвалу від національного суду фокусувався на питанні подвійного оподаткування[6]. Європейський Суд спеціально не виніс рішення щодо доцільності розгляду французького імпутаційного кредиту, і жодна згадка

про нього в справі не з'являється. На відміну від них, генеральний адвокат справді вважав кредит фіскальним [7].

Фактично відбулась ситуація, у якій Бельгія не змогла зарахувати французький податок на прибуток. Це, судячи з матеріалів справи, суперечить положенню французько-бельгійського податкового договору. У свою чергу цей договір передбачав, що Бельгія зараховує французам утримання податку. При цьому раніше бельгійські суди постановили, що Бельгія не порушувала податковий договір, відмовляючи в кредитуванні французького утримання податку, але «французький» податок просто вираховувався з бази оподаткування в Бельгії.

Бельгійськи суди виходили при аргументації своїх рішень з власного трактування ст. 19А Податкового договору, відповідно до якої Бельгія зобов'язана надати кредит для податку, який утримує Франція. Договір передбачав зменшення податкового збору в Бельгії: «по-перше, податок, який утримується за нормальною ставкою, і, по-друге, фіксований відсоток іноземного податку, котрий підлягає сплаті за умовами, встановленими бельгійським законодавством, за умови, що такий відсоток може не бути нижче 15% від цієї чистої суми» [8]. Власне тлумачення судами ст. 19А цього договору зводилося до визнання її «надмірною». Ця гіпотеза ґрунтувалась на тому, що положення про податковий договір поширились на передбачені національним законодавством Бельгії пільги, тому бельгійські суди визнали, що податковий договір не передбачає жодних прав, окрім тих, що містяться у внутрішньому законодавстві Бельгії. Таким чином, коли національне законодавство було реформовано з метою виключення кредиту, він більше не міг вимагатись згідно з податковим договором [8].

Незважаючи на те, що як внутрішні, так і транскордонні дивіденди обкладались податковою ставкою 25% у Бельгії, і отже, трактувались однаково, поєднання французького утримання податків та бельгійської неможливості зарахування французького утримання податків призвело до більшого податкового навантаження на транскордонні дивіденди [8].

Особливістю вирішення судових спорів у країнах Європейського Союзу є можливість звернення національних судів за роз'ясненнями законодавства ЄС до наднаціональних судових інстанцій. Ураховуючи значну різницю правового регулювання оподаткування внутрішніх та транскордонних дивідендів, суд Бельгії звернувся до Європейського Суду. Питання полягало в трактуванні ст. 56 Договору ЄС: «Чи трактується ст. 56 Договору ЄС як заборона обмеження, що виникає внаслідок положень законодавства про податок на прибуток держави-члена… який передбачає дивіденди від компаній-резидентів та дивіденди від компаній, що проживають в іншій державі-члені, за тією самою єдиною ставкою податку, не передбачаючи в останньому випадку нарахування податку, що стягується з джерела в цій іншій державі-члені» [6; 21]. Іншими словами, суть питання зводилося до того, чи не суперечить юридичне подвійне оподаткування основним свободам.

Подібна практика, коли національні суди звертаються до Європейського Суду, не є новою. Так, Комісія Європейського співробітництва (далі – Комісія) у 2003 році розглянула подібну проблему у своєму Повідомленні про оподаткування дивідендів фізичних осіб на внутрішньому ринку [9]. У результаті було зазначено, що оподаткування транскордонних дивідендів слід розглядати як обмеження вільного руху капіталу, а це заборонене ст. 56 Договору ЄС. Постає резонне питання – чия сторона винна у подвійному оподаткуванні? Чому виникають негативні наслідки у вигляді подвійного оподаткування через поєднання французького податку на прибуток та бельгійського податку на рівні акціонерів?

Однозначної відповіді на ці питання Європейський Суд не надав. Була констатована необхідність держави проживання, згідно із законодавством Співтовариства, уникати подвійного оподаткування шляхом надання кредиту у випадках, коли податковий договір надає країні-джерелу право стягувати податок, який утримується, та передбачає кредит у країні проживання [6; 9]. При цьому таку позицію європейські фахівці в галузі права розуміють таким чином: «По-перше, звільнення від юридичного подвійного оподаткування вимагається згідно з основними свободами, і по-друге, коли держава-джерело та держава місця проживання уклали податковий договір, де визначено пріоритет, яка держава повинна уникнути подвійного оподаткування згідно із законодавством Співтовариства [6].

Фактично наслідком вирішення судової справи бельгійськими судами стало встановлення факту, що відмова Бельгії зарахувати французам утримання податків на вхідні дивіденди не порушує французько-бельгійський

податковий договір. При цьому, відповідно до висновку Комісії, саме Бельгія несе відповідальність (відповідно до норм законодавства ЄС) за неналежну реалізацію процедури кредитування суми податку, утриманої у Франції. Такий висновок ґрунтується на тому, що Бельгія уклала з Францією податковий договір, а його положення дозволяють, по-перше, утримувати Франції дивіденди, виплачені французьким компаніям бельгійським акціонерам, та, по-друге, передбачати кредит Бельгії. Георг Кофлер та Р. Менсон роблять з цього приводу влучне зауваження: «Комісія буде покладатися на існуючі податкові договори, щоб розподілити відповідальність за полегшення юридичного подвійного оподаткування, яке порушує основні свободи» [6].

Фактично у справі Керкхаерт і Моррес Європейський Суд визнав, що податковий збиток отримувачів транскордонних дивідентів є результатом одночасної реалізації фіскального суверенітету двома державами-членами. При цьому було наголошено на винятковій важливості податкових договорів для усунення або пом'якшення негативних наслідків спільного існування національних податкових систем. Крім того, Європейський Суд визнав відсутність єдиних або гармонізованих заходів, спрямованих на усунення юридичного подвійного оподаткування на рівні Співтовариства. Водночас потрібно наголосити, що Європейський Суд, незважаючи на наслідки у вигляді подвійного оподаткування, заподіяні бельгійським податковим режимом оподаткування дивідендів, це не порушує основні свободи [6].

Характеризуючи таку практику по справам, пов'язаним із подвійним оподаткуванням, європейські фахівці піддають її критиці [11, с. 158-159]. Наголошують вчені на непослідовності висновків Європейського Суду, який у справі Керкхаерт і Моррес не намагався відрізнити пряме оподаткування від тих галузей права, де він визнав подвійне обтяження порушенням основних свобод [6].

Вчені роблять припущення: якби Європейський Суд вирішив, що подвійне оподаткування порушує основні свободи, йому було б запропоновано прийняти політичні рішення щодо того, яка держава-член повинна утримуватися від оподаткування. При цьому вони роблять висновок, що Європейський Суд мав на меті не допустити вторгнення в політичний суверенітет держав-членів [6, с. 79-80]. При цьому вплив рішення Європейського Суду про порушення основних свобод внаслідок допущення юридичного подвійного оподаткування може бути обмежений самими державами-членами. Такий механізм обумовлено нормами ст. 293 Договору ЄС (передбачає право укладення угод про уникнення подвійне оподаткування).

Перегляд податкових договорів на виконання рішення Європейського Суду може повернути державам-членам повноваження вирішувати, яка з них повинна звільнити від подвійного оподаткування. Європейський Суд завжди дотримувався умов податкових договорів. Цей орган має позицію, відповідно до якої держави-члени самі компетентні визначати (у тому числі шляхом укладаня міжнародних угод з усунення подвійного оподаткування) критерії оподаткування доходів і багатства «з метою усунення подвійного оподаткування» [10].

Утім, на переконання деяких фахівців, судове самообмеження видається недоречним там, де «той факт, що оподатковувана подія може оподатковуватися двічі, є найсерйознішою перешкодою для людей та їхнього капітала, що перетинає внутрішні кордони» [12; 13, с. 138; 14, с. 63-98].

Інший характер має європейська судова практика розгляду справ про усунення подвійного оподаткування по непрямих податках. Показовою тут є справа Гастона Шуля та деякі інші[15; 16]. Варто ще раз наголосити, що зараз країни Європейського Союзу досягли значних успіхів у гармонізації податкового законодавства щодо непрямого оподаткування, але на її ранніх стадіях транскордонні економічні відносини зазнавали подвійного непрямого оподаткування. Йдеться про особливості реалізації податкового обов'язку щодо податку на додану вартість у випадках неможливості отримання експортером податкового кредиту, або коли він не міг повернути вхідний податок на додану вартість. При цьому внутрішні платники податку, як правило, могли це зробити, а імпортер повинен був сплатити податок на додану вартість при імпорті.

Європейський Суд у справі Гастона Шуля зайняв чітку позицію, відповідно до якої держава-член повинна надати податковий кредит на вхідний податок на додану вартість, що стягується в державі експорту, з метою уникнення подвійного оподаткування [15]. При цьому, ураховуючи такий висновок, виникає уявлення про неодноманітність розгляду Європейським Судом справ про уникнення подвійного оподаткування по прямих та непрямих податках. Проте

Європейський Суд доволі чітко обмежив рамки підходу, застосованого по справі Гастона Шуля, областями, де гармонізоване вторинне законодавство Співтовариства. У них основи встановлення податків та їх елементів однакові на всій території Співтовариства [14; 17; 19; 18].

Георг Кофлер та Рут Менсон наголошують на важливості такого обмеження при вирішенні питання щодо можливості поширення зазначених підходів впливу на тягар юридичного подвійного оподаткування, оскільки прямі податки в основному не гармонізовані в Європейському Союзі, на відміну від податку на додану вартість. При цьому вони роблять висновок про поширення Європейським Судом, за наслідками розгляду справи Гастон Шуля, підходу подвійного тягаря за межі районів, гармонізованих вторинним законодавством Співтовариства. Йдеться про справу Ліндфорса [20], яка стосувалась оподаткування реєстрації автомобіля. Зокрема, Європейський Суд постановив, що держава-член не може нарахувати податок на реєстрацію автомобілів з нових резидентів, якщо через нього вони опиняться в менш вигідному становищі, ніж постійні резиденти, враховуючи подібні податки, які новий резидент міг сплатити в інших державах-членах. Європейський Суд дійшов такого висновку, незважаючи визнання того, що податок на автомобіль в принципі не узгоджується та не забороняється вторинним законодавством Співтовариства [6].

Список використаних джерел:

1. OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version. *OECD*. 2010. 470 p. URL: https://www.oecd.org/ctp/treaties/modeltaxconventiononincomeandoncapital-condensedversionjuly2010.htm (Last accessed: 29.03.2020).
2. Коментарі до Модельної податкової конвенції ОЕСР «Про доходи та капітал». OECD. 2010. URL: https://www.oecd.org/berlin/publikationen/43324465.pdf (Last accessed: 20.04.2020).
3. Becerra J.A. Interpretation and Application of Tax Treaties in North America 2nd edition. *IBFD*. 2013. 368 p. URL: https://www.ibfd.org/IBFD-Products/Interpretation-and-Application-Tax-Treaties-North-America-2nd-edition (Last accessed: 29.03.2020).
4. K. van Raad. The 1992 OECD Model Treaty: Triangular Cases. *IBFD*. 1993. Vol. 33 Eur. Taxn 9. P. 298 – 301.
5. Case of Mark Kerckhaert and Bernadette Morres v Belgische Staat № C-513/04. European Court Reports. I-10967. 14 November 2006. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL&DTS_DOM=ALL&DN=62004C%3F0513&lang=en&type=advanced&qid=1603294510941 (Last accessed: 24.03.2020).
6. Kofler G., Mason R. Double taxation: a European “switch in time?”. *Columbia journal of European law*. 2007. Vol. 14. P. 65-66. URL: http://ssrn.com/abstract=979750 (Last accessed: 26.03.2020)
7. Opinion of Mr Advocate General Geelhoed. In case of Mark Kerckhaert and Bernadette Morres v Belgische Staat № C-513/04. European Court Reports. I-10967. 6 April 2006. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62004CC0513 (Last accessed: 14.04.2020)
8. Quaghebeur M. ECJ to Examine Belgian Treatment of Inbound Dividends. *International Tax Journal for Tax Specialists*. 2005. Vol. 37. 739, 741.
9. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee: Dividend Taxation of Individuals in the Internal Market. 2003. Vol. 810 final.
10. Case of C-336/96, Gilly v. Directeur des Services Fiscaux du Bas-Rhin, 1998 ECR I-2793, 24. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43844&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15446393
11. Kofler G. Doppelbesteuerungsabkommen und Europäisches gemeinschaftsrecht. Wien, Linde-Verl., 2007. P. 158–159.
12. Case of Peralta № C-379/92. European Court Reports. I-3453, 48. 14 July 1994. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=98652&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15531542 (Last accessed: 24.03.2020).
13. Hellerstein W. Is “Internal Consistency” Foolish?: Reflections on an Emerging Commerce Clause Restraint on State Taxation. *Michigan Law Review*. 1988. Vol. 87. P. 138.
14. Annual report of the Federal trade commission: for the fiscal year ended june 30, 1930. *Washington Government Printing Office*. 1930. P. 9. URL: https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/reports_annual/annual-report-1930/ar1930_0.pdf (Last accessed: 22.02.2020).
15. Case of Schul v. Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen № 15/81. European Court Reports. 1409. 5 May 1982 URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=91250&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15446589 (Last accessed: 22.03.2020).
16. Case of Bergeres-Becque v. Service Interrégional des Douanes № 39/85. European Court Reports.

259. 23 January 1986. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=93728&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15446719 (Last accessed: 22.03.2020).
17. Case of Oro Amsterdam Beheer BV and Concerto BV v. Inspecteur der Omzetbelasting № 165/88. European Court Reports. 4081. 5 December 1989. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=96047&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15528136 (Last accessed: 22.03.2020).
18. Case of Statens Kontrol med ædle Metaller v. Larsen № 142/77. European Court Reports. 1543. 29 June 1978. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=89732&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15528326 (Last accessed: 22.03.2020).
19. Case Of Herbert Scharbatke v. Germant № C-72/92. European Court Reports. I-5509. 27 October 1993. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61992CJ0072&from=EN (Last accessed: 24.03.2020).
20. Case of Lindfors № C-365/02. European Court Reports. I-7183. 15 July 2004. URL: http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=49412&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=15528479. (Last accessed: 24.03.2020).
21. Case of Mark Kerckhaert and Bernadette Morres v Belgische Staat № C-513/04. European Court Reports. I-10967. 14 November 2006. URL: https://eur-lex.europa.eu/search.html?SUBDOM_INIT=ALL_ALL&DTS_SUBDOM=ALL_ALL&DTS_DOM=ALL&DN=62004C%3F0513&lang=en&type=advanced&qid=1603294510941 (Last accessed: 24.03.2020).

Olender I. Ya. External double taxation: causes and consequences

This article analyzes various aspects of international double taxation, focusing on its economic and legal dimensions. It identifies that economic double taxation arises from profit shifting and simultaneous taxation, necessitating resolution through mutual agreements between states. Legal double taxation, in turn, occurs when a taxpayer is taxed in two countries with identical tax periods. Special attention is given to the distinction between direct and indirect taxes, influencing mechanisms for avoiding double taxation. The study highlights judicial decisions and international practices on this issue.

Additionally, the article examines the practice of resolving tax disputes concerning dividends in European Union countries. The research emphasizes national courts' ability to seek interpretations from the European Court of Justice regarding restrictions arising from national tax legislation on dividends from resident and non-resident companies. The analysis shows that such referrals are not novel, considering similar situations in the past, notably in 2003. Key aspects of the legal framework generating double taxation are identified, underscoring the need for regulation through tax treaties among EU member states. The positions of the European Court of Justice on resolving contentious issues, including its approaches to defining violations of fundamental freedoms due to legal double taxation and possibilities for its avoidance through international agreements, are scrutinized.

The study explores how international judicial bodies and domestic courts of EU countries utilize legal norms and mechanisms to address complex legal issues related to double taxation and associated dividend restrictions. It examines the impact of judicial decisions and national legislation on shaping international practices in this field. Special attention is devoted to the evolution of legal approaches in defining and resolving conflicts regarding double taxation and its avoidance, topics subject to intense international debate.

Key words: *dividend taxation, legal double taxation, international double taxation, judicial decisions, international practices.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.65

Л. Р. Біла-Тіунова
http://orcid.org/0000-0001-7886-793X
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного
і фінансового права Національного університету
«Одеська юридична академія»

В. В. Васильківська
https://orcid.org/0000-0001-5343-3756
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
і фінансового права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ У КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У зв'язки з тим, що до юрисдикції адміністративних судів віднесено спори щодо публічної служби (прийняття громадян на публічну службу; проходження публічної служби; звільнення з публічної служби), поняття «публічна служба» потребує чіткої як нормативної, так і доктринальної визначеності з метою забезпечення однозначності підходів у прийнятті судових рішень при розгляді названої категорії справ. Встановлено, що важливість дослідження цього питання зумовлюється тим, що: мають місце відмінності у змістовному навантаженні нормативного та доктринального поняття «публічна служба»; відсутнім є єдиний підхід щодо доктринального тлумачення поняття «публічна служба»; має місце відкрите нормативне закріплення поняття «публічна служба» (за рахунок словосполучення «інша державна служба»), що надає можливість адміністративним судам застосування судової дискреції, яка не завжди забезпечує єдиності підходу у вирішенні цієї категорії справ; нормативне визначення поняття «публічна служба» передбачає положення, які є дискусійними та некоректними. Встановлено, що визначення поняття «публічна служба», надане у КАС України, містить у собі такі складові цього поняття, як «альтернативна (невійськова) служба» та «патронатна служба у державних органах», які за своїм змістовним навантаженням не відповідають основним критеріям публічної служби у цілому. Акцентовано увагу на некоректності формулювання поняття «публічна служба», надане в КАС України, оскільки воно: по-перше, передбачає різнопорядкові критерії: інституційні («у державних колегіальних органах»), функціональні («діяльність на державних політичних посадах»; професійна діяльність суддів, прокурорів; військова служба, інша державна служба); по-друге, за своїм змістом є сукупним переліком і видів служб, і посад, і державних органів, що не відповідає вимогам юридичної техніки. Запропоновано алгоритм визначення поняття «публічна служба».

Ключові слова: *адміністративне судочинство, юрисдикція адміністративних судів, публічно-правовий спір, публічна служба, державна служба, воєнна служба, служба в органах місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [1] (далі – КАС України) до юрисдикції адміністративних судів належать спори щодо: а) прийняття громадян на публічну службу; б) проходження публічної служби; в) звільнення з публічної служби (далі – спори щодо публічної служби). При цьому слід звернути увагу на те, що наведені вище спори пов'язані з публічною службою, тобто спори, які пов'язані з іншими видами служби (громадської, профспілкової, партійної, релігійної тощо) не належить до

© Біла-Тіунова Л. Р., Васильківська В. В., 2023

юрисдикції адміністративних судів. Окрім зазначеного до сфери публічної служби належать і спори, передбачені п. 9 ч. 1 ст. 19 КАС України: спори щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб. На відміну від попереднього положення, це положення є таким, що стосується всіх видів служби як людської діяльності, у т.ч. і публічної служби.

З огляду на те, що розгляд в адміністративних судах публічно-правових спорів щодо публічної служби потребує як чіткої визначеності нормативних положень, так і єдиності доктринальних тлумачень тих чи інших понять, які не регламентуються чинним законодавством, та з метою забезпечення однозначності підходів у прийнятті судових рішень видається за необхідне акцентувати увагу на окремих аспектах поняття «публічна служба», які до цих пір залишаються нормативно неврегульованими або такими, що потребують уточнення та додаткового трактування. Таким чином, важливість цього питання зумовлюється тим, що: по-перше, мають місце відмінності у змістовному навантаженні нормативного та доктринального поняття «публічна служба»; по-друге, відсутнім є єдиний підхід щодо доктринального тлумачення поняття «публічна служба»; по-третє, має місце відкрите нормативне закріплення поняття «публічна служба» (за рахунок словосполучення «інша державна служба»), що надає можливість адміністративним судам застосування судової дискреції, яка не завжди забезпечує єдиності підходу у вирішенні цієї категорії справ; по-четверте, нормативне визначення поняття «»публічна служба» передбачає положення, які є дискусійними та некоректними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі питання визначення сутності та змісту поняття «публічна служба» досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як: Н. Альошина [2], М. Карпа [3], С. Ківалов [4], Р. Миронюк [5], О. Петренко [6], К. Ровинська [7], О. Стрельченко [8], В. Тимків [9], І. Хомишин [10], М. Цуркан [11], Г. Фоміч [12], Н. Янюк [13] та ін. Їхні наукові дослідження є теоретико-методологічним підґрунтям для подальших наукових доробок із зазначеної проблематики. Водночас важливо звернути увагу на те, що цілий ряд питань із названої проблематики залишаються або нормативно неврегульованими, або щодо них мають місце колізії та протиріччя, або є застарілими і не відповідають вимогам теперішнього часу.

Формулюванні цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є узагальнення теоретико-методологічних положень щодо визначення поняття «публічна служба» у контексті адміністративного судочинства та його співставлення із нормативним визначенням цього поняття з метою забезпечення однозначності його застосування при розгляді публічно-правових спорів щодо публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду досліджуваного питання важливо, насамперед, вказати, що поняття «публічна служба» визначається чинним КАС України, як «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1, п. 17 ч. 1 ст. 4]. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що визначення поняття «публічна служба», чинне на теперішній час, дещо відрізняється від первинного поняття, визначення якого було надано в КАС України у редакції від 06.07.2005 р., і відповідно до якого публічна служба: а) передбачала, як складову, «дипломатичну службу»; б) не передбачала: «службу у державних колегіальних органах», «іншу державну службу» і «патронатну службу в державних органах» (п. 15 ч. 1 ст. 3).

Таким чином можна зазначити, що чинним законодавством поняття «публічна служба»: по-перше, розширено за рахунок віднесення до нього «патронатної служби у державних органах»; по-друге, уточнено за рахунок словосполучень: а) «інша державна служба», яке поглинає поняття «дипломатична служба» і його уже немає у визначенні; б) «у державних колегіальних органах»; по-третє, залишається відкритим за рахунок словосполучення «інша державна служба», тобто таким, до якого можна відносити й інші види державної служби, які на охоплюються названим у визначенні переліком.

У контексті наведеного, як видається, слід звернути увагу на окремі аспекти як нормативного, так і доктринального тлумачення поняття «публічна служба». Перш ніж перейти до характеристики нормативних складових поняття «публічна служба», важливо звернути увагу на доктринальну характеристику самого

поняття «публічна служба», яка є неоднозначною та передбачає декілька підходів щодо неї.

Публічна служба за своєю правовою природою є надзвичайно ємним, багатоаспектним та складним правовим утворенням, яке розглядається, зокрема, з точки зору двох підходів: інституційного і функціонального. Інституційний підхід надає можливість розглядати публічну службу як діяльність, яку здійснюють працівники органів державної влади (законодавчої, виконавчої і судової), державних підприємств та установ, органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств та установ, тобто працівники всіх публічних організацій. Таким чином, при інституційному підході за основу береться колективне утворення (інституція), наділене відповідними публічними завданнями, функціями і повноваженнями. Натомість, функціональний підхід дозволяє охарактеризувати межі публічної служби з огляду на те, що завдання і повноваження публічної адміністрації делегуються як іншим недержавним організаціям, так і приватним структурам, тобто йдеться про розширення кола суб'єктів, на які покладається виконання публічних функцій. У цьому разі за основу взято не самі інституції, а їхню функціональну спрямованість [14, с. 45–46].

Таким чином, при виборі того чи іншого підходу щодо визначення меж публічної служби слід враховувати: специфіку правової системи України, особливості побудови публічної адміністрації, правові традиції щодо функціонування держаного апарату, основні напрямки реформування системи публічного управління та потребу адаптації інституту публічної служби до стандартів ЄС. З огляду на це, найбільш прийнятним підходом для визначення меж публічної служби, як видається, є інституційний підхід, який дозволяє виокремити такі її види [14, с. 45–46].

Політична служба, основним завданням якої є визначення та реалізація державної політики у всіх сферах суспільного життя держави. Вона характеризується: особливостями вступу на службу та її проходженням; політичною відповідальністю, яка є основною для політичних службовців; зайняттям державних політичних посад у державних органах для професійного здійснення політичної діяльності; оплатою праці за рахунок державного бюджету. Це вид служби, у свою чергу, поділяється на службу на:

а) посту Президента України (президентська служба, яка здійснюється на професійній основі особою, що заміщує пост Президента України, який є главою держави і виступає від її імені [15, ст. 104]). Стосовно цього положення слід зазначити таке: Президент України заміщає єдиний в Україні державний пост (а не державну посаду!!!) – пост Президента України. Всі інші – це «державні політичні посади» (державна політична служба) або «державні посади» (державна служба). Оскільки в ст. 19 КАС України йдеться тільки про «діяльність на державних політичних посадах», то цей доктринальний вид політичної служби не охоплюється ст. 19 КАС України і не належить до юрисдикції адміністративних судів;

б) посадах народних депутатів у Верховній Раді України (депутатська служба, яка здійснюється на професійній основі особами, які заміщують державні політичні посади у Верховній Раді України і виконують державні функції щодо визначення державної зовнішньої і внутрішньої політики, тобто її проходять народні депутати України [15, ст.ст. 78–81; 16]). Як видається, цей вид політичної служби охоплюється ст. 19 КАС України, оскільки: по-перше, йдеться про державну політичну посаду – посаду народного депутата Верховної Ради України; по-друге, відповідно до ст. 285 КАС України адміністративні суди розглядають справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності», тобто йдеться про публічно-правовий спір щодо проходження народним депутатом державної політичної служби [17];

в) посадах членів Кабінету Міністрів України (урядова служба, яка здійснюється на професійній основі особами, які заміщують державні політичні посади в Кабінеті Міністрів України і виконують державні функції щодо забезпечення реалізації державної зовнішньої і внутрішньої політики [18]). Цей доктринальний вид державної політичної служби охоплюється ст. 19 КАС України і належить до юрисдикції адміністративних судів.

Зіставлення нормативного та доктринального визначення поняття «публічна служба» через державну політичну службу свідчить про те, що при нормативному визначенні використано поняття «державна політична посада», а при доктринальному визначенні – державна політична служба. Важливо звернути увагу на те, що і в першому, і в другому разі чинне законодавство не надає визначення понять «державна політична посада» і «державна політична служба», а вони визначаються тільки у доктринальному

аспекті і, при цьому, однозначності підходів щодо таких визначень немає. Як видається, нормативне визначення поняття «публічна служба» через поняття «державна політична посада» зумовлює необхідність надання, насамперед, нормативного визначення останнього, оскільки тільки такий підхід забезпечить однозначність та єдність судової практики розгляду спорів щодо публічної служби у контексті адміністративного судочинства.

Наступною доктринально складовою публічної служби є державна служба, яка за своєю природою також є багатоаспектним правовим явищем, яке містить три види державної служби:

1) державну адміністративну службу (далі – адміністративна служба). Стосовно поняття «адміністративна служба» слід зазначити, що воно є однокорінним із поняттям «адміністрація» (тобто система державних органів, насамперед, органів виконавчої влади) і змістовно визначає завдання і функції цього виду служби щодо виконання завдань і функцій держави. Характерними особливостями адміністративної служби є те, що: а) вона регламентується Законом України «Про державну службу» [19]; б) здійснюється як у державних органах (міністерство, служба, інспекція, агентство, інший ЦОВВ [20], місцева державна адміністрація), так і в апаратах/секретаріатах/офісах державних органів; в) окремі питання проходження служби регламентуються трудовим законодавством (якщо це безпосередньо передбачено в Законі «Про державну службу» або якщо це необхідно для усунення прогалин, які мають місце у названому Законі, і якщо це випливає із змісту відповідних статей Закону, як аналогія права); г) проходження служби пов'язано з присвоєнням рангів; д) характерною є загальна дисциплінарна відповідальність. Таким чином, адміністративна служба здійснюється в(у): Апараті ВРУ [21], Офісі Президента України [22], Секретаріаті КМУ [23], апаратах судових органів [24], органах військового управління [25], Апараті РНБО [26], Рахунковій палаті України (окрім її голови та членів) [27], Антимонопольному комітеті України (окрім його голови та членів) [28], Центральній виборчій комісії (окрім її голови та членів) [29, 30], місцевих державних адміністраціях (окрім голови та його заступників) [31], Державній виконавчій службі України [32] тощо. Важливо зазначити, що перелік цих органів не є вичерпним і цей вид служби може охопити й інші державні органи. Зіставлення нормативного та доктринального підходів щодо державної адміністративної служби як складової публічної служби свідчить про те, що: а) назва цього виду державної служби не використовується у нормативному визначенні публічної служби, натомість останнє включає в себе такі складові цього виду, як: «служба у державних колегіальних органах» (йдеться про такі органи, як: Рахункова палата, Центральна виборча комісія, Антимонопольний комітет України тощо); «інша державна служба» (йдеться про апарати/секретаріати/офіси таких органів, як: ВРУ, Конституційний Суд України, Президент України, суди тощо;

2) державна спеціалізована служба (далі – спеціалізована служба): Їй притаманні такі ж ознаки, як і державній службі, водночас, вона має свої власні особливості, які дають підстави визнати її як окремий вид державної служби: а) її правовими засадами є спеціальні закони, що регламентують конкретні види цієї служби, а Закон «Про державну службу» регламентує тільки ті питання, які не визначено спеціальними законами; б) її проходження пов'язано з присвоєнням спеціальних звань; в) її чітко і детально регламентовано чинним законодавством; г) для неї характерним є високий рівень субординації; д) вона у ряді випадків пов'язана з носінням зброї (служба у(в): митних органах, органах внутрішніх справ, органах прокуратури, службі судової охорони); ж) для неї характерною є заборона щодо членства у політичних партіях і політичних рухах; з) для неї характерною є спеціальна дисциплінарна відповідальність, передбачена дисциплінарними статутами. Таким чином, спеціалізована служба – це: дипломатична служба [33]; служба в: Державній митній службі [34], Державній податковій службі [34], Національній поліції [35], системі прокуратури [36]; Службі судової охорони [24; 37]; Державній кримінально-виконавчій службі [38]; Державній службі цивільного захисту [39; 40]; Національному антикорупційному бюро [41]; Державному бюро розслідувань [42]; Бюро економічної безпеки [43]. Зіставлення нормативного та доктринального змісту поняття «публічна служба» свідчить про те, що нормативне визначення передбачає тільки «професійну діяльність прокурорів», а інші види спеціалізованої служби охоплюються поняттям «інша державна служба»;

3) мілітаризована служба (військова служба). Мілітаризована служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї

за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Їй притаманні такі ж ознаки, як і державній службі. Водночас, мілітаризована служба має свої власні особливості, які надають підстави виділити її в окремий вид державної служби – мілітаризовану службу: а) її основним завданням є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності; б) її суб'єктами є військовослужбовці та військовозобов'язані; в) її проходження пов'язано з присвоєнням військових звань; г) її чітко і детально регламентовано чинним публічним законодавством; д) для неї характерним є надзвичайно високий рівень субординації; ж) вона пов'язана з носінням зброї [44, с. 16–17]. Мілітаризована служба – це служба у(в) ЗСУ [45], Службі правопорядку у ЗСУ [46], Нацгвардії [47], Держприкордонслужбі [48], СБУ [49], Держспецзв'язку [50], Держохороні [51], Держспецтрансслужбі [52], розвідувальних органах України [53]. Незважаючи на різноманітність військових формувань (цілі, завдання, функції, призначення, наявність власних законодавчих актів) спільними для них є питання щодо: а) здійснення служби; б) присвоєння військових звань; в) дисциплінарної відповідальності (у порядку Дисциплінарного статуту ЗСУ [54; 55, с. 354–403]); г) соціально-правового захисту.

Зіставлення нормативного визначення «публічної служби» і доктринального поняття «мілітаризована служба» свідчить про те, що перше поняття містить у собі словосполучення «військова служба», яка є державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Як видається, у цьому разі йдеться про використання законодавцем узагальненого поняття «військова служба» (у доктринальному аспекті – «мілітаризована служба»), як служби у ЗСУ та інших військових формуваннях, створених відповідно до чинного законодавства України.

Якщо віднесення до юрисдикції адміністративних судів публічно-правових спорів щодо вступу на службу, її проходження та припинення в органах місцевого самоврядування (служба в органах місцевого самоврядування як вид публічної служби [14, с. 54–55]) та професійними суддями (суддівська служба як вид публічної служби [14, с. 54]) заперечень немає, то віднесення до поняття «публічна служба» таких складових, як «альтернативна (невійськова) служба» і «патронатна служба в державних органах» викликає заперечення. Стосовно альтернативної (невійськової) служби слід зазначити, що її, як правило, проходять на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у державній, комунальній власності або переважна частка у статутному фонді яких є в державній або комунальній власності, діяльність яких, у першу чергу, є пов'язаною із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством, а також у патронажній службі в організаціях Товариства Червоного Хреста України [55, ст. 5]. Зазначене свідчить про те, що проходження такої служби не пов'язано з виконанням державних функцій або представленням суб'єктів публічного управління в інших інституціях, тобто йдеться про те, що під час проходження альтернативної (невійськової) служби особи не є представниками держави, державних органів, не наділені державно-владними повноваженнями, що є не тільки характерним, але визначальним для публічних службовців. Як видається, віднесення альтернативної (невійськової) служби до публічної служби не відповідає критеріям останньої.

Стосовно патронатної служби в державних органах слід зазначити, що ця служба не відповідає жодному із критеріїв видів публічної служби (державно-політичної, державної, суддівської, муніципальної). Більше того, п. 18 ч. 3 ст. 3 Закон «Про державну службу» чітко зазначає, що дія названого Закону не поширюється на патронатну службу, як це було опосередковано передбачено (через відповідні розпорядження КМУ про віднесення посад патронатних службовців до категорій посад державних службовців, які приймалися Урядом відповідно до ст. 25 названого Закону) попереднім Законом «Про державну службу» (1993). Як видається, такий підхід у новому Законі «Про державну службу» є цілком правомірним і таким, що відповідає концепції державної служби у цілому. Аргументацією такої позиції щодо патронатної служби є її особливості, які мають прояв у тому, що особи, які заміщують посади патронатної служби: а) здійснюють свою діяльність не від імені держави, державного органу (одна з основних ознак державної служби), а від імені посадової особи («патрона»); б) здійснюють свою діяльність не на державний орган, не на

державу, на не суспільство, а виключно на посадову особу («патрона»); в) прийняття на посаду здійснюється: а) без проведення конкурсу, як єдиного способу вступу на державну службу; або б) без виборів чи призначення як способів вступу на політичну або суддівську службу; г) не всі патронатні посади передбачають низки вимог, які висуваються до осіб, що займають посади державної служби: віковий ценз, правообмеження, освіта; д) звільняються із займаної посади у разі звільнення тієї особи, на яка вони працювали (тобто патрона); ж) здійснюють, як правило, консультативно-дорадчі функції.

Висновки. Встановлено, що визначення поняття «публічна служба», надане у п. 17 ч. 1 ст. 4 КАС України є некоректним та таким, що не відповідає вимогам юридичної техніки, оскільки воно: а) передбачає різнопорядкові критерії: інституційні («у державних колегіальних органах»), функціональні («діяльність на державних політичних посадах»; професійна діяльність суддів, прокурорів; військова служба, інша державна служба); б) за своїм змістом є сукупним переліком і видів служб (військова служба; патронатна служба; альтернативна (невійськова) служба), і посад (державні політичні посади), і публічних органів (державні колегіальні органи; органи влади АРК; органи місцевого самоврядування), і видів діяльності (професійна діяльність суддів, прокурорів) що не відповідає вимогам юридичної техніки; в) містить у собі такі складові поняття, як «альтернативна (невійськова) служба» та «патронатна служба у державних органах», які за своїми змістовним навантаженням, не відповідають критеріям публічної служби у цілому.

Видається, що для визначення поняття «публічна служба» необхідно обрати оптимальну кількість визначальних критеріїв на кшталт: а) «публічна професійна діяльність на державних посадах у державних органах або посадах в органах місцевого самоврядування щодо виконання завдань і функцій держави»; або б) публічна професійна діяльність у державних органах та органах місцевого самоврядування та їх апараті/секретаріаті/офісі щодо виконання завдань і функцій держави.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. Дата оновлення: 18.05.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
2. Алюшина Н.О. Розвиток інституту державної служби в умовах карантину та воєнного стану. *Ефективність державного управління*, 2023. № 70/71. С. 11–16.
3. Карпа М. Принципи здійснення публічної служби. *Науковий вісник*. 2011. Вип. 6. URL: http://www.lvivacademy.com/.
4. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Публічна служба в Україні: підручник. Одеса: Фенкіс, 2009. 688 с.
5. Миронюк Р.В. Особливості судового розгляду окремих категорій адмінітсративних справ: навчальний посібник. Дніпро, 2019. 352 с.
6. Петренко О.С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : автореф. дис. … канд. наук з держуправління. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
7. Ровинська К. Публічна служба в умовах правової невизначеності. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 133–139.
8. Стрельченко О.Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація. *Політика і право*. 2019. № 1(17). С. 104–109.
9. Тимків В.М. Понятійні аспекти становлення публічної служби в Україні. *Державне управління*. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/21.pdf.
10. Хомишин І.Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2012/21.pdf.
11. Цуркан М. Особливості судового розгляду спорів про проходження публічної служби в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 21 с.
12. Фоміч Г.В. Адміністративні процедури у публічній службі в Україні: автореф. … канд. юрид. ннаук. Одеса, 2010. 20 с.
13. Янюк Н. Е. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 51. С. 162–167.
14. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра державного службовця: теорія та правове регулювання: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2012. 449 с.
15. Конституція України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-Text.
16. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text.
17. Постанова Вищого адміністративного суду України від 28.02.2014 р. Н/800/28/14. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/37573621.
18. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18.
19. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

20. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. URL: .
21. Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови ВРУ від 25.08.2011 р. URL: .
22. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 р. URL: .
23. Про затвердження Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України : Постанова КМУ від 12.08.2009 р. URL: .
24. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
25. Про затвердження переліку органів військового управління, в яких передбачено посади державної служби: наказ Міноборони від 14.08.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-16#Text.
26. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.10.2005 р. URL: .
27. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19.
28. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. URL: .
29. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15.
30. Про Положення про Секретаріат Центральної виборчої комісії: Постанова ЦВК від 01.10.2020 р. URL: .
31. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14.
32. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text.
33. Про дипломатичну службу: Закон України 07.06.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text.
34. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF.
35. Про Національну поліцію: Закон від 02.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
36. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.
37. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 04.04.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1052910-19#Text.
38. Про Державну кримінально-виконавчу службу: Закон України від 23.06.2005 р. URL: .
39. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.
40. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України 05.03.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-17#Text.
41. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14.10.2014 р. Дата оновлення: 10.11.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text.
42. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text.
43. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.11.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-IX#Text.
44. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
45. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.
46. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text.
47. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text.
48. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text.
49. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.
50. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації: Закон України від 23.06.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text.
51. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. URL: .
52. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 05.02.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text.
53. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 01.12.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text.
54. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text.
55. Біла-Тіунова Л.Р. Стець О.М. Службове право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с.
56. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text.

Bila-Tiunova L. R., Vasylkivska V. V. Some aspects of the doctrinal and legal characteristics of the public service in the context of administrative proceedings

It is noted that due to the fact that the jurisdiction of administrative courts includes disputes regarding public service (admission of citizens to public service; passage of public service; dismissal from public service), the concept of "public service" requires a clear both normative and doctrinal definition in order to ensure unambiguous approaches to judicial decision-making when considering this category of cases. It is established that the importance of studying this issue is due to the fact that: there are differences in the content of the normative and doctrinal concepts of «public service"; there is no unified approach to the doctrinal interpretation of the concept of "public service"; there is an open normative consolidation of the concept of "public service" (due to the phrase "other civil service"), which allows administrative courts to apply judicial discretion, which does not always ensure a uniform approach to resolving this category of cases; the normative definition of the concept of "public service" provides for provisions that are debatable and incorrect. It is established that the definition of the concept of "public service" provided in the Code of Administrative Judiciary of Ukraine includes such components of the concepts as "alternative (non-military) service" and "patronage service in state bodies", which by their functional purpose do not meet the criteria of public service as a whole. Attention is focused on the incorrectness of the wording of the concept of "public service" provided to the Code of Administrative Judiciary of Ukraine, since it: firstly, provides for different criteria: institutional ("in state collegial bodies"), functional ("activities in public political positions"; professional activities of judges, prosecutors; military service, other public service); secondly, by its content it is a cumulative list of types of services, positions, and state bodies, which does not meet the requirements of legal technique. An algorithm for defining the concept of «public service» is proposed.

Key words: *administrative proceedings, jurisdiction of administrative courts, public legal dispute, public service, civil service, military service, service in local self-government bodies.*

УДК 342.951: 61(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.66

В. О. Бєлоусов
аспірант кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Стаття присвячена нормативно-правовому регулюванню запобігання корупції у сфері охорони здоров'я. Дисертантом визначено, що відповідно до державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки розвиток системи охорони здоров'я має спрямовуватися на забезпечення ефективності реалізації прав та інтересів фізичних осіб, в тому числі шляхом створення електронних онлайн-сервісів, що включає і можливості розвитку телемедицини та консультування. Автором підкреслено, що попри нормативне закріплення пріоритетності вжиття заходів із забезпечення ефективності у сфері охорони здоров'я і досі профільне законодавство містить ряд колізійних моментів у встановлення категоріального ряду, що знижує рівень задоволення прав та інтересів людини на фізичне буття. Дисертантом зазначається, що метою статті є визначення нормативно-правового регулювання запобігання корупції у сфері охорони здоров'я в Україні. Встановлено, що категорія «охорона здоров'я» є міжгалузевою комплексною науково-практичною конструкцією. У статті зазначається, що згідно із законодавством зарубіжних країн, зокрема, таких країн, як Угорська Республіка, Словацька Республіка, Чеська Республіка встановлюються адміністративно-правові засади функціонування системи охорони здоров'я. Встановлено, що у ряді зарубіжних країнах відсутніми є спеціальні норми, що закріплювали б цивільно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, зокрема, у частині укладення цивільно-правових договорів, зокрема, договорів із надання медичного обслуговування, медичного страхування, що дозволяє зробити висновок про імперативність нормативно-правової регуляції такої сфери суспільних правовідносин. Визначено, що законодавчий підхід, запроваджений в більшості європейських країн, свідчить про надзвичайну цінність сфери охорони здоров'я для забезпечення реалізації функцій держави, що вимагає «виваженого» комплексного імперативного регулювання. Автором зроблено висновок, що під сферою охорони здоров'я необхідно розуміти сукупність системи заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя, що має відповідати стандартам медичної етики (біоетики), що має бути відображено на законодавчому рівні.

Ключові слова: *адміністративно-правові заходи, запобігання, корупція, ознаки корупції, адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією; нормативно-правове регулювання, охорона здоров'я, публічний інтерес.*

Постановка проблеми. Відповідно до державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки встановлено, що розвиток системи охорони здоров'я має спрямовуватися на забезпечення ефективності реалізації прав та інтересів фізичних осіб, в тому числі шляхом створення електронних онлайн-сервісів, що включає і можливості розвитку телемедицини та консультування. Однак попри нормативне закріплення пріоритетності вжиття заходів із забезпечення ефективності у сфері охорони здоров'я і досі профільне законодавство містить ряд колізійних моментів у встановлення категоріального ряду, що знижує рівень задоволення прав та інтересів людини на фізичне буття.

Стан наукової розробки. Розроблення тематики даної статті базується на результатах дослідження, здійснених у публікаціях П.С. Берзіна, І.Г. Богатирьова, Р.Ю. Гревцової, П.С. Матишевського, В.В. Москаленко, І.Я. Сенюти, С.Г. Стеценка, М.І. Панова, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, О.М. Храмцова та ін. Застосування комплексного методу дослідження вимагає звернення уваги на публікації вчених, присвячених пробле-

© Бєлоусов В. О., 2023

матиці запобігання корупції в цілому, що здійснювалось у наукових працях В.Б. Авер'янова, В.М. Гаращука, Н.В. Коваленко, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.В. Корнієнка, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, Т.О. Коломоєць, Ю.О. Легези, О.П. Рябченко, М.І. Хавронюка та ін. Попри наявність численної кількості проблематика нормативно-правового регулювання запобігання корупції у сфері охорони здоров'я в Україні здійснено фрагментарно, що обумовило актуальність даної публікації.

Метою статті є визначення нормативно-правового регулювання запобігання корупції у сфері охорони здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сфера охорони здоров'я в умовах сьогодення регламентується Конституцією України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про психіатричну допомогу», «Про лікарські засоби», «Про систему громадського здоров'я» та рядом законодавчих актів, що розробляються на їх виконання.

Відповідно до чинного законодавства України право на охорону здоров'я закріплюється статтею 49 Конституції України. Так, відповідно до статті 49 Конституції України встановлено, що кожній особі гарантується право на охорону здоров'я, медичну допомогу та на медичне страхування.

Право на охорону здоров'я людини відноситься до системи особистих немайнових прав людини, яка забезпечує фізичне існування людини, є невід'ємним від неї, та гарантується державою. Відповідно до статей 283, 284 Цивільного кодексу України встановлюється право особи на охорону здоров'я та право особи на медичну допомогу. Особа як власник здоров'я має не лише право володіти та використовувати власне тіло, але і має обов'язок зберігати його у належному стані, вчиняти дії із сприяння власному одужанню, виконувати керівні медичні настанови, що надаються медичними працівниками. Піклування про власне здоров'я для пацієнта може мати характер як лікувальної медичної допомоги, так і естетичної медичної допомоги. Саме надання послуг із отримання лікувальної медичної допомоги створює систему охорони здоров'я людини, що в межах даного дослідження є сферою, де необхідним є встановлення напрямів забезпечення ефективності запобігання корупції.

Категорія «охорони здоров'я» є міжгалузевою комплексною науково-практичною конструкцією. До її дослідження, встановлення правозастосовчих аспектів її регламентації неодноразово привертається увага вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків.

Згідно із законодавством зарубіжних країн, зокрема, таких країн, як Угорська Республіка, Словацька Республіка, Чеська Республіка встановлюються адміністративно-правові засади функціонування системи охорони здоров'я. При цьому відсутніми є спеціальні норми, що закріплювали б цивільно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, зокрема, у частині укладення цивільно-правових договорів, зокрема, договорів із надання медичного обслуговування, медичного страхування, що дозволяє зробити висновок про імперативність нормативно-правової регуляції такої сфери суспільних правовідносин. Такий законодавчий підхід, запроваджений в більшості європейських країн, свідчить про надзвичайну цінність сфери охорони здоров'я для забезпечення реалізації функцій держави, що вимагає «виваженого» комплексного імперативного регулювання.

До системи охорони здоров'я згідно із європейською правничою традицією відноситься сукупність заходів із забезпечення запобігання інфекціонуванню населення як способу порушення здоров'я людини, вжиття заходів, здатних відновити стан здоров'я, рекреації особи, а також інформаційних заходів, що сприяють захисту обігу медичних відомостей про пацієнта, так і виховання «здорового» мислення людини (Zakon Narodnej Rady Slovenskej Republiky, 1994; Törvény az egészségügyröl, 1997) [1; 2].

Чинне законодавство України містить таке розуміння категорії «охорона здоров'я», що розуміється як «система заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя» (Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992) [3].

З категорією «охорона здоров'я» у кореляційних зв'язках перебуває категорія «громадське здоров'я». Відповідно до змісту профільного Закону України встановлюється, що реалізація та функціонування системи гро-

мадського здоров'я зростання стану фізичного буття населення, запобігання та профілактика хвороб, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, що вимагає нормативного закріплення компетенції державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб приватного права у цій сфері, а також здійснення функції громадського та державного контролю у відповідній сфері суспільних правовідносин (Про систему громадського здоров'я, 2022) [4]. Тоді як власне під категорією «громадське здоров'я» розуміється «сфера знань та організована діяльність суб'єктів системи громадського здоров'я щодо зміцнення здоров'я, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя» (ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я).

Згідно із положеннями Регламенту Європейського парламенту І Ради (ЄС) № 1338/2008 від 16 грудня 2008 року про статистику Співтовариства щодо охорони громадського здоров'я, охорони праці та безпеки на робочому місці [5] під громадським здоров'ям розуміється сукупність елементів, що визначають стан здоров'я, у тому числі захворюваність населення, поширеність інвалідності та турбота про інвалідів, а також система детермінант, що визначають стан здоров'я, сукупність потреб в медичній допомозі, ресурсів, виділених на медичну допомогу, отримання на засадах універсальності та доступності медичної допомоги, ефективність акумуляції видатків на охорону здоров'я та їх фінансування, а також причини смертності та їх подолання (Регламент Європейського парламенту, 2008).

Таким чином, доцільним є висновок, що до системи громадського здоров'я згідно із положеннями європейського законодавства відноситься також і система фінансування діяльності, пов'язаної із наданням медичної допомоги та медичних послуг.

Натомість зміст поняття «медична допомога» та «медична послуга» на нормативному рівні закріплюється неоднозначно. Залишається нормативно не визначеним поняття «медична послуга». Метод структурно-логічного аналізу дозволяє зробити висновок, що медична послуга є ширшим поняттям за зміст категорії медична допомога. Так, згідно із ст. 49 Конституції України медична допомога має надаватися безкоштовно, тоді як процедурно допускається надання медичних послуг на оплатній основі, в межах товарно-грошових цивільних чи господарських правовідносин, що передбачає побудову взаємодії між їх учасниками на принципах юридичної рівності, ініціативності, волі та вільного волевиявлення (Смотров, 2003: 8-11) [6, с. 8-11].

Відповідно до ст. 35 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлюються такі рівні надання лікувально-профілактичної допомоги, як: надання первинної медичної сімейними лікарями та іншими лікарями загальної практики; надання медичної допомоги, що мають галузеву спеціалізацію; надання медичної допомоги колегіально групою лікарів.

Надання медичної допомоги на безоплатній основі передбачено Концепцією розвитку охорони здоров'я населення України на первинному рівні. З. Гладун обґрунтовує розуміння закладу охорони здоров'я як самостійного учасника правовідносин, що функціонує у формі юридичної особи, що наділена правом планування діяльності із надання медичної допомоги та медичних послуг, в тому числі шляхом укладення договорів, акумуляції майна та заснування відповідних господарств та об'єднань, а також несе юридичну відповідальність за свої дії (Гладун, 2003: 104) [7, с. 104]. Л.О. Золотухіна та Ю.О. Легеза відносять функціонування системи охорони здоров'я до складових розуміння публічних інтересів держави та населення країни, таким чином підкреслюючи їх важливе значення для сучасного суспільства (Золотухіна, Легеза, 2020: 39-48) [8]. Цікавим є підхід ряду вчених, що обґрунтовують, що стан здоров'я населення відноситься до антропогенних показників ефективності здійснення державної політики держави в цілому, і зокрема, у сфері охорони навколишнього природного середовища (Borysenko A. etc, 2022) [9]. Отже, сфера охорона здоров'я є надзвичайно важливою, має вирішальне значення для реалізації функцій держави, забезпечення публічних інтересів суспільства.

Надання медичної допомоги співвідноситься із поняттям медичної етики (біоетики), що визначає стандарти взаємовідносин лікаря та пацієнта. Розуміння біоетики (медичної етики) виходить за межі професійної деонтології. Біоетика (медична етика) полягає у дотриманні моралі, гарантій безпеки людства та захисті прав пацієнтів в процесі надання медичної допомоги та медичних послуг, в тому числі у разі проведення медичного експерименту (Кундієв, 2001: 56-60) [10, с. 56-60]. Встановлення окремих стандартів біоетики закріплюється Основами законодавства про охорону здоров'я, Законами України «Про психіатричну

допомогу», «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові», «Про лікарські засоби», «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», та рядом підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 року № 690 «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики».

Висновок. Отже, під сферою охорони здоров'я необхідно розуміти сукупність системи заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя, що має відповідати стандартам медичної етики (біоетики), що має бути відображено на законодавчому рівні.

Виконання функцій із охорони здоров'я та забезпечення громадського здоров'я покладається на відповідну систему органів державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб як органів загальної компетенції, та державні, комунальні та приватні заклади охорони здоров'я як органи спеціальної компетенції. Окрему суб'єктів, до повноважень яких може бути віднесено забезпечення реалізації права особи на охорону здоров'я, складають фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Функцію громадського контролю у сфері охорони здоров'я виконують відповідні громадські організації (зокрема, в Україні діють такі об'єднання, як громадська організація «Центр громадянського представництва «Життя»», діяльність якої спрямовується на адвокацію законодавства у сфері громадського здоров'я, забезпечення захисту прав споживачів медичних послуг, активізацію діяльності із подолання тютюнової залежності серед населення, в тому числі шляхом проведення інформаційних заходів із висвітлення ризиків, що виникають у зв'язку із вживанням тютюнових виробів тощо).

Список використаних джерел:

1. Zakon Narodnej Rady Slovenskej Republiky z 24 augusta 1994 «O ochrane zdravia ludi». ASPI. 2004.
2. Törvény az egészségügyröl. 23 december 1997. № CLIV. UNIÓ KFT—CDATA Bt. Maygyar Törvénytár. 2003.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
4. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text
5. Регламент Європейського парламенту І Ради (ЄС) № 1338/2008 від 16 грудня 2008 року про статистику Співтовариства щодо охорони громадського здоров'я, хорони праці та безпеки на робочому місці. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_019-08/ed20081216#n50
6. Смотров О.І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг: автореф. дис. … к.ю.н. Харків, 2003. 18 с.
7. Гладун З. Заклад охорони здоров'я: основи правового статусу. *Право України.* 2003. № 6. С. 100-105.
8. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Гарантії захисту публічного інтересу. *Юридичний бюлетень. 2020. Випуск 14. С. 39-48.* DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.05
9. Borysenko, A., Volkova, Y., Pushkina, O., Potip, M., & Leheza, Y. (2022). Principios regulatorios de la administración pública en el campo de la política ambiental estatal y regional como parte de la estrategia para el desarrollo sostenible de Ucrania. Revista De La Universidad Del Zulia, 13(38), 180-188. https://doi.org/10.46925//rdluz.38.13
10. Кундієв Ю.І. Біоетика - веління часу. Перший національний конгрес з біоетики: матеріали тез доповідей. К., 2001. С. 56-60.

Bielousov V. O. Normative and legal regulation of corruption prevention in the field of health care in Ukraine

The authors determined that, in accordance with the state anti-corruption policy for 2021-2025, the development of the healthcare system should be aimed at ensuring the effective implementation of the rights and interests of individuals, including through the creation of electronic online services, which includes the development of telemedicine and counseling. The authors emphasized that, despite the normative consolidation of the priority of taking measures to ensure efficiency in the healthcare sector, the relevant legislation still contains a number of conflicting points in establishing a categorical series, which reduces the level of satisfaction of human rights and interests for physical existence. The authors determined that the purpose of the article is to determine the legal regulation

of the prevention of corruption in the healthcare sector in Ukraine. It has been established that the category of «health care» is an intersectoral complex scientific and practical construction. It is determined that according to the legislation of foreign countries, in particular, countries such as the Republic of Hungary, the Slovak Republic, the Czech Republic, the administrative and legal framework for the functioning of the healthcare system is established. It has been established that in a number of foreign countries there are no special rules that fix the civil law regulation of relations in the field of healthcare, in particular, in terms of concluding civil law contracts, in particular, contracts for the provision of medical care, allowing medical insurance to conclude on the imperativeness of the legal regulation of such sphere of social legal relations. It has been established that the legislative approach introduced in most European countries testifies to the extreme value of the healthcare sector for ensuring the implementation of the functions of the state, which requires a «weighted» comprehensive imperative regulation. The authors concluded that the sphere of healthcare should be understood as a set of measures aimed at maintaining and restoring physiological and psychological functions, optimal performance and social activity of a person with the maximum biologically possible individual life expectancy, which must comply with the standards of medical ethics (bioethics), which should be reflected at the legislative level.

Key words: *administrative and legal measures, prevention, corruption, administrative offence related to corruption; regulatory and legal regulation, healthcare, public interest.*

УДК 349.42:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.67

О. О. Фоменко
здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права
ORCID ID: 0009-0000-4171-5721

СТАН НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено стан науково-методологічної розробленості проблем продовольчої безпеки. Встановлено, що характерною рисою продовольчої незалежності та одночасно й прогалиною чинного адміністративного законодавства, є відсутність нормативно-правового визначення цього поняття у спеціальному Законі України «Про продовольчу безпеку», необхідність розроблення якого, як комплексного правового інструменту, спрямованого на врегулювання адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки, обґрунтовується численними правовими дослідженнями. Доведено, що важливою передумовою законодавчого врегулювання адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки має стати визначення поняття й розроблення проекту Адміністративно-правової доктрини продовольчої безпеки, як цілісної і гармонійної системи адміністративно-правових принципів, основоположних ідей, спрямованих на створення концептуальної основи для вироблення та ефективної реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. Запропоновано авторський проект доктрини продовольчої безпеки, який включає показники: а) у сфері споживання продовольства; б) у сфері виробництва і національної конкурентноспроможності; в) у сфері організації управління. Обґрунтовано положення, які визначають комплексний підхід до визначення сукупності загроз продовольчій безпеці та мають посісти чільне місце в проекті Адміністративно-правової доктрини продовольчої безпеки України. Здійснено порівняльний аналіз правових категорій «продовольча безпека» та «забезпечення продовольчої безпеки». Проаналізовано теоретичні напрацювання вчених у галузі адміністративного права, в контексті визначення механізму публічного адміністрування у сфері продовольчої безпеки держави, до елементів якого мають бути включені адміністративно-правові засоби, спрямовані на реалізацію, забезпечення та захист учасників економічних відносин у сфері продовольства. Обґрунтовано необхідність вироблення доктринальних підходів до сталого розвитку національної системи забезпечення продовольчої безпеки, позаяк концептуальні напрямки адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки залишаються поза увагою провідних учених-адміністративістів.

Ключові слова: *продовольча безпека, адміністративне право, економічна безпека, харчові продукти, продовольчі відносини, міжнародне право, продовольча політика.*

Постановка проблеми. Продовольча безпека як наукова проблема має міждисциплінарний характер, чим і зумовлена широка варіативність методологічних підходів, які використовуються ученими різних наукових напрямків в процесі підготовки наукових досліджень.

Зокрема, автором проаналізовано значний масив вітчизняних наукових публікацій з проблем забезпечення продовольчої безпеки, на підставі чого зроблено висновок, що переважна більшість із них виконані в межах економічних спеціальностей, а тому відображають специфічні для економічних наук прийоми та способи обґрунтування результатів наукового пошуку. Але в той же час, не можемо оминути увагою й наукові дослідження у сфері продовольчої безпеки з адміністративного права, державного управління та інших суміжних галузей науки.

Однак, вважаємо за доцільне розпочати аналіз методологічного забезпечення проблем продовольчої безпеки з характеристики монографічних досліджень економічного спрямування.

Уявляється, що всю сукупність проаналізованих автором наукових досліджень можна умовно класифікувати на декілька груп, в залежності від напрямку наукового пошуку, покладеного в основу розв'язання наукового завдання. Звідси випливає і варіативність методологічних

© Фоменко О. О., 2023

підходів до викладення матеріалу, які застосовуються вченими під час аналізу продовольчої безпеки, в залежності від завдань, визначених у наукових дослідженнях, що й обумовлює актуальність теми обраного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові проблеми забезпечення продовольчої безпеки України стали предметом наукового аналізу в дослідженнях А.А. Бабенко, І.Ф. Бінька, О.В. Вараксіної, В.І. Власова, М. Гребенюка, В.І. Загуменника, І.В. Ігнатенко, Г.М. Калетніка, С.М. Кваша, М.Д. Курляка, М.А. Лисака, Л.О. Мелент'євої, І. Г. Мішиної, А.Д. Мостової, В.В. Мусієнка, В.В. Проценко, Я.Я. Пушака, І.І. Румик, П.Т. Саблука, В.Т. Шлемка та інших науковців. Разом з тим, стан методологічної розробленості проблем продовольчої безпеки лишився поза увагою вищевказаних науковців, що й обумовило актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у аналізі стану науково-методологічної розробленості проблем продовольчої безпеки, з метою підкреслення ролі адміністративного права в процесі регулювання продовольчих відносин та обгрунтування необхідності розроблення й прийняття Адміністративно-правової доктрини забезпечення продовольчої безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Так, до числа недостатньо обґрунтованих положень відноситься проблема теоретико-методологічного аналізу щодо визначення критеріїв, які дозволяють відмежовувати такі поняття як «економічна безпека», «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «забезпечення продовольчої безпеки» і т.д. Зокрема, М.Д. Курляк у дисертаційному дослідженні «Формування системи національної продовольчої безпеки України» ставить за мету удосконалення ефективності процесу забезпечення продовольчої безпеки, шляхом формування єдиних підходів до побудови категоріально-понятійного апарату. Але в той же час, вивчення результатів цього дисертаційного дослідження дозволяє констатувати відсутність чіткої та однозначної авторської позиції щодо визначення критеріїв розмежування між поняттями «продовольча безпека», «продовольча незалежність», «продовольча система», «забезпечення продовольчої безпеки» тощо [1, с. 14]. Думається, що посередній рівень використання методу порівняльного аналізу М.Д. Курляком під час підготовки цього дисертаційного дослідження, не в повному обсязі забезпечив вирішення наукового завдання щодо з'ясування співвідношення понять економічної безпеки, продовольчої безпеки, продовольчої незалежності.

Разом з цим, економічна безпека, на думку В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько та Л. О. Мелент'євої, являє собою стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [2, с. 31]. Економічна безпека, на переконання І.Г. Мішиної, являє собою економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [3, с. 3]. Аналіз вищевказаних суджень дозволяє висновувати, що поняття «економічна безпека» та «продовольча безпека» співвідносяться між собою, як загальне й часткове, де економічна безпека, будучи родовим поняттям, має конституційно-правове походження.

Разом з цим, продовольча незалежність держави розуміється в наукових джерелах як «умова забезпечення продовольчої безпеки, за якої, у випадку припинення поставок продовольства із-за кордону не виникає продовольчої кризи, при цьому продовольча незалежність вважається досягнутою, якщо забезпечення власного виробництва становить не менше 80 % від обсягів споживання населенням продуктів харчування відповідно до фізіологічних норм [4, с. 38]. Погоджуючись із висловленою думкою слід додати, що характерною рисою продовольчої незалежності та одночасно й прогалиною чинного адміністративного законодавства, є відсутність нормативно-правового визначення цього поняття у спеціальному Законі України «Про продовольчу безпеку», необхідність прийняття якого, як комплексного правового інструменту, спрямованого на врегулювання адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки, підкреслюється багатьма фахівцями в галузі адміністративного права.

Разом з цим, важливою передумовою законодавчого врегулювання адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки має стати визначення поняття й розроблення проекту Адміністративно-правової доктрини продовольчої безпеки, як цілісної і гармонійної системи адміністративно-право-

вих принципів, основоположних ідей, спрямованих на створення концептуальної основи для вироблення та ефективної реалізації державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України.

Варто підкреслити, що ідея щодо теоретико-правового обґрунтування доцільності прийняття доктринального документу у сфері забезпечення продовольчої безпеки не є новою.

Слушну думку висловлює Я.Я. Пушак, коли зазначає, що державна доктрина продовольчої безпеки України почала створюватися практично з моменту здобуття незалежності. Процес формування її теоретичних основ і принципів відбувається досить важко й зайняв відносно довгий період часу. Фактично, еволюція поглядів керівництва України на проблему забезпечення продовольчої безпеки країни не завершена й на даний момент [5, с. 112].

Зокрема, провідні фахівцями в галузі економічних наук запропоновано авторський проект доктрини продовольчої безпеки, який включає показники: а) у сфері споживання продовольства; б) у сфері виробництва і національної конкурентноспроможності; в) у сфері організації управління [6, с. 4].

А.А. Бабенко у дисертаційному дослідженні «Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектора економіки», розробив поняття та обґрунтував на теоретико-методологічному рівні актуальність прийняття Аграрно-продовольчої доктрини, метою запровадження якої, на думку вченого, «мають бути сформульовані головні положення виведення сільського господарства на екологічно забезпечений рівень розвитку ефективним упровадженням новітніх технологій, формуванням найприйнятніших для кожних конкретних природно-кліматичних умов агроландшафтів, співвідношенням різних типів сільськогосподарських угідь, поступовим відродженням меліоративних систем, забезпеченням їх економного використання, підвищенням ефективності виробництва сільгосппродуктів» [7, с. 13].

У той же час, серед поодиноких спроб учених у галузі юридичних наук приділити увагу розробленню концептуальних основ доктрини продовольчої безпеки, мають місце лише спроби фрагментарного висвітлення проблемних питань, які мають місце в процесі підготовки доктринального документу. Наприклад, І.В. Ігнатенко акцентує увагу на відсутності доктринальних підходів до визначення ризиків та загроз продовольчій безпеці України, які частково пов'язані з навмисним невикористанням сільськогосподарських угідь та їх забудовою житловими та промисловими об'єктами [8, с. 171]. Думається, що положення, які визначають комплексний підхід до визначення сукупності загроз продовольчій безпеці також мають посісти чільне місце в проекті Адміністративно-правової доктрини продовольчої безпеки України.

Під час удосконалення методологічних засад продовольчої безпеки, І.І. Румик визначає процес її забезпечення в якості об'єкта дисертаційного дослідження на тему: «Продовольча безпека в умовах комплементарності національної економіки» [9, с. 26]. Слід наголосити, що безсумнівною перевагою цієї наукової роботи є застосування такого методологічного інструментарію, який дозволив виробити критерії, спрямовані на виокремлення поняття «продовольча безпека» з її родового поняття «національна безпека». Однак, поряд з цим, ані в завданнях, ні в результатах зазначеного дисертаційного дослідження порівняльний аналіз правових категорій «продовольча безпека» та «забезпечення продовольчої безпеки» не проведено, а відтак – не визначено їх співвідношення, що не сприяє формуванню цілісного уявлення про правову та економічну природу продовольчої безпеки.

А.Д. Мостовою в дисертаційному дослідженні «Стратегія забезпечення продовольчої безпеки держави: теорія, методологія, практика» розроблено організаційно-економічний механізм формування і реалізації стратегії забезпечення продовольчої безпеки держави, в процесі методологічного обґрунтування якого вчена акцентує увагу на напрямках її здійснення, а саме: поетапному проведенні стратегічного аналізу, розробки, реалізації стратегії, моніторингу й коригування стратегічних заходів, впорядкуванні процесів взаємодії суб'єктів із гарантування продовольчої безпеки на державному й регіональному рівнях [10, с. 25]. У той же час, теоретичні напрацювання вчених у галузі адміністративного права дозволяють зробити висновок, що розроблення механізму державного управління в будь-якій сфері суспільних відносин передбачає формування системи організаційно-правових та управлінських заходів впливу на учасників правовідносин, які забезпечують його ефективне регулювання. Отже, правове регулювання слугує основою реалізації економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки. Аналогічного висновку доходять В.І. Загуменник, В.В. Мусі-

єнко, В.В. Проценко, які розуміють адміністративно-правове регулювання як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [11, с. 400]. Таким чином, до елементів організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки А.Д. Мостовою мали б бути включені адміністративно-правові засоби, спрямовані на реалізацію, забезпечення та захист учасників економічних відносин у сфері продовольства.

Також заслуговує на увагу монографічне дослідження О.В. Вараксіної, яка, маючи на меті обґрунтування науково-методичних напрямів ідентифікації умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, висновує, що останні полягають у тому, що названий механізм трактується як складна системно-структурна цілісність, яка включає загальні та відповідно специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, інституційно узгоджені та пов'язані між собою [12, с. 187]. Але в той же час, слід констатувати, що попри цілком вичерпне визначення механізму продовольчої безпеки, дисертантка не приділила увагу визначенню його організаційних та економічних складових, що, безперечно, демонструє слабкість висловленої наукової позиції.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що необхідність вироблення доктринальних підходів до сталого розвитку національної системи забезпечення продовольчої безпеки не викликає сумніву ані серед представників наукової спільноти, ні серед практиків. Але разом з цим, слід наголосити, що концептуальні напрямки адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки, на жаль, залишаються поза увагою провідних учених-адміністративістів.

Водночас, наука адміністративного права має стати фундаментальною основою стратегічного забезпечення продовольчої безпеки, дієвість якої безпосередньо залежить від виваженої та збалансованої системи публічного управління в агропромисловому секторі економіки. Думається, що в першу чергу, Адміністративно-правова доктрина забезпечення продовольчої безпеки має відобразити сукупність науково обґрунтованих положень, цілей та завдань довгострокової державної політики у сфері забезпечення та зміцнення продовольчої безпеки, а також механізмів та заходів щодо їх практичної реалізації.

Список використаних джерел:

1. Курляк М.Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України : автореф… канд. екон. наук : 21.04.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 23 с.
2. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. К., 1997. 144 с.
3. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. … канд. екон. наук : 08.00.01. Донецьк, 2007. 235 с.
4. Гребенюк М. Правовий аспект співвідношення понять «продовольча незалежність» та «продовольча безпека». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 5. С. 35-38.
5. Пушак Я.Я. Продовольча безпека та шляхи її забезпечення. *Науковий* вісник Ужгородського університету. 2011. Спецвипуск 33. Частина 4. С. 110-114.
6. Саблук П.Т., Калетнік Г.М., Кваша С.М., Власов В.І., Лисак М.А. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект). Економіка АПК. 2011. № 8. С. 3-11.
7. Бабенко А.А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектора економіки : автореферат дис… канд. екон. наук : 08.07.02. Луганський національний аграрний університет. Луганськ, 2006. 29 с.
8. Ігнатенко І.В. Земельно-правові аспекти забезпечення продовольчої безпеки. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. 297 с.
9. Румик І.І. Продовольча безпека в умовах комплементарності національної економіки : автореф… канд. екон. наук : 08.00.03. Університет економіки та права «Крок». Київ, 2020. 39 с.
10. Мостова А.Д. Стратегія забезпечення продовольчої безпеки держави: теорія, методологія, практика : автореф… доктора екон. наук : 08.00.03. Чернігівський національний технологічний університет. Чернігів, 2020. 39 с.
11. Загуменник В.І., Мусієнко В.В., Проценко В.В. Адміністративне право України: основні категорії та поняття : навч. посібник / за заг. ред. О.Х. Юлдашева. Київ: Поліграфіст, 2010. 512 с.
12. Вараксіна О.В. Формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України : дис… канд. екон. наук : 08.00.03. Полтава, 2016. 221 с.

Fomenko O. O. State of scientific and methodological development of food security problems

The article examines the state of scientific and methodological development of food safety problems. It was established that a characteristic feature of food independence and at the same time a gap in the current administrative legislation is the absence of a legal definition of this concept in the special Law of Ukraine «On Food Security», the need to develop it as a complex legal instrument aimed at regulating administrative-legal relations in in the field of ensuring food security, is substantiated by numerous legal studies. It has been proven that an important prerequisite for the legislative regulation of administrative-legal relations in the field of ensuring food safety should be the definition of the concept and development of the project of the Administrative-legal doctrine of food safety, as a complete and harmonious system of administrative-legal principles, fundamental ideas aimed at creating a conceptual basis for the development and effective implementation of state policy in the field of food security of Ukraine. The author's draft of the doctrine of food security is proposed, which includes indicators: a) in the field of food consumption; b) in the field of production and national competitiveness; c) in the field of management organization. The provisions that define a comprehensive approach to determining the totality of threats to food safety are substantiated and should occupy a prominent place in the project of the Administrative and Legal Doctrine of Food Safety of Ukraine. A comparative analysis of the legal categories «food safety» and «ensuring food safety» was carried out. The theoretical work of scientists in the field of administrative law was analyzed in the context of determining the mechanism of public administration in the field of food security of the state, the elements of which should include administrative and legal means aimed at the implementation, provision and protection of participants in economic relations in the field of food. The need to develop doctrinal approaches to the sustainable development of the national system of ensuring food security is substantiated, since the conceptual directions of administrative and legal provision of food security remain outside the attention of leading administrative scientists.

Key words: *food security, administrative law, economic security, food products, food relations, international law, food policy.*

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.68

М. О. Макаров
суддя
Дніпровського апеляційного суду

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ

В статті визначено поняття та сутність конфлікту інтересів як правової категорії, з'ясовано різновиди проявів наявності конфлікту інтересів в діяльності судді, визначено запобіжники, які слід вживати для запобігання та усунення конфлікту інтересів в діяльності судді.

В результаті дослідження з'ясовано сутність потенційного, реального та приватного конфлікту інтересів в діяльності судді, процесуальний конфлікт інтересів, відмежовано та розкрито поняття процесуального та позапроцесуального конфлікту інтересів в діяльності судді. Визначено порядок вжиття заходів спрямованих на запобігання та усунення конфлікту інтересів в діяльності судді.

Встановлено необхідність дотримання суддею методичних рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Доведено, що методичні рекомендації не є нормативними актами, а відповідно є нормами тлумачення законодавства, виданими уповноваженим органом влади і відповідно не можуть носити обов'язкових характер, отже у випадку складення протоколу про вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією уповноваженими органами відносно судді, відповідно до законодавства рішення про притягнення його до відповідальності має вирішувати: до адміністративної відповідальності за статтею 172-7 КпАП України - суддя у якого відсутній конфлікт інтересів з суддею відносно якого розглядається справа; до дисциплінарної відповідальності - відповідна Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя, яка діє на підставі Закону про Вищу раду правосуддя керуючись нормами закону або рішеннями вищих судових інстанцій, які є нормами доктринального (обов'язкового) тлумачення законодавства.

Встановлено, що для забезпечення виконання норми статті 35-1 Закону України «Про запобігання корупції» відповідно до якої «правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів, суддів Конституційного Суду України, визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів», доцільно в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» закріпити окрему норму, яка б визначала критерії наявності конфлікту інтересів в діяльності судді та способів його усунення.

Ключові слова: *корупція, суди, запобігання корупції в судах, конфлікт інтересів, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, відповідальність за корупційне правопорушення.*

Актуальність статті. Професійна діяльність суддів, пов'язана з відправленням правосуддя, зобов'язує суддів демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, що означає добровільні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і поза залою судового засідання. Судді попри високий рівень правової підготовки і обізнаності теж піддаються корупційними ризикам в свій діяльності, які іноді є наскільки зовні невидимими, що не викликають занепокоєння, однак присутні і мають бути усунені з метою ефективного здійснення правосуддя на основі закону. Відповідні положення визначено міжнародними стандартами, що регламентують діяльність суддів та Кодексом суддівської етики, затвердженим з'їздом суддів України.

Вітчизняне антикорупційне законодавство встановлює ряд запобіжників вчинення корупції взагалі та системі судочинства України, зокрема до яких слід віднести: підготовка та впровадження антикорупційних програм; діяльність уповноваженого з питань корупції

© Макаролв М. О., 2023

щодо ро'яснення сутності та видів корупційних ризиків в діяльності суддів; роз'яснення Національного агенства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) порядку заповнення декларації, врахування конфлікту інтересів, застосування обмежень щодо діяльності суду, тощо.

В цілому слід визначити, що сучасне антикорупційне законодавство України, яке сформувалось в Україні за останні 10 років є достатньо прогресивним та виваженим і відповідає Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (яка ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року № 251-V) [1] як єдиного стратегічного документа, які закладає принципи запобігання та протидії корупції, які мають дотримуватись країни цивілізованого світу. В той же час за допомогою антикорупційних законодавчих норм не можливо урегулювати всі складні випадки (запобіжники) вчинення корупційних діянь або діянь, пов'язаних з корупцією, різновиди яких мають широкий прояв і мають бути урегульовані на підзаконному рівні а також в актах доктринального тлумачення, зокрема в рішеннях вищих судових інстанцій. Зокрема це стосується такого антикорупційного обмеження (запобіжника) як запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, сутність нормативного закріплення правового змісту якого визначено в розділі 5 Закону України «Про запобігання корупції».

У зв'язку з цим нагальним дослідницьким завданням, що й зумовлює актуальність цієї статті, є визначення особливості запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в діяльності судді, їх узагальнення та систематизації як подальшого інструментарію для суддей, використання якого знизить загальний рівень корупції в судовій системі України.

Стан дослідження проблематики статті. Проблема запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням не є новою в юридичній науці, науковий доробок її дослідження складають праці таких вчених, як: В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, О.А. Банчук, Ю.П. Битяк, К.Л. Бугайчук, В.М. Гаращук, О.О. Дудоров, В.А. Завгородній, Т.Є. Кагановська, В.М. Мартиненко, М.І. Мельник, О.П. Мусієнко, О.В. Ткаченко, В.М. Трепак, Р.М. Тучак, М.І. Хавронюк, С.О. Шатрава та інші. Проте проблематика корупційних ризиків в діяльності судової системи і безпосередньо суддів не була предметом окремого монографічного чи іншого системного дослідження, що й зумовлює необхідність її здійснення в межах даної наукової статті.

Таким чином *метою наукової статті* є з'ясування особливостей запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в діяльності судді. На виконання поставленого завдання в межах статті будуть вирішені наступні *задачі*: визначити поняття та сутність конфлікту інтересів як правової категорії, з'ясувати різновиди проявів наявності конфлікту інтересів в діяльності судді, визначити запобіжники, які слід вживати для запобігання та усунення конфлікту інтересів в діяльності судді.

Виклад основного змісту. Правове регулювання правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів на рівні закону визначено нормативними актами: Законом України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII [2], Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII [3], процесуальними законами – Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України. Загальними підзаконними актами, які тлумачать норми антикорупційного законодавства щодо розуміння змісту конфлікту інтересів, його запобіжників та напрямів усунення є роз'яснення, які надаються Національним агенством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) у формі методичних рекомендацій, зокрема в Методичних рекомендаціях щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» у питаннях запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції, затверджених рішенням НАЗК від 12.01.2024 року № 2 [4]. Спеціальними підзаконними актами, які тлумачать норми антикорупційного законодавства щодо розуміння змісту конфлікту інтересів, його запобіжників та напрямів усунення є рішення Ради суддів України, якими роз'яснена позиція Ради щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів, зокрема: рішення від 08.06.2017 № 34 «Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів»; рішення від 07.09.2017 № 46 «Щодо роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів у діяльності суддів»; рішення від 07.12.2017 № 75 «Про роз'яснення щодо повноважень РСУ як єдиного компетентного органу, до якого звертаються судді у випадку конфлікту інтересів»;

Рішення РСУ № 40 від 05.07. 2019 року «Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів» [5].

Нижче на виконання задач дослідження доцільно визначити поняття та сутність конфлікту інтересів як правової категорії, з'ясувати різновиди проявів наявності конфлікту інтересів в діяльності судді.

Ключовими для тлумачення поняття конфлікту інтересів на рівні національного законодавства є Закон України «Про запобігання корупції», який розрізняє два види конфлікту інтересів – потенційний та реальний. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції»: потенційний конфлікт інтересів – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (абз. 8); реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (абз. 12); приватний інтерес – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, утому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях (абз. 11) [2].

Наведені визначення є універсальними та застосовні до всіх суб'єктів, передбачених у ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», на яких поширюється дія цього закону. Водночас очевидно, що сфера судочинства є досить своєрідною з огляду на спеціальний статус суддів і необхідність дотримання принципу їх незалежності, тому застосування законодавства про запобігання корупції у цій сфері, а також тлумачення поняття конфлікту інтересів в діяльності суддів мають свою специфіку. Зважаючи на це, у діяльності суддів особливого значення також набуває розрізнення «конфлікту інтересів, який врегульовується у визначеному процесуальним законом порядку» (або процесуального конфлікту інтересів, п. 7 ч. 1 ст. 106, ч. 10 ст. 133 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів») та «позапроцесуального конфлікту інтересів» (до якого не застосовний визначений процесуальним законом порядок, але врегулювання якого передбачено п. 6 ч. 8 ст. 133 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів»), визначення яких слід розмежувати наступним чином: процесуальний конфлікт інтересів – реальний конфлікт інтересів, що виникає у судді під час здійснення правосуддя в конкретній справі та може бути врегулюваний шляхом застосування процедури відводу (самовідводу), передбаченої процесуальним законодавством; позапроцесуальний конфлікт інтересів – реальний або потенційний конфлікт інтересів, який виникає у судді під час виконання ним адміністративних функцій та не пов'язаний безпосередньо зі здійсненням правосуддя в конкретній справі, а тому не може бути врегульований у спосіб, визначений процесуальним законом [3]. Визначення поняття конфлікту інтересів та його видів є ключовим з точки зору практики правозастосування, адже саме воно закріплене у диспозиціях статей, що містять підстави для дисциплінарної та адміністративної відповідальності суддів. Водночас, саме різне тлумачення поняття реального та потенційного конфлікту інтересів у практиці Ради суддів України (далі – РСУ), НАЗК, Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) та судів призводить до відсутності правової визначеності та подекуди протилежних висновків вищенаведених органів при аналізі наявності або відсутності конфлікту інтересів у конкретній справі.

Конфлікт інтересів є найбільш складною категорією антикорупційних обмежень в діяльності судді є наявність реального або потенційного інтересів, як категорій аналізу яких необхідно приділити окреме дослідження. Нижче, виходячи з законодавчого визначення потенційного конфлікту інтересів, як наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень, або реального конфлікту інтересів, як суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень, наведемо окремі приклади конфлікту інтересів, які можуть виникати в діяльності судді.

Випадки реального конфлікту інтересів, який може бути врегульований у спосіб, передбачений процесуальним законом, доцільно систе-

матизувати залежно від приватного інтересу судді та обставин судової справи, що надійшла судді до розгляду. Наприклад, конфлікт інтересів, пов'язаний з майновим інтересом можу проявлятись у володінні суддею цінними паперами емітента, який є учасником у справі, що надійшла судді до розгляду, або володіння суддею банківським вкладом, кредитом банківської установи,яка є учасником у справі, що надійшла судді до розгляду. До конфлікту інтересів, пов'язаний з немайновим інтересом – особистими, дружніми або іншими позаслужбовими стосунками можна віднести такі обмеження, які породжують конфлікт інтересів: суддя не може розглядати справу про кримінальне провадження, досудове розслідування за яким здійснював будь-який з його родичів; суддя не може розглядати справу про адміністративне правопорушення за матеріалами патрульного інспектора, який в минулому складав протокол про адміністративне правопорушення чи виносив постанову в справі про адміністративне порушення відносно цього судді; суддя не може розглядати справу про кримінальне провадження, експертом по який було залучення його близького родича чи свояка; учасником провадження в суді є суддя, який розгляда цю справу у суді нижчої інстанції, в тому числі у складі колегії та ін. [6, с.18].

Окремі положення щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів в діяльності судді дає РСУ, наприклад в Рішенні РСУ №75 від 04 листопада 2016 року «Про роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів» визначено, що «не виникає конфлікту інтересів, якщо близькі особи суддів займають посади секретаря судового засідання, помічника судді – за умови, що вони працюють у інших суддів судової установи, з якими не пов'язані родинними зв'язками, і жодним чином їх обов'язки з такими суддями не перетинаються. У випадку, якщо в у одному суді працюють суддя (голова суду або виконуючий обов'язки голови суду, заступник голови суду або виконуючий обов'язки заступника голови суду) та його близька особа на посаді, яка не знаходиться у організаційному підпорядкуванні судді (голови суду або виконуючого обов'язки голови суду, заступника голови суду або виконуючого обов'язки заступника голови суду), та службові обов'язки яких не перетинаються (помічник іншого судді, консультант будь-якого підрозділу, спеціаліст тощо) конфлікт інтересів відсутній за умови якщо суддя (голова суду або виконуючий обов'язки голови суду, заступник голови суду або виконуючий обов'язки заступника голови суду) фактично не бере участі у вирішені питань, які стосуються працівника апарату, у тому числі шляхом голосування на зборах суддів за питання, яке стосується такого працівника, або якщо фактично такий працівник апарату суду не виконує обов'язки за дорученням цього судді (голови суду або виконуючого обов'язки голови суду, заступника голови суду або виконуючого обов'язки заступника голови суду)» [7].

Нижче на виконання задач дослідження доцільно визначити порядок вжиття заходів спрямованих на запобігання та усунення конфлікту інтересів в діяльності судді.

Законом в статті 35-1 «Особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник у діяльності окремих категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» визначено, що «правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів, суддів Конституційного Суду України, визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів» [2]. Логічно, що мова йде про Закон України «Про судоустрій та статус суддів», але слід відзначити що окремої норми, яка б стосувалась запобігання конфлікту інтересів та заходів спрямованих на його усунення Закон не містить, тільки в п. 10 ст. 133 цього закону, яка визначає правовий статус Ради суддів України, визначено, що «у разі виникнення у судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом), Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови Державної судової адміністрації України, його заступника реального чи потенційного конфлікту інтересів вони зобов'язані не пізніше наступного робочого дня з моменту виникнення такого конфлікту інтересів у письмовій формі повідомити про це Раду суддів України» [3]. Безпосередній порядок усунення конфлікту інтересів в діяльності судді визначений у вищезгаданих рішеннях РСУ.

Так, відповідно до рішенні РСУ №75 від 04.11.2016 року «Про роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів» послідовність дій судді у зв'язку із виникненням конфлікту інтересів, який може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом має полягати в тому, що суддя : 1) вживає заходів щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів у його діяльності; 2) не має вчиняти дій та не при-

ймати рішень по суті в рамках виконання своїх службових повноважень в умовах реального конфлікту інтересів; 3) вживає заходів щодо самостійного врегулювання конфлікту інтересів, шляхом подання самовідводу та розкриття інформації про причини самовідводу; 4) у разі існування сумнівів щодо наявності у його діяльності конфлікту інтересів та/або щодо необхідних заходів врегулювання - звертатися за роз'ясненнями до РСУ; 5) вживає заходів для усунення негативних наслідків порушень законодавства про конфлікт інтересів [7] Слід зауважити, що для врегулювання конфлікту інтересів судді під час здійснення правосуддя керуються відповідними положеннями процесуальних законів відповідно до виду юрисдикції, якими встановлено правила застосування права на відвід та самовідвід, - Кодексом адміністративного судочинства, Господарського процесуального, Цивільного процесуального та Кримінального процесуального кодексу України, при цьому КпАП України не містить норм щодо правил відводів та самовідводів судді, у цьому випадку суддям рекомендується застосовувати таке право за аналогією закону.

З іншої сторони більш складним питанням є вчинення дії судді у зв'язку із виникненням конфлікту інтересів, який не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом. Як вірно зазначають експерти НАЗК «конфлікт інтересів, який не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом, включає випадки потенційного і реального конфлікту інтересів у діяльності судді, що виникає поза межами здійснення суддею правосуддя (під час виконання адміністративних обов'язків, зумовлений спільною роботою близьких осіб). У такому випадку ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» наділив Раду суддів України повноваженнями на здійснення заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів у суддів.Тоб то у разі наявності у судді потенційного або реального конфлікту інтересів, непов'язаного зі здійсненням ним правосуддя, суддя зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з моменту виникнення такого конфлікту інтересів у письмовій формі повідомити про це Раду суддів України. Після повідомлення Рада суддів вживає заходів із врегулювання конфлікту інтересів» [8].

Для недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів суддя зобов'язаний повідомити про наявність конфлікту інтересів голову суду, не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів, самостійно вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів. Голова суду протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглого йому судді реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, шляхом: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; обмеження доступу особи до певної інформації; перегляду обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи [9].

Висновок. В підсумку слід зазначити, що суддям необхідно дотримуватись методичних рекомендації НАЗК як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, зокрема Методичних рекомендацій від 12.01.2024 р.2 2 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції» [10]. В той же час слід констатувати, що методичні рекомендації НАЗК не є нормативними актами а відповідно є нормами тлумачення законодавства, виданих уповноваженим органом влади і відповідно не можуть носити обов'язкових характер. Таким чином у випадку складення протоколу про вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією уповноваженими органами відносно судді, відповідно до законодавства рішення про притягнення його до відповідальності має вирішувати: до адміністративної відповідальності за статтею 172-7 КпАП України - суддя у якого відсутній конфлікт інтересів з суддею відносно якого розглядається справа; до дисциплінарної відповідальності - відповідна Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя, яка діє на підставі закону Про Вищу раду правосуддя керуючись нормами закону або рішеннями вищих судових інстанцій, які є нормами доктринального (обов'язкового) тлумачення законодавства [11].

Встановлено, що для забезпечення виконання норми статті 35-1 Закону України «Про запобігання корупції» відповідно до якої «правила врегулювання конфлікту інтересів у діяль-

ності суддів, суддів Конституційного Суду України, визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів», доцільно в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» закріпити окрему норму, яка б визначала критерії наявності конфлікту інтересів в діяльності судді та способів його усунення.

Список використаної літератури:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (ратифікована згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18 жовтня 2006 року № 251-V. *URL:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст.2056.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 31. Ст.545.
4. Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» у питаннях запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.01.2024 року № 2. *URL:* https://wiki.nazk.gov.ua/category/konflikt-interesiv.
5. Про роз'яснення деяких питань щодо конфлікту інтересів: Рішення Ради суддів України від 05 липня 2019 року № 40. *URL:* https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=38&page=3&per-page=8.
6. Особливості конфлікту інтересів у діяльності суддіта рекомендації щодо його запобігання і врегулювання у типових ситуаціях: посібник на допомогу судді. Рада суддів України. 2022. с.35. *URL:* https://rsu.gov.ua/uploads/article/posibnikosoblivosti-konfliktu-in-de7be4c810.pdf.
7. Про роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів: Рішенні Ради суддів України від 04 листопада 2016 року №75. *URL:* https://court.gov.ua/konflikt_interesiv/RSU_8.
8. Ірина Мостова. Конфлікт інтересів у діяльності суддів: особливості врегулювання. Юридична газета онлайн: інтернет видання. Опубліковано в №1. Публікація від 18 січня 2019 року. *URL:* https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/konflikt-interesiv-u-diyalnosti-suddiv-osoblivosti-vregulyuvannya.html.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: Рішення НАЗК від 29.09.2017 №839. *URL: https:mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2017-10-30/2017-10-30_2.pdf.*
10. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції: Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції від 12.01.2024 р. № 2. *URL:* https://nazk.gov.ua/uk/nazk-onovylo-metodychni-rekomendatsii-schodo-zapobigannya-ta-vregulyuvannya-konfliktu-interesiv.
11. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 7-8. Ст. 50.

Makarov M. O. Features of preventing and resolving conflicts of interest in the activities of a judge

The article defines the concept and essence of a conflict of interest as a legal category, clarifies the types of manifestations of a conflict of interest in the activities of a judge, identifies safeguards that should be used to prevent and eliminate conflicts of interest in the activities of a judge.

As a result of the study, the essence of potential, real and private conflicts of interest in the activities of a judge, procedural conflicts of interest, and the concepts of procedural and extra-procedural conflicts of interest in the activities of a judge are clarified. The procedure for taking measures aimed at preventing and eliminating conflicts of interest in the activities of a judge is determined.

The need for a judge to comply with the methodological recommendations of the National Agency for the Prevention of Corruption as a central executive body with a special status that ensures the formation and implementation of state anti-corruption policy regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" regarding the prevention and resolution of conflicts of interest is established. It has been proven that methodological recommendations are not regulatory acts, but, accordingly, are norms of interpretation of legislation issued by an authorized body of government and, accordingly, cannot be mandatory, therefore, in the case of drawing up a protocol on the commission of an offense related to corruption by authorized bodies in relation to a judge, in accordance with the legislation, the decision to hold him accountable must be decided by: for administrative liability under Article 172-7 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine - a judge who does not have a conflict of interest with the judge in respect of whom the case is being considered; for disciplinary liability - the relevant Disciplinary Chamber of the High Council of Justice, which acts on the basis of the Law on the High Council of Justice, guided by the norms of law

or decisions of higher judicial instances, which are norms of doctrinal (mandatory) interpretation of legislation.

It has been established that in order to ensure the implementation of the norm of Article 35-1 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", according to which "the rules for regulating conflicts of interest in the activities of judges, judges of the Constitutional Court of Ukraine, are determined by the laws regulating the status of relevant persons and the principles of organization of relevant bodies", it is advisable to enshrine in the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" a separate norm that would determine the criteria for the presence of a conflict of interest in the activities of a judge and methods for its elimination.

Key words: *corruption, courts, prevention of corruption in courts, conflict of interest, prevention and regulation of conflicts of interest, liability for a corruption offense.*

УДК 343.12:343.131
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.69

В. В. Ювшин
здобувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДОЗРЮВАНОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Здійснено аналіз окремих положень наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували проблематику підозрюваного, забезпечення його прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні. Констатовано, що з урахуванням збільшених процесуальних можливостей сторони обвинувачення, проблеми забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування, зокрема в умовах запровадження правового режиму воєнного стану є малодослідженими.

Визначено і запропоновано напрями розвитку наукового знання, з урахуванням сучасного стану національного законодавства, практики Європейського суду з прав людини, правозастосовної практики і наукового розроблення зазначеної проблематики. Отримані результати надали можливість виокремити основні напрями наукового пошуку розв'язання окреслених проблем, а саме: схарактеризувати зміст процесуальних прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування з огляду на міжнародно-правові стандарти захисту прав людини; виокремити та порівняти зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування; розкрити процесуальну діяльність слідчого щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування; з'ясувати специфіку прокурорського нагляду щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування; виокремити повноваження захисника та законного представника щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування; окреслити межі дискреційних повноважень слідчого судді під час здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: *забезпечення прав і свобод, захисник, досудове розслідування, підозрюваний, прокурор, слідчий, сторони кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Створення кримінальної процесуальної системи, пріоритетом якої є захист особи, її конституційних прав і свобод та забезпечення ефективного проведення досудового розслідування, є одним з основних напрямів розвитку правоохоронної системи України.

Порушення та обмеження прав і свобод людини найчастіше відбуваються на стадії досудового розслідування, з огляду на те, що уповноважені особи на здійснення досудового розслідування наділені широким колом повноважень, пов'язаним з можливістю обмеження прав, свобод та інтересів учасників кримінального процесу [1, с. 7]. Відповідно реалізація завдань кримінального провадження невіддільна від удосконалення діяльності органів досудового розслідування. Власне належна організація його здійснення зумовлює міру відповідальності за злочин. Однак така діяльність може здійснюватися лише у спосіб, передбачений законом, що гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження [2].

Незважаючи на те, що діяльність органів кримінальної юстиції України поступово набуває форми, яка гарантує захист прав та інтересів особи, подальше вдосконалення правового регулювання кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних з участю підозрюваних у кримінальному провадженні, необхідне для забезпечення реального захисту їхніх майнових та інших прав і законних інтересів.

Безсумнівно, що ключове місце серед них належатиме науково обґрунтованим рекомен-

© Ювшин В. В., 2023

даціям з питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування. До того ж, створення подібного роду рекомендацій, у першу чергу, вимагає визначення стану розроблення вказаних проблем задля окреслення шляхів майбутніх досліджень.

Стан опрацювання проблематики. Підґрунтям для дослідження зазначеної проблематики склали праці таких науковців: А. А. Ахундової, А. М. Бірюкової, Т. В. Варфоломеєвої, Є. І. Виборнової, Т. В. Волошанівської,

О. В. Винокурова, Ю. В. Горб, І. В. Гловюк, М. І. Дерев'янко, А. В. Дунаєвої, А. А. Жук, А. А.Коваля, О. П. Кучинської, Т. О. Лоскутова, М. А. Макарова, Т. Ю. Марченко, О. В. Маслюк, А. В. Мельниченка, С. І. Мінченка, В. О. Попелюшко О. І. Наливайко, Д. В. Сімінович, О. С. Старенького, О. Ю. Татарова, О. В. Фараон, І. І. Цилюрик, Б. І. Яворського та інших вчених.

Метою наукової статті є аналіз окремих наукових робіт, встановлення ступеню зв'язку з суміжними проблемними питаннями, що, передусім, дозволить неупереджено оцінити сучасний стан наукових розробок проблем забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування, встановити наявні проблеми та запропонувати ймовірні шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Вагомим науковим досягненням розробки інституту захисту є дисертація О. І. Наливайко «Теоретико-правові проблеми захисту прав людини» (2002 р.) [3]. В рамках зазначеного наукового дослідження, проведеного з використанням сучасних досягнень історії та філософії, із загальнотеоретичних позицій автор проаналізував інститут правового захисту людини. В дисертації викладаються концептуальні положення щодо функціонального призначення права в процесі захисту прав та на основі вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду у цій сфері обґрунтовуються основні шляхи та напрямки підвищення ефективності законодавства. О. І. Наливайко зазначає, що складовими елементами механізму правового захисту є механізм охорони, механізм захисту, механізм поновлення порушених суб'єктивних прав, механізм виховання; основними складовими ефективності інституту правового захисту є: інформативно-правові акти, міжнародні угоди і договори; діяльність різноманітних соціальних інститутів громадянського суспільства; політико-правові процедури захисту тощо [3].

Значний внесок у розвиток вчення про забезпечення адвокатурою прав підозрюваного у кримінальному процесі України зробила А. М. Бірюкова, яка у своєму дослідження «Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист» (2006 р.) [4], стверджує, що належна реалізація права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі обумовлена існуванням адвокатури як публічної інституції. Останнє включає публічно-правовий характер такої діяльності і вимагає відповідного правового регулювання іі діяльності з метою поставити її в один ряд з правоохоронними органами держави та забезпечити реальне дотримання принципів рівності, змагальності та диспозитивності [4].

Не менш цікавою є робота Є. І. Виборнової «Реалізація права на захист на стадії досудового слідства» (2009 р.) [5]. Так, авторка дослідила проблемні питання впровадження принципу змагальності та рівності сторін на досудові стадії кримінального процесу України, вказуються шляхи їх вирішення. Робить висновки, що право обвинуваченого (підозрюваного) на захист – це сукупність

всіх наданих обвинуваченому (підозрюваному) законом кримінально-процесуальних прав для захисту від пред'явленого йому обвинувачення (підозри), виявлення обставин, які виправдовують або пом'якшують його відповідальність [5].

Б. І. Яворський у своїй праці «Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві» (2010 р.) [6] доводить потребу щодо наділення підозрюваного та обвинуваченого певними процесуальними правами. Також пропонує наділити окремими процесуальними правами обвинуваченого, а саме брати участь у слідчих діях, які ініційовані ним або захисником тощо [6].

Наближеними до предмету нашого дослідження є результати дисертації А. В. Дунаєвої «Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного» (2013) [7]. Так, науковиця дослідила та розкрила дії слідчого, спрямовані на виявлення підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме органам досудового розслідування, до оголошення його розшуку; а в разі неможливості встановлення місцезнаходження підозрюваного наявними заходами – процедуру оголошення розшуку. Авторка стверджує, що найчастіше слідчий встановлює факт ухилення підозрюваного від органів досудового розсліду-

вання тоді, коли останній починає переховуватися від провадження за кримінальним правопорушенням. Тому акцентовано на необхідності застосування слідчим попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання ухиленню підозрюваного від участі в кримінальному провадженні [7, с. 11-12]

Проблемні питання процесуального статусу підозрюваного почали набувати більшого наукового інтересу після прийняття чинного КПК України. Зокрема, проблеми діяльності захисника щодо захисту прав підозрюваного в кримінальному провадженні, у якому враховано положення КПК України 2012 року, а також сучасні тенденції адаптації вітчизняного законодавства до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дослідила у своїй роботі А. А. Ахундова (2013) [8].

М. І. Дерев'янко у дисертаційній роботі «Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» (2015 р.) [9] виокремлено підстави, умови та приводи до застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, проаналізовано порядок його застосування тощо. З позиції міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ, відповідно до статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, проаналізовано вітчизняну правозастосовну практику щодо гарантування прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, розглянуто правові питання їх імплементації у чинне українське кримінальне процесуальне законодавство [9, с. 18-19].

О. В. Фараон зробила наукову спробу розв'язати проблеми процесуального порядку повідомлення особі про підозру, гарантій забезпечення прав підозрюваного («Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення», 2016 р.) [10]. Зокрема, авторкою встановлено, що процесуальне становище підозрюваного необхідно розглядати відповідно до таких умов: поява підозрюваного у кримінальному провадженні з моменту повідомлення особі про підозру; вручення пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх фактичним повідомленням; забезпечення прав підозрюваного стороною обвинувачення та захисником під час досудового розслідування; можливість імперативного (примусового) забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у кримінальному провадженні [10, с. 200-201].

Досить цікавою є праця О. В. Маслюк «Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» (2017 р.) [11], в якій окреслено й класифіковано способи спростування підозри (обвинувачення) у межах системи. Також авторка обґрунтовує потребу доповнити процедуру судового розгляду таким елементом, як проголошення обвинуваченим та/або його захисником заяви захисту одразу після оголошення прокурором обвинувального акту, з відображенням правової позиції захисту у вигляді контрпозиції щодо попередньо оголошеного прокурором обвинувачення тощо. [11, с. 24].

Варто приділити увагу і дисертації Т. В. Волошанівської «Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду» (2019 р.). Авторкою розроблено та доведено концепцію сучасної трансформації права на захист у кримінальному провадженні з урахуванням досвіду ЄСПЛ, суть якої полягає у виокремленні двох елементів такого права – статичного та динамічного [12, с. 4-5].

Також слід згадати і роботу В. І. Мірковець «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження» (2021 р.) [13]. Так, науковицею сформульовано теоретичну модель механізму забезпечення права на свободу та особисту недоторканість під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що являє сукупність правових засобів, які визначають зміст і впливають на кримінально-процесуальні відносини під час застосування таких заходів. Механізм забезпечення права на свободу та особисту недоторканість розкрито крізь призму його складових: реалізація, охорона, захист. Авторка обґрунтовує позицію щодо законності такого обмеження, і наводить наступні аргументи: відповідність положень закону міжнародним стандартам без зміни сутності права; наявність правової процедури, тобто визначає спосіб дій уповноважених державних органів; описує правовий механізм реалізації цього права та його гарантії [13, с. 19-20].

Науковий внесок у дослідження окресленої проблематика зробила І. І. Цилюрик. Зокрема, наукова праці авторки «Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій» (2020 р.) [14] присвячена актуальним питанням забезпечення гарантій прав,

свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій. Науковиця аргументує, що важливу роль у забезпечені гарантій прав та свобод, законних інтересів особи відіграє наявність фактичних та правових підстав для проведення слідчих (розшукових) дій, які, на її думку, слід розмежовувати [14, с. 3].

Науковий інтерес становить дисертація Т. Ю. Марченко «Право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту: теорія і практика реалізації у кримінальному провадженні України» (2021 р.) [15]. Зокрема, з урахуванням практики ЄСПЛ автором визначено зміст права сторони захисту на достатній час і достатні можливості для підготовки позиції у справі через виокремлення складових / аспектів згаданих прав, встановлення умов, за яких ці права вважатимуться реалізованими [15, с. 2].

В контексті нашого дослідження цікавою є наукова праця Ю. В. Горб «Проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту в досудовому провадженні» (2021). Так, у роботі запропоновано процесуальну модель процедури ініціювання стороною захисту проведення процесуальних дій засобами судового контролю, яка включає в себе: підстави для звернення сторони захисту до слідчого судді із клопотанням про проведення процесуальної дії, вимоги до такого клопотання, порядок і строки його розгляду, коло учасників такого розгляду, порядок ухвалення рішення слідчим суддею за результатами розгляду клопотання та визначення порядку його виконання тощо [16, с. 3].

Проблемні питання забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia), у 2022 році дослідив Є. М. Пеліхос [17]. Зміст забезпечення права на захист у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (обвинуваченого) автор пропонує розглядати як сукупність таких елементів: реалізація прав і повноважень, наданих стороні захисту (переважно захиснику) у матеріальному та процесуальному правових полях під час здійснення спеціального досудового розслідування, а також спеціального судового провадження; забезпечення права сторони обвинувачення, слідчого судді, суду на надання підозрюваному, обвинуваченому кваліфікованої правової допомоги захисника за його вибором або за призначенням; визначені кримінальним процесуальним законом гарантії підозрюваного (обвинуваченого) реалізації права на захист та їх практичне втілення у спеціальному кримінальному провадженні [17, с. 2].

Однією із найновіших наукових праць, яка стосується нашого предмету дослідження є дисертація А. А. Жук «Охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою» (2022 р.) [18]. Так, автором виокремлено наступні види засобів забезпечення кримінальних процесуальних гарантій прав підозрюваного під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема: права підозрюваного, що можуть бути гарантіями інших його прав; повноваження слідчого щодо охорони та захисту прав підозрюваного; діяльність захисника й законного представника щодо забезпечення прав підозрюваного; прокурорський нагляд та судовий контроль за дотриманням прав підозрюваного [18, с. 23-24].

Між цим, на рівні монографічних робіт окремі аспекти окресленої проблематики були предметом дослідження, О. В. Винокурова, А. А.Коваля, О. П. Кучинської, Т. О. Лоскутова М. А. Макарова, А. В. Мельниченка, С. І. Мінченка, Д. В. Сімінович, О. Ю. Татарова та інших.

Так, С. І. Мінченко, Д. В. Сімінович, М. А. Макаровим та Т. О. Лоскутовим у монографії «Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування» [19] висвітлено загально-правову характеристику забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи; досліджено міжнародно-правові стандарти забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування забезпечення стороною обвинувачення прав, свобод і законних інтересів особи під час досудового розслідування; розглянуто процесуальний порядок забезпечення участі осіб, уповноважених на здійснення захисту та представництва на стадії досудового розслідування; окреслено роль слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування; розглянуто процесуальний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування тощо [19].

А. А. Коваль зробив спробу дослідити проблемні питання забезпечення прав особи крізь призму проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Автором схарактеризовано процесуальний статус суб'єктів забезпечення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій; висвітлено питання теорії та практики забез-

печення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій; розкрито сучасний стан та визначено шляхи вдосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій [20, с. 4-5].

Досить конструктивною, на наше переконання, є монографія О. В. Винокуровова та О. П. Кучинської «Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: теорія і практика», в якій досліджено роль захисника на етапі затримання особи та застосуванні до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [21].

Окремі питання процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні розглядалися в інших наукових публікаціях (підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях, низці наукових статей тощо).

Так, Д. В. Корнійчук дослідив окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному провадженні. Автором наголошено, що однією із засад кримінального провадження є забезпечення права на захист. Відповідно до ст. 20 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, шляхом надання ними усних або письмових пояснень з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, користуватися правовою допомогою захисника, а також право на реалізацію інших прав, передбачентх кримінальним процесуальним законодавством [22, с. 103].

С. С. Охріменко аналізує проблематику щодо захисту прав людини із урахуванням практики ЄСПЛ, яка слугуватиме додатковим дієвим механізмом ефективного захисту прав особи, а також представництва її інтересів у кримінальному провадженні [23, с. 115].

Процесуальний статус підозрюваного як основного і обов'язкового учасника сторони захисту в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень став предметом дослідження М. В. Даньшина та І. М. Поповича [24, с. 100].

В. К. Волошина досліджувала питання забезпечення права підозрюваного на захист у кримінальному провадженні. Науковиця зазначає, що практика ЄСПЛ звертає увагу на недопустимості пасивного спостереження національних судів за фактами неефективного юридичного представництва, а обвинуваченому забезпечити якісну допомогу захисника із самого початку провадження [25, с. 225].

На підставі дослідження В. В. Гвоздюка встановлено, що: практика ЄСПЛ є одним із джерел права з питань криміналістичної тактики; тактичні прийоми, які застосовуються при допиті підозрюваних, повинні бути допустимими, що конкретизовано в рішеннях ЄСПЛ. Обґрунтовує, що рішення ЄСПЛ надають додаткові гарантії прав і свобод людини, унеможливлюючи вчинення органами правопорядку дій, що суперечать положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [26, с. 225].

Механізм оскарження повідомлення про підозру як засіб захисту прав підозрюваної особи визначили Г. В. Муляр, О. С. Ховпун та Т. О. Часова. Авторами розглянуто питання повідомлення особі про підозру, а саме: оскарження такого рішення підозрюваним, захисником чи його законним представником; висвітлено питання щодо підозрюваної особи, підстав повідомлення про підозру та інформації, яка має міститись у такому повідомленні. Звернуто увагу на визначення процедурного механізму оскарження повідомлення про підозру: від подання скарги (її змісту та правових підстав), отримання ухвали про розгляд скарги та її виконання тощо [27, с. 225].

Особливості правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні були предметом уваги Г. О. Стрілець та А. О. Щеглової, які аргументували, що визначення віку кримінальної відповідальності є ключовим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Законодавство повинно враховувати когнітивний та емоційний розвиток неповнолітніх, щоб уникнути несправедливих санкцій та негативних наслідків для їхнього майбутнього. Другим важливим аспектом є участь батьків чи законних представників у кримінальному процесі [28, с. 138].

Отже, наукові пошуки вирішення проблем забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування здійснюють за різними напрямами. Втім варто звернути увагу на очевидні прогалини наукового знання стосовно окремих питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Висновки. Незважаючи на важливість існуючих на сьогодні наукових розвідок, ученими не враховано проблеми практики досудового розслідування, що виникли в умовах внесених змін до Конституції України, застосування нового кримінального процесуального законодавства,

більше того, не враховано особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану та як саме вказані нововведення відобразилися на забезпеченні процесуальних прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування, зокрема на процесуальній діяльності сторони обвинувачення, повноваженнях захисника та законного представника щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, а також на ролі слідчого судді під час здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного на стадії досудового розслідування.

Список використаної літератури:

1. Мельниченко А. В. Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : монографія / А. В. Мельниченко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 216 с.
2. Перцова-Тодорова Л. М. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування : дис. … д-ра філософ. 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. 246 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/54a2995b-8007-47ba-b710-552976615fc8/content
3. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 178 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0402U001293
4. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2006. 20 с. URL: https://mydisser.com/ua/avtoref/view/biryukova-a-m-zabezpechennya-advokaturoyu-konstituciynogo-prava-obvinuvachenogo-na-zahist-u-krimina.html
5. Виборнова Є. І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
6. Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09, 2010. Львів, 19 с.
7. Дунаєва А. В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ : НАВС, 2013. 200 с.
8. Ахундова А. А. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 224 с.
9. Дерев'янко М. І. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2015. 22 с.
10. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 248 с.
11. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2017. 217 с.
12. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 23 с.
13. Мірковець В. І. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканість при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 218 с.
14. Цилюрик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. ЛьвДУВС. Львів, 2020. 256 с. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/54565/3/dysertaciya_cylyuryk_i.i.pdf.
15. Марченко Т. Ю. Право підозрюваного, обвинуваченого мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту: теорія і практика реалізації у кримінальному провадженні України : дис. … д-ра філософ. 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 292 с.
16. Горб Ю. В. Проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту в досудовому провадженні : дис. ... д-ра філос. ДДУВС, Дніпро, 2021. 263 с.
17. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia) : дис. … д-ра філософ. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. 256 с.
18. Жук А. А. Охорона прав, свобод і законних інтересів підозрюваного під час застосування запобіжного заходу тримання під вартою : дис. … д-ра філософ. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. 268 с.
19. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування: монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін. ; Держ. наук.-досл. ін-т. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.
20. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія / А. А. Коваль. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

21. Винокуров О. В., Кучинська О. П. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: теорія і практика : монографія. Київ: Алерта, 2020. 258 с.
22. Корнійчук Д. В. Окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2024. С. 103-108. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.14
23. Охріменко С. С. Реалізація права на захист у кримінальному процесі. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2023 р., № 2 (80). С. 115-119. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.20
24. Даньшин М. В., Попович І. М. Правове положення підозрюваного у досудовому розслідуванні. *Організаційно-правові аспекти досудового слідства. Південноукраїнський правничий часопис.* 4-2018, Ч. 2. С. 100-102. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_2/26.pdf
25. Волошина В. К. Щодо права на ефективний захист у кримінальному провадженні та практики ЄСПЛ. *Часопис Київського університету права.* 2019/1. С. 225-228.
26. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 100-102.
27. Муляр Г. В., Ховпун О. С., Часова Т. О. Механізм оскарження повідомлення про підозру як засіб захисту прав підозрюваної особи. *Часопис Київського університету права.* 2019/3. С. 228-233. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2019.39
28. Стрілець Г. О., Щеглова А. О. Особливості правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. *Наукові записки.* Серія : Право. Випуск 15. 2023. С. 138-141. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-15-138-141

Yuvshyn V. V. State of scientific research on the problems of protecting the rights, freedoms and legal interests of a suspect at the stage of pre-court investigation

An analysis of individual provisions of scientific works of domestic and foreign scientists who studied the issues of the suspect, ensuring his rights, freedoms and legitimate interests in criminal proceedings was carried out. It was found that, taking into account the increased procedural capabilities of the prosecution, the problems of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation, in particular in the conditions of the introduction of the legal regime of martial law, are poorly studied.

The directions of development of scientific knowledge were determined and proposed, taking into account the current state of national legislation, the practice of the European Court of Human Rights, law enforcement practice and scientific development of the specified issues. The results obtained made it possible to identify the main directions of scientific search for solutions to the outlined problems, namely: to characterize the content of the procedural rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation in view of international legal standards for the protection of human rights; to identify and compare foreign experience in legal regulation of procedural rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation; to reveal the procedural activities of the investigator in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation; to clarify the specifics of prosecutorial supervision in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation; to identify the powers of the defense attorney and legal representative in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation; to outline the limits of the discretionary powers of the investigating judge when exercising judicial control over the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of the suspect at the stage of pre-trial investigation.

Key words: *ensuring rights and freedoms, defense attorney, pre-trial investigation, suspect, prosecutor, investigator, parties to criminal proceedings.*

УДК 342.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.70

В. Ю. Дерзська
ад'юнкт наукової лабораторії
з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції
ННІ № 3 Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті сформовано поняття адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України як цілісної системи взаємопов'язаних правових інструментів та процедур, організаційних заходів, форм та методів, що реалізуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення належного функціонування поліції у межах правових приписів, додержання службової дисципліни, попередження та усунення правопорушень у внутрішній та зовнішній діяльності поліції, а також гарантування дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина в процесі здійснення поліцейських повноважень та надання послуг.

Розкрито ознаки адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів національної поліції України: 1) цільова спрямованість на охорону правопорядку, прав і свобод людини (механізм орієнтований на забезпечення дотримання норм права у діяльності органів поліції шляхом їх обов'язкового виконання, запобігання порушенням та поновлення порушених прав та свобод); 2) комплексність правових інструментів (механізм є системою взаємопов'язаних адміністративно-правових норм, форм, методів, процедур, які сукупно забезпечують належну реалізацію поліцейських повноважень); 3) системність (має процесуально-етапний характер реалізації та є частиною системи загально-державного управління); 4) управлінсько-регулятивна природа; 5) профілактично-превентивний характер; 6) включає контрольну та наглядову складову; 7) обов'язковим елементом є юридична відповідальність як засіб забезпечення законності до поліцейських посадових осіб у разі порушення ними законності при виконанні повноважень (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, цивільно-правова); 8) гарантування доброчесності та професійної етики (дотримання поліцейськими високих стандартів службової поведінки, антикорупційних вимог і професійної етики є частиною механізму). Визначено основні цілі адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України.

Ключові слова: *адміністративне регулювання, адміністративний інструментарій, адміністративний механізм, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові засади, законність, законодавство, поліція, права, публічна адміністрація.*

Актуальність теми. Сучасною проблемою адаптації системи поліції є корупція в Україні, адже нею уражені самі органи, які повинні запобігати її поширенню. Зокрема, це стосується Національної поліції України, де корупція залишається поширеним явищем, яке не тільки ускладнює процес запобігання корупції в суспільстві та інших органах державної влади, але і взагалі зводить нанівець законність і правопорядок у країні. Корупція є тим фактором, який підриває довіру суспільства до органів влади, формує негативний імідж держави на міжнародному рівні й перешкоджає процесу європейської інтеграції України [6, с. 209-215]. На цей момент є потреба у здійсненні суттєвих змін в організації роботи в цьому напрямку. Найпершою серед таких є розроблення цілісного адміністративно-правового механізму запобігання корупції. Цей механізм слід утворити з окремих комплексних механізмів запобігання корупції в тих сферах, які в сучасних умовах найбільше потребують ужиття першочергових заходів щодо запобігання корупції. Саме такими є органи Національної поліції України, ефективне запобігання корупції в яких забезпечить дотримання законності не тільки в правоохоронній системі, але й у державі в цілому [6, с. 209].

© Дерзська В. Ю., 2023

Загалом, для якісного процесу щодо вдосконалення діяльності Національної поліції, слід проаналізувати новітнє поняття адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України.

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-правові аспекти діяльності поліції в України ставали предметом досліджень таких вчених, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, А. Галай, І. Грицяк, В. Дашутін, О. Дрозд, О. Дьяченко, О. Костюченко, В. Колпаков, В. Куйбіда, С. Максимов, О. Пєтухов, О. Попович, Р. Сербин, С. Серьогін, В. Шкляр та інших.

При цьому, сучасні правові засади поліції, особливо питання, повязані із гарантуванням законності діяльності є особливо важливим в умовах реформування цієї публічної інституції в Україні, що обумовлює важливість відповідних наукових пошуків.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити поняття та ознаки адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України.

Виклад основних положень. Взагалі, механізм правового регулювання є системою правових засобів, яка дозволяє найбільш послідовно й юридично боротися з правопорушеннями, тому що окремо взяті юридичні інструменти цього в повній мірі забезпечити не зможуть. Звідси випливає об'єктивна необхідність в такому улаштуванні правових засобів, яка створювала б можливість для безперешкодного задоволення інтересів суб'єктів. До того ж правове регулювання в процесі свого здійснення складається з визначених етапів і відповідних їм елементів, що забезпечують рух інтересів суб'єктів до цінностей. Кожен із етапів і юридичних елементів механізму правового регулювання спонукається «до життя» в силу конкретних обставин, які відображають логіку правової упорядкованості суспільних відносин, особливості впливу правової форми на соціальний зміст. З позиції теоретиків права, механізм правового регулювання – це єдина система правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [2, с. 514–520].

В юридичній літературі зміст механізму адміністративно-правового регулювання розкривається перш за все як система (сукупність) адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері дії норм адміністративного права, котрі впливають на суспільні відносини, організовуючи їх у відповідності до завдань держави та суспільства. Деякі вчені, аналізуючи зміст механізму адміністративно-правового регулювання, розкривають його поняття як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких чиниться вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади й здійснюється правове регулювання (впорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [4, с. 209-215]. Механізм адміністративно-правового регулювання (охорони), з позиції теоретиків адміністративного права, це засоби функціонування єдиної системи такого регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та коридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [3, с. 212–215].

Поняття «механізм управління» використовується майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства та характеризує різноманітні галузі суспільних відносин: правоохоронних, військових, технічних, економічних, соціальних тощо. При цьому наука адміністративного права та теорія державного управління переконливо доводять природне, а не штучне походження механізму управління. Його зміст становить комплекс взаємопов'язаних елементів, до числа яких належать: об'єкт та суб'єкт управління, мета управлінського впливу, форми та методи управління, закони і принципи управління, форми та методи управління, процедури прийняття та реалізації управлінських рішень. Механізм управління являє собою сукупність внутрішньо упорядкованих процесів, які слугують складовими елементами управління як частини соціального життя [9, с. 68-71]. Ключове призначення механізму управління органами та підрозділами Національної поліції полягає у реалізації суспільно значимих функцій правоохоронної діяльності. За своєю суттю такий механізм являє собою сукупність правовідносин, які складаються між суб'єктами та об'єктами державного управління в Національній поліції, які взаємодіють один з одним у процесі організації управлінської діяльності щодо реалізації загальних та спеціальних завдань правоохоронної діяльності [9, с. 68-71].

В. Сулацький розкриває адміністративно-правовий механізм превентивної діяльності Національної поліції України як комплекс поло-

жень законодавства, що регламентує діяльність Національної поліції України у векторі забезпечення можливості використання своїх прав, свобод, обов'язків і повноважень задля належної організації системного та послідовного, добровільного або примусового здійснення комплексу дій перед початком вчинення правопорушення, спрямованих на його попередження [1, с. 196-200]. Як визначає Н. Шинкаренко суміжний до аналізованої теми механізм, а саме, адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції є спрямованими на правоохоронні органи заходи з організації комплексної діяльності щодо запобігання корупції шляхом виявлення й усунення її причин та умов, вироблення стратегічних, тактичних і методологічних завдань зазначеної діяльності та створен- ня умов для правомірного функціонування державного апарату. Для ефективного функціонування адміністративно-правового механізму запобігання корупції в органах поліції необхідно також формувати у населення негативне ставлення до корупції, встановити належний громадський контроль за діяльністю цих органів і гарантувати достатнє матеріальне забезпечення посадових осіб органів поліції [4, с. 209-215]. С. О. Шатрава робить висновки щодо визначення поняття й елементів адміністративно-правового механізму протидії корупції загалом і в діяльності органів Національної поліції 30-крема, зокрема, вчений вказує, що більшість авторів, наголошуючи на його інтегрованому характері, розглядали як елементи останнього форми і методи протидії, правові акти й інструменти, водночас залишалися поза увагою правовідносини. Правовідносини є єдиною можливою формою реалізації органами Національної поліції своїх повноважень щодо запобігання корупції як безпосередньо всередині органів і підрозділів Національної поліції, так і зовні. Саме правовідносини переводять статичну конструкцію «механізм адміністративно-правового запобігання корупції» в площину практичної реалізації форм, методів, інструментів і правових актів у зазначеній сфері тощо. Сучасне розуміння адміністративно-правового механізму запобігання корупції вченими-адміністративістами характеризується відсутністю єдності концептуальних підходів щодо його поняття, сутності та складових елементів, їхньою фрагментарністю і непослідовністю. Загалом такий стан справ не сприяє чіткому розумінню сутності механізму запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції через встановлення його логічної структури та закономірностей функціонування його складових елементів та, відповідно, не сприяє виробленню оптимальних практичних рішень і формуванню науко-во-обґрунтованих напрямів запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції України, характер яких безпосередньо обумовлюється сутністю і змістом зазначеної діяльності [7, с. 86-91]. При цьому, С. О. Шатрава вважає, що адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах Національної поліції являє собою цілісну систему взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, наявність яких забезпечує реалізацію антикорупційної політики держави в органах Національної поліції [7, с. 86-91]. Підходи сучасних вчених-адміністративістів до розуміння сутності адміністративно-правового механізму протидії корупції характеризується відсутністю єдиного бачення до детермінації, змісту та складників. Загалом, такий стан унеможливлює чітке розуміння сутності механізму профілактики корупції, що ускладнює визначення його логічної структури та функціонування його складників, а також не дозволяє виробити оптимальні та допустимі практичні рішення і формуванню чітко обґрунтованих напрямів профілактики корупції в органах Національної поліції України. Л. Л. Савранчук вважає, що адміністративно-правовий механізм профілактики корупції в органах Національної поліції – це встановлені нормами адміністративного права вимоги, спрямовані на забезпечення дотримання стандартів антикорупційної службової поведінки в діяльності працівників поліції, попередження протиправних дій та притягнення до юридичної відповідальності за корупційні проступки [10, с. 52].

Під механізмом адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки С. Ю. Жила розуміє систему адміністративно-правових відносин між національною поліцією та іншими суб'єктами у сфері забезпечення громадської безпеки та відповідних правових актів, завдяки яким ці відносини регламентуються, функціонують, охороняються та захищаються, а також діяльність, спрямовану на реалізацію зазначених норм права, з метою ефективного й стабільного забезпечення громадської безпеки [5, с. 126]. Під адміністративно-правовим механізм реалізації реформ у Національній поліції В. Майоров пропонує розуміти сукупність конкретних засобів, методів і ресурсів,

що визначаються і здійснюються МВС України та Національною поліцією і які забезпечують реалізацію запланованих заходів з реформування та подальшого розвитку органів та підрозділів поліції [11, с. 94-96]. Під правовим механізмом забезпечення перевірки на доброчесність працівників поліції І. Бойко розуміє систему правових заходів та адміністративних засобів, застосування яких дає змогу досягнення бажаного стану додержання працівниками поліції, уповноваженими на виконання функцій держави, правил доброчесної поведінки за умов чесного виконання ними своїх службових обов'язків і незалежності від будь-якого незаконного впливу. Разом з тим, сьогодні «правовим механізмом» перевірки на доброчесність працівників поліції в органах поліції є вироблення та закріплення в чинних правових нормах механізму врегулювання проведення перевірки на доброчесність працівників поліції, уповноважених на виконання функцій держави. Водночас доброчесність - це закріплена в чинних правових нормах модель поведінки працівників поліції, яка має встановлені оцінки критеріїв і може бути оцінена за цими критеріями. Завдання законодавця за таких умов - встановити можливість однотипного застосування оцінки критеріїв доброчесності працівників поліції уповноваженими суб'єктами, яке включало їх довільне тлумачення і зводило б до мінімуму елемент суб'єктивізму. Позаяк розвиток суспільства визначається не лише об'єктивними закономірностями, а й суб'єктивними факторами (волею, прагненням окремих осіб) [8, с. 35-44].

З урахуванням вищевикладеного, слід сформувати власне бачення стосовно аналізованого механізму. Зокрема, адміністративно-правовий механізм забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України – це цілісна система взаємопов'язаних правових інструментів та процедур, організаційних заходів, форм та методів, що реалізуються уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення належного функціонування поліції у межах правових приписів, додержання службової дисципліни, попередження та усунення правопорушень у внутрішній та зовнішній діяльності поліції, а також гарантування дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина в процесі здійснення поліцейських повноважень та надання послуг.

Які ж особливості має відповідний механізм? Теоретики права виділяють ознаки, що характеризують мету механізму правового регулювання, засоби її досягнення і результативність, зокрема, мета механізму правового регулювання – забезпечити безперешкодний рух інтересів суб'єктів до цінностей, тобто гарантувати їх справедливе задоволення. Ця головна, змістовна ознака, пояснює значимість даної категорії й показує, що роль механізму правового регулювання полягає в усуненні можливих перепон, які стоять на шляху здійснення інтересів суб'єктів. Механізм правового регулювання – специфічний юридичний «канал», який з'єднує інтереси суб'єктів з цінностями і доводить процес управління до логічного результату. Механізм правового регулювання –система різних за своєю природою і функціями правових засобів, що дозволяють досягати його цілей. Це вже формальна ознака, яка свідчить про те, що названий механізм є комплексом правових елементів, з одного боку, різних за своєю природою і функціями, а з другого – все ж таки взаємопов'язаних загальною метою в єдину систему. Цей механізм показує, як працює та чи інша ланка при досягненні його цілей, дозволяє виділити основні, ключові, опорні юридичні інструменти, які займають відповідне ієрархічне становище серед всіх інших. Механізм правового регулювання –організаційний вплив правових засобів, які дозволяють так чи інакше досягати поставлених цілей, тобто результативності, ефективності. Як і будь-який інший управлінський процес, правове регулювання прагне до оптимізації, до дієвості правової форми, яка утворює режим, сприятливий для розвитку змісту корисних суспільних відносин [2, с. 514–520].

Оскільки зміст механізму адміністративно-правового регулювання законодавчо не прописано, провідним чинником його розуміння є доктринальні положення вчених. Змістовна ознака механізму адміністративно-правового регулювання передбачає визначення цілей такого регулювання. До таких цілей належить обов'язок публічної адміністрації засобами адміністративного права: 1) попередити протиправне посягання на права свободи та публічні законні інтереси фізичних і юридичних осіб; 2) не допустити порушення фізичними та юридичними особами прав свобод і публічних законних інтересів третіх осіб; 3) припинити порушення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 4) застосувати всі передбачені компетенцією заходи щодо поновлення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб; 5) забезпечити притягнення винних осіб до адміністративної

чи іншого виду юридичної відповідальності. У свою чергу різноманітні засоби адміністративного права, що є інструментами правового впливу на поведінку об'єктів управління, використовуються з метою реалізації зазначених цілей, визначають зміст формальної ознаки механізму адміністративно-правового регулювання [3, с. 212–215].

Якщо більш спеціалізувати ознаки, то, наприклад, головними рисами механізму адміністративно-правового запобігання корупції Н. Шинкаренко визначає такі: 1) цей механізм поєднує в собі такі елементи: норми адміністративного права, форми адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм і норми, принципи й методи, які безпосередньо стосуються запобігання корупції; 2) механізм спрямовано на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання корупції; 3) запобігання корупції – це недопущення, завчасне відвертання корупційних діянь; 4) цей механізм являє собою процес, що містить певні стадії (етапи) реалізації; 5) він містить такі елементи: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права, публічну адміністрацію, принципи діяльності публічної адміністрації, індивідуальні акти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, форми адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права, методи адміністративного права, процедури реалізації адміністративно-правових норм, принцип законності [4, с. 209-215].

Вважаємо, що ознаками адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів Національної поліції України є наступні:

1) цільова спрямованість на охорону правопорядку, прав і свобод людини (механізм орієнтований на забезпечення дотримання норм права у діяльності органів поліції шляхом їх обов'язкового виконання, запобігання порушенням та поновлення порушених прав та свобод);

2) комплексність правових інструментів (механізм є системою взаємопов'язаних адміністративно-правових норм, форм, методів, процедур, які сукупно забезпечують належну реалізацію поліцейських повноважень);

3) системність (має процесуально-етапний характер реалізації та є частиною системи загально-державного управління);

4) управлінсько-регулятивна природа;

5) профілактично-превентивний характер;

6) включає контрольну та наглядову складову;

7) обов'язковим елементом є юридична відповідальність як засіб забезпечення законності до поліцейських посадових осіб у разі порушення ними законності при виконанні повноважень (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, цивільно-правова);

8) гарантування доброчесності та професійної етики (дотримання поліцейськими високих стандартів службової поведінки, антикорупційних вимог і професійної етики є частиною механізму).

Основними цілями адміністративно-правового механізму забезпечення законності в діяльності органів національної поліції України є: забезпечення дотримання законності у діяльності поліції; захист прав, свобод та законних інтересів людини; попередження, виявлення та припинення порушень законності; відновлення порушених прав; притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення у сфері діяльності поліції.

Список використаної літератури:

1. Сулацький В. Поняття та структура адміністративно-правового механізму превентивної діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право* : Науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2021/1. № 3. С. 196-200.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
3. Галунько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник; за ред. проф. В.В. Галунька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
4. Криволапчук В. О. Захист прав та свобод громадян органами поліції в механізмі сучасної держави: адміністративно-правовий аспект. *Митна справа*. 2014. № 6(2.1). С. 208-213.
5. Жила С. Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 3. С. 123-126.
6. Шинкаренко Н. В. Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції. *Вісник* Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. Вип. 4. С. 209-215.
7. Шатрава С. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах Національної поліції. Судова та слідча практика в Україні. 2018. Вип. 6. С. 86-91.
8. Бойко І. В. Правовий механізм проведення перевірки на доврочесність працівників Націо-

нальної поліції України. Наука і правоохорона. 2020. № 2. С. 35-44.
9. Вітвіцький С. С. Управління органами Національної поліції як складовий елемент механізму державного управління. Правовий часопис Донбасу. 2022. № 4(1). С. 68-71.
10. Савранчук Л. Л. Адміністративно-правовий механізм профілактики корупції в органах Національної поліції. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 4(3). С. 50-52.
11. Майоров В. В. Поняття та складники адміністративно-правового механізму реформ у Національній поліції України. *Науковий* вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2019. Вип. 41(1). С. 94-96.

Derzska V.Yu. The concept and characteristics of the administrative and legal mechanism for ensuring legality in the activities of the National Police of Ukraine

The article develops the concept of an administrative-legal mechanism for ensuring legality in the activities of the National Police of Ukraine as a holistic system of interrelated legal instruments and procedures, organizational measures, forms and methods implemented by authorized entities in order to ensure the proper functioning of the police within the framework of legal regulations, compliance with official discipline, prevention and elimination of violations in the internal and external activities of the police, as well as guaranteeing compliance with the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen in the process of exercising police powers and providing services.

The features of the administrative-legal mechanism for ensuring legality in the activities of the National Police of Ukraine are revealed: 1) targeted focus on protecting law and order, human rights and freedoms (the mechanism is focused on ensuring compliance with the norms of law in the activities of police bodies through their mandatory implementation, prevention of violations and restoration of violated rights and freedoms); 2) the complexity of legal instruments (the mechanism is a system of interconnected administrative and legal norms, forms, methods, procedures, which collectively ensure the proper implementation of police powers); 3) systematicity (has a procedural and staged nature of implementation and is part of the system of general state administration); 4) administrative and regulatory nature; 5) prophylactic and preventive nature; 6) includes a control and supervisory component; 7) a mandatory element is legal liability as a means of ensuring legality to police officials in the event of their violation of legality in the exercise of their powers (disciplinary, administrative, criminal, civil); 8) guaranteeing integrity and professional ethics (police officers' compliance with high standards of official conduct, anti-corruption requirements and professional ethics is part of the mechanism). The main goals of the administrative and legal mechanism for ensuring legality in the activities of the National Police of Ukraine are determined.

Key words: *administrative regulation, administrative tools, administrative mechanism, administrative and legal support, administrative and legal principles, legality, legislation, police, rights, public administration.*

УДК 342.95(477)
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.71

М. П. Коваль
кандидат юридичних наук,
суддя П'ятого апеляційного адміністративного суду
ORCID 0009-0005-4781-643

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЯК СУТНІСНА ОЗНАКА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

В статті досліджено аналіз правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави. В умовах сучасної України, де питання прав людини, зокрема забезпечення права на справедливий суд, постають особливо гостро, важливо дослідити правові засади судової незалежності. Незалежність судової влади як конституційна гарантія є однією з ключових передумов формування ефективної правової держави. Незалежність судової влади є запорукою реалізації принципу розподілу влади та захисту прав і свобод кожної людини. Побудова в Україні дієвої судової системи, яка б відповідала вимогам міжнародного права та стандартам правосуддя, прийнятим у демократичних суспільствах дозволить державі вийти на новий рівень. Незалежність судової влади є однією з основних характеристик правової держави, що відрізняє її від інших форм державного устрою. У сучасному правовому полі України судова незалежність закріплена як фундаментальний принцип, що забезпечує захист прав і свобод громадян, справедливість судового процесу та реалізацію верховенства права. Незалежність суддів та судових органів полягає у їхній самостійності, незв'язаності будь-якими інтересами, окрім закону, та відсутності тиску з боку зовнішніх суб'єктів, що гарантується Конституцією України. Незалежне судочинство також зміцнює правову культуру суспільства, формує довіру до правової системи та забезпеченні соціальної справедливості.

Зроблено висновки, що процес модернізації законодавства в Україні повинен бути всебічним і охоплювати всі основні сфери правового регулювання, зокрема щодо незалежності судової влади, адаптації до нових технологічних викликів і підвищення якості правосуддя. Запровадження нових підходів до процесуального законодавства, вдосконалення механізмів досудового врегулювання спорів і забезпечення фінансової незалежності судової системи мають стати пріоритетними завданнями для створення справедливого і ефективного правосуддя в Україні. Тільки за умов системного реформування, забезпечення незалежності судів і підвищення правової культури громадян, Україна зможе успішно реалізувати ідеали правової держави та забезпечити верховенство права у всіх сферах життя.

Ключові слова: *верховенство права, незалежності судів, суддя, судова влада, правова держава.*

Постановка проблеми: В умовах сучасної України, де питання прав людини, зокрема забезпечення права на справедливий суд, постають особливо гостро, важливо дослідити правові засади судової незалежності. Незалежність судової влади як конституційна гарантія є однією з ключових передумов формування ефективної правової держави. Незалежність судової влади є запорукою реалізації принципу розподілу влади та захисту прав і свобод кожної людини. Побудова в Україні дієвої судової системи, яка б відповідала вимогам міжнародного права та стандартам правосуддя, прийнятим у демократичних суспільствах дозволить державі вийти на новий рівень.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб на основі чинного законодавства здійснити аналіз правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави, визначити найбільш проблемні питання та запропонувати шляхи їх усунення.

Огляд останніх досліджень. До проблем в сфері правосуддя звертали увагу вчені, а саме: В. Авер'янов, Т. Аріфходжаєва, Н. Армаш, О. Бандурка, В. Бачинін, О. Безпалова, Ю. Битяк, М. Білуха, В. Богуцький, В. Бойко, А. Борко, І. Бородін, Т. Буда, В. Бринцев, В. Галунько, О. Гетьманець, І. Голосніченко, І. Городецька, В. Городовенко,

© Коваль М. П., 2023

Ю. Гридасов, І. Гриценко, С. Гусарєв, Е. Демський, П. Діхтієвський, М. Зайчук, А. Замрига, В. Заросило, Є. Захаров, Р. Ігонін, В. Коваль, Л. Коваль, В. Ковальчук, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кондратьєв, В. Копєйчиков, В. Кривенко, М. Кравчук, О. Крушельницька, О. Кузьменко, Р. Кузьмін, Р. Куйбіда, Є. Курінний, В. Курило, В. Куценко, О. Лагода, В. Мартиненко, В. Матвійчук, Т. Мацелик, Р. Мельник, С. Мочерний, І. Надольний, І. Назаров, С. Обрусна, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, О. Петришин, В. Петрук, М. Пилипчук, А. Подоляка, С. Прилуцький, Д. Притика, А. Пухтецька, В. Сердюк, М. Смокович, Л. Сопільник, С. Стеценко, В. Стецюра, Н. Чернишова, В. Шаповал, В. Шкарупа та інші. Незважаючи на те, що науковці вже звертали увагу на проблеми в цій сфері, правові аспекти незалежності суддів потребують додаткового аналізу та уточнення в контексті викликів сьогодення, таких як війна, процеси реформування державного управління та вдосконалення правової системи.

Наукова новизна дослідження. Незалежність судової влади є однією з основних характеристик правової держави, що відрізняє її від інших форм державного устрою. У сучасному правовому полі України судова незалежність закріплена як фундаментальний принцип, що забезпечує захист прав і свобод громадян, справедливість судового процесу та реалізацію верховенства права.

Гарантії незалежності і недоторканності суддів як носіїв судової влади та самостійності судів як судових органів визначено Конституцією та законами України. Такими гарантіями, зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування. Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом [1]. Незалежність суддів та судових органів полягає у їхній самостійності, незв'язаності будь-якими інтересами, окрім закону, та відсутності тиску з боку зовнішніх суб'єктів, що гарантується Конституцією України. Актуалізація питань незалежності суддів пов'язана не лише із захистом прав осіб, але й з необхідністю забезпечення верховенства права в умовах європейської інтеграції та глобалізації. Особлива роль незалежного судочинства також полягає у зміцненні правової культури суспільства, формуванні довіри до правової системи та забезпеченні соціальної справедливості.

Аналізуючи наукові підходи правових засад незалежності судів, як сутнісної ознаки правової держави, повністю погоджуємось із точкою зору Т.Буда, що етап реформування правової системи України повинен здійснюватися, перш за все, в таких напрямах. По-перше, потребує завершення комплектування судів такими кадрами, що відповідають вимогам правосуддя в умовах правової де: високопрофесійними, висококультурними, непідкупними і в такій кількості, що забезпечує потреби судової системи в нових суспільних умовах. По-друге, слід зробити реальністю простоту, зрозумілість і доступність будь якої ланки судів для всіх прошарків населення. По-третє, має бути забезпечена системою правових норм і особливо соціальних гарантій справжня незалежність суду і суддів; суди повинні мати матеріально-технічну базу, що гарантує повну автономію діяльності не тільки судових закладів, але і кожного судді. По-четверте, судова система має бути економічно такою, що окупає саму себе за рахунок державного мита та еквівалентних розмірів судових витрат,що ідуть в доход держави. По-п`яте, повинен бути досягнутий такий рівень розвитку норм матеріального і процесуального права, за якого гармонійно поєднуються принцип пріоритету прав і свобод людини з правами держави, її органів і суспільства загалом. Основними завданнями судово-правої реформи в Україні

є піднесення соціального престижу суду внаслідок створення сильної, незалежної та неупередженої судової влади[2]. В .Бойко сформував узагальнення щодо сутності правової держави в аспекті засад правосуддя в Україні:– у вузькому розумінні правова держава – це суспільство в якому панує принцип верховенства права, вершиною забезпечення якого є правосуддя; – використовуючи засади верховенства права,суд (судді) можуть відходити від позитивістських норм права (недосконалих чи спеціально прийнятих під певних осіб) встановлених законодавчою тим більш виконавчою гілками влади,приймаючи справедливі рішення відновлюючи порушенні права та свободи громадян, якщо в інших спосіб це зробити не можливо;– будучи на вершині забезпечення верховенства права правосуддя є не спроможною самотужки забезпечити панування верховенства права в усіх сферах життя українського суспільства, без допомоги громадянського суспільства, наявності політичних еліт для яких суворе дотримання законності, виконання судових рішень дотримання та етичних правил є способом свідомого життя; – проте, на перехідних етапах розвитку правової держави саме симбіоз суб'єктів громадянського суспільства та правосуддя є головним способом формування новітніх поки ще не зрілих (корумпованих і таких що захищають корпоративний інтерес) слуг народу у виконавчій, законодавчій та судовій гілці влади; – забезпечення незалежності суду, недоторканість суддів, їх належна правова культура, професійність, дотримання присяги судді, етичних правил є необхідною складовою правової держави; – ніхто крім громадянського суспільства,закладів та наукових установ юридичної освіти, органів суддівського врядування та самоврядування не можуть приймати участь в «виховних» заходах що діючих суддів, їх відборі та призначенні, у будь якому випадку в правовій державі до цього процесу не можуть бути допущені посадові особи органів виконавчої та законодавчої влад [3]. Говорячи за конституційні гарантії незалежності суддів є особливий порядок фінансування судів. Важливим механізмом забезпечення такої гарантії є встановлений частиною першою статті 130 Конституції України обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів шляхом окремого визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів. Централізований порядок фінансування судових органів з Державного бюджету України в обсягах, які мають забезпечувати належні економічні умови для повного і незалежного здійснення правосуддя, фінансування потреб судів (витрати на розгляд судових справ, комунальні послуги, ремонт і охорону судових приміщень, придбання оргтехніки, поштові витрати тощо) має обмежити будь-який вплив на суд і спрямований на гарантування судової діяльності на основі принципів і приписів Конституції України [4].

Окрім цього, варто враховувати, що незалежність судової влади тісно пов'язана із загальним рівнем правової культури в суспільстві. Принцип верховенства права неможливо реалізувати без наявності свідомої правової культури серед громадян та політичних еліт. Це передбачає не лише дотримання законодавчих норм, але й повагу до суддівського корпусу, виконання судових рішень та дотримання етичних правил. Громадянське суспільство, зокрема наукові установи юридичного спрямування, повинні відігравати важливу роль у формуванні нової генерації суддів, що мають високий рівень правової свідомості та професіоналізму.

Незалежність судової влади є ключовим фактором формування та функціонування правової держави, в основі якої лежить принцип верховенства права. Право кожної людини на незалежний, неупереджений і справедливий суд є основоположною складовою демократичного суспільства. Вивчення незалежності судової влади в Україні свідчить, що хоча конституційні гарантії забезпечення незалежності суддів є закріпленими на законодавчому рівні, реальна реалізація цих принципів стикається з численними викликами, пов'язаними із політичними, соціальними та економічними чинниками.

Так, із моменту оголошення незалежності України відбувається процес модернізації законодавства, з огляду на значні зміни у правовому регулюванні більшості правовідносин, проголошення Конституцією України як демократичної, соціальної, правової держави. Водночас, цей процес потребує подальшого удосконалення. На нашу думку, необхідно модернізувати законодавство шляхом регламентування нових суспільно-правових відносин, зокрема пов'язаних із розвитком у сфері штучного інтелекту, криптовалют тощо. Аналіз та ревізія застарілих нормативно-правових актів а також нормативно-правих актів, які містять колізійні норми

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» відкрило нові перспективи для удосконалення процесуального законодав-

ства, зокрема у питаннях досудового врегулювання спорів і відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав громадян. Ним було запроваджено по окремим категоріям спорів обов'язкове досудового врегулювання спорів із застосуванням приписів Закону України «Про адміністративну процедуру», однак не було передбачено запобіжників у вигляді притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень. Саме тому, необхідним є передбачити запобіжники у вигляді притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень у випадку порушення вимог зазначеного Закону.

У 2017 році був запроваджений процес діджиталізації та цифровізації судочинства шляхом внесення змін до відповідних процесуальних кодексів (КАС, ЦПК, ГПК). На жаль, темпи розвитку електронного судочинства є недостатніми, адже за сім років запрацювали лише окремі модулі ЄСІТС, які не забезпечують функціонування електронного судочинства в повному обсязі. Пришвидшити темпи впровадження електронного судочинства. Тому, необхідне внесення до процесуальних кодексів змін з метою регламентації здійснення формування та розгляду справ виключно в електронній формі, що в свою чергу має призвести до пришвидшення розгляду справи та значної економії фінансових ресурсів держави

Іншою вкрай важливою проблемою є недостатнє кадрове забезпечення судової системи. Надзвичайно актуальним є дотримання права громадян на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. З метою припинення порушення прав громадян розгляд судами справ має здійснюватися в обов'язковому порядку з дотриманням розумності строків розгляду справи, адже розумність строків є однією з гарантій справедливого суду та складовою реалізації права на доступ до правосуддя. Через значну кількість вакантних посад суддів у судах перших та апеляційних інстанцій, судові засідання у справах відкладаються на значний час, виникає загроза зниження якісних та кількісних показників розгляду справ, оскільки навантаження щодо розгляду судових справ, яке перекладається на інших суддів, є надмірним. Щоб вирішити дану проблему необхідне, удосконалення та пришвидшення процедур кадрового добору нових суддів, завершення кваліфікаційного оцінювання та завершення процедур призначення суддів, раніше призначених на п'ятирічний термін, з метою забезпечення дотримання нормативів навантаження на суддів і суди. Наше бачення розвитку правової держави та забезпечення незалежності судової влади в Україні базується на кількох основоположних аспектах. По-перше, судова система потребує значного оновлення та реформування. Необхідно завершити процес підбору та підготовки кадрів, які відповідатимуть високим професійним і морально-етичним стандартам, необхідним для здійснення правосуддя. Незалежність суддів повинна бути забезпечена не лише на папері, але й у реальній практиці через чітко визначені механізми, що гарантують їх захист від втручання у діяльність судів. По друге- модернізація законодавства України залишається актуальною та необхідною для ефективної відповіді на нові виклики, що виникають у процесі глобалізації, цифровізації, а також розвитку нових технологій, таких як штучний інтелект і криптовалюти. Суспільно-правові відносини швидко змінюються, що вимагає перегляду й удосконалення нормативно-правових актів, які регулюють ці відносини. Важливим аспектом цього процесу є ревізія застарілих нормативно-правових актів та усунення колізій, що виникають через їхню неузгодженість. По третє- важливим аспектом є вдосконалення підготовки суддів та їхньої професійної етики. Судді повинні мати високий рівень правової культури, відповідати найвищим професійним та етичним стандартам. Це дозволить не лише забезпечити якість правосуддя, але й зміцнити довіру суспільства до судової системи. Громадянське суспільство, освітні та наукові установи мають активно долучатися до процесу підготовки нової генерації суддів, що здатні ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати справедливість у суспільстві.

Однією з ключових реформ є запровадження обов'язкового досудового врегулювання спорів для окремих категорій правовідносин, що дозволить знизити навантаження на судову систему та забезпечити швидке і ефективне вирішення конфліктів. Важливо передбачити механізми притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень за порушення прав громадян, що є важливим кроком у забезпеченні справедливості та верховенства права.

Таким чином, процес модернізації законодавства в Україні повинен бути всебічним і охоплювати всі основні сфери правового регулювання, зокрема щодо незалежності судової влади,

адаптації до нових технологічних викликів і підвищення якості правосуддя. Запровадження нових підходів до процесуального законодавства, вдосконалення механізмів досудового врегулювання спорів і забезпечення фінансової незалежності судової системи мають стати пріоритетними завданнями для створення справедливого і ефективного правосуддя в Україні. Тільки за умов системного реформування, забезпечення незалежності судів і підвищення правової культури громадян, Україна зможе успішно реалізувати ідеали правової держави та забезпечити верховенство права у всіх сферах життя.

Список використаної літератури:

1. Про незалежність судової влади. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8.URL. https://zakon.rada.gov .ua/ laws/ show/ v0008700-07#Text
2. Буда Т.Е. Соціологічний підхід до оцінки функціонування судової влади і роботи судів як соціальних інституцій. С.110-113.URL. http:// dspace. wunu. edu.ua/retrieve/22189/110-113.pdf
3. Бойко В. П. Сутність правової держави в аспекті засад правосуддя в Україні. Juris Europensis Scientia Випуск 3, 2023 .С.13-18. URL. http:// jes .nuoua. od.ua/archive/3_2023/4.pdf
4. Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт. URL. https://ccu. gov.ua/ publikaciya/ pravosuddya-statti-124-131

Koval M. P. Independence of the judiciary as an essential sign of the rule of law

The article examines the analysis of the legal foundations of judicial independence as an essential feature of the rule of law. In the conditions of modern Ukraine, where issues of human rights, in particular ensuring the right to a fair trial, are particularly acute, it is important to examine the legal foundations of judicial independence. The independence of the judiciary as a constitutional guarantee is one of the key prerequisites for the formation of an effective legal state. The independence of the judiciary is the key to the implementation of the principle of separation of powers and the protection of the rights and freedoms of every person. The construction of an effective judicial system in Ukraine, which would meet the requirements of international law and the standards of justice adopted in democratic societies, will allow the state to reach a new level. The independence of the judiciary is one of the main characteristics of the rule of law, which distinguishes it from other forms of government. In the modern legal field of Ukraine, judicial independence is enshrined as a fundamental principle that ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, the fairness of the judicial process, and the implementation of the rule of law. The independence of judges and judicial bodies consists in their independence, their independence from any interests other than the law, and the absence of pressure from external entities, which is guaranteed by the Constitution of Ukraine. An independent judiciary also strengthens the legal culture of society, builds trust in the legal system and ensures social justice.

It was concluded that the process of modernization of legislation in Ukraine should be comprehensive and cover all the main areas of legal regulation, in particular regarding the independence of the judiciary, adaptation to new technological challenges and improvement of the quality of justice. The introduction of new approaches to procedural legislation, improvement of the mechanisms of pre-trial settlement of disputes and ensuring the financial independence of the judicial system should become priority tasks for the creation of fair and effective justice in Ukraine. Only under the conditions of systemic reform, ensuring the independence of the courts and improving the legal culture of citizens, Ukraine will be able to successfully realize the ideals of the rule of law and ensure the rule of law in all spheres of life.

Key words: *rule of law, independence of courts, judge, judiciary, rule of law.*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.72

І. В. Яромій
кандидат юридичних наук

ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНО МИТНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізується правовий статус Міністерства фінансів України та його роль у формуванні державної митної політики. Визначено, що Міністерство фінансів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Досліджено нормативно-правову базу, що регулює його діяльність. Особлива увага приділяється структурним елементам правового статусу Міністерства фінансів України, до яких віднесено принципи функціонування, мету та завдання, предмет відання, компетенцію, функції та повноваження, а також порядок прийняття рішень. Розглянуто загальні та спеціальні принципи діяльності, що визначають ефективність функціонування Міністерства фінансів України

Детально висвітлено мету діяльності Міністерства фінансів України, що полягає у забезпеченні публічного адміністрування у сферах фінансової та бюджетної політики, міжбюджетних відносин, бухгалтерського обліку та аудиту. Особливо підкреслено його роль у формуванні та реалізації єдиної державної митної та податкової політики, а також політики адміністрування єдиного внеску.

Проаналізовано завдання Міністерства фінансів України, які спрямовані на конкретизацію його мети та включають забезпечення формування та реалізацію державної фінансової, бюджетної, податкової та митної політики, а також політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Визначено, що компетенція Мінфіну охоплює сукупність повноважень, що дозволяють йому вирішувати питання у межах його предмету відання, зокрема у сфері митних правовідносин.

Розглянуто функції Міністерства фінансів України, поділені на соціально-орієнтовані (вплив на митні правовідносини) та внутрішньо-орієнтовані (забезпечення нормального функціонування органу). Відмічено, що повноваження Міністерства фінансів України як суб'єкта митних правовідносин є сукупністю його прав та обов'язків, що нормативно закріплюються та поширюються на всю територію держави. Підкреслено важливість порядку прийняття рішень, зокрема видання наказів, що є регуляторними актами та підлягають державній реєстрації.

Ключові слова: *Міністерство фінансів України, правовий статус, державна митна політика, державне управління, компетенція, функції, повноваження, кадрова політика, центральний орган виконавчої влади, законодавство, фіскальна функція, регулююча функція.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд українських науковців, серед яких Білокур Є. І., Васильєв В., Гаращук В. В., Калюжний Р. А., Козюбра М. І., Крегул Ю., Кучерявенко М. П., Лилик І., Орлюк О. П., Резнікова В. В., Трофімов К., Федоренко В. Л. та інші, присвятили свої праці дослідженню проблем державного управління, фінансового та митного права, адміністративної діяльності органів виконавчої влади. Їхні роботи заклали методологічну та теоретичну основу для розуміння правового статусу центральних органів виконавчої влади, принципів їх функціонування, завдань, компетенції та повноважень у різних сферах, зокрема у податковій, бюджетній, фінансовій та митній. Науковці аналізували взаємодію між гілками влади, питання забезпечення законності та ефективності державного управління, а також правові аспекти формування та реалізації державної політики.

Незважаючи на значний внесок згаданих науковців у розвиток вітчизняної правової науки та адміністративного права, питання правового статусу Міністерства фінансів України та його ролі у формуванні та реалізації державної митної політики залишаються актуальними

© Яромій І. В., 2023

й сьогодні. Зазначене зумовлено постійними трансформаціями в інституційному забезпеченні митної справи, динамічним розвитком законодавства, а також потребою в адаптації до сучасних викликів та міжнародних стандартів. Глибокий та системний аналіз цих питань є необхідним для підвищення ефективності державного управління у митній сфері та забезпечення стабільності та передбачуваності державної митної політики.

Виклад основного матеріалу. Визначення ролі Міністерства фінансів України як суб'єкта, що визначає кадрову політику в митних органах опосередковано його правовим статусом та функціональним призначенням цього органу. Постійні зміни в системі інституційного забезпечення митної справи негативно впливають на подальший розвиток митної сфери загалом. Натомість, роль центрального органу виконавчої влади, що уповноважений на забезпечення державної митної політики залишається незмінною та закріпленою за Міністерством фінансів України. З огляду на що є актуальним визначення правового статусу цього відомства.

Щодо визначення терміну «правовий статус», то варто зазначити, що наразі універсального визначення цій категорії відсутнє. Зазначене пояснюється тим, що це поняття є доктринальним і його тлумачення може відрізнятися залежно від контексту (статус особи, органу, організації).

Так, з точки зору конституційного права (для людини та громадянина) йдеться про «правовий статус людини і громадянина» як систему прав, свобод, обов'язків, гарантій, які надані індивіду державою та закріплені в Конституції та законах, що визначають його місце в суспільстві та взаємовідносини з державою [1]. І хоча це визначення стосується індивіда, втім воно відображає загальну концепцію правового статусу як сукупності прав, обов'язків та можливостей.

Натомість з точки зору фінансового права (для органів фінансової системи) термін «правовий статус органів фінансової системи» означатиме закріплену нормами фінансового права систему їхніх прав, обов'язків, повноважень, відповідальності, що визначають їхнє функціональне призначення та місце у державному механізмі для реалізації фінансової політики держави [2].

Якщо говорити про широке розуміння терміну «правовий статус» для суб'єктів публічної адміністрації з точки зору адміністративного права, то під ним розуміється закріплена законодавством сукупність прав, обов'язків, повноважень та відповідальності, які визначають його місце і роль у системі публічного управління та є необхідними для ефективного виконання покладених на нього функцій [3].

Важливо пам'ятати, що поняття «правовий статус» є комплексним і його зміст завжди залежить від того, чий статус розглядається (фізичної особи, юридичної особи, органу державної влади, міжнародної організації тощо), і в якій галузі права.

Розкриваючи правовий статус Міністерства фінансів України, слід першочергово відмітити, що воно є провідним органом держави, яке, крім іншого, забезпечує реалізацію державної митної політики, є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України [4].

Міністерство фінансів України у своїй діяльності керується нормативно-правовими актами загального та спеціального характеру. Так, до нормативно-правових актів загального характеру належать акти, що регулюють діяльність центральних органів виконавчої влади (наприклад, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [5]. До актів спеціального характеру відносяться ті, що регулюють безпосередньо діяльність Міністерства фінансів України як суб'єкта податкових правовідносин (зокрема, Положення про Міністерство фінансів України) [4].

Основним призначенням Міністерства фінансів України є формування та реалізацію єдиної державної політики у визначених сферах суспільних відносин, включаючи митну сферу.

Особливості правового статусу Міністерства фінансів України мають прояв у його структурних складових. В свою чергу, провівши детальний аналіз наукових праць вчених-правників, до структурних елементів правового статусу Міністерства фінансів України влади можна віднести наступні елементи: 1) принципи функціонування; 2) мету та завдання; 3) предмет відання; 4) компетенцію; 5) функції; 6) повноваження; 7) порядок прийняття рішень.

Важливою складовою правового статусу Міністерства фінансів України є принципи його функціонування. У своїй діяльності Міністерство фінансів України повинно керуватися загальними принципами діяльності органів публічного адміністрування та спеціальними принципами, які окремо визначені нормативними актами профільного характеру. Так, Законом України «Про центральні органи виконавчої

влади» [5], до спеціальних принципів віднесено наступні: забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, безперервність, забезпечення єдності державної політики, єдиноначальність.

Метою діяльності Міністерства фінансів України є забезпечення публічного адміністрування у тих сферах діяльності, в котрих його наділено спеціальними повноваженнями, зокрема у сфері забезпечення формування та реалізація державної фінансової, бюджетної та боргової політики, державної політики у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державної політики у сфері державного пробірного контролю, бухгалтерського обліку та аудиту та ін. [4].

З метою забезпечення проведення єдиної збалансованої державної фінансової політики Міністерство фінансів України спрямовує та координує діяльність Державної митної служби України. Координація відбувається через визначення пріоритетів роботи і шляхів виконання покладених на Державну митну службу України завдань, затвердження планів роботи, видання обов'язкових до виконання службами наказів та доручень, а також Мінфін приймає рішення щодо проведення перевірки діяльності митних органів. .Митний напрямок по розподілу обов'язків належить заступнику Міністра фінансів України з питань європейської інтеграції [6].

Основні завдання Міністерства фінансів України визначено на законодавчому рівні та направлено на конкретизацію мети діяльності. Серед них можливо виокремити:

1) забезпечення формування та реалізація державної фінансової, бюджетної та боргової політики, державної політики у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державної політики у сфері державного пробірного контролю, бухгалтерського обліку та аудиту;

2) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів;

3) забезпечення формування та реалізацію єдиної державної податкової і митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства тощо [4].

Компетенція як структурний елемент правового статусу Міністерства фінансів України складається з сукупності визначених повноважень, яких надано суб'єкту у межах конкретного предмету відання, які він має право вирішувати в процесі практичної діяльності. Таким чином, компетенція складається з трьох елементів: повноваження, предмет відання, функції. Варто зазначити, що Міністерство фінансів України є суб'єктом галузевої компетенції, оскільки регулює окрему сферу суспільних відносин.

Предметом відання Міністерства фінансів України як суб'єкта управління в митній сфері є сфера суспільних відносин, що виникають під час забезпечення реалізації державної митної політики, включаючи боротьбу з правопорушеннями під час застосування митного законодавства [4].

Щодо функцій Міністерства фінансів України як елементу його правового статусу, обґрунтовану класифікацію пропонує Є.І. Білокур, відповідно до якої функції Міністерства фінансів України варто можна поділити на соціально-орієнтовані та внутрішньо-орієнтовані [7].

Соціально-орієнтовані функції Міністерства фінансів України характеризують безпосередньо процес впливу цього суб'єкта на митні правовідносин (керовані об'єкти). Внутрішньо-орієнтовані функції Міністерства фінансів України спрямовано на забезпечення умов нормального функціонування цього органу. Повноваження Міністерства фінансів України як суб'єкта митних правовідносин є сукупністю його прав та обов'язків, які нормативно закріплюються та поширюються на всю територію держави.

Щодо порядку прийняття рішень, варто зазначити, що Міністерство фінансів України, у межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції України та законів України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, організовує і контролює їх виконання. Накази Міністерства фінансів України є регуляторними актами, підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку [4].

Підсумовуючи зазначимо, що Міністерство фінансів України є суб'єктом управління митною сферою, що дозволяє йому впроваджувати необхідні трансформації в формуванні та реалізації кадрової політики в митних органах.

Аналіз структурних елементів правового статусу Мінфіну – таких як принципи функціо-

нування, мета та завдання, предмет відання, компетенція, функції та повноваження, а також порядок прийняття рішень – демонструє, що кожний з цих елементів є невід'ємною частиною формування державної митної політики. Мета Мінфіну щодо забезпечення фінансової та бюджетної політики, зокрема, прямо включає формування та реалізацію єдиної державної податкової та митної політики, що надає Мінфіну не лише правові основи для нормотворчої діяльності (видання наказів, участь у розробці постанов КМУ), але й забезпечує його вплив на фіскальну, регулюючу та контролюючу функції митної справи. Загальні статусні ознаки Міністерства фінансів України є визначальними для реалізації ним повноважень в митній сфері.

Висновки. Міністерство фінансів України відіграє провідну роль у державній митній політиці, виступаючи ключовим суб'єктом управління митною сферою. Його правовий статус, що є динамічною сукупністю взаємопов'язаних елементів, таких як принципи функціонування, мета та завдання, предмет відання, компетенція, функції та повноваження, а також порядок прийняття рішень, є визначальним для реалізації ним своїх повноважень. Аналіз цих елементів демонструє, що кожен з них є невід'ємною частиною формування державної митної політики, забезпечуючи Мінфіну не лише правові основи для нормотворчої діяльності, але й вплив на фіскальну, регулюючу та контролюючу функції митної справи. Загальні статусні ознаки Міністерства фінансів України є визначальними для реалізації ним повноважень у митній сфері, дозволяючи йому впроваджувати необхідні трансформації у формуванні та реалізації кадрової політики в митних органах.

Чіткість законодавчого визначення елементів правового статусу Мінфіну сприятиме ефективному виконанню завдань, координації діяльності підвідомчих структур та адаптації до постійних змін в інституційному забезпеченні митної справи, забезпечуючи стабільність та передбачуваність державної митної політики.

Таким чином, правовий статус Мінфіну дозволяє йому не тільки формувати стратегічні напрямки, а й впливати на повсякденну діяльність митних органів через нормотворчу та контролюючу діяльність, що свідчить про його ключову роль у забезпеченні фіскальної, регулюючої, захисної та інтеграційної функцій державної митної політики.

Для подальшого посилення ефективності функціонування Міністерства фінансів України в митній сфері, а також забезпечення стабільності та передбачуваності державної митної політики, пропонується: 1) провести додаткову систематизацію та уніфікацію нормативно-правової бази, що регулює діяльність Міністерства фінансів України у митній сфері, з метою усунення можливих колізій та прогалин; 2) розробити деталізовані механізми взаємодії Міністерства фінансів України з Державною митною службою України, що забезпечать ще більш ефективну координацію та контроль за виконанням покладених на митні органи завдань; 3) посилити аналітичний потенціал Міністерства фінансів України щодо моніторингу та оцінки ефективності кадрової політики в митних органах, а також її впливу на результативність митної діяльності в цілому; 4) сприяти впровадженню інноваційних підходів у формуванні та реалізації державної митної політики, використовуючи міжнародний досвід та найкращі практики; 5) регулярно проводити наукові дослідження з питань правового статусу центральних органів виконавчої влади у сфері державного управління, зокрема Міністерства фінансів України, для своєчасної адаптації до змін у суспільних відносинах та законодавстві.

Список використаної літератури:

1. Козюбра М. І. Права людини: енциклопедичний словник. К.: Юрінком Інтер, 2005.
2. Кучерявенко М. П. Фінансове право України: Підручник. Харків: Право, 2012.
3. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Адміністративне право України: Навч. посібник». К.: Юрінком Інтер, 2011.
4. Про затвердження положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF/ed20230217#Text
5. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/ed20230622#Text
6. Офіційний веб сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/
7. Білокур Є. І. Функції державного управління: поняття, особливості, правове регулювання : дис.канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 194 с.

Yaromii I. V. Legal status of the ministry of finance of Ukraine and its role in the formation of state customs policy

The article analyzes the legal status of the Ministry of Finance of Ukraine and its role in the formation of state customs policy. It is determined that the Ministry of Finance of Ukraine is a central executive body, the activities of which are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The regulatory and legal framework regulating its activities is studied. Special attention is paid to the structural elements of the legal status of the Ministry of Finance of Ukraine, which include the principles of functioning, purpose and objectives, subject of responsibility, competence, functions and powers, as well as the procedure for making decisions. The general and special principles of activity that determine the effectiveness of the functioning of the Ministry of Finance of Ukraine are considered.

The purpose of the activities of the Ministry of Finance of Ukraine, which is to ensure public administration in the areas of financial and budgetary policy, inter-budgetary relations, accounting and audit, is highlighted in detail. Its role in the formation and implementation of a unified state customs and tax policy, as well as the policy of administering a single contribution, is especially emphasized.

The tasks of the Ministry of Finance of Ukraine, which are aimed at specifying its purpose and include ensuring the formation and implementation of state financial, budgetary, tax and customs policies, as well as policies in the field of control over compliance with budgetary legislation, are analyzed. It is determined that the competence of the Ministry of Finance covers a set of powers that allow it to resolve issues within its scope of competence, in particular in the field of customs relations.

The functions of the Ministry of Finance of Ukraine are considered, divided into socially-oriented (impact on customs relations) and internally-oriented (ensuring the normal functioning of the body). It is noted that the powers of the Ministry of Finance of Ukraine as a subject of customs relations are a set of its rights and obligations, which are normatively established and extend to the entire territory of the state. The importance of the procedure for making decisions, in particular the issuance of orders, which are regulatory acts and are subject to state registration, is emphasized.

Key words: *Ministry of Finance of Ukraine, legal status, state customs policy, public administration, competence, functions, powers, personnel policy, central executive body, legislation, fiscal function, regulatory function.*

УДК 340:115+342.95
DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.73

І. П. Бурма
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРАКТИКА ЄСПЛ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПРАЦІ

Метою наукової статті визначено здійснення дослідження практики ЄСПЛ у механізмі забезпечення гендерної рівності в праці. Встановлено, що о юрисдикції Європейського суду з прав людини та Суду справедливості ЄС відноситься захист прав та свобод особи, що мають громадський, соціальний, економічний характер, окрім права особи на сім'ю. Підкреслено, що безпосередньо зазначені наддержавні судові інституції не відіграють функції контрольні функції за дотриманням Європейської соціальної хартії, і у в межах наданої їм юрисдикції можуть встановлювати відповідність дій, рішень чи бездіяльності владних суб'єктів за дотриманням прав і свобод особи, визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейській конвенції з прав людини)На основі аналізу судової практики ЄСПЛ з питань дотримання принципу гендерної рівності зроблено висновок про практику застосування тесту «дуже вагомих причин». Визначено, що тест «дуже вагомих причин» (very weighty reasons test) є судовим стандартом, який використовується Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) для оцінки виправданості різного ставлення до осіб, що належать до вразливих чи захищених категорій, зокрема за ознакою статі, раси, національного походження чи народження поза шлюбом. Наголошено, що зазначений тест застосовується в межах статті 14 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє дискримінацію у здійсненні прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Визначено, що сутність тесту «дуже вагомих причин» (very weighty reasons test) полягає у такому: коли виявляється різне ставлення до осіб, які перебувають у подібній ситуації, держава має довести, що таке ставлення: по-перше, має легітимну мету, тобто спрямоване на досягнення об'єктивного суспільного інтересу; по-друге, засноване на дуже вагомих причинах (very weighty reasons), якщо йдеться про дискримінацію за «підозрілою ознакою» (наприклад, стать, раса); по-третє, є пропорційним, тобто застосовані заходи не є надмірними й не створюють надмірного тягаря для особи. Зроблено висновок, що застосування тесту «дуже вагомих причин» (very weighty reasons test) посилює захист прав меншин і вразливих груп, встановлюючи високий стандарт виправдання для дискримінаційних заходів, що забезпечує глибший рівень судового контролю за державною політикою у сфері прав людини.

Ключові слова: *гендерна рівність, політика, розвиток, нормативно-правове регулювання, право на працю, децентралізація публічної влади.*

Постановка проблеми. До юрисдикції Європейського суду з прав людини та Суду справедливості ЄС відноситься захист прав та свобод особи, що мають громадський, соціальний, економічний характер, окрім права особи на сім'ю. Однак при цьому необхідно підкреслити, що безпосередньо занзачені наддержавні судові інституції не відіграють функції контрольні функції за дотриманням Європейської соціальної хартії, і у в межах наданої їм юрисдикції можуть встановлювати відповідність дій, рішень чи бездіяльності владних суб'єктів за дотриманням прав і свобод особи, визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейській конвенції з прав людини) [1].

Питання необхідності запобігання будь-яким проявам дискримінації встановлюються у Протоколі 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2], а також у статті 14 Конвенції, положення якої спираються на других статтях таких міжнародних актів, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [3] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [4].

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження забезпечення реалізації демократичних принципів побудови суспільних відносин постійно є предметом дослідницької уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, вивчалась у працях таких представників адмі-

© Бурма І. П., 2023

ністративної правової науки, як В.Б. Авер'янов, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, М.Ю. Віхляєв, О.Ю. Дрозд, О.Ю. Дубинський, Д.В. Журавльов, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.В. Миронюк, В.О. Негодченко, Т.В. Чехович та ін.; представників науки трудового права – О.Т. Барабаш, Н.Б. Болотіна, Г.С. Гончарова, М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, Л.Ф. Купіна, А.Р. Мацюк, Л.В. Межевська, О.М. Обушенко, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, В.О. Процевський, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина та ін.

Метою наукової статті є дослідження практики ЄСПЛ у механізмі забезпечення гендерної рівності в праці.

Виклад основного матеріалу. Стаття 14 Конвенції має такий зміст: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [5].

Першою справою, що розглядалась Європейським Судом справедливості була справа Belgian Linguistics [6], де було обґрунтовано, що дотримання статті 14 Конвенції розуміється як відсутність у справі проявів нерівного ставлення до жінок чи чоловіків за відсутності обґрунтованої розумної причини такого.

Нормативно-правова база щодо вирішення спорів, повязаних із недотриманням принципу гендерної рівності визначається у справі *Opuz v. Turkey*, де зазначено що така категорія справ має вирішуватися не лише із застосуванням норм Конвенції, але і інших міжнародних актів та договорів, зокрема Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [7]. Тривалий час європейські судові інстанції застосовували такий підхід до розуміння принципу гендерної рівності як принципу, що має розумітися як принцип формальної рівності [8, с. 707-738]. Принцип гендерної рівності як принцип формальної рівності передбачає надання жінкам і чоловікам однакових прав, обов'язків та можливостей без дискримінації за ознакою статі. У цьому контексті формальна рівність означає юридичну рівність, тобто рівне трактування всіх осіб у правових нормах, незалежно від гендерної належності. Такий підхід виходить з ідеї універсалізму прав людини, згідно з якою закон не повинен надавати преференцій жодній групі, а повинен однаково ставитися до всіх. Принцип формальної рівності закріплений у численних правових актах Європейського Союзу, зокрема у Договорі про функціонування ЄС (ст. 157) та Хартії основних прав ЄС (ст. 21, 23), де проголошено заборону дискримінації за статевою ознакою та підтверджено зобов'язання щодо забезпечення рівності між жінками і чоловіками в усіх сферах. Однак важливо розуміти, що формальна рівність не гарантує фактичної рівності, оскільки ігнорує соціальні, економічні та культурні бар'єри, що призводять до реальної нерівності. Саме тому в практиці ЄС дедалі більше акцентується на поєднанні формальної та субстантивної (реальної) рівності, де враховуються фактичні умови життя і вживаються позитивні заходи для подолання гендерного дисбалансу [9].

У Case of Abdulaziz Європейський суд з прав людини розглянув три заяви жінок – Наджіс Абдулазіз, Арселі Кабалес та Сохаір Балкандалі – які законно проживали в Великій Британії на постійній основі. Вони вимагали надати дозвіл їхнім чоловікам, іноземцям, приєднатися або залишитися з ними у країні. Проте імміграційні правила 1980 року ставили більш жорсткі умови для чоловіків-іммігрантів, ніж для жінок – жінкам було простіше домогтися права на возз'єднання з чоловіком, тоді як чоловікам, навпаки, висувалися додаткові обмеження. Жінки поскаржилися, що це порушує статтю 8 Конвенції (право на повагу до сімейного життя) разом зі статтею 14 (заборона дискримінації). Вони наголосили: нав'язування вибору між залишенням чоловіка поза кордонами або виїздом за межі країни є неприйнятним. ЄСПЛ підтвердив, що умови возз'єднання сім'ї підпадають під охорону статті 8, і визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 – через дискримінаційне ставлення до чоловіків, оскільки державні правила не мали «об'єктивного і розумного виправдання» й були засновані на стереотипах щодо ролей статей у суспільстві [10]. Це рішення стало знаковим для розвитку юриспруденції ЄСПЛ щодо гендерної рівності. Воно встановило, що: різниця в зверненні до чоловіків і жінок у питаннях імміграційних прав потребує ясного обгрунтування; епохальні соціальні упередження (наприклад, про чоловіка як основного годувальника) не можуть слугувати виправданням для дискримінації. Таким чином, справа Abdulaziz укріпила судову практику у сфері захисту сімейного життя й заборони дискримінації, сприяючи формуванню реальної гендерної рівності у правовому полі Європи [9; 11].

Однією із перших справ ЄСПЛ, де розглядалось питання щодо недотримання принципу гендерної рівності у сфері здійснення трудових прав особи, стала справа *Andrle v. Czech Republic* [12]. У зазначеній справі заявник – Августін Андрле, громадянин Чехії, після розлучення самостійно виховував двох дітей до повноліття. У 2003 році, у віці 57 років, він подав заяву про вихід на пенсію, але її було відхилено: закон вимагав для чоловіків пенсійного віку 61 рік і 10 місяців, тоді як жінкам, які народили або виховували дітей, пенсійний вік зменшувався пропорційно кількості дітей. Заявник оскаржив, що такий режим порушує його право на майнову пенсію (ст. 1 Протоколу 1) у поєднанні зі статтею 14 (заборона дискримінації) Конвенції, оскільки чоловіки, котрі доглядали за дітьми, не отримували аналогічного зниження пенсійного віку. Суд, визнаючи наявність різного ставлення за ознакою статі, все ж не встановив порушення Конвенції. Аргументація ЄСПЛ ґрунтувалася на наданні державам-учасницям широкої дискреції у сфері соціального забезпечення, зокрема у встановленні пенсійного віку. Різниця в умовах виходу на пенсію була визнана такою, що переслідує легітимну мету – врахування історичного контексту, зокрема подвійного навантаження жінок як працівниць і первинних опікунів дітей у соціалістичному минулому. Таким чином, застосування принципу диференційованого підходу було виправданим у рамках концепції «широкого простору розсуду» держави. Справу Andrle доцільно розглядати як приклад обмеженого застосування тесту «дуже вагомих причин» у соціально-економічній сфері, де суд виявляє підвищену толерантність до державної політики. Це рішення вказує на межі застосування принципу формальної рівності у контексті структурних соціальних трансформацій. Ця справа демонструє, що у сфері соціальних пільг ЄСПЛ допускає диференціацію, якщо вона збалансована історичною, економічною і соціальною аргументацією, і не обмежує держави у проведенні структурних реформ. Водночас суд чітко окреслює межі: короткі та менш витратні заходи – потребують жорсткіших перевірок з боку ЄСПЛ. яка стосувалася заяви щодо нижчого віку виходу на пенсію для жінок порівняно з чоловіками, причому пенсійна схема передбачала, що пенсійний вік для чоловіків становить 60 років, а для жінок – 53–56 років (залежно від того, скільки дітей вони виховали) або 57 років, якщо вони не виховали дітей [12].

Питання співвідношення ролі жінок та чоловіків у здійсненні виховання дітей, та їх впливу на їх здатніть реалізовувати їх право на свободу праці та на отримання відпустки по догляду за дитину, розглядалися у справі *Markin v. Russia* [13]. У справі *Markin v. Russia*, заявник після розлучення отримав опіку над трьома дітьми й звернувся по трирічну відпустку для догляду. Проте на підставі російського законодавства така відпустка належала лише жінкам, тоді як чоловіки могли отримати лише обмежену тримісячну відпустку [13]. Він скаржився до ЄСПЛ, вказуючи порушення статей 8 (приватне й сімейне життя) та 14 (нерозповсюдження дискримінації). У жовтні 2010 року ЄСПЛ одноголосно визнав, що відмова надати довшу відпустку Маркіну була дискримінаційною. Суд відзначив, що він опинився в аналогічній ситуації до жінок, які отримують трирічний догляд, та що така нерівність не мала «об'єктивного й розумного виправдання» [13]. Право на parental leave, навіть у контексті військової служби, підпадає під захист Конвенції, а положення російського закону ґрунтувалися на гендерних стереотипах, які ставлять жінку виключно в роль доглядальниці та чоловіка – лише військового. ЄСПЛ підкреслив, що, хоча держава має значний простір дискреції у військовій сфері, ця дискреція не може використовуватися для виправдання гендерної дискримінації без достатніх підстав . Важливо, що ЄСПЛ послалася на широкий спектр міжнародних актів (CEDAW, Конвенції МОП, Європейської соціальної хартії) та порівняльну практику 33 держав [14] , що свідчить про зрушення в бік рівного доступу до батьківської відпустки для обох статей. Ця справа є важливим прецедентом у європейській юриспруденції з прав людини: вона засуджує гендерні стереотипи в законодавстві військової сфери й вимагає, щоби будь-яка диференціація між чоловіками та жінками була «об'єктивно виправданою», а не відсилала до традиційних ролей. Вона також стала першим випадком, коли ЄСПЛ прямо оскаржила рішення Конституційного Суду росії.

Висновки. Наведені приклади справ з питань дотримання принципу гендерної рівності сформували практику застосування тесту «дуже вагомих причин». Тест «дуже вагомих причин» (very weighty reasons test) є судовим стандартом, який використовується Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) для оцінки виправданості різного ставлення до осіб, що належать до вразливих чи захищених категорій, зокрема за ознакою статі, раси, національного походження чи народження поза шлюбом. Цей тест застосовується

в межах статті 14 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє дискримінацію у здійсненні прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Сутність тесту полягає у такому: коли виявляється різне ставлення до осіб, які перебувають у подібній ситуації, держава має довести, що таке ставлення: по-перше, має легітимну мету, тобто спрямоване на досягнення об'єктивного суспільного інтересу; по-друге, засноване на дуже вагомих причинах (very weighty reasons), якщо йдеться про дискримінацію за «підозрілою ознакою» (наприклад, стать, раса); по-третє, є пропорційним, тобто застосовані заходи не є надмірними й не створюють надмірного тягаря для особи [10].

Застосування цього тесту посилює захист прав меншин і вразливих груп, встановлюючи високий стандарт виправдання для дискримінаційних заходів, що забезпечує глибший рівень судового контролю за державною політикою у сфері прав людини.

Список використаної літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
5. Belgian linguistic case. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00155398
6. Case of Opuz v. Turkey (Application no. 33401/02) of 9 June 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=00192945
7. Timmer A. Toward an AntiStereotyping Approach for the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*. 2011. No. 11. P. 707-738
8. Case of Abdulaziz, Cabales and Balkandal v. the United Kingdom (Application no. 9214/80; 9473/81; 9474/81) of 28 May 1985. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00157416
9. Легеза Ю. О. Свобода та розумність як правові цінності сучасного цифрового європейського суспільства. Law. State. Technology. 2024. №3. С. 9–13
10. Case of Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom. https://www.law.cornell.edu/gender-justice/resource/case_of_abdulaziz_cabales_and_balkandali_v_the_united_kingdom?utm_source=chatgpt.com
11. Легеза Ю.О., Пушкіна О.В. Міжнародні та національні стандарти правового регулювання реалізації та захисту права на охорону здоров'я. Правові новели. 2022. № 18. С. 147-152.
12. Case of Andrle v. the Czech Republic (Application no. 6268/08) of 17 February 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001103548
13. Case of Konstantin Markin v. Russia (Application no. 30078/06) of 22 March 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001109868
14. Case of Ünal Tekeli v. Turkey (Application no. 29865/96) of 16 November 2004. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=0024152

Burma I. P. The practice of the ECHR in the mechanism of ensuring gender equality in work

The purpose of the scientific article is to conduct a study of the practice of the ECHR in the mechanism of ensuring gender equality in work. It is established that the jurisdiction of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the EU includes the protection of the rights and freedoms of an individual of a public, social, economic nature, except for the right of an individual to a family. It is emphasized that the directly mentioned supranational judicial institutions do not play the functions of control over compliance with the European Social Charter, and within the limits of the jurisdiction granted to them, they can establish the compliance of actions, decisions or inaction of government entities with the observance of the rights and freedoms of an individual defined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights). Based on the analysis of the case law of the ECHR on compliance with the principle of gender equality, a conclusion is drawn about the practice of applying the test of «very good reasons». It has been established that the "very weighty reasons test" is a judicial standard used by the European Court of Human Rights (ECHR) to assess the justification of differential treatment of persons belonging to vulnerable or protected categories, in particular on the grounds of sex, race, national origin or birth out of wedlock. It has been emphasized that the said test is applied within the framework of Article 14 of the European Convention on Human Rights, which prohibits discrimination in the exercise of the rights and freedoms guaranteed by the Convention. It has been established that the essence of the "very weighty reasons test" is as follows: when differential treatment of persons in a similar situation is revealed, the state must prove that such treatment: first, has a legitimate aim, i.e. is aimed at achieving an objective public interest;

secondly, based on very weighty reasons, if it concerns discrimination on a "suspicious ground" (e.g. gender, race); thirdly, it is proportionate, i.e. the measures applied are not excessive and do not create an excessive burden for the individual. It is concluded that the application of the "very weighty reasons test" strengthens the protection of the rights of minorities and vulnerable groups, setting a high standard of justification for discriminatory measures, which ensures a deeper level of judicial control over state policies in the field of human rights.

Key words: *gender equality, policy, development, regulatory framework, right to work, decentralization of public power.*